

63.3

T39

ТЕМҮРНОМА

امیر تیمور گورکان جنگنامہ

САЛОҲИДДИН ТОШКАНДИЙ

ТЕМУРНОМА

84
T-39

ТЕМУРНОМА

امیر تیمور گورکان جنگنامہ

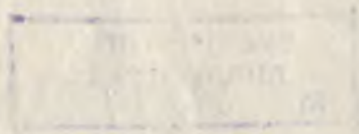
Амир Темуր Қўрагон жангномаси

Бух. тўғ. - ЛП
БИБЛИОТЕКА
№ 67277

ТОШКЕНТ
«ЧУЛПОН»
1991

Наширға тайёрловчи, сўзбоши ва луғат муаллифи филология
фанлари номзоди **ПОЕН РАВИШАНОВ**

МУҲАРРИР ЧОРИ АВАЗ

Т 4903620101—29
360(04)91 — қўш — 91

ISBN 5-8250-0285-5

© С. Ташкандий, 1991.

Мулло Салоҳиддин ибн мулло Алоиддин хожа эшон (Салоҳиддин Тошжандий) қалмига мансуб бўлган «Темурнома» ноёб асарлардандир. Бу китоб Тошкентда, Илҳин босмахонасида 1327 ҳижрийда, милодий ҳисоб билан 1908 йилда чоп этилган. Тош босма нашрларининг нусхалари ниҳоятда кам бўлганлиги маълум. Шунга қарамай, бу асар соҳиблари уни не-не ўқубатлар билан сақлаб қолганлар. Яқинларгача Гитлер, Наполеон билан тегелаштирилган. Чингизхонга қиёс этилган (Чаковскийнинг «Қамаъ» романи) Амир Темур ҳақидаги китобни 30-йиллардан омон сақлаб қолиш ўзи бўладиган иш эмас-ку, ахир?! «Темурнома»нинг дарагини Қалқам тоғларидаги овуқлардан, аҳъёнда эса, Шаҳрисабз ва Китоб фузалоларидан эшитиб қолароми. Ниҳоят, 1989 йилининг охирида, ашқроғи, октябрь ойи бошларида Салоҳиддин Тошжандийнинг «Темурнома»сини қўла олинга муяссар бўлди. Мамнуният билан айтиш жоиз бўладики, шаҳрисабзлик зиёлилар, айниқса, партия ва шўро ходимлари китобнинг юзига чиқишида жуда катта саъй-ҳаракат кўрсатдилар.

Китоб ноҳияси фирқа қўмитасининг биринчи котиби Абдурахмон Ашуров, Шаҳрисабз ноҳияси ижроқўмитининг раиси Ғузор Маматов, шу ноҳиядаги «Ўзкомпартия XX съезди» совхозининг директори Жалил Рўзиев, Қашқадарё вилоят маданият бошқармасининг бошлиғи Зиёдулла Бегимқуловларга осори атиқаларни излаб топиш йўлидаги фидойиликлари учун сидқидилдан миннатдорчилик изҳор этамиз. «Темурнома»ни кўз қорачигидай асраган, уни фарзандларига қомил ишонч билан қолдириб жетган Шаҳрисабз ноҳиясининг Эски Чоршанба қишлоғи фуқароси, марҳум Каттаҳон эшон руҳини хушнудлик билан ёд этамиз. Асарни еру қўжжа ишонмай, авайлаб сақлаган, бугун эса авлодлар баҳраманд бўлган деб, жонг феълики билан уни бизга тақдим этган муҳтарам Ғуломхон Каттаҳон йўлига самимий ташаккуримизни баён этишдан бахтиёрмиз.

Амир Темур тарихан жуда қалтис вазиятда сиёсат майдонига кирди. XIII асрнинг биринчи чорағида босиб олинган (Ўрта Осиё салжам уч йил ичда, яъни 1219—1221 йилларда истило қилинган эди), асоратга солинган Мовароуннаҳр ва Хуросон, қолаверса, рус, тулалас, мўғул босқинчиларининг оёғи етган ҳамма минтақаларда эшиш, талаш, ҳўрлаш сиёсати давом этаётган эди. Мовароуннаҳр Темучиннинг йўлааридан бири Чигатойнинг суюрғол мулкига айланттирилган, қарийб бир ярим асрдан буён унинг уруғ-аймоқлари бу йўланинг қонини зулукдек сўрмоқда эди.

Мўғул босқинчиларининг ёвузлиги ҳақида шундай бир нақл тўқилган: Чингизхоннинг асосий рақиби бўлган Жамухадан бир киши сўрабди: «Қўй подасини қўйхона эийгизгача қувиб келаятган бўрилардек бизнинг одамларни қувиб келаятганлар кимлар?». Шунда Жамуха: «Булар Темучиннинг одам қўшти бериб боқилган тўртта ити; у, буларни темир кишанга солиб қўйган эди; буларнинг пешоналари мисдан, тишлари қайралган, тиллари бизиз сингари

ўткир, юраклари темирдан ясалган. Буларда қамчи ўрнига қайралган қилич бор. Улар шудринг ичади, шамолда учади, жангларда одам гўштини ейди. Ҳозир улар занжирдан бўшатиб юборилган, уларнинг оғзидан сўлақлари оқмоқда. Улар шод, хурсанд. Бу тўртта ит: Жабба, Қубила, Жалма ва Субутойдир», деб живоб берган экан.

Ўрта аср муаррихларидан бири мўғул лишкарини «қумдан ҳам кўп» деб таъриф қилган эди. «Занжирдан бўшатилган», «қумдан ҳам кўп» бўлган одамхўрларни тасаввур қилийлик. Шу юришларнинг шохиди бўлган араб тарихчиси Ибн ал-Асир (1160—1233) бу ҳақда: «куну тунларда мисли кўрилмаган ва ҳамма ёқни, ҳусусан, мусулмонлар яратган бойликларни қамраб олган ғоят катта бир фалокат бўлди. Агар биров ҳамма нарсасига қодир Оллоҳ одамни яратгандан буён дунё бундай нарсани кўрмаган, деса ҳақ гапни айтган бўларди. Дарҳақиқат, йилномаларда бунга ўхшаш ва унга тенг жаладиган бундай зўр фалокат бўлмаган. Уларда тасвирланган воқеалар ичида Навуходоносорнинг исроилийларни қалтаклаши ва Қуддусни вайрон қилиши бобидаги қилишни энг даҳшатлисидир. Бироқ бу лаънатилар (мўғуллар — П. Р.) вайрон қилган мамлакатлар олдида Қуддус нима бўлипти? Бу мамлакатлардаги ҳар бир шаҳар Қуддусга икки баробар желади! Мўғуллар қириб ташлаган одамларга қараганда исроилийлар нима бўлипти? Ахир, битта шаҳарда мўғуллар қалтаклаган аҳоли барча исроилийлардан кўп бўлган. Улар ҳеч жимни аяшмади: аёлларни, эркакларни, гўдакларни шафқатсиз дўппослашди, ҳомилидорларнинг қорнини ёриб, болаларини ўлдиришди», деб ёзган эди.

Мўғул босқинчилари даҳшати шу тариқа ҳад-ҳудудсиз бўлган. Орадан аср кечса ҳам кишилар уларга қарши бош кўтаришга ботина олмаган. Бу ҳолни Чигатой улуси мисолида ҳам кўриш мумкин. Чигатой улуси Или водийсидан то Хоразмга қадар чўзилган, улкан сарҳадларга ёйилган эди. 1318 йилдан эътиборан бир қанча вақт бу улус пойтахти Қарши бўлиб турган эди.

XIV асрнинг 60-йилларига желиб, аввал Хуросонда жучайган олодлик ҳаракати Мовароуннаҳрда ҳам куртаж ёза бошлаганда келгинди ҳукмдорлар — мўғуллар салтанатидан нутур кетаётганди. Бу ҳолни, ҳатто, мўғул хонларининг исломга бўлган муносабати бобида ҳам кузатиш мумкин. Қаршида 1318 йилдан то 1326 йилгача ҳужм сурган Кенакхон ислом динини қабул қилмаган, мажусий эди. Ҳожимият Тармаширин қўлига ўтгач (1326), у мусулмончилиқ ақидасини қабул қилади. Мўғул хонларининг ислом динига жиришини эътиқод, юмшоқ кўнгиллик оқибати эди, деб бўлмайди албатта. Бу замонасозлик, сиёсий тангликдан чиқиш чораси эди, ҳолос. Агар Тармаширин исломни қабул қилиб, «Алоуддин» — дин улуги унвонини олган бўлса, ундан кейин тахтага чиққан Бўжан исломга жиришга чек қўйган. Кўринадики, бу масалада ҳам ҳукмдорлар тоифаси ичида чуқур ихтилофлар ҳужм сурган.

Чингизхон вафоти (1227) дан кейин ҳам жуда иноқ, босиб олинган мамлакатларни мувофиқлик билан идора қилиб желаётган унинг авлодлари XIV асрнинг иккинчи чорасидан эътиборан бир-

бири билан жиққа мушт бўли бошлайди. Ҳокимият учун талашиш авж олди. Ҳокимиятни Бўзандан тортиб олган Қозонхон ибн Ясавир ўғлон яна қароргоҳни Қаришга кўчириб келди. Қозонхон ҳам ўзаро тожу тахт курашларига тоб беролмайди. Унинг қушандаси амир Қозагон бўлди. Қозагон тахтга Дошмандчи ўғлонни (у Угедей насабидан эди) чиқаради. Кўп ўтмай Дошмандчи ўғлон ҳам фитнанинг қурбони бўлади. Қозагон бу сафар Мовароуннаҳр тахтига Баёнқулини хон қўтаради.

Амир Қозагон анча кучли қўшинга эга эди. Унинг ўғли Абдуллоҳ ҳам вақти-вақти билан ёндош ўлкаларга юриш қилар, мулкани кенгайтиришга интилар эди. Жумладан, у 1353 йилда Хоразмни босқин қилади ва у ерда ўз ҳукмини жорий этади. 1357 йилга келиб, иккинчи бир мўғул амири Қутлуғ Темур Бўлдай амир Қозагонни ясоққа етказди. Отаси ўрнига тахтга чиққан амир Абдуллоҳ саройида фисқу фужур зўраяди. Энди мўғул ҳокимлари фақат тахт талашибгина қолмай, ширатнарастлик бобида ҳам юзтубан кета бошлайдилар. Абдуллоҳ, масалан, хотини билан ишқий можароларда айблаб, Баёнқулихонни қатл этдиради. Мўғул асладоларининг жирканч ҳаёт тарзи ҳокимият учун бўлган тубан курашларга уйғун бўлиб кетган эди.

Мўғул феодалларининг ўзаро низолари норозилигини кўндан буён ичига ютиб келаётган туркий аҳолининг нуфузли вакилларига таъсир қилмаслиги мумкин эмасди. Бунинг устига, гарчи минҳона бўлса-да, Хуросон билан алоқа ўрнатилган, сарбадорларнинг озодлик кураши алангаиси уларнинг зулмат оғушида қолиб келаётган ватанига ҳам учқун сачрата бошлаган эди. Туркий аҳолининг етакчилари мўғул тўраларининг ўзаро тўполонларида гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда туриб бўлса-да, аста-секин сиёсий курашларга арилиши бошлайдилар.

XV аср муаррихи Фосиҳ Аҳмад Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарида қайд этилишича, 1358 йилда амир Абдуллоҳ ибн Қозагонга қарши кураш бошлаган мўғул амири Баён Сулдуз ёнида туркий аҳолининг етакчиларидан бири амир Ҳожи Барлос ҳам бўлган. Бу, ўша, Кеш (Шаҳрисабз) вилоятининг ҳокими. Амир Темурнинг амажиси Ҳожи Барлосдир. Айрим тарихий манбаларда, хусусан, академик В. В. Бартольд ишларида ҳам ўша пайтларда мўғуллар билан барлос амирларининг муносабати маълум эмас деб кўрсатилади. Шунингдек, илмий асарлар, дарсликларда XIV асрнинг 50-йилларида келиб, Хуросонда сарбадорлар мўғуллардан Сабзавор шаҳрини тортиб олганликлари, ўзларининг мустақил давлатини вужудга келтирганликлари айтилади-ю, Шаҳрисабз ва Қаришда туркий аҳолининг ҳам айнан шундай қилганликлари ҳақида лом-лим дейилмайди.

Фосиҳ Хавофий келтирган далилдан маълум бўладики, амир Ҳожи Барлос мўғулларга қарши курашиш учун қулай имкониятларни қўлдан бермаган. Унинг Баён Сулдуз билан биргалишиб қилган жангида Абдуллоҳ енгилиб, Мовароуннаҳрни ташлаб, Андараб томонга қочади ва шу ёқларда ўлади. Мовароуннаҳр ҳокимияти Баён Сулдуз ва Ҳожи Барлос қўлига ўтади. Афтидан,

Ҳожи Барлос худди шу йили — 1358 йилда Шаҳрисабз ва Қарши ҳокимиятини қўлга киритган.

Мўғуллар ҳокимияти анчи мустаҳкам бўлган Шарқий Туркистонда 1348 йилда хонлик маснадига кўтарилган Тўқлуғ Темур Чигатой улусида юз бераётган воқеаларга бефарқ қараб туролмайди. Айниқса, уни маҳаллий аҳоли — доимо иттифодда бўлишга маҳкум этилган халқ вакиллариининг ҳокимият ишларига аралашаётганлиги қаттиқ ташвишга солиб қўяди. У 1359 йилда мустақиллик даъво қилаётган барлосларнинг танобини тортиб қўйиш учун катта қўшин билан йўлга чиқади. Кеши ён-верига қараб, қўрқа-писа идора қилиб турган Ҳожи Барлос мўғул хонининг йўл-йўлакай эришиб келаётган ғалабалари хабаридан гангиб қолади. Чунки ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмас, ён-атрофдаги мулкларнинг ҳаммаси мўғуллар қўлида, тинч пайтларда бир-бирининг гуштини ейишга тайёр турган нўёнлар қалтис дамларда бирлашиб ҳаракат қилиши тайин эди.

Тўқлуғ Темурнинг асосий зарбаси ўзига қаратилганини, санокли йигитлари катта қўшинга бас кела олмаслигини амир Ҳожи Барлос яхши биларди. Шу боисдан у жангсиз Хуросонга қочиб қолиш йўлини танлайди. Ҳожи Барлоснинг оғир дамда элини ташлаб кетишга қарор берганини ақлли кишилар маъқулламаган. Унинг обрўси мўғулларга қарши кайфиятда бўлган ёшлар ўртасида ниҳоятда катта эди. Ахир у нима бўлганда ҳам узоқ истибдоддан кейин ҳокимиятни мўғуллардан биринчи бор қўлга олган киши эди-да. Мўғулларга қарши кайфиятдаги ватанпарвар йигитлар Ҳожи Барлосга бўлган ҳурмат-эҳтироми зўридан уни юрт этакларига қадар кузатиб келадилар. Улар орасида Амир Темур ҳам бўлган. Аммо у билан бирга кетишни ор биладилар. Ҳар ҳолда, Амударё бўйидан орқага, Шаҳрисабзга қайтганлар ёлғиз бир киши — Амир Темур эмасди. Бир нарса аниқки, уларга энди Амир Темур бош бўлиб қолган эди.

Темур ибн Турағай баҳодур номи биринчи бор шу қалтис вазиятда тилга тушади. Унинг довураклиги, шижоаткорлиги болаликдан маълум эди.

Темурнинг ўз амакисига бўлган хайрихоҳлигини тушуниш қийин эмас. Чунки Ҳожи Барлос илоҳий (нурдан бино бўлган) деб қаралган, метин деб ҳисобланган мўғуллардан ўз вилоятини тортиб олиб, уларга қарши курашиш мумкинлигини амалда кўрсатди. Зеро Маҳмуд Торобийдан кейин бу ўлкада ҳеч ким бош кўтара олмаган эди.

Ҳожи Барлос Хуросонга кетган, юрт эгасиз қолган пайтда Амир Темур, ўзини нима кутаётганини билмас-да, ҳеч бир иккиланмасдан Шаҳрисабзда ҳокимиятни қўлга олади.

Болаликдан кураш, ов ҳадисини олган Амир Темур, академик В. В. Бартольд айтганидек, валломатлик — жанговарлик руҳида тарбияланган эди. Ориятни қўлдан бериш унинг учун ўлим билан баравар эди. У кейинчалик ҳайратомуз шону шавкатга эришгач, ўтказган қурилтойларида мудом бир нақлни такрорлар экан. Эмишки, икки сайёҳ, бири араб, бири эрони, беҳудуд саҳрода

адашиб қолишибди. Эрони сувини ичиб тамомлабди. Арабнинг кўзчасида бир қўлтум оби ҳаёт қолибди. Офғоб тигида эрони сулайиб, тамомили мадордан қолибди. Улими муқаррар бўлибди. Сўнгги кучини йиғиб ҳамроҳига дебди: «Сен арабсан, халқингени олижаноб, деб эшитганман. Агар шу рост бўлса, сувингни менга бер, халқингени олижаноблигини кўрсат». Араб бир зум йўлаб қолибди-да, хуржундан кўзачани чиқариб, уни ўлим билан олишайтган шеригига узатиб: «Халқимнинг олижаноблиги олдида менинг ўлимим ҳеч нарса эмас, мен бу удумга шак келтирмайман, мана сув, ичақол», дебди.

Амир Темури бу нақлни бежиз тахрорламаган. Халқининг озодалиги кўндалинг турган маҳалда у Ҳожи Барлос сингари йўл тутга олмасди. Унда ҳамият ниҳоят даражада кучли бўлган. Келинг, шу ўринда Амир Темурни майдонга чиқазган сиёсий ва тарихий вазият ҳақида сўз юритайлик.

Тарихий асарларда Амир Темурнинг Шаҳрисабзда ҳокимиятни қандай йўл билан сақлаб қолганлиги сабаблари номатълум деб кўрсатилади. Тарихнинг қизиқ бир тугуни шундаки, Мовароуннаҳрда осойишталик қарор топиб, Тўқлуғ Темур қайтиб кетгандан сўнг, орадан бир йил ўтар-ўтмас амир Ҳожи Барлос яна Шаҳрисабзга қайтиб келади. Фосиҳ Хавофий очиқдан-очиқ эътироф қилганидек, у яна ҳокимиятни бошқаришдан умидвор бўлиб келган эди. Амир Темур ўз халқига хос жўмардлик кўрсатади: юзи шувит амакиси Ҳожи Барлосни дарвозадан киритмаслик ўрнига. Кеш ҳукуматини унга беради.

Амир Темур айрим илмий манбаларда 1360 йил тахтга чиққан, деб кўрсатилади. XV асрга оид тарихий асарларда бундай таъкидларга дуч келиш маҳол. Тарихий житобларда Амир Темурнинг Мовароуннаҳр тахтини расман қўлга олиш йили сифатида 1370 йил қайд этилади ва бу музаффарият Балхда юз берганлиги айтилади. Ҳақиқатда амир Ҳусайн ибн Мусаллабни енгилб, қўли биланд келган Амир Темур жами ақобирлар, қўшин бошлиқлари томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинган эди. Бинобарин, Амир Темур ҳозирга қадар айтиб келинганидек, йигирма тўрт-йигирма беш ёшида эмас, ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида тахтга чиқишга эришган.

Амир Темур ибн Турағай Муҳаммад баҳодур ҳижрий 736 сичқон йилида, шавбон ойининг 25 кунда (1336 йил, 8 апрель) Шаҳрисабздан ўн уч чақиримча келидиган Хўжа Илғор қишлоғида туғилади. Унинг отаси амир Турағай баҳодур давлатманд киши бўлиб, Баёнқулихон салтанатида катта мавқе тутган.

Амир Темурнинг онаси Тегуна хотун (Тегина Бегим Моҳ) бўлган. Фосиҳ Хавофий Амир Соҳибқироннинг шажарасини шундай кўрсатади: Амир Темур кўрагон ибн амир Турағай ибн Барқал ибн Иланғири Ижил ибн Қоражор нўён ибн Суқу Сижон ибн Иримхи ибн Қожулай нўён ибн Туманайхон ибн Бойсунгур хон ибн Қайдухон ибн Дутам ибн Маннон ибн Бўқа ибн Буданжир ибн Алан Тава хотун. Бўлак манбаларда айрим исмларда озгина фарқ бўлмаса (масалан, Иримхи — Иримчи, Қорачор сингари), шажара

айнан шундай тақрорланади. Шоҳлар, султонлар шажарасини олисдан бошлаш. Одам Атога олиб бориб тақаш ҳоллари Шарқ тарихнавислари учун удум бўлганлигини унутмаслик лозим. Бу ҳолни, ҳатто, XVI асрда яшаган Абдуллаҳон авлоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Амир Темурнинг шажарасини битган тарихнавис уни Чингиз билан бир сулолага тақаб қўяётир. Чунки Алан Тава ёки Алан Қува «Шарафномаи шоҳий» («Абдуллонома») асарида қайд этилганидек, Темучиннинг улуғ момоси, V нурдан ҳомила пайдо қилиб, фарзандлар кўрган. Зуваласига илоҳийлик ҳамиртурушидан қўшилган бундай шажаранинг ҳақиқатга қанчалик тўғри келишини бу ўринда баҳс қилишга эҳтиёж йўқ. Нурдан ҳомила пайдо бўлмаслиги ҳақ бўлганидек, Алан Қуванинг суюқ оёқ бўлганлиги ҳам эҳтимолдан унчалик узоқ бўлмаса керак.

Муҳими шундаки, Чингизхоннинг шажараси ҳақидаги асли қозиги бўш бўлган афсонага Амир Темурнинг уруғ-аймогини ҳам келтириб боғлаш ақлга тўғри келмайди. Амир Темур юрталарни, ҳожимиятларни мўғуллардан тозалаган бўлса ҳам, улар даҳшати таъсиридан онгни тозалашга батамом муваффақ бўлмаган кўринади. 1219 йилдан то 1370 йилгача давом этган мўғул истибдоди онгни ҳам, қонини ҳам кўп асрларга етадиган даражада заҳарлаган эди. Шу боисдан кейинги даврларда ёзилган тарихий асарларда ҳам Чингизийларни илоҳийлаштириш, ҳатто, уларни исломлаштириш каби уринишларга дуч келамиз. Ўша, Алан Қуванинг ўтовига туйнукдан кириб келган нур араб сифатли киши деб талқин қилинишини бундан бошқа қандай изоҳлаш мумкин?!

Бироқ Амир Темурнинг болалик йиллари, ўсмирлик даври, аниқроқ айтганда, 1360 йилгача бўлган ҳаёти манбаларда зикр этилмайди. Бундай ҳолат кейинчалик турли тавсифларнинг рўёбга чиқишига туртки берган бўлса ажаб эмас. Ўтмиш Туркистонда салтанатлар тарихи битилганда Амир Темурга алоҳида эҳтиром кўрсатилган. Унинг йўлтўсарлиги, қароқчилик қилгани, саводсиз, жодил эканлиги фақат бизнинг замониимизга келиб «кашиф этилди». Амир Темур девонида ўтириб, туркигўй шоирларнинг шеърларини тўплашиб, «Манзумоти туркий» мажмуасини туздирганида, ўзининг ёшлиги билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни «одамлар бу ишларга ишонмайди», деб атайлаб киритдирмаган экан. Бунга афсус қилмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий «Мажолис ун нафоес» тазкирасида дўсти Шайхим Сухайлийни таъриф қилиб келиб, бундан ортиқ мақтасам ўзимни улуғлагандек бўламан, деб дўсти ҳақидаги сўзни мухтасар қилган эди. Амир Темурнинг шу ишидан жамтарлик бўйи кўринмайдими? Еҳи Амир Темурнинг Ғиёсиддин Али Яздийнинг «Китоби рўзномаи ғазовоти Ҳиндустон» асари хусусида тутган йўлини эсга олайлик. Далиллардан кўра мақтовларга тўла бўлган бу асарни Амир Темур пучга чиқарган эди. Хўш, энди Амир Темурнинг ёшлигида қилган, «одамлар ишонмайдиган ишлари» нималардан иборат бўлган, шу вақтга қадар бу ҳақда ҳар ким ўзича жаромат қилиб келди. Шарифиддин

Али Яздийнинг машҳур «Зафарнома» сида ҳам Соҳибқироннинг бу умр фасли қаламга олинмаган. Тарихга адолат кўзи билан қарайдиган олим В. В. Бартольд ҳам охирида «Темур ҳам худди Чингизхон каби фаолиятини қароқчиликдан бошлаган», деган хулосага келган эди.

Бу ерда ортиқча тафсилотбозликдан қочиб, бир нарсани айтиш ўринли бўлидики, Салоҳиддин Тошкандийнинг қўлингиздаги мажкур «Темурнома»си ана шу саволга биринчи марта очиқ-ойдин жавоб беради. Албатта, «Темурнома» илмий манба ёнги тарихий асар эмас. «Темурнома» энг аввало — бадиий асар. Бадиий асар бўлганда ҳам бир неча форсий манбалар асосида (қайси манбалар асосида эканлигини аниқлаш — бу келажакнинг иши!) битилган, дейиш мумкин. Шу боис асарни таржима, дейиш бир ёқлама бўлиб чиқади. Чунки у мутлақо эркин, ижодий ёзилган. Шу билан бирга воқеа-ҳодисаларни далиллашда тарихий манбаларга мурожаат этилган ўринлар кўп. Бу ҳол асарда бошдан-оёқ давом этади. Ана шуларга асосланиб, «Темурнома»ни бир неча тарихий-бадиий китоблар умумлаштирилган янги асар дейиш тўғри бўлади. Ҳали қўйироқда бу масалага яна қайтамиз.

Биз юқорида Амир Темур шахси ҳақида сўз юритиб, уни йўлтусарликда, қароқчиликда, жоҳилликда айбловчи олимлар, адиблар, арбоблар билан мунозара қилдик. Ҳозирга қадар бу олимлару арбобларнинг фикрлари аниқ мисоллар билан далилланган эмас. Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома»си бу даъволарни инкор этиш учун атайлаб ёзилгандек. Ваҳоланки, китоб бундан роса сажсон икки йил муқаддам. Октябрь инқилобидан тўққиз йил олдин нашр этилган. «Темурнома» кўп жиҳатдан, айниқса, қамрави эътибори билан «Бобурнома»га, «Қиссас-у-л-анбиё»га анча яқин туради. «Бобурнома» учун ҳам тарихийлик, ҳам бадиийлик нечоғли хос бўлса, унда ҳам шу фазилат бўртиб туради. «Қиссас-у-л-анбиё»да пайғамбарлик ва оддий инсонлик нечоғли қўшилиб, уйғунлашиб талқин этилган бўлса, «Темурнома»да ҳам шу ҳолни кўрамиз.

«Темур тузуқлари», «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» (Г. Вамбери), Гиёсиддин Али Яздийнинг юқорида номи зикр этилган асарининг рус тилида, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сининг форсий тилда нашр этилиши («Фан», 1972), Иброҳим Мўминов рисоласи Амир Темурни билиш йўлидаги дастлабки қадамлар бўлди. Айниқса, Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарининг рус тилида бўлса-да, чоп этилганлиги Амир Темурни билиш, таниш йўлидаги муваффақиятдир. «Мужмал-и Фосиҳий» на бадиий, на тарихий асар, унинг жанрини хроника ёки жанснома деб белгилаш тўғрироқ бўлади. Муаллиф ҳар бир йил воқеа-ҳодисаларини ҳеч бир шарҳсиз кунма-кун, ойма-ой, йилмай йил ёзиб борган.

Ўқувчида тўғри тасаввур ҳосил қилиш учун Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал»дан Амир Темур йилномасининг асосий ўринларини айнан келтиришни лозим топдик, токи китобхоннинг ўзи воқеаларга ҳакам бўлсин, ўзи бир хулосага келсин.

ФОСИҲ ХАВОФИЙ. «МУҶМАЛ-И ФОСИҲИЙ».

АМИР ТЕМУР ЙИЛНОМАСИ:

1335—1336 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг шат-
бонининг йиғирма бешинда тугилиши.

1357—1358 ЙИЛ. Амир Абдуллоҳ ибн амир Қозагон томонидан
Баёнқулихоннинг қатл этилиши.

1358—1359 ЙИЛ. Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлоснинг амир
Абдуллоҳ ибн амир Қозагонга хужум қилиши. Абдуллоҳнинг
Андараб томонга қочиши ва ўлими. Мовароуннаҳрни Баён Сулдуз
ва амир Ҳожи Барлосларнинг эгаллаши.

1359—1360 ЙИЛ. Мовароуннаҳрга жатта (мўғул) подшоҳи,
Чингай уруғидан бўлган Тўқлуғ Темурхон ибн Уғул хўжа ибн
Дувахоннинг келиши. Бу хабарни эшитиб амир Ҳожи Барлоснинг
Тўқлуғ Темур билан учрашмасдан, Мовароуннаҳрни тарк этиши ва
Хуросонга йўл олиши.

1360—1361 ЙИЛ. Тўқлуғ Темурхон фармонига биноан Кеш
ҳужуматининг Амир Темурга ўтиши. Тўқлуғ Темурнинг Моваро-
уннаҳрдан ўз пойтахтига қайтиши. Амир Ҳожи Барлоснинг
ўз мамлакатини бошқариш учун Мовароуннаҳрга қайтиб келиши.
Амир Турағай Муҳаммад Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг отаси
вафот этиши.

1361—1362 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг Хизир
Ясурий сарига амир Ҳусайн ибн амир Мусаллаб ибн амир
Қозагонга Баён Сулдуз билан бўладиган курашида ёрдам бериш
учун келиши. Баён Сулдузнинг қочиши.

1362—1363 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур амир Ҳусайн
ибн Мусаллаб билан Сейистон юришига отланиши. Амир Соҳибқи-
роннинг қўли ёй ўқидан яраланиши. Тузалиб, тагин амир Ҳусайнга
қўшилиши, сўнгга иккаласининг Мовароуннаҳрга қайтиши. Амир
Ҳусайннинг Амир Темур билан иттифоқ бўлиб жатта қўшини
билан жанг қилиши. Самарқанд ва Кешнинг қўлга киритилиши.

1365—1366 ЙИЛ. Жатта қўшини билан Ҳусайннинг машҳур
Лой жанги. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг бу жангда жатта
жасорат кўрсатиши, бироқ, амир Ҳусайн машқарининг бўшанглиги
туфайли жатта қўшинининг ғалаба қозониши. Амир Темур
Ҳусайнни қанча қувватламасин, унинг лоқайдлиги. Шу сабабга
кура Амир Соҳибқироннинг унга нисбатан гина, кек сақлаганлиги.
Иккаласи ўртасида нифоқнинг пайдо бўлиши.

1366—1367 ЙИЛ. Бадахшон подшоҳининг амир Ҳусайнга
душманлик кайфиятида бўлиши. Амир Ҳусайн билан Амир
Соҳибқирон Амир Темурнинг яралиши ва уларнинг Бадахшонга
биргаликда юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг амир Ҳусайндан

олдинроқ Бадахшонни забт этиши ва уларнинг биргаликда қайтиши.

1368—1369 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур билан амир Хусайн ибн Мусаллаб ўртасида низо чиқиши.

1369—1370 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг амир Хусайн ибн Мусаллаб ибн амир Қозағонга қариш чиқиши. Балхда Амир Соҳибқирон томонидан амир Хусайннинг ўлдирилиши. Амир Соҳибқироннинг тахтга чиқиши.

1370—1371 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон жатталар билан жанг қилишга отланиди. Амир Соҳибқироннинг жатта устига иккинчи қатла қўшин тортиши. Кераж Темурнинг қочиши ва Амир Темурнинг Самарқандга қайтиши. Зинда Чашмининг фитнада айбланиб ҳибсга олинishi. Амир Соҳибқиронга қариш уюштирилган бу фитнада амир Мусо, Абу Исоқ Хизир Ясурий ва шайх Абул Лайс Самарқандийлар қатнашганлиги. Зинда Чашм ҳожим бўлган Шибиргон ҳукуматининг Баён Темур ибн амир Оқбўғага берилиши.

1371—1372 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга отланиши. Хоразм ёнида Хусайн Сўфи билан бўлган жанг. Хусайн Сўфининг қочиши. Хоразмнинг қамал қилиниши. Хусайн Сўфининг вафот этиши (1372 йил 5 январь). Юсуф Сўфининг Хоразм шоҳи бўлиши. Кайхусрав Хатлонийнинг Хусайн Сўфи билан воситачилик қилгани учун қатл этилиши.

1372—1373 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга иккинчи қатла юриш қилиши. У Юсуф Сўфи аҳдни бузганидан ғазабга келган эди. Юсуф Сўфи битим йўлини излаб, кечирим сўраши ва Амир Соҳибқироннинг ярим йўлда илга қайтиб кетиши.

1373—1374 ЙИЛ. Малика Хонзоданинг Хоразмдан олиб келиниши ва унинг амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ибн Амир Темур кўрагонга ақд қилиниши. Амир Соҳибқироннинг Конигилда мисли кўрилмаган катта тўй қилишга амр этиши.

1374—1375 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг жатта томонга учинчи бор юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг Дилшод отога ўйлалиши.

1375—1376 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг жатта сарига тўртинчи марта қўшин тортиши ва йўлдан қайтиши. Кўп ўтмай унинг мўғуллар устига бешинчи марта отланиши. Амирзода Жаҳонгир баҳодурнинг ўлими. Тўхтамышхоннинг Ўрусхондин юз ўғириб. Амир Соҳибқирон ҳузурига паноҳ истаб келиши. Бу пайтда Амир Темур жатталар билан бўлган жангдан қайтганлиги. Амир Соҳибқирон Тўхтамышхонга Ўтрор ва Сабранни инъом қилиб, илтифот кўрсатиши. Амирзода Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султоннинг туғилиши.

1376—1377 йил. Амир Соҳибқирон Амир Темур фармонида кўра Тўхтамишлоннинг Дашти Қипчоқ ҳокимиятини қўлга олиши.

1377—1378 йил. Шохрух баҳодурхоннинг ўн тўртинчи раби ас соний, пайшанба кунда (1377 йил 20 август) туғилиши. Амир Соҳибқироннинг асзодалар зотидан бўлган Туман огода уйланиши. Амир Темур кўрагоннинг Занжир Сарада қишилиши.

1378—1379 йил. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга тўртинчи бор қўшин тортиши. Хоразм ёнида Юсуф Сўфи билан жанг қилиши. Сўфининг қочиши ва ичкарида мустаҳкамланиши.

1379—1380 йил. Амир Соҳибқирон Хоразм қамалидан қайтганида Юсуф Сўфининг вафот топиши. Хоразмнинг фатҳ этилиши. Кешда Оқсаройнинг қурилиши. Кеш кўргонини вужудга келтириш.

1380—1381 йил. Амирзода Амироншоҳнинг кўп жишилик қўшин билан Хуросонга отланиши. Амир Соҳибқироннинг Эронни фатҳ этиш учун желиши. Муҳаммад ибн малих Муъзиддин Кўртнинг Сарахсдан Амир Соҳибқирон ҳузурига желиши. Унинг иззат-обрўга ноил этилиши. Амир Соҳибқироннинг Қусуйяга желиши. Паҳлавон Маҳди Қусуйянинг Амир ҳузурига желиши ва сийланиши. Амир Соҳибқироннинг улуг шайх ул ислом, Мавлоно Зайниддин Абу Баҳр ат-Тайободий билан учрашуви. Шайхнинг Хирот аҳолисини таламаслик, қирмаслик ҳақидаги илтимосига Амирнинг алақачон шў қарорга желганлиги ҳақидаги жавоби.

1381—1382 йил. Хиротнинг Амир Соҳибқирон томонидан фатҳ этилиши. Худодод Жўйин аҳолисининг Ҳожи Барлос хуни учун қатлга ҳукм қилиниши.

1382—1383 йил. Нишопурнинг олиниши. Малик Ғиёсиддин Кўрт хонадонининг Самарқандга кўчирилиши. Фаножат мавзидидаги Шохруҳия шаҳрининг тикланиши. Бу шаҳар Чингизтон ҳукм сурган йилларда вайронага айланган эди. Шаҳар тикланиб, Амир Соҳибқирон фармонида кўра ўғли Шохрух номи билан аталади.

1383—1384 йил. Амир Соҳибқироннинг жаттага Қамариддинни маҳв этиш учун қўшин юбориши. Қамариддинни излаб тополмаслик ва қайтиш. Амир Соҳибқироннинг Мозандаронга юриши. Амир Соҳибқироннинг Сейистонни фатҳ этиши, малик Қутбиддинни ҳибсга солиш. Малика Дилдош ого вафоти.

1384—1385 йил. Амир Темурнинг Астрободга юриши. Шерозда Шох Шужоҳнинг вафот этиши. Ироқда бўлиш. Райда қишилиш. Баҳорга келиб Султонияга қадамжо қилиш. Сариқ Одилнинг Шох Шужоҳдан элчи бўлиб желиши, унга ҳурмат кўрсатилиши.

1386 йил. Амир Соҳибқироннинг Табризга келиши, моли омон ешкани этилиши. Гуржистон ҳужмдори Буқротнинг асир қилиниши, унинг ислом динини қабул этиши. Амир шайх Иброҳим Дарбандийга эҳтиром кўрсатилиши. Гилон маликларининг Амирни кутиб олиши.

1387 йил. Амир Соҳибқироннинг Корабоғ қишлоvidан Гуржистон сарига жўнаши. Тўхтамишнинг тузқўрлик қилгани ва итотдан чиққани хабарининг келиши. Амирзода Амирошоҳнинг Тўхтамишхон билан жанг қилиши. Тўхтамишнинг қочиши. Амир Темурнинг Кўнча Тенгизга отланиши. Самарқанддан Сарой Мулкхонининг Шоҳруҳ султон билан Халил Султонни олиб келиши. Олтоғда Қора Муҳаммад кишилари билан жанг. Шерозни олиш.

1388 йил. Амир Соҳибқироннинг Форсдан қайтиши. Бешинчи марта Хоразмга юриш. Абул Фатҳ — Амир Соҳибқирон куёвининг қочиши ва охир-оқибатда қатл этилиши. Амир Темурнинг Хоразмга келиши. Тўхтамишхон қўшинининг қочиши. Хоразмни вайрон этиш. Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун отланиш. Жангдан сўнг Тўхтамишнинг қочиши. Айди Берди бахшининг асир тулиши ва кечирилиши.

1388—1389 йил. Тўхтамишхон билан бўлган жангдан сўнг Самарқандга қайтиш. Кўп ўтмай яна Тўхтамишхон устига юриш. Тўқмоқ қўшинининг маҳв этилиши. Тўхтамишнинг енгилиб қочиши. Султонбахт бегим — Амир Темурнинг қизи билан амир Сулаймоншоҳ баҳодирнинг тўйи.

1389—1390 йил. Рай атрофидаги Оқйар деган жойда Қурултой ўтказиш. Амирзода Умаршайхнинг Севинч Қутлуг оғога уйланиши. Амир Соҳибқироннинг Дашти Қипчоққа юриши. Унинг касалланиши. Амир Темурнинг тузалиши.

1390—1391 йил. Амир Темур буйруғи билан амир Мусиқанинг вайрон этилган Хоразмни обод қилишга киришуви. Мусиқанинг бу ишни уddалаши. Баҳорда Амир Темурнинг Тошкентдан Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон устига отланиши. Тўхтамишнинг енгилиши, катта ўлжа билан қайтиш. Амирзода Амирошоҳнинг Хуросонга жўнаши.

1391—1392 йил. Амир Темурнинг Тошкентдан Самарқандга келиши. Унинг Табаристонга юриш қилиши.

1392—1393 йил. Шоҳруҳнинг Самарқанддан Шасфанга чақирилуви. Шерознинг иккинчи қатла фатҳ этилиши. Амир Темурнинг Бағдодда қишлови. Султон Аҳмаднинг қочиши.

1393—1394 йил. Муҳаммад Тарағай Улуғбек кўрагоннинг туғилиши. Бағдод ёнидаги Хармату қалъаси учун бўлган жангда амирзода Умаршайхнинг ҳалок бўлгани ҳақидаги хабарнинг келиши.

1394—1395 йил. Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун Дашти Қипчоққа қўшин тортиш. Дашти Қипчоқнинг, Черкас, Ўруснинг катта қисми фатҳ этилиши.

1395—1396 йил. Амир Темурнинг Сарой ва Ҳожи Тархондан қайтиши. Мардин хўкмдори Исонинг ҳибсдан озод қилиниши ва Мардинни идора қилишни унга топшириш.

1396—1397 йил. Самарқандда Боғи Шамол қасрининг қурилиши. Малика Хонзоданинг Озарбайжондан желиши ва эри Амироншоҳдан шикоят қилиши. Кониғилда Боғи Дилқушо қасри ва боғининг барпо этилиши.

1397—1398 йил. Амир Темурнинг Хизир хожанинг қизи Тўқал хонимга уйланиши муносабати билан Кониғилда байрам. Султон Муҳаммаднинг Мўғулистон чегарасига жўнатиш. Астрободдан Шоҳруҳнинг Кешга, отаси билан учрашувга желиши.

1398—1399 йил. Амир Соҳибқироннинг Ҳиндистонга қўшин тортиши. Деҳли ёнида султон Маҳмуд ва Маллу хон билан бўлган жанг. Умирнинг Деҳлидан чекиниши. Ҳиндистондан қайтиш. 1399 йилнинг 10 майида Самарқандда Масжиди жомеъининг Ҳиндистондан келтирилган бойликлар ҳисобига қурдирилиши. Ҳиротда Боғи Шаҳр қасрининг қурилиши.

1399—1400 йил. Амир Соҳибқироннинг Озарбайжон сарига юриш қилиши. Гуржистонни фатҳ этиш, гуржилар қўлида асир бўлиб ётган мусулмонларни озод қилиш.

1400—1401 йил. Амир Соҳибқироннинг Шомни забт этиш учун қўшин тортиши, Сивасга желиш ва уни эгаллаш. Мардинга желиш, Қора Усмонга эҳтиром кўрсатиш.

1401—1402 йил. Қорабоғда қишлоқ. Дорулфатҳ қасрининг тугалланиши. Амир Темурнинг Рўмга отланиши. Тартум, Кемах, Харуф, Қайсария, Ангурия, Қорашаҳар қалъаларини олиш. Елдириш Боязид билан жанг. Елдириш Боязиднинг Султон Маҳмудхон томонидан асирга олинishi.

1402—1403 йил. 1403 йил 9 мартда Рўм подшоҳи, ҳибсда бўлган Елдириш Боязиднинг вафот этиши. 1403 йил 13 мартда Султон Муҳаммаднинг вафот этиши.

1403—1404 йил. Гуржистоннинг Қартии қалъаси олинishi ва унинг Бўрон подшоҳга топширилиши. Арманистон ва Гуржистонга юриш. Асир тушган мусулмонларни қутқазish. Байлақан шаҳрининг қурилиши. Барлос наҳрининг қазилиши. Шероз хўкмдори, халққа зулм ўтказган Қутбиддинни жазолаш. Шерозга махсус кишилар юбориб, Қутбиддин етказган зарарни тиклаш, халққа офият беришни ташкил этишни топшириш.

1404—1405 йил. Амир Темурнинг Озарбайжондан қайтатуриб, Нишопурга тушиши. Уни Шоҳруҳнинг кутиб олиши. 1404 йилнинг

19 июлида Амир Соҳибқироннинг Рўм ва Шом юришидан қайтиб, Самарқандга келиши. Шаҳзодаларнинг уйланиши муносабати билан Конида тўй тантаналари. Масжиди жомеъ қурилишини бориб кўриш. Қурилишда ортиқча сарфга йўл қўйган меъморларни жазолаш. 1404 йилнинг 27 ноябрида Хитой сафарига отланиш. Амирнинг Утрорга яқин Оқсулот деган ерда тушиши, бу жойда 28 кун яшаши. Шайх Нуриддин ва амир Шоҳ Маликдан ва амир Хожя Юсуфдан бошқа жами қўшин бошлиқларини қишлаш учун Тошкентга жўнатиши. 1404 йилнинг 25 декабрида Утрорга жўнаш ва 1405 йилнинг 9 январиди шаҳарга келиш. Бу ерда қирқ кун соғ-саломат туриш, нард ва шахмат ўйнаш билан машғул бўлиш.

Амир Соҳибқироннинг касалланиши ва 1405 йилнинг 18 февралда вафот этиши.

Фосиҳ Хавофий тилга олган тарихнинг бу саналарида бемисл ҳаёт, курашларда, сурунларда кечган умр мужассам. Амир Темурнинг ўз душманларига нисбатан тутган сиёсатини бир ёқлама баҳолаш нотўғри. У хоинликни кечирмаган, халққа зулм қилувчи ҳукмдорларни аёвсиз жазолаган. Шу билан бирга тинчлик, омонлик истаган юрт эгаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, уларни сийлаган. 1370 йилдан то 1404 йилга қадар қарийб 30 марта қўшин тортган Амир Темурнинг ҳамма вақт қўли баланд келди. Фосиҳ Хавофий асаридаги қисқа сатрлар ортида минг-минглаб тақдирлар туради. Масалан, Нишопур учун бўлган жангни эсга олайлик. Тарихчи олим бу ҳақда бир оғиз сўз айтган, холос. «Темурнома» муаллифи эса Нишопурни қўлга киритиш Амир Темур учун қанчалик машаққатли бўлганлигини, ҳатто ўзининг ҳилокат ёқасига келиб қолганлигини ишончли чизгилар орқали тасвир этади.

Авлодлар йиллар, асрлар ўтган сари ўз юртига озодлик бахшида этган, Ўрта Осиёда қудратли марказлашган давлатни қарор топдирган, биргина номининг ўзи жаҳоннинг кўпгина ҳукмдорларини зирқиратган Амир Темурга қизиқиш билан қараганлар. Унинг ҳақида қанчадан-қанча ривоятлар тўқилган, асарлар битилган. Замонанинг зийли билан осори атиқаларнинг фақатгина Амир Темурни мазаҳ қиладиган нуқталаригина танлаб олинган. Амир Темурнинг ҳаёти, сиёсий ва жанговар фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар «унутилган». Шулардар бири Мулло Салоҳиддин эшон ибн Мулло Алоиддин хожа эшон қаламига мансуб «Темурнома» («Жангномаи Амир Темур кўрагон») асаридир. Бу ҳақда муаллифнинг ўзи шундай дейди:

«Тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисиди (1908 йил), товук йилида Тошканд мамлакатлик аҳқарулабад Мулло Салоҳиддин хожа ибн Мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»-ни бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўйиш қилдик».

Мулло Салоҳиддин узоқ вақтлар давомида номаълум муаллиф бўлиб келди. Унинг қаламига мансуб асарни мутахассислар билмаган дея олмаймиз. Турли сабабларга кўра билиб-билмасликка олиш бу ҳилдаги асарларга бўлган муносабатнинг бир-бирига

Шу боисдан асар ва унинг муаллифи ҳақида шу вақтга қадар бирон бир манбада фикр юритилмади. Ҳолбуки, муаллиф XIX асрнинг охирларида вояга етган. Тошкентда яшаб, ижод қилган эди. Бу вақтда Тошкентнинг асосий маданий марказ бўлиб қолганлигини таъкидлаш ортиқча. Афсуски, Салоҳиддин Тошкандий ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас. Унинг ҳақида «Темурнома» орқалигина фикр юритиш имжони бор. «Темурнома»нинг бадий савиясига қараб баҳо бериладиган бўлса, муаллифнинг ўз даврининг пешқадам зиёлиси, тегаран билим соҳиби бўлганлини қайд этиш лозим бўлади. Салоҳиддин Хожанинг диний илмлар бобиди етуклиги асаридан яққол кўзга ташланиб туради. Унинг яхшигина шоир эканлигини ҳам таъкидлаш жоиз.

Қайд этилганидек, «Темурнома» уч йўналишдаги асарларнинг, охир-оқибатда, бадий мажмуаси сифатида майдонга келган. Китобни яратишда энг аввало тарихий асарлардан («Китоб ул ахбор», «Тарихи Табарий», «Зафарнома» сингари), бадий асарлардан («Искандарнома», А. Хотифий асари ва б.) ва диний асарлардан (масалан, «Або Муслим», «Қисасул анбиё» каби) ижодий фойдаланилган. Муаллифнинг XIV — XX асрларда вужудга келган тарихий-бадий китоблар билан танишмиги ҳам сезилиб туради. «Темурнома» ниҳоясида Салоҳиддин Хожа: «фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нусхалардан неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидан турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилгил они», дейди. «Кўб мўътабар нусхалар» (албатта, форсий тилдаги) назмий асарлар бўлганлигини муаллиф ишора қилаётир, бироқ уларнинг қайси шоирлар ёки адиблар қаламига мансуб эканлигини айтиш қийин. Салоҳиддин Хожа кўп ўринларда А. Хотифий номини, унинг Амир Темур ҳақидаги асарини эсга олади. Аммо айнан Хотифийдан таржима қилди, дейишга ҳали асослар етарли эмас. Яна бир ўринда муаллиф «эмди бу боғни атроҳ алфозин гулларидин тартиб бергилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атроҳ аро абадул-абад обод ўлсун», дейди. Чамаси, муаллиф форсий «Темурнома»ларга туркий жавоб айтишни зиммага олган кўринади. Чунки, асарда берилган 1030 мисра шеърнинг асосий қисми Салоҳиддин Тошкандий қаламига мансубга ўхшайди. Бундай дейишга маълум асослар бор. Муаллиф кимдан шеър келтирмоқчи бўлса, албатта шоир номини тилга олади. Масалан, Камол Хўжандий, Шайх Саъдий, Саййид Аҳмад, Имом Ҳофизиддин Бухорий, Хўжа Абдулла Хотифий, Шарофиддин Яздий, Хожа Исмагулло Бухорий шеърлари турли муносабатлар билан келтирилган. Амир Темур, унинг ўғиллари Мирзо Шохруҳ, Амироншоҳ, Шох Шўжох, Шайх ул аълам ва бошқа тарихий шахсларнинг номидан келтирилган шеърлар, шубҳасиз, Салоҳиддин Тошкандийнинг ўз ижоди. Асар мана шу жиҳати билан ҳам «Бобурнома»ни эсга туширади. Салоҳиддин Тошкандийнинг билим доираси, қамрови жуда кенг эканлигини эътироф этиш керак.

Салоҳиддин Тошкандий тарихни мукаммал билади. Халқимиз

ҳаётининг энг нозик, энг қалтис, энг мураккаб даври бўлган XIV — XV асрларни шу давр учун бош мавқени ўйнаган шахс ҳаёти мисолида ёритиш, табиийки, осон иш эмас. Бунинг устига Мовароуннаҳрда ҳукм сурган мўғул хонлари образларини ишлаш ҳам муаллифдан катта куч, улкан билим талаб қилиши тайин эди. Биз, хусусан, «Темурнома»нинг айнан бир асардан таржима қилинган деган фикрни сира ёқмай олмаймиз. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни форсий тилдан таржима қилганлигини айтиётган бўлса-да, бунда у ўзига қадар Амир Темур ҳақида форсий тилда ёзилган асарлардан баҳраманд бўлганлигини, баъзи тарихий воқеаларни, шەърий парчаларни улардан олганлигини кўзда тутаетган бўлса, ажаб эмас. Асар шу ҳолида таржима эмас, аслиятдир.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни «бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўйиш қилганлигини» таъкидлайди. Буни қуйидаги мисраларда янада очиқроқ ифода этиб, ёзади:

Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласаж бу дафтара.

Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар.

Кошки назм ила бўлса ҳар китоб ўлғай сарара.

Кўринадики, муаллиф «Темурнома»ни дастлаб бошдан-оёқ шەърий йўлда яратмоқчи бўлган. Чамаси, дўстларининг истахтоҳиши билан асарни насрий ўзанга бурган. Назмий асарларни тушуниш мураккаблиги, эҳтимол, шу йўлни тақозо қилгандир. «Темурнома»нинг асл бадиий асар эканлигини далолат этадиган яна бир жиҳат мана бу сатрларда ҳам очиқ-ойдин кўриниб туради дейиш мумкин:

Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тилда айтиб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам. сан,
Қутқор мени меҳнату аламдан.

Салоҳиддин Хожа мўғул ҳукмдорларининг кам маълум бўлган, ammo асл қиёфасини очиб берадиган жиҳатларини топиб, қаламга олади. Масалан, «Тарих етти юз йигирмада (1320) Қозонхонким, Малик шоҳ машҳурдур, Бухоро таттига ўлтурғон эрди... Қозонхон андоғ золим эрдики, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин Қозонхонни олдиға борур эрди», дейилади бир ўринда.

«Темурнома»да икки йўналиш чизиғи мувозий давом этади. Булар бири — тадриж, бири — таназзул чизиғи. Тадриж — болакай Темурнинг ҳаётини тавсифласа, таназзул — мўғул ҳукмдорларининг жирканч турмушини тасвирлайди. Асарда яна бир, ислом ва унинг вакиллари ҳақида ҳикоя қиладиган ўзан борки, у ҳамisha бир меъёрда оқади. Айтиш ўринлики, ислом Мовароуннаҳрда мўғуллар истибдоди қутурган йилларда ҳам путурдан кетмаган.

аксинча, сиёсатга, босқинчилар феъл-атворида таъсир ўтказиб турган. Юқорида мўғул феодалларининг ислом динига киришини айтиб ўтдик. «Темурнома»да ана шу жихатлар анча муҳаммад галқин этилган. Бу амир Турағай Муҳаммаднинг Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳга уйланиши, Баёнқулининг хон кўтарилиши, Дашти Қипчоқнинг исломни қабул қилиши, ҳуласа, бирон бир воқеа йўққи, унда дин вакиллари иштирок этмасе. Бу исломнинг мавқеини ошириб кўрсатиш эмасми, деган андешалар туғилиши мумкин. Пўқ, аслида ҳаётда шундай бўлган. Масалан, тарихий манбалар Ҳиротнинг фатҳ этилишини шайх Тайободийга боғлайди. Амир Темур ҳужум олдидан Шайхнинг мададига умид боғлаб, унинг ҳузурига келади. Урта аср мусулмон Шарқда бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди. Мўғуллар чамаси, бу ҳақиқатга ўз салтанатларининг сўнгида ишонч ҳосил этган, шу сабабли, мусулмонлиқни қабул қилганлар.

«Темурнома» анъанавий ҳамдан бошланади. Сўнгга Мовароуннаҳрда ҳужм сурган сулолалар тилга олинади. Асосий қисм — достонлар (муаллиф бобларни шундай атайди) сони 47 та. Мовароуннаҳрда ҳужм сурган шоҳлар ҳақида йўл-йўлакай сўз юритилгач, «Энди келдуж достони Амир Соҳибқиронга, яъни Амир Темур кўрагон Искандари сонийга» деб илк боб бошланади. Бу қисмда Амир Темурнинг шажараси берилади. Бу шажара Фосиҳ Хавофий дағидан фарқли ўлароқ, охир-оқибатда Алан Қува хотунга олиб бориб тақалмайди: Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Барқул баҳодур ибн Илонғиз баҳодур ибн Инжил баҳодур ибн Қоражор нўён ибн амир Сўғичин ибн Бердиқуҳон ибн Иримчи Залосгон ибн Қожувал баҳодур ибн Тарбонхон. Бу боб қолган қирқ олти фасл учун режавий йўналишга эга.

Салоҳиддин Тошхандий «Темурнома»ни битар экан, ўзи тасвирламоқчи бўлган шахсга бемисл ҳурмат билан ёндашади. Бу бежиз эмасди, муаллиф Амир Темурнинг халқи олдидagi хизматини босқинчи хонларни «Самарқанддин ихрож қилишда» деб тушунади. Ана шу гоё кейинги достонларда Амир Соҳибқироннинг ўттиз-ўттиз беш йиллик кураши орқали бадиий жонлантирилади.

«Аввалги достон: ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни оналаридин туғулмоқларини баёни»да Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳ билан шахрисабзлик амирзода Турағай Муҳаммад никоҳи, бу ишда уламолар, ислом пешволарининг бошқош бўлиши ҳикоя қилинади. Қадим замонлардан Бухоро ва Шаҳрисабзда яшовчи туркий аҳоли қудда-анда бўлиб келган. Турағай Муҳаммад билан Тегина Бегим Моҳнинг топилуви ҳам одатдаги ақдлардан бири бўлиб қолиши мумкин эди. Бироқ, бу никоҳдан кейинчалик жаҳонни титратган ўғил туғилди. Шайх ула аълам Сайфуддин шундай бўлишини олдиндан билган. Амир Темур туғилмасдан бурун унга «Соҳибқирон» лақабини ҳам у берган. Диний жаромат билан боғлиқ талқинни тушуниш мумкин, албатта. Лекин шу бобда яна бир ҳақиқат ўрин олганки, бунга жиддий аҳамият бермаслик мумкин эмас. Тегина Бегим Моҳ амир Турағай

Муҳаммадга никоҳ қилинган, амирўннос Қозағон (мўгул) орага суқилади. Достонда Тегина Бегим Моҳга талабгор бўлган амир Қозағон тақдири Шайх ул аъламнинг аралашуви билан осонгини ҳал қилинган деб кўрсатилади. Хушфаҳм ўқувчи мўгуллар билан туркий аҳолининг низолари фақатгина сиёсий жураш доирасида чеklangиб қолмай, Ўрта Осиё халқи учун ниҳоятда муқаддас бўлган оилавий масалаларга ҳам бориб тақала бошлаганлигини сезади. Амир Қозағон билан Турағай Муҳаммад — қайнота ва хуёв. Амир Қозағоннинг қизи Йўқун Бегим Турағайнинг биринчи хотини. Амир Қозағоннинг Тегина Бегим Моҳга илиниши қалб амири эмас, балки мўгул амирлари билан ҳисоблашилмай, бу иш амалга оширилганлиги учун, унинг иззат-нафсига тегади. Йўқун Бегим ҳам ўз навбатида Тегина Моҳга қўлидан келган барча ёмонликни қилади. Тегина Бегим Моҳ бошига тушган, афсонага ўхшаб кетадиган жирканч ишлар кундош аёлнинг қилмишигина эмас, отасининг ўчи деб ёнган қасоскор фарзанднинг ёвуз ниятидир. Бинобарин, XIV асрга келиб ҳукмдор мўгуллар билан тобеъ аҳоли (шунда ҳам ҳар икки томоннинг аслзодалари) ўртасида яқинлашув — қудда-андачилиқ, исломга жириш расмийат учунгина бўлган. Ўнғай келган ҳар бир ишда миллий адоват бўй кўрсатиб турган. Йўқун Бегим амир Турағайнинг Қошғарга ҳарб иши билан кетганидан фойдаланиб, Тегина Бегим Моҳни ўлдириш пайига тушади. Бунга сабаб, унинг тушида Тегина Бегим Моҳдан туғилажак ўғил соҳибқирон бўлиши, куннинг кўзини, ернинг юзини олиши аён бўлади. Тегина Бегим Моҳга отаси номидан қалбаки хат қилдириб, уни Бухорога жўнатади. Амир Қозағондан қолган қули Мойдунга Тегина Бегим Моҳни йўлда ўлдириш топширигини беради. Қорнида олти ойлик ҳомиласи бўлган Тегина Бегим Моҳ ўлмай қолади. Унинг ўғли амир Чокуга қарашли элда (амир Чоку амир Турағайга қариндош, Қарши ҳокими бўлган. Баёнқули томонидан бу ишдан бўшатилган), Занжир Сара мавзисда туғилади. Занжир Сара (баъзи манбаларда Занжир Сарой) ўрни аниқланган эмас. Ажад. В. В. Бартольд Занжир Саройнинг Қаршидан икки кунлик йўлда эканлигини айтади. Тахмин қилиш мумкинки, Бухорога, касал ётган отасини кўриш учун (Йўқун Бегим шундай хийлани ўйлаб топган эди) йўлга чиққан Тегина Бегим Моҳ қайси йўлни танлаши мумкин эди? Бу ўринда тахминлар бор. Шаҳрисабз — Бухоро йўли Қарши орқали ҳам, шунингдек, Миёнқол орқали ҳам ўтган. Шаҳрисабзликлар кўпинчи иккинчи йўлни танлаганлар. Занжир Сара ўрни ҳам Каттақўрғон — Чироқчи (Ўмакай) оралиғида бўлган, деб ўйлаш мумкин. Буни, алабатта, изчил тадқиқ йўли билан аниқлаш тарихшуносларимиз бурчи. Амир Темурнинг Хўжа Илғор қишлоғида туғилганлиги расмий тан олинган. Бу, шубҳасиз, унинг ота аёлида яшиб келган жой. Салоҳиддин Хожа Занжир Сара ҳақидаги ривоятни нимага асосланиб келтирган, айтиш қийин. Амир Соҳибқироннинг туғилиши билан боғлиқ афсона ва ривоятларда қанчалик ҳақиқат бор, бунга жавоб бериш учун вақт талаб қилинади. Лекин бир нарсани ишонч билан айтиш жеракки, Шарқ

тарихнавислигида, бадий ижодиётида набилар, пайғамбарлар, султонлар у ёқда турсун, тўқима шоҳлар образи яратилганда ёки улар ҳақида гап борганда, албатта, уларнинг тақдири азалдан белгилаб қўйилганлиги, илоҳий қудрат ёрлиққанлиги тавсиф этилади. Бу анъанани «Темурнома» ҳам четлаб ўтмаган.

Темур — отасининг ёлғиз ўғли. Ота-ўғил ўн икки йилдан сўнг топшидилар. Шу ўринда отасининг исми Тарағайми ёнжи Турағайми, бир мулоҳаза қилсак. «Темурнома»да «т» ҳарфи билан «р» ҳарфи ораллигида «вов» ҳарфи келади. Демак, Турағай деб ўқилади. Одатда ўзбекларда баъзи оилаларда ёлғиз бола кўриши солув бўлади. Бундай хонадонларда болаларга Темур, Пўлат, Чўён, Тошболта ва бошқа исмлар улаштирилиб қўйилаверади. Баёнқули амир Турағайдан «яна бошқа ўғлинг борми?» — деб сўрайди. Амир унга «йўқ» деб жавоб беради. Амир Турағайнинг ўзи ҳам ёлғиз ўғил эмасмикан? Турағай — турақол, яшайқол маъносидан эмасмикан? Масалан, Тўхтамиш, Тўхтасин сингари исмлар ҳам аслида шу мантиқдан келиб чиқиб қўйилади-ку?! Салоҳиддин Хожа, «Шаҳрисабз»ни ҳозир ҳам (XIX аср охири ХХ аср бошлари) Турағайия деб атайдилар, дейди. Буни инкор қилиб бўлмайди, Китоб, Шаҳрисабз, Чироқчиға яқин тоғлик маъво ҳозирда ҳам Тарағай, Тарағай қишлоғи деб юритилади. Занжир Сара қудуғи (Салоҳиддин хожа бу қишлоқда қудуқ қовғасига занжир боғланганлиги учун шу ном берилган дейди) шу жойда бўлмаганмикан? Аҳад. В. В. Бартольд буни Занжир Сарой деб таъкидлайди. Сувлоқ жойларда бинолар бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Хуллас, мушоҳада қилишга ўрин бор.

Темурнинг пешонасига соҳибқиронлик битилган эди. Буни етти иқлим мунажжимлари ҳам олдиндан каромат қиладилар. Икки сайёранинг — Зуҳал билан Муштанийнинг яқинлашуви диврида (Оллоҳ таоло шу соатда оламни яратган экан) туғилган ўғил соҳибқирон бўлар экан. Юлдузлар ҳаракатидаги бу ҳолат ҳар саҳиз юз йилда такрорланар экан. Шундай пешонаси ёрқираган зотлар Амир Темурга қадар иккита ўтган экан. Булар — Искандар Зулқарнайн ва Муҳаммад пайғамбар. Амир Темур Муҳаммад пайғамбардан сўнг саҳиз юз йил ўтиб, учинчи соҳибқирон бўлиб туғилган экан. Тўғри, айрим тарихий асарларда, масалан, «Абдуллонома» («Шарафномаи шоҳий») асарида Ҳафиз Таниш Бухорий бу мундарижага Абдуллоҳон номини ҳам киритади.

«Шоҳнома»даги аксар шоҳлар болаликда азоб-уқубатларни, айниқса, бир неча бор ўлим таъфини бошдан кечирадилар. Бўлажак соҳибқирон эса туғилмасдан бурунроқ етти иқлим султонлари томонидан ўлимга ҳукм этилади. Етти иқлимдан Бухорога элчи келиб, Баёнқулихон ижозати билан яқин орада туғилган болаларни кўришдан ўтказадилар. Мақсад — жаҳонни олувчи (Бухорога элчи жўнатган етти мамлакат ҳақиқатан ҳам жейинчалик Амир Темур томонидан олинади) чақалоқ Темурни топши ва йлдириши эди. Лекин булар ниятига эришолмайди. Афсоналар, ривоятлар асосида ёзилган бу боб жуда қизиқарли, айни вақтда ишонтирарли йўриқда ёзилган. Айрим саҳифаларда

афсонавийлих босим бўлса, кўпгина ўринларда ҳақиқат уруғи ҳам гуржираб кўжариб туради. Темур болаликдан кучли, жўрабоши бўлиб ўсади. Хали амир Чокунинг уйида эканлигида Занжир Сара қудуғидан қирқ қул сув тортадиган қовғани ёлғиз ўзи тортади, одамларга сув улашади. Қассобнинг зил-замбил қанорасини бир бармоғи билан отиб юборади. Буни у ўз тенгқурлари билан баҳслашиб қилади. Болалар Або Муслим кучли эканлигини хитобдан ўқиб билганмиз дейишади. Темур ўз кучини намойиш қилишда Або Муслимни йўлда қолдиради. У қудуғдан қирқ мартаба сув тортиб, чарчаб ухлаб ётганида бир илон кўксига чиқиб, қулла бўлиб ётади. Шу дақиқада отаси уни излаб келиб, шу қудуқ ёнида тўхтаган эди. Одамлар ёрдам беришдан ожиз, салгина қалтис ҳаракат бўлса, илон болани нобуд қилиши мумкин. Одамлар саросимада турганида Темур уйғониб қолиб, қўрқмасдан, пайт пойлаб илоннинг бошини тишлаб узиб ташлайди. Майли, буларда озми-кўпми муболаға бўлсин дейлих. Темур болалигида етти йил қўтир бўлиб, сира қашинмаган экан. Бунинг учун темир ирода жерак бўлган, албатта. Мол боқувчи болаларда бу хасталих учраб турган.

Бобдан бобга ўтган сари асар мураккаблашиб, кейинчилик тақдири у ёки бу даражада Амир Темур билан тўқнашадиган, учрашадиган кишилар кўз ўнгимиздан ўтаверади. Шулардан бири Биёнқулихоннинг ўғли Бароқхондир. Бароқхон Темурнинг акси. У тажовуз қилишга, зулмга уста. «Темурнома» XIV асрдаги сарбадорлик ҳаракатини четлаб ўтиши мумкин эмасди. Бу масала асарда бошқачароқ йўсинда берилади. Бир томондан пайғамбарлик даъво қилувчи Носир Хисрав (бу номнинг шоир Носир Хисравга дахли йўқ) сингари кишиларнинг ҳокимият учун кураши талқин этилса, иккинчи томондан оқ кийимлилар — сарбадорлар ҳаракати тасвир мавзуи қилиб олинади. Бунда ғайри табиийлих йўқ: ўша йилларда мўғулларга қарши курашнинг шакллари ҳам курашувчиларнинг гуруҳ ва тоифалари ҳам кўп бўлган. Чамаси, бу курашларга сиёсий руҳ бериш учун муаллифда маҳорат етишмайдиган, ҳатто, сарбадорлик ҳаракати тасвири ҳам изчил ва ёрқин эмас. Носир Хисрав исломда ўзгариш ясашга интилувчи шахс сифатида тор мақсад доирасида қолдирилади. У халқни орқадан эргаштириш учун ўзини пайғамбар деб эълон қилади. Бир вақтлар Муқанна ҳам арабларга қарши курашда шу йўлни танлаган эди. «Бухоро тарихи»да муаллиф уни шу қилмиши учун роса қориланган эди. Носир Хисрав ҳақиқатда шу йўлни тутганми-йўқми бундан қатъий назар, айтиш мумкинки, ислом сиёсий курашдан четда турмаган.

Шу жиҳатдан Шайх Шамс Кулол ҳақида фикр юритиш лозим бўлади. Темур болалигидан бу шайхга ихлос қўйган. Ҳаётининг энг оғир дақиқаларида унга мурожаат қилган, маслаҳат олган. Биз «Темурнома»даги илоҳий қудрат билан боғлиқ саҳифалардаги пардани аста кўтариб, асл моҳиятга боқайлик. Шайх Шамс Кулол ёш Темурни мўғулларга қарши кураш руҳида тарбияламадимикин? Амир Темур улуг мавқега эга бўлганида ҳам уни асло ёдидан чиқармаган-ку?! Асарда талқин этилган яна бир шайх самар-

қандлик Бурхониддин Соҳиб ҳидоят ҳам жураш майдониға тушган Амир Темурға раҳномалик қилиди. Унинг олдиға тушиб, мухолифлар билан ғоявий жангға жиришади. Ватанпарвар дин арбоблари жураш бошида турганлигини асар муаллифи ҳаминша ҳам очик тасвирламайди. Шундай бўлса-да, бу руҳ бутун асар мазмунидан англашилиб, бўртиб кўриниб туради.

Темур ҳаёт қозонида жуда эрта қайнай бошлайди. Отаси амир Турағайнинг эътиқоди султ кетган ҳоллар бўлади. Аммо ёш Темур метин иродали, айтганидан сира қайтмайдиган йигит. Мағлубият аламлари, тазйиқ ҳам уни йўлдан қайтара олмайди. Аксинча отасини ҳам мухолифларға бўйин эгмасликка даъват этади. Асарда ғира-шира бўлса-да, ўсмир Темурнинг жураш йўлида гоҳ Қаршиға, гоҳ Самарқанда қатнаб турганлиги, ҳайрихоҳлар измаганлиги берилади. Афтидан ота-боланинг муносабати бузилишиға ҳам аслида Темурнинг тутган йўли сабаб бўлса керак. Чунки амир Турағай «кўб ғани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди». У, ўглини ҳалокатли йўлдан қайтармоқчи, мухолифлар билан тил топмоқчи, ҳатто, улар томонига ўтмоқчи бўлади. Ота-боланинг арази сиёсий желишмовчиликка эмас, маиший масалаға олиб желиб боғланади. Юқорида айтилганидек, Салоҳиддин Хожа воқеаларға сиёсий нуқтаи назардан баҳо беришда баланд нуқтаға кўтарила олмаган.

Амир Турағай бир жунни ўғлиға кўп қўй бериб, Самарқанд бозориға жўнатади. У, «қўйларни ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белиға боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерди қалиндар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилгон». Одамларни йиғиб, шеър ўқиб, маърака қилган шоир Камол Хўжандий эди. Унинг қўлидаги рубойини Темур минг тангаға — қўйлар пулиға сотиб олади. Уйға бир парча қоғоз билан қайтган ўғлиға амир Турағай «сени бир банги фириб бериб, алдаб жетибдур. Угул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса йўл», деб кўп дашном беради.

Камол Хўжандий рубойисининг мазмуни яхшиликка даъватдан иборат: зулм билан дунёда ном қолдириб бўлмайди, Жамшид, Сулаймон, Искандарлар ўтиб кетди, навбат сенға ҳам етиши тайин, яхшилик қил. Шеърдаги ҳикматни англаган Темур отасининг «бўлмаса йўл» деган гапидан аччиқ қилиб, Бухороға чиқиб кетади. Энди унинг саргузаштлари мўгул хонларининг қароргоҳида давом этади.

Бухороға келган Темур биринчи жунданоқ адолатсизликни ўз бошида синаб кўради. Бароқтоннинг мужиби ичиб, бозорда тўполон қилади, унинг дастидан одамлар зир титрайди. Темурнинг сўнги умиди — қўлидаги латъли ҳам тортиб олиб кетади. Бобо порадуз образи ғоят ибратли. Бу қўхнадўз чолнинг хон олдида обрўси катта. У адолат тимсоли, адолат олдида нўёнлар ҳам, қози, мингоши, юзбошилар, ҳатто подшо ҳам кўрқиб-қалтираб туради. Баёнқулихон Бобо порадузға илос қўйган, унинг гапини тинглар эди. Аммо Баёнқулининг арзандаси Бароқхон ва унинг ҳамтовоқлари кўнглиға келган номатжулчиликдан қайтмайдилар. Темур латъли олдириб (бегона шаҳарда яшашининг ўзи бўлмайди),

саройнинг бижиган муҳитини яқиндан билиш имконига эга бўлади. Шу баҳонада Баёнқулининг кенжа қизи (хоннинг тўғқиз қизи бор эди) Сарой Мулж Хоним билан танишади. Сарой Мулж Хоним — Биби Хоним «Темурнома»да Баёнқулихоннинг қизи сифатида берилади. Тарихий манбалар унинг Қаршида ҳукм сурган амир Қозонхоннинг қизи бўлганлигини, 1341 йилда Қаршида туғилганлигини далолат этади. Бадий асарларда кутатилганидек, Салоҳиддин Хожя ҳам тарихий далилларга эркин ёндашади. Масалан, Ўлжой Турхон (Камол ой) Хонимни Хоразм шохининг қизи деб тақдим этади. Биламизки, у Хусайн ибн Мусаллабнинг синглиси. Бундай мисолларни яна келтириш мумкин.

Баёнқулихон ўлгандан сўнг, тахтга унинг ўғли Бароқхон чиқади. Бароқхоннинг солимлигини Темур синаган эди. Тахтга чиққанининг учинчи куни у отасининг донишманд вазири Сирож Қамарийни қатлга букуради.

Ун иккинчи дostonга желиб яна бир ўзан очилади. Бу бобда шайх Саййид Отанинг Қалмоқ юртларида олиб борган тарғиботлари нақлдир. Саййид Ота — шоир Саййид Аҳмад эмасми деган фикр кўнгилдан кечади. Маълумки, насл-насаби жиҳатдан Саййид Аҳмад Темурийларга яқин туради. У ўз замонасининг йирик шоири бўлган, «Таашуқнома» асарининг муаллифи. Асарда шоир Саййид Аҳмаднинг шоирлик салоҳиятидан кўра дини ислом йўлидаги кураши кўпроқ ёритилади. Саййид Отани шоир Саййид Аҳмад билан айнан бир киши дейиш тўғри бўлмас. XIV — XV асрларда ислом динини тарғиб этиш, уни Ўрта Осиё бўйлаб кенг ёйиш ҳаракати кучли бўлган. Саййид Ота исломнинг ана шундай фидойи тарғиботчилари вакили сифатида талқин этилган.

Мўғул хонларининг ўзбошимчалиги борган сари ҳаддидан ошади. Амир Темур Қаршида бўлганида буни яна ўз бошида синаб кўради. Оқтемурхон зўрлик билан унинг сеvimли хотини Сарой Мулж Хонимни тортиб олади. Сарой Мулж Хоним қанча бедодлик бўлмасин эрига содиқ қолади. Хонимчани (асарда у шундай аталади) қутқaziшда қаршилих жўмард қиморбоз Иноқ Қиморий ёрдамини аямайди. Оддий сўфининг ўғли бўлган чапани, мард Иноқ умрининг охирига қадар Амир Темур ёнидан бир қадам жилмайди. Амир Темур Иноқ ёрдамида Оқтемурни ўлдиради. Бу унинг мўғуллардан шахсий ўч олиши эди. Шахсий адоват аста-секин ижтимоий мазмун касб эта боради. Чунки Бухорода у минглаб билимли кишиларнинг аёвсиз қурбон бўлганлигини ўз кўзи билан кўради. Тўқтемур отасининг порасмий хотини бўлган канизакни олмоқчи бўлади. Ислom руҳонийлари бу ахлоқ доирисида эмаслигини айтадилар. Ҳалиги ғоҳиша канизак истиғи билан муллолар қатли ом этилади. Бу қаттолликни асарда Саййид Ота «алар қони билан боғ кўжартмишсан», деб лаънатлайди.

Ун учинчи дostonдаги бир ибратли, нақл шундаки, Қаршига акаси Оқтемурхон ўлгандан сўнг ҳоким бўлган Қизил Темур хун олиш учун тиш қайрайди. У Оқтемурнинг қотилини топиш учун Қарши халқини қиличдан ўткази бошлайди. Муаллиф Амир Темур

сийсий фиолияти бошланган даврнинг бошдан-оёқ синов йиллари бўлганлигини шу воқеа тасвирида жонли кўрсата олган. Қаршида донишманд Шайх Умар деган киши яшайди. Унинг илми Жатъфардан хабари бор. Қасд қилса, Оқтемурунни ким ўлдирганлигини айтиб бера олади. Лекин Шайх Умар сотқинлик йўлини рад этади. Унинг ўғли отасига, элига хонлик қилади, сеҳр илми китобини ўғирлаб, Қизил Темирга олиб бориб беради. Яна бир аёл ҳам Амир Темурнинг рашик эвазига Оқтемурун ўлдирганлигини айтиб беради. Бу билан «Темурнома» муаллифи халқ ичида ҳамиятсиз, рўдапо сотқинлар бўлганлигини таъкидламоқчи бўлган.

Амир Темур Оқтемур хуни учун Қарши халқи қатли ом қилинаётганлигини эшитиб, Қизил Темир ўрдасига мардонавор кириб келади ва дейди: «— Эй Қизил Темир, оғанни қотили мен — Турағай баҳодур ўғли бўлурман, бу фақирларда ниманг бор?!».

Яна бир эътиборга молик мисол. Амир Темур Балхда эканлигида содир бўлган воқеа шундай. «Бир кун Амир саройдан чиқиб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши, соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиғлаб борур, айтадурки, эй яратган тангирим, бизларни бу кочир золимдан йироқ қилгил. Амир анинг елҳасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси қўлидин бир замонда мунн озод қилгон эрди»: Амир Темур қулликдан озод қилгани чолнинг ўғлини ҳам жонини гаровга қўйиб бўлса-да озод қилади.

Амир Темур улғайгани сари ҳамфикрлари сони ортиб боради. Бунга у ўзининг ақл-идроки, мардлиги, шижоати, қўрқмаслиги билан эришади.

Ўн тўққизинчи бобда Сейистонда бўлган воқеалар тасвир этилади. Бароқхон неча бор номардлик қилади, аммо Темур барибир уни қўллаб-қувватлайверади. Чунки Бароқхон бу ўлкалардаги мўғулларни қувиб чиқаришда восита мавқеини ўйнаши керак эди. Шунинг учун ҳам Амир Темур унинг нодонликларига, бемаврид ҳукмларига тишини тишига қўйиб чидайди. Қўшин бошлиқлари бир сафар Амир Темурни Бароқхон ўрнига хон кўтарниш талабини ҳам қўядилар. Амир Темур рад этади. Амир Темурнинг ҳарбий ишдаги билоғонлиги ақл билан жасурликнинг уйғунлигида кўринади. У ҳеч ким бўйнига олмаган ишларга қўл уради: жосусларни бўлиб, мухолифлар ўрдасига боради, қўшинлар ичига жиради. Ўзини гунг, жарга солиди. Пухта тадбирлар ана шундай қалтис йўллар билан пишитилади.

Амир Темур маълум нуфузга эга бўлгач, Тўқтемурунга қарши кураш тадорикини кўради. Йигирма тўртинчи дostonда жатта сипоҳининг тор-мор этилиши ёрқин тасвир этилади. Шу жангда қўрқоқлик қилган Бароқхонни Амир Темурнинг ўғли Жаҳонгир Мирзо қутқзади. Асарда тасвирланишича, Бароқхон Сарой Мулк Хонимнинг акаси, бинобарин, Жаҳонгир Мирзонинг тоғаси. Мирзо Жаҳонгир тоғасини ўлим чангалидан қутқарганида, орадан вақт кечиб, ана шу тоғаси ўзининг қотили бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Барибир, Сейистон жангидан кейин Бароқхоннинг обрўси тушиб кетади, унинг гапи ўтмайдиган бўлиб қолади. Ҳатто, у Амир Темурни ҳам қатлга буюрган пайтлари

бўлган. Бу ҳукми ижро этадиган киши бўлмайди. Хулоса шулки, 60-йилларнинг охирларига келиб, Амир Тему́р мавқеи бениҳоя даражада ошиб кетган эди. Бу эса унинг тез орада ҳокимиятни расмий равишда қўли олишига имкон беради. Амир Тему́р ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида жами амир ва беклар томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинади. Ҳамма унга хизмат қилишга қасамёд қилади. Асардаги қуйидаги сатрларни ҳаяжонланмасдан ўқи бўлмайди:

«Тамоми мулк» Мовароуннаҳр, Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Қошғар ва Туркистон жатта зулмидан омон топдилар».

Амир Тему́р талққа бемаврид солиқ солишларга қатъиян қарши бўлган. Унинг ўзи кейинчалик талқини неча бор солиқдан озод қилган. Ҳали Бароқхон куч устида эканлигида «элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, эли тархон қилурмиз, деди». Бароқхон кўнмайди. Амир Тему́рнинг ўзи элга тушган солиқни тўлаб юборади, ҳатто, хотинининг тилла-қумуш зийнатларини ҳам қўшиб топиради. Бароқхон сингелисининг зийнатларини таниса ҳам, қайтариб бермай, хазинага олдиради.

Ийгирма олтинчи дostonда Амир Тему́рнинг икки ўғли қисмати ҳикоя қилинади. Йиллар кечиб, мирзолар улғайган эди. Мирзо Жаҳонгир билан мирзо Умаршайх самарқандлик Хўжа Абдулланинг дилбар қизи, оқила Сокина Бонуға бирварақайига кўнгиб берадилар. Аки-ука низоси ёмон тус олади. Мирзо Жаҳонгир ишқ йўлида қўлини қонга бўяйди. Сокина Бону ноҳосдан ўлдирилади. Ғазабланган Амир Тему́р уни зиндонга солади. Мирзо Жаҳонгир қочиб Балхга, тоғаси Бароқхон ёнига кетади. Уни бу ерда ҳам ажал кутаётган эди. Бароқхон жиянини ҳийла билан чавоқлатиб ўлдиради. Салоҳиддин Тошкандий кимки жиноятга қўл урса, у жазосиз қолмаслиги керак, дейди: «ровий айтурким. Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра икжови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалоқ бўлдилар». Ҳа, чакки босилган қадам ҳалокат билан яқун топиши жуда тиниқ чизилган.

Кейинги дostonларда Амир Тему́рнинг Ўрта Осиёни муғуллардан тозалаши, Дашти Қипчоқ, рус мулклари, Урал сари қилинган юришлар, Эрон ва Ироққа, Туркияга қўшин тортишлар ўз навбати билан талқин мавзуи қилиб олинади. Ҳиндистон юриши ва у билан боғлиқ саргузаштлар қизиқарли баён этилади. Асарнинг маржазида Тўхтамиш билан бўлган тўқнашувлар асосий ўринни ишғол қилади. Вақтида Амир Тему́р ҳузурига паноҳ излаб келиб, сийлов ва рағбатга ноил бўлган Тўхтамиш охир-оқибатда кўрнамаклик қилиди. Тўхтамиш билан бўлган можаролар илдизини асар муаллифи ишқий мезонда талқин этади. Мирзо Амироншоҳ Тўхтамишнинг гўзал хотини Севин Бехани ёқтириб қолади. Ақд қилинган, Амироншоҳ бу ҳусн маликасининг Тўхтамиш хотини эканлигини билиб, қаттиқ пушаймонлик ҳис қилади ва юртига қайтади. Тўхтамиш Севин Бехани унинг изидан Самарқандга жўнатади. Амироншоҳ унга яқинлашмайди. Фалакнинг гардиши

билан Тўхтамиш Самарқандга келиб, Оқсарой қурилишида меҳнат қилади. Амир Темур уни таниб, алоҳида ғамхўрлик кўрсатади. Севин Бека билан улар яна топишадилар. Амир Темур Тўхтамишни Дашти Қипчоққа валий қилиб тайинлайди. Шу орада Амир Темурнинг беш йиллик, етти йиллик ва уч йиллик сафарлари юз беради. Амир Темурнинг Самарқандда йўқлигидан фойдаланган Тўхтамиш унинг мулкларини бирин-кетин босқин қила бошлайди. Амир Темурнинг хотини Сарой Мулк Хонимга кўз ола қилиш даражисига қадар боради. Гарчи бу бузуқ кирдиҳор амалга ошмаган бўлсада, кейинчалик Сарой Мулк Хоним билан Амир Темур муносабатларида мўлҳум ўзгаришлар юз беришига олиб келади. Буни тарихий асарлар ҳам далолат этади.

Тўхтамиш Бухорони қирқ кун қамал қилади. Амир Чоқу у билан олати ой қурашади. Бу ишда Сарой Мулк Хоним тадбири иш беради. Тўхтамиш орқага қайтади. Бироқ у катта ўлжа ва кўп асирлар билан қайтади. Тўхтамишнинг номардларча қилган босқинини сафарда эшитган Амир Темур Хоразм бўйлаб унинг йўлини қирқиб чиқади. Тўхтамиш Амир Темурнинг босиб келиб қолишидан кўрқиб, қаерда қўнган бўлса, манзил атрофига асирга олиб келаётган хотинларни, бола-чақаларни қўйиб, сўнгра ором олишни одат қилган. Бу худди иккинчи жаҳон урушида чекинаётган немис қўшинининг қилган безбетиликка ўхшайди. Демак, макр ва ёзувлик ҳамма асрларда ҳам бир хил қиёфага эга бўлар экан. Немис фашистлари ҳам аёлларни, болаларни пана қилиб ҳужумга ўтар, чекинар эди. Буни вақтида Тўхтамиш ҳам қўлмаган экан. Жанг тафсилотларини тасвирлашда «Темурнома» ақллимига катта озиқ беради.

Тўхтамиш турган минзилга келган Амир Темур «сипоҳлар айди, холо, шабихун, урайлик. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ. Чунки асиралар бор, алар оёқ остида қолурлар». Тун бўлаганлигидан фойдаланиб, Тўхтамиш қароргоҳига ҳужум қилайлик, деган таклифга Амир Темур шу жавобни беради. Ўз элидин олиб кетилаётган асиралар оёқ ости бўлишини истамайди.

Тўхтамиш, бинобарин, мўғулларни қувишда давом этган Амир Темур қўшини «икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч бирла икки киши бир тевага миниб, арра, теша, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб» сафар тадорикини кўрадилар.

Тўхтамиш қатл этилади. Ўруслар мамлакатининг пойтахти Москов ҳам забт этилади. Бунгача князь Золотоус ҳам жангда мағлуб бўлган эди. Московнинг фатҳ этилиши осонликча кўчмаган.

Сулатон Муҳаммад (Амир Темурнинг набираси) Москва отоналарига етиб келади: «Московнинг дарвозасига етиб келди. Аммо қўрғонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйгон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоравул кеча-кундуз била турур. Шаҳарни қирқ дарвозаси бор эрди».

Турк қўшинини замбарақлар бир дастда қийратиб, сийрак қилиб қўяди. Сўнг ақл-тадбир билан иш кўрадилар. Емғир

ёғинини жутадилар (асарда бу ҳам жаромат туфайли юз беради), чунки замбарақлар нилтаси ивиб, ёмғирда аланга олмайди. Шаҳар фатҳ этилади. Жанлар жуда қаттиқ кечади, яна неча бор улуғ мухораба такрорланади. Оқ маликанинг яқин кишилари сотқинлик йўлига жирадилар, Амир Темурга хизмат қилишга ўтадилар. Нудий образи шу жиҳатдан эсда қоларли. Унинг қўнғлида ўзининг ҳоким бўлиши палак отиб ётарди. Рус мулжаларини фатҳ этишда Амир Темурни заҳарлашга уриниши юз беради. Бу унга қилинган иккинчи фитна эди. Амир Мусо Жалойирнинг ўғли Аҳмадбек тиш тозаланич — мисвокка заҳар суртади. Қасд фош этилади. Аҳмадбек шу усул билан ўз отасини ҳам заҳарлаб ўлдирган эди.

Москва қўлга олинади, рус ерларида Амир Темурнинг юриши давом этади. У зулмот чизигига қадар боради. Асарда зикр қилинишича, Москов князлиги то Шохруҳ вафотига қадар Темурийларга бож тўлаб турган. Дарвоқе, Хусайн Бойқора тахтга чиққан дастлабки йилларида Москвага элчилар жўнатганлиги маълум. Бу қандай мақсадни кўзда тутган, айтиш қийин. Москвага жўнатилган элчиларнинг тақдири номаълум, манбаларда бу ҳақда бошқа маълумот учрамайди.

Амир Темурнинг Шом, Ироқ юришлари бир неча дostonга мавзу бўлган. Богдод амири Султон Аҳмад ҳисобсиз қўшинга эга эди. Шу боисдан ҳам у Амир Темурга нописандлик билан, масхараомўз мактуб йўллайди: «Эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлгилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга келиб туштум».

«Темуринома»нинг бир ибратли томонини алоҳида таъжидлаш лозим. Қиргин барот жанглари курашаётган икки томон учун ҳам бирдек қон тўкиш деган гап. Айниқса, жанг бир диндаги кишилар ўртасида бўлса, бу кечирилмас хатодир. Амир Темур билан Султон Аҳмад яккама-якка олишаётганда ғойибдан пайдо бўлган бир қўл уларни ҳавога кўтариб: «эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низо қилурсиз», деб дишном беради. Дин аҳлининг аралашуви билан низо сулаҳга тортади, Султон Аҳмад Бағдодда амир қилиб қолдирилади. Умуман, Амир Темурнинг юришларида бир хусусият кўзга яққол ташланиб турадики, у мужин қадар ишни жангсиз олиб бормаслик пайдидан бўлади. Уни яхшилик билан қарши олган мамлакат ҳокимларини ўз ўрнида қолдиради, уларга мурувват жўратади. Аксинча, гапида турмаган, сотқинлик йўлига кирган, рақиблар билан тил бириктирган юрт эгаларини у аёвсиз жазолаган, бадарға қилган. Энг сўнгида охири чорани қўллаган. Буни Хоразм ҳокимлари билан бўлган бир қанча тўқнашувлар мисолида кўзатиш мумкин. Хоразмни ер билан яксон қилган, аҳолисини қўчишга мажбур этган (улар Тўхтамиш билан тил бириктирганини учун жазога мустаҳқил этилган эди) Амир Темур орадан бир неча йил ўтиб, ўзи буздирган шаҳарни тиклаш вазифасини қўяди.

Охири дostonларда Елдириш Боязид билан бўлган жанг тасвир этилади. Елдириш ўғли Султон Шаблин Амир Темур олдида элчи қилиб жўнатади. Урушмаслик ҳақида аҳднома етилиб келаётганда,

Елдириш сабрсизлик қилиб, жангни бошлаб юборади: «Қайсар то ўғли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири асқар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олтоғ бағрига етдилар. Бу гафголарни данғини Миср аҳли эшитдилар».

Елдириш билан бўлган жангда Амир Темурнинг лашкарбоши-лари катта жасорат кўрсатади. Бағдод ва Шом жанглирида ҳориган қўшинга Қайсар лашкари билан курашиш жуда қимматга тушади.

Тахта чикқанидан то сўнги нафасига қадар ҳарбу зарбга умрини боғишлаган Амир Соҳибқирон Ўтторда касалланиб вафот этади. Кун совуқ, ҳукмдор соч олдиради. Икки бор заҳарланганида ҳам омон қолган Амир Темур қаруви етган эди, ўлим бу сафар уни омон қўймайди.

«Темурнома» мазмунига кўра жангнома асар. Бироқ Салоҳиддин Хожа таъжид қилганидек, «бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлари кўбдур». Бу ҳикматлардан желиб чиқадиган хулоса битта: «Темурнома»ни мутолаа қилган ўқувчи жангу жадалларнинг инсоният учун мутлақо жераги йўқлигига ишонч ҳосил қилади. Амир Темур ўз мутолифларини қанча мағлуб этмасин, барибир, унинг қўшини ҳам кўп талофат кўради.

Асарнинг қамрави кенг эканлиги ҳақида юқорида сўзланди. Буни яна шундан ҳам билса бўлдики, «Темурнома»да беш юз дан ошиқ киши номи тилга олинади. Буларнинг кўпчилиги тарихий шахслар, Шарқ мифологияси орқали бизга таниш сулолалар вакиллари. Муаллиф айрим тарихий шахсларни яшаган даври нуқтаи назаридан янглиш талқин этади, айримларининг исмларини ўзгартиб қўллайди.

«Темурнома»нинг тили бир қарашда анча мураккабдек туюлади. Бу ҳол дастлабки бобларда айниқса сезилиб туради. Аммо, умуман олганда, асарнинг тили, ҳикоя қилиш усули оддий ва мароқли. Афсоналардан ижодий фойдаланиш, руҳий олам ҳақидаги талқин кишини ўзига жалб этади. Айниқса, бугунги кунда инсон ақл-заковатининг янгидан-янги қирралари қайта бошдан кашф этилаётган бир даврда биоток ёрдамида касалларни даволаш (Тегина Бегим Моҳ, Носир Хисрав, Ҳажим Низорий), руҳларнинг мавжудлиги (рижол ул ғойиб), тилсимот ва жаҳонномалар ҳақидаги нақллар қизиқиб ўқилади.

«Темурнома» жаҳонга таниқли улғувор тарихий шахснинг ҳаёти мисолида кишиларни бир-бирига меҳр-оқибатли бўлишга ундайди, ўтмишда юз берган қиргинлардан сақланишга, тинчликнинг, офиятнинг қадрига етишга даъват этади. Ҳолбуки, биз тарихимизни жуда-жуда саёз биламиз, ўтмиш — эртанги куннинг дарслиги. Дарс эса ҳаммаша ибрат йўлига бошлайди.

ПОЁН РАВШАНОВ.
филология фанлари номзоди

TEMYPHOMA

Амир Темур Кўрагон жангномаси

Ҳамд бағоят ва ситойиш бениҳоят ул халлоқ қадимул вужуд парвардигори оламга, вужуд жамъи музоҳир ва муботин баҳр жудин бир қатра шуҳуд нур зуҳури — зуҳур нур шуҳудидин бир ламъа ғлуб, байн ул каф ва ан-нун анвоъи мавжудот ибтидоъи асрор макнунот буюруб, вужуди инсоний калимайи жалоъа ва саҳифаи комила қилиб, нусхайи кубаросини ва сойир ашёддин имтиёз ва интиҳоб бирла сувар жамъи маоний ва калимайи сабъ, ул масоний дарж ва маҳз истифҳо ва ихтиёр ила мажмуъайи Одамдин иқтисор жаридаи сулола акроми-ли Лой бинни Одами сойае андоз мафориқи олам бўлуб, ҳамул хилъати иззат ва манишур тугройи хилофот бўлганроқ.

Арсан ғабродин восил мало аъло ўлмишдур. Саловот, салом ул раҳномаи шохроҳи худо ва пешвойи жодаи худо, сардафтар саҳифайи анбиё ва феҳрасти жаридаи авлиё, офтоби фалк истифҳо, моҳтоби буржи асфиё, яъни ҳазрат Муҳаммад мустафӣ саллалло алайҳи вассаломни ўзларига бўлсунким, жумла авлиёга раҳнома ва барча умматларга муҳтадий ўлмишдур, ризвон таоло алайҳим ажмайн.

Аммо баъд, тарихшуносон, арбоби ирфонга махфий эмасдур-ким, жаноб ҳазрат Одам сафийалло замонларидин бизни вақти замонимизгача жамъи одамлар икки қисм бўлуб: аввалги қисм тўфони ҳазрат Нухдин илгаридур, иккинчи қисм кейиндур. Аммо қисми аввални ҳақиқати ҳоллари ва ниҳояти ахволлари ва асомий ансoblари камоҳий маълум эмасдур. Агарчи баъзи аҳли таворих бу мақолада пирояи саҳойиф этмиш, аммо индалақлан мусаллам ўлмаганлиги ошкорадур ва лекин баъзи ҳодиса вуқуъига илмимиз фақат Қуръони шарифнинг нотиқ ўлдиги Қисасдин ва анбиё-у аъзам ва расул киром афандиларимиз ҳазратларининг ахбор муъжиза осоридин лоҳиқ ўлмишдур. Ҳатто, «Китоб ул ахбор»дан манқулдурким, тўфондин илгари олам зери ҳукумати жабобирда бўлуб, кўб олим, фозил ва файласуф, оқил кимарсалар кўб-кўб бўлуб, анвойи илмлар ижод, гуногун санъатлар ихдос этиб, илми тилсим ва илми афсун каби ва мунга ўхшаш эшитилган ва эшитилмаган неча ҳунарлар ижод қилмишлар эрди. Ҳатто Идрис алайҳиссаломни шогирди Исқилинус олтиг гоятда аҳли ҳунарманд киши эрди.

Аммо аҳли таворихларга маълумдурким, замони Одамдин ҳазрати фаҳри оламнинг арсаи шуҳуд бўлдиқлари овонигача аҳли аҷамлар айтур: олти минг ўн уч йилдур ва баъзилар айтур: беш минг тўққуз юз йилдур. Асҳоби ҳисобнинг аксари иттифоқлари абад ҳуруфининг жамъи адади миқдоричадурким, беш минг тўққиз юз тўқсон беш санадур. Аммо, тоифаи Яҳуд Тавротдин нақллари узра Ҳабут Одам алайҳис салом ила ҳижрати Хотамул анбиё-у алайҳа вассалом вуқуъи мобайни беш минг қирқ уч йилдур ва миллати насоронинг Инжилдин ривоятлари замони мазкурдин Саййиди ҳашрда зоҳири олам ҳазратларининг нури заҳуригача беш юз минг етмиш йилдур. Аммо, Саййидиннос ибн Аббос розалло инна ҳазратларини қавли шарифлари узра Ҳазрат Одам софийдин жаноб Нух набийни тўфонигача икки минг икки юз эллик олти йилдур. Адин ҳазрат руббулжалил Иброҳим алайҳиссаломгача минг етмиш йилдур.

Адин ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломгача беш юз уттиз олти

йилдур. Андин хазрат Мусо алайхиссаломгача беш юз беш йилдур. Андин хазрат Искандарни сатт Яъжужигача етти юз ўн етти йилдур. Андин хазрат Исо алайхиссаломгача уч юз олтинч тўққуз йилдур. Андин Саййид ал кавнайн расул ас сайқалинни зуҳурларигача тўрт юз ўттуз тўрт йилдур. Бу тақдиргача жаноб хазрат Одамдин хазрат Саййид ул оламгача беш минг тўққуз юз эллин олтн санага боллг эрур. Аммо ҳисоб қамариййи арабиймудур, бўлмаса шамсийи рўмиймудур, маълум эмас. На учун, шамсийи қамариййдин ўн бир кунга яқин тафовути бордур. Яна хазрат Одам замонидин бизларни замонимизга келгунча садр нишин салтанати жаҳон бўлган беклар, подшоҳони аслоф икки синф узрадур. Аввалги синф хазрат Саййид ас-сайқалиндин илгари. Алар тўрт табақотдур. Табақаи аввал — Нешдодиён, табақаи иккинчи — Каёниён, табақаи учунчи — Ашканиён, табақаи тўртинчи — Сосониёнду. Лекин аксар ақволда диёри Арабга анбиё ва диёри Ажамга салотин келдиги машхур ва мутавотирдур.

Аммо синфи иккинчи замони хазрат Саййид ас-сайқалин алайхиссаловот вассалом сўнграги афрод иқбол бўлгонлар ўн табақотга восил бўлмишдур: аввалги табақа — бани Умийядурким, чахорёр гузин ризвонулло таоло алайҳим ажмайин; иккинчи табақа — Аббосиёнду; учунчи табақа — Сомониёнду; тўртунчи табақа — Ол Пуъахдур; бешинчи табақа — Сабук Тегиндур; олтинчи табақа — Хоразмиёнду; еттинчи табақа — Салоҳидат ул мавтдур; саккизинчи табақа — Салжуқиёнду; тўққузунчи табақа — Чингизхониёнду; ўнуинчи табақа — Усмониёнду.

Аҳли таворих қавлида ибтидои дунёга султон бўлгон Каюмарсдур дерлар, қирқ йил салтанат сурди, етти юз йил умр кўрди. /тафсилин истоғон «Тарихи Табарий»га борсун/, анинг ўгли Сиёминг, анинг ўгли Хушанг, анинг ўгли Тахмурас, анинг ўгли Жамшид етти юз йил салтанат сурди. Охирида Заҳҳокни танасига арра солиб ўлдурди. Булар барчаси тўфондин илгари муқаддимдур. Аммо Афросиёб, Рустам ибн Зол, Кайковус булар Жамшиддин авлодидур. Афросиёб Пушангни ўгли эрди, туркларга малик эрди. Жамъи Туркистон ва Мовароуннаҳр ва Машиқ халқи они ҳукмида эрдилар. Хисобсиз аскар ва қўшунлари бор эрди. Аскарини тортиб Манучехрнинг устига келди. Етти йил мухосара этиб, охир яраштилар. Бир баҳодури бор эрди, оти Арш эрди. Замованд тоғини устига чиқиб бир ўқ отти, ул бир қаркасни қанотига тегиб, учуб Замованд ва Табаристондин ўтуб Жайхун ёқасига тушти. Ул юртни барчасини Афросиёб забт айлади. Хазрат Мусо алайҳис салом замонида оламга вужуд тобдилар. Мусо алайҳис саломдин хазрат Искандарни саттигача етти юз ўн етти йилдур. Хазрат Искандар Зулқарнайн Ёфас авлодидиндур. Файлоқус қизидин, Дороб ўғлидур. Файлоқус ёнида юрмак ила анга Файлоқус ўгли дерлар. Шарқга ва Ғарбга ҳукм этиб, Яъжуж ва Маъжужга сатт тортти. Зулмат ичра хайвон суйнга борди, андин қайтиб Ироқга борурда шаҳри Заворда вафот тобти, ўттуз олти йил баъзи қавлда султон бўлди, баъзиким, дерлар бидъат ўғлига таклиф қилдилар, қабул этмай ибодатга машғул бўлди. Тафсилин истасалар «Искандарнома»ни мутолаа қилсунлар.

Эмди келдук табакаи Чингизхонийларга. Ҳазрат расул акром саллалло алайҳи вассаломдин сўнгра тарихнинг беш юз тўқсон тўққуз (1203) ҳижрати нубуввий эрдиким, давлати Чингизхон воқеъ ўлмишидир. Чингизхон ибн Бийнукаҳон ибн Хонфил ибн Бойсункурхон ибн Нумийъахон ибн Қайдухон, насли мўғул-тотор авлоди Ёфас Нух алайҳис саломга борур. Аммо, Чингизхон ўн уч ёшида эрди, отаси ўлуб йигирма етти йил паришонҳол бўлуб юрур эрди. мундин ҳеч кимса воқиф бўлмади.

Иттифоқо, ҳақ таоло анга давлат бериб, бора-бора Хитой ва Хўтан икклимида тахтга жулус айлади ва ул навоҳини мусахҳара этиб, йигирма беш йил салтанат сурди ва Ироқ жонибига таважжух этиб, тамоми мулкни фатҳ айлади, отини Чингизхон лақаб қўйдилар. яъни беклар беги ва подшоҳларни подшоҳи демакдур. Андин Бухорои шарифга борди. Бухоро аскарари юз йигирма минг эрди. урушлар қилиб Чингизхон ёдлиб бўлди. Андин кейин Самарқанд борди. Султон Муҳаммад Текин Хоразмга бек эрди. Анда Мовароуннаҳр подшоҳи беадад ва беҳисоб аскар бирла етиб келди, юз минг одам бирла муқобил бўлуб, мунаҳзим бўлди, Арзинжонга қочти. Чингизхон вилояти Хуросонни забт этиб, аскар вилоятни қатли ом айлади. Чингизхондин тўққуз ўғул бўлди, бирини оти Тулуйхондур, анинг ўғли Хулогухондур, анинг ўғли Ғазон Махмудхондур, исломга мўшарраф бўлуб, подшоҳи ислом эрди. Маккага ва Мадинаи мунавварага ҳайрати қўб воқеъ бўлмиш.

Фирог денгизидин бир ариг чиқориб, отини Наҳри Мавсум қўйди.

ЭМДИ КЕЛДУК ДОСТОНИ АМИР СОҲИБҚИРОНГА.ЯЪНИ АМИР ТЕМУР ҚўРАҒОН ИСКАДАРИ СОНИЙҒА

Байт :

*Дабдибаи салтанати қўб баланд,
Зилзиласи олам орадур начанд.*

Аммо қавли саҳиҳда булар авлоди Ёфас бин Нух алайҳис салом аммо ахборларда мундоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирони Искандари соний беклар беги, хонларни хони, султони рубъи маскун хону ҳоқон ибнан Ҳоқон, яъни исми обо ва аждодлари Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Баркул баҳодур ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражор Нуён ибн Амир Сугучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қоажуви баҳодурхон ибн Тарбонхон.

Чингизхон Бартоихонга набира бўлур, Ибн Қобулхон ибн Тумғахон ибн Бойсунгурхон ибн Қайдунхон Дутманинхон ибн Буқахон ибн Анқу ибн Дапуи Ноён султон ибн Чўбинахон ибн Менгхон ибн Ойхон ибн Офтобхон ибн Темуртошхон ибн Қаёнхон ибн Эдхон ибн Юлдузхон ибн Мўғулхон ибн Элчихон. Тоторхон Элчихонни ўғлидур. Ибн Илёсхон ибн Қорахон ибн Шамархон ибн Туркхон ибн Ғомур ибн Ёфас ибн Нух алайҳиссалом ибн Малик ибн Идрис алайҳиссалом ибн Бурда ибн Махлойил ибн Маннон ибн

Нуш ибн Шини ибн Одам Ато алайҳис салом. Ушбу мазкур оталар бирла баъзи қавлда муидин ҳам зиёда Ҳазрат одам Абул Башарга борурлар. Дерларким, тарихнинг етти юз ўттиз бешинчисида /1335 й/ сичқон йилида вужудга келиб, сана саккиз юз саккизда /1405 й / олами фонийдин олами бақога интиқол қилдилар.

Назм:

*Ушбу жаҳон икки эшик уй каби бўлур,
Биридин неча чиқор эса биридин неча келур.*

Садр аш шариатини қизлари Тегина бегим моҳдин тугулуб. Тегина бегим моҳ бу ўғул сабабидин кўб машоққатлар тортиб. андин кейин амир Чоқунинг уйида бўлуб, Амир Темур ўн ёшқа келгонда Амир Турағай баҳодур ўғлини топиб, андин кейин Баёнкулихонни хизматида бўлуб, андин кейин қипчоқ элидин Тўқтемурхон хуруж қилиб отасини ўрнига Бароқхон салтанат тахтига миниб, андин кейин Тўқтемурхон Самарқандга пойтахт қилиб, Бароқхонга голиб келиб, андин кейин Бароқхон Чигатой беклари бирла Шаҳри Балх сариға қочиб, андин кейин Амир Темур Хожам Баҳовуддин ёрдамлари бирла бориб, Бароқхонни шох Мансур қўлидин топиб келтуруб, андин кейин Қипчоқ хошларини Самарқанддин ихрож қилиб, андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанд тахтига ўлтуруб, аммо Бароқхон Балх шаҳриға бориб пойтахт қилиб, Мирзо Жаҳонгир тўра Бароқхон тоғасини қошиға бориб Мирзо Жаҳонгир тўрани Бароқхон қатл қилиб, анинг сабабидин Амир Темур бориб Бароқхонни ҳалокатга текуруб, андин кейин Хоразмға бориб, Ҳасан суфини ўзига тобеъ қилиб, андин кейин Хуросонга бориб Шерозғача мусаххара қилиб, Ол Музаффарни олиб, андин қайтиб Дошти Қипчоққа бориб, ўзбекларини ўзига тобеъ қилиб, андин Қорақурумғача бориб, андин кейин Мирзо Шоҳруҳ тўра Тўхтамышхонни қатл айлаб, андин кейин Ўрус мамлакатларини мусаххара қилиб, андин келиб яна Ҳиндустон ва Хуросон, Ироқға бориб, Мироншоҳ тўрани Бағдоди шарифга ҳоким қилиб, уя султон Аҳмад жалоийрини қўлида ўлуб, андин кейин тамом Мозандарон, /Гур/ Жистонғача олиб, Шом, Халаб, Дамашқни ўзига тобеъ қилиб, Қайсари Рўмға бориб, султон Боязид Елдирымдин Рўмни тобеъ қилиб, Улугбек Мирзо Шоҳруҳ тўра ўғлини Мағрибга юбориб, Хутбани Амирини отига ўқуб, андин тарихни саккиз юз еттисида /1404 й/ Самарқандга келиб, Мирзо Шоҳруҳ тўрани Ҳиротга юбориб, султон Мухаммад тўра набирасини Қандаҳорга юбориб, валиаҳд қилиб, ўзга авлодларини Самарқандга қўйуб, ўзлари Ўтрорға бориб пойтахт қилиб, умри шарифлари етмин икки йил ва бир ойу ўн саккиз кунда тамом бўлур, мавзиз Ўтрорда ҳукми Кирдикор ила шаъбоини ўн еттиси сешанба /1405 йил 18 февраль/ куни оқшом вақтида дорулфанодин дорулбақога рихлат қилиб, раҳмати парвардигорға уландилар. Андин кейин Сарой мулк ойим ҳазрат Амир Соҳибқирон жасади муборақларини Самарқандга олиб бориб дахма ичра дафн қилдилар. Андин кейин султон Мирзо Халил Самарқандда тахт

узро ўлтурди. Андин кейин султон Абдул Қосимхон бўлди. Ўн икки йилдин кейин Хўжа Аҳрорни ёрдамлари бирла Султон Саид Мирзо, Жаҳонгир турани набираси, салтанат тахтига ўлтурди. Йигирма уч йилдин кейин рофизийлар ўлдурди. Андин султон Хусайн тахтга ўлтурди. Ўттиз саккиз йилдин кейин анинг ўрнига Бобуриноҳ салтанатга ўлтурди.

Тарих тўқуз юзга келгонда /1495 й./ шоҳ Исмоил қизилбош хуруж қилиб Бобуриноҳ Ҳиндистонга қочиб, Шайбонийхон Марвада қизилбон қўлида ўлуб, андин кейин ўтуз йилгача мулк безобита бўлди. Ани амакбачаси Убайдуллахон Мир Араб ёрдами бирла тахт узро ўлтуруб, яна ушбу мамлакатларни мусаххара қилиб, етти йил салтанат сурди. Яна ўтуз йил безобталиқ бўлуб, ўзбеклар ичра ҳар тура сиккасини ўзини отига қилиб, андин кейин хожа Саъдулдин Имодий ёрдами бирла Убайдуллахон Карманадин хуруж қилиб, ўтуз тўрт йил салтанат сурди, чўлларни обод қилди. Эронийларни подшоҳи Аббосхон бида жанг қилди; вақти бўлуб Абдуамуминхон ўз ўглини салтанат тахтига ўтқузди. Муҳаммадулихон жуш мушнинг улуғ бобоси, оин Зоминда қатл айлади. Андин кейин Жонихон салтанатга ўлтурди. Андин кейин Боқи Муҳаммадхон беш йил тахт узро чиқти. Андин кейин Имомкулихон ўтуз саккиз йил салтанат тахтига ўлтурди. Тарихнинг бир минг эллик учида (1643 й) Подир Муҳаммадхон қардошига бериб, ўзи ҳажга кетти. Икки йилдин кейин Абдулазизхонни Боқи Бешқанд мавзйида тура кутариб ўтуз беш йил салтанат суруб, андин кейин сапа минг тўқсонга (1679 й) етганда ҳаёк зиёратига кетти. Андин кейин Сўбхонкулихон Балхдин келиб, оининг ўрнига ўлтуриб ўн саккиз йил салтанат суруб, вафот тобти. Андин кейин Убайдуллахон анинг ўгли салтанат тахтига ўлтуруб, тўқуз йилдин сўнг ўз мулозимлари шахид қилдилар.

Тарихнинг бир минг бир юз йигирмасида (1708 й.) Абул Файз Муҳаммад баҳодурхон Бухорон шарифга тахтини қарор бериб, ўтуз саккиз йил салтанат сурди. Ўл ва улус, фуқаролар барчаси тинчликда бўлдилар. Ўл зотни Раҳим оталиқ шаҳодат даражасига еткурди. Андин кейин Абдулмўминхон отасини ўлдурди, ани қудуқга ташлаб барҳам бердилар. Ани қардоши салтанат тахтига минди. Ани ҳам ўлдурдилар. Андин кейин Абдуллахон тахт узро ўлтурди. Тўқуз йил салтанат сурди. Ўл замонда Сўфи Оллоёр ҳам асир эрдилар, онда тарих бир минг бир юз ўтуз учда (1721 й.) эрди. муҳолифлар шахид қилди. Андин кейин Раҳим оталиқ ўзи тахтга чиқти, анга ҳам дунё вафо қилмади. Андин кейин Дониёл бий оталиқ, Раҳимхонни амакисидур, лақаби Абул Ғозийхондур, ани салтанат тахтига ўтқуздилар. Аммо вилоятлар ани амрида бўлуб, андин кейин Шоҳмуродхон салтанат суруб тамом юртни ёмонларини барҳам бериб, масжид ва мадрасаларни обод қилди. Анда тарих бир минг икки юз еттида (1792 й) эрди, андин кейин анинг ўгли салтанат тахтига ўлтирди. Ўл зот Олтин бешиқ хонни авлоди амир Умархонга замондош эрдилар. Анда тарих бир минг икки юз ўтузда (1815 й) эрди. Андин кейин амир Насрулло баҳодурхон ибн Халдархон салтанат тахтига қарор олдилар. Андин кейин султон

Музаффархон амирлиг маснадига ўлтурдилар. Ул зоти бобаракот ҳам оламдин ўтиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Оталарини ўринга амир Абдулахадхон салтанат тахтига жулус қилгон замонларида тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 й) товук йилида Тошканд мамлакатлик аҳқар ул абад мулло Салоҳиддин хожа иби мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»ни бир неча қардошларин илтимоси бирла турки тилида тартиб бермоқга кушин қилдик.

Назм:

*Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтара.
Назмнинг қадрига етмас даҳр иҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар житоб, йўлғай сарара.*

Ойло таолонинг инояти бўлуб, бу дoston бўстони ичра кўнгул сандугочлари сўзласа.

Назм:

*Кўнгулмни ғайри лаби қилғай ажаб фано,
Чунки ҳазор дoston заррасидин баёна.
Борди ҳаёл элчиси ҳар соридин ахториб,
Келтурубон лисона, зоҳир этар жаҳона.*

Эмди мунга назар қилгувчи ва ўкигувчи қардошларга албатта баъзи сўзимда хатоси бўлса, илтимосимиз шулки, ақл кузи била кўруб, ислоҳ қалами бирла тузатиб, таъна тилини сақлаб, афв этаги бирла ёнсулар.

Назм:

*Қорилар қилманг манга қаҳру итob,
Чун хато бирла бўлуб деб бу житob.
Ҳар хатосини билиб тасҳиҳ этинг
Ким, билур валлоҳи олим биссавob.*

Эй дўстлар, в-эй қардошлар, ушбу китобга назар қилгонларингда ман фақир, гуноҳ домига асирни дуода ёд этгайсиз. Илоҳи, ўтган ота-оналарингизни раҳмат қилиб, тирикларингизга тавфиқ ато қилгай. Омин.

Бул ерда муаллиф оёғчи бирла дўмбурачига хитоб қилгани.

Назм:

*Оёғчи, на эрди бу гулранг май,
Ўлужлар агар ичса бўлғуси хай.
Муғанний, таронанг қўшуқму мафар,
Қулоғина тегса киши жон топар.
Оёғчи, надандур бу берган сувинг,
Мани сархуш этти, қўй, аччиғ увинг.
Муғанний, на эрди бу бонг товуш.*

Анинг таъсирига жетиб ақлу ҳуш.
Оёғчи, на эрди бу ўтлуғ шароб,
Шарориға бағрим бўлубдур жабоб.
Муғанний, на эрди бу деган улан,
Уланму уландин ўлан жон-тан.

Бу ерда қаламга хитоб қилиб, муаллиф бу газални айтғони.

Назм:

Жаҳд айла бу достона тома,
Турки тила айтуб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан
Қутқор мани маҳнати аламдан.
Сатъи айлаки, сўзла килк рафтор,
Вақт ўлдики, бўласан манга ёр.
Денгиз довотиға ур ўзунгни,
Майдони суханға сол сўзунгни.
Эй килк ғаввоси оғзинг очғил,
Бу сафҳаға турлу мўълў сочғил.
Сан бизки Темур йўлиға тушсақ,
Воқиф бўлакўр бу ишқа андақ.
Гўё йўли бўлса хор, оҳин,
Яъни бориси Темур Тегиндин.
Меҳнат тегинидур, этма шуйун.
Кел, бу тегинни айла гулшан.
Гулзор сифатлу дoston эт,
Ҳар дostonини бўстон эт.
Бўстонида турфа гул очилсун,
Ҳар яфроғида қуқу сочилсун.
Қилғилки бу боғни андоғ обод,
Бўлсун киши кўзи хурраму шод.

Эмди бу боғни атроқ алфозини гулларидин тартиб бергилким,
турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атроқ аро абад ул обод
бўлсун. Эмди, эй қариндошлар, валиларга беодобона сўз деманглар,
ечун муаллиф дерким. физзамонина уламолардин бири Амир
Темур ҳазратларига андақ кўтоҳлиқ ила бир сўз деб эрди, андин
яна бир сўз дини куфрга оид бўлуб, ўз қавми ичра кўб шарманда
бўлади. Бу ҳам қаттиг жазо. Эмди, агар андоғ ноинсоф бўлса, дуо
қилинглр, олло таоло тавфиқ берсун. Валиларни ҳамма ишлари
ҳикматдин ташқари эмасдур. Ўзини билган кишиларни ҳақиға
беҳуда сўз демас.

Назм:

Худо ҳар кишини сарафроз этар,
Бериб анга иқбол оғоз этар.
Кишиким сазовор шоҳи бўлур,
Дей манзури лутфи илоҳи бўлур.

Ҳануз сурати замирга муртасим эмас эрди, жангу жўй мухалифлари хабе тадбир била мутобъат тузоқиға асир бўлдилар ва тундхўй душманлари инқиёд домиға мутӣ бўлдилар. Ҳар киши итоатидин бўйун товласа изд иқобатиға гирифтор бўлур эрди. Бир ишорати хусравона бирла дарёларни ҳомун қилиб, саҳроларни жайхун қилур эрди. Қайсари Рўм ила анга ҳоқони Чин бўлуб тобеъи Эрон, Турон Замин қилиб, ибтидоси Булғордин интиҳоси Чин Мочинғача анинг қаҳридин тарсида бўлуб, Жоблиқондин Жоблисогоча анинг салобатидин ларзада эрдилар.

Назм:

*Асоси Мусулмонлиғ обод ўлуб,
Ривожи топиб дин, эли шод ўлуб,
На ерда иморатдин най тузуб,
Яна бўлса фассоқ аҳлин бузиб,
Бўлуб барҳам авсону асномлар.
Ғиёб динни тонги, кетиб шомлар,
Кетиб куфр бирла жаҳлат туни,
Чиқиб дини ҳақни қуёшдек қуни,
Адолатлиғин донг овозаси—
Етиб элу юртға чу афрозаси.*

Шуҳрати адолатидин Кайқубод, Нўширавон номаълум бўлди, шон-шавкатидин Фаридун ила Кайхисрав гум бўлди. Рустам Достон хикояси мансук бўлди. Ва анинг шижоатидин мухалифларни юрак бағри мажруҳ бўлди.

Назм:

*Ҳеч сув қилмади шамолдин дод,
Ҳеч гул бағрин пора қилмади бод.
Қўю қўзига тегмади қашқир,
Бирга юрдилар шер ила нахчир.
Эғнидин ўзга йўқ бараҳна киши,
Ғайр мутрафни йўқ ўғурлуқ иши.
Ёрла қалош барчаси хандон,
Тул хотун сабҳаси ўлуб маржон,
Эшитиб барча бўйла шуҳрату донг,
Кетти Жофон ила Хитою фаранг.*

Вақтики, Чингизхон Эронни қатли ом қилиб, пойтахтни Мўғулистонга қарор айлаб, Қорақурумға келди. Ўзига дўстрок ўғлидин Чигатойхонни Фарғона ва Мовароуннахрга ҳоким қилди. Қорачор нўёни анга рафиқ этиб, Чигатойхон Қошғарға пойтахт қилди. Фарғонани Қорачор нўёнга берди. Мовароуннахр ва Фарғона шаҳрларида батнан баъд батин беклиқ қилдилар. Токи навбат Баёиқулихон ибн Довонхонким, Малик шоҳ машҳурдур. Бухоро тахтиға ўлтўргон эрди, ўшал вақт авлиёи бани одам Шайх ул аълам, яъни шайх Сайфиддин Бухороға келиб эрдилар. Бухоро одамлари барчаси мурид, мухлис бўлдилар. Худо таоло ул кишиға

қўб-қўб дунёликдин берган эрдиким, етти юз от огулда бойлиқ турар эрди. Қозонхон андоғ зolim эрдиким, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин, Қозонхонни олдиға борур эрди. Муниинг ҳолини баъзи одамлар шайхға арз қилдилар. Бул киши сабр эттилар. Хон бир кун айти: «Шайхни келтуринглар, дарвини кишиға мунча давлатни нима кераги бордур»деб. Ходимларидин бирини шайхни олдиларига юборди. Ходим бориб шайхға воқеани баён қилди. Шайх бу сўзни ходимдин эшитиб, ранжиб, ғазаб ила рубойини дедилар.

Байт:

*Эй ситамгар, бу кўнгул озоридин сан хавф қил.
Элга кўб қаҳр айлама, қаҳқордин сан хавф қил.
Бир кўнгул озоридин бўлғай жаҳон зеру забар,
Мунча зулм этма, бу кирдордин сан хавф қил.*

Ул киши келтуруб хонға рубойини берди, муталаа қилиб ўқуб, яна аччиги ва қаҳри зиёда бўлуб айти:қандог иш буюрма, ҳур бу ерга келиб, манга мундоғ рубойи битиб юборур деб. Буюрдиким, отни агарлаб келинглар, бориб шайхни ўлдурурман. Умаролар манъ қилдилар, бўлмади. Охир от узра минди. Хабарчи келиб шайхға айтилар, андин кейин, шайх қўлларига бир олмани олиб ҳавога оттилар, келгунча ҳикмат ҳудо таолодин деб, сўнгра муроқабаға бордилар. Муддати мадиддин сўнг «оллоҳи акбар» деб бош кўтардилар. Аммо бул сўзни эшитмак керакким, иттифоқо, Қозонхон ариг ёқасига келиб эрди, анда бир деҳқон киши сабад ичра тўла олмани кўтариб Қозонхонға кўрсатти, хонни оти бирдан ҳурқуб кетиб, отдин йиқилиб бўйини синди. Барча халқ билдиларким каромати шайхдур. Умаро ва фуқаролар барчаси келиб шайхни оёқларига йиқилдилар. Шайх анда бу рубойини ўқудилар.

Байт:

*Соф тийнатким, ҳисори офият озодалиғ,
Кимжи каж юрди, ўзини ҳолиға афтодалиғ.
Ушбу дунё давлатидин кимсага беҳбуд йўқ,
Бу ўтар дунёға мағрур ўлмоқ кўб соддалиғ.*

Олон одамлар ҳайрон бўлуб айтиларким, қайси киши хон бўлур? Баъзилар айтилар: «султонға шайхни қилурмиз, печунким, бу киши дунё ва диннинг султониурлар». Анда шайх айтилар: «биз зойиқи хонақоҳмиз, тахтимиз бурё, тожимиз эски такя, бас, мани дунё ва охиратда шарманда қилманглар». Аммо бир йилгача дол-адлини шайх сўраб турур эрдилар.Бир йилгача ҳеч киши бир-бирини таъадди қилмадилар. Аммо бир кун одамлар ҳужум бўлуб, шайхға арз қилдилар:юртимиз подшоҳсиз бўлмасун, олти жихатини подшоҳ ва беклари эшитибдурларким, Бухорои шариф подшоҳсиздур деб. Бухороға касд қилибдурлар, фикри кима бўлур? Шайх айтилар бу асони ушланглар, кимнинг бўйига мувофиқ келса, агарчи фодачи бўлса ҳам, хон қилинглар. Халқ кўб жидди

шаҳд қилдилар ҳеч кимарсаннинг бўйини асога мувофиқ тобмадилар. Мардуми Бухоро яна келиб арз қилдилар, анда шайх Сайфиддин овозларини чиқариб айдилар: «Баёнқулихон деб, тоғларга боришлар, ҳар кимни кўрсанглар, бу асони мувофиқ қилинглар». Андин кейин одамлар шайхни асосини олиб чиқтилар, ҳар ким олдиларидан ўтса бўйига ўлчаб кўрдилар, мувофиқ келмади. Андин кейин Баёнқулихонни сўрдилар, ҳеч кимдин хабар эшитмадилар. Аммо ул вақт Баёнқулихон ўн саккиз яшар эрди. Амир Қозонхон ани қатлга буюриб эрди гаразлиқ бўлуб. Ҳаллодга олтун бериб, беклар найранг бирла қочуруб эрди, нечунким, Давонхонни мундин ўзга ўғли йўқ эрди. Ул тўра бечора тоғларда саргардон бўлуб, айланиб юруб, Орлот деган элга келди. Бу йигитни кўзи ногоҳ ҳавода бир қалхатга тушти, учуб юруб, тумшугида бир ҳамён тўла олтун, ул қалхат Орлот элига келиб тушти, бу йигит анда ҳамёнини таниб, олиб амир Муаййидин олдига келди. Ул олтун амир Муаййидинки эрди. Амир айди, «Ман булоғқа тушиб, гусел қилиб чўмудим, кўрдимким, ҳамён йўқдур, сан ўғурлабсан». Бу қалхатни воқеасини айди, қабул қилмади. Амир Муаййид мунн бойлаб қўйди, бу бола «ман тўразодаман» деб ўз воқеасини айтмади, қўб замон ўтти, бир кеча ҳазрати Шайх ул аъламни тушида кўруб уйғонди. Кўрдиким, бойлуқлари ешилибдур. Андин кейин қочиб Ғазом деган ерга келди. Бир девор остида гариблардек бўлуб йинглаб ўлтурди. Анда бир қари каминир кўруб, анинг бир қари эри бор эрдиким, подачи эрди, алар мунн кўруб ўғул бола қилди. Андин кейин ул қари подачи ўлди, ўзга боласи йўқ эрди, ўринга неча қушлар бу пода боқиб юрди, токи Бухоро одамлари келиб Баёнқулихон деб сўроқлаб, иттифоқо мундин сўрдиларки, «эй йигит, Баёнқулихонни кўрдингму?» Бул айди, «нима ишларинг бордур?» Воқеани баён қилди, асони қўлига бердилар, кўрсалар мувофиқ келибдур. Барчалари таажжуб қилуб айдилар:бекликга подачи қандай лойиқ бўладур? Аммо Баёнқулихонни Бухоро шаҳрига келтуруб, шайхга олиб келдилар. Анда тўрани боғлагон Қозонхонни мулозимлари ошиқиб келиб, оёғига йиқилдилар. Ул қуни шаҳрга ойини боғлаб зийнат бердилар, қўб садақат, хайрот бериб тўрани бошидин олтушлар шисор қилиб Бухорон шарифда ул қуни тўрани салтанат тахтига ўтқуздилар.

Б а й т :

*Хоннинг ўрнига бўлди янги хон,
Фитнау фисқни қилиб вайрон.
Ҳиммати бўлди они дарёдек,
Адли бирла шижоати чандон.*

Ўтуз йил беклик маснадида ўлтурди. Баёнқулихон адолатда шундог эрдиким, биров ов қилмоқ учун сайдаг отланиб боролмас эрди, қушлар озор тонар деб, манг қилдур эрди. Аммо анинг замонида шароб ва чоғир ичмак мутлақо йўқ эрди. Лекин ўғли отасидин шаробни отини эшитиб сўрдиким, шароб ва чоғир не кимарсадур? Бир қуни иттифоқо хонни қошига бир мойчи келди.

Сўрдики бир дона кунжуддин на миқдор мой олурсан деб. Мойчи айди: «тирноғ юзида мой олурман». Андин кейин яна намоз ва рўзадин сўрди, мойчи дармонда бўлди. Филҳол, ўлдурмоққа буюрди.. Ўғли мулло эрди, бориб хонга арз қилдиким, «эй хоним афандим, амакинг Қозонхон зулмидаш отам мактабхона юзини кўргани йўқтур, печунким, Қозонхон амр қилиб эрдиким, мактаб ўқуманглар деб, ман сани адлингдин мулло бўлдум, чунки сан ўқумоққа амр қилиб эрдинг».

Андин кейин отаси боласини сабаби бирла озод бўлди. Вой батъи одамларини жонигаким, ўғлонларини мактабга бермабдур?

АВВАЛГИ ДОСТОН. ҲАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНИИ ОНАЛАРИДИН ТУГУЛМОҚЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса, Турагай баҳодур насли Қорачор нўёндин эрди. Қулардан бир кун Нўён хонадонидин чиқиб кетиб эрди. Аммо давлати зўр эрди. Одамлар ани иззат қилур эрдилар. Шаҳрисабзки, холо ул мавзитаъини Турагайя дерлар, ўшал ерга бориб эрди. Етмин олтун қалодалиг ити бор эрди. Қўб қўй рамаларини атрофида юрур эрди. Аммо ўзи қавий жўша ва майгунлаб эрди. Аммо ўшал замонда Бухорон шарифда Садр аш шаърият соҳиби шарҳи вуқойи ўшул асрнинг муллоси эрдилар. Бир кун дарс айтиб ўлтуруб эрдилар бир қаландар келди. Айди: «Тегина бегим моҳ дегаи қизини куёвга беринг, андин бир ўғул туғуладур, ани жаҳонгир ва соҳибқирон дерлар». «Эй девонан телба, қайдин булурсан», дедилар. Қаландар айди: «Асрори гойибни билурман». Садр аш шаърият буюрди, «бу девонани уйга қаманглар» деб. Филҳол воқеани хонга келиб арз қилди. Баёнқулихон буюрдики, «олиб келинглар» деб. Дарҳол келиб қаландар турган уйни очиб кўрсаларки, қаландарини ўрнига бир қиз бойланибдур. Қаландар йўқ. Қўрган кишилар ҳайрон бўлдилар, қиз телба бўлуб қолибдур. Харчанд дуолар ўқидилар, бўлмади. Оқибат қизин Шайх ул аъламни қошларига олиб келдилар. Шайх кўруб, табассум қилиб айди: «Ул руҳи Қуде эрди, қаландар суратида бўлуб келиб эрди. Акнун, бу покиза қиздин бир яхши муборақ ўғул вуҷудга келадур».

Лекин шайхнинг шарофатидин қиз ўзига келиб, ҳушёр бўлди. Андин кейин шайх айди, «бу қизини куёвга берайлук», Садр аш шаърият айди: «Ихтиёр Сизга». Одамлар эшитиб, билдиларки, ул қиз шайхга назр бўлгандур. Хар тарафдин уламо ва умароларни хостакорлиқга йўқладилар. Шайх айди: «куёв бўлгучи Бухорога келгани йўқтур». Одамлар айди: «Шайхни ўзи олур».

Энди икки калима сўзини Турагай баҳодурдин эшитилсун. Шаҳрисабзда ов қилиб юрур эрди. Бир кийик келиб қўйлар рамасига ўтти. Ногоҳ қўйларини кўрса, хар тарафга қочиб, хуркуб юрур. Қўйларини ичида бир қашқир турур. Филҳол, бўйини ўқ бирла урди. Қўйчинин уйкудин тургузуб, зажр қилад. Қўйчи айди: «мендин кохимагил, сенинг сабабингни тушумда кўруб эрдим». Турагай баҳодур айди: «Нима кўрдунг?» Чўнон айди: «яшил

кийимлик киши келиб нидо қилдики. Турағайа айтгил. Шайх ул аълам кошлариға борсун, Садр аш шаъриятининг қизларини олсун. мундин бир соҳибқирон ўгул пайдо бўлур». Бу айди: «қўрққанингдан алдаюрсан». Қўйчи айди: «эй баҳодур, ман ҳеч Садр аш шаърият ила Шайх ул аъламининг отларини эшитганим йўқ, таггри ҳақи, ёлгон демайман». Амир Турағай қабул қилмади, қамчи бирла урар бўлди. Чўпоннинг ити овоз қилиб, акиллай берди. Амир Турағай баҳодир билдики, ит-да бул сўз чинлигина ишорат берур. Турағай баҳодир айди: «ит нима деюр? Чўпон айди: «Ит мани сўзумни чин деб айтур». Баҳодир тасдиқ қилдики, шул чўпон рост деюр. Андин Бухорон шарифға етгач, тўғри Шайх ул аъламини олдиларига кириб келди. Шайх ул аъламини кўрди, сўфилар халқасида муроқабада ўлтурурлар, андин кейин Шайх ул аълам бошларини кўтариб, айдилар: «Мархабо, сафо келдинг, эй соҳибқирон отаси».

Аммо Амир Темурға Соҳибқирон лақабини Сайфиддин Шайх ул аълам қўйгонлар. Хануз туғулмасдин Соҳибқирон мазкур бўлди. Амир Турағай баҳодур чўпон воқеасин баён қилди. Шайх ул аълам айдилар: «чин сўздур». Биз Тегина бекамни Сизга сақлаб қўйубдурмиз, аммо аҳд қилгондурман, ҳар ким бир кечада масжид, хонақоҳ бино қилса анга берурмиз». Амир Турағай баҳодур айди: «Нима десаңгиз, Сизга қул бўлурман». Шайх ул аълам айдилар: «эй баҳодур, ғам емагил, ҳар киши ушбу дуони ўкуса ҳар ишни уҳдасидин чиқар». Анда Турағай баҳодур шайхни оёқларига ўзин ташлади. Шайх ул аълам тамоми муридларига рухсат бердилар. Амир Турағай баҳодурдин ўзга киши қолмади. Буюрдилар, «тургул, таҳорат қилгил». Баҳодур туруб, таҳорат қилиб, икки ракаат намоз ўқуди. Шайх бир хат анга бериб, айдилар, «боргил, шаҳрдин ташқари мазори Файз Осор ҳазрат Айюб бордур, яна хонақоҳ бор. Анинг олдида булог бор (ул мазорни Абдулазизхон ибн Абдуллахон шаҳр қўргони ичра олиб эрди). Аммо хонақоҳ эшиги берк бўлса, зинҳор очмагил, булог ёқасида ўлтиргил, нима эшитсанг сукут қил. Андин кейин сўфилардин бири саи олдинга оёғ илгида, ўроғлиг бир нимарса келтурур. Ул таом мубоҳот жумласидин бўлса, санга худои таоло бир ўгул берур, шарияти Нубуввийда мустақим бўлур, агар махрамот жумласидин бўлуб, бола туғулса, фисқ фужурдин ўзга иш қилмағай. Таомни еб бўлгач, хатни сўфиға бергил. Сўфини орқасидин бормагил, гулбаз ичра асло кирмагил, аларға назар солмагил, ҳар ким санга нечук назар қилмадинг деса, ани сўзин қабул қилмагил, мани олдинга келгунча». Амир Турағай баҳодур таъзим ва тақрим қилиб, хатни олиб мазори Файз Осорға йўнаб кеттилар. Андин кейин бориб ҳазрат Айюб мазорига еттилар. Назар қилдиким, бир гунбаз нури куббаси афлокға етар. Садои ва нолаи пай ва барбат ва арганун ва дунбира ва рубоб овози қулогига етти. Баҳодур айди: «Субхонолло, бу воқеани сирри нимадур?»

Алқисса, Шайх ул аълам нима амр қилиб эрдилар, амал қилди. Қудуқ ёқасида ўлтурди. Ногоҳ хонақоҳ эшиги очилиб, яшил кийимлик сўфи дастурхон ила оёғ илгида келтуруб амир Турағай

баходур олдиға қўйди. Баходур таваххумда бўлуб, «бу таом махрамотдинму ё мубохотдинму, қандай бўлғай» деб ёнуқин очиб кўрдиким, тўла сут туруп.

Ўшaal сутини ҳаммасин тановвул қилди. Хатин сўфини қўлиға берди. Ўзи бир тарафға жўнаб кетти. Орқасидин «оллоҳи акбар» деб овоз келди. Турағай баходурни тамоми аъзосига ларза тушти. Андин Шамс ул малик чорбоғиға етиб эрди — холо Намозгоҳ дерлар — шул ерда бир оқсоқоллиқ киши келиб айди: «На учун олдингга ва кейинигга қарамайсан, ажаб тамошаларға назар қилмайсан, Шайх ул аълам сўзига амал қилиб, махрум қайтурсан», деб васваса қилаберди. Турағай баходур анда назар қилмоқға майлон бўлди. Ногоҳ Айюбдин сели яъни бир шафалоқ келиб, амир Турағай баходурни юзига тегди. Қўрқуб Шайх ул аълам саройиға юзланди. Ул қари одам ғойиб бўлди. Баходур тавба ва истигфор этиб, хонақоҳға келиб шайхин тонди. Айдилар, «ул қари одам Иблис алайҳил лаънадур. Ул ғойиб сели биздин эрди. Агар мундоғ қилмасам, кейин бориб назар қилсанг, амалинг зоет бўлур эрди. Эмди келгил мани бармоқларим орасига назар қилгил». Филҳол, келиб назар қилди, кўрдиким, барча яшил тўнлук ва оқ тўнлук кишиллар, ҳар бирларин орқаларида кирич ва қарж, келтурурлар. Ҳазрат шайх Сайфиддин таъйин қилурлар, дерларким, булар рижол ул ғойибдур, яъни ғойиб эрлардур. Баходур сўрдиким «Қутб қайсидур?»

Шайх ул аълам айдилар, «Қутб фавт бўлубдур. Булар бизга Қутб Сиз бўлунг дерлар». Аммо Турағай баходур айтур: «аскарларим тапудимким, зохирда ҳар бири бир ишға машғулдурлар. Аммо ботинда рижол ул ғойиб эканлар». Шайх ул аълам айдилар, «эй Турағай баходур, агарчу, оз офиятимиз, бўлмаса буларни кўрмоқға тоқат қилолмассан». Аммо рижол ул ғойиб барчалари келиб шайхға таъзим қилиб айдилар: «аввал мартаба Сизга келдук маснади Қутаботға ўлтурсангиз деб, қабул қилмадингиз, яна мулозимингиз китобатин бизин олдимизга олиб борди, бизлар хурсанд бўлуб Сизин хизматингизга келдук». Шайх айдиларким, «аввал биз ул давадга най тутмаб эрдук, эмдиким, шул маснадга ўлтургумиздур, илтижо қилибдурсиз, баходур хотири учун қабул қилдук, аммо шул шарт бирлаким, ушбу эртағача бир хонақоҳ тартиб беринглар». Рижол ул ғойиб барчалари хурсанд бўлуб, мотам кийимин солиб, шодмон либос кийдилар. Хонақоҳ таъмирига машғул бўлдилар. Тонг отқунча казо ва қадр меъморлари кўк ранглиқ, фалак қуббасига еткуруб, қарики субҳ ила қуёш гириҳидин таъмир қилдилар. Кундузи бўлғач, Бухоро одамлари кўрдиларким, гунбази олий фалакға етар, Шайх ул аълам устиларида бино бўлубдур, барча одамлар таажжуб қилиб, айдиларким, қаромати Шайх ул аъламдур. Анда шайх айдилар, «бу хонақоҳ таъмирини Турағай баходур тартиб бергандур». Андин кейин Тегина бегим моҳин Турағай баходурга ақд қилдилар. Қуёш жади даражаасида эрди. Ўшaal путфаи пок соати зуҳалда ота силабидин она ботиниға боғланди. Аммо бу воқеадин илгари Амир Қозағон, мансаби амир ун нос, бор эрди — холо оталиқ дерлар, туви Қўнғирот элидин эрур — андоғ эрдиким, хутба ва сивка мунинг

хукмидин ўзга амир, бекларга йўқ эрди. Барча оталиқ қўлида эрди. Бу Тегина бегимга талабгор бўлуб келиб, хонга маъкул қилдиким, манга берилган қизни ҳоло Қарачор нўён авлоди Турагай баҳодурга берибдурлар, ман бориб Шайх ул аълам бирла жанг қилурман. Ҳарчанд хон манъ қилдиким, асло қабул қилмади. Бир одам бориб шайхга хабар берди. Анда Шайх ул аълам айдилар, «агар анга берилган бўлса, на учун қиз телва бўлмасдин илгари қадам қўймади, ҳоло биз мунини никоҳи мусулмоний бирла Турагай баҳодурга бердук. Нима қўлидин келса, они қилсун». Аммо амир Қозагон қўшун тортиб келди.

Шайх ул аълам бу рубойини айтиб, юбордилар:

Байт:

*Чун сайди қазойи қадрдин желди қулга,
Сен қўйма қадам хонжи юрган йўлга.
Аҳволи Малик шохни кўрубсан охир,
Қўрқ тангидин, берма изза кўнгулга.*

Амир Қозагон рубойини ўқуб қўрқуб қайтар бўлди. Шайтон васваса қилдиким, «Малик шохни ажалини каромати Шайх ул аъламга ҳамул қилмагил». Яна шайтон йўлига кириб, шайх сарига йўл олди. Хонақоҳларига етти. Баҳодур кўруб қайгурдиким. «Мани оталаримда амир ун носдин ўтуб келди, менинг оразум Амир Қозагон жангидур, анинг ўқ отмоқига бадали йўқтур». Шайх манъ қилдилар. Турагай баҳодур кўб тавалло қилди. Ноилоҳ жавоб бердилар, анга тўрт юз мурид қўшулуб, жангга муқобил бўлуб чиқтилар. Амир Қозагон саф тортти. Ўшал кун қуёш чиқар вақтига етиб эрди, амир Турагай баҳодур тўғрисига келиб ташвишда бўлди. Шайх хонақоҳда намоз ўқуб турур эрдилар, ҳавода булут пайдо бўлуб, осмон юзин олди. Амир Қозагон лашкари баҳодурга қараб тамасхур ила кулди. Шайх ул аъламининг байроқларин баҳодур бошида ушлаб турур эрдилар. Барчалари яёв, баҳодур ўзи отлиг эрди. Амир Қозагон байроқи оқ, кийуми қизил, оти қора эрди. Шайх баҳодурга айтиб эрдиларким, майдонда Амир Қозагонни ёлгуз талаб қилгил. Шайхни сўзларига амал қилиб, ўзи борди. Қозагон ҳам ёлгуз келди.

Алқисса, жангда Қозагон ўқи баҳодурни ўнг кўзин ёнидин ўтуб отига тегиб йиқилди, хоҳласаким, бошин кесиб олса суфилар шайхга хабар бердилар. Шайх ул аълам бурёдин бир тора олиб, ёй каби қилиб, Қозагон сарига оттилар. Бу байтни дедиларким:

*Кишига берсаким ноҳақ иззойи,
Топар бул қилгондин бад жазойи.
Биров ноҳақ бировга қаҳр этарму—
Анга қаҳр айлагай қодир худойи.*

Шайх ул аъламини ёйлари хонақоҳ деворидин ўтуб Қозагон шохни кўксига андоғ тегдиким, орқасидин ўтуб кетди. Филҳол ўлуб, йиқилди. Барчалари онда мушоҳада қилдилар. Баёнқулихон

подшоҳ келиб, Шайх ул аъламга уэр айтди. Шайх айдилар, «санга гуноҳ йўқ». Аммо Амир Турағай баҳодур Тегина бегимни олиб, Шаҳрисабзга борди. Ушбу йил ҳазрат Сайфиддин Шайх ул аълам дорулфанодин дорулбақога рихлат қилдилар. Руҳи поклари тан қафасидин учмоқ ёғочларин бутоқина тайрон қилди. Анда Тегина бегимни олти ойлиқ ҳомиласи бор эрди. Ўлмасидин илгари ушбу рубойини ўқудилар:

*Дунё мисоли уйдур, икки эшик анга бор,
Ул биридин нечалар кирмак эса сазовор.
Хоҳ катта ё кичикдур келса жерак бориға,
Бу бирисидин они чиқмоғи лозим, эй ёр.*

Юз ўн беш йил умр кўрубдурлар. Аммо Турағай баҳодур Шаҳрисабзда мунтазир эрдиким, қуёш каби бир ўгул буржи раҳим Тегина бегим моҳдин қачон тулуъ қилғай деб. Шул вақтларда Баёнқулихондин нома Шаҳрисабз сари амир Турағай баҳодурга келди. Ўқуб кўрди, айтибдурким, лашкари Ўғлон Қошғарни мусаххара қилибдурлар. Ангиз тўғён қилибдур, албатта амир Турағай баҳодур Қаркондин қўшун олиб, барвақт Ўғлон лашкарига борсун. Анда хон фармониға ҳаракат қилиб, катта хотуни Қозагон шох қизи эрди. анинг оти Йўқун хоним эрди, Тегина бегим моҳни анга тобшуруб, Қошғар сариға кеттилар.

ЭМДИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАДИН ТУҒУЛМОҚИ ВОҚЕАСИНИ ЭШИТУНГ

Тегина бегим моҳни туғори яқин келган вақтда, Йўқун хоним бир кечаси туш кўрдиким, Тегина бегим моҳ этакидин қуёш тулуъ қилиб, машриқдин Мағрибга боруб тамом оламни олди. Андин Ҳиндистон сариға майл қилди. Филҳол уйқудин турди, ақл била тофтиким, Тегина бегим моҳга давлат юз қуйубдур. Аввалдин Йўқун хонимни ўзини кўнглида сақлаб юрган кина ва кудурати бор эрдиким, нечук, анинг отаси Қозагон шох мунинг сабаби ила ўлуб эрди. яна муни рашкидин бир гинаси юз ҳисса бўлди. Ўрнидин туруб отасидин қолгон бир ғуломи, яъни қули бор эрди, оти Мойдун эди, они чақириб айди: «Эй ғулом, мани бир сиррим бордур, сан манга маҳрами роздурсан. Аммо мани сирримни пардасин сен йиртғайсан». Қул айди: «Ман отангдан қолгон қулман, сани сиррингни фош қилмоқға хоҳишим йўқ».

Йўқун хоним айди: «Тегина бегимни тушумда андоғ кўрдим, бир таъбирға етук киши бўлса, ушбу тушни сўргил», деб воқеани баён қилди. Қул айди: «бу юртларда таъбирға етук киши йўқтур, аммо эшитурманким, Самарқанд вилоятида бир мағорада оти Сабулак ота деган киши ҳар қандай мушкул сўз бўлса ҳал қилур эрмиш», дегач, Мойдунини Сабулак ота сариға юборди. Қул Самарқандга келиб анда мағорани топти, Сабулак ота ўлтурур,

одамлар атрофларида кўбдур. Бир қушу бир туи туруб, воқеани махфий баён қилди. Сабулак ота айти: «Тарихнинг етти юз ўтуз бешида бир ўгули соҳибқирон вужудга келадур. Ҳумон қилурман, тулутн Кавказнинг вақтига қарагонда яқиндурким, ул ўгул онадин ер юзига туғулур соҳибқирон бўлуб, етти иккимин олғай, анинг авлюди саккиз юз йил салтанат сурғай». Мойдун Сабулак отадин бул сўзни эшитиб Йўқун хонимга келиб баёни воқеа татбириин айти. Анга раиқ ўти шўъла урди. Қулига айдиким, «бир иш қилиб, Тегина бегим моҳни ўлдурайлук». Қул Турагай баҳодурдин қўрқуб, анда кўб манъ қилди, бўлмади. Охир кўрдиким, Йўқун хонимни қазаби келиб, хафа бўлди. Ноилож ўлдурмакга ихтиёр қилди. Андин кейин ёлгон сўз биле бир нома Садр аш шарифат тилларидаан ёздуриб, Тегина бегимга бердурди. Андин кейин Тегина бегим моҳ номани ўқуб кўрдиким, мазмунини булдурким: «Ман отанг Садр аш шарифат касал ва бетоб бўлуб ётурман. Сани кўрмоқга иштиёқим кўб ва ҳолатим заифдур. Келсанг кўрсам, келмасанг, дийдор қиёматга қолур.» Тегина бегим моҳ мунини эшитиб бағри қабоб, холи хароб бўлуб, югуруб Йўқун хоним олдиға келди. «Манга Садр аш шарифат отамдин нома келди», деб шарҳи воқеани баён қилди. Амир Турагай баҳодур Тегина бегим моҳни анга тобшуруб кетган эрди. Андин рухсат талаб қилди. Тегина бегим моҳни икки чўриси бор эди, икковин анга йўлдош қилиб, Мойдунини аларга бош қилиб йўлга солиб юборди. Шахрдин алар чиқиб бир қудук бошиға келдилар. Анда Мойдун қул аввал иккала чўрини ўлдурди, андин кейин Тегина бегим моҳни ўлдурмоқга ҳаракат қилди. Тегина бегим моҳ кўб зори қилиб айти: «Эй бобо, мани ўлдурмоқни қандай хоҳлаюрсан, манда гуноҳ бўлса, қорнимдаги боланинг нима гуноҳи бор?» Анда Мойдун айти: «Сани шу бола сабабидин ўлдурурман», деб қиличнини кўтариб солғач, жон ваҳмидин Тегина бегим моҳ узини қудукға ташлади. Иқболи амир Темур ногоҳ хавода барқ пайдо бўлуб, яшин келиб қулни кўкракидин уриб, икки бўлак қилди. Тегина бегим моҳни тангри таоло уни шарридин омон сақлади. Лекин қудукни тубидин чиқарга қуввати бўлмади. Андин кейин бир қўйчи келиб, сув олмоқ бўлуб, қудукға челақ бирла арқонини ташлади. Қудук ичра бир маликани кўрди. Хайрону саросима бўлуб, Тегина бегим моҳни қудукдин тортиб олди. Назар қилдиким, бир маликаи даврон, жамоли мисоли хушини тобон, қомати сарви хиромон, юзи тўлган ойдек, кўзи чўлпондек, бир подираи хўбондурким, андин чўпон сўрди: «Қай элдин бўлурсан?» Тегина бегим моҳ айти: Аймоқийй бўлурман, бизлар шул қудук ёқасига келиб эрдук, ман билмасман бул тарафда элатларини. Яна ҳийла бирла айти: «бу ўлган киши эрим бўлур, мунга яшин тегиб ўлубдур, ман қўрққанымдин қудукға тушуб кеттим». Аммо чўпон нафси шахват тақозосин қилди. Анда Тегина бегим моҳ тангри таоло даргоҳига нола қила берди. Ногоҳ араб янглиг бир киши келиб, воқеаларини эшитиб билди. Қўйчиға ваҳшат қилди, айти: «Эй малика, мани амир Чоку дерлар, бул одам мани қўйчимдур, Эмди мани уйимга боргил, мани қизимдек бўл, ман сани болаларим каби тарбият қилай. Андин кейин,

уз эллариингга борурсан» деб уйига бирла олиб бориб, хотунига тобишурди. Ўшал вақт Тегина бегим моҳни вазифа ҳамали етиб, чаҳоршанба кечаси, шаъбонининг йигирма бешиди, сичқон йилида, тарихнинг етти юз ўтуз бешиди толеъи саратони шамсиди жадийи аввал даражасиди, дилви йигирма тўққуз даражасиди эрди. иккала қирон. Ўзгалар бу воқеани шарҳи шул бўлур дерким, қай вақт ҳар етти кавкаб толеъи саратонда жадй буржинда маъитда бўлса қирон бўлурлар. Шундай вақтга ўгул вужудга келса, толеъи масъуд улур. Шул соатда тангри таборак ва таоло оламини яратибдур. Ҳар фарзанд шул соатда таваллуд бўлса, онинг толеъи охир умригача доимо иқболи масъуддур.

Айтибдурларким, уч ўғил шу соатда тугилди. Аввал Искандар Зулқарнайн ҳазратлари афандимиз, иккинчи Мухаммад расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам саййидимиз, учинчи Амир Темур Кўрагон хонимиз ва бегимиздур, дерларким, таваллуди Искандардин таваллуди расул алайҳис саломгача саккиз юз йил, таваллуди Мухаммад алайҳис саломдин таваллуди Амир Темургача саккиз юз йил. Ҳар саккиз юз йилда кавокиб жадй даражасиди бўлгандурлар. Аммо Соҳибқирон Амир Темурни оналари Тегина бегим моҳ дерларким, таваллуд маҳаллида заҳмат ва машаққат сира кўрмадим ўзга хотунлардек.

Б а й т

*Фаридун, Кайхисрав номлиғ,
Манучеҳр. Искандар комлиғ
Чу мавлуди Искандару ҳам расул,
Жаҳонга келиб топти анжомлиғ.*

ДОСТОН:ЕТТИ ҲАКИМ ЕТТИ ИҚЛИМДИН ЭЛЧИ БЎЛУБ КЕЛУР АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАТЛИ УЧУН. АНИНГ БАЁНИДА

Эмди ҳазрат Жалол ул ҳидоят камоли самадийят ила хоҳлабдурким, камоли қудрат бирла, мабдаи фитрат бирла кавкаб толеъ соҳибқиронни авжи ирважи афлокка иқбол ва комронлигини жилвагар қилгай. Аввал тангнойи музояқа паришонлигиди. Ҳобут бесомонлигиди қолиб, кўб-кўб меҳнат ва кулфатдин сўнгра камолот баройи бўлуб, бора-бора давлат иқболига юз қўйгай: «Яфъалуллоҳу мояшау ва яахкүму мо йўр ид»¹. Ушбу мақолани маъниси: аҳволи Соҳибқирон неча қунлар умри паришонлиқ ила ўтуб, қачон ихтиёр жиловини иқтидор тутамига олгай. Аммо Амир Темур таваллуд бўлгандин кейин Амир Чоку анинг тарбиятига муқаййид бўлди. Ўшал йил Соҳибқиронни умри олти ойга етар-етмас иқболини қуёши рабъул маскунга таъсир қилиб, ҳар гушада овозаи ва ҳар шаҳрда хангомаи беадада бўлаберди. Ўшал вақт Рум мамлакатиди

¹ Оллоҳ нисмани тоҳласи йўз иродаси билан шунинг ҳукми қилади. — Ушбу ва бундан кейинги барча оятларини Анвар Турсун ўқирган.

Усмонхон Ғозийнинг набираси Елдирым султон Боязид Рўм халифаси эди. Улар насли Ефосдиндур.

Алқисса, қулардан бир кун султон санжари мозий Рўм мамлакатларини Ол Салжукийдин олиб эрди, ул мамлакат бекларига хитоб айлаб шарҳи Нубуввийни онқора қилиб эрди. «Сабҳат ул ахбор» китобида дерларким, шаҳри Рўм салтанати Усмон Ғозий наслидиндур. Рўм беклари Турон бекларига насабда яқин бўлур. Иккаласи Ефас ибн Нух алайҳис салом авлодидиндур. Аммо султони Рўм етминн шаҳрини Фарангистондин тасаххира қилиб олиб эрди. Оталаридин зиёда ишларни кўрсатур эрдиким, етти иқлим салотинилари анинг қиличи зарбидин қўрқуб ларзада эрдилар. Айтур эрдиким, «халифат ул муслиҳиндурман». Нечунким, Макка ва Мадина манбаъи исломдур, филҳақиқат, султони Рўм султони исломдур. Бир кун Қайсари Рўм овга чиқиб эрди, кўрдиким, бир тоғ бағрида гори бордур. Сўрдиким, бу қандай гор? Айдилар. «Искандар тугилган ердурким, амир, султонлар бу мақомни зиёрат қилурлар». Қайсари Рўм кириб заёрат қилғоч, бир лавҳани кўрди. Ҳукамон Рўм лавҳани ўқидилар, мазмунини шул эрдиким, Искандар Зулқарнайн таваллудидин саккиз юз йил ўтгандин кейин расул акрам саллаллоҳу алайҳи вассалом таваллуд бўлурларидин саккиз юз йилдин кейин шахсе таваллуд бўлгайким, ер юзини ва кун кўзини олғай, салотиниларни забун қилғай, бу ёзилган Аристотелис деган ҳақимни хатидур. Қайсари Рўм айди: «ушбу соҳибқирон мандурман, чунки қўб-қўб юртлар ва мамлакатлар мани қўлумда мусаххира бўлубдур. Анда Абулмуфохир отани ҳақим Қайсарни хизматида эрди, султони Рўм анга қараб айди: Эй ҳақими замон, сен бу сўзга нима дейурсан?» Абулмуфохир айди: «ман ҳикмат китобларида кўрдиким, шу бу йил Мовароуннаҳрда бир ўғул туғулминдур, уни Искандари соний дерлар, Вилояти Рўм онинг тахти ихтиёрида бўлур. Қайсари Рўм анга асир бўлғай». Султони Рўм бу сўзини эшитиб, Баёнқулихонга нома ёздурди. Абулмуфохирни элчи қилиб юборди, айдиким, албатта, албатта, ўшал бачани ҳалок қилғай. Андин қўб-қўб тухфаларни хизмати хонга келтуруб, элчи арз қилди.

Аммо айтибдурларким, етти ўлка яъни барча ақолимда уч мусулмон, тўрт кофир подшоҳлардин бор эрди. Иккинчи Дилшод хотун Бағдод шарифда малика эрди, вақтиким, Абу Саидхон Ҳолоку наслидин эрдиким, барҳам тониб, ҳеч киши Ҳолоку наслидин қолмаб эрди. Аммо Дилшод хотун салтанат тахтида ўзи ўлтуруб эри бирла ўғли онинг фармонида эрдилар. Чақимний ҳақимга андин бир ҳикмат китоби қолғондур, ҳоло машҳурдур. Ўз еридин интиқол қилиб, Бағдод юртина келди. Аммо Дилшод хотун қасре бино қилгон эрдиким, ҳеч кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган эрди. Чақимнийни ул қасрида ўлтуруб талаб қилди, ҳақим бормади. Айдиким, «бориб маликага денгким, тезлик била қасридин ўзин олсун, йиқилиб кетадур». Малика қабул қилмади, айдиким, бу кун ҳафт жўшдин, яъни филлизотдин бунёд бўлгондур. Вақти ярим кечада ул қаср йиқилиб, Дилшод хотунга тушуб, минг машаққат ила чиқиб, Чақимнийдин сўрди. Бу

айдиким, Мовароуннахрда бу кеча бир ўгул туғилмишдур, ул соҳибқирон бўлур, қасри толейимиз анда бунёд бўлгондур. Мезон уйи шамолдур, анинг иқболидин бу қаср йиқилибдур. Дилшод хотун бу сирни кайфиятидин сўрди. Ҳаким айди: «Эй малика, ул ўгул санга мусаллат бўлгай, юртингни қўлингдин олгай». Анда Дилшод хотун ҳакимни элчи қилиб Бухорога, Баёнқулихон олдига юборди. албатта, ул бачани ҳалок қилгайлар. Учунчи шоҳ Шужоъ отасин кўзига мил тортиб, подшоҳ бўлди. Бир кечаси туш кўрдиким, кўкдин қуёш Мовароуннахрга тушти. Ҳукамолардин сўрди. Бир ҳаким айди: Мовароуннахрда соҳибқирон тугулуб, хуруж қилгай. Шоҳ Шужоъ ўшал ҳакимни элчи қилиб Бухорон шарифга юборди. Тўртинчи Ҳиндистон беги ва подшоҳи Малик Раъно Баллухон Ҳиндистон мамлакатларин барчасига султон эрди. Амир Соҳибқирон таваллуд бўлгонин эшитиб ҳакимлардин бирини элчи қилиб юборди. Ўшал болани ҳалок қилмоқ учун. Бешинчи Фаранг подшоҳидин элчи келди. Олтинчи Хитой подшоҳидин элчи келди. Еттинчи Тотару Ўрусдин ҳам элчилар келиб барчаси аҳли ҳукамодин эрдилар. Лекин мусулмон элчилар товарих китобларда ёзилгандурлар, валло кофир элчилар ёзилмагандур.

Аммо Баёнқулихонга хабар еткүздиларким, етти қирондин етти элчи келибдур. Хон буюрдиким, «Бухорога зийнат беринглар, элчиларга яхши жойдин ўрин кўрсатинглар». Анда элчилар айдилар: «бизларга рухсат берсунлар, бизларда таваққуф қилмоқ йўқ». Анда Баёнқулихон элчиларга айди: «фалон кун», деб бир ерга кўриниш муқаррар қилди. Жаноб Мавлоно Бурҳониддин соҳиб хидоятни Самарқанддин чақиртуруб олиб келди. Мусулмондин келган уч элчи унг тарафида бўлдилар. Кофирдин келган тўрт элчи чаб тарафида бўлдилар.

Соҳиб хидоят айдилар: Рўм элчиси муқаддам ўлтурсун, андин кейин Ироқ элчиси ўлтурсун, андин кейин Хуросон элчиси ўлтурсун. Яна кофирлар элчисига ўзига лойиқ ўрунда қарор бердилар. Аввал номасин Рўм элчиси берди. Ўқуб кўрсалар, нома мазмуни буким, «ҳамд ўшандог тангри таборак ва таологадур. Ерни мутаббақ, кўкни муаллақ тираксиз ва танобсиз яратибдур. Ою кун ва юлдузлар бирла анга зийнат берибдур. Яна дуруд анингдек шафбатхоҳимиз расул акром саллаллоху алайҳи вассаломга бўлсун, андин кейин дуомиз Мовароуннахр султониға бўлсунким, вилоятингизда бир ўгул вужудга шу бу йилда келмиш. Ҳукамоларимиз Искандари Соний отарлар, тамоми ер юзин ва кун кўзин олиб, салотинлар анга асир ўлмишлар. Албатта ўшул ўгулдин барҳам бўлмоқига ҳаракат қилурсиз, зиёда ассалом». Етти элчи барчасин номаси ушбу мазмунда эрди. Андин кейин Баёнқулихон Соҳиб хидоятга қаради. Соҳиб хидоят айдилар: Худой аззи жаллнинг тақдирин зўр бирла табдил қилиб бўлмас. Анда Сирож Қамарий отлиг хоннинг вазири бор эди, хон анга кенгаш қилди. Ул айди: шариатда қавли ҳукамо манъ қилибдур, аммо арбоб қавлида қилса бўлур, нечук, ҳукамо сатъ қилибдурлар, дегач хон ўлдурмоққа ризо берди. Соҳиб хидоят айдилар: «тангрим хоҳламаса бир мўйини йўқ қилиб бўлмас», деб Самарқандга

кеттилар. Баёнқулихон ҳукамоларга айтиди: Сизлар болани қайдин билурсизлар? Элчилар айтиди: ай хоним, сиз ушбу йил туғулган ўғул болани бизни назаримиздин ўтқузурсиз, бизлар уни қуръа билан топиб олуризмиз. Хон амр қилдиким, ҳукамолар масжиди жомеъга келасунлар, юртга жарчи қўйдиким, ушбу йил туғулган ўғул бўлса, ота-онаси келтуруб, бир мунча олтин олиб кетаверсун. Бир ойча ҳар ерда гўдак бола бўлса келтурдилар. Элчилар кўруб, яна ота-онасига тобишурур эрдилар. Шаҳри Бухорода янги туғилган бола қолмади. Андин кейин хон Сирож Қамарийни элчиларга йўлдош қилиб атрофдаги кентларни ахтардилар. Миёнқол, Самарқанд, Хўжанд, Ҳисор ва Шаҳрисабзга келдилар. Турағай баҳодур аларни зиёфат қилди. Андин Қаршига ва Замикир Сара барлосга келдилар. Анда амир Чоку аларни зиёфат қилди. Аммо Амир Темур олти ойлик, амир Чокуни уйида эрди. Элчилар ул боланинг нишонин амир Чокуга айдилар. Амир айтиди: эртага болаларимизни назарингизга келтурурман. Амир Чоку келиб воқеани хотунларига айтиди. Тегина бегим моҳ эшитиб билди. «Нишонин аломат менинг ўғлумдадур», деб хайрону саросима бўлди эрди, ярим кечада туш кўрди. Тушда ҳазрат Шайх ул аъламни кўрди. Шайх ул аълам айдилар: «Бухорога келгил, мани қабрим ичида тургул, тақийи худои таолога қилиб, яратганга сизингил. Бу ўғлунга қазои муаллақ юзланибдур». Тегина бегим моҳ ноилож ўшал тун ярим кечада туруб, боласини қучоғига олиб, Бухоро тарафига йўнадилар. Каромати Шайх ул аълам: тоғ отқунча Бухорога етиб, мазори Файз Осорга кириб, ўғлин бир сандукқа пинҳон қилиб, беркитти. Аммо эрта бирлаи ҳукамолар Амир Чокудин сўрсалар Тегина бегим моҳ ўғлин олиб қочибдур. Элчилар айтиди: «Нима учун мундай қилдинг?» Амир Чоку айтиди: «бу заифа неча кундин бери меҳмон эрди. Ман билмадим, ўғлин қайи олиб кетибдур». Ҳукамолар қуръа солиб, топтиларким, Бухорога қочиб кетибдур. Орқасидин элчилар тезлик билан Бухорога келиб хонга арз қилдилар. Баёнқулихон юртга жарчи қўйиб ҳар ким ушбу сифатдаги болани сақласа боши ўлумда, моли толонда. Андин кейин Мозори Шайх ул аъламга келиб, болани топтилар. Гунбазин атрофини олдилар. Тегина бегим моҳ зolimлардин кўрқиб, боласин қучоқга олиб йиғлар эрди: «Замон-замон,— айтар эрди,— валлалло, бу бачани бегуноҳни илкидин тутунг». Баёнқулихон хабар топиб келиб, Мозори Шайх ул аъламни зиёрат қилди. Элчилар айдилар: бу бачани шу ерда ўлдуруризмиз. Анда Тегина бегимга айдилар: «сандукни бизларга келтур, Санга ичимиз йўқ». Бегим моҳ қўб зори қилиб, келтурмади. Аввал Хуросон элчиси болани олдиға, Мозори шарифга кирди. Тегина бегим моҳ муни кўруб нола қилиб Қутбул Қатобдин истиъноот тилаб, олло таолога зори қилиб айтиди: «Эй яратган тағрим, маъдумларни додига етгил, муножотимни қабул этгил», деб йиғлар эрди. Анда элчи сандукга яқин келиб эрди. Ногоҳ муборак қабр ичкарасидин кўтарган гоийбдин бир қўл чиқиб, ҳақимин бўйига уруб, қалласи олма каби беш кадам нариға юмалануб тушти. Шу сабабдин аввал Хуросон мусаххира бўлур. Иккинчи Ироқ элчиси келди, қабрдин яроғлу қўл чиқиб, қалласин

қалам қилди. Ул ҳам ҳалок бўлди. Кейин Ироқ мусаххира бўлур. Учунчи Ёрус элчиси келди, ул ҳам ўлди. Тўртинчи фаранг элчиси келди, ул ҳам қалласи узулуб ўлди. Бешинчи Ҳиндистон элчиси фарангии татна қилиб, ул ҳам ўлуб қолди. Олтинчи Рўм элчиси ниҳоятда ғайратда бўлуб қадам қўйуб эрди, ғойибдин яроғлу қўл чиқиб андоғ урдиким, дарҳол ҳалок бўлди. Дерларким, ҳар элчи келди, ҳалок бўлди, бирин-бирин мамлакатлари мусаххира бўлур. Еттинчи Хитой элчиси айди: ман ҳам кирсам албатта ҳалок бўлурман, энди эй муслимлар, агарчи ман кофир бўлсам ҳам, билурманким, авлиёи олло қабрларида фаришта бўлур. Бу яроғлу қўл аларни қўлидур. Мунда ит бирла кирса фаришталар қочар эрди. Буюрдиларким, ит келтурунглар, андин кейин ит келтурди-лар. Элчи кучук бирла кириб, қабри шарифдин Тегина Бегим моҳни ўғли бирла олиб чиқти. Анда қўёи амири офоқ сандуқина беркинди. Мухолиф юлдузлари кўк сафҳасида жилва қила бошлади, яъни кун кеч бўлуб қоронғу бўлди. Ҳаким айди: ҳоло бу болани олиб ўлдурурман. Хон айди: «Сабр қил, тонгла бўлсун, барча кўрсунлар. Аммо шу кеча Баёнқулихон Мовори Шайх ул аъламда эрди, тушида кўрди, айдилар, «биз сани подачи мартабасидин султонга еткурдук. Бул бечора бул ерга сиғиниб келса, куффорлар сўзига амал қилиб, бегуноҳ болани ўлдурмокга ҳаракат қилурсан. Мунини Амир Чоку олдиға Заңжир Сараға юборғил». Дарҳол ўрнидан туруб, Тегина бегим моҳни хон ўғли бирла, либоси тоҳона бериб, Заңжир Сараға юборди. Бул элчи ҳам муддаосига етмай ҳалок бўлди. Бу ишлар Амир Темур икболидур.

Б а й т :

*Чирогини ки тангрим ёндурубдур,
Ани ким нуф деюб рини куйубдур.*

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон ўн икки ёшга келди. Амир Чоку уйида эрди. Амир Чоку ҳалқга айтур эрдиким, бу бола гуломзодамдин, деб, Ёз болаларидек яхши кўрур эрди. Аммо ровий дерким, амир Чоку мундин илтари Қаршига ҳоким эрди. Баёнқулихон мунини бекор қилиб, Амир Мусо Жалойирни ҳоким қилиб эрди. Аммо Тегина бегим моҳ ўн икки йил Амир Чоқунини уйида бўлуб кўб кўб тоат қилиб, мустаҷоб уд даъва бўлуб ҳар касал ва нуқсон бўлса келтурур эрдилар, дуо қилса, шафоат берарди. Амир Чоку Тегина бегим моҳга ихлоси зиёда бўлуб, анга жойи хос қилиб берган эрди. Анда мангу тоат қилиб ўлатурур эрди. Амир Чоку барлосда давлатманд эрди. Кўб кўб моли ва қирқ қули бор эди. Инъом, товар ва улоғлари кўб эрди. Уларга қирқ қул бир улуг қовғада қудуқдин сув тортиб берар эрдилар. Қовға заңжирга бойлук эрди. Шу ул сабабдин: ўшал ерни Заңжир Сара атарлар. Аммо Амир Темур Мирзо Сайфиддин Амир Чоку ўғли бирла ов овлаб юрур эрди. Хануз Амир Чоку билмас эрдиким, бу Амир Турағай баҳодур ўғли эканини. Тегина бегим моҳ ҳам айтгани

йўқ эрди. Аммо Амир Чокуга Амир Турагай яқин хеш эрди. Аксар Амир Темур болалар бирла ўйнаб юрса ўзи амир бўлуб, ўзга болаларни вазир навкар қилур эрди. Биров айди: «Або Муслим қассобни сихлик қанорасин бир бармоғи-ла отиб юборибдур, китобда кўрдум», деб. Амир Темур айди: бу саҳал мартабадур, ман ҳам кўтарурман. Анда қассоб қанорасин келтурдилар, бир бармоқ бирла отиб ташлади. Андин кейин яна бир жойда қўлини юклик ароба остига қўйуб кўтариб ташлаган эрди, бу воқеани Амир Чоку эшитиб ҳайрон бўлди. Айдиким, «бу ўгул магар Жаҳонгирдур».

Амир Темурни тўрт кирдорини китобга ёзгонлар, печукким, аввал бир қўли бирла тўла юклик аробани остидин кутаргон, иккинчи, аждар бошини тиши бирла тишлаб олиб ташлаган. Учунчи, қирқ киши тортадурган қовғани ёлғиз ўзи тортиб олган. Тўртунчи, қўтур уйуз бўлуб, етти йилгача сира ўзини қашумаган эрди.

Алқисса, бир кун қирқ қул қудукдин сув тортиб эрди. Мирзо Сайфилдин айди: «бир киши бўлса, қудукдин ёлғуз ўзи ушбу қовғада сув олса?!» Амир Темур айди: «Бордур». Анда мирзо кула берди. Амир Темурни ғайрати келиб қудук узра бориб, занжирни ушлаб тортиб, ёлғиз ўзи қовғада сув олиб, одамларга берди. Неча бор олиб, охурга қуя берди. Мирзо Сайфилдин айди: «Эй қариндош, мани ўзингга вазир қилгайсан». Амир Темур айди: «ман подшоҳ эмасман, сани вазир қилсам». Мирзо айди: «нийат қилиб эрдим, агар қариндошим қудукдин қовгани тортиб олса, подшоҳ бўлур деб, ниятим тузук келди». Амир Темур аҳд қилдиким, «ман подшоҳ бўлсам, сани вазир қилурман.» деб. Ўшал кунда қирқ қовға сув олди. Барча одамлар мамнун бўлди. Бу ишни амир Чоку барча қабиласи бирла эшиттилар.

ЭМДИ СЎЗНИ ТУРАГАЙ БАҲОДУРДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Баёнқулихон Қонгарга юбориб, анда туруб, кейин Бухорога келиб, Баёнқулихонга кўрунүш қилди. Андин кейин, Тегино бегим моҳ иштиёқида Шаҳрисабзга борди. Йўқун хотун телва, жинни бўлуб ва ҳам сўқур бўлубдур. Тегино бегим моҳ ани қарғаб эрди, дуон бадга гирифтюр бўлуб ўлтурубдур. Тегино бегим моҳдин асар толмади. Турагай баҳодур сўрди, айдилар: «Тегино бегим моҳ отасин олдига Бухорога кетиб эрди». Баҳодур айди: «Ман Бухородин келдим, Садр аш шаърият ҳарчанд тараддул қилиб, хабарин тобмабдурлар.»

Шул ўртада ўн икки йил ўтти. Баҳодур тополмай, йиллар эрди. Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар, «Эй Турагай баҳодур, хабаринг йўқ, ўғлунг ўн икки ёшга келубдур, сан бу юртда нима иш қилурсан?» Анда баҳодур уйқудин турди. Лекин Йўқун хонимни телвалиқи зиёда бўлуб эрди. Аммо барлосда Тегино бегим моҳни валиятлиқи ва доъиялиқи ва ўғлини донг-овозаси шуҳрат бўлуб, ани амир Турагай баҳодур эшитиб эрди. Андин кейин Йўқун

хоним бирла совгот ва тухфалар олиб Занжир Сара жонибга йўнадилар. Начанд кун йўл йўруб, Занжир Сара мавзигида қудуқ ёқасига келдилар. Ҳаво кўб иссиғ эрди. Анда Амир Темур қирқ қовға сув олиб, ҳориб чарчаб уйқуга бориб эрди. Ногоҳ, бир аждар-илон келиб амир Темурни кўкракига чиқиб, хоҳласаким, зарб еткурса. Турагай баҳодур кўрдик, илон анга захмат уруб, чақгудек, кўрган замон оталиқ муҳаббати жўшга келиб ҳайрон бўлуб, не мадад қиларин билмай туруб эрди. Амир Темур кўзин очиб кўрса, кўксига бир аждар-илон турур. Филҳол илонни калласин гарча тишлаб ташлади. Бу мамнуъат жумласидин биридур. Бу ишни киши қилмабдур.

Байт:

*Тиши бирла тишлаб, илонни кўруб,
Узуб ташлади бошини сугуруб.
Отаси кўруб ўғлини ишларин,
Қилиб меҳр анга бошидин йргулуб.*

Алқиса, Турагай баҳодур бу жиҳатдин таҳсин ва таажжубда қолиб, атрофидин айланаварди. Айди: «Эй ўгул, отанг ким?» Бу айди: «амир Чоку ўғлидурман». Баҳодур айди: «амир Чокунин манга уйини кўрсатгил». Амир Темур Турагай баҳодурни амир Чокунин ҳовлисига келтуруб, амир Чокуга айди: «бир меҳмон келибдур». Анда баҳодурни кўруб, иков қучоғлашуб кўриштилар. Зиёфат қилди, андин кейин баҳодур айди: «бу гулом бачадин бу кун таажжуб ишларни кўрдим». Амир Чоку айди: «бу мани қулом эмас, муни онаси мани синглим хонимдур, мастура ва форсо эрур, мустажоб уд даъва бўлубдур». Амир Турагай баҳодур айди: «ман тушумда бир сир кўрдим, шул заифадин ушбу сирни сўрсам». Амир Чоку айди: «Хўб бўлур». Андин кейин парда тортиб, Тегина бегим моҳни келтурдилар. Филҳол эрини кўруб, Тегина бегим моҳ тағуди, ўзини махфий сақлади.

Амир Турагай тушида кўрган воқеасин сўрди. Тегина бегим моҳ айди: «худои аззи жалл Сизга бир ўгул берибдур, оламни ҳаммасига султон бўлур». Баҳодур айди: «мани сира ўғлум йўқдур. Йўқун хотунум бўлса телва яна сўкур, неча йилдин бери мундин ўзга хотунум йўқ». Тегина бегим моҳ айди: «Бир яхши ўгул бор, Сизни хабарингиз йўқ». Яна айди: «Йўқун хонимни келтурунг, ман дуо қилай, иншооллоҳ, таоло шифо бергай». Йўқун хонимни келтурдилар. Тегина бегим моҳ айди: «Эй Йўқун хоним, худои таоло санга шифо бергай, қилган ишларингни чининг бирла айгурсан». Анда Йўқун хоним ноилож қилгон ишларин айта берди: «Ишим шулки, Тегина бегим моҳни Мойдун қулга буюруб ўлдуруб юбордим», деғач, баҳодур қўлида шамширин кўтариб Йўқун хонимга солмоқ бўлди. «Қўлингни торт, ман Тегина бегим моҳдурман, бу турғон бола Сизга ўгул бўлур», деди. Амир Турагай туруб ўғлини бўйинини қучиб йиғлай берди. Андин кейин, Тегина бегим моҳ дуо қилди, Йўқун хоним шифо топти. Неча кун Амир

Чокуни ҳовлисида бўлдилар. Андин кейин, аларга видоти қилиб, Шаҳрисабзга йўл солиб, ҳаммалари шаҳрға доҳил бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА РИЖОЛ УЛ ҒОЙИБНИ АМИР ТЕМУРҒА КЎБ-КЎБ ИЛТИФОТ ҚИЛГОНЛАРИН БАЕНИ

«Қоғаллоҳу таоло йухриж ул хайё минал маййит ва йухруж ул маййита минал хаййи.¹ Ялинмоқ ва ёлбормоқ ва ўқунмоқ худойи аззи жаллга бўлсунким, қора ерга уланлар бериб, кўкариб ва қуруқ йиғочларға яфроғлар бериб, либослар кийдуруб хабототдин наботот пайдо бўлуб, вақти келиб ранго-ранг гуллар ва чечаклар очилиб, андин турлу-турлу емишлар ўлубдур. Ҳазрат Шайх Саъдий раҳматуллоҳ алайҳа форсий тилинда дерларким,

Б а й т :

*Барги дарахтон сабз дар назари ҳушёр,
Ҳар варақ дафтарист маърифати кирдикор.*

ЭМДИ КЕЛДУК БУ МАҚОЛАҒА: АХВОЛИ СОҲИБҚИРОНҒА

Аммо Турагай баҳодур Амир Темурни Шаҳрисабзга олиб келди. Соҳибқирон умри ўн иккидин ошуб, туғилгон ёши атрок ҳисобларида сичқон йил доҳил бўлуб, наврўз, йил боши, кўклам бўлубдур.

Эмди ҳазрат Амир Темурни давлат анқариби очқуси қўлга қандай келадур, қандай мамлакатларни уҳда қиладур. Ровий айтурким, Амир Соҳибқиронга жаҳонбонлиғни осори тез оид бўлаберди, доим мақсудин қуши юқори парвоз қилаберди. То сарҳадиға етгунча ушоқ болаларни ўртасида салтанат русумин қилур эрди. Ҳар бачаға бир мансабни муқаррар қилиб, ўзи амир бўлуб, ўзгаларни вазир, бакавул, яна ҳар ерга қоравул қилиб, аларға сипоҳлиқ илмини ўргатур эрди. Одамлар анга узоқ-яқиндин тамошо қилур эрдилар. ҳар кун ушбу одатда лаъбат ила ўйнар эрди. Бир кун бир оқсоқол қари киши айди: «агар амир бўлсанг жаҳонни ухдасидин чиқармусан?» Амир Соҳибқирон айди: Эй бобо, шул қадар ҳимматим қуши баланд парвоз қилгондурким, агар рубъи маскун тахти тасарруфимға келса, бир каф туфроқ каби эмасдур». Бобо айди.

Н а з м

*Ҳар нарса талабдадур, топарсан,
Мақсудинг иморатин ёпарсан.*

¹ Оллоҳ таоло айтди: ўликдан тирик чиқарди ва тирикдан ўлик чиқарди.

Эй ўгул, не ҳавасдасан, зинҳор маъус бўлмагил. Яқиндурким, макрунни ижобатда эурсан. Филҳол, ўшал оқсоқол киши ғойиб бўлди. Соҳибқирон мулҳам-болҳам бўлуб, айди: «бул киши аҳлал-лодин бўлур, умиди карам худодин. Ҳар нимарса дебдур мани ҳаққимга ижобатдур». Яна болалар ўйнаб бирини гунаҳкор қилиб, Амир Темурни олдиға келтурди. Буқрдиким, бу бола гуноҳкор бўлубдур, подшоҳлар каби ани жазога ижозат берди. Филҳол Соҳибқиронни нафасин таъсири бирла ушоқ болалар они йигочға остилар. Ўшал ҳолда бу бола жон берди. Ушоқ болалар ҳар тарафға қоча бошладилар. Соҳибқирон ўзи ёлғиз ҳайрон бўлуб қолди. Аммо ғайрат қочарға ёри бермади. Андишада ўйлаб, амир Турағай ҳисорига борди.

Ўшал вақт шайх Ҳасан Кулол ҳаёт эрдилар. Минбарда муридларига ваъз айтур эрдилар, дедиларким, «ер юзин шохин мушоҳада қилинлар тонгла кун чиқмасдин илгари Турағай йўлига мунтазир бўлунлар». Эртаси барча муридлар йўл узра бориб, кўз тутуб турдилар. Кўрдиларким, бир ўгул бола келур, асари жаҳонбонлиғ манглайида ҳувайдодур. Мундин ўзга кишини кўрмадилар. Барчалари анда тавоф қилдилар. Соҳибқирон танудиким, минбар узра ваъз айтиб турган киши вақтики ўйнаб юрган кезида назар қилгон шайх турурлар. Соҳибқирон минбарни қуйи поясига келиб ўлтурди. Шайх айдилар, «бу кун бизларни суҳбатимизга келган нимарсани дунё ва охирати маъмур: ер юзин анга тангрим бергандур». Соҳибқирон хотирида айди: «ман шундай кишидурким, қайғу ҳасратда қолгон, ғамзода, бекасдурман». Шайх бу сирдин огоҳ бўлуб, ваъз узра ҳазрат Одамдин нақл қилибдурлар: Одам алайҳис саломни халқ қилурида ҳар қайси нимарса «мандин» деб ноз қилдилар. Аммо ер ўзин заиф кўруб сукутда бўлуб, давлати узмо анга муяссар бўлди. Анда Амир Темур шайхға қўл бериб, мурид бўлди. Соҳибқирон Искандари Соний айтур эрдиким, «аввал кунларимда етмиш пири комилға қўл бердим. Етмиш мартаба ўлимдин нажот тоштим, етмиш денгиздин ғаввос каби сузуб ўттим. Ҳарғиз шароб-чағир ичканим йўқ ва намоз тарк қилгоним йўқ».

Алқисса, пири комил ой каби хирқаи пурнур билла мано бир хутбасида «Йухри жуҳм миназзулимоти шалнур»¹ ўқуб Соҳибқиронни ўзларига яқин қилди. Муридларига рухсат бериб, айдилар: «келгил, манга йўлдош ва рафиқ бўлгил», деб андин Соҳибқирон ила бир булоқ ёқасина келдилар. Анда бир гунбази турур, сира кўрмаган. Шайх амирни қўйуб, гунбазға кирдилар. Ногоҳ бир киши пайдо бўлуб — анга бир йигит рафиқ эрди — ани ташқари қўйуб, ўзи гунбаз ичра дохил бўлди. Яна бир киши келди. Ёнида бир ўгул йўлдошдур. Бул ҳам йўлдошни қўйуб, ўзи гунбазға кириб ғойиб бўлди. Аммо ул иккала йигит кийум ва либослари ўзгадур, тилларин киши англаёлмас, алар Соҳибқиронга таажжуб қилдилар. Лекин уювлари бир бирларин тилларин билёлмас. Ногоҳ ҳалиги гунбаз эшикин очиб бир сўфий, яшил кийумли киши чиқиб, бу

¹ Уларни зулматлардан пурри чиқарди.

учовуни ўртасида мухаййир бўлуб туруб, муборак оғзиларидин сув олиб, буларни оғзига томиздилар. Анда бир-бирларин тилларин англамоқ осон бўлди. Бири айди, «ман Мағриб бекни ўғлидурман, сайд узра ов қилиб юрур эрдим, бир қуш олиб қочиб бул ерга келтурди. Отим Султон Муҳаммаддур». Яна бири айди: «Ман Яман бекбачасидурман, ҳаж тавфиғига борур эрдим, мани ҳам бир қуш келтуруб бул ерга қўйди. Отим султон Зуннундур. »

Булар сўфидин сўрдиларким, «бу сирни воқеаси нимадур». Ул киши айди: «бу ер рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлар ўрунларидур. Дунё мадори алар била. Агар хоҳласалар подшоҳлик тахти иззатидин ани маззала тифроқига тортадурлар ва агар хоҳласалар ерли ва гадони хорлиг тифроғидин олиб, шаҳриёрлиг авжига еткурурлар. Барча иш худойи таоло тақдири ила бўлур, ҳар кишига афъолига яраша ёри берилур, хусусан, ушбу йил тақдири азал кетибдур, бир подшоҳи ишлари юзланадурким, тамоми шаҳар, ўлка яъни иқлим ва кишвар анга мусаххира бўлғай. Рижол ул ғойиб анинг тарбиятига маъмур бўлубдурларким, анинг ишида тараққий пайдо бўладур, давлати мадорага келиб авлодигача саккиз юз йил амирлик ва беклик маснадида ўлтурғайлар. Бу сўздин хулоса шулки, рижол ул ғойиб қайси қул давлатга дойиқ бўлса, анга тарбият қилурлар. Сизларни икки қуш келтурубдурлар. Рижол ул ғойибдин булар. Ҳоло сизлар ҳам ушбу сўхбатга дохил бўлурсизлар. Сизга назари марҳамат айлағайлар. Зинҳор ишларингизни билиб қилурсиз. Савол қилса, сўзни билиб дерсиз. Имтиҳон қилурлар. Бу уч киши ифтиҳол ва атворидин. Кимни хоҳласангиз салтанат либосин кийурсиз. Амирзодаи Яман айди: «бу давлат маникидур, нечунким, илмга етук киши бўлурман, ҳар илмдин хабарим бордур». Бек бачаи Мағриб айди: «имвари илмда бўлса, давлат мани қўлимга теккай, қўб-қўб ҳикмат билурман, хоҳиши давлат манга юзланғай». Амир Темур сукутда бўлди. Ул сўфий айди, эй турк бача, сан сўзламадинг? Соҳибқирон айди: «ҳарчанд ўзимга назар қилурман, эй сўфим, маида қобилият йўқтурким, рижол ул ғойиб хизматига борсам». Амир Соҳибқиронга айди: «сандин аҳлалло нем ва қуқулари келур».

Алқисса, учовлон тўрани таклиф қилди. Ичкарига дохил бўлуб, кўрдиларким, ана базм: барча соғари муҳаббат ила саршор бўлубдурлар. Анда иккала амирзодани подшоҳлик унвонига келтурдилар. Яман бекбачаси айди: ман юқори ўлтурғайман. Султон Муҳаммад айди: ман юқори ўлтурурман. Аммо Соҳибқирон ҳеч нима демади. Охир ходим бирини ўнг тарафга, бирини чап тарафга ўрин берди. Қутб машиқлар дастурида ўлтуруб, рижол ул ғойиб умаро каби қарор олиб эрдилар. Аммо Соҳибқирон сафда қўлин қовуштириб, таъзим узра туруб эрди. Ходим айди: «ўлтурғил». Соҳибқирон айди: «бу макони олийда ўлтурмоқ жойи эмас, хизмат жойидур». Бу сўз барчага манзуру мутабар бўлди. Шайх Шамс Қуллол зоҳир бўлдилар. Ҳар подшоҳга рижол ул ғойиб бирлари тарбиячи бўлуб, Амир Темурга шайх Шамс Қуллол мураббий бўлдилар. Айдилар, «эй угул, бу дойиқи амвори

салтанатдур». Муқарраблар расмига мулкларни мажора қилурлар. Анда бир киши сўхбат гушасида бу байтни ўқидиким:

*Амирлар узуги ақиқдинки, бас,
Узук мамлакатларгадур дасти рас.
Бўлуб шаҳ Муҳаммад жаҳон тозаким,
Муҳаммад отига ҳам овозаким.*

Соҳибқирон ходимдин сўрди: «бу киши ким? » Айди: «бу шайх жаноб султон Муҳаммадга тавожжих қилур». Уч шайх ўз амирзодасига тавожжих қилиб, таъриф қилурлар. Қутб булар ҳар бирин сўзларин эшитурлар. Риҷол ул ғойиб барчалари сукутда эрдилар, тамоми арвоҳ тойибалар ҳозир бўлуб, руҳи хожайи жаҳон ва хожайи ориф чун моҳ тобон Хожа Аҳмад Ясавий ва султон Боязид шайх Мансурларни тамомин сўфи таъйин қилди. Қутб бошларини кўтариб, Нақшбандий пирлари Мир Кулолга айдилар: «бу мақоми имтиҳондур. Булар ҳар бирин имтиҳон қилмоқ керак». Шул сўзда эрдилар, бир йигитни келтурдилар, маст, лоатқл, бир қўлида шиша ва шароб ва бир қўлида яроғ. Кийган либоси қора. Ҳар жонибга қараб бози қилур. Қутб айдилар: «бу мани ўғлумдур, ҳарчанд тавба бердим, қабул қилмади. Уч мартаба тавбасин синдурди. Сиз ушовингиз мунинг борасига ҳукм қилинглар. Яман бекбачаси фақиҳ эрди, айди. «Мунга ҳуд ўзингиз». Мағриб бекбача ҳаким эрди, айди: «яна тавба берингиз». Соҳибқиронга айдилар: «сан нима дерсан». Анда Соҳибқирон ирғиб туруб андоғ урдиким, риҷол ўлди. Ул иккови Соҳибқиронга таъна қилдилар: «бу Қутбни ўғли эрди, на учун поҳақ ўлдурдинг? Шароб ичган жазоси ҳуддур, ўлдурмоқ эмас». Соҳибқирон айди: «Сиз икковингиз ўз ҳунарларингизни айдингиз, манга лозим бўлди, ўз ҳунарим кўрсаттим, мен турк, ҳунарим ўлдурмоқ ва боғламоқдин ўзга ишим йўқтур. Бу мақомга маст келмоқ лозим эмасдур». Боз уч тўрани тарбиятчилари муноқашада бўлдилар. Бири «султон Муҳаммад тўрани сўзи ҳўб эрди, агар тавба берсалар, яна қилмасмуди» деди. Яна бири айдилар: «андишаъи назарга келса, таъзир лозим». Шайх Кулол айдилар: «салобати амирлиг шулдурким, гунакорни ўлдургай, хусусан гунакорким, тавба синдурган бўлгай».

Ровий айтур, ўшал мақомиким риҷол ул ғойиб эрдилар, маълум эмас эрдиким, қайси ердур. Ахир, Қутб айдилар: «бу ушовларинг амирлик давосин қилурсиз. Бу хонақоҳ томи узра давлат нақораси бор, яъни борабони бордур, ҳар қайсиларинг чалиб кўрунглар, кимга овоз ва садо берадур». Андин кейин уч тўра хонақоҳ томи узра чиқтилар. Аввал Яман бекбачаси чалгач, садо чиқти, андин кейин султон Муҳаммад чалди, овоз бермади. Андин кейин Амир Темур чалиб эрди, овози дилнавоз ун ва садо чиқа бердиким: «давлат, давлат Амир Темурий» деб. Таворихларда келтурубдурларким, ўшал кун рубъи маскун овозаи давлати Амир Темурий барча олам қулоқига етиб эрди. Ногоҳ бир тарафдин боғи кўрунуб, андин бир неча гуломлари азрак сурат келиб, борабон чоғлугчини талаб қилдилар. Ул ики йигит Соҳибқирондин рад

қилди. Амир Темур биёбо бораберди. Соҳибқиронни касрига келтиридилар. Етти дарвоза қуфлиқ, ҳар қуфлини очиб барчадин ичкари кирсаким, афақ этаги тўла қон, мисли дийдан ошиқон, гулгун тан, яъни эркак одамларни танаси мармар тошидин қонлари куруб, бир курси тарошланган, атрофида яна эркак одамлар қаллалари терилгандур. Аксар ушбу каби тошларни Соҳибқирон кўб кўрди. Улуслари ул вақт қолмабдурлар. Бир кизил парда, ўшал уй ўртасига тортилар, муваккиллар айдилар: «Ўшал кишиким подшоҳлик даъвосин шул ўриндин ўтқузилгай, деб, сандалига ўлтуртил» деди. Амир ўлтурди, ўзини хонақоҳда кўрди. Яна Қутб оқдида турар эдилар: «Муборак бўлсун етти иқлимга амирлиг. Агар уз ўғлуниг ёзуқлу бўлса ўздурмоққа таваккуф қилмайсан. Бу мисолдур, ўшал табали давлатдур. Ўшул уйким, Зол дунё эрди, кўрдинг минг минг эрларни бошларин ебдур. Ўшал муваккиллар асбоби подшоҳлигинга керак эрди, буларни барчаси тимсолдур.»

Алқисса, Қутб Соҳибқиронга кўб кўб насихатлари қилди. Гойин Шайх Кулолға тобишурдилар. Шайх айдилар: «Оёқингин мани қадамим устига қўйил. Амир Соҳибқирон оёқини шайхни муборак оёқларини устига қўйди. Қўзин очиб ўзларини Шаҳри-сабзда, шайхни хонақоҳларида кўрдилар. Мунда Турагай баҳодур ул ёғоч узга улган болани қонига тавон тўлаб, бериб эрди. Эшиттиким, ўғли шайхнинг хонақоҳларида эрмин. Анда хизмати шайхга келди. Турагай баҳодурга шайх айдилар: бу ўғлунигини эсини сақлатил. Аудин Амир Темурни баҳодур олиб борди. Соҳибқирон ажойиб кўрганларини сўзлар эрди. Одамлар бовар қилмас эрдилар.

Байт:

*Қутбдин топди назар Соҳибқирон,
Анинг учун бўлдиким шоҳи жаҳон.
Еши ўн иккидин ўтуб ул писар,
Гойиб эронлар этиб анга назар,
Неча санъатни кўруб, бориб келуб,
Нечасини эшитиб, англаб билуб,
Минди давлат маркабига ул сабий,
Шуҳрати топтиким Искандар каби.*

БУ ДОСТОНИДА МУКНО РАСУЛЛИҚ ДАЪВОСИН ҚИЛМОҚИН БАЕНИ

Ҳамд ушандоқ аззи жаллғаким, шайрият биносин андоғ мусулмонлар кўнглида мустаҳкам қилибдурким, малоҳидаларини сиплаб, гуфтугўси ила бузолмас, ниҳоли иқбол Қалимаи таййибат йонлар бўстонида бутоқу яфроғлар бўлиб кўкарибдурким, мубта-таъалар номубарак қавли бирла ўролмас, бу сўз шарҳи Носир Хисравдурким, ани мукно дерлар, воқеаси шулким, анинг асли-Ҳадашонида туғулган эрди. Ул латинининг таъби зехни кўб етук эрди. Неча йил Бухорои шарифда таҳсили илм қилди. Ул амир

Тегин Салихутни уйига кўб келар эди. Бир кун айди: агар менга йўлдош бўлсанг, дини Муҳаммадни барҳам урарман, деди. Бу койиди. Андин кейин ғойиб бўлуб, қирқ йилгача ҳеч киши уни кўрмади. Қирқ йилдан кейин ўзига Муқно от қўйиб келди. Талли деган жойига бир мағора қилди. Ул жой Шаҳрисабзга яқин эрди. Ҳар илм ва адивияларни билиб, ҳар қайси ерда касал ва покис бўлса, келтурсалар шифо тонар эрди. Кўзи кўр бўлса, очилур эрди. Бари элат оқ кийумли бўлиб, анга муътаққид бўлдилар. уч кун ғорга кириб, ғойиб бўлуб, кейин чиқиб, айди: «мани бу эрта расул, яъни ялавоч қилдилар». Яна ул латин айди: «барчаларингиз айтингиз: Носир Хисрав расули ҳақдур». Одамлар айдилар: «бу даъвони қилсанг, муъжиза кўргузгил». Бу бадбахт айди: «ушбу чинор ёғочи узра Ҳаброил манга сўзлаюр». Барчалари чинор олдига келдилар, ёғочдин овоз чиқтиким, «ман Помус Акбар, яъни Ҳаброилдурман, Носир Хисрав пайгамбари худодур». Барчаларини ақллари қусур ўлуб анга имон келтурдилар.

Байт:

*Ул эски дарахтдин чиқибким тавуш,
Эшитти ҳаммадин кетиб ақлу хуш.
Мани бул сўзимдин еманг сиз малул,
Бу Муқно бўлубдур, худоба расул.*

Наузибиллоҳ мин залика¹, барча халқ айдилар: «расули охир замонга нима дейурсан?» Носир айди: «ман шарҳи Қуръондурман, ул нима маъмулдур, амал қилурман». Расулдин кейин асҳоби нафсониятлик келтируб, йўлни йўқоттилар. Ушбу Ҳабройил манга рисолат еткурубдур. Бу шаърият етмиш икки мазҳаб бўлубдур». Носир айди: «ман расулманким, етмиш икки мазҳабни бир мазҳабга мусаххира қилурман. Тобетлари айдилар: «сани мазҳабинг қайси?» Бу бадбахт ботин ва малохид ва қароматларга ривож бердиким, ани «чароғ кун» дерлар, оятни таъвил қилибдур. Анда бу латин айди: мани мазҳабимда намоз ўқулмоқ ҳожат эмас, нечук, айтилибдур «ётуйкул икқин».² бизлар худони танурмиз, худони танугандин кейин, мундин ўзга нима ҳосил? Яна имом пайгамбардин зиёда, нечук, Мусо расул эрди. Ҳазрат Мусога имом эрди, Мусо шогирд эрди. Яна муъмин муъминга қариндошдур, ҳаргиз муъмин молини муъминдин хасият қилмасун, агар сизлар муъмин экансиз, молингизни бир-бирингиздин дариг тутмангиз. Ҳеч мол сизга хотундин яхши эмас. Хотунларингизни бир-бирингиздан аёмангиз, мавтуқабулон тамавтуга андоғ маъни бердиким, «хотунларингизни биров зино қилса, кўрсангиз, ҳеч нима демангиз, гуё ўз нафсини ўлдургандек бўлгай. Ҳар ким нафсини ўлдурди, вали бўлди». Яна айди: «шарҳи зоҳирдур, зоҳирда сўфи бўлунг. Ботинда ҳар суратеким, ўзингиз билурсиз,

¹ Бу нарсадан оллоҳнинг ўзи асрасин.

² Бизга ғайб сиздан ато бўлди.

фисқи ботинда ҳалолдур. Агар хотунингизга биров яқинлик қилса хурсанд бўлуб, севунинг. Майни ичингиз. Алъёзибиллох, Ҳамру майун одамдур, гусл ҳаргиз қилманг, деб мардумларни ўзига тобеъ қилиб, атроф-жавонибга юбордиким, эй одамлар, гулли шаръини сизларни бўйнигиздин кўтарурман, яна қиёмат кунин азобидин нажот берурман. Дунё ҳаргиз охир бўлмас, қиёматдин мурод ўлгандин кейин тирилмоқ йўқ, саккиз учмоқ маънавийдур. Ҳар кимни яхши феъли маишати жаннатдур, томуг дерларким, хуйи баъддур, қибла сизларга даркор эмас. Киши худони талаб қилса, қибла нима даркор? Олам қадимдур, хотунларингизни ўзгалар зино қилса, зиёни йўқтур, яна шароб, чоғир ичинглар, мастлик қилманг, мастлик ҳаром. Ҳоло рамазон ўн еттисини ўзларингизга ийд билинг. Ҳазрат Али ўлган кунларидур. Тарих етти юз қирқ тўққузда (1348 й.) эрди, тарихи ҳижрийни барҳам берди, ул кунни тарихин «Чароғ куш» деди, ўзига «Абдулқиём» от қўйди. Ул бадбахтни иши ушал кунларда авж қила берди, хабари Мовароуннаҳрга машҳур бўлди. Аммо ҳар жойда касал бўлса, онинг олдига борса сиҳҳат топар эрди. Носир Ҳисрав қавми оқ кийумликларни барча бошлиғи бирла уламолар кофир деб ҳукм қилдилар. Носир эшиттиким, аларни аиммаи дин, уламолар куфрга ҳукм қилибдур. Анда ул «Фидойи Носир» деб қавмига от қўйиб, начанд мусулмонларни ўлдуруб, хусусан, аиммаи динни кўб ўлдурди. Ўшал йил Бухорода ва Самарқандда ва Балхда тўрт минг муллони мусулмонлардин қатл қилибдур. Буларни хавфидин ер остига уламолар беркидилар. Носир эшиттиким, Соҳиб ҳидоят Самарқандда ани кофирлигига ҳукм қилибдурлар. Анда фидойидин бир кишини юборди, ул Самарқандга келиб, табиб суратида бўлуб, Соҳиб ҳидоят кўзлари қарилигидин хира бўлуб эрди. Айди: «мен сизни кўзингизни равшан қилурман», деб бир дорун кўзларига қўйуб, ул ҳароми чиқиб кетти. Дарҳол кўзлари кўрмас бўлди. Кейин шогирдларига дарс айтмоққа машғул бўлдилар.

Бу сўзни Баёнқулихон эшитти, яна Бухорога Носирдин нома келди, мазмуни шулким: «бизга имон келтурсун» деб буюрубдур. Хон анда уламоларни талаб қилди. Ул кун барчалари қора кийуб бордилар. Хон сўрдиким, на учун қора кийдингиз? Уламолар айдилар, эшиттукким, сиз малоҳидага, яъни Носирга рағбат қилибсиз, деб фироқи шарифат нубиввийга қора кийдук. Хон анда қасам ичиб айдиким, малоҳида динига эътиқодим йўқдур, агар буюрсаларингиз фидойини элчисини ўлдурурман. Уламолар айдилар: «фидойининг қулоқ-бурнин кесиб юборинг». Носир эшитти. Аммо амир Тегин Салжут Носирга таъиш эрди, вақтин топиб, анинг уйига келиб, айдиким, агар икки йўлдошни муяссар қилса, Малик Ол Чигатойни барҳам бериб, балки шарифати Муҳаммадига ҳалал еткурурман. Амир Тегин: «бу жинни бўлубдур, мунинг савдосин тарбиятига шарбат беринг», деб буюрди. Носир шарбатни сабабин сўрди. Амир Тегин айди: «сенинг касалинга дафъдур». Носир кулди, ўшал кеч гойиб бўлди. Ул вақт бу сўз амир Тегин кўнглида эрди, англадиким, фидойини элчиси қулоқ-бурни кесилиб, Носир олдига келибдур. Носир номани амир

Тегинга юборди. Айдиким, «эй амир Тегин, ман шул Носирманким, қирқ йилдин илгари айтиб эрдим, агар икки йўлдош тонсам, шариятга ҳалол еткургайман», деди. Наузибиллоҳ, Малики Ол Чигатойни олурман, ҳоло бир йўлдош Замонбек оқ кийумлуларга бошлиқ бўлубдур. Яна бир йўлдошга маъталман. Йўлдошлиқ айлаб, Баёнқулихонни ишини тамом қилмоқ учун зиёфат қилиб уйунгга чорлагил, ман қўшун қилиб, тайёр қилиб юборай», деди ул уни басваса ила. Йўлдин чиқиб, фидойиларга қўшулуб, «олдингга еттим», деб хонни ишини фикрига мутаффиқ бўлуб, Носир олдиға бир нома ўз мулозимидин юбориб эрди. Ул нома шаҳар дарвозасига тушуб қолди.

Сирож Қамарийни мулозимларидин бири тониб олиб, Сирож Қамарийга берди. Мазмун шулким, «Носир Хисрав, ўз ишининг фикрида бўлғайсан, биз олдингга еттув», дебдур. Сирож Қамарий номани амир Чокуга дарҳол етқузди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, анинг фикрида бўлди. Амир Чоку айди: «талаб қилиб, анинг ишини қилурмиз, валло, ул соҳиб қиладур, зарбани тўғри келтурган бўлғай». Ўтуз кишини уй ичра мукамал қилиб, қўлларида қилич, ул кишига юбордилар. Улар чиқиб келиб, нечани ўлдурдилар. Охир, аъзолари яра бўлиб, бирини бойладилар. Ҳарчанд қилдилар: «йўлдошларининг айтгил», айтмади. Охир ўлдуруб юбордилар. Хон анда аскарлари бирла Носир олдиға бормоқ бўлуб, аскарларига айди: «аввал бориб Балх қофиласин уринглар». Аскарлари бориб яроғ-аслаҳа топтилар. Қўби тўфангчи эрди, сотмоқ учун келтуруб эрдилар, буларни ҳам эътиқоди малохидатга эрди.

Алқисса, Баёнқулихон Шаҳрисабзга келиб тушди. Турағай баҳодур хон олдиға чиқти. Амир Темур ўн тўрт ёшга келиб эрди. Хон аскарларин кўрук кўрсатти. Аввал амир Чоку бўз отга миниб қарқарасин дўбулғасин устиға қўйиб ўн минг йигит бирла барлоэдин чиқиб яроғларин тақиниб ўта берди.

Хон чодирни зонгорини Шаҳрисабз дарвозасин устиға тикиб ўлтуруб эрди. Буларни кўрди, андин кейин Турағай баҳодур саманди белина миниб, найза санчқу қўлида, ўн минг фўлод кийганлар бирла ўтаберди. Андин кейин, амир Муъайяд орлот, амир Боязид Жалойир, яна амир Мусо баҳодур, ҳар қайсилари икки минг, уч минг қўшун бирла ўта бердилар. Миқдор ўн икки беклар бошлиқ ўттилар. Ногоҳ хонни кўзи икки йигитчага туштиким, келур аргумоқ отга минган, қалқонларини олиб, бошу юзлари очуқ заррин пўта белларида, найза қўлларида. Хон сўрдиким, «бу иккови кимдур?» Айдилар, «улуғи Мирзо Сайфиддин амир Чоку ўғлидур». Яна хон сўрдиким, «тўруқ отлиг кимдур?» Анда биров туруб айди: «бу Турағай баҳодур ўғлидур. Амир Темур». Хоннинг назарига ёш бола кўрунуб, буюрдиким, «Турағай баҳодурни ўғли жангга бормасун». Анда Амир Темур ўк ёсин олиб, тоблаб юборди. Отилиб эллик қадам ерга бориб тушти. Мирзо Сайфиддин анга тақлид қилиб, ани ўринга юборолмади. Андин кейин Соҳибқирон дастури Чигатой бирла хонга келиб, тизин букуб, дуо қилди. Айди: «илтимос қилиб сиздин хоҳлаюрман, давлати ҳумоюннингизда ушбу қўшун мен бирла талон қилсалар».

Анда уч кун талош қилдилар. Барчалари ақалли анинг қулидин яроғин торғиб ололмадилар. Бу журъатни Соҳибқирондин кўруб, баъзилар ёшурун зўр қилдилар, кучлари етмади, тортуб ололмадилар. Хон айди: «ҳасбингни кўргузгул, қай мансабни талаб қилурсан». Амир Темур айди: «қуллик расани буйнимда, тақозаи мансаб қилмасман». Анинг бу қилғони хонга манзур бўлуб ўн минг олтун инъом қилди. Ўшал кун кечгача Соҳибқирон барчага ул нулни аҳсон қилдилар.

Алқисса, хон сепанба куни ражаб ойини ўн бешинчисида малоҳидалар бирла жанг қилмоққа бордилар. Аммо малоҳидалар оқ кийумлу бўлуб бошларига салла ўраб, Носир қора от миниб, Мукио от қўйғон чинорни олдига келиб, қарор олди. Тўрт тарафга тўрт ялов қўйди. Сўфилари атрофида жаҳр қилур эрдилар. Бир ёғлиғни боши узра солиб айдиким, «манга Жаброил жангни аҳволидин хабар берур». Бул тарафдин Баёнқулихон бориб, бир девор яқинида турди. Яшил байроқ бирла тамоми уламо, айммаи дин атрофларида хатми Қуръон қилиб, руҳи расулилло алайҳиссаломга бағишлар эрдилар.

Атроклар расми Чингизхонийда саф бойладилар. Амир Чоку бир микдор ўқ отимлик нарида оқ байроқни ҳавога кўтариб келур эрди. Кейин тарафда амир Боязид Жалойир, анинг кўтосдин байроқи келур эрди. Хон лашкарида ўн саккиз тўт байроқ бор эрди. Турағай баҳодур қизил байроқ бирла хоннинг жиловидида эрди. Минг тўфангчи олдларида эрди. Қўрхонани Турағай баҳодурга тобшурдилар. Аммо Амир Темур хонга айди: «Мани Чокарбоши қилинглар», ҳеч ким анинг сўзини қабул қилмадилар. Хануз ёш бола деб. Ўшал кун Соҳибқирон яшил либос кийуб, қора ранг отга рокиб бўлуб лашкар ичра келур эрди. Хар ким кўзи анга тушса, қўрқар эди. Амир Турағай баҳодур ўғли деб хон ситойиш қилур эрди.

Алқисса, майдон ораста бўлди. Носир фидойи қавмлари била икки лашкар тўғри келдилар. Аммо Носир аскари ичра икки кўзи кўр киши бор эрди. Анинг отин Откин отғувчи дер эрдилар, отса бир тош ерға борур эрди. Ул айди: «ҳар вақт икки қўшуи муқобил келса, манга хоннинг байроқини тўғри қилинглар, ман ҳаргиз ул ердин ўтмасман. Аммо ул кўр байталига миниб, кўзини лунги ила боғлаб, они хон байроқига тўғрилаб қўйдилар. Ул сўқўр андоғ оттиким, бир мил йўлдин алами хонни қалам қилди. Хон байроқи йиқилди. Қўшулар саросима бўлдилар. Дарҳол Турағай баҳодур ўз байроқин хон бошига еткурди. Малоҳидалар югурдилар. Жалойир лашкаридин юз киши шахид бўлди. Амир Боязид жасадиға ўқ тегиб, аъзолари ярадор бўлди. Яна Жалойир лашкари қувват топиб ул аскарға голиб келдилар. Яна ул сўқури қув ўқ отти, балки байроқ кўтарган бирла аламни қалам қилди. Хон келтурди, малоҳидалар яна югурдилар, амир Чоку икки минг отлиг йигит била олдини туттилар. Мирза Сайфиддин отасин кўруб, беш юз отлиг била йўлин олдилар. Яна нум кўр байроқға ўқ отти, ҳар дафъа нобакор кўр байроқға ўқ отса, байроқ йиқилиб, аскарлар остин-устун бўлур эрди. Малоҳидалар кўб-кўб одамни ўлдуруб

юборди. Умаролар кинакаш қилиб, хонни ўрнин тағйир бердилар. Ул шум сўқурни авсофин барча билдилар. Ўшал вақт Соҳибқирон қўлда қилич, қизил қонга бўёлгон эрди. Аммо Носир Хисрании Маҳмуд деган ўгли бор эрди. Ул ҳам баҳодур эрди. Ногоҳ Амир Соҳибқиронга тўғри келди. Малоҳидалар гавур қилдилар, бўлмади. Ани уруб калласин танасидин жудо қилиб тамуқга юборди. Соҳибқирон ўз қўшунларига келди, кўрса умаролар аламини ўз ерига тикмакга кенгаш қилурлар. Амир Темур Соҳибқирон айди: бу иш галатдур, байроқни қайси ерга қўйсалар ангиз сўқурни ҳам ўшал ерга тўғри қилурлар. Мунинг фикри шулким, бир йигит бориб сўқурни бошини келтурсун. Анда Жудин баҳодур олтинг йигит фотиҳа олиб, иложин қилолмай қайтиб келди. Айдиким, икки минг киши атрофида турурларким, анга қасд қилса хабар берур. Хон айди: ким бориб ўшал сўқур бошини олиб келур? Анда амир Ёдгор шоҳи орлот икки юз кишини ўзига ҳамроҳ қилиб борди. Малоҳидалар сўқурга хабар бердилар. Ул айди: манга эллик киши ўқ еткузуб туринг. Дарҳол ўқ келтурдилар. Ёдгор шоҳ кўрдиким, ҳар ким анга тўғри келса, ҳалок бўлур. Ҳеч кишини кўрмас ва билмас, ўқин отиб турур. Яна Жудин отига миниб ёсин қўлига олиб, ўқ ота бошлади. Ул кун миқдор уч юз киши анинг ўқи тегиб шаҳид бўлдилар. Барча бу ишга ҳайрон бўлуб эрдилар. Амир Соҳибқиронни гайрати жўшга келиб, хондин фотиҳа талаб қилди. Хон сўрди: Турағай баҳодур, мундин бошқа ўғлинг борму? Айдилар: йўқ. Хон айди: санга нечук фотиҳа бергайман, отанг догингга қолмасун. Турағай баҳодур айди: ўғлимга ризолиг йўқ. Яна Соҳибқирон айди: тақсир хоним ва бегим, отамни рози қилиб, манга фотиҳа беринг. Хон отасидан сўраб, ноилож фотиҳа берди. Амир Темур Соҳибқирон чодирга кириб, малоҳида суратида кийум кийуб, қўшундин чиқиб, малоҳида лашкарига кирди. Муни кўруб Турағай баҳодур хондин рухсат олмай, бул ҳам жўнади. Соҳибқирон сўқурни кўрдиким, байталга минган, қўлига ёсин олган, эллик киши анга ўқ еткузуурлар. Малоҳидалар кўзин шамғалот қилиб, сўқурни орқасидин келиб, андог урдиким, томуғ чуқурига ул қув сўқур туртунуб йиқилиб кетти. Соҳибқирон калласини танасидин жудо қилиб, соқолидин тутиб хон олдиға келтурди. Ул кун тўфони Ажий бўлдиким олти жихатдин лашкари Чигатой югурдилар. Малоҳида муноҳазим бўлдилар. Қуёш нури кўздин ёшунди. Ул кун одам боласига андог қиргин бўлдиким жасади фалакидин каллаи ҳандалаки узулуб, қулайберди. Фалокат деҳқони ул ҳандалакларни ҳалокат аробасига солаберди. Таналари ханнот қофидек туб-туб бўлуб, ажал вагончилари анинг бир донасин қўймай олаберди. Ул кун қизил денгиз тошти. Ҳовво ҳаддин ошти. Аммо хон муқаррар қилдиким, аларни нўён деб, малоҳидалар тамоми Носир Хисрав тугин остиға келдилар. Хон тўрт тарафдин аларни қамаб келаберди. Носир бадбахт ул кун бошиға ёвлик солди, кўрдиким, атрофдин Чигатой қўшунлари тошиб-ошиб келаберди. Ул Носир кофир ҳийла бирла жарчига буюрдиким, нидо қилиб чақиргил. Жарчи анда чақирдиким, бу лашкари Чигатой, сизларни ўртангизда амир Тегиндин киши

йўқтур. Амир Тегин бизлар учун бош берди. Сизларни Носир давлатга еткургай. Чиноқ баҳодур амир Тегин қардоши, Салжутдин Чигатой аскарда эрди. Микдор беш минг киши Салжут лашкаридин эрдилар, ул лашкар бу сўзни эшитиб, Чиноқ баҳодур Салжут лашкарин ўзига олди. Бирдан хон қўшунига ҳамла қилдилар. Лашкарлар шикаст еди. Лашкари Чигатой аксари талонда бўлдилар. Ногоҳ хон байроқи девор такида эрди, девор йиқилиб алам бирла икки минг киши девор остида қолди. Хонни оти ҳуркиб қочди, ҳар киши ҳар тарафга қочиб кеттилар. Амир Чоку хонни жиловидин тутуб, Бухорога юзланди. Турағай баҳодур Амир Темурни топиб, жиловини ушлаб айди: Эй ўгул, аскарлардин хабаринг йўқ. Соҳибқирон кўрдиким, қўшулар барчаси тарқашибдур. Андин Шаҳрисабзга келдилар. Кўб мол-ганиматлардин малоҳидаларга қолди. Бу воқеани фидойилар мўъжиза ҳавола қилур эдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ БҲРҲОНИДДИН СОҲИБ ҲИДОЯТГА КЕЛМОҚИ, УЛ КИШИНИ МУНОҚАШАЛАРИНИ БАЁНИ

Олон, Носир Хисрав лашкари Баёнқули қулига Зафар топиб, фидойилар қай ерда мулло бўлса, ўлдир берди. Мовароуннаҳр му-сулмонларига замон тор бўлди. Ҳар жонидин ақли қисқа кўплар ул шумға имон келтурдилар. Носир малъун кофир фидойидин бирини Шаҳрисабзга хат бирла ханжар қулига бериб юборди. Ул ҳароми Шаҳрисабзга ярим кечада кириб, Турағай баҳодур ётган ўрнида ёсдук узра ханжарни, кўкси узра хатни қўйиб чиқиб кетти. Тонгла баҳодур уйқудин туриб хатни ўқуб кўрдиким, айтибдур: «Носир расули худодур, амир Турағай баҳодур келиб, имон келтурсун, бўлмаса омон йўқ ҳалок бўлғай». Турағай баҳодур Амир Темурни талаб қилиб, машварат қилди. Соҳибқирон манъ қилди. Турағай баҳодур айди: замонасозлиқ учун олдиға борурмиз. Андин кейин Соҳибқирон икковлари мубоҳаса қилмоқ учун бордилар.

Арбоби таърих дерларким, ўшал йил Носир ҳикматда топиб эрдиким, Амир Соҳибқирон хуруж қилгай. Аммо билмас эрдиким, қайси кишидур. Носир қавмлари буюрдиким, Турағай баҳодур ўгли бирла таҳаййит учун сажда қилсун. Носир айди: «булар ҳали янги келган, аввал менга имон келтурсун, сўнгра сажда қилмоқға буюргайман» деб ўз шариятин баён қилиб, буларни чинор такиға келтуруб, айди: «Эй мукно, сан шаҳодат бергил мани набилиғимга. Ўшал замон йиғочдин овоз чиқтиким: «анта расулиллоҳ».¹ Аммо Ҳаброил андоғ фасоҳат ила сўзлаюрким, Турағайни сайд қилса. Соҳибқирон кўрдиким, отаси анинг сўзига эътиқод қилгудек. Амир Темур айди: «Эй Носир, шарҳи Қуръонман деюрсан, Қуръонда сажда таҳаййит манъдур». Бовужуд, Соҳибқирон қуввати муноқашаси бўлмаса ҳам кўб сўзларни деди. Носир айди: «эй амир

¹ Сен пайғамбарсан.;

Турагай баҳодур, ўғлунига айгил, хомуш бўлсун». Турагай баҳодур Амир Темурни қўлидан ушлаб келтурди. Носир кофир айди: «Нима жавоб дерсан, имон келтурурсанму ё йўқ». Турагай баҳодур тонгла жавоб берурман, деб уйларига ёндилар. Келиб ўғлига гинакаш қилди. Амир Соҳибқирон айди: «Эй ота, имон келтурман-гизким, ул кофирдур. Ман бу кеча Самарқандга борурман, аймаи дин олдиларига, кўрайким, нима деюрлар. Бир киши уламолардин келиб Носир била ижлос қилсун, сиз андин тонгла ўн кунга муҳлат сўранг». Аммо Соҳибқирон отасига видоъи қилиб, Самарқанд сарига юзланди. Амир Турагай баҳодур эртаси Носир олдига бориб, айди: «ман санга имон келтурсам, ўн кун муҳлат бергил». Носир шум айди: «санга омонлиғ бердим, ўғлуни Самарқандга бориб, ижлос учун киши келтурурман деб кеттими?»

Алқисса, Соҳибқирон Самарқанд ичра кирди. Чақириб айди-ким, «эй аҳли ислом, ҳар киши уламодин бўлса бориб Носир Хисрав била муноқаша қилсин, шариятдин сўзласун, қиёматга шафоат истаса, дини расул алайҳиссаломга ривож берсун». Эшитиб барча мусулмонлар йигладилар. Амир Темур ҳам йиглар эрди. Одамлар айдилар: «уламоларимиз фидойидин кўрқиб ер остида беркинуб ётурлар. Олимлар муаллими Соҳиб ҳидоятдурлар». Соҳибқирон: «мани ул азизга олиб боринг», деди. Анда мударрис олдиларига бордилар. Соҳибқирон кўрдиким, ҳазрат Соҳиб ҳидоят мударрис афандимиз кўзларини рўймол ила боғлаб дарс айтиб ўлтурурлар. «Ман қулингиз амир Турагай баҳодур ўғли булурман, хизматингизга келдим. Қадами шарифингизни Носир олдига еткурсангиз».

Соҳиб ҳидоят айдилар: «ман ҳам малоҳида кофир деб ҳукм қилиб эрдим. Ул шумлардин бири табиб бўлуб келиб, кўзумга дору қўйуб, кўрмас қилиб қўйди. Ман ҳам алардин кўрқувда эрурман».

Аммо Носир шум фидойидин бирини юбордиким, Амир Темур мулоқатда бўлгач, шаҳид бўлуб, ёлгончи дегил. Ўшал ҳол ул шум фидойи келди. Амир Темур Соҳиб ҳидоятга сўзлаб ўлтуруб эрди, дархол маърака ўртасига кириб, айди: «ман билурман бу йигит фидойидин, мусулмонларни барҳам ургали келибдур». Анда Амир Темур: «Турагай баҳодур ўғлидурман», деди. Халқ бовар қилмадилар. Яна қасам ичти қабул қилмадилар. Охир, Амир Темурни ушлаб, ўшал кеча мадрасаи Низомулмулкда сақладилар. Соҳиб ҳидоят воқеада кўрдилар. Ўшал кеча тушларида расул акром саллаллоҳу алайҳис салом афандимиз қора кийум кийиб келдилар, айдилар: «эй Бурҳониддин, тургил ул йигит чин сўзлаюр. Ул йигитни тошиб, малоҳидалар олдига анинг бирла боргил, зафар топгайсиз».

Филҳол, уйқудин турдилар, кўзлари мунаввар бўлуб, очи-либдур. Олам муаттар бўлубдур. Ўшал соат йиглаб, Амир Темурни тошиб келтурдилар. Одамлар барчаси эшиттилар Соҳиб ҳидоят кўзлари сихат топубдир, деб хосу ом зиёратга келдилар. Амир Соҳибқиронни яна навозиш қилиб сийладилар. Соҳибқиронга Соҳиб ҳидоят айдилар: «эй ўғлум, сан боргил, кетингдин тезлик ила ман борурман». Амир Темур илгари жунади. Ҳазрат Соҳиб

хидоят асбобларни мухайй қилиб, неча теваларга китоб юклаб, миқдор тўрт минг улуг, машҳур муллалар била йўлга туштилар.

Аммо Соҳибқирон ўнинчи кун деганда Шаҳрисабзга келиб кўрдиким, Носир кофир Амир Турагайга гавго қилиб турур. Баҳодур айтур: «тавфиқ қилгил, ўғлум келиб санга имон келтурса, ман ҳам имон келтурай». Ўшал вақт Соҳибқирон бориб айдиким, «Соҳиб хидоят яқин келурлар. Эй Носир, санга муноқаша қилурлар. Агар Соҳиб хидоят Бурҳониддинга ижлосда голиб келсанг, ман санга имон келтурурман», деб уч кун муҳлат сўради. Уч кун ўтгандин кейин Носир шум ўз кўнглида айди: «агар Турагай баҳодурни ўғлини йўқ қилмасам, ул мани динимни барҳам ургай», деб, Турагай баҳодур олдига келди: «Тез бўл, ўғлуниг билан имон келтур, бўлмаса, санга омон бермасман».

Соҳибқирон ҳар замон Самарқанд йўлига қараб-қараб турди. Носир кофир келиб. Амир Темурни белига қўл уруб, фўтасидин тортти. Филҳол, юз киши фидойидин келиб ул малъунлар Амир Темурга ёпуштилар.

Турагай баҳодур хайрон бўлди. Амир Соҳибқирон чин кўнглида нола қилаберди.

Б а й т:

*Илоҳи, подшоҳи кирдикор,
Санга очуқ ниҳон ва ошкор.
Умид бирла кўтарибман билагим,
Илоҳи, сан қабул этгил тилагим.
Илоҳи, бандани еткур мурода,
Қилибон мубтало, қўйма орада.
Илоҳи, дўстларингни ҳурматидин
Чиқарма ул ҳабибинг суннатидин.*

Ногоҳ, Самарқанд тарафидин чанг-тўзон ҳавога чиқа бошлади. Чанг орасидин оқ кийумлилар кўрунди. Фидойиларга ларза пайдо бўлди, барчалари овозларин чиқариб айдилар: ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расувуллоҳ.¹ Фидойилар Соҳибқиронни қўлдин қўйиб юбордилар. Соҳиб хидоят етиб келдилар. Аҳли ислом Соҳибқирон бирла олдиларига келдилар. Носир кофир чодир ичра ва олтун курси узра ўлтуруб эрди. Соҳиб хидоят Носир шумни олдига кириб айдилар: «Эй Носир, сан савол қилурмусан, ё биз?»

Носир малъун айди: «Ман савол қилурман». Кўрсалар такаббурлиқ ила курсида ўлтурур. Яна курсидин тушурмоқ учун айдилар: «соил зиёдаму ё масоил?» Носир айди: «масоил зиёдадур». Айдилар: «тургул, тахт узра ман ўлтурурман, масоилдурман». Ҳавобига дармонда бўлуб айди: Сиз савол қилинг. Бурҳониддин айдилар: мунофиқдурсан, сўзингни мувофиқи йўқтур. Соҳибқирон курси келтурди. Соҳиб хидоят курси узра ўлтурдилар. Яна айдилар: сўзлагил, нима дейурсан? Анда саросима бўлуб айди: ман расул бўлурман. Бўл киши айдилар: «мўъжизанг

¹ Оллоҳдан бопқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

нимадур?» Ул маълун айди: манга фаришта вахий келтургандур. Оти Мукнодур. Чинор йиғочи ичрадур. Бурхониддин айдилар: агар Жаброил бўлса, буюргил андин ўзга ерда сенинг нубувватингга гувоҳлиқ бериш. Ул айди: худо ўшул йиғоч ичра ҳукм қилибдур. Яна айдилар: буюргил, ўшул йиғочни бутқ-яфроғида сўзласун. Ул маълун маҳзул бўлуб, жавоб бермади. Айдилар: шариатингга нима бор? Айди: мўъминлар бир-бири ила қариндош, мол-аёлда шерикдурлар. Соҳиб ҳидоят айдилар: масалан, барчани молини келтуруб, бир-бирига аралаш қилса, ани яна тақсим қилсалар, мол муштарак, савоб кимга бўлур жазм қилгил, нима ҳукм қилурсан? Ул лаъин жавоб тополмади. Яна айдилар: аҳли аёлга шерик дейурсан, масалан, бир хотунни неча киши келиб зино қилсалар, андин бола туғулса, қайси бириники бўлар, амди айгил? Анда маҳзул бўлуб, ул шумнинг қора юзидин нонок тери оқа бошлади. Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодурга қараб айдилар: Ефас ибн Нух алайҳис салом замонларидин бери ота-боболаринг барчаси подшоҳлик, амирилик ва беклик қилиб ўтубдур. Уларни замонларида мундай кишини сўзин хотунларингга ўзгалар шерик, молларингга ўзгалар меросхўр деб эшиттингму? Турағай баҳодур айди: худо гувоҳ бўлсунким, ман мундин кечтим, безордурман. Носир шум айди: Эй Соҳиб ҳидоят, Мукно амри била пайғамбарлик даъво қилурман. Тонгла Мукно олдига боргил, анда ижлос қилгил. Анда ҳам маҳзул бўлсам, ўз даъвомдин ўттим.

Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодур ила Соҳибқирон жалавларин бўйнига солиб аҳли ислом барчалари йиғлашиб баҳодур уйига бордилар. Аммо Носир муқаррар қилиб эрдиким, тонгла яроғ-аслоҳа келтурмангиз, бизларда ҳам олоти ҳамла бўлмағай.

Алқисса, эртаси Соҳиб ҳидоят отларига миниб, Амир Темурни талаб қилдилар. Соҳибқирон хотирига келдиким, мабодо Носир макр қилмасун деб қилични ёнига беркитиб олди. Аммо Носир шум фидойилардин ўн кишига яроғ ва аслаҳа беруб, бошига салла, эғнига жанда кийдуруб, қаландар қаби бўлуб, Мукно йиғочин атрофида турдилар, айдиким: ҳозир бўлурсиз. Ҳар вақт Мукно қатлга ҳукм қилса, таваккуфсиз мусулмонларни ўлдурурсиз.

Анда Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодур бирла Амир Темур олдларида, келдилар. Бул тарафда Замонбек ўн фидойи била оқ кийумлу бўлуб яқин келдилар. Носир айди: Мукно, агар ман пайғамбар бўлсам, жавоб дегил? Чинордин овоз келди: манга ботоблик юзланубдур. Турағай баҳодурни ўлдуруб, қонин бул йиғочга тўксаларингиз соғаярман. Андин кейин, шаҳодат берурман, деди. Фидойилар бирдан баҳодурни ўлдурмоқга қасд қилдилар. Соҳибқирон қўлга қиличин олиб, отасин олдига келган фидойини андоғ урдиким, қалам қилуб, томуг элатиға юбора берди.

Анда аҳли ислом форинбол яроғ-аслаҳалари йўқ эрди. Ул ўн киши ҳарба ила мукамал эрдилар, гавғо кўзғолиб, қўб мусулмонларни шахид қилдилар. Малоҳида қувват топти. Соҳиб ҳидоят ва Турағай баҳодур яна Соҳибқирон шахр қўргони ичра қочиб кирдилар. Келган фидойини ўлдурдилар. Фидойилар муқаррар қилдиларким, тонгла шахрга от қўйурмиз. Аммо ул шум

Мукно йигочи атрофида кўб-кўб йигилди. Ул кеча тонг откунча аҳли ислом йигида бўлдилар. Андин Соҳибқирон жонсус¹ каби бўлуб, Носир лашкари ичра кирди. Кўрдиким, бир қора кийумли Носир кулидин Мукно сарига борур эрди. Амир Темур икки кишини ўзиға ҳамроҳ қилиб, анинг орқасидин борур эрдилар. Кўрсалар, гор олдиға келиб тўхтади. Гор эшики очилди. Андин бир киши чиқти. Анга айди: Тонгла, йигоч, андог дегил — мундог дегил. Соҳибқирон танудиким, қора кийумли Носир ўзидур, кўб сўзларни анга таълим бериб, ул шум қайтти. Соҳибқирон ҳамроҳларига айдиким, ман шул ердин хабар олурман. Гумон қилурманким, шул гордин чинор остига йўл бордур. Албатта, ул йигоч ичра киши бор. Ҳар кун йигочдин сўзлагувчи Мукно ушбу турур, деб эшикни уруб синдирдилар. Андин чинор такиғача бордилар. Кўрсалар бир одам ухлаб ётур. Ани ушлаб, бошини ўраб орқаларига кўтариб олиб чиқтилар. Овозини чиқаролмади. Чинор атрофига ўтун йиғиб, ўт қўйиб юбордилар. Ул одамни Соҳиб ҳидоят олдиларига келтурдилар. Шарҳи воқеани андин сўрдилар. Ул бадбахт айди: Мани отим Мукнодур, қирқ йил бўлубдур ман ва Носир иккимиз ушбу ишни ўйлаб топиб эрдук. Қирқ йиллик меҳнатимизни бу ўгул шу кечада зое қилибдур. Сиримиз шулки, аксар ман чинорга кириб Носир Хисравға сўзлар эрдим. Мандин ўзга киши бўлмас эрди. Нечун овозимиз тағаййир бўлса, ўзгалар билуб, анда Мукно лаъинни шаҳр қўргониға осиб қўйдилар. Фарёд қилдиким: «Эй, қавм, Носир сўзи албатта ғалатдур», деди.

Қавмлари кўрсалар анда чинор ўртаниб ёнадур. Носир қавмини ихлоси фосид бўлуб Мукноға ўқ отиб ўлдурдилар. Носир муни кўруб: Эй қавмларим, Жаброил манга билвоситаи шажар ҳам келур, манга бу иш тўхмат бўлубдур, деди. Қавмлари икки фирқа бўлдилар. Оқиллари қўргон тағиға келиб, мусулмонларға йиглаб айдилар: бизлар хатоға кетибмиз, энди мусулмон бўлурмиз. Турағай баҳодур хоҳладиким, шаҳар дарвозасин очишни Соҳибқирон манъ қилди. Агар Носир тўғри келса жангға муқайяд бўлурлар, деди. Соҳибқирон қўргон тefасига чиқиб кўрдиким, Носирни атрофида оқ кийумлардин ўзга киши қолмабдур. Замонбек аслаҳа ва ярогин тоқинуб қўшун атрофида юрур. Носир бир гўшада бошиға ёвлиқ солиб айтурким, манга Жаброил ваҳий келтурур, фатҳ ва нусратдин хабар берур. Анда Соҳибқирон икки минг йигит жароқир била янги мусулмон бўлганларни ўзиға ҳамроҳ қилиб, лашкари малоҳида сарига бордилар. Яна Замонбек лашкари ила жанг қилмоқға турди. Икки тарафдин икки қул бири-бири ила тўғри бўлдилар. Ҳар замон Носир олдиға Замонбек келиб айтур эрди: Эй Носир, зафардин хабар борму, Амир Темур фидойиларни остун-устун қилгудек. Носир айди: шошма, хануз Жаброил келгани йўқ. Беш ва олти мартабадами яна еттинчи келганда айди: боргил, сени Жаброил Амир Темур урушиға юборди, отингни Музаффариддин қўйди. Онинг қони сани қиличингга тўкулсин, худо тақдир қилибдур, деди. Анда Замонбек

¹. Ж о н с у с — жосус

айди: бу сўз чинму? Носир айди: ёлгон десам каллам танимдин жудо бўлсун.

Андин Замонбек Амир Темур кўшунига борди. Фарёд қилди-ким, мандурман Музаффариддин, қайси ерда бўлур Амир Темур, они қони мани қиличимда тўкилур, тақдири худо шулду, деди. Соҳибқирон аскарини ўнг тарафида эрди, овозини эшитти. Замонбекни кўрдиким, кўлида санчқу, найза, Соҳибқиронга қарши келур. Замонбек кўрдиким, Амирни қора отлиқ кўлида қиличи, бир йигитдур. Филҳол, Замонбек айди: сан кимсан? Соҳибқирон айди: ман Амир Темур Турағай баҳодур ўғлидурман, нима дерсан? Ул айди: пайғамбарим хабар берибдурким, санинг қонингни тўкарман. Амир Соҳибқирон айди: пайғамбаринг номаъқул сўзлабдур. Анда Замонбекни аччиги келиб, найзасин кўтариб, ҳавола қилди. Амир санчқусин ўтқузуб, қиличин кўтариб, андоғ урдиким, қўлоқ-бурнин шишуруб кетти. Замонбек бир юзлук бўлуб қочиб, Носир Хисрав олдиға келди. Ҳануз бошиға ёвлук солиб ўлтурур. Замонбек айди: Эй Носир Хисрав, Жаброил нима дер? Ул айди: қотили Амир Темур Замонбек Музаффариддиндур. Яна айди: ёлгон айтмагил?! Носир айди: ёлгон десам бошим жасадимдин жудо бўлсин. Анда Замонбек аччигидин газаби келиб, қилич бирла бўйниға андоғ урдиким, ул шумни калласи учуб икки қадам ерга тушти. Шул каззобни руҳи нажаси тамуғ шаҳриға элчи бўлуб етти.

Б а й т:

*Айди Мукнони, мулки девлар хайлиға учради,
Тобмади Жаброилни, Азроилға учради.
Қилди даъвойи расуллик, бўлди лаъин абад,
Топти маликни яна дўзах элиға учради.*

Алқисса, Замонбек бошни олиб Соҳиб ҳидоятни олдилариға келтурди. Турағай баҳодур кўруб, Амир Темурга киши юборди. Соҳибқирон айди: бу қавмни тирик қўймоқ ҳикматдин эмас, деб ўлдурмоқға муқаййид бўлдилар. Охир, баҳодурни ўзи келиб, Амир Темур жиловин ушлаб қайтти. Замонбекга сарунолар бердилар. Соҳибқирон айди: бу қавм маҳрабатдин, эрлар бир-бирларин хотунларига назар солурлар, буларни тирик қўймоқ сипочилик эмас. Соҳиб ҳидоят яна тақвия қилдилар, барчалари ул қавмни ўлдурмоққа иттифоқ қилдилар. Ул қавм ҳийла бирла бир ҳовлиға қамаб икки юз киши атрофиға ўтун қалаб, кун ниҳоятда совуқ эрди, катта-кичик барчасини ўт ёқиб куйдуруб юбордилар. Ул малъунларни жони дунё ўтига тоб келтуролмай, томуғ шаҳриға қочтилар. Тонгла боқий қолганларини ҳам тутуб келтуруб ўлдурдилар. Булардин бир хотун қочиб кетти. Қолгон малоҳида чароғ кушлар ўшал бир хотун авлодидур. Носир айтиб эрди.

Б а й т:

*Ким ўлуб қолса дашт оро нечун,
Еса они қарғаю қузғун.*

*Бул каби ўлгани яна қайтуб
Зинда бўлғайму тонгла — маҳшар кун?*

Бурҳониддин соҳибнинг жавоблари.

Б а й т:

*Қодир Зулжалоҳ қилди ҳаёт,
Ҳашрда тиргузулса эса ҳар зот.
Барча аъзолари бўлуб жужав,
Қолмағай ҳеч Носир Хисрав.*

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОНИ БУХОРО БОРМОҶИ БАЕНҶУЛИХОННИ САРОЙМУЛҚ ОТЛИҚ ҚИЗИНИ ОЛИМОҶИНИ БАЕНИ

Андин кейин малоҳида қавмларини Мавлоно Бурҳониддин афандимиз имдодлари ила тамомила ҳалок қилдилар. Итбоълариндин ҳеч киши қолмади. Андин Мавлоно Бурҳониддин олдин Самарқандга мурожаат қилдилар. Аммо Турағай баҳодур кўб гани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди. Бир кун кўб қўйларни Амир Темурга бериб, савдога юборди. Қўйларини ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боглаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қогоз, шеър ёзилган. Айтурким, шул ёзувни қадрига ким етиб, минг олтунга олғай? Амир Соҳибқирон ҳиммати жўшга келиб, минг олтуни қаландар қўлига бериб, олди. Қаландар Амир Темурни бўйи, қоматига қараб, ҳасаб насабдин сўрди. Айдиким, отанг олдига боргил, мунг отанг олдида ўқигил, боргунча очмагил. Қаландар ху деб йўлига кетаберди. Соҳибқирон чақириб сўради-ким, отингиз нимадур? Айди: отим қогоз ичра ёзилгандур. Андин кейин отасини олдига келди. Баҳодур айди: ҳеч матоъи олдингму? Соҳибқирон қогозни берди. Амир Турағай хафа бўлди. Кейин Соҳибқирон очиб ўқуб кўрсалар, Хожа Камол Хўжандий ўшал қаландар экан. Шеърлари форси рубоийдур:

*Он ҳаски тамоми даҳр бигирфт нахуст,
Заврақи, замона ситами зулм бишаст.
Жамшиду Сулаймону Скандар гузашт,
Барҳез миён бандаки то навбати ту аст.*

Маълум бўлдиким, подшоҳи мутақаддимин ер юзин ва кун кўзин олгон ўшал уч киши эрур. Турағай баҳодур бу ибрат қадрин билмади, айдиким, сани бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Ўгул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса — йўл деб кўб койиди. Амир Темур хафа бўлуб шайх Шамс кулол хизматларига келди. Ўшал кун шайх муроқаба қилиб раҳматуллоҳга уланиб эрдилар. Ўшал йил тарих етти юз эллик беш эрди (1355 й.) дорулфанодин

дурулбакога рихлат қилдилар. Соҳибқирон жанозаларини ўқуб, бир кеча шайхни қабрларида ётиб туш кўрди. Шайх келуб айдилар: Эй ўғлум, Бухорога боргил, худон таборақ ва таоло ҳикматин кўргил. Андин кейин Соҳибқирон Бухорога юзланди. Начанд йўл юруб, яёвлиқдин кўб чарчади. Бухоронинг Қолақож деган дарвозасидин кириб борди. Бир саройга бориб, бир хужрага кириб қарор олди. Аммо дунёлиқдин бир лаъл Бадахшони киссасида бор эрди. Андин ўзга нимарса йўқ эрди. Лоилож, лаълни жавоҳир бозорига олиб чиқти. Анга ҳар ким харидорлиқ қилур эрдилар. Ногоҳ тўсиндан барча одамлар қоча бердилар. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, буларни қочганларини сўради. Хеч ким жавоб бермади. Хар ким ҳар тарафга кеттилар. Ногоҳ бир ўгул маст лоақл келур, қўлида ханикар. Биров айди: эй турк бача, қочгил! Амир Темурни гайрати ниҳоятда баланд бўлуб, қочмади, турди. Ул ўгул қўлидаги ханикар билан Амир Соҳибқиронга солди. Соҳибқирон ўзини чаб бериб, лаъл Бадахшони қўлидин тушуб кетти. Ул мужиб лаълни олиб кета берди. Амир Темур анинг кейинидин югурди. Бир одам тутуб айди: Эй турк бача, бу зolim кейинидин бормагил, сани ўлдурур. Бу мужиб Бароқхон маҳбубидур. Бароқхон Баёнқулихонни ўғлидур, кўб-кўб мусулмонлар жойларига ўт қўйиб тамона қилур. Муни тўғрисидин хеч ким хонга арз қилолмас. Баёнқулихон қартайибдур, мудин бошқа ўғли йўқтур. Хонимиз одилдур. Агар англаса ўғлини ўлдурмаққа таваққуф қилмайидур. Агар Бароқхон бархам еса, Чигатой тўраларидин хеч киши қолмас. Лоилож умаро бардош қилиб турур, шояд энақага келса. Кейин Соҳибқирон мусофирлигини ўйлаб, саройга келди. Қўлида хеч нима йўқлиқидин саройдон қувлаб юборди. Соҳибқирон оч ва ташна бўлуб кўнглида айди: бориб додхоҳга арз қилай. Ул вақт додхоҳ Амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Бориб шарҳи воқеани баён қилди. Ул: туманбошига боргил, ул мандин эътиборлиқдур. Андин туманбошига арз қилди: ул ҳам айди: амир Ҳалоийрга боргил ул мингбошидур. Анга бориб арз қилиб эрди, ул амир Баён Сулдузга юборди. Ул иўёнлардин эрди. Чигатой одамлари ичида андин зўр, пахлавон киши йўқ эрди. Ул ҳам таҳаммул қилди. Айди: бу шарифат ишидур, қозига боргил. Аммо қози имом Саъд эрдилар, анга борди. Арз қилди. Ул киши айди: аммо ман шарифатни олдида хонни андена қилмайман. Лекин гувоҳ олиб келгил. Соҳибқирон хўб деб, андин заргар бозорига келди. Кўрган одамларни гувоҳлиқга талаб қилди. Алар айди: бизлар фуқаро бўлурмиз, гувоҳлик беролмасмиз. Ҳонимиз ўзимизга керақдур. Амир лоилож бир масжидга келиб, очлиқдин йиқилиб ётти. Ярим кеча эрди бир қаландар, қўлида чароғи, келуб Амир аҳволидин сўрди. Соҳибқирон анга воқеани баён қилди. Қаландар айди: орий, Бухорода шундоғ зулм қилгувчилар бордур. Яна айди: эрта намоздин кейин фалон минок тагига боргил, анда Малҳам порадуз ўлтурур, воқеани анга арз қилгил. Анинг риоятига мулоқат бўлгил, сани додингни Бароқхонга ул киши етқузгай. Амир Темур айди: Эй қаландар, чин сўзлагил. Қаландар ҳақиқатин сўзлади. Андин кейин Соҳибқирон эрта намоздин кейин минок тагига борди. Анда бир дўкон ичра бир оқсоқол киши эски

нимарсаларни тикиб ўлтурар, кийумлари тамом эски турур. Амир Соҳибқирон ҳайрон бўлди. Хотирига келдиким, бу киши мани фарёдимга қандай етгай?! Охир они олдига келиб салом қилди. Ул киши жавоб саломин бериб, ўз ишига машғул бўлди. Бир ҳарф сўзламади. Соатидин кейин воқеани арз қилди. Соҳибқирон сўзин ҳўб тинглаб ўлтурди. Айди: умароларга арз қилмадингму? Амир арз қилдим дегач, шогирдларидин бирин Ёдгор шоҳга юборди. Амир кўнглида айди: бул ғайр киши бўлса, умаро нечук мунинг олдига келур? Ногоҳ кўрдиким, амир Ёдгор шоҳ рангги бузарган, туси оқарган келиб бул кишига таъзим қилди. Бу оқсоқол киши анга қарамасдан ўз ишига машғул бўлди, соатидин кейин анга қараб айди: Эй яратгандан кўрқмаган зolim, нечук адл ила сўзламайсан? Бул бечорани арзин англамайсан? Андин кейин амир Ёдгоршоҳ кўрқиб айди: оре, бул йигит манга арз қилиб эрди, амир Муъайяд туман бошига юбориб эрдим, ул мандин илгаридур. Яна шогирдин анга юборди. Андак вақтдин кейин кайфи учуб, рангги қочиб амир Муъайяд келди. Бул кишига таъзим-тавозеълар қилди. Бир замондин кейин анга айди: Эй жобир, нечук мунинг арзин англамадинг? Ул айди: ман амир Боязид мингбошига ҳамол қилиб эрдим. Андин кейин кўрқуб букчайиб амир Боязид келди. Ул айди: амир Баён Сулдузга юбориб эрдим, андин кейин Баён Сулдуз саросима бўлуб, Нуён йўлдошлари ила келди. Алар барчаси жигалиқ кимхоб тўнлик эрди. Бул қари киши сира илтифот қилмади. Улар мунтазир бўлуб, тавозеъ била турдилар. Амир Соҳибқирон бу ишларни кўруб ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишлар эрди. Бир фурсатдин кейин айди: Эй Баён Сулдуз, сан Қорачор нуён бўлсанг, бу мусофирнинг арзин нечук эшитмадинг? Ул айди: Эшиттим, шаръий шариф қозига ҳавола қилдим. Буюрдиким, қозини келтурунг. Андин кейин қози имом Абу Саид келдилар. Амир Темур анинг иззатига таажжуб қилур эрди. Ул қари бобо ўлтурган жойида айди: Эй қози, нечук шарият ҳукмин жорий қилмадинг? Қози айди: шоҳид талаб қилдим. Бул йигит чиқиб кетти, қайтиб келмади. Андин кейин Соҳибқиронга назар қилди. Амир айди: Ман заргарлик бозорига бордим, алар айдилар: биз фуқародурмиз, шаходатлиқ беролмасмиз, дедилар. Қари бобо айди: боринглар, аларни келтурунг. Бориб заргарларни келтурдилар. Алардин лаълини баҳосин сўрди. Алар айди: бизлар қозини олдида қандог гувоҳ бўлурмиз? Бароқхон зolimдур, андин кўрқармиз. Анда ул қари кишини аччиги зиёда бўлуб, газаби келиб, Бароқхонни келтурунглар, деди. Соҳибқиронни жигар-бағрида тамом тоқат қолмади. Айди: Эй бобо, на учун булар сизни мунча иззат қилур? Қари бобо айди: жим ўлтиргин, маълум қилурман. Аммо ўз ишига машғул бўлди. Барча сукутда эрдилар. То қари бобо сўзламагунча, ҳеч ким сўзлаёлмас эрди. Ногоҳ шотирлар кўнгиругин садоси кела берди. Кўрсалар, асъасю дабдаба ва шон-шавкат ила Бароқхон келур. Анда умаро ва фуқаро барчалари ўринларидин турдилар. Анда минор тагига барча катта-кичик йигилдилар. Анда қари бобо сукутда эрди. Бароқхон била барча умаро, беклар ул кишига қараб мунтазир эрдилар.

Кейин қари бобо Бароқхонга қараб айди: Эй зодим, тоқайгача санга мадху сапо қилурман ва зомин бўлурман, амди отангга айтурман, халок бўлурсан. Бароқхон айди: эй бобо, мани ёзуқим нимадур? Анга воқеани баён қилди, яна айди: эй бобо, хабарим йўқдур, деб махрамни талаб қилиб сўради. Бовужуд, маҳбуби эрди. Махрам айди: лаълини мастликда билмадим қайда қолибдур. Бароқхон қўлини кўксига қўйиб тавозеъ била айди: эй бобо, манга рухсат беринг, бул йигит эртага мани олдимга бореуи, лаълини икки баҳосин берурман. Заргарлар айди: баҳоси минг олтун эрди. Хон айди: икки минг тилло берай. Анда ул кишинин барчаларига рухсат бўлуб, кеттилар. Андин кейин, Амир Темурга айди: йигит тургил, Бароқхондин бориб молигини олгил. Соҳибқирон айди: даъвомдин ўттим. Сиз воқеани баён қилинг. Ул киши айди: сен ул ерга бориб, қайтуб келгил, сенга айтурман. Андин кейин, Амир доилож бўлуб хонни ўрдасига борди. Кўрдиким, , Бароқхон айвон устида айш-ишрат ила ўлтурур. Амир Темурга кўзи тушти. Туриб ёнидан ўрин кўрсатти. Махрамларига буюрдиким, икки минг олтун келтурунг. Анда филхон Соҳибқирон олдиға келтуруб қўйдилар, кўб узрлар қилиб айди. Албатта, мани арзи ихлосимни бобога еткурурсиз. Андин кейин Амир Соҳибқирон олтуларни олиб яна истиқболи қари бобони олдиға келди. Бобо айди: олдингму? Амир айди: оре, олдим. Андин кейин олтуларни икки тақсим қилиб бирин бобони олдиға қўйди, бул киши хафа бўлуб, айди: эй подон бола, дунёга мани ҳожатим йўқ, манга олтун қаҳат эрмас, узинг олгил, харажат қилурсан. Соҳибқирон айди: Эй бобо, манга сирингизин айтиб, ман бечорани хурсанд қилинг. Қари бобо айди: Эй барно йигит, мани сўзимни эшитгил. Ман қирқ йилдин бери порадузлик қилурман. Кишинин тамаш қилмасман. Шул минораға чиқиб азон айтур эрдим. Ўн йил бўлубдурким, ахиом вақтида ёмғир ёғар эрди. Ўшал вақт бир хотун ўта берди. Ани қавми чигатойдин бир маст турки келиб шул хотунни қўлидин тортиб, бир уйға келтурди. Ул заифа фарёд қилдиким, мани қўлидин, эй мусулмонлар, халос қилинлар. Ман порсо бўлурман. Яна эрим айтиб эрдиким, шу бу кеча уйда бўлмасанг, талоқ қилурман. Яна мани бу аҳволда кўрса, балки ўлдурур, манга раҳм қилинлар, дер эрди. Ман ани қўлидин пажот бергали туркии уйига бордим. Анинг қўллари келиб мани ура берди. Ман алардин қочтим. Кўрдиким, ул мазлумани уйига олиб кирди. Ман ўйлаб, бул хотунни эридин талоқ бўлмасин фикрин қилдим. Ул вақт кечани аввали эрди. Минораға чиқиб овози балаид ила ассалату хайрум мин ан навм¹ деб чақира бошладим. Баёнқулихон арк узра Қуръон тиловат қилур, экан, эшитиб, муқаррабларин чақириб, шул вақт азон айтур кимдур, деди. Алар айди: телбадур ё аблаҳ жиннидур. Хон муида бир воқеа бор, деб киши юборди. Ул келиб мени минорадин хонни олдиға олиб борди. Хон сўрадиким, телбамусан ё хушёр? Ман айдим: хушёр эрурман. Анга воқеани баён қилдим. Хон ул турк била мазлумаға киши

¹ Намоз уйқидан афзал.

юбориб, келтурди. Яна ул хотунни эрини талаб қилиб келтурдилар. Туркии қоф ичра солиб, бўғуб ура-ура ўлдурдилар. Хотунда гуноҳ йўқлигини эрига маълум қилдилар. Андин кейин хон мани ўзига ота қилди. Айди: Эй ота, мани томуғ ўтидин нажот бердингиз, энди ҳар воқеа шаҳр ичра бўлса, мани огоҳ қилгайсиз. Худои таоло учун онд айтурманки сиздин бошқа азони бемаҳал айтиб маълум қилгон киши йўқдур. Маълумлар додига етсам, деди. Холо, муддат ўн йил бўлубдур, шул ишга маъмурдурман. Бул сабабдин шул кунгача умаро мандин кўрқарлар. Воқеа шулдур.

Амир анга видотлашиб, саройга келди. Саройбонга пул берди. Холо, Бобо породўз дерлар, қабрлари Бухорони жануб тарафидаги дарвозададур.

ЭМДИ СЎЗНИ БАЁНҚУЛИХОН ПОДШОДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар: хилофи шаръий қилмагил, тургил, қизларингни эрга бергил. Баёнқулихонни тўққиз қизи бор эрди. Уйқудин туруб, барча қизларини жамъ қилди. Айди: Эй болаларим, эр ихтиёр қилинглар. Барчалари қабул қилди. Барчасидин кичиги Сарой Мулк хонимча эрди, айди, эй ота, сизни давлатингиз соясидан ҳеч жойга бормасмен, эр ҳам қабул қилмасмен, деди. Андин кейин хон бир қизини амир Чокуга ва бирини амир Жаҳон шоҳга берди. Бирин амир Ўлжойга берди. Ҳар қизини бир кишига берди. Кўб-кўб тўй-томошалар қилди. Бир кун яна Шайх ул аъламни тушида кўрди. Айдилар: қизингни эрга бергил. Уйқудин туриб кичик қизини чақириб айди: Эрга берурман. Қиз айди: мен ихтиёр қилмасман. Яна неча мартаба тушида кўрди. Шайх ул аълам ваҳшат ила айтурлар: қизингни эрга бергил. Анда хонимчани чақириб айди: Эй қизим, мани ризолиқимга қарасанг, эрга тегмоқни ихтиёр қилгил. Анда хонимча айди: мани хоҳлашимга қарасангиз?! Мани Турагай Баҳодир ўғлига берингиз. Хон амир Турагай баҳодурдин хафа бўлган эрди, қабул қилмади. Яна хонимча айди: мани хоҳлашим шулки, ким шатраниж ўйнаб ютса, ман уни қабул қиламан, агарчи чўпон бўлса ҳам. Хон ҳайрон бўлди. Айди: номаҳрамни сенинг олдингга нечук келтурурман? Хонимча айди: ман қулбачаларингиз сифатида бўлай. Сиз айтинг, ким бизни қул бачамиз шатраниж ўйнамоқ даъвосин қилур, ҳар ким шунни ютса ман анга қудумни инъом қилурман. Хон андин кейин қизин сўзин қабул қилиб, хўн деди.

Тонгласи мун эшитиб шатраниж ўйнагувчилар кела берди. Барчасини хонимча юта берди. Аммо, Шайх ул аълам тушида айтиб эрдилар, қизинг кимни хоҳласа анга бергил. Яна хонимча айди: эй отахоним, жарчига айтинг, ҳар ерда шатраниж ўйнагувчи бўлса, келсун. Андин кейин жарчи бозорларда нидо қилур эрди. Амир Соҳибқирон бу овозни эшитиб, чиқиб сўрди, жарчи воқеани баён қилди. Аммо шатраниж ўйнамоқда мисли йўқ эрди. Амир айди: Мен ҳам билурман. Андин кейин Амир Соҳибқиронни олиб бордилар.

Хон кўрдиким, бир турк бача, эгнида чакмон, бошида телпак. Хон айди: бу йигит нимани билур? Жарчи айди: ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади, бирга келди. Амир Соҳибқирон ҳеч нима демади. Хон буюрдиким, қул бачани келтурунглар. Дарҳол келтүрдилар. Амир билдиким, ўғул либосини кийибдур, аммо ўзи қиздур. Филҳол, кўруб бир-бирига кўнгул бердилар. Амир анда кўнглида деди.

Б а й т:

*Эй жамолинг партави хуришиди олам тобдек,
Шавқдин айлар тепиш кўнглим мани симобдек.
Обият денгизидин ҳар дамда айлар баргарон,
Халқаш зулфунг кўнгул балиқларин қуллобдек.*

Шатранжни ўртага қўйдилар. Соҳибқирон айди: ман шарт бирла ўйнагайман. Хон айди: шарт шулки, агар ютсанг, бу қулбача сеникидур. Амир айди: бой берсам нима қилурман? Хон айди: Сандин ҳеч тамаъ йўқ. Амир айди: гар ман ютқузсам шул гулом бачага қул бўлурман. Ўзи ёширун ошиқ бўлиб эрди. Эмди шатранж ўйнай берди уч бисотгача. Ҳар бисотига бир кеча ва бир кун ўтуб кета берди. Амир Темур ғолиб келди. Ахир, хонимча этакин силкитиб, туруб уйига кетти. Хон хайрон бўлди. Бул анойи киши деб фаҳмлаб эрди, лекин Амир Соҳибқирон ман Турагай баҳодур, ўғлиман, деб маълум қилмади. Сабаб шулки, малоҳидалар жанггида хон қочиб эрди. Амир Турагай баҳодур айтиб эрдиким, хон номардлик қилиб қочмаса, ман дафъи қилуб эрдим. Бу воқеани хонга эшиттуруб эрдилар. Хон хафа бўлуб эрди. Соҳибқирон шул жиҳатдин қўрқиб ҳасаб ва насабни маълум қилмади. Хон айди: бу кун боргил, тонгла келгул. Қул бача сеникидур. Соҳибқирон андин саройга борди. Аммо хон уйига кириб, хонимча бирла кешгаш қилди, эй ота, аҳдингизга вафо қилиб, агарчандики, қул бўлса ҳам, анга беринг. Хон хайрон бўлуб ўйлаб, эшикига мулозим қўйди. Мулозимга турк бача келса, ичкари киргузмагил, деди.

Эртаси Соҳибқирон борди, дарвозадаги мулозимлар йўл бермадилар. Қайтиб саройга келиб, ҳужрасида қарор олди. Эртасига бир чўри Соҳибқиронни ахтариб келиб, саройдин тониб бир қоғоз хат ёзилганин берди. Айтибдурким, «ҳамд ила дуруд адосидин сўнгра ул ёрижонимга салом ва паём бўлеунким, ушбу сиз билла шатранж ўйнаган қул бача хон қизи Сарой Мулк хонимча бўлурман. Иштиёқи муҳаббат манда бўлса ва соим боғида жамолим чароғинда умид қилса хонга келиб арз қилсун. Отам одил бўлса мани анга берса керак. Мабодо бошқа қулбачани берса оламасун, нома тамом, вассалом».

Аммо Амир Соҳибқирон ул чўрига тавозеълар қилиб, йиглаб арз-холини айтиб юборди. Эртасига хон ов қилмоқ учун отланиб борур эрди. Амир Темур йўл узра бориб: Эй подшоҳи одил, аҳдингга вафо қил, деб хонга арз қилди. Хон саросима бўлуб, овга бормаи қайтиб эртасига начанд бошқа қулбачаларни юборди. Соҳибқирон ман билла шатранж ўйнаган қулбача йўқ деб қабул

қилмади. Хон ҳайрон бўлди, Сирож Қамарий вазирга қараб айди: боргил, ўшал турк бачага жавоб бергил, деди. Вазир дарҳол келиб айди: Эй йигит, ул хонни ўзини қизидур, боргил, мулукона тўй асбобини келтургил, деб қўлида бир қути бор эрди. Амирга очиб кўрсатти. Ичи тўла олтундур. Вазир айди: ақалли, мартаба шунча олтун келтуруб тўй асбобини мухайё қилиб, олурсан. Вазирни мақсади бу эрдиким, албатта бу нини ухдасидин чиқолмас деб қилгон эрди. Аммо Соҳибқиронни муҳаббати жиҳатидин уч кунга муҳлат берди. Агар ондин ўтса, сўзинг қулогимга кирмас. Андин кейин Соҳибқирон хужрага келиб, фикр ила ўйлаб йиғлар эрди.

Б а й т:

*Ҳар ошиқни қосан чашми пур об эмас,
Еш тўғмайин юз узра дуо мустажоб эмас.*

Андин кейин Мозори Файз Осор ҳазрат Шайх ул аъламга бориб, бошин қўйиб, фиғон полан ва зори даргоҳборига қилиб айди: эй, яратган тағрим, мани жону қўнғимни ани ишқида қуйдирмагил ва бу хижрон тоғидин олиб, мани ёрим висолни боғига етқургил, деб қўзи уйқуга борди. Ҳазрат Шайх ул аълам тушида келиб, айдилар: Эй Амир Темур, тургил, олзо таоло қудратини кўргил. Филҳол, Амир Темур туруб, ердин бир кесакни олиб ҳоҳатга борди. Кўрдиким, девор тағида бир нимарса кўрунур. Бориб кўрса, бир қути турур. Они кўтариб қараса вазирни қўлида кўрган қутидур. Соати тааъжуб қилиб, ўз қўнғида, муни манга худо етқузди, деб эрта намозин ўқуб, сабр қилмай қўлтуқига қутини олиб, шаҳр ичра кирди. Кўрдиким, одамлар ҳар тарафга югуруб секин-секин сўзланурлар. Андин кейин Амир ҳар қайсидин воқеани сўрди. Ҳеч ким жавоб бермади. Кўрса, Сирож Қамарий шитоб ила келур. Соҳибқирон ишқ голиб бўлди, анга салом берди. Вазир филҳол, қўлтуқида қутуни кўриб, буюрдиким: бойла бу ўғрини. Оёқини кишан бирла, қўлини занжир ила боғладилар. Воқеа бу эрдиким, ушбу кеча хон ўрдасига ўғри кириб, хонни жароҳатлантуруб, ўласи қилиб яна бул қутуни олиб қочиб, ҳоҳатхонага беркитиб эрди. Одамлар саросима бўлди у ён бу ён югурмоқларига сабаб бу эрди. Амир Соҳибқиронни қўл-оёғини боғлаб, вазирни олдига келтурдилар. Амир Темур айди: мани гуноҳим нимадур деса, одамлар сўқар эрдилар. Вазир Амирни хон олдига келтурди. Кўрсалар хон тахт устида ўлтурубдур. Амирлар ва беклар хонни ўнг тарафида ва чап тарафида ўлтурубдур. Бароқхон ўғли ҳам хонни ёнидадур. Вазир бароқхонга ўғрини тоғтим, деб кўрунур қилди. Хон айди: бизни қизни талаб қилган сан эрдингму? Амир Темур айди: оре, яна айди: бизга жароҳат салгонсанму? Ондин кейин Соҳибқирон бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Хон илтифотга олмади. Амир Темурни олиб бориб зиндонга солдилар. Аммо хон ҳолати назъга етиб, дорулфанодин дорулбақога сафар қилди.

Б а й т:

*Вақтики желиб фалаж бериб иззатини,
Ўттиз йил адл узра кўруб давлатини.
Тушолди они умри кечиб, келди қазо
Соқиким анга берди ажал шарбатини.*

Жумаъ кечаси рамазон ойини еттисида руҳи пур футихин қуши тан қафасидин учмох йиғочларин бутуқиға тайрон қилди. Аммо ўлмасдин илгари Бароқхон ўглини тахтга ўтқазиб, анга васият қилдиким амирларни, вазирларни ва бекларни ўз ўрнида мандек кўргил. Сирож Қамарийни яхши иззат қилгил, деб эрди. Андин кейин хонни жанозасини ўқуб, Сирож Қамарий тобут олдида йиғлай-йиғлай олиб бориб, жасадини Шайх ул аълам ёнига дафн айлаб, қабрини устига иморат қилдилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОН ТАХТ УЗРА ЎЛТУРГОНИ, ҚОЙДАИ ПОДШОҲЛИҚ ХИРМАНИН ҚУЙДИРГОНИ БАЁНИ

Олам ҳар кун ўлуб, дигар кун бўлуб, аммо амирлик маснади узра Бароқхон қарор олди. Уч кундин кейин Сирож Қамарийни ўлдурмоқ андешасини қилди. Чунки, ани кўб ёмон кўрар эрди. Сирож Қамарийга буюрдиким, саллам била жигамни келтургил. Дархол туруб олиб келиб, узатган вақтида қўлидин тушуб кетти. Мани саллам била жигамни тушурдинг, гўё ўзумни тушурдинг деб жаллодга буюруб, қўлини кести. Вазир айди: бу қўлим била етти қиронга нома ёзиб, Чигатой авлодини дунё ва охиротини маъмурига қўшиш қилур эрдим. Бул кунни мани шаҳид қилурсан деб бу рубонийни айди.

Н а з м:

*Хайф одил шохдин ушбу писар,
Талаб ўтидин бу танимда кўб асар.
Ман шаҳид бўлдим бу кун қон ичра ғарқ,
Фисқу исёнға ғарқ ўлуб, эй беҳабар.*

Аммо Сирож Қамарий шаҳид бўлгандин кейин юртга ғавго пайдо бўлуб, Бароқхон нохуш қилди. Отасини тамом бекларини изл' қилди. Амир Чоку, амир Баён Сулдуз, амир Ёдгоршоҳ бу каби бекларни ҳукуматдин тушуруб ўзидин йироқ қилди. Одамлар ўз бошларига ишлар қила берди. Аммо Амир Темур зиндонда

қолиб, Бароқхонни ёдига келмай, эсидин чиқиб кетти. Ҳаво қўб иссиқ, ёз вақти эрди. Амир Темур ҳар кеча нола ва зори қилиб, қўб-қўб йиглар эрди.

Б а й т:

*Маъбудига арз қилди зорин,
Даргоҳига тутуб рўйи ниёзин.
Дедики, ҳақими фарид сенсан,
Ва онаи жамъи дард сенсан.
Ман ожизам ва қавийдур агёр,
Ман бекасу хасмдур ситамжор.
Ожизлара лутф этиб қарам қил,
Бекасларни ғамин адам қил.*

Зиндонбон содот муътақидлардин эрди, Амирни оёқ-қўлини ечуб қўйиб эрди. Ярим кечада биров келиб Амир Соҳибқиронга салом қилди. Айди: Эй йигит, нечук мунча тушовда бўлгонинг менинг учундур, кути олгон ўғри мандурман. Турғил, санга нажот бергайман. Амир отини сўрди. Ул айди: ишинг бўлмасун, мани санга зорим йўқ, деб зиндондин Амирни чиқариб олди.

Зиндонбон, филҳол, уйқудин туруб ёнидагиларни уйғотти. Ғавго қилдилар. Одамлар атрофини олдилар. Бароқхон уйғониб, том узра чиқти. «Ўғриман», деган қора кийган эрди. Амир Темурга айди: мандин жудо бўлмагил, деб ҳар жонибдин келган киши ҳамла қилса, ул қора кийумлиқ дафъи қилур эрди. Одамлар била жанг қила-қила бир масжиди жомеъга яқин келдилар. Бир улуг йигочга келиб қора кийумлиқ гойиб бўлди. Амир Темур масжиди жомеъ ичра кириб, онн олти дарвозаси бор эрди, одамлар ҳар қайси дарвозани олиб турдилар. Ҳеч киши журъати йўқким, ичкари кирса, Андин кейин Амир Соҳибқирон ўзини минор юқорисига олди. Анда тонг отқунча туруб кундузи бўлгоч Амирни ҳеч ким минордин тушуролмади. Ким юқори чиқса қўлида таблиқ била урар эди. Филҳол, ўлур эрди. Юз киши такида пойлар эрдилар. Ул кун ўтти, кеч бўлди. Ярим кечага боргонда ул қора кийумлиқ олдига чиқти. Амир онн таёқ била урмоқга ҳаракат қилди. Бул айди: қўлунгни торт, дўстунг бўлурман. Амир бирла икков бўлуб туштилар. Барча уйқуда турар. Андин ўтса икки қора кийумлик турур, алар ҳамроҳ бўлуб, Амирни арқа еткурдилар. Кўрса даричалар очуқ. Амир айди: мани қаерга олиб борурсиз, минг мапакқат била қочуб юрурман. Анда ул кулди. Амирни илтифот бирла қўлидин ушлаб етти дарвозадин киргузуб, барчасига қуфя уруб, бировига келтурди. Анда, рангоранг налослар солинган, турли-турли тушаклар солинган, анда дарҳол мўм шамъларни олтун лаган узра ёқиб қўйдилар. Андин кейин айди: сиз била шатранж ўйнаган, яна бу мушкул ишлардин нажот берган Сарой Мулк бону бўлурман. Амир Соҳибқирон айди: Эй маънакам хонимча, сани ишқингдин қўб балоларга гирифтор бўлдим. Алҳамдулиллоҳ, эмди висолингни маишатингни ўтоғи манга муяссар бўлади.

*Жонни ким жонони учун севса, жононин севар,
Жони учун кимки жононин севар, жонин севар,
Хар кимнинг оламда миқдоричадур табъида майл,
Ман лаби жононими Хизр оби ҳайвонин севар.*

Алқисса, Амир анга асл насабини баён қилди. Хонимча билдиким, амир Турагай баҳодурни ўгли турур. Андин кейин икковлари ғаму хасрат деворини бузуб, маишат ўтоғини тузуб, неча кун айш-ишрат ила бўлдилар. Ногоҳ, фалакни гардиши, бир кеча Бароқхон том устига чиқиб кўрдиким, синглисини уйида чироғ ёнур. таажжуб қилиб, томдин-томга ўтиб хонимчани уйига келиб, секин эшикдин назар қилса, икков бўлуб намоз ўқурлар. Дарҳол, қулларидин ўн кишини мукаммал қилди. Хонимча салом бериб эрди. дупур-дупур оёқларни овози кела берди. Хонимча чиқиб кўрса, одамлар эшикини олдига йиғилибдур, фарёд қилдиким, «намосингдин тургил», ҳануз бўлмай намоз ичра келиб. Амирни аъзоси етмиш жойидин ярадор бўлуб, Амир ўзидин кетиб йиқилди. Муқаррар қилдиларким, ўлди деб оёқидин сургаб Шайх Ҳасан Бохурзий майдониға олиб бориб ташладилар. Андин кейин Бароқхон бир қулиға буюрдиким, секин хонимчани шаҳардин ташқари олиб чиқиб ўлдиргил ҳеч ким билмасун, чунки ман номус қилурман, ёмон от қолгай, деди.

Андин кейин Хонимчани отни орқасига миндуруб даштға олиб чиқти. Хонимча билдиким, албатта ўлдурур. Секин қулни ёнидин ханжарини олиб, бўйниға андоғ урдиким, боши олма каби отилиб, отдин танаси юмаланиб, том йиқилгондек ерга тушиб ҳалок бўлди. Андин кейин қулни кийумларини кийиб, эгар устига миниб, Бухородин Қаршиға юзланди. Икки кунда Қаршиға келиб, андин кейин Шаҳрисабзға йўл олди. Келатуруб, оти чарчаб ўлди, андин Кейин пиёда йуруб, Йиғочлик деган ерга етти. Анда бир сариг туслик кишини кўрди. Қўйчиларни кутуб, бениҳоят қўйлар анинг атрофида йурур. Ўл одам Турагай баҳодур эрди. Хонимча йиғоч остидин борур эрди. Бошида бўрк бор эрди, йиғочга тегиб ерга тушуб кетти. Бошидаги ҳайдар кокиллари кўрунди. Амир Турагай баҳодур сўрди. Қайдин келурсан, ким бўлурсан? Бул айди: Турагай баҳодур келини бўлурман, деди. Баҳодур ҳайрон бўлди. Хонимча бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Турагай баҳодур йиғлаб айди. Эй келин болам, Амир Темур мани ўғлумдур, муддати икки йил бўлубдир, ман тополмайман.

Андин кейин келинни иззат-икром бирла ховлисиға олиб келди. Бировини анга бериб, неча чўриларни онга тайин қилди. Андин кейин Бароқхонга нома ёздурди. Айдиким, бизни ўғлумиз Бухороға бориб, сани отанг қизини бизни ўғлумиз Амир Темур била шатранж ўйнатиб, қизини бизни ўғлумизға бағишлаб экан, анинг учун Сарой Мулк хонимча сиҳат-саломат бул ерга келибдур. Айди: Амур Темурни яна саломат бизни олдимизға юборгил, бўлмаса лашкари кўрагон била бориб, Бухоро туфроқини кўкға совургайман. Албатта

тезлик ила юборгайсан. Андин кейин нома келиб Бароқхонга тегди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, хон ҳайрон саросима бўлди. Айди: ман билмадим ул амир Турағай баҳодур ўғли эканини. Они ўликидин ва тирикидин ному нишон йўқтур. Андин кейин ҳар тарафга одам юбориб ахтардилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо ўшал Шайх Ҳасан Бохурзийни майдонида ётганида ярим кечада муридлари шайхни зиёратлариға бориб кела туруб, кўрдиким, бир нимарса ётур, келиб мулоҳаза қилиб кўрса бир йигит, барча аъзоси ёра, секин-секин қимирлаб ётур. Икки киши эрдилар, кўтариб уйлариға келтурдилар. Андин хўб тарбиятиға муқаййид бўлдилар. Қирқ кунда сихат топти. Андин кейин шайхнинг хизматиға келтурдилар. Шайх Ҳасан кўб навозишлар қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ДЎНБОЙ БАҲОДУР АМИР ТЕМУР ҚЎЛИДА ЎЛГОНИ. АНИ СИНГЛИСИ АХТОРИБ КЕЛГОНЕНИ БАЁНИ

Аммо ўшул вақтларда Урганж ҳокими Ҳусайн сўфи эрди. Ўғли бор эрдик, оти Дўнбой баҳодур эрди. Доим сайд узра ов овлаб юрур эрди. Анинг бир қуши бор эди, чангалида тевани кўтарур эрди. Ёлғуз келиб Бухорони афғор қилур эрди. Хабар бердиларким. Дўнбой баҳодур келур. Алқисса, Бароқхон нечанд одамларни рокиб қилиб юборди. Шайх Ҳасан муроқабада эрдилар, кўзларини очиб. буюрдиларким, бир от келтиринг, деди. Дарҳол бир от келтурдилар. Амир Темурға бердилар. Айдилар, эй Темур, сан хон олдиға боргил. Андин кейин Амир Соҳибқирон отиға миниб, шаҳар дарвозасидин ташқари чиқиб, йўлни йўқотти. Ҳарчанд ахтариб қўшунни тополмади. Кун туш бўлуб, ҳароратда сувсаб эрди, бир нима бир тарафдин яшнаб кўрунур. Отини анга югуртуб борди. Кўрса бир қора ранглиқ от қозуқдин айланиб турур, они ёнида найза ерга санчуқлик. Анинг софида кўкарчин юмurtқаси каби олмос кўрунур. Қуёшни шуъласидин олмос яшнаб турур экан. Анда бир паҳлавон йигит ётур, шижоатда далир, бошидин олтун қуббалик дубулғасини ерға қўйубдур. Соҳибқирон ани олдиға бориб кўрдиким, от багрида машқда сув кўрунур. Ул сувдин олиб ичти. Ул киши кўзини очиб кўрдиким, бир гўзал йигит, буғдой ранглик, қирра бурунлик, тиши-тишиға ёпушган турур. Анда ҳеч нима демай яна кўзини юмди. Соҳибқирон сўрдиким, очмусан ё сувсаған-мусан ё касалмусан? Яна кўзини очиб қўлтуқидин бир ҳуққани начанд машаққат ила олиб берди. Яна кўзини юмуб ёта берди. Соҳибқирон қутичани олиб кўрса, тарёқ иси келур, ҳеч нима йўқдур. Билдиким, они тарёқ хумори қилиб йиқилибдур. Соҳибқирон анинг

таковорини миниб, аттордин неча пулга тарёк келтурди. Йўл узра полиздин уч-тўрт қовун олиб анинг олдиға келиб, тарёкдин пичоқ бирла ўн мисқол кесиб берди. Зиёдасини ҳуққасиға солди. Ани Дўнбой баҳодур истеъмол қилиб, андин кейин сўзға келиб, айди: Эй ўгул, мани ҳақимға ажаб яхшилиқ иш қилдинг, бу муҳлиқдин нажот бердинг. Амир Соҳибқирон сўрди: ким бўлурсан, қайдин келурсан. Айди: ман Дўнбой баҳодур бўлурман. Бул ерга келиб, хуморлиқдин ўлаёздим. Худо хайр берсун, вақти била тарёк еткурдинг, мани ўлжам сеникидур. Соҳибқирон анга ҳасаб ва насабин маълум қилди. Сан била жанг қилурни орзу қилурман. Дўнбой айди: манга фурсат бергил. Анда Соҳибқирон била қовунни коса қилиб едилар. Дўнбой айди: ман бир соат ухлайин, андин кейин, сен била муқобил бўлайин деб бошин қўйуб уйқуга кетти. Соатидин кейин туруб, кўзига қон тўлуб айди: эй бек бача, мани шартимдин эмин бўл, ман била жанг қилмагил. Амир айди: кеча сани авсофингни эшитиб эрдим, сан била жанг қилмоқни орзу қилурман. Анда кўб-кўб насиҳат қилди. Амир Темур тингламади. Анда икковлари рокиб бўлуб, Дўнбой баҳодур санчқусин қўлиға олиб, Амир Темур ҳам найзасини қўлиға олиб бир-бириға ҳамла қилдилар. Дўнбой баҳодур отиға маҳмиз уруб, Соҳибқиронға санчқу ҳавола қилди. Амир даб қилуб, ёқасидин ушлаб, тизин тизига тираб, бир тортиб отдин йиқитти. Найзаси ушалди, яна жиловни қўймай отиға минди, ёсини қўлиға олиб. Амирға қараб ўқ отди. Соҳибқирон қалқон юзига тутти, яна ўқ отди, яна Амир қалқон тутти. Дўнбой ботир шиддатда бўлуб, қилични қўлга олиб, Амирға қараб солди. Соҳибқирон қалқон тутуб эрди, дубулғаси икки пора бўлди. Амирға зиён қилмади. Амир қиличин кўтариб овоз била андоғ урдиким, Дўнбой ботир отдин юмаланиб, ерда ётур эрди. Амирни қиличи елкасига тўрт бормоқ ботди. Дўнбой қиличин кўтариб Амирға солгач, Амирни отини тўрт оёғини қалам қилди. Соҳибқирон ҳам яёв бўлуб, иккала баҳодур ҳарба олиштилار. Амирни совути Дўнбой яроғ қиличи зарбидин ушалди. Дўнбой совути Амир қиличи зарбидин ушалди. Иккала паҳлавон бир-бирларидин зарбу зарбда қолдилар. Ғайрат жиҳатидин икков бир-бирини ёқаларига осилиб талаш қилдилар. Иккови ҳам бошидин оёғ терға гарқ бўлдилар. Амирни боши ани қўлтуғида эрди. Чунки Амирдин бўйи ярим газ юқори эрди. Соҳибқирон бовужуд талош қила-қила кеч вақти бўлди. Дўнбой баҳодур воя ейдиган вақтим бўлди деб эрди. Амир андин кейин жудо бўлди. Яна ўн мисқол тарёк еди. Амирға айди: сан ҳам егил. Амир ўн мисқол тарёк еди. Амирға айди: сан ҳам яна егил. Амир қабул қилмади. Дўнбой баҳодур айди: эй йигит, мунда бир воқеа бор, сан билмадинг деб аллади. Андин кейин Амир ҳам еди. Сўнгра айди: кайфин билай десанг, сув ичгил. Пиёлада сувни қўйиб, лабиға текузуб ичган кишидек Соҳибқиронға тутти. Икки пиёла сувни Амир ичти. Соати ўтмай оғзи қуруди, юраги оғриди, қуввати кетиб, заифланди. Дўнбойдин омон талаб қилди, нажот бермади, Амир кўнгли била тангри таборақ ва таслоға муножот қилди.

Б а й т:

*Оё парвордигорим, биру борим,
Санга маълум ниҳону ошкорим.
Ўзинг бергил манга мундин нажоти,
Муножотим қабул эт, ушбу зорим.*

Ўшул вақт ғойибдин қўл пайдо бўлуб, Дўнбойни кўтариб ерга урди. Дўнбой айди: Эй йигит, бу нечук? Амир айди: тургил, Хусайн сўфи отанг хизматиға боргил. Бухоро одамиға озор бермагил. Дўнбой айди: талабим бор. Амир айди: дегил. Анда Дўнбой кишиға айтмагил деб амирға онд берди. Айди: бу ханжарни олгил, манга солгил, бошимни танимдин жудо қилгил, бўлмаса, сани ўлдурман. Эмди манга тириклик номус. Амир айди: Эй баҳодур, бул ерда бул ишларимизни ҳеч киши кўргани йўқ. Яна манга қасам бергил, кишиға айтмайман, деб. Қабул қилмади. Акали етиб эрди насиҳат фойда қилмади. Охир, калласини танасидин жудо қилиб, от ва қилич ва найзасига қарамай Амир хафа ва қайғуда бўлуб, Бухороға келди. Бароқхон қўшуллари ҳам Дўнбойни тополмай келуб эрди. Сохибқирон аҳдида бўлуб, ҳеч кимға сўзламади.

Аммо бу сўзни эшитмак керакким, арбобдин икки ўғул, бирини оти Асадулло, бирини оти Саъдулло, иккови Хожая Убон зиёратига борур эрдилар. Бир сойда кўб қаргалар овоз қилур, нечаси чикуб, нечаси тушур эрдилар. Икков бир-бириға мундин хабар олайлук, деб келсалар. Дўнбой ботир қизил қонига гарк бўлуб ётур. Оти вафолиг қилиб, эгасини атрофини олиб, қушлар ва йиртқичлар келса, дафъи қилур. Булар Дўнбой ўлуғини таниб билдилар. Маслаҳат қилдилар, хон олдига бориб, Дўнбойни ўлдурдук дермиз. Ўлуғини от узра олиб, Бароқхонға келтурдилар. Бисёр ёлгон сўзладилар. Дўнбой баҳодур бошини хон дарвозага осинглар, деб буюрди. Аммо отини ҳеч ким минолмади, занжирлаб қўйдилар. Иккала арбоб бачани туманбоши мансабига еткурди. Лекин бул сўз Хоразмда Хусайн Сўфиға етти. Уч кун урганжийлар мотам туттилар. Урганж беклари айдилар: Бухоро борурмиз, Хусайн сўфи манъ қилад. Аммо Дўнбой ботирни бир сингисеи бор эрди. Иккови бир қида отға минуб эрдилар. Отини Камол ой дер эрдилар. Гўё гўзаллида хусни ўн тўрт қунак тўлган ойға ўхшар эрди, дудогни маржон, тишлари мисли инйу, ўзи шўху биқу эрди. Эғниға кўрк, бошиға бўрк кийуб, халқа-халқа кокиллариини одамлардин беркитуб доим газот узра юрур эрди. Кучи-қуввати огосидин печа даража зиёда эрди. Анинг баҳодурлигинин барча ваҳм кўрқор эрди. Доим авқот кофирлар била урушуб, бисёр ўлжа олган сабабидин анинг лақабини Ўлжой Туркон дер эрдилар. Дўнбой Бухороға келуб ул қиз Хуросон бориб эрди. Хусайн Сўфи қизим эшитмасун деб, юртиға жарчи қўйдиким, Дўнбой ўлди деб ҳеч ким сўзламасун. Андин кейин Ўлжой Туркон кўб мол била отасини олдига келди. Ҳеч ким бу воқеани сўзламадилар. Огосини сўрдиким, қайдадур. Айдилар: Бухоро бориб, келгани йўқтур. Отасига қараб айди: бир ҳодиса бўлгандурму, нечук келмас?

Ман борурман, деди. Отаси манъ, қилади қабул қилмади. Бир кун ул қиз ов овлаб юрур эрди бир тева, маст, анга келуб дафъи қилуб эрди, ани бир йўмриқ била бир уруб ўлдурди. Эгаси араби эрди, келиб айди: ботир бўлсанг, оғанг боши Бухоро дорида турур, зўрлиқни анда қил, мани тевам оғангни ўлдургани йўқ. Бу сўзни эшитуб кайфи бузулуб, зор-зор йиглаб, отасига келуб, айди: ман Бухоро бориб оғам қонин даъво қилурман деб, баҳодурлиқига ишонуб, кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, Бухоро шаҳрини дарвозасига келуб, бир ариғ ёқасида қарор олди. Анда Дўнбой баҳодурни отини кўрди, ўкраб йиглаб юборди. Яна ўзини тўхтатиб, қараса, занжир ила тортиб қўйурлар, ёнига одам келолмас. Келган нимарсани ҳалок қилур. Бу қиз от олдига бориб эрди, исин олиб, тануб жим турди. Отини супуриб, қашилаб, эгар қўйди, устига минуб, регистонга борди. Жарчилар бир йигит келур, деб Бароқхонга воқеани билдурдилар. Анда хон олдига борди. Бароқхон курси узра ўлтуруб эрди. Қиз хонни тўғрисига келуб, қарши бўлуб, тиз букуб ўлтуруб шарҳи воқеани хонга бир-бир баён қилди, оғамни ўлдурган қотилни талаб қилурман, деди. Андин кейин Бароқхон иккала арбоб бачага киши юбориб олиб келтурди. Қиз айди: буларда ҳад йўқ, оғамни ўлдурса. Бароқхон айди: булар манга Дўнбойни ўлдурдим дебдур. Мундин ўзга қотилни қайдин топурмиз?!

Ўлжой Туркон айди: Эй подшоҳ, сиз энди катта-кичикга буюринг мани назаримдин ўтсунлар. Ман оғам қотилини ўзим таниб олурман. Анда хон Бухоро халқига етти ёшдин етмишгача, тўққуз ёшдин тўқсонгача барча одамни қизни назаридин уч кунгача ўтқузишни буюрди. Қиз бирин-бирин айди: бу тожик, бу араб, бу ажам, бу бўзчи, бу қўшчи, бу темурчи, бу турк, бу кўмирчи, булар ичра мани оғамни ўлдурган киши йўқ. Они бапшоратига барча таҳсин қилдилар. Учунчи кун Амир Темур айди: ман ҳам назаридин ўтай, танурму ё йўқму, деб борур эрди. Яқин бормасдин назари тушуб, филҳол, Амирни салобатидин билиб айди: ана келур, мани оғам қотилини тобдим деб, Соҳибқирон олдини тўсуб, ҳасаб ва насабдин сўрди. Амир они қиз эконини билуб, анга ўзин маълум қилди. Барча билдилар, Турагай баҳодур ўгли Амир Темур ушбу турур. Ўлжой Туркон айди: сандин оғам қонин талаб қилурман. Анда Бароқхон Соҳибқиронга яроғ ва аслаҳалар берди. Одамлар тамоша қилдилар.

Ўлжой Туркон айди: сену биз қадим пахлавонлардек масоф қилурмиз. Аммо бир-биримизга ўқ отмаймиз, чунки тамоша қилгувчиларга тегмасун. Икковлари қўлга санчқу олдилар. Амир чаққонлиг ила қизни найзасини уруб сіндурди. Сўнгра қиз қўлига қилич олиб, Амирга солиб эрди, совутдин ўтуб, Амир елкаси андак яраланди. Яна Соҳибқирон қиличин кўтариб, бошини айлантуруб, урмасдин қайтти. Ўлжой Туркон айди: нечук урмадинг? Соҳибқирон айди: сан аврат қизсан, бошингга урсам, яланг бўламасун деб уёлдим. Яна бошқа сўз: эрларни яроғи хотунлар қони била бўёлмагай. Анда яроғни қўйуб, Амирни ёқасидин ушлаб, эртадин кечгача талос қилдилар. Амирни кўтариб Бароқхонни равоқини тагига келтурди. Бароқхон ангануб қараб ўлтуруб эрди, Амирни

орқаси Бароқхонга келуб тегди. Амир бир сакраб ерга тушуб Бароқхонни кўтариб яна Ўлжой Турконни қўшуб кўтариб олиб, неча қадам юруб, икковини саломат ер узра қўйди. Одамлардин бирдан овоз чиқти. Ўлжой Туркон келуб Амирни қўлини ўпти, айди: ман ўзимни санга бағишладим. Соҳибқирон айди: отанг олдиға борғил ман сани тўй-томоша била олурман. Андин кейин Ўлжой Туркон Хоразмга борди.

Алқисса, Турағай баҳодур Бароқхонга нома юбориб эрди. Бароқхон Амирни ҳар қаердин йўқлатиб эрди. Эмдиликда хон Амир Темурни Шахрисабзга юбормоқ бўлуб, Амирға хилъати хослар кийдуруб отасини хизматига юборди. Турағай баҳодур ўглини олдиға чиқуб, ота ва ўғул кучоклашиб кўруштилар. Неча кун Амир Шахрисабзда Хонимча дийдорига мушарраф бўлди. Турағай баҳодур айди: Эй ўғлум, тўй асбобини тайёр қилуб, Хонимча била Бухорога борайлук. Аввал, Баёнқулихон таъзиясини адо қилуб, сўнгра кейин тўйин юртга берайлук. Амир Темур қабул қилди. Андин амир Турағай ҳар пима кераклигини олиб, Бухорога юзландилар. Уч юз қатор тева тўйга кераклик юкларни ортиб, минг қўй била Бухорога етуб келдилар. Бароқхон эшитуб, олдиларига чиқти. Муни Чигатой беклари кўруб, рашик қилдилар. Бухорода қирқ кун кеча-кундуз ойини боғлаб, тўй бердилар. Бароқхон мастликда айди: Эй баҳодур, сани оталаринг нўендин келибдур, ман мансаби нўён демай, беандешалик қилдим. Баҳодур туруб, таъзим бажо келтурди.

Тўй тамом бўлгандин кейин, Бароқхон Турағай баҳодурни талаб қилди. Айди: Эй баҳодур, хонлиг русумини санга бердим. Ман уй ичра неча кун тинчлик қилайин. Баҳодур айди: Эй хоним афандим, салтанатни манга берурсиз, юрт қабул қилмас. Хон айди: ҳар ким санга хилоф қилса, бўйинини узарман, қонин тўкарман. Анда беклар тамоми хондин кўрқуб, Чингизхон расмида келиб, дуо қилдилар, Турағай баҳодур саркутин ичтилар. Анда амир Турағай юртни адл била сўрай берди. Ўшул вақт ҳукомодин бири айди. Чигатой авлодидин давлат мулкатиъ бўлуб, Қорачор нўён авлодига давлат етуб, тараққий қилур, эмди амирлик ва беклик навбати Амир Темур Соҳибқиронникидур.

БУ ДОСТОНДА САЙЙИД ОТА ШАРОФАТИДИН ҚАЛМОҚЛАР МУСУЛМОН БЎЛГЕНИ. АМИР ТУРАҒАЙ БАҲОДУР ДАШТИ ҚИПЧОҚГА ВОРИБ, ОЛАМ ФОНИЙДИН ИНТИҚОЛ ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ

Ҳазрат Худованд лам язил ва ла язал хилъати кароматни ва либоси қобилиятни кимни бўйниға муносиб қилуб кимни қад-қоматига лойиқ қилур, яна кимларни залолат тунидин, жаҳолат чўлидан келтуруб имони ислом қуёши ила мунаввар қилуб, шаръи шариф дарёсидин сувлар ато айлагай.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ҳазрат Саййид Ота раҳматуллоҳ алайҳанинг муборак исмлари Саййид Аҳмад эрди. элатларға Саййид Ота деб шухрат тобдилар. Қолу хол ул зоти шарифға мундариж бўлгон эрди.

Меърож кеча расул акром салолоҳу алайҳи васаллам Ҳаким отанинг муборак руҳларига бул зоти тобшургон эрдилар, Саййид Аҳмад деган бир қобил зоти шариф бизни авлодимиздин тугулса керак. Етти ёшларида ҳазрат Ҳаким Ота кўб назари марҳамат қилгон эрдилар. Ламхот ва нафхотда дерким, Саййид Ота ўн тўрт ёшларида Хоразмдин Бухорон шарифға бориб, йигирма йил илм таҳсилиға машғул бўлдилар. Вақтики Баёнқулихон замонида Шайх ул аълам ва ҳазрат Саййид Ота иккала аҳлалони ўрталарида андак мунозаъат ўтуб эрди. Аммо Баёнқулихон Шайх ул аъламға иродат қилуб, ҳазрат Саййид Отани шахрдин ихрож қилди. Саййид Ота теваға минуб, дарё ёқасига келуб, андин ўтуб Тошкандга юзлануб борур эрдилар. Йўлда Бадр Ота, Садр Ота, Ўзун Ҳасан Ота Хоразмдин келуб, бул кишиға қўшулуб, бу тўртовлари ҳамроҳ бўлуб, пири комил талаб қилуб, Тошкандга яқин келдилар. Ул мавзеъ Тошкандга бир тош келур эрди. Онда бир жасади кўмирдек қора кишини кўрдиларким, намозда турурлар. Маркаблари пода боқар. Ул зоти шариф Зангги Ота эрдилар. Ул ерда подачилик қилур эрдилар. Булар аҳволидин сўрдилар. Ўй йигитлар, сафар муборак бўлсун. Тўртовлари айди: пири комил талаб қилурмиъ. Анда Зангги Ота ба-илми каромат олти жиҳатдин бўй олиб дедилар: ҳар қанча атрофни исини олдим, ўзимдин афзал киши кўрмадим. Филҳол, Бадр Ота, Садр Ота, Ўзун Ҳасан Ота мурид бўлдилар. Саййид Ота тавоф қилдилар, кўнгилларида ҳабаний каби қора кишиға ҳам ихлос қилса бўлурму, деб андек шак била мурид бўлдилар. Зангги бобо бу рубонийни дедилар.

Байт:

*Эй дўстларим, келуб манга боқ.
Ўзлойим қорадур, вале кўнгил оқ.
Атрофдин олдим бир исни,
Бул бандадин ўзга сини беҳроқ.*

Аммо ўшул уч кишини ишлари тараққий қила берди. Лекин Саййид Ота шак қилгонларига пушаймон бўлдилар. Ахир Анбар Онага арз қилдилар: пир манга илтифот қилмаслар. Анбар Она Зангги Ота хотунлари эрди. Хоразм Бурхонийини қизи эрди. Опи арзини еткурдилар. Ҳазрат Зангги бобо айдилар, ул муллолиг ва сиёдатлиқға гурур қилди. Ахир, Анбар Она таълими била Саййид Ота бир қора гиламға ўралуб Зангги Ота йўлларида ётиб эрди. кечаси Зангги Ота юруб келуб кўкрагини бостилар. Саййид Ота ҳаракат қилди. Зангги ота кўруб табассум қилдилар. Ул кеча кўб совуқ, ер узра қор ёқгон эрди. Саййид Ота кўкракларига бир кумгон сувни олиб ётиб эрдилар, ҳароратлари била сув иссиғ бўлуб эрди, филҳол Зангги бобога бердилар. Пир муни кўруб, назари марҳамат била бир тўжа қилдилар. Андин камол толуб, сўнгра Саййид Ота ишлари тараққий бўла берди. Саййид отлари Саййид Аҳмад эрди. Бир кеча Саййид Ота тун кўрдиким, Дашти Қипчоқдин оламини тутуб қора сел келур. Дуо қилуб эрди, қора сел

оқ бўлди, онда яна қорайди, бир аждарҳо чиқуб, Мовароуннахрга келуб, оламни хароб қилди. Анда оқ селда йигирма етти алам пайдо бўлди. Хар қайсини орқасидин аждаҳои ўн саккиз шоҳи бор. Шунини кўруб уйғонуб, қўрқуб келуб воқеани Зангги Отага сўзладилар. Зангги бобо айтдилар: ул сел қавми қипчоқ кофирдур, сизини кароматингиз била мусулмонлар динига дохил бўлурлар, ул йигирма етти алам, андин йигирма етти бек чиқар. Андин кейин аждаҳолар қалмоқ жамоасидур, Мовароуннахрни мусаллат қилур, ўзбеклардин Соҳибқирон вужудга келур, оти Амир Темур бўлур. Ул ўлка иқлим барчасини мусахарра қилур. Шариати расул акром саллоллоҳу алайҳи вассаламга қўб ривож бергай. Анинг авлод-авлоди салтанат сургайлар. Андин кейин яна мусаллат бўлган хонини лақабини Халифат турраҳмон дерлар. Яна неча замондин кейин аҳли ҳукумат қалмоқдан келуб ўзбек мулкини олгайлар. Бўйи етти газ бўлгай, кўн соҳир бўлгай, ўн саккиз киши алардин подшоҳлиқ қилгойлар. Алардин неча йил ва неча замонлар ўтгандин кейин Дажжол алайҳал лаъина хуруж қилгай, валлоҳу олам.

Алқисса, Саййид Отага Ҳазрат Зангги бобо Дашти Қипчоққа боргил деб ижозат бердилар. Айдилар: Эй Сайёҳ ўғлум, Сизини кўлингизда тотор ва Хоразм хонлари била, қўб элатлар мусулмон бўлиб сизга мурид бўлгайлар. Шул вақтда Хоразмга Жонибек қалмоқ хон бўлибдур. Расул алайҳиссалом пайгамбаримиздин бери ул юртлар мусулмон эрди.

Ул қалмоқ ўз динига тобеъ қилубдур. Энди, эй ўғлум, биздин рухсат сизга бўлсун ул юртларга бориб мўғул ва тоторларини мусулмон қилуб, шариатни жорий қилинг деб кулоҳ била асо бериб дуо қилуб фотиҳа бериб юбордилар. Бадр Ота айди: ман ҳам борурман. Зангги Ота харчанд манъ қилдилар, бўлмади, икковлари ҳамроҳ бўлмоқга иттифоқ қилдилар. Зангги Ота Саййид отага китоби қилуб бердилар. Хар ерда дармонда бўлсанг очиб кўргил, андин икковлари Дашти Қипчоққа равона бўлдилар. Начанд йўл юруб иккала мурид бир чулистонга келдиларким, ошиқлар кўнглидин иссиғроқ оташ ила қумлари бахиллар кўзидан қаттиғроқ, ул миқдорда сувсаб ташна бўлдиларким. Бадр Ота оёқдин қолдилар. Шу даражага еттики, рух тўтиси таи қафасин зиндонидин учмоқ шакаристонига тайрон қилди, яъни доҳили раҳмат бўлдилар. Анда Саййид ҳам чулламоқлари қолиб келуб Зангги бобо берган хатлари хотирига келуб, очиб мутоллаб қилсалар, дебдурларким. Бадр Ота қайси ерда оламдин ўтса, ўшал ерга дафи қилинг. Андин Айнинбуъ булоқи зоҳир бўлур. Ўшал булоқ бизни замонимизгача холо мавжуддир. Ул мавзеъни Қуйук дерлар. Тошкандга тўрт тошдур. Яна айтубдурларким, соат таваққуф қилсанг, қавми ҳозир бўлурлар. Алар Бадр Ота жанозасини ўқурлар. Анда Саййид Ота гўр кавлаб эрдилар, булоқ зухур этти, ичтилар, сучук эрди, қондилар. Анда маййитни куруқлаб турдилар. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди. Андин кўн-кўн оқ кийумлик одамлар кўрунди. Нечалари қонлонга минган ва қанчалари арслонга минубдурлар. Баъзилари бабрга

минуб, турлук-турлук хайвонларга минуб келдилар. Аларни улуги Шайх Ҳасан Булғорий эрдилар. Бухорои шарифга келурдилар. Анда Бадр Отага намоз ўқуб, турбатга тобшурдилар. Саййид Ота уч кунгача ул ерда алар билан суҳбат туздилар. Шайх Ҳасан Саййид Отага айдилар: «бориб жатта қишчоқни мусулмон қилурсиз». Алар бида видоъ қилуб, йўлга туштилар. Бир тоғни этакига келуб кўрсалар бир қонлон кийикни олиб емоқга қасд қилубдур. Анга сиёсат ила овоз қилдилар, кийикни ташлаб кетти. Бул кийик Саййидни оёқларига бош қўйди. Андин сайдни бир булоқ ёқасига келтурди. Анда бир йигитча ўн саккиз яшар мажнун сифат, сочлари белига тушган, тошдин камар боғлаган калласини кўксига ташлаб ўлтурур. Кийик келиши бирла йигит ўрнидан түрүб эрди. Саййид анга келуб салом бердилар. Бошни кўтарди, харчанд сўз сўрдилар жавоб бермади. Яна калласин кўкрагига ташлаб ўлтурди. Баногоҳ чангги бир тарафдин кўрунди, ул тўзон ичра минг чоклук қора кийумли болалар олти ёшар — етти ёшар ўйнаб келурлар. Барчалари бу йигитни бошидин айландилар. Бўйнида бути бор эрди. Анга сажда қилдилар. Яна ўйинга муқаййид бўлдилар. Ўйунлари мисли ўқ ёй, пухтабозлик ва тушукбозлик ва дарбозлик, неча ўйинлар шунга ўхшаш эрди. Аммо ул йигит ҳеч қарамайдур. Саййид таажжубда бўлдилар. Алар йигитга айтур эрди: Эй бек бача афандим, нечук қайғудасиз? Ул сўзламас эрди. Яна бир тарафдин чанг пайдо бўлди. Андин ўн минг қора кийумли йигитчалар барчаси ўн саккиз ёшар мукамал ва мусаллаҳ ёроғ-жабдуқ бида отларга минган, бошларида жига, келүб ул йигитдин булар ҳам парвона каби айландилар, бошларини оёқига қўйдилар. Айди: «Эй бек бача, аргумоқ отлар, аслаҳа-ёроғлар билан турур, баҳодурлар бекор юрур, тургил, мамлакатга муқаййид бўлгил» деса, асло ганирмас эрди. Андин кейин минг қиз, қўлларида дўнбура, рақс қилуб барчалари турлук-турлук либослар кийиб, гўзалликда раъно каби, зеболикда барио, алар келүб айдилар: Эй бек бача, хоним, сизга фидо жоним, бизлар сизга чўри бўлайлик шароб, чоғир, оёғлар тўла қўйүб берайлик, бул миқдор хафалигда ва қайғуда бўлманг», дер эрдилар. Аларга ҳеч илтифот қилмас эрди. Андин кейин ўн минг йигит келди. Ёшлари ўттиздин қирқгача, барчалари мукамал ва мусаллиҳ, андин кейин ўн минг киши келдилар, барчалари қора кийган, бўйинларида бут осган, мўйлаби оғзин босган, саф-саф кела бердилар. Саййид таажжубда эрдилар. Алар ўртасида бир оқсоқол қари киши йиглай-йиглай кўзлари кўрмас бўлубдур. Ул йигитни кучоғига олиб, зор-зор йиглаб айди: Эй ўғлум, мани қарилигда заиф нотавон қилдинг, улус аҳли ўртасида қайғуда қўйдинг. Келгил, манга сўзлагил, тоқатим қолмади. Мунга ҳазрат Саййид Ота ҳайрат бармоқин тишлаб, вожабо, бу ўғулга нима воқеа юзланубдур дер эрдилар. Ул жамоа бул ердин қайттилари. Саййидни ҳар қайсилари меҳмон қилурга уйларига таклиф қилдилар. Агарчи кофир бўлсалар ҳам меҳмонни дўст тутар эрдилар. Саййид алар билан бордилар. Олдиларига ош-таом келтурдилар. Саййид емадилар айдилар: Сизлар кофирсиз, таомингиз макруҳ. Саййид ота ўнчул қари кишидан телба йигитни

шарҳи ноқеасини сўради. Қари киши сўзга келуб айди: шаро-
фатлиқ меҳмон, мани Жонибек хон дерлар, бу мамлакатлар барчаси
менга тобеъдур. Бу йигит мени ўғлумдур. Оти Ўзбекхондур. Ўғлум
қанча қўшун била Табризга ва Хўжандга боруи эрди, табриз-
ликлар йўл узра келуб, Фарҳодбек, Хисравбек иккови бизни аскар
бирла жанг қилубдилар. Алар қўшунари ичра қаландари Хожа
Қамол Хўжандий — манхур киши келуб, мани аскаримни дуои бад
қилиб, қаргаб, бир овуч туфроғ сочиб экан, қанчаси жинни, телва
бўлиб ва қанчаси ўлубдурлар. Мани ўғлум ҳам телва бўлубдур.
Анда Саййид Ота муборак оғизларидин бир томчи ҳоқиға томузиб
эрдилар, филҳол, хушёр бўлуб, соғайди. Анда Жонибекхонни элати
била бу кароматни кўруб мусулмон бўлдилар. Подшоҳи Ўзбекхон
ҳам мусулмон бўлди. Ҳар кунда Саййид Ота олдиларига алар
қавмидин икки қабила-уч қабила келуб, мусулмон бўлуб эрдилар.

Алқисса, Саййид Ота Хоразм шаҳри ичра кириб, ҳар ерда
бутхоналардаги бутларни синдируиб, масжид ва хонақоҳ солдуруб
илми қол, илми ҳол дарсида мавж урар эрдилар. Шариатни ул
юртларга жорий қилдилар. Кунлардан бир кун Хожа Қамол
Табризда туруб эшиттиларким, ҳазрат Саййид Ота Қипчоқ
элатларини мусулмон қилибдурлар деб. Ушбу газални айтуб,
элчидин юбордилар.

Байт:

*Ибрат ила қил назар, бул ерға кел, бул ерға кел,
Бўлмайин зеру забар, бул ерға кел, бул ерға кел.
Сан бу дам қошимға кел, хизматда бўл, кўзингни оч,
Илжима тиғи ду сипор, бул ерға кел, бул ерға кел.*

Анда ҳазрат Саййид Ота бу сўзни эшитуб валоятлари ва
соёдатлари мавжига келуб, филҳол, қаламни қўлига олиб, ушбу
иншони битуб, Табризга Хожа Қамол хизматиға элчига бериб
юбордилар.

Байт:

*Ҳимматим жўш урса, мундин ариш аъло бораман,
Сайр этарман бу жаҳонни, якка, танҳо бораман.
Мисраъим, мадди қиличдур. Умаро қатлидин нишон,
Қофир аҳлиға бўлиб шайх, қалисо бораман.
Ихтиёрим йўқ ўзумда барча иш оллоҳ билур,
Амридаманки, асноға гоҳи боло бораман.
Фаҳри қилма гар қўлингди бўлса ул тиғи ду сипор,
Тиғингни айлаб яроғ этмоққа савдо бораман.
Саййид Аҳмаддур отим, пирим мани Зангги бобо,
Бохабар бўлғил сени айлабки яғмо бораман.*

Лекин икки азиз ўрталарида бу каби сўз кўбдур. Бир кун
Ўзбекхон Саййид Отанинг хизматларига келуб, суҳбат қилуб

ўлтуруб айди: Эй Сирожибдин афандим, пирим, нима бўладур бизлар била Хўжандга борсангиз, андин Даиги Қинчоқга борсак, эшитурманким: Хўжанд одамларин ярмисидин кўби кофир эмиш деб. Тангри иззи жалл ёр бўлиб, пирлар мададкор бўлса, кофирларни мусулмон қилсак, мусулмонларни сизга баъйат қилдурсак. Саййид ота тузук, бу маслаҳатларинг яхши деб жавоб бердилар. Андин кейин Ўзбекхон ўттиз минг аскар билан Хўжандга юриш қилдилар. Аммо Саййид Ота ҳам мусулмон бўлган мурид элатлардин ўн минг йигитни Хўжандга ва Табризга олиб жўнадилар. Табриз ҳокими Фарҳодбек олдиларида Хожа Камол бор эдилар. Эшитуб шаҳрдин ташиқари қўшун билан чиқтилар. Бу ёндин Саййид Ота бордилар. Тарих етти юз эллик тўққуз (1358-й.) да сафар ойини йигирманчисида, жумаъ куни эрди, икки аскар бир-бирига муқобил бўлди. Саййид Ота ул кун бир яхши аргумоқ отга минуб, зарбофт, кимхоф кийуб қўшун ўртасида эрдилар. Барча ул кишига таъзим-тавозеъда эрди. Ўзбекхон аҳд қилдиким, мани авлодимда сизни зурриётингизга барча қул бўлиб абадул абад хизмат қилгай.

Анда Хожа Камол сўрдилар: зарбофт, кимхоф кийган киши кимдур. Айдилар. Саййид Ота. Андин кейин Хожа Камол ушбу рубойини ўқ билан боғлаб, ёйга солиб икки манзил йироқ ердин оттилар. Саййид хабардор бўлуб, ўқни қўллари била ушлаб олдилар. Бу кароматни Саййиддин сариҳ кўрдилар. Қоғозни олиб, хатни ўқиб кўрдилар.

Б а й т :

*Саййид аҳлоқ ичра бу оромудур,
Зоҳирингда зийнату зебомудур,
Хилъати зор киймоқингдин не қиёс,
Икки ранг икки юз раъномудур?*

Анда Саййид Ота бу келган ўқга бу рубойини ёзиб бойлаб, бормоқлари билан ўқни чертиб юбордилар, гўё ёйдин чиқгон ўқ каби Хожа Камолга бориб етти. Ўқуб кўрсалар бу рубой ёзилгандур.

Б а й т :

*Ушбу оламда юрурмин рангба-ранг,
Хожа, кўргуз ғайратинг қилмай даранг.
Зебими раъноға ўтшатма мани,
Шайхимиз Зангги Отадур англасанг.*

Алқисса, тонгласи куффор зулумоти беркунуб, қуён сайёди кўк майдонига чиқуб, олам мўъмин кўнглидек зиё тонуб эрди. Анда икки тарафдин нақора, борабон, карнай чолиб икки аскар бир-бирига муқобил бўлдилар. Лекин Фарҳодбекни қалмоқлардин аскарни, бало адад кўб эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким,

Бўлди як бора ки уруш қаттиг,
 Кўб синиб найзалар ушобиб тиг,
 Осмонга чиқуб гўбору гард,
 Қўлга асбобини олиб ҳар фард,
 Марг даллоли бўлди чобуки чуст,
 Ақд батъини анда айлаб суст,
 Гарм бўлди ўлмуни бозори,
 Малик ул Маевт бўлди харидори,
 Сув каби эл қони тўқулмаклик,
 Танларидин боши сўкилмаклик,
 Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
 Рўбарў келса ким солишмоқдур,
 Барчаси бир-бирин суруб ҳар ён,
 Батъи жон ваҳмидин бўлди ҳайрон,
 Ким қочиб, ким қуварни билмаслар,
 Гард ила бир-бирин кўролмаслар,
 Қиру сойда тўзон олиб кўзни,
 Ким тонур анда ёв билан ўзни,
 Ушлашиб бир-бирин қучоқлашмоқ,
 Гар қилич бўлмаса фичоқлашмоқ,
 Сой тоши сонича кесиб бошни,
 Анда фарқ айламай қари-ёшни,
 Отлар ўз ҳолича юрўр ўйнаб,
 Кимсалар жон берур тилин чайнаб,
 Кимсалар заҳмидин оқиб қони,
 Қийналиб чиқмоин печа жони.

Аммо ул куни уруш ҳалдин ошти. Қалмоқлар қони дарё каби тошти. Саййид Ота муридларидин Қўнгир отлиг йигит майдонга кириб бир-бир элик қалмоқни жонин тамуг казармасига юборди. Анда Саййид Ота айдилар: баракалло, Қўнгир отлиқ муридим. Опи авлоди Қўнгирот отандилар. Андин кейин манглайи оқ қанча отлиг бир йигит майдонига кирди. Ул баҳодур қалмоқдин саксон кишини жаҳаннамга сакбон қилди. Анга Саййид Ота: «боракалло, манглай отлиг муридим» дедилар. Мангут отандилар. Мангут асли — манглай от. Аммо, мангут икки қисмдур: оқ мангут, қора мангут. Оқ мангут ҳазрат Амир Темур авлодидур. Яна бир баҳодир чиқуб юз қалмоқни ўлдурди. Ул Қонадул отлиқ пахлавон эрди. Андин кейин Фарҳодбек Хожага таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Яна бул тарафда Ўзбекхон Саййидга таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Иккала авлиё ботинда бир-бирларига жанг-жадалда эрдилар. Анда иккови бир-бирига муқобил бўлуб, Фарҳодбек Ўзбекхонни белидан ушлаб кўтарди. Қўшунлар ҳар замон Саййидга илтижо қилдилар. Саййид Ота ишлари ҳазрат Загги Отага мутаважжих бўлдилар. Вақти келуб Ўзбекхонни нўтаси узулуб, ерга тушуб, қўли синиди. Ўзбекхонни асқари қочти. Табриз қўшунлари ғолиб келди. Саййид Ота

нирларига мутаваккиж бўлуб эрдилар. Ўшал кечаси Саййидни тушида Загги бобо келуб: мардона бўл, дедилар. Анда тун ярмида тоғ жонибидин садон гойиби келди. Табриз аскаринин гавго ва шавкин чиқа берди. Ўн киши жосус бўлуб бориб кўрсалар. Табриз кўшинларини сел келуб босибдур. Маълум бўлдики, каромати Загги бободур. Ўзбекхон аскарни кўб ўлжа олдилар. Хожа била Фарҳодбек қочиб ёшундилар. Саййид ота кўшун била бостуруб Табриз қонқосига кирдилар. Хожа била бекни харчанд ахтариб тополмадилар. Саййид Ота буюрдилар. Табриз уламоларини жамъ қилинглар, деб. Алабатта, Хожа Камол ҳам кўрунса керак. Анда жамъи уламо келдилар. Саййид сўрдиларким, шу икки масалани сўргайман: Тангрим нимани яратмас ва нимани билмас? Анда муллолар қирқ кунга мухлат сўрдилар. Қирқ кундин кейин Ўзбекхон муллоларни қатли омга буюрди. Анда бир қари хотун келуб айди: Эй жамлод, қатли уламодин кўлингни торт, масала жавобини мап берадурман. Они хонини олдиға келтурдилар. Қари хотун айди: Эй хоним афандим, масалани иззат қилсанг, тахтдин тушгил. Хон Саййидга қаради. Саййид ишорат қилдилар. Ўзбекхон ерга тушиди. Қари хотун анда айди: Масалани жавоби булдурким, тангри таборақ ва таоло ўзи каби худони яратмас, яна ўзинин ўзга худони билмас. Анда Саййид Ота «бу масалани санга Хожа Камол ўргатибдур», деб уч кун қари хотунни қамаб қўйдилар. Хожа Камол била Фарҳодбек бул хотун ховлисида эрдилар. Анда қари хотун қамалганини эшиттилар. Фарҳодбек бизлар учун хотун кишини азоб тортмоғи яхши эмас, деб Ўзбекхон олдиға борди. Орқасидин Хожа бордилар. Фарҳодбек неча кишини қилич билан уриб, «бул хотунда ниманг бор», деб қутқариб юборди. Хеч киши бек қошиға боролмади. Ногоҳ искандар они отлиқ киши келуб, бекни қатл қилди. Хожа келгач, Саййид Ота Хожани тутуб олдилар. Ул шаҳар одамлари барчаси мусулмон бўлуб, ҳазрат Саййид Отага мурид бўлдилар. Аммо Ўзбекхон аскарига Табриз ҳавоси хуш келмай ўла берди. Хон Дашти Қинчоқа мурожаат қилди. Хожани келтуриб шаҳр ичра саройға қўйдилар. Анда Саййидга Хожа Камол бу рубойини айтиб юбордилар.

Б а й т :

*Илоҳи, мартабангни ҳақ паравон айласун, Саййид,
Мабад ҳолимга доим Шоҳмардон айласун, Саййид.
Мани фориғ қилуб ғамдин бу ердин сен нажот этгил,
Сани ҳам мушкулнинг тангрим осон айласун, Саййид.*

Андин кейин. Саййид Ота бу сўзини эшитуб, Ўзбекхондин рухсат олиб, Хожани Камолдин Табризга юбордилар. Аммо Қамариддин отлиқ бир тожик бор эди. У шумни асли Балхдин эрди. бўйи узун киши эрди, саёҳат қилуб юриб. Дашти Қинчоқға келди. Ул вақтларда Тўктемирхон, баъзи китобларда Тўқлуг Темурхон дерлар, ёши он тўртда эрди. Ўғлон маснадиға ўлтуруб эрди. Қамариддин тожик расми айёрлик била бул ерга келуб аларға хизмат қилуб юрар эрди.

бул ерга келуб аларга хизмат қилуб юрар эрди. Ул вақтларда халқга ўғлон ҳукумати эътибор топиб эрди. Хонлиқни Тўқтемур хонга ўғлонлиқни Давлат шайхга хоҳлаб, анинг укаси расми хонлиқни Тўқтемурга бердилар. Булар насли Шайбонийхон ибн Жўжихон ибн Чингизхондин бўлур. Баъзилари Тўқтемур жонибига ўғлонлиқни бердилар. Баъзилари Давлат шайхга ўғлонлиқни бердилар. Аммо Давлат шайх ўғлонлиқни олмади, балки қабул қилмади. Давлат шайх билан Тўқтемур иккови қардош эрди. Давлат шайх тўрт ёш катта эрди. Ёш саккиз ёшар эрди. Охир, шул сўзга қарор бердилар, иккови отга минуб чоңгайлар, қайси бири ўтса хонлиқ маснадига ўлтургай иккови анда отга минуб чоңишдилар. Тўқтемурхон Давлат шайх била ўғлон нишонига тенг борди. Анда Давлат шайхни отини боши айланди. Тўқтемурхон оти ўтуб, хон нишонига борди. Давлат шайхни оти ўғлон мартабасида қолди. Тўқтемур хон бўлиб тахтга жулус айлади. Расми хонлиқ анга муқаррар бўлди. Аммо мулло Таниш Бухорий сўзи била шайх Худойдод деган азиз, яъни Худой берди, Худойқули ҳам дерлар. Қишлоқни мусулмон қилуб эрдилар. Аммо хон хануз кофир эрди. Шайх Худойқулига кофир бўлса ҳам мухлис эрди. Тўқтемурхон қошига бориб айдилар: «ман пиримдин эшитуб эрдим, амири жаҳон вужудга келур, ани Ҳадид дерлар, яъни оти Темур бўлур, ер юзин ва кун кўзин олур. Сани отинг Темурдир», деб хонга кашур кушоллиғни, яъни етти икклимни фатҳ қилмоқни далолат қилдилар. Булар ҳазрат Саййид Ота сарига отландилар. Аммо Саййид Ота шайх Худойдодга нома юбориб, айдилар: баъзи қишлоқлар мусулмон бўлди, аммо қўброқ кофирдурлар, яна сиз келуб манга имдод беринг, барчасини мусулмон қилайлуқ. Шайх Худойқули айдилар: олдимга келуб мурид бўлсунлар. Қабул қилмадилар. Саёdot жихатидин ўрталарида низоъи кўб бўлди. Ўзбекхон Саййид Ота жонибидин эрди. Тўқтемурхон шайх Худойдод жонибидин эрдилар. Саййид аскарисида мусулмон кўб эрди. Шайх лашкарида кофир кўб эрди. Иккала азиз кўп жанг қилдилар. Шайх Худойқули қўшунини ичра издиҳом кўп эрди, Саййидники озроқ эрди. Тўқтемурқули ғолиб келди, нечук анинг қўлида ҳар элатдин одам бисёр эрди.

Алқисса, Саййид Ота Бароқхон хизматиға Бухорога нома юбордилар. Аммо Баёққули вақтида ҳар йили Дашти Қишлоққа синоҳ юборур эрди. Лекин Бароқхон юбормади. Ушбу боб юқорисида мазкурдурким, Сарой Мулк хонимча сабаби ила Бароқхон хонлиқ маснадини, Амир Турағай баҳодурга бериб эрди. Саййид номасини эшитти, филҳол, отланди. Бароқхондин жавобсиз хазинадин беш юз тевага мол юклаб олиб, Бароқхонга хабар бермади. Иш бузулмасин деб Амир Темурни ўрнига ўтқузуб ўзига қанча аскар олиб Саййид Ота жонибига юзланди. Лекин Чигатой бекларидин ҳеч киши ҳамроҳ бўлмадилар. Турағай баҳодур кетгандин кейин Бароқхонга маълум қилиб, дедиларким. Турағай баҳодур Амир Темур ўғлини ўрнига қўйиб, ўзи хазинадаги бор нимарсани олиб, Дашти Қишлоққа Саййид Ота олдиларига кетти. Қўнғлида бир ёмонлиқ борга ўхшайдур, аларни ўзига қилубдур, нечук, Сизга сира маълум қилмайдур. Бароқхон айти: ул

мани дўстимдур, анинг ихлосин сизлар билмассиз, деб салтанатни Амир Темурга қўя берди. Соҳибқирон юртин андоғ адолат билан сўрадиларким, етти туман Бухоро барча офарин дедилар. Бир кун Амир беклар била Бухорони дарвозасидан чиқуб, ов қилғоли борур эдилар. Абу Ҳафз Кабирийнинг иморатларини ёнида бир неча ушоқ болалар уйча ўйнаб ўлтурур. Алар ичра бир бола қаландар сурат, вали сийрат, қизил юзлик, қуралай кўзлик, кокиллари фатила-фагила, пўтасига ўролгон. Соҳибқирон ани томоша қилуб турдилар. Ул бола қараб айди: Эй Амир Темур, мани уйумни сотиб ол, санга фойда қилур. Амир таажжуб бармоқин тишлаб ул болани кўнгли учун бир кумуш танга бериб сотуб олдук деб Саййидга юзландилар. Амир овдин келуб ул кечаси туш кўрсалар, гўё қиёмат қойим бўлубдур. Ҳашр-нашр гавғоси — туб-туб халойиқларни баъзиси мезонга ҳайдарлар ва баъзисини сирот қуфрукига ҳайдарлар. Барчаси, во ҳасрато, во надомато, деб йиғларлар. Амир Соҳибқирон ҳайрат дарёсига ғарқ бўлуб туруб эрдилар, баногоҳ фаришталар келуб, Амирни бир тахтга чиқоруб, кўтариб учмоқга еткуздилар. Анда иззат-икром била иморати олийга киргуздилар. Анда ҳисобсиз ҳуру ғилмонлар Амирни хизматида бўлдилар. Ризвонлар айдилар: бу кечаги шарофатли ўғлондин олгон уйунгдур. Филҳол Амир уйгондилар. Эртаси яна овга чиқтилар, борсалар болалар яна ўйнаб ўлтурур. Амир айдилар: эй бола, уйунгни сотармусан. Ўғлон айди: уйумни минг танга сотарман. Амир айди: кеча бир танга сотуб, бугун нега мундоғ қиймат қилдинг! Ўғлон айди: бу кун уйумни қадрин билдинг. Минг танг ҳам бўлса баҳоси оздур. Филҳол, Амир Соҳибқирони отдин тушуб ўғлонни оёғига йиқилдилар. Ул бола Хожам Баҳо ул Ҳақ вад дин (Баҳовуддин) эрдилар. Дерларким: аввал Амир Темур Соҳибқирони Шайх ул аълам тарбият қилдилар, иккинчи шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учунчи Шайх Ҳасан Бохурзий тарбият қилдилар. Тўртинчи Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдин интиқол қилгунларича тўрт вали тарбият қилур эрдилар.

Алқисса, Амир Темурни юртни муфаттинларидин ихтироз қилуб, хонимчани олуб, Шаҳрисабзга кеттилар. Беклар яна фитналиғни қўзғаб, айди: «агар мундоғ бўлмаса, ўгли ҳам Шаҳрисабзга бормас эрди». Бароқхон нома ёздиким, Амир Темур тез келсун. Бул нома бормасдин беклар хат юбордиким, агар келсанг жонингдан кечиб кел. Соҳибқирон келмади. Бароқхонни анда ғазаб келуб ва аччиғи зиёда бўлуб Саййид Отага нома юбордиким, Турағай баҳодурни тамом қилсунлар. Аммо Турағай баҳодур бориб Саййид ота Ўзбекхон била мулоқот бўлуб андин кейин шаҳрдин ташқарига чиқуб кўрдиким. Тўқтемурхонни ташқари Ўзбекхон аскарини атрофини олибдур. Келтурган олтуларни анда тўда қилуб, аввал Саййид қўшунлариға берди. Барчалари бой ва ғани бўлдилар. Андан кейин жарчиға хабар бердиким, қайси ерда жатта элидин бўлса, чақирғил, қанча олту. кумуш керак бўлса, мани олдимға келсун. Сўзни жарчидин эшитуб, ҳар ерда одам бўлса кела бердилар. Тўқтемурхон қўшунлариғача бузулиб гуж-гуж бўлуб кета берди. Мани кўруб

Тўқтемурхон буюруб, Қамариддин тожик отга минуб ҳарчанд сипоҳларга буюруб жамъ қилолмади. Бир кун кечгача қипчоқ аскари бузулуб, юз киши қолибдур. Ушул кеча юз киши билан тоғдин ошуб қочиб кетубдур. Турағай баҳодур тамоми ўзбек қўлига олтун-кумуш берди.

Алқисса, Бароқхон номаси келуб, Ўзбекхонга тегди. Ўзбекхон муну ҳеч кимга изҳор қилманг, деб ўзи ҳам ҳеч кимга изҳор қилмади. Ва яна Саййид Отага келуб бул воқеани сўз демади. Турағай баҳодур салтанатлиг дағдағасини қилғонда Саййид манъ қилуб эрдилар. Иттифоқо Амир Турағай мулозимларидин бири номани топиб келтурди. Баҳодур муталаа қилдиким, ўз қатлига аломатдур. Яна Саййид Ота они салтанатдин манъ қилуб эрдилар. анинг чун газаби ва аччиги зиёда бўлуб, ушул кеча Саййид билан Ўзбекхонни бойлатиб, занжир ила кишанлатуб, аларни молин талон қилурди. Саййид мани хабарим йўқ деб онд ичтилар. қабул қилмади. Ўзбекхонни буюрдиким, танасига шизни суркаб етти кун офтоб рўёсига тўрт қозиқ қоқиб боғлаб, аъзосини доғлаб қўйдилар. Саййид Отани қатлга буюрди. Бул киши соёдоллигини шафет келтурди. Охир иккала кўзларига олмос қўйуб кажава ичра солиб Бухорога юборди. Олмос таъсир қилуб, кўр бўдилар. Саййид қарғишига учраб муҳрак касалига мубтало бўлуб, бир кечада Амир Турағай ҳалок бўлди. Барчалари билдиким, Саййид Отани газабинидур, тарих етти юз олтмиш эрди (1359 й.).

Байт:

*Ҳазрат Саййид Ота қаҳри била Турағайни кўр,
Бир кечада ул баҳодурни ҳалок эткурур.*

Алқисса, Турағай баҳодур қўшуни ҳар тарафга бўлуниб кетти. баъзилари ўлукни кўтариб Бухорога келдилар. Тўқтемурхон бул воқеани эшитуб, хуруж қилиб, Қамариддин тожик ва Шайх Худойодлар келуб Турағайни хазиналарини олиб ўлжа қилдилар.

**БУ ДОСТОНДА ҚИПЧОҚ СИПОҲИ МОВАРОУННАХР
ШАҲАРЛАРИНИ ОЛГОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН
НЕЧА КУНЛАР МАШАҚҚАТ ТОРТГОНИНИ БАЁНИ**

Вақтики Саййид Отани Бухорога кетурдилар, беклар ва амирлар эшитуб олдиларига чиқтилар. Кўрсалар, Саййидини кўзи кўр бўлубдур. Хонақоҳ ичра кириб, тоатга муқаййид бўлдилар. Яна баҳодурни ўлугини келтурдилар. Они Шаҳрисабзга Соҳибқиронга элтуб, отасига жаноза ўқуб, мазори шайх Шамс Қулолга дафн қилдилар. Соҳибқирон хонни бу ишидин ҳеч манзур қилмадилар. Аммо Бароқхон бир кечаси туш кўрса, Амир Темур қўлида тамоми мулк тасарруфидадур, уйғониб бекларга кенгаш қилуб айди: Амир

Темур Қорачор нўён авлодидур, ул Чингизхон вазири эмасму. Чигатой авлоди насли Чингизхондурму. албатта салтанатга Чигатой авлоди ўлтургай. Аммо Бароқхон беклар кўринишида шиква қилдиким, сизларни бир қабилаи кўрагонга тоқатингиз йўқ. Чигатой ва кўнгирот эл ўлтуруб эрдилар. Кўрак бий деган киши қозокдин эрди, Амир Темур жангига ул муқаййид бўлди. Хон анга ватда қилдиким, сани амир. нўён қилурман деб.

Алқисса, аскар била Қарши бориб, андин Шаҳрисабзга юзланди. бориб Шаҳрисабз атрофини олди. Анда бир қаландар Кўракни олдига келди. Андин Амир Темур аҳволини сўрди. Қаландар айди: Амир Темур хонимча била элидин Даштга чиқуб сайд қилмоқ учун Дўнбой баҳодур отин минуб келуб, фалон ерда яшил чодир ичра ўлтурубдур. Ман анда эрдим, эт пишуруб манга бир андак бердилар. Хонимча иккови бир чора этни едилар, манга озроқ олтун бериб, бул ерда неча кун тургил, деди, қабул қилмадим. Начанд вақт Хиндустонни сайр қилдим, эмди иштиёким Бухорога борурман. Кўрак бий айди: Амирни элдин узоғлиги не микдордур. Ул айди: бир кунлик йул бордур. Кўрак бий қаландарга қанча олтун бериб, қаландарни жандасини олиб кийди. Аскарига аҳтиёт бўлунг, деб ўзи қаландар суратида бўлуб, Амир Темур жонибига юзланди. Бориб кўрдиким, беш-олти қул, чўри Амир хизматида эрди. Соҳибқирон этни пора қилуб ўлтурур. Кўрак бий бориб «шай олло» дедилар. Амир Кўрак бийни кўрмаган эрди, хонимча ёнида ўлтурди. Ул вақтларда хотунларга юзини беркитмоқ йўқ эрди: хоҳ сорт, хоҳ ўзбек, хоҳ тожик. Кўрак бий кўзи Амир ўқ ёсига тушти. ҳар ўқни қадди бир ярим найза келур эрди. Аммо Кўрак бий кўб сўзга етук киши эрди. Соҳибқирон андин Бухорони сўрди. Амирга хушомад қилуб ёлғон сўзларни муболага била сўзлади. Кўнглида шул эрдиким. Амир бир нимага машғул бўлса, ёй била ўқларини ўғирласа. Хонимча келуб айди: эй бегим афандим, туруб, хабар олғайсиз мабодо ёв келган бўлмасин, нечун отингиз қўйругин қиллари сочилибдур. Амир қабул қилмади, яна келуб айди: қозон ўртаси қайнар, мунда от кишвар, тургил, отга минуб атроқдин хабар олгил. Соҳибқирон маъқул қилмади. Аммо Кўрак бий хонимчани туйғунлигига аҳсан деди. Аммо Бароқхон айтуб эрди Амир Темурга голиб келсанг бир иш қилиб Сарой Мулкни келтур, анинг била бизни ўртамизда яқинлик бўлмасун. Алқисса, таом еб бўлгандин кейин Амир нақзу зувга ташқари чиқти. Хонимча яна бир ишга машғул бўлди. Кўрак бий анди секин ёй ва ўқларини олиб қочти. Бул тарафда тоғни остида сипоҳи тайёр эрди. овоз қилдиким, югуринг, отларни келтуринг дегач, минг киши келдилар. Амир кўрдиким, иш мушкул бўлубдур. Филҳол, от устига ўзини олди. Хоҳласа Хонимчани отга олса. Оломонлар етти, хонимча ўзини бир тарафга олди. Лоиллож, Амир қочти, киши анга етолмади. Оломонлар молларини олдилар. Хоҳласалар, Хонимчани яланғоч қилсалар. Кўрак бий аларни қилич билан урди, атрофга қочти. Кўрак бий Хонимчага таъзим қилуб айди: Эй Хонимчам, мани қариндошингиз Бароқхон сизга юборди. Хонимча замонасозлик

учун Амирдин шиква қилди. Андин кейин Хонимчани Кўрак бий кайжава ичра солди. Мол, асбобларин юклаб олди, ўзи жilовини ушлаб йўлга тушти. Хонимчани кўнгли Амирда эрди. Аммо Соҳибқирон нари бориб ўз кўнглида ўйлаб эди: агар эл ичра борсам манга таъна қилурлар, нечукким, алар бизлардин жудо бўлмагил деб эрди. Бўлмаса, ёвга борсам, кўлимда ёй ва ўқларим бўлмаса, алар била жанг қилсам, шундоғ ҳам бўлса, бориб Кўрак бийин орқасидин етуб, чоқирди, айдиким, ҳар нимани олсанг ҳам хотунимни бергил. Кўрак бий айтиди: мани қасдим шул хотунинг учун келуб эрдим. Лоилож Амир отини бошин силаб таваққуф қилди. Тоқати бўлмай яна борди, начанд мартаба борди, ахир айтиди: Сарой Мулк завжамни ўзидин савол қилойин, агар ул қабул қилмаса, ихтиёрим йўқ. Анда Кўрак бийга Хонимча айтиди: мани тўхтотгил, анинг била сўзлашойин, нима дер, деб Амирни кўб ҳақорат қилди. Кўрак бий лоилож таваққуф қилди. Хонимча зарурат учун айёрлиг қилиб, бисёр аччиғ сўзларни Амирга сўзлади. Айтиди: боргил, чодир ўрнида туфроқ ичра мерос бир лўла қиймат баҳо қолибдур, ҳозир келтуруб Кўрак бийга бергил.

Соҳибқирон отини югуртуриб бориб ҳеч нима тонолмади. Бир нимарса кўнглидин ўтқузуб, бир эски чонон чурукини келтурди, айтиди: ушбу чурукини тобдим. Хонимча айтиди: мунн ёқасида эрди, они келтур. Амир отини чоштириб кетди. Кўрак бий Хонимчага айтиди: эмди анга кўн гафурманг. Аммо Хонимча Кўрак бий олган ёй ва ўқларни бир эски чофон орасига ўраб, йўл узра секин ташлаб эрди. Соҳибқирон кела туруб, они олиб хурсанд бўлуб, филҳол, ёй била ўқни тўғрилаб югуруб Кўрак бий қошига келди. Кўрак бий кўруб кўшунга буюрдиким, атрофини олинглар деб. Андак соат ичра Амир икки юз кишини ўқ била урди. Оломонлар қочтилар, анда Кўрак бий қочмоқни ихтиёр қилди, Амир қўлини узатиб жilовини тутуб, юзига бир шафалоқ уруб отдин йиқти. Амирни қул хизматчилари ҳозир бўлуб эрдилар. Кўрак бийини қўл-оёғини боғладилар. Ўшал кун Соҳибқирон қўлига оломонлардин юз киши асир бўлди. Аларни элатга олиб юруб ҳар кун зиёфат қилдилар. Охир бир кун Кўрак бий арз қилди, айтиди: Эй Амир афандим, бизларни ўлдуринг ё қўйуб юборинг. Анда Амир ул юз кишига либос бериб, Кўрак бийини бир кўзини ўйуб ташлаб, боргил, кўрганингни Бароқхонга сўзлагил деди. Аммо Бухоро халқи эшитмишларким, Тошканддин, Хўжанддин бениҳоят кўб аскар келур эрмин деб. Хонга сўзладилар аларни бошлиғи Тўқтемурхон, шайх Худойберди Қамариддин тожикдурлар. Анда Бароқхон отига миниб Хўжанд дарёсини ёқасига келуб, кўрдиким, аскарни азимдур, ҳаргиз киши кўрган эмасдур. Дарё-дарё лашкари Тўқтемурхондурким, етмиш туг ва байроқи бордур. Ондин кўрқуб қайтиб Бухорога келди. Ўч кун туруб, бир кечада қочиб, Қаршига борди, анда бир кечани ўтқузиб, эрта билан Балх жонибига юзланди. Мунн жанг қилмай қочганини кўруб, Чигатой синоҳи Бухорода қолмай бир тарафга кеттилар. Аммо Тўқтемурхон Жайхундин ўтуб, Хўжандин фатҳ айлаб, Самарқанд борди, анда кобиру ашрафларни жамъ қилуб, аларга мулозимат қилиб, Самарқандга пойтахт қилди. Амир

Қозагон қозоқ элидин эрди, они Бухороға ҳоким қилди. Оқтемурхон ўғлини юборди, яна бир ўгли Қоратемурни Шахрисабзга юборди. Қамариддинни ўн саркарда била ўз юртига, Балх жонибига юборди. Бароқхон орқасидин бориб, хон била жанг қилуб, Бароқхон мағлуб бўлиб, талонуб қаландарлик қилуб, Қандоҳорга ўтуб кетти. Чигатой эллари тарқашиб Хирот, Кобил, Бадахшонларда бўлдилар. Қамариддин тожик Балхни олди, қинчок кўшунлари Бухоро ва Хисор, Тошканд, Самарқанд барча Мовароуннахр юртларини олди.

Алқисса, Соҳибқирон айни-инсратда эрди. Ҳожибек амакиси келиб айди: Эй ўғлум, турғил, айшингни вақти эмас. Тўқтемурхон аскарни тамоми юртни олибдур, Бароқхон бир кечада қочибдур, Чигатой беклари элати била ҳар тарафга тарқашиб кетибдур, бизлар ҳам қавми қариндошини олиб бир тарафга кетойлук, чунки Қоратемурхон эрта-бурун бул ерга келур эрмин. Соҳибқирон айди: Эй амаки, аларни асли турк, бизлар ҳам турк, бир-биримизга ёвлик қилмаймиз. Бизларга ор-номус зўрлик қилса, сулҳ қилурмиз.

Ҳожибек қочмоқга кўб ҳаракат қилди. Амир лоилож амакисин уруб-сўкуб кўркути, тамоми оқсоқолларни чақирди. Барчалари Амирдин кўрқиб келдилар. Андин кейин шаҳардин ташқари Қоратемурхон олдига пешвоз чиқдилар. Бориб кўрсалар тоғ остида бениҳоят кўшун турур. Амир замонасозлик учун кўруниш қилди. Хонга айдилар: бул киши Турағай баҳодур ўгли бўлур. Тўқтемурхон деб эрдиким, Турағай ўгли қўлга тушса, албатта ўлдуринг. Аммо кўрагонлар беги деб бойлаб кўйдилар. Кўрагонлардин овоз чиқуб, Амир Темурни маломат қилдилар: агар қочсак, бизларга бу бало йўқ эрди. Амир аларга ҳеч нарса демади. Келтуруб Қоратемурхон олдига кўйдилар. Хануз қатлга буюргани йўқ эрди, тоғ ичиндин бир қафлон бир эчкини қувлаб чиқиб келди. Они кўруб барчалари қочтилар, асирлар ҳам қочти, жаллодлар ҳам қочти. Аммо, Амир Темур қочмади, қўли бойлик эрди, эчкини тутуб еб, андин Амирга ҳамла қилди. Соҳибқирон оёғи била тепиб юбордиким, суяклари майда-майда бўлди. Қоратемурхон келуб Амирни юзларидин ўшти, қўлларини еншти, сани қатлигиндин ўттум, агар отам буйруқ қилса ҳам. Лекин ўзга асирларни ўлдуринг, хон ҳукми тайғир бўлмасун деди. Амир айди: агар ўлдурсанг, мани ҳам ўлдур, агар ўлдурмасанг барчамизни ўлдурма. Амирни ҳимматиши кўруб, ҳеч кимни ўлдурмади, барчасин озод қилди. Анда Шахрисабзга кириб Амирни ёнидин жудо қилмади, ҳар сўзни Амирдин сўраб қилурди. Аммо бир кун Амирни амакиси Ҳожибек ўнка қилди: мани хон муқаррабларига кўшмайсан. Анда амакисин риоя қилиб, хонга дўст қилди. Аммо Қоратемурхон чўрилари ичра бир гўзал чўри бор эрди, ани барчасидин яхши кўрар эрди. Иттифоқо, ул чўри Амир Темурга ошиқ бўлди. Бир кун Амирни хилват тониб, арз қилди, айди: эй хоним афандим, Амир Темур, мани бағрим кўйдуруб ишқ ўтига кўйдурма, мани мақсудим ҳосил қил, деди. Соҳибқирон айди: хонни тузини ичиб туруб бул ишни қилмасман. Мундин Ҳожибек воқиф бўлуб, кўнглида кудурати бор эрдиким, қочайлук деганда Амир они уруб-сўкуб қайтаруб эрди,

муни қасди Амирни ўлдурмоқда эрди. Бул ҳам макр ила алдаб, шундоғ гузал нимарса санга ошиқ бўлмиш, они мақсудини ҳосил қил, деб кўб муболага қилди. Анда макрига алданиб, Амир, наилож қилурмиз, деди. Ҳожибек айди: манга сандук ичра солиб бергил, ман уйга олиб борай. Анда ул чўрини мулк асфар била сандук ичра солиб Амир соддалугбила амакисига тобишурди. Они Амирни уйига элтуб, ул бевафо амакиси кечи била хонга келуб айди: мани қардошим ўгли фалони чўрингизни олиб кетубдур. Хон қабул қилмади. Ҳожибек сандукни маълумин қилди. Қоратемурхон ўшул вақт қиличин қўлга олиб берди. Амир англаб уйидин чикуб қочти. Ўшал чўрини тошиб ўлтурди. Амир Хонимчага эр либосин кийдуруб, Бухоро сарига олиб кетти. Қоратемурхон ҳар тарафга юз киши-юз кишидин юборди. Тонглази кўргагон элидин уч юз кишини келтуруб бошин кесди. Ҳожибек қаландар суратида бўлуб қочти. Аммо юз киши Амир орқасидин Бухоро жонибига юзландилар. Аммо Амир чўлда бир ҳавуз ёқасига келуб туштилار. Анда наҳори қилдилар. Ногоҳ орқаларидин чапг ва тўзон кўрунди. Хонимчани етти мисқол оғуси бор эрди, ҳар ерда зикликда қолсам, ичурман, деб эрди. Анда ўшул ёвни кўруб оғуни ичмоқга ҳаракат қилди. Амир кўруб қўлидин олиб ҳовузга ташлади. Иккови отга минуб жўнаб кетдилар. Ул юз киши ҳовуз бўйига келдилар, тушуб ул сувдин ичуб, оғу асар қилуб эрди. тўқсон киши ўлди. Ўн киши кўрқуб ичмадилар. Йўлга тушуб Амирни орқасидан бориб еттилар. Хонимчага Амир айди: сан бул ерда ўзингни сақлаб тургил, тангрим нимани хоҳлайдур. Филҳол, аларга муқобил бўлуб ўқ отти, уч кишига тегди, бир кишини кўзи кўр бўлди. Қолган кишини уруб қувлади, агар жонларингдин қўл ювган бўлсанг бери кел, деди. Анда кўр бўлган: мунга бас келиб бўлмас, деб ўлганларини ҳавуи ичра ташлаб, андин қайтуб Қоратемурхон олдига келдилар. Айдилар, бир оғу қўйган сувдан ичуб барчамиз ҳалок бўлуб қайтуб келдук, деб хонга жавоб берди.

БУ ДОСТОНДА ҚИМОРИЙ ИНОҚ АМИР ТЕМУР

СОҲИБҚИРОНГА ЙЎЛДОШ БЎЛГЕНИ.

АМИР НАҚШБАНД ПИРИМ ХИЗМАТЛАРИГА
БОРГОНЕНИ БАЁНИ.

АММО АХВОЛИ СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙ
НЕЧАНД КҲН МАШАҚҚАТ ЗИНДОНИДА БЎЛУБ, АНДИН
КАМ-КАМ ФАРОҒАТ МИСРИ УЗРА СЎЛТОН БЎЛГЕНИ

Алқисса, Соҳибқирон ўзбек, қинчоқ элидин нажот топиб, Қаршига келди. «Шарафнома»да мусаннифи деркизи, ваҳҳи тасмия, Қарши уйғур тилида, Қарши деб қасри баландни айтур. Оқтемурхон ибн Тўқтемурхон ул ерда ўрдасини андоғ юқори кўтариб бино қилдиким, офтоб кўтарилса, сояси бир кунлик йўлга тушар эрди. Амир бечора бул ерга келуб, ҳайронликда қолиб, бошини хотўшини тизига қўйуб, андек уйкуга борди.

Анда бир тарафдин чанг чикти. Кўрса Оқтемурхон сайрдин келур. Хонимча бўркига йигоч тегуб, ерга тушти. Оқтемурхон кўрдиким, хотун кишидур. Амирдин сўрди: қандай кишидурсиз? Амир Темур айди: беклардинмиз, аҳли насаб бўлурмиз. Бул заифа мани хотунимдур, сизларни зулмингиздан қўрқуб турурмиз, мабода бизларни ҳақорат қилмангиз деб. Бул сўз анга қаттиг тегиб, биз зотим бўлсак, бул хотун саники бўлса, бизга керак, деб бир йигитга буюрди, келиб Хонимчани от узра миндуруб олиб кетти. Сарой Мулк: ман малика бўлурман, қўлингни текузма, деди. Ул айди: мен ҳам хон хотуни малика бўлурман, деб бўркини бошдин олди. Амир ғайратидин Оқтемурни жиловидин тутуб, бу қандог зуям, мани ҳақимга қилурсан деди. Хон қиличини кўтариб Амир бошига солди. Тўрт бармоқ ботти. Амир эси кетуб йиқилди. Оқтемурхон Сарой Мулкни ўрдасига келтуруб эрди. Анда қуёш қуёви дунё зулмотидин қочуб ёшунди, тун келини гаму қайғуда бўлуб қора чодир ичра беркинди. Кечаси бўлгоч, хон Хонимча олдига яқин келди. Хонимча айди: биз мусулмонлар расмида ҳайз кўрган хотунга яқин келуб бўлмас. Мани иллатим бор, мани қўйғил, агар бўлмаса ўзимни ханжар била уруб халок қилурман. Охир, Оқтемурхон чиқуб кетти. Қирқ кун муҳлат сўради. Ҳар кун Оқтемурхон келса Хонимча қўлига ханжар олур эрди. Лоилож қайтур эрди.

Аммо Амир Темур ақли ўзига келуб кўрса, ҳеч ким йўқтур, ўрнидин секин туруб, йиғлай-йиғлай бир масжидга келиб йиқилди. Ул масжидни сўфиси келуб кўрса бир йигит ётур, боши ёрилган, аъзоси қон. Муаззин раҳми келуб ани уйига олиб борди. Амир анга айди: тўра бача бўлурман, жатта элати мани мажруҳ қилдилар. Сўфи айди: мани бир ўғлум бор, Иноқдур, анинг лақабини кал Қиморий дерлар. Боши тоздур, ўзи қиморбоздур. Ман уни ишига норизолик қилурман. Андин кейин ўғли келди. Амир ярасини кўруб, ювиб бойлади. Амир хизматида доим бўлди. Холо, анинг қабри Соҳибқирон оёки саридадур. Аммо ул сўфи қавчин элидин эрди, Амирни тарбиятига муқаййид бўлди. Андак вақтда Соҳибқирон соғолди. Аммо Иноқ ҳар кеча уйдин чиқиб кетар эрди. Бир кечаси Амир ҳам анинг орқасидин борди. Кўрдиким, хандакдин сакраб ўтуб шаҳр қўргонидин ошиб кетти. Яна бир фурсатда қўргон орқасидин чиқуб жойига келди. Амир анга сиррини айтур бўлди. Хотирда ўйлаб яна ман сўзим айтконим била ишимни удласидан чиқарму чиқмасму, яна сўзум у қулоқига олурму, олмасму деб айтмади. Андин бурун уйига қайтуб келди. Иноқ ҳам келди. Қундуз бўлганидин кейин муаззин Амирга айди: ай йигит, тожикни, нақли бордурким, «одами бекор аст, аз ин худо безор аст», андак ишга машғул бўлғил, сабаби овқат бўлур. Иши йўқни тиши йўқ, дерлар яъни анинг сўзи ҳеч кимга таъсир қилмас, деб сўфи, Иноқ учовлари бориб қовун фолиз ўтини юлуб, туш бўлгач йигоч соясида ухлар эрдилар. Бир кун Амир бошига бир-икки кесакни яедук қилуб ухлар эрди, ногоҳ Иноқ уйқудин туруб кўрса, бир қуш товусга ўхшаш мунаққаш йигоч узра қўнуб Амир бош узра соя солиб ўлтурур, тумшуқида эски сўнгак бор, секин

отасин уйқудин уйготти. Иккови ани муноҳада қилдилар. Бу қуний киши кўрган эмас, тайин билдиларким, ҳумоюн ушбу қушдур.

Иноқ айди: эй Ота, бул тўра бачага таигри таоло давлати азим карам қилгай, ман аҳд қилдим, ушбу тўрани мулозиматидаи асло жудо бўлмагайман. Андин сўнг ул қуш ҳавога учуб кетти. Амир уйқудин турди. Ота ўгул Амири кўб риоят била иззат қилур бўдилар. Соҳибқирон алар мани масхара қилур деб йиглади. Айди: эй қардон, мани бошимда шул кулфатлар бор экан.

Байт:

*Учарға келмаса лочин мадори,
Бўлур чумчуғға шумшук кор бори.*

Анда қиморбоз Иноқтоз айди: Эй тўра жоним, масхарам йўқлиғига қасам ичай, севганим сайру бўстон соёлот, бул кун бошинг узра латофатда бир кун соя солмин, кўрдим тумшуқида сўнгак, ман анинг ҳумоюн идрок қилдим. Анқарибдур, мулки афлоки Юсуф иқболига етуб, меҳнат зиндонидин чиқсанг, роҳат Миери узра султон бўлсанг ажаб эмас. Эмди хотирингни жамъ қилуб, манга асли насабингни билдургил, деди. қўймади. Анда лоилож Амир Соҳибқирон чин сўзин анга зоҳир қилди.

Назм:

*Фалак манга қўймиш ушбу қаттиғ от,
Амири Темурдур, темурдур қанот.
Яратган қулиман, Расул, онам
Вўлуб уммат анга алайҳис салом,
Яна раҳмат ўлсун анинг олиға
Ва авлодиға яна асҳобиға.
Амири баҳодур отамдур мани,
Қорачору Анжил бобомдур мани,
Алар эрдиларким шоҳи сафшикан,
Қулоқ сол, Иноқим, эшитгил суҳан.
Қорачор ийён амалзодадур,
Темучин вазири ул озодадур.
Алар паҳлавонлиқда арслон каби,
Денгизда наҳанг, даштда қўлон каби.
Алар аждаҳои замон эрдилар;
Шижоатда шеру жаён эрдилар.
Онамдин сўрасанг, бу ҳам асл зот,
Борий рўз, машҳар шафеъ асот.
Соёлотда эрди, булар оқ суяк,
Шариат сўтунни, эшит, як ба як.
Неча кун бўлубман чу ғурбатда ман,
Яна неча кунлар мазаллатдаман.
Будурким, ҳамма феълу атвор даҳр,
Бериб иқбол гоҳида уёр даҳр.*

Алқисса, Соҳибқирон асвил кайвоилигин жулус айвоилигин бир-бир Иноқга айтуб, огоҳ қилди. Яна Хонимчани Оқтемур олиб кетганин, кўнглин қайғуда бўлганин баён айлади. Иноқ Қиморий айди: Эй тўрам афандим, кўнглингни гунча киби қон ила олуида қилмагил, бағрингни доғ айламагил, эмди, ажаб эмас, умидинг гуллари очилгай, душман қонлари сочилгай. Ман санинг-чун хизмат пўтасини белимга боғладим, қуллик халқасин қулоқимга солдим, иншооллоҳ, Оқтемурхоннинг тоқи равоқига ўт қўйуб, Хонимчага нажот бергумиздур. Ўшул кеч қуёш қуёви юзи шафақ қизариб гойиб бўлганидин тун келини гам ва андуҳда бўлуб, боши узра қора чодрани солганидин кейин, Иноқ расми айёрликда ўзин тузатиб, Амир Темур иккови кеча била хандак ёқасига келдилар. Андин ўтуб Иноқ ўзин кўргон остига олди. Амирни ҳам олиб, шаҳар ичра дохил бўдилар. Қазора, қоровуллар барчаси уйқуда эрди. Андин ўрда сариға бордилар, дорвозабонларни ҳаммасин гафлат уйқусида кўрдилар. Эшикларда қуфли калид била турур, етти эшикдин ўтуб, охишта-охишта келсалар чироғ асари зоҳир бўлди. Соҳибқирон назар қилса Оқтемур Хонимчага юзланибдур, они қўлида ханжар, айтадурким, эй жатта кофири, мани олдимга келмагил, ўзимни ханжар била ҳалок қилурман, ҳеч ким мани ўлумдин қайтаролмас. Ғайрат ўти Амир кўнглида аланга уруб, эшикни бир тешиб синдурди, ичкари кирди. Оқтемур қўлига қилич олиб, иргиб туруб, кимдур, қандай уёти йўқ мани қасримга келур дегач, орқасидин Иноқ келуб хонни қилич била уруб ҳалок қилди. Хонимчани олиб, ўрдасини ўртасига ўт қўйуб, тева кўрдингму, йўқ деб муаззинни уйига келдилар. Тонгласи Қарши одамлари хабар топтиким, Оқтемурхон ўлубдур, қасрга ўт қўйулубдур ва тамоми куйубдур, хавф Тўқтемурхондин. Барчалари мотам либосини кийдилар. Аммо бир кеча Амир Темур туш кўрдиким, бир қаландар, атрофига сочлари тарқалгон, Амирга бир бутун нон берди. Бир чеккасидин ушотиб олиб, қайтуб берди. Уйқудин туруб Иноқга тушини айди. Татъбирига Иноқ айди: ул нон ер юзини барчасидур, бир чаккасидин олиб қайтуб берибсан, бу рубъи маскундур, азизлар мунн санга берибдур. Амир айди: ул қаландар жамолини шавқи мани Мажиун қилгудек.

Аммо Бухородин бул сўз эшиттиларким, амир Қозагон мулозимларга амр қилубдур ҳар ерда толиби илм қатлига, холо, Бухорода мулламан деган киши қолмабдур. Амир Иноқга ул золимни бориб Бухоро халқидин дафъ қилурман, деди. Хонимчани Қаршига қўйуб, Иноқ била Бухоро жонибига юзландилар. Андин Бухорога яқин бир чорбоғга бордилар, анда ҳавуз ёқасида суфа узра бурё солинган, Амир суфа узра чиқуб ўлтурди. Йиғоч бутуқида осилган хатни кўрди. Айтубдурким, шул йиғоч емишларидин ҳар ким еса ҳам зомин, емаса ҳам зомин. Амир ҳайрон бўлди. Иноқ айди: емайлуқ, зомин бўлмайлуқ. Амир айди: охир зомин, биз яхшиси шулким, ермиз, деб кўнгли тортганича емишлардин едилар, бир кеча бир кун турдилар. Ҳовуз мавжга келди. Анда бир ўғлон, ўзи қаландар сифат, келурким, шижоатидин барча олам ларзага келур. Иноқ айди: ана, бог эгаси келди, бизни еган-

ларимизни кўрса, лат қилуб урушодор. Анда эгаси келди, овоз қилуб, «сиз қандог одам, бу емишлардин ижозатсиз ерсиз» деди. Амир айди: биз мусофир, бул ердин ўтуб борур эдук, бул бог ичра йиғочда осилган хатни кўрдук, емаган киши ҳам зомин, бул сўздин «охир зомин эканбиз деб, едук». Бог эгаси анда «илло, Турағай баҳодур ўгли Амир Темурсан», дедилар. Амир кўруб тануб, «тақсир, афандим» деб оёқларига йиқилдилар. Ул киши, мани отим Мухаммад Фазл Бухорий Нақшбанд Баҳовуддин шўхрат бўлубдур, бул маникидур, худо йўлига худойи қилубдурман, ҳар киши келуб меваларидин еғай.

Аммо бул мавзетини Қасри Орифон дерлар. Амир айди, хат ёзилубдур экан, еган-емаган бари зомин, бу нечук сўз? Баҳовуддин айдилар: ҳар ким еса, ман зомин, нечук онсиз жаннатга қадам қўймасман. Ҳар ким еса ул зомин, нечун ўзига ўзи жафо қилубдур.

Масоажатдин кейин кечаси Қасри Орифондин Амир ила Иноқ Бухорога дохил бўлдилар. Чаҳор сув (Чорсу) яқинига етуб эрдилар қоровуллар табласини садоси келди. Амир узини бир бузулган дўкон ичра олди. Иноқ ажраб ўзга тарафга кетти. Амир кўрдиким, бир заифа, боши кесилган ётур. Амир хайрон бўлуб андин чиқуб кетмоқда эрди, асаслар етуб келди. Филҳол, кўруб Амирни тутуб бойладилар. Ҳарчанд Амир чин сўзлади, алар ёлгон деб қабул қилмади. Қоровуллардин бири Амирни уйига келтурди, муқаррар қилдиким мақтул ила Соҳибқиронни амир Қозагон олдига еткурмакни. Амир туи ярмигача пола қилуб йиғлар эди. Саҳарга яқин уй эшики очилди, кўлида чирог, бир чўри хотун чиқуб Амирни атрофидин айлануб йиглаб айди: Эй тўра бачам афандим, санга на бўлди. Анга назар қилуб кўрса, бул чўри Амирни энагаси эрди, яъни Амирни эмизиб эрди. Вақтики, оломонлар борганда қўлга тушуб Бухорога келтуруб, асасга сотиб эрди.

Алқисса, Амирни ешуб нажот қилди. Амир андин чиқуб Иноқни тобмоқга муқаййид бўлди. Бир ерга келса, Амирни тутуб бойлаган асасни буйини узлуб қон ила бўлғониб, танаси чўзилуб ётур. Андин ўтуб кўб боши кесилган қоровулларни кўрди. Андин бир ерда қора кийўмлу киши қўлида ханижар келур. Амир ўзини бурчакга олиб қараса, Иноқдур. Анда бир-бирини тануб, Иноқ айди: сиз учун қоровуллардин етмиш кишини бошин кесдим, то асас уйига бориб, муродим ҳолоқ қилмоқда эрдим. Оллога ҳамд, жамолингни кўрдим деб иккови ҳазрат Баҳовуддин хизматларига келдилар.

Аммо Мавлоно Шарафиддин, «Йомеъул аъзам» да келтурбдурларким, амир Қозагон Тўқтемурухон буйруқи биле Бухорога ҳоким бўлди. Аввал муътақидлар талабида эрди. Соний зотим бўлди, сабаби шул эрдиким, отаси қалмоқ бекларини қизини олиб эрди, анга бул ошнқ эрди. Тўқтемурухон хизматида Самарқандда оламдин ўтти. Отаси ўлганидин кейин ул чўрини Бухорога олиб келди. Оти Бойгун эрди, ўзига хотун қилмоқ бўлди, амир Қозагонга ўғай она эрди. Бойгун айди: ман санга тегмасман, чунки ҳеч мазҳабда онани олмоқ дуруст эмас. Агар кофир бўлсанг ҳам, қабул қилмағайман.

Аммо алар занахи шундоғ эрдиким, ота-онамиз халқ қилғон деб, ота-онасиға чўқунур эрди, тасалсулдур. Асли Одам Атони осмон яратган деб, Күк танғрим, дер эрди. Наузибиллоҳ, аммо амир Қозағон муллолардин ривоят олмоқ бўлди. Ўз диниға, лекин кўнгида динлар афзали Муҳаммад дини деб муҳаммадийлардин ривоят талаб қилди. Шу дастурда эрдиким, кишини отаси ўлса, андин мол қолса ворис ани тасарруф қилса, ривоят борму, деб сўрди. Ул вақтда имом Хофизиддин Бухорий муфти эрдилар. Ривоят бердиларким мерос ворис ҳаққидур. Ул ривоятни Бойғунни олдиға келтурдилар. Ул хотун сўзға кўб етук эрди, имом Хофизиддинға хат ёзиб, хитоб қилуб юбордиким, қайси мазҳабда онани ўғул олғай, агарчи бизлар кофир, сизлар мусулмонсиз, дунё деб охиротдин кечдингизму? Они сўзини эшитуб, жумъа куни имом Хофизиддин амир Қозағон қошиға келуб, говур қилуб айди: сан таблис била биздин ривоят олдинг. Муллоларға мухлис эрди, ҳеч нима демади. «Эмди ўттим», деб кўб узлар қилди. Аммо бул воқеаъ етти ўлка, яъни иқлимларға шухрати кетти. Бухоро муллолари ўғай онани олмоқға ривоят берибдур, нечук, деб атрофдин нома кела берди. Бухоро муллолари бу сўздин шармисор ўлуб, йиғлар эрдилар. Имом Хофизиддин тушида Имом аъзам раҳматуллоҳ алайҳа пирым келуб айдилар: эй ўғлум, ҳар ким масала сўраса билуб жавоб бергил, шошиб жавоб айтмагил, эмди тургил, бул ишни олдини олгил, тонгла етти иқлимға етмиш икки мазҳабға нома юборгил. Андин кейин улусни алдаб иктиҳод қилса, анга лаънати олло бўлғай. Имом уйқудин туруб кўб йиғладилар. Сўзларини халқға айди. Барча қабул қилди, рофизийлар қабул қилмади. Алар мазҳабда иктиҳодларида кушодадур.

Алқисса, амир Қозағон Бойғунни олмади, имомлардин хавф қилди. Аммо Бойғун тожикдин бир кишиға кўнгиб бериб эрди. Ўшал вақт Бойғун ани талаб қилса, бир катта қозони бор эрди, анга солиб келтурур эрдилар. Бир кун амир Қозағон ўлтуруб эрди, сўрдиким, бу нимадур, кўтариб келган? Хизматчи хотун айди: Бойғун хотун ошидур. Имом Хофизиддин ҳозир эрдилар, балъами каромат айдилар: қозон ичра одам бордур. Қозондин ул одамни олиб келдилар, тожик гуфт: «ман мулло мешавам, имом гуфтанд агар шаъни мулло ҳамчун бошад, дардики пухта шуд»¹.

Ул тожикни Қозағон қилич била уруб, ҳалок қилди, андин ҳарам сарига кирди. Бойғун кўрқуб сани қабул қилурман, деди. Анга поз-ниёз қилуб, завқини келтурди. Аммо Бойғун малъуна эшиттиким, тожикни ўлдурмоқға имом сабаб бўлубдур, хоҳласа-ким, муллоларни барчасини ўлдурса, Қозағон макр қилуб айди: ўшал муфти имом мани иссиғ-совуқ била ўзига ром қилубдур, деб кўб муболага сўзлар сўзлади. Анда Қозағонни газаби келуб, агар муллоларни қони била йиғоч кўкартурмасам, деб онд ичти. Ул малъуна хотун муллоларни қони била йиғоч кўкартурсанг, сўнгра

¹ Ман мулломан, муллонинг шаъни шундай бўлса, дарди қаттиқ экан, деб айтганди имом.

мани олурсан, деди. Анда ул побакор имом Ҳофизиддинни чоқирди. Имом ҳар кун олдига борур эрдилар. Ўридан туруб, оғоз қилур эрди, бул кун жабҳаси мутағаййир бўлубдур, асло ўридин тебранмади. Ани кўруб имом жонларидин қўл ювдилар. Имом андин тақаддум ўлтуруб эрдилар. Қозагон айди: ман амир бўлсам, мандин нечук илгари ўлтурдинг? Имом айдилар: ман олимдурман. Ул айди: олим бўлсанг нега бир масалага жавоб бермадинг. Имом айдилар: сўроғил. Ул айди: отадин қолгон хотунни ўғул олиб бўлурму? Имом айдилар: бизни мазҳабда жойиз эмас, аммо сан кофирсан, ихтиёринг. Филҳол, жаллодга буюрдиким, имомни ўлдилинг, деб. Шаҳид бўлурида имом Ҳофизиддин ушбу рубойини айдилар:

Б а й т :

*Тилим бирла йқуб қирқ йил худони илми тавҳидин,
Қулоқ ила эшитдим шасти сол асрорини таъйин,
Не сир эрди бўлуб бул кун шаҳидим тиғи қаҳринг ила
Яратгандин эрур бул лутфи раҳматдур манга ойин.*

Андин кейин, ул побакор ва зolim у кунхор муллоларни келтуруб шаҳид қила берди.

Ровий айтурким, қирқ кунгача тўрт минг мулло шаҳодат шарбатини ичтилар, рух тўтиси таи қафасидин учмоқ шакаристониға учтилар. Ҳар ерда мактаб ва мадраса ва масжидларни хароб қилди, толиби илм бўлса ҳар тарафга қочтилар. Кофирлар куфр ғавғосини Бухорога сочтилар, сўфилар ҳар масжидларда овозини чиқориб азон айтолмадилар. Ул вақт рамазони шариф эрди. Буюрдиким, рўза тутманглар деб. Бир неча бебок ва беидрок тожиклар дини Мухаммадни ташладилар. Чорбоғи Шамсулмулк. холо Намозгоҳдур, ани бутхона қилуб, катта сипоҳлари зоҳираи бутга чўқина бердилар. Ушал вақт мусулмонларга кўб шўришлар пайдо бўлди, гўё Нух тўфони мавжга келди.

Б а й т :

*Қизил қон бўлуб мавжи тўфонлар,
Шаҳид ўлдиларким азиз жонлар.
Кетуб арбоби дин, чу исломдин,
Алар ичра тушти ажаб кибру кин.
Жолойи ватан бўлди устодлар,
Дин аҳли хафадур, куффор шодлар.
Калисою бутхоналар зеб илан,
Бериб неча оройу тортиб илан,
Бўлуб мадрасаю масождид хароб,
Мусулмон паришону ҳайрон соб,
Шариат чироғи қолибдур ўчиб,
Шариатни талаби ҳар ён қочиб,*

*Мусулмон бариси ғаму қайғуда.
Фасад аҳли кўрким, кўзи уйқуда.*

Алқисса, фиск-фасод шул даражага еттиким, қалам ани битолмай нол, тил ани аёнин зикр этолмай лол. Саййид Отадин ўзга Бухорода аҳли фузалодин киши қолмадилар. Саййидин келтургил, деб киши юборди. Бухоро халқи мунн эшитуб, барчалари Саййид Отани хошақосига келуб, сайҳа била йиғладилар. Бизлар ҳам яроғ ва аслаҳа олиб, жонимиздин кечдук, зотим била жанг қилурмиз, дедилар. Саййид аларни манъ қилуб, айдилар. Эй қардошлар, сабр қилгайсиз, иншоолоҳ, бу зотимни давлатига завол эмди бўлубдур. Андин эл-улус бориб ўрда эшикида турдилар. Саййид Ота ичкари қўрганга Қозагон олдиға бордилар, айди: манга масала ҳожат бўлубдур, муллолар, дин ожиз келдилар, печаларини ўлдурдум, нечук, ўз ишларига парволари бўлмади, бир масала ўхдасидин чиқолмадилар. Аммо сиз била сўзламайман, келгон йўлингизга кета беринг. Саййид айдилар: нечук мандин масала сўрамадинг, санга жавоб айтар эдим. Анда сўрдиким, ўгул ўгай онани олса бўлурму? Саййид ота анинг ўнг ва сўлиға қарадилар. Қозагон айди: ман сиздин савол қилсам, Сиз уён — бу ён боқарсиз, боқгон била ҳеч нимани кўрмайсиз. Саййид айдилар: мани кўзум кўрмаслиги барчаға маълум, лекин сани тасаввур қилурманким, эркакдин бўлганмусан, хотундин туғулганмусан, маълум бермади. Ул айди: ман ота-она суратларидиндурман, менинг халқ бўлмоқимга алар сабаб бўлгандур, бизларни миллатимиз шулки, ота-онамизга ибодат қилурмиз, шунга ўхшаш муттасил борадур мабдаъиғача ул иборатдурким, Одам Атодиндур.

Қозагон уйи юқорисида бир улкан бути бор эди. Анинг юзини беркитиб қўйуб эрди. Саййид Ота айдилар: ул нимадур? Ул айди: ҳазрат Одам суратлари маъбудимиз, шароб ичарда уёлуб беркитуб қўйубмиз, анга мабдаъи қасри забаржаддур, бизлар они Кўк тагри дермиз, деди. Наузибиллоҳ, Саййид айдилар: сани бу сўзингда ноқис бор, деб хотиримга келур, вой сени ҳолингга, дедилар. Қозагон сўрдиким, не учун? Саййид Ота айдилар: Сўзинг ноқис шулким, ота-онаға ибодат қилурман, уёлурман, деб яна онамни хотун қилурман дерсан. Ҳеч киши маъбудига шаҳват ила назар қилурму? Қозагон калласи андоғ тубан кеттиким, Саййидни жавобига мадор қолмади. Анда бировга бюрдиким, таом келтуринг. Бир киши анда таом келтурди. Саййид Ота таомдин бир лўқма тановул қилдилар, неча қатра кўзларидин қизил ёш сочилди. Ногоҳ Саййид кўзлари чечак каби очилди. Бу ишга одамлар таажжуб қилдилар. Маълум бўлдиким, ул nobакор илон гўштини ҳалок қилмоқ учун пишуруб келтурган экан. Аксига кўзлари равшан бўлди, нечун, оломсдин кўр бўлган эрди. Они давоси илон эти бўлди, баъзилар кофир таомини еди, деб маломат қилдилар.

Назм:

*Тақозоки қудрат яратгандин,
Кўз очилди лўқма еб илондин.*

Ўшал вақтда амир Қозагонга Тўқтемурхондин нома келди, айтубдур.эй Қозагон эшиттимким, аҳли ислом аймаи динни ҳақорат қилуб, ўлдурмишсан, аларни қони била боғ кўқартмишсан, мундоғ қилмагил, бўлмаса санга сиёсат ила кўб жафо берурман, яна сўзум, Саййид Отани мани олдимга юборгил. Андин кейин Қозагон муллолар қатлидин қўл тортти. Сайид Отани Самарқандга юборди. Хон шаҳридин Саййид олдиларига пешбоз чиқти. Андин кейин Тўқтемур хон кичик ўглини тавҳид илмига шогирд берди. Сипоҳи жатта Тошканд, Самарқанддин Саййидга имон келтурдилар.

Аммо Амир Темур ҳазрат Нақшбандга таҳорат суви бериб, бир неча йил анда бўлдилар. Иноқтоз била бир кун Хожа Нурободга сайр қилуб бордилар. Анда амир Қозагон майда болаларга тош отмоқ жанггини ўргатиб ўйунга солиб эрди. Иноқ Амирга айди: шу золимни бир иш қилуб ўлдурурман. Амир Темур манъ қилмади. Иноқ кўлини чубрук била ўраб болалар ичра кириб, кўрунмас бўлуб, бир тош олиб Қозагонга қараб отти. Тўгри келуб икки қошини ўртаси — манглайига тегуб, калласи таркидин ёрилуб, қон оқа берди. Болалар мунн кўруб ҳар тарафга қочиб кеттилар. Мулозимлар Қозагонни ўрда сарига олиб жўнадилар, жарроҳ талаб қилдилар. Иноқ ҳозир бўлуб, ўзини ҳаким сўратида қилуб, ман жарроҳлиқни яхши билурман деди. Мунн ҳам ўрдага бирла олиб келдилар. Иноқ Қозагонга секин айди: Эй амир бегим, ман тилим била тўхтаб қолган қонларни ялаб олурман, сиз сабр қилуб, сира оҳ-воҳ деманг, андак тоқат қилурсиз. Қозагон қабул қилди. Анда кал Иноқ калласини ёрилган еридин андоғ сўруб торттиким, мағзи миясигача қолмади. Қозагон кофир андоғ тинчиб ухладиким, лаъин хон томуг сарига бориб асло келмади. Иноқ ўрнидин секин туруб мулозимларига айди: бегимиз андак осойишда, ухладилар. Ман уйимга бориб мархам келтурай, деб ўрдадин чиқуб бадар кетти. Келуб воқеани Хожа Баҳовуддинга ва Соҳибқиронга баён қилди. Кофирлар анинг ўлгонини билуб, қотилни ҳарчанд ахтариб тобмадилар. Самарқандга нома юбордиларким, Бухоро тожиклари Қозагонни ўлдурди, деб. Анда Тўқтемурхон ғазабда бўлуб, қасамёд қилуб Бухоро халқини қонин тўкмакга Самарқанддин Бухорога юзланди. Бу хабар Бухорога етти, барчалари йиғлашиб. Баҳовуддин хизматларига келдилар. Хожам Нақшбанд аларга мутасадди бўлуб, Бухоро дарвозасидин Тўқтемурхон олдига чиқтилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛАН МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Анда Хожа Баҳовуддин пирим Тўқтемурхонни олдига бордилар, қинчоқ сипоҳи Тўқтемурхонга айдилар: сиз ҳарам чодир ичра бўлунг, хожа турсунилар, тоғла кўрунин берсунилар, хонлигини салобати маълум бўлғай. Хожам Нақшбанд хануз боғларига етгани йўқ эрдилар, хон ҳарамдин чиқти. Шайх Худойқули ва ҳазрат

Саййид Ота сўрадилар: Нега таваккуф бўлмади. Хон айди, агар таваккуф қилсам, ўтга тушгандек бўлдим, қўрқуб туролмадим. Саййид Ота инсоф юзасидин айдилар: девона Баҳовуддин жазабаси кўб зўрдур.

Аммо Шайх Худойберди манзур қилмади. Баҳовуддин бориб эрдилар, хон юқори ўрин кўрсатти. Шайх Худойкули ҳарчанд журъат қилуб Баҳовуддиндин илгари ўтолмадилар. Хожам Нақибанд салобатлари ул кишини бости. Аммо Амир Темур Баҳовуддин қадамларига жойнамоз солиб, қўлини алиф-лом қилуб турди. Анда хонни олдига биров келуб ўлтурдиким, бўйи етти газ, атрофига уралган юзига пардалари, мушкбарни солгон, белига нўта боғлагон тиз чўқуб, хон муқобилида ўлтурди. Хон айди: бул аврат мани хотунимдур, оти Шаҳр Орой, қинчоқ элатидиндур, бул чодир шунинг учун қўрилгон, агар жанг ичра кирса, минг кишини бошини оладур, ўн минг киши ҳам муқобил бўлолмай, маъюб бўлаур, бир катта бош ўқи бор, чодирдин туруб отадур, минг кишигача қалқон тутуб турса, аларга таъсир қилуб, албатта, барчасини маъюб қилур. Эшитуб Хожам Баҳовуддин тамошо илтимос қилдилар. Хон буюрдиким, бир ўзга чодир тикинлар деб. Анда Шаҳр Орой ул чодир шикофдин ўқ отти, минг кишинин ўн минг кишигача қалқон тутуб югурдилар, барчаларига асар қилуб, зарби катта тош била илож тололмай, маъюб бўлдилар. Тўқтемурхон айди: Бухоро одамлари қанча бўлса, ушбу Шаҳр Орой ўзи кифоя қилур, қандай тожик мани сипоҳимга кучи етадур, ҳар нима хоҳлаганимча тожикларга қилурман. Соҳибқирон қаҳр чашма бўлуб, хон олдига келуб айдилар: ман нотаваб бечора ҳам тожик бўлурман, Шаҳр Орой била жанг хавас қилурман. Хон манъ қилди. Соҳибқирон сўзидин қайтмади. Хон Хожам Баҳовуддинга айди: сўфингизни қайтаринг, ажаби етубдур. Хожам Баҳовуддин айдилар: анинг кўнглига келган ишни қайтариб бўлмас.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Шаҳр Оройга юзланди. Шаҳр Орой чодир ичра туруб ўқини отти. Амир они ибода қилуб ўқини бошоқлари била олиб, рад қилуб чодир ичра кирди. Шаҳр Орой, филҳол, қўлига қилич кўтарди. Амир қиличин қўлидин олиб, қайтариб ўзига андоғ солиб эрдиким. Шаҳр Орой бошидин белигача икки бўлунди. Мун кўруб жатта сипоҳлари келуб Амирни, филҳол, ушладилар. Хон анда Амирни қатлга буюрди. Хожам муроқабада ўлтуруб эрдилар, баногоҳ бог тарафидин гулогулу овоз кела берди. Кўрдиларким, Тўхтамишхон, Тўқтемурхонни кичик ўғли баролуг йиғоч узра чиқиб чумчуқни уясидин боласини олиб, қўйнига солиб эрди, йиғоч тешикидин бир илон чиқуб, чумчуқ уясидин ўтуб Тўхтамишхонни бўйнига ўролибдур, барча ани нима қилурин билмай, ҳайрон бўлуб, барчаларига ваҳима тушуб Соҳибқиронга қарамай они фикрига муқаййид бўлдилар. Соҳибқирон онда туруб Шаҳр Орой хотун чодирига кируб ўқ била ёсин олиб шул ердин туруб йилонга қараб ўқ оттиким, йилонни қалласи зузулиб тушти. Аммо Тўхтамишхон билмай қолди.

Алқисса, хон Амирдин бул воқеани мушоҳада қилуб, ҳасаб ва ҳасабдин сўраб билдиким, Қорачор нўён авлоди, Чигатой қизидин

экан. Расми Чингизхон деб саждаи таҳийят қилди. Жўжи авлоди Чигатой авлодига сажда қилурдилар, Амир манъ қилди. Хон анда Жўжихондин қолгон гурзини Амирга инъом қилди. Оғирлиқи ўн ботмон келур эди. Хон айди: аҳд қилуб эрдим. Бухоро халқини қонини тукарман деб, тадбир қилингим, ҳукмим тагайюр бўлмасун. Анда тамоми мардуми Бухорони томуридин қон олдилар. Ҳукми хон тагайюр бўлмади. Амир хожам Баҳовуддин хизматида бўлдилар. Тўқтемурхон Бухорога кириб юртни алл ила сўрай берди: Вақтики, қинчоқ элатлари Шаҳр Орой ўлганини эшитуб, хеш-ақраболари они қонини талаб қилуб Бухорога келдилар. Хонга айдилар: бизларга Турагайни ўглини топиб беринг, ўлдурурмиз. хон кўб манъ қилди, бўлмади. Баҳовуддинга хабар юбордиким, бу жомоъни ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади. Анда хожам Сохибқиронга بازار қилуб, кўрдиларким, баҳадурликда арслондек, талаб жанггида қоғлондек эрди. Айдилар, алҳол, сабр қилгил, агар зўрлик қилса, андин кейин ўзинг билурсан, деб бошларини кўксиларига ташлаб тафаккурга кетдилар. Анда ҳар кофир ҳовлиларига яқин келуб, отдин йиқилуб бўйни узулуб, жони томуғ юртига кетар эрди. Агар эшикларига қадам қўйса, ғойибдин яроғ келуб, бўйнига тегди. Одамлар тамошо қилур эрдилар. Баҳовуддин муридлари била ўлтуруб эрдилар. қинчоқлар сўрадилар: сочлик йигит ким деб. Тожиқлар айдилар: девона Баҳовуддиндур, муридлари, Турагай Баҳодур ўглига ҳамийдурлар. Қинчоқлар айди: эй девона, сизга ишимиз йўқ бизларга Турагай ўглини келтуруб бергил. Хожам айдилар: ул мани муридим, нечук берай санга, асло бермасман. Анда аларни бир чол қарияси айди: бул девона тасаҳҳири малоика қилубдур, малоикани қочурмоқ осон, илло, бир туғулгон оға-сингилни келтурурсиз, мунда оға сингилсин зино қилгоч, малоика қочур. Анда Тотор отлу киши келуб, ўз синглини зино қилди, тарми эли андиндур. Хожам «оллоҳу акбар» деб, ранглари мутағаййир бўлуб айдилар: эй Турагайни ўгли, сани аллога тобшурдим, энди ғайратинг ва журъатинг бўлса, кўргузгил. Амир, филҳол, яроғ-аслаҳаларини белларига боғлаб, қўлига қалқон олиб, дубулгани бошларига кийуб, совутни эғилларига кийуб, Хожамдин фотиҳани олиб, бир тарафда Иноқ қўлига ханжар кўтариб ул юзи қораларга юзланиб эрдилар. Карвон саройдин қинчоқлардин Қолто отлу киши чиқуб, Амирга қилич кўтарди. Яна Амир Жўжихонни гурзисини қўлига олиб они уруб, қиличин синдурди. Қолто қочиб девор тагига ёшинди. Амир гурзи била деворга андоғ урдиким, устига девор йиқилуб, жони томуғ гориға беркинди. Қолтони иниси оғасини кўруб Амирга қилич кўтариб келди. Анинг кўлидин ушлаб, бир уруб икки тақсим қилди. Анинг ҳам жони оғасини ёнига борди. Анда Иноқ икковлари яёв карвон саройга бордилар. Иноқ айди: ман карвон саройини томига ўзимни олиб бу ёвни тошқори чиқарурман, Амир ани манъ қилуб, мандин жудо бўлмагил деди, қабул қилмади, сарой томига чиқти. Бири саройдин ани кўруб орқасидин чиқти. Иноқ полон остига ёшунди. Иттифоқо, Иноқ бўйнига полон ифи тушуб, шониб полон бида ерга юмалануб тушти. Ани тутуб бойладилар. Амир

Иноқни қўлга тушганини эшитиб карвон саройини остидин келур эди, одам қўблиғидин сарой томи йиқилди, Амир остида қолди. Халқ Амир Темур ўлди деб гумон қилди. Қипчоқлар Амирни ўлугини куйдурурмиз деб очиб кўрсалар, Амир тирикдур, лекин хушсиз ётур. Келтуруб Иноқ била боғлаб қўйдилар. Амир анча вақтдин кейин ўзига келуб кўрса Иноқни олдидадур. Қипчоқлар хоҳласа-ким, икковини ҳолок қилса. Ўшал вақт дунур-дунур овози галогул кела берди. Кўрсалар Тўхтамишхон Амирни бу ҳолда бўлганини эшитиб неча одамларни қалам қилуб келуб юз киши билан мулозимларидин бириси Амирни отни сағрисиға олиб, Иноқни яна бириси олиб Амирни яхшилиқ қилғони учун. Анда қипчоқлар Тўхтамишхонни ўртаға олдилар. Тўхтамишхон ҳийла била Амир ва Иноқ икковини Шамс ул мулк боғи деган жойи бутхонаға юборди. Қипчоқ элати Тўхтамишхонни қўб танг қилдилар. Тўхтамишхон эртағача деб алардин муҳлат сўрди. Топғласи яна Тўхтамиш олдиға бориб гавго қилдилар. Тўхтамишхон айди: бориб бутхонадин хабар олинглар. Лекин аларни расмида бул эрдиким, ёзуқлу, гуноҳкор киши бутхонаға борса, алар даҳл қилолмас эрди. Анда лоилож бўлуб, қай вақт бутхонадин чиқса ҳалок қилурмиз дедилар. Тўхтамишхон икки қулидин Амирга таом юбориб, уч кундин кейин иккала қул Тўхтамишхонни амри била олиб борган сабат ичра Амирни олиб ва бири Иноқни олиб, беркитуб кўтариб шох Нақшбанд пирим хизматиға келтурдилар. Хожам Амир Темурға айдилар: бориб Бароқхонни топиб келтурғил, мулкни жаттадин олиб, анга берғил, буларни вақти хануз узоқдур.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ВА ҚАНДАҲОР САРИҒА БОРГОНИ, БАРОҚХОННИ АХТОРИБ ЮРГОННИ БАЁНИ

Ҳазрат Нақшбанд пирим амр қилдиларким, Бароқхон қайда бўлса, ахтариб топиб, келтурғил, дедилар. Анда Соҳибқирон Иноқни олиб икковлари яёв бўлуб сафар йўлиға туштилар. Қўб-қўб заҳматлар чекуб юрдилар. Аммо вақтики Оқтемурухонни Соҳибқирон ўлдуруб эрди, анинг, ўрниға Қизил Темурхон Қаршиға ҳоким бўлди. Қаршини улугларини тамомиға буюрдиким, мани оғамни қотилин топиб беринг, бўлмаса, барчангизни қатл этгумдур. Анда айдилар, сани оғанг бир йигитни хотунин олиб қочуб уйида сақлаб эрди, ул йигит ҳамийят қилуб бир кечада ўлдуруб кетгубдур, маълум бўлмади кимдир. Ҳоким айди: ҳар кимарса ва ҳар нимарса шул шаҳр ичра хоҳ яхши ва хоҳ ёмон бордур, сизлар албатта, билурсиз, тезликда топиб берурсиз, бўлмаса барчангизни ҳалок қилурман. Биров айди: бул даштда бир азиз бор, илми Жафардин хабари бор, агар они топиб келтурсанг, ул киши илми Жафар била оғангни қотилин топиб берса керак. Қаршининг саҳросида гор ичра шайх Умар тоат қилур эрдилар. Сипоҳларидин юбордиким, ул кишини бул ерға келтуринг, деб. Анда сипоҳларидин ким горға яқин келса, отдин учуб кета берди, жони томуг шаҳриға етаверди.

Сипоҳлардин кўб одам отдин йиқилуб, ул ерда ҳалок бўлдилар. Ҳоким бул ишқа ҳайрон қолди. Аммо шайх Умарнинг ўғлилари бор эрдиким, кўб сатанг ва чафани эрди, Қизил Темурхонга келуб айди: Эй хоним, манга инъом берсанг Жафар китобини ўғирлаб келтуруб берурман. Анга минг олтун инъом қилди. Ул кеча отасини олдиға келди. Шайх айдилар: Ўғлум, ҳарчанд қилдим тургил, турмадинг, юзингда яхшилиқ нишони йўқтур. Бул анда, ота мани ёмонлигим йўқ деб онт ичти. Ул кеча вақтни ганимат билиб, китобни ўғурлаб олиб келуб ҳокимга берди. Тонгласи Шайх кўрсалар, китобларини ноқобил ўғиллари олиб кетубдур.

Алқисса, шайхни қўймасдин Ҳоким қошиға келтурдилар. Ҳоким иззат қилди, айди: эй шайх афандим, мани оғам қотилини манга билдуринг, бўлмаса Сизни ҳам ўлдурурман. Шайх айдилар, асрори гойибни оллодин ўзга киши билмайдур. Андин кейин Шайхни ўғилларини келтурдилар. Ул бебоки нонок Қизил Темурхонга айди: одамларни ўлдурмоқға талаб қил, алар фиғон қилуб отамга тазорруъ қилурлар, лоилож, отам қотилини топиб берур. Эртаси одамларни жамъ қилди, барчаларини қатлга буюрди. Андин кейин алар Шайхнинг этакиға ёбушуб зори қилдилар. Шайх айдилар: Эй халқ, илми гойибни тангри таборак ва таолодин ўзга киши билмайдур. Шул вақт узра бир қари хотун келуб айди, оғангни қотилин ман хабар берурман. Аммо бул қари хотун Хонимча била тануш эрди, бир-бириға дўст бўлуб, анга маҳрами асрор бўлуб, Хонимчан сода лавҳ сиррин айтуб эрди. Қизил Темурхон қари хотундин сўради, қотил кимдур? Қари хотун айди, оғанг қотили Турағай баҳодур ўғлидур. Ул фалон сўфини ўғли Иноқтоз қиморбоз била Бухороға қочиб кетгандур. Лекин хотунни сўфини уйидадур, деб бир-бир воқеани баён қилди. Филҳол, Хонимчаға хабар келди, анда Хонимча ҳайрон бўлуб, сўфи била видоълашуб бошиға телфак, эғниға тўн кийуб Бухоро сари юзланди. Анда бул хотунни тоболмай, сўфини тутуб кетти. Аммо Хонимча Мирзо Жаҳонгирга ҳомиладор эрди, йўл узра бир эски роботга йўлиқти. Анда важъи ҳомила яқин бўлуб, дарди зиёда бўлди. Ул эски робот жаҳонгир ибн Қизил Арслонхон Отабекдин қолгон эрди. Зўр ила ул робот ичра кириб эрди, бир ўгул вужудға келди. Аммо Бухородин Амир била Иноқ келур эдилар, шамол келуб кал Иноқ бошидин тўффисини тушурди. Шамол юмалонтуруб ер устида кета берди. Тўффисини орқасидин бул югуруб етолмай, Амир ҳам мунинг орқасидин кета берди, иттифоқо, бул роботга келдилар. Хонимчаға мулоқот бўлуб, Хонимча бўлган шарҳи воқеани бир-бир баён қилди. Амир бул ўгулни кўруб отини Мирзо Жаҳонгир қўйди, нечукким, Жаҳонгир роботида таваллуд бўлуб эрди. Аммо Амир тезлик била Қаршиға келдилар, ўлумдин одамларни нажот бергали. Аммо Қизил Темурхон сўфидин сўради, сўфи инкор қилди. Қаҳр-ғазабда бўлуб аввал шайх била сўфини шаҳодатға еткурди. Андин сўнг, ул золим тамоми халқни қатлга буюрди. Қарши элини андоғ ўлдира бердиким, катта-кичик, эру хотундин фиғон фалакка чиқа берди. Қарши халқини пасафини ул

хунхор побакор ўлдуруб эрди. Соҳибқирон етуб келдилар. Анда бировдин сўрдиким бу нима воқеадур? Ул айди, бир одам учун бу кофир золим барчамизни ҳалок қилур. Амир Хонимчани бир яқин одамга тоншуруб, тўғри Ҳоким олдига борди. Айди. Эй Қизил Темур Тўқтемурухон ўгли, оғангни қотили ман бўлурман, бу фақирларда нимаг бор? Анда Иноқ, бурчакда турур эрди. Ҳоким Соҳибқирон баҳодурлиқидин қўрқти. Айди, эй Амир Темур, ажаб баҳодур йигит экансан, икки қўлингни бергил, боғласунлар. Амир қайдга қўлини берди, бойладилар, қатлга буюрди. Анда Жатта беклари манъ қилуб айдилар, бул тўра бачалардин экан, зиндонга солсанг, Бухорога Тўқтемурухон отангга нома юборсанг, они ҳукми била иш қилсанг яхши бўлур, дегач. Иноқ бу сўзни англаб, андин Хонимча олдига келуб, видоълашиб, яёв Бухоро сари. Тўхтамишхон олдига бормоқ бўлди. Шаҳрдин чиқуб бир ерга келса, Қизил Темурхон номи юборган элчилари ётур. Аларни отин олиб, Бухорога юзланди. Кечани кеча, кундузини кундуз қилуб, жўнаб кетти. Бу элчилар ўрнидин турса, отларини ўғри олиб кетибдур. Лоилуж бўлуб, яёв юрдилар. Аммо Иноқ ел каби учуб Бухорога етти. Анда болалар ўйнайдургон варрак қилуб учуруб, Тўхтамишхонга хатни юборди. Мунинг учганини, ҳавода турганини Тўхтамишхон кўруб, варракни асло кўрмаган эрди, таажжуб қилиб, бу нимадур деди. Айдилар варракдур. Анда айди, варракни эгасини келтуринг, деди. Анда Иноқни олиб бордилар. Тўхтамишхон тануб, навозишлар қилди Соҳибқирон аҳволидин сўрди. Анда Иноқ воқеани бир-бир баён қилди. Тўхтамиш, филҳол, нома ёзиб, отасини муҳрин босиб Иноқдин Қизил Темурхонга юборди. Ўшал соат Иноқ номани олиб қайтуб Қаршига юзланди. Йўлда қамишзор тўқай бор эрдиким, анга келса Қарши элчилари чарчаб тўқай ичра ухлаб ётур. Анда қамишга ўт қўйиб, тўқай тамомини кўйдуруб юборди. Анда ул элчиларни жони ул тўқай ўтига тоб келтуролмай, қочиб кетти, томуг юртига элчи бўлуб етти.

Кал Иноқ Қаршига келуб ҳукмномани Қизил Темурхонга берди. Номада дебдурким, ҳарчанд, оғангни ўлдургон бўлса ҳам, зиндондин олиб озод қилгил. Анда Амир Темурни, озод қилуб юборди. Соҳибқирон Хонимчани олиб Шаҳрисабзга борди. Қора Темурхон Шаҳрисабзни адл бирла сўрар эрди. Бехавф Хонимчани ўгли била анда қўйуб, ўзи Балх тарафига, Бароқхонни ахтариб кетти.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ШАҲРИГА БОРИБ, АМИР ЧОКУ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Амир Соҳибқирон Иноқ била йўлдош бўлуб неча кун, неча тун йўл кезиб, чул кезиб, кун туруб, тун йуруб бориб Балх вилоятига доҳил бўлуб, бир саройга кириб, хужрасида қарор олдилар. Бир кун Амир саройдин чиқуб, ўрамаларда юрур эрди. Бир киши соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиглаб

борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдин йироқ қилгил. Амир анинг елкасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси қўлидан бир замонида муни озод қилгон эрди. Соҳибқирон анинг кайфиятидин сўруб, санга кимдин зулм етубдур, деди. Ул қари чол айди, мани бир гўзал ўғлум бордур, анинг оти Ҳинд Хожа. Юртни ҳокими Қамариддин тожикдур. Солқут қатагон анинг паҳлавонидурким, мени ўғлумни олиб қочиб, ҳаммомга кетубдур, билолмадимки, ул шум нима ҳақорат қилур. Амир айди, ҳеч кимга арз қилдингизму? Қари киши айди, Қамаридинга бориб арз қилуб эрдим, қулоқ солмади, лоилож, яратганга йиглаб келурман. Амир анга, мен бориб ўғлингни нажот берурман, деди. Ул чол кулди. Амир анга ўзини аён ва баён қилуб билдурди. Андин кейин қари киши Амирни тануб, уйига таклиф қилди. Амир айди, аввал ўғлунгни нажот бериб, андин кейин уйингга борурман. Амир Иноқ бирла андин ҳаммомга бордилар. Ул ҳаммомчиға ҳеч киши келмасун, деб эрди. Ҳаммомчи буларни манъ қилди. Амир ҳаммомчи сўзига қулоқ солмай ҳаммомга кира берди. Ҳаммом ичра кўрдиким Ҳинд Хожа ёлғуз турур, Солқут қатагон боши охур ичра, сув олур эрди. Амир, филҳол, бориб иккала оёғини кўтариб, бошини сувға тикуб турди. Солқут сув ичига кетти, жони ўзуллуб томуғ ҳаммомига етти. Муни Ҳинд Хожа кўруб урра қочти. Ўлуки охур ичра қолди. Қиморбоз Иноқтоз муни кўруб, дақ-дақ титраб берди. Иштон деб кўйлакини оёқига кийуб, кўйлак деб иштонини бошига кийуб, шошиб қолди. Ҳарчанд Амир айди, мардона бўл, кўрқма, деса ҳам фойда бермади. Ҳаммомчи келуб кўрдиким, охурдин лунги чиқуб, сув томуб турур, бориб қараб ўлукни айди, ҳой усто, бу қандай бало. Солқутни охур ичра ўлдуруб қўйубсан, деб ҳамомдин чиқуб, шовқун қила берди. Қатагон элатлари эшитиб етиб келдилар. Ҳаммомчи мунда шу икки йигитдин ўзга киши йўқ, деди. Соҳибқирон Жўжихон чўқморини кўтариб, наъра тортиб, шовқун солиб, мандурман Турағай баҳодур ўғли, деб уруш қила берди. Қамариддин эшитуб, отга минуб келди. Аммо Солқутни иниси Иримчи йўлбарсени ёшлиқида тутуб олуб, устига эгар юкини қилуб минуб юрар эрди. Ул ҳам эшитуб, йўлбарсга минуб келуб, Иноқни қамчин бирла урди. Оғзидин лахта қон келуб, ўзидин кетуб йиқилди. Они бойлаб қўйдилар. Андин Соҳибқиронга келди, қамчинини Соҳибқиронга ҳавола қилди. Амир ани дафъ қилуб чўқмор бирла уруб эрди. Иримчиға тегмай, Йўлбарсга тегуб бошини пачақ-пачақ қилди. Иримчи ерга тушуб кўб олишти. Амир чўқмор бирла андоғ урдиким, кўксигача тегуб, пора-пора қилди. Соҳибқиронни бу қилгон ишини жатта элати кўруб, фигон қилуб келдилар. Бир кечаю бир кундуз андоғ уруш бўлдиким, мундоғ масофни киши кўрган эмас. Амир жанг қила-қила шаҳарнинг дарвозасига келур эрди, анда кўпрук тешукига оёғи тушуб, тойиб йиқилуб эрди, келушуб боғлаб Қамариддинни олдига олиб келдилар. Амирни Иноқ бирла икковини зиндонга буюрдилар. Андин Бухороға, Тўқтемирхон олдига нома юбориб, дедиким, Турағай баҳодурни ўғли келуб, икки паҳлавонимизни ўлдурди. Ани элати қонини талаб қилур, берайму ё йўқ? Ҳануз нома жавоби

келмасдин, иттифоқо Амир бирла Иноқ зиндонда эрдилар. Зиндон эшикида қоровулга бир киши сабат ичра олма тухфа келтуруб, тўйга таклиф қилди. Қоровул икки кишини ўрнига қўйиб, тўйга кетти. Халиги икки киши чоғир ичиб, буларга айдилар, сизлар сабабингиздин тамошодин қолдук, тўйга беролмадук. Иноқ аларга айди, Сизни хизматингизга қоровул бир йилга нима берадур? Булар айди, бергани овқатимизга етмайдур. Иноқ айди, ман сизга бир пора лаъли Бадахшоний берурман, огирлиқи етти мисқол келур, қиммати етти минг олтун бўлур, бизни нажот қилурсиз. Алар қабул қилдилар, лаълни беркитуб қўйгон ерларидин олиб берди, иккови кўрдиларким, лаъл асилдир. Соҳибқирон бирла Иноқни зиндондин халос қилуб чиқарди. Иноқ кўнглида айди, бу икковига лаълни ташлаб кетарманму, деб. Яна аларга айди, эй қардошлар, қоровул келуб зиндонийларни қаерга юбординг деса, нима дерсиз? Алар ҳайрон бўлди. Иноқ айди, икковингизни ман боғлаб қўяй, сизлар юмаланиб, ер узра ётунг, қоровул келса, айтурсизлар, зиндонийлар ҳийла бирла бойлаб қочиб кетти. десаңгизким, кўрса маъқул қилур. Агар ўзи қочиб кетти десаңгиз, ҳеч ким инонмас. Алар қабул қилди. Ул содда замирларни алдаб, оёқ-қўлини боғлади, иккисини бошини кести, лаълни олиб, Ҳинд Хожа уйига юзландилар, билмадилар ўйи қайда бўлса, йўл узра бир қора кийимлик учради, маълум бўлдики, Ҳинд Хожадур, икковини уйига келтурди. Ул кеча анда бўлуб, тонгласи Ҳинд Хожани олиб, уччов бўлуб Бароқхонни ахтариб, шаҳрдин чўлга чиқтилар. Хиротга яқин еттилар. Чигатой эли жатта элатидан Хирот, Қандаҳоргача тарқашиб эрдилар. Овулдин овулга Бароқхонни сўраб ахтардилар, топилмади, балки билсалар ҳам кўркуб айтмадилар. Жиройил элига келдилар. Алар Амирни зиёфат қилди, алардин Бароқхонни сўрди, алар айдилар, биз ҳам тополмай, ҳайрондурмиз. Алардин ўзларига йўлдош талаб қилдилар. Алар мол-манолдин кечиб бермадилар. Андин сулдуз элига келдилар, булардин ҳам йўлдош талаб қилдилар, қабул қилмади. Андин Соҳибқирон, Иноқ, Ҳинд Хожа уч киши йўл кезиб, кун юруб Бароқхондин асар топпадилар. Соҳибқирон йиғлаб муножот ила бу абётни ўқудилар:

Байт:

*Тополмай мақсудим ҳайрон эрурман,
Биёбонлар аро сарсон эрурман.
Кўрунур ерда қум-тош, кўкда юлдуз¹.*

*Бу тошлардин қабарди ким оёқлар.
Бу чўлда йўқ қалов, зиё, на раҳбар,
Илоҳо, сандин ўзга Хизру Жаброил
Чирог эмас яшил, ҳоди эмас ел,
Ўзинг ҳоди бўлуб чин йўлингга сол.*

¹ Кейинги мисра асл нусхадан тушиб қолган.

*Адашган осий қулдурман, қўлум ол.
Ки сандин ўзга йўқдур ҳеч паноҳим,
Сиғиндим даргоҳингга, ё илоҳим,
Йўл ўзга қўймағил афтодаларни,
Хусусан, бизга ўхшаш соддаларни.*

Алқисса, Соҳибқирон тануш элатлардин рафиқ талаб қилдилар. Ҳеч ким рафоқатга ярамади. Печа кун йўл юруб, бир ерга келсалар, икки минг тева, ўн минг қўйга тўғри келдилар. Амир сўрди. Булар кимникидур? Қўйчилар айдилар: бул амир Чоку барлосникидур. Ул вақт амир Чоку элатлар ичра қўб гани киши эрди. Амир қўйчилардин сўрди, амир Чоку ўгли Мирзо Сайфиддин қайдадур? Алар айди: Мирзо Сайфиддин қудуқ бошидадур. Амир анда бордилар, кўрдиларким, мирзо қудуқдин нарида чодир ичра ўлтурур. Қўллари ҳар қайси ўз ишида эрди. Амир қудуқ ёқасига келса, қирқ ҳўкизни терисидин қилгон қовга осилиб турур. Амир анда қовгани сувга солиб, ёлғуз тортиб олди, охурга тўкуб, иккинчи тортиб олурида арқон узулди. Андог садо чиқдики, Мирзо Сайфиддин иргиб туруб оёқ яланг югуруб келди, қўллари ҳам келдилар. Мирзо сўрдики, нима гап? Айдилар, бу йиғит ёлғуз қовгани сувга солиб, тортиб, иккинчида узулди. Барчалари таҳсин қилдилар. Амир ул вақтда йиғирма бешда эрди. Амир Мирзо билан чодирга бордилар. Мирзо Сайфиддин тануб, ўзини танумасга солди. Андин кейин Мирзо айдиким, ҳар ким ўз жойин билуб ўлтурсуни, деди. Соҳибқирон Мирзодин юқори чиқуб ўлтурди. Мирзони аччиги келуб, Амирга айди, қайдин келдинг, қаерлик бўлурсан? Амир айди, ман бухоролик бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди: Амир Чоку барлос авлоди бул ерга келубдур, агар бухоролик бўлсанг бизни жуворилар Бухорода қанча бордур? Соҳибқирон жавобига айди: Бухорода жуворилар, гурунч, мош баҳоси бирдек эрур. Мирзони аччиги келуб, газаб бирла айди, эй бухоролик, на сўзин билуб гапурасан ва на ўрининги билиб ўлтурасан?! Амир айди, ман тўра бача бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди, ман мулла бўлурман. Соҳибқирон айди, «илм» дугатда нимадур? Мирзо Сайфиддин айди, ҳар ниманинг ҳақиқатини билмоқ. Амир айди, мени билсанг, Турағай баҳодур ўғлидурман, Бароқхонни ахтариб келдим. Мирзо анга нагий ният қилуб, билса ҳам қабул қилмади, инкор қилиб айди, ман эшиттим, Амир Темурни жатта синоҳлари ўлдурди деб. Энди сан ман Амир Темурман, деб келдингму? Соҳибқирон айди, мажҳул сўзга инонмағил, Амир Темур ман бўлурман. Яна Мирзо айди, Амир Темурни жатта элатлари бисёр қўб азоб ила ўлдурмишдур. Амир хоҳласаким, ўзини кўрсатса, яна туз ҳақини андешасини қилди, ўзини сақлади. Ўз кўнглида ўз элимни ён қилмоини, деб хафа бўлуб, андин жўнади.

Мирзо Сайфиддин ҳайрон бўлуб қолди. Ногоҳ, бир тарафдин чапг кўрунди. Чапг ичра фил минган бир киши келур. Аммо амир Хиндистон Амир Чокуга сийловга бир фил бериб эрди. Соҳибқирон кўрасаким, Амир Чоку эрур. Иккови бир-бирин тануб, кучоқлашди кўриштилар. Амир Чоку элу юрти эсига тушуб, аларнинг фироқиди

күб йиглади. Андин кейин Амирни кўшга олиб келди. Мирзодин Соҳибқирон кўнгли хафа бўлганини англаб қаҳр-газаб бирла мирзони ўлдурмоққа қасд қилди.

Мирзо Сайфиддин Амирни анда ўзига шафёъ қилди. Амир шафёъ бўлуб отасидин сўраб олдилар. Анда Амир Темур Амир Чокуга бошидин ўтган воқеасини бир-бир баён қилди. Хеч ким рафиқ бўлмаганини айтиди. Анда Амир Чоку бу учовларига от бериб, ўгли бирла ўзи аларга йўлдош бўлуб Қўшиғ қалъасига бордилар. Анда шахр ичра Иноқ кириб соатидин сўнг йиғлаб чиқа келди. Аммо Тугал бекким, туркмон эли Қўрагон элига кўб душман эрди. Соҳибқиронга айтиди: амакинг Хожки бекни буюруб, терисидин этини ажратиб, машаққат ила ўлдурурлар. Филҳол, Соҳибқирон қалъа ичра кириб, амакиларини аҳволини кўрдилар. Йўлдошларига, сизлар сукутда туринг, деб ўзи жаллод қонига секин бориб, амакини ўлукини неча олтун бериб, жаллодлардин олди. Этини терисига ўраб олиб чиқуб, салласин анга кафан қилиб, жаноза ўқуб, дафн қилдилар. Ўшул ерда бир бузуг қулбада ухлаб ётур эрдилар, туркмон эли чиқуб, бешовларини боғлаб олдилар. Қалъа ичра олиб кирдилар, беклари буларни ўлдурмоққа ҳукм қилди. Шул аснода шох Мансурдин шахри Маниҳаддин нома келди. Дейдурким, хушёр бўл ва хабардор бўл, Чигатой беклари бизни мулкимизга қасд қилмасун. Алҳол, Тугал хотирига келуб, ўз кўнглида дилхоҳлик қилуб, шох Мансур олдиға буларни тирик юбормоқ лозим бўлди, деб бул беш кишини икки бутюкдүк айри йиғочга маҳкам бўйниларидин бойлаб отларига миндуруб, бир неча муваккиллар бирла Маниҳад сарига юзланди. Жом йўлидин Харзга бордилар. Уч кеча, уч кундуз бирдек йўл юрдилар. Тўртинчи кечасида муваккилдин бирини уйқу галаба қилуб, Амирни отини жиловни қўлидин чиқуб кетти. Соҳибқирон ишорат бирла ўзга йўлга юрди, аммо кун совуқ эрди, сахаргача йўл юруб, бир қишлоққа етти, чеккасида бог бор эрди. Анда хонақоҳ ҳам бор эрди. Хофизларни овози, зокирларни сайҳаси чиқаду. Анда Амир тавакқуф қилуб, хофизларни ўқуганини, аларни оҳ ва ноласин эшитти.

Амир хоҳладиким, аларни бирини чоқириб ўзини бойлутуни ештурса, яна душманлар хабардор бўлмасун деб сабр қилди. Ногоҳ бир сўфи чиқуб нола била йиғлаб, икки итни хонақоҳдин келтуруб боғлаб қўйди. Бирини семизу бири ориқ, яна бориб хонақоҳ ичра кирди, соатидин кейин ул сўфи қўлида қоф ичра таъом олиб чиқти. Амир уни кўруб, шовқун қилиб айтиди, эй сўфи, мани бойлутганини ешгил, ўшал таъомингдин мани зоеъ қилмагил. Ул сўфи Амирга назар қилди, аммо таъомини икки итини олдиға қўйди. Амирга гафурмади. Таъом манга раво бўлмай, итларга раво бўлди, деб Амир бениҳоят кўб хафа бўлди. Вақти бўлуб ўшул хонақоҳдин бир нур чиқуб оламни тутти. Жаҳон кундуздек мунаввар бўлди, гўё Амир кўнглига етти иқлим жилва қилди, магриб, Яман, Хиндистон, Мозандарон, Ироқ, Форс, Туркистон, Ўрус, Хуросон барчаси кўрунди, яъни илқо бўлди, яна гойиб бўлди. Андин сўнг икки киши келиб Амирни бойлутганини ештиллар. Бирини қўлида ниёла тўла сут, бирини илгида коса тўла шароб, хар

қайсылари ўз косаларини кўб-кўб таъриф қилуб Амирга узаттилар. Амир шаробдин ичмай, сўтдин ичти. Сўнгра бир арийн кўрдиким, ўзи қаби арийн улагини кўтариб чиқиб кетти. Андин сўнг бир киши кўб чумчуқларини кўб машаққат бирла тутуб бир қафас ичра солди. лекин аҳтиёт қилмади, бир илон келуб чумчуқларини еди, кўби учуб кетти. Анда бир кирнитикан ҳозир бўлуб, илонни еди. Хануз кирнитикан кетмай туруб, тулки келуб, уни еди. Анда бир сайёд киши тулкини ўқ била уруб ҳалок қилди. Ўзи нари бормаи оёқи тойиб йиқилуб бўйини узулди. Буларини барчасини бир соатда ҳалокатга етганини кўруб, Амир ҳайрон бўлуб, таажжубда эрди. Ўшул вақтда итларга таъом бергон киши чиқуб, Амир Соҳибқирон қонига чорада ўроғлук бир нима келтуруб қўйди. Амир айди: аввал таъомни итга бериб, энди менга берурсан, деб сўфига бу қўшукни айди:

*Бу аҳволим санга қандай десам ман,
Бу ит арзиди, лекин арзимасман.
Бу хорлик бирла келтурган таъоминг
Агар бўлса самар, қандлик, емасман.*

Сўфи айди: ман хизматчи кишидурман, егил. Соҳибқирон дастурхонини очиб кўрса, қўйини тўши нинган этидур. Соҳибқирон уни завқ била хўб еди, тангри таъолога шукр айди.

Н а з м:

*Ҳар паришон сўзки айдим, ё карим,
Бачадин истиғфор олло алъазим.*

Амирни кўнглига келдиким, Хуросон ер юзин кўкраги эмиш. Манга азизлар муни бермишлар. Яна сўфи чиқиб айди: Эй тўра бача йигит, бери кел, азизлар сани талаб қилурлар. Анда Соҳибқирон хонақоҳ эшикидин ичкарига кирди, кўрдиким, бир оқсоқол киши беқасам тўпи ва фўпи ва мисвоклу, ўғли бирла шатранж ўйнаб ўлтурур, ҳар вақт ўғли ютса ақча берур, агар оқсоқол киши ютса, боқий кўюр. Муна Соҳибқирон ҳайратла қолди. Келуб бир чеккада қарор олди. Ул киши ўз ишига мағрур эрди. Ногоҳ тонг отиб эрди, эшикдан бир киши келуб, таъзим қилди, айди: йилқиларингиз ичра бир қайсар байтал бор эрди, аслю тугмаган, андин бир таажжуб той тугулгондур, анинг отини Ақим қўйдум, ул той от йилқиларини ҳар тарафга қувлаб, агар бир одамни кўрса, филҳол, ўлдурур, кўб шугдур. Алар қонини сиздин талаб қилуб эшикга келубдур, ул киши йилқичига қараб айди: хўб яхши, аларга тавон беришлар, Яна Соҳибқиронга қараб айди: бул киши била боргил, ўшал отни бул ерга келтургил, санга низоом қилдим, яна санга кўб сўзлар гафургайман. Амир айди: Эй Шаҳриёр афандим, яёв қандай борурман?

Ул азиз даҳшат қилуб айди: боргил, агар дармонда бўлсан, манга сизингил, деди. Амир кўнгила айди, бул киши мутақийдин

бўлса фисқини олотларини хонақоҳга келтурмас эрди, қиморбознинг ёнига ёндошмас эрди. Анда Амирни йилқичига қўшуб юборди. Йилқичилар айдилар, сани бизга йўлдош қилибдурлар, сан ул балони бошимиздин узоқ қилмасанг, биз сани қўймасбиз. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, лоилож йилқиларга борди. Кўрсаким, Ақим тойи кўк ранглик от эрур. Аммо Амирнинг таковори шахри Кешда қолиб эрди.

Алқисса, Амир таваккални олло таълога қилуб, бошига дубулга кийуб, қўлига юган олиб, Ақимга яқин келуб, тўғри бўлди. Ул таковар дубулгасига бир зарб уруб эрди. Амир тизи бирла букуб қолди. Анда мазкур азизга сизинди. Анда бир қўл гойибдин ҳозир бўлуб Амирни елкасидин кўтариб эрди, Амирга қуввати пайдо бўлуб, ўрнидин турди, ул отни ёнига ёшунуб, бир ирғиб миниб олди. Ҳар тарафга чопа-чопа шиддат била хонақоҳ эшигига келди. Амир бир дафъ қилуб эрди, жумжумада қолди. Амир ўзини жумжума ёқасига олди. Ҳарчанд зўр берди. Ақимни чиқаролмади, иложи бўлмади. Ул азиз хонақоҳдин чиқуб айдилар: эй Амир Темур, Соҳибқиронлик даъвосини қилурсан, отни буён келтурмоқга кучунг етмайдур. Ул азиз икки бармоқ била жумжумадин олдилар.

Деюрларким, замонида шох Мансур қатор филларидин бир фил ушбу жумжумага тушуб қолди. Бу азиз икки бармоқ била филни юқорига олиб эрдилар. Соҳибқиронга айдилар: Эй Амир Темур, сан подшоҳи азим бўлдунг, энди сан одоби салтанатни ўргангил, қазои-қадр санга хоҳлабдур, ул икки итни кўрдунг, бири семиз, бири ориқ, нафс оммора бўлур, анга парво қилмагил. Андин сўнг нур кўрдунг, иқболинг қуёшини партавидур, олам санга мусаххара бўлур, ўшул икки киши санга сут била шароб бердилар, сан сутни ичтинг, шаробни ичмадинг, агар шароб ичсанг золим бўлур эдинг. Ул ариким бир арини ўликин кўтариб ҳавога учти, ул Яъқубдур, ариларни беги эрди, фуқаросидин бири ўлуб эрди, ўлигини кўтариб, ўз манзилига олиб кетти. Сан ҳам фуқаро ахволидин хабардор ўлуб, эҳтиёт қилгил, зомиини қиёмат бўлмагил. Андин сўнг ул киши кўб чумчуқларни машаққат бирла тутуб жамъ қилуб, бир қафас ичра солди, ўзи кетгач, чумчуқлар учуб кетти. Ул дунёга хирсени қўюб, ранжу машаққат бирла жамъ қилгон эрди, олам ҳодисасидин тарож бўлди, зинҳор дунёга меҳрингни қўймагил, они муҳаббатига бойлаймагил. Аммо илон қафасидин бир неча чумчуқни тутуб еди, кирпитикан келуб илонни еди, анда бир тулки ҳозир бўлуб кирпитиканни еди. Тулкини бир отлик киши келуб ўқ била уруб, ўзи йиқилуб бўйни узулуб халок бўлди. Булар мисоли шўлким, дунё жойи мукофотдур, яъни ҳар ким бировга зиён хоҳлади, ул зиённи бошида кўргай, мусулмонлик шўл бўлурким, анга тўғри келса яхшилиқ қилурсан. Аммо қўйни тўшини бердук, яхши тамал қилким, Хуросон, ер юзини кўкси эмиш, мун санга инъом қилдук, эмди тургил, Жом ерига боргил, йўлдошларингни тобгил. Андин Амир Соҳибқирон Хайл ул Ақимга минуб йўлга

туштилар. Аммо Ҷом йўлида асирларни муваккиллар етаклаб юриб, тонг отгач кўрсалар Соҳибқирон йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтариб тополмадилар, кўб ташвинда бўлуб, лоилож, ул тўрт кишини олиб жўнадилар. Бир роботга етдилар, они Амир Салжук бино қилиб эрди. Анда қарор олдилар. Ҳаво кўб совуқ эрди. Ўзлари робот гунбази ичра кирдилар, асирларни ташқариға қўйдилар, ҳарчанд булар нола қилдилар, бизлар совуқ заҳматидин ҳалок бўлмайлуқ, бизлар ҳам ичкори кирайлуқ, деб, алар қабул қилмадилар. Ўшул кеча робот йиқилуб, муваккиллар ҳалок бўлди. Асирлар айдилар, бул Амир Темур иқболи турур. Аммо бўйниларидин айри бутқини ҳарчанд зўр қилдилар: ешолмадилар. Ҳайрон бўлуб турдилар. Шул вақт Амир аларни қошиға етуб бориб, аларни бойлуқларини ешуб, нажот бериб, андин Зиндафил хизматлариға бориб дуоларини олиб, Бароқхон талабиға юзландилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОННИНГ ШОҲ МАНСУР ҚЎЛИДА АСИР БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Эмди Бароқхон воқеасини эшитмак керак. Вақти бўлуб Тўктемурхон аскарлари жатта элати Мовароуннаҳр мамлакатларини барчасини олуб, анда Бароқхон ўз мамлакатида тура олмай, кечи била қочиб Бароқхон эғнига жанда, бошига кулоҳ, қўлига сўта олиб, чўлистонларни кезиб эрди. Қавми Чигатойдин баъзи ёмон кўнгишлар Бароқхон ҳалокатиға қасд қилдилар. Аларни сирини бир ушоқ бола хонга ҳабар беруб, Бароқхон бечора дўшманлардин ҳеч шаҳр ичра киролмай, доим дашту биёбонларда юрур эрди. Ул қавмға армон бўлуб. Бароқхондин хабар тобмадилар. Аммо Бароқхон яёв йўл кезиб, кеча-кундуз чўл кезиб, оёқ яланг, бош яланг бўлуб, даштни ҳаво била елиға гаранг бўлуб, гоҳ юруб, гоҳи чарчаб, даранг бўлуб, олам ҳодисоти ранг-баранг бўлуб, Тегин аскарлари оёқидин найза уруб, қуёш беги бошидин зарра-зарра байза уруб, андоғ ҳолга туштиким, оҳ деса оғзидин яшин каби ўт чиқар эрди. Салтанат ёдиға тушуб, ёғин каби кўзидин ёш тўкар эрди. Гоҳи тангри тоборақ ва таъоло ва қуддусга шукр айтур эрди. Гоҳи ўз аҳволини кўруб андешау фикр айтар эрди. Ва гоҳи, бу байтни фигон ва нола била зикр айтор эрди.

Н а з м:

*Биёбон аро ман ғарибу фақир,
Жафо жаврларға бўлуб чун асир.
Қаёнда қолибдир беку хонлиғим,
Бу саҳро ародурму сарсонлиғим.
Бўлибдир элимдин вафо бир тараф,
Мани қатлимға тиғу ханжар бакаф.
Жудо беклиғимдин қилиб шўр бахт,
На иззат, на давлат, на афсар, на тахт.
Ўтуб бу сифатда кеча кундузи,*

Чўлистонда қолдим манам ёлғузи.
Бошимга ўтубдур қуёшдин асар,
Оёғимга урғон тикон нашта.
Оёғим ялангдур, бошим ҳам яланг,
Оёғим қобартиб қуму тошу санг.
Таним узра жанда, қўлимда таёқ,
Белимда расандур, элимдин йироқ.
Қолиб мулк, боғу гулистонларим,
Алар ўрнигаму чўлистонларим.
Юрурга оёғимда йўқдур мадор,
Чўлистон қилуб ҳолимни танг-у тор.
Қуёш кетти, тўлғай самоға нўжум,
Мани кўнглум андоғ бўлуб ҳам ҳужум.
Илоҳи, ман бандаға раҳм этуб,
Гуноҳим кечур, айбимни беркут.
Бу олам, у олам ўзинг илгим ол,
Адашганларни, худой, йўлга сол.

Алқисса, Бароқхон бечора сарсон-саргардон ҳар жоғибга юруб Қандаҳор сарига борди. Қандаҳор ҳокими шох Шужоъдин илгари шох Мансур эрди. Аммо Бароқхон бисотида лаълдин бир узуги бор эрди. Анда бир булоқ ёқасига келуб, ёшинуб, ул булоқ ичра тушуб гусл қилди. Сувдин чиқиб кўрдиким, узук йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтардиким, топмади. Ҳеч киши кўрунмади. Хайрон бўлди. Бул узук йўқ бўлганига кўн хафа бўлди. Лоилож Қандаҳор ичра дохил бўлди. Ўрамларда юрур эрди. баногоҳ дунур-дунур овози кела берди. Кўрсаким, начанд чавкар отга минганлар келур, қўлларида қушлари, олдиларида този итлари бўйнида олтун қуллода, бир-бир ўта бердилар. Аларни орқасидин шон-шавкат бирлаи шох Мансур кела берди. Бароқхон анинг дабдабасига кўзи тушуб эрди. Барчалари шон-шавкат ила овдин келурлар. Анда Бароқхон ўз салтанати ёдига келуб, ичи куйуб, юрак-бағридин бир оҳ тортиб эрди. мунинг охи шох Мансурга маълум бўлди. Кўрдиким, қаландар сурат, салтанат сийрат бир киши. Буюрдиким, ўшал қаландарни олиб юринглар. Анда ўрда сарига бир боғ ичра кириб ўлтурди. Бароқхонни келтуруб, чодир ичра шох Мансур қошига жой кўрсатдилар. Шох Мансур Бароқхондин ҳар тарафдин сўз сўрди, тамкин ила жавоб қайтарди. Шох Мансур билдиким, салтанатлик кишидур. Буюрди бир каф олтуи келтуруб бердилар. Бароқхон пўтасига солиб олиб кетти. Шох буюрдиким, кўринглар нима иш қилур. Мулозимлар келуб кўрсалар, олтуини бир чеккага тўқуб, парво қилмай борур. Алар айди, эй гадо, олтуини нега таппадинг, бегимиз санга инъом қилубдур?! Қулоқ солмай кета берди. Қайтуб Мансурга айдилар. Яна буюрдиким: Келтуринг, Бароқхонни келтурдилар. Шох Мансур туриб, ўзини ўрнига ўтқузуб, хизмат пўтасини белига боғлаб, уч кеча-уч кундуз айшу тароб қилдилар, шароб, кабоб келтурдилар. Бароқхон шаробни қулига олиб айди.

*Кўзда ёшим шаробдур, жону кўнгил кабобдур,
Недин ўзум тароб қилай, ҳол манга харобдур.*

Шоҳ Мансур хушлуқ вақтида арз қилуб сўрдиким, эй йигит, чин сўзлагил, қандай кишисан, гумон қилурманким, сандин шавкати салтанат иси келур, Бароқхон инкор қилди. Мансур айди, қайси кун юрак-бағрингдин оҳ тортинг, сабаб не эрди? Хон айди, бир узук йўқоттим, лаълдин эрди, оҳим анинг учун. Шоҳ Мансур, санга дунёни қурби йўқ, деб инонмади. Хон айди, ул узукда етти бобом отлари бор эрди. Мансур билдиким, узукни топмагунча бу қаландарни ҳасаби ва насаби маълум бўлмас, деб фикр бирла ўйланиб Бароқхонни либоси қаландарий бирла ўзига рафиқ қилуб, овга чиқуб борур эрди. Бир киши ўзидин ўзи улуглар каби таассуф бирла борур. Мансур кўруб они чорлатуб савол сўрди, ул айди, аввал ўтунчи эрдим, қарга уясидин узук топиб, меҳнатдин холос бўлуб, Мири шикор бўлдим, саллам била қушимни бир ерга қўйуб эрдим, қушни оёғи бойлануб, салламни сургаб, кўтариб кетти, они орқасидин югуруб олайин десам, ул ерда отимни бўрилар еб қўйубдур. Энди Мири шикорлиқни қўйуб, хотиримга дағдағи қушбегилик тушубдур, энди ўз ақлимга назар қилсам, манга лозим лобади қушбегиликдур. Шоҳ Мансур кулди, айди; ақл бирла мансаби салтанатга етиб бўлмас, ало, ахчанг керак манга, ахчанг бўлса бергил, ман сани қушбеги қилайин, деди. Мири шикор анда ота-бобомдин қолгон деб бир лаъл узукни чиқориб берди. Мансур муталаа қилуб кўрдиким, Бароқхоннинг етти отасини исми ёзилубдур, ушбударким, Бароқхон ибн Баёнқулихон ибн Қора-чорхон ибн Дунхон ибн Чигатойхон ибн Чингизхон ибн Бартонхон ибн Қобхонга борур. Филҳол, шоҳ Мансур Бароқхоннинг асвал қайвон, жулус айвонлиғини билуб Бароқхонга шоҳона либослар ва хилъат кейдурди, олдидин тахтга ўрун берди, икковлари тахт узра ога-инилиқ аҳдини қилдилар. Бир неча кун маишатдин кейин Шоҳ Мансур мастлиқ вақтида ўзига баҳодурлиқ лофини уруб хонга айди, ҳеч киши мани қўлумни қайиролмас, аммо ман ҳар қандай баҳодур кишини қўлини ушлаб қайиргайман. Анда Бароқхон табассум қилиб, Мансурни қўлини ушлаб, андақ қайириб эди, Мансурни холи қолмади. Бароқхонни бу иши Мансурга огир бўлди. Аммо шоҳ Мансурни бир синглиси бор эрди — ким, оти Шижоат бекач эрди, кўб баҳодир, гўзалликда нодир бир қиз эрди. Мансур секин синглисига бориб, бу сирдин изҳор қилди. Анда Шижоат бекач айди: Эй ога, они манга тўғри қилгил, ман ондин сани қасосингни олайин. Мансур айди, ул санга маҳрам эмас. қандай бўлур?! Шижоат бекач айди, хийла шулки мани анга никоҳ қилуб бергил, мани қўлимни қайирса, никоҳ дуруст ва агар они қўлини қайирсам, никоҳ фасод бўлсун. Шоҳ Мансур Бароқхон қошига келуб айди, мани бир қариндош синглим бордур, они оти Шижоат бекачдур, сан бирла қўл қайирмоқ қилубдур. Аммо они санга ҳукми шаръи нубиввий бирла никоҳ қилуб берурмиз. Агар сан

они қўлини қайирсанг, сани хотунинг бўлсун ва агар кучинг етмаса, талоқ қилурсан. Бароқхон қабул қилди. Андин сўнг синглисин никоҳ қилуб берди. Бароқхон Шижоат бекач била иккови бир тўнақда ўлтурдилар. Шоҳ Мансур ҳам ҳозир эрди. Аммо Шижоат бекач баҳодурлиқ ва паҳлавонликда Бароқхондин зўр эрди, лекин Бароқхонга ул қиз ошиқ бўлди, Бароқхондин ажралмоқга тоқати бўлмади. Бароқхоннинг қўлини ушлаб қайиролмагандек бўлуб эрди. Бароқхон анинг қўлини қайирди. Андин сўнг икковлари кеча-кундуз айш-ишратда бўлдилар. Шоҳ Мансур кўнглида кудурат қолди. Аммо бир кеча Мансур девор тешикидин қараб туруб эрди. Шижоат бекач Бароқхонга айди, ман ишқим сани қўлингни қайирғали қўймади, деб Бароқхонни нозлар била қўлини тутуб қайирди. Хонни анга ҳарчанд қилуб кучи етмади. Мундин Мансур воқиф бўлуб, аччиги келуб тонгага эрта саҳарда қаҳр-ҳашама бўлуб, начанд қулларини мукаммал қилуб бекач бирла хонни бошига келди. Бекач уйғонди, кўнлашиб Шижоат бекачни ўлдурдилар. Мансур уёлиб, кўрунмай қулларига айди, гавго қилманг, хонни уйқусида бойланг, ўзи шармандалиқдин Бароқхон тўғрисида келмади. Они бойлаб бир қулга топшурдилар, муни тириклай ерга кўмгил, нафаси чиқмасдин ўлсун, деди. Алънёз бо оллоҳ ўшандог аҳди бузук подшоҳлардин. Аммо қул уйига элтуб эрди, тангрим анга муҳаббат солди, ўлдурмади, айди: сан ҳозир шул ерда бўлгил, ман сўнгра, худо хоҳласа, ўз элингга юборурман, эмди сабр қил. Андин Мансур қошига бориб, ўлдурдум, деди. Аммо ҳар кун эрта бирла хоннинг холидин хабар олиб, сув била емак келтуруб берурди. Иттифоқо, ярим кеча Амир Темур Соҳибқирон ва Амир Чоку барлос ва мирзо Сайфиддин ва Иноқтоз қиморбоз ва Хинд Хожка барчалари Қандаҳорга бориб кирдилар. Соҳибқирон бир ерга отини бойламоқ учун қозиқ қокиб эрди, муни кўруб хонни келтурган киши хонга кириб, сани элигдин одам келубдур, тапурмусан, деди. Бароқхон секин кўриб, Амирни отини айтиб чақирди. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, йўлдошларига айди, барчалари эшитуб, таажжубда қолдилар. Амир Чоку Бароқхоннинг товусини тапуб. «Ушбу Бароқхон», деб хонни қошига кирдилар Бароқхон кўрқуб, буларга секин-секин сўйлади, бир-бирларидин аҳвол сўрашиб, йиглашиб, бу назмни Бароқхон аларга айди.

*Бўлубдур худодин қазо-у қадар,
Бу сарсонлуғумдур юруб дарбадар.
Ўрамлар кезарман неча йўл кезиб,
Юруб дашту саҳро неча чўл кезиб.
Элим барчаси қолди йўллар аро,
Адашиб ки юрдум не чўллар аро.
Бухорийларимдин манга йўқ хабар.
Жатта қилди юртимни зеру забар.
Биза қолмайин ору номус, нанг.*

*Келуб Балх аро биза қилди жанг.
 Заъифдур элим, ёв қавий бўлдилар,
 Бизи барча душман кўруб қулдилар.
 Фалак Зол этибдур мани кўб хароб,
 Сочилган бошим узра ҳасрати туроб.
 Қилиб тошни ёстуқ, тикондин палос,
 Чурик жандаларни қилубман либос.
 Таним тош-тикондин бўлубдур яра,
 Соқолим оқарди бу ғамдин, қара.
 Чаманда тўлубдур бари зоғлар,
 Анодил қафисда юрак доғлар.
 Қани мулки молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Қаёнда қолибдур беку хонлиғим,
 Неча кун Бухорода султонлиғим?
 Қани дўстлар била қалин суҳбатим,
 Қани салтанат, давлату шавкатим?
 Қани тазту бахтим, қани боғлар?
 Қани ёрлар, жўра, ўртоғлар?
 Қани ул қариндошу туққанларим,
 Қани ул аёлим, неча дилбарим?
 Қани мулку молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Бадахшону Кобил, юруб то Ҳирот,
 Қаландар ўзумни қилуб Мискин от.
 Қочуб Балх саридин, боруб Қандаҳор,
 Юрубман адашиб бўлуб хору зор.*

Алиқисса, Амир Темур Бароқхонга кўб насиҳатлар қилди. Аммо Бароқхон мулкиндин ажраб қаландар бўлғониға уч йил бўлуб эрди. ёши қирқға бориб эрди. Ғам-ғуссадин соқоли кўб оқариб эрди. Аммо булар сўзлашғониға Бароқхонни ўлдурмай, тарбият қилғон қул бир тарафдин мўралаб туруб эрди. Сохибқирон они кўруб, ёмон хаёл кўнглиға келуб, ёсини қўлиға олиб, анға ўқ отти. Ул бечора сайҳа тортиб йиқилиб, ҳалок бўлди. Бароқхон мун кўруб йиғлади. Амир ҳақиқатни билиб, пушаймон бўлди.

Б а й т:

*Яхшилиқ тухмидан экуб ушбу фалакни гардиши,
 Берди ул бечорағаким заҳар қотил емиши.
 Яхшилиқ дўстиға қилса, ёмонлиқ душмана,
 Алқаши дўстиға урмас, душманға қарғиши.*

Алқисса, ул бечорани дафн эттилар. Бароқхон Амир Темурдин андак койиб хафа бўлди. Агар кучи етса қатлға таваққуф қилмас эрди. Бароқхон айди, бир узуким шоҳ Мансур қўлида қолди, бир киши они келтурса. Амир айди, турғил эртароқ ўз манзилиға борайлук, узук топилмас мато эмас. Хон айди, ман сизга керак

бўлсам, манга ул узук керак, нечукким, онда мани ота-боболарим
исмлари бордур, боринглар, узугимни иноқ Мансур қўлидин
келтурунглар. Барчалари сукут қилди. Амир Ақим отини
минуб, хонни олдиға солуб борди. Ўрда сарига яқин етуб, буларни
бир ерга қўйиб, ўзи Иноқ биле ўрдаға кирди. Бароқхон қўрқуб,
қолганлар биле қочиб кетти. Ҳинд Хожа Амир келгунча турайлуқ,
деди. Хон қабул қилмади. Аммо ушал кеча, қудрати худо,
дарвозабонлар ухлаб ётур эрдилар. Амир етти дарвозадин ўтуб,
Иноқни эшикка қўйуб, ҳарамға дохил бўлди. Шох Мансурни
қўрдиким, маст уйқуда ётур, қўлидин узукни секин тортиб олди.
Бир хат қўлин устиға қўйди. Анда бир қули туруб ҳамла қилди.
Они ўқ бирла теракка қоқиб қўйди. Андин Иноқ биле келуб
кўрсаким, йўлдошлар кетуб қолибдур. Амир лоилож бўлуб буларни
ахтариб кетти. Шох Мансур эртаси қўлини кўруб ҳайрон бўлди. Яна
хатни мутолаа қилуб кўрса, айтубдур, биз тўра бача бўлурмиз, сани
мулкингни олурмиз, ўзингни ўдурмасмиз. Мансур Амрининг
баҳодурлиғина таҳсин қилди. Филҳол, отға минуб саҳроға юзланди,
орқасидин аскарлари юрдилар. Шох Мансурни вазирини отини
Шамс ул мулк дер эрдилар, кўб ақлга етук киши эрди. Булар сани
ўлдурмабдур, деб Мансурни манъ қилди, санға аларни иши йўқ,
деди. Шох Мансур қабул қилмади. Аммо Бароқхон тоғ бағрида
туруб эрди, ногоҳ чапг чиқа келди.

Кўрсаким шох Мансур келур. Орқасидин қўшунлари келуб, тор
йўлда олдини олдилар. Мансур қўлиға санчқусини олиб, бошидин
айлантуруб, «Амир Темур» деб чақира берди. Бароқхон айди:
Муни фикрини нима қилурмиз? Ҳинд Хожа айди, бориб ман Амир
Темур бўлурман, дегайман. Бароқхон жавоб берди. Ҳинд Хожа
майдонға бориб, эй Мансур, ман Амир Темур бўлурман, не ишинг
бор, деди. Мансур айди, галат айтурсан, Амир Темур эмассан,
ҳаддинг йўқким, мани ҳарамимға киргайсан ва узукни қўлимдин
олгайсан, қўлимни теракка ёпиштургайсан. Ҳинд Хожа ман Амир
Темур бўлурман, албатта деди. Мансур айди, агар Амир Темур
бўлсанг, қўлни қайси теракға боғладинг? Ҳинд Хожа ҳайрон, бўлуб
айди: шошиб қайси теракға бойлаганимни билмадим. Мансур айди,
сўзингни чинлиги йўқ. Амир Темур бу ишға шошмас. Ана Ҳинд
Хожа Мансурга ўқ отти. Мансур қалқонини тутти, отган
ўқи ақалли ўзига етмади. Анда Ҳинд Хожа айди. Бароқхон
вафоси йўқлиғина йиглади. Мансурга айди: ман Амир Темурни
қўлидурман. Бароқхон мани санға юборди. Мансур айди, Амир
Темур шундай киши учун ранж ва машаққат тортиб келурму?
Бориб Бароқхонға айғил, ўзи келсун. Ҳинд Хожа келуб Бароқхонға
айди. Анда хонни аччиги келуб, мани Мансурдин қўрқди, дерсан.
Ё мандин Амир Темурни кинасини қилурсан, деб қилич кўтариб
Ҳинд Хожаға солди. Анинг баданиға яроғи тўрт бармоқ қадари
ботти. Ўзи майдонға борди. Шох Мансур кўруб таъна ва маломат
қилди. Хонға айди, шундай хизматчи кишини қўлдан юбо-
рурсанму? Бароқхон айди, жадал бирла ишингға машғул бўл. Анда
Мансур қўшунларини чақириб айди, ҳеч киши манга кўмакға
келмасун деб икковлари қўлларига санчқу олиб раддибадал айлади

уч мартабагача. Тўртинчида Мансур найзаси Бароқхоннинг совутига илиниб қолди. Бир тортиб эрди, хон отдин йиқилуб ерга тушти. Мансур мулозимига буюрдиким, хонни калласини танасидин жудо қилгил. Мулозим келуб, кўксига чиқуб хоҳласаким. Бароқхонни қатл айласа. Амир Чоку мун кўруб, йиглаб айди муножот.

Б а й т:

*Муножотим қабул эт, ё илоҳи.
Ўзингсан барча олам подшоҳи.
Сизиндим санга бул кун биру боро,
Бу ерга бизга сан бергил паноҳи.
Қидирдук тўрамизни, энди топдук.
Десак бул кунда бўлғай табоҳи.
Бу дардларга ўзинг бергил давони,
Фақирларни ўзингсан тажогоҳи.
Кўзимдин шашқатор ёшлар оқузиб,
Сурай даргоҳингга рўй сиёҳи.
Олибдур юртимиз кофир эликим,
Мусулмонларга бер оромгоҳи.
Сизинган даргоҳинга ман қулингни,
Дуом айла қабул, кечгил гуноҳи.*

Банагоҳ, тоғ бағридин бир от минган йигит шовқун қилуб, наъра тортиб чиқа келди. Қўлида йўлбарс терисини сайд қилиб, орқасида бир киши бабр терисини хода учига ялов қилуб келур. Кўрсаларким. Соҳибқирон бирла Иноқ эмиш. Анда Амир кўрдиким, хон кўксига чиқуб ўлтурур, қўлинда ханжар, хоҳласаким. Бароқхоннинг танасидин калласини жудо қилса. Амир Соҳибқирон найза сопи бирла андоғ урдиким, мулозим калласи узуллуб, чаққон бўлуб хизмат қилмоқга қирқ қадамга юмалануб келуб турди. Бул хонни Мансур кўрди, билдиким, Амир Темур ушбу йигитдур. Амир хонга айди, эй афанди хоним, маъзур тутқил хизматингга таваккуф қилдим. Бароқхон уёлиб ҳеч нима демади. Амир Чоку ҳам мунфаил бўлди. Ҳинд Хожа мулойимлик қилди. Амир қайтуб бориб шоҳ Мансур йўлини олди. Шоҳ Мансур Соҳибқиронга айди, қатлни андеша қилгон тўра санму? Амир айди, эҳтимоли бор. Яна айди, мани ҳарамимга журъат била кирган санму? Амир айди, оре. Мансур, айди, қўлни қайси теракга боғладинг, қайси жонибда эрди? Амир айди, қутб жонибдаги теракга бойладим. Шоҳ Мансур таажжуб қилуб билдиким, ҳақиқатини айтур, Амир Темурни ўзидур. Ваҳима тутуб қолди, бовужуд, билдирмади. Огози мухораба қилиб, жанг ичра кируб, қиличини кўтариб Амирга солди. Амирни бир қўлини мажруҳ қилди. Амир бир қўли бирла шоҳ Мансурни пўтасидин ушлаб ерга урди, пўтаси узилди. Ол Музаффар қўшунлари Соҳибқирон устига тўкилди. Мансурни байроқини остигача ҳамла қилуб борди. Бовужуди, бир қўлидин қон оқиб кети берди, қони тийилмади, гайратидин буюрдиким, ўт ёқинг деб. Ўт

ёқтилар. Ханжорни олов ичра қўйуб, қизил чўқ қилиб, қўлини томури қирқилуб эрди, анда босуб кўйдурди, жиз-жиз куйиб овози чиқти. Анга йўлдошлари ҳайрон, таажжуб қилдилар. Филҳол, қон тўхтади, лекин Амирни бир қўли маъжуб бўлуб, ишга ярамай қолди. Аммо шоҳ Мансур қўшунлари атрофни мухосара қилдилар. Охири. Иноқга буюрдиким, йўлдошлар келуб мадад беринглар. Шоҳ Мансур ланкари ичра туруб эрди, бир тоғ тарафдин сойга сел кела берди. Тоғни бир лўндаси йиқилуб, аскар узра тушти. Амир Темурга зарар қилмади, ё пирим Нақшбанд, деб бир чеккасидин чиқти. Ғойибдин бир қўл ҳозир бўлуб, Амирни тоғни юқорисига чиқориб қўйди. Шоҳ Мансур қочиб Қандаҳорга кетти. Қўшунлари сел ичра қолиб ҳалок бўлди. Соҳибқирон анда боши айлануб, Сехистонга бориб қолди. Иноқтоз яёв бир элдин ўтуб бир тоғ узра келуб, чоруқи йиртилуб, тоғда қолди. Бирдан ёмғур ёға бошлади.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН СЕҲИСТОНГА
БОРГОНИ, АТРОФДИН ЭЛ АМИРНИ КЎРМАКГА
КЕЛГОННИ БАЕНИ

Аммо Иноқ ёмғурдин ўзини бир тоғ ичра олди, анда олов ёқиб оёқига туз суркаб, яёв юрмоқ учун қувват бўлурму деб оёғини оловга тутти. Ногоҳ ўт ёругини тоғдин кўруб бир қоплон кела берди. Иноқ муни кўруб ўтни оз-оз ёқти. Қоплон олов ёнганига таажжуб қилуб туриб эрди, орқасидин товуш келдиким, бу ерда биров ўт ёқаду, деб. Қоплон орқасига қайтуб, бу кишини ҳалок қилди. Иноқ оловни кўрқуб ўчирди, тонг отқондин сўнг бориб кўрдиким, қоплон бир кишини пора-пора қилуб кетубдур. Андин ўтуб, неча қадам юриб эрди, филҳол, икки киши келуб Иноқни маҳкам ушладилар, бойлаб айдилар, кеча бизни қардошимизни қоплонга ҳалок қилдургон шул деб, ура-ура олиб кеттилар. Қўшунларига келтурдилар, улар ўн минг эрди, икки улуғи бор эрди. Иноқдин сўрдилар, Иноқ аларга воқеани баён қилди. Алардин бири Иноқни тануди, анда Амир Темурни сўрадилар. Иноқ Бароқхон талабида келганини айди. Алар айдилар, бизлар ҳам Бароқхонни ахтариб келдук. Аларни бири Учқора баҳодур, бири Тоғабўга баҳодур эрдилар. Иккови Иноқни чодирга келтуруб кўб навозишлар қилдилар. Амирдин хабар тобмадилар. Анда бир галча келуб, алар беш киши Сехистонга бордилар, дегаҳ, булар барчаси тоғдин ошиб Сехистонга яқин келуб, бир улуг тошни кўрди, ости уй кабидур. Амир Чоку айди, эшитуб эрдим, бул тошни Зол ўгли Рустам сайдгоҳ учун уй қилгондур. Ул ерда Амирни қўлини яраси кўпайиб, ўзи заифланиб, бу уйга туштилар. Озуқлари қолмаб эрди. Аммо Сехистон ҳокими Жаён чашм отлу киши эрди, Ҳиндистон беки анга бир ҳўкиз юбориб эрди, турфа нақш-нигорлиқ тарғил эрди, бул ерда ўтлаб юрур эрди. Ҳеч киши они манъ қилолмас эрдилар. Иттифоқо ул ҳўкиз ўтлаганича булар қошига келди.

Алар очликдин ҳалокатга яқин бўлуб эрди. Муни кўруб Амир

айди. бу бизларга таигри-таоло юборган ризқ эрур. деб бошини кестилар. Анда этиини шўрба қилуб, еб-ичиб Хинд Хожжа терисини бозорга олиб чиқти. Подачилар хўкизини ахтариб тополмадилар. Биров савдо узра тарғил хўкиз терисидин тануб Хинд Хожжани ушлаб Жаён чашм қошига келтурдилар. Хинд Хожжа айди, ман ёлғуз эрдим, оч қолдим, лоилож ушбу хўкизини сўйуб едим. Жаён чашм қабул қилмади. Айди, бу қилгонинг бир кишини иши эмас, деб тутуб, қийнаб азоб берди. Андин кейин шерҳи воқеани баён этди. Филҳол, Жаён чашм султон Қиличбек насли Ёъқуб Сафодин эрди. Андин тўрт юз киши била келуб, Амир Темурни атрофини олиб, ушал тош уйга қамадилар. Лоилож, Амир қўли бирла бўйнига ҳамойил осиб, тўфанг ила ўқ ёсини осиб яёв кела берди. Султон Қиличбек ариг ёқасида от узра туриб, сув деб буюрди. Анга бир ниёлада сув тутдилар, олай деб эди, бул тарафдин Амирни дубулга, совутини садосига от хуркаб, Қиличбекни ташлаб қочти. Амир келуб бир қўли била белидин кўтариб ерга секин ўтгузуб қўйди. Анда Қиличбек Амирни қўлини ўшиб, айди: Санга жоним фидо, нима десанг, хизматингда бўлайин, деб аҳд қилди. Бориб Жаён чашм корини адо қилай деб, они қошига келди. Айди, мани Хинд Хожжага бадал қилуб юборди. Амир Темур санга сўзлар айтуб юборди. Анинг сўзини қулоқингга ёшурун айтурман, деди. Махрамдин бири Жаён чашмга секин ишорат қилуб айди. Қиличбекка омон берма. Жаён чашмга қараб айди, мани сандин хаворим бор, мабодо Амир Темур бирла мувофақат қилгон бўлма. Қиличбек анга айди, мундог сўзни гапурма. Амир Темур санга бу сўзни айтуб эрди деб, Жаён яқин келуб қўлига ханжар олиб, бирдан қасди солмоқ эрди. воқифлар, филҳол, ушладилар. Жаён чашм ўлдурмоқга амр қилди. Қилич айди, нима қилсанг, андог қилғил, ман Амир Темурга дўст, вафодорман. Жаён чашм аҳдиндин қайтғил, деб, кўп насиҳатлар қилди, қабул қилмади. Кўзини олдинга келтуруб ўгул-қизларини аҳли аёлларини бир-бир ўлдурди, аҳдиндин қайтмади. Жаён чашм айди, Амир Темур санга нима яхшилиқ қилубдур, мундог жон нисор қилурсан? Айди, манга ҳеч нима яхшилиқ қилмабдур ва лекин аҳдимни бузмасман.

Алқисса, анинг ўзини ҳам ҳалок қилдилар. Андин сўнг Жаён чашм ўзи филга рокиб бўлуб Соҳибқирон қошига келди. Амир Қиличбек қатлидин хабар тошуб йиғлади. Ул кун Жаён чашминини чўқмори бор эрдиким. Тошканд вазинга беги пут эрди. Ани қўлга олиб, тош уйга келуб, Амирга ҳамла қилди. Амир Темур бир қўл бирла ҳамойилларини бўйнига осуб, ташқорига қадам қўйди. Анда фил хартумини бир қўли била ушлаб, бураб, бир тортиб эрди. фил хартуми узулди. Фил орқасига қочти. Жаён чашм яёв бўлуб, чўқморийни кўтаруб, Амирга келуб ҳамла айлади. Соҳибқирон бир қўли бирла ўзига дафъ қилуб эрди, елкасига тегиб сўнгаклари синди, буюрдиким, тош уйни атрофига ўтти қалаб, ўт қўйиб юборгайлар. Ўзлари шаҳрга қайтдилар. Амир йўлдошлар бирла барчаси ҳайрон бўлуб, йиғлар эрди. Соҳибқирон юзларинини меҳробга қилуб, қўлларини дуога кўтариб муножот қилуб, бу назмни айтур эрди:

Соҳибқирон айладим муножот.
Эй олам оллоҳи ва-л хаффиёт.
Эй холиқи кулли барча олам,
Ер юзи узра тушурдинг одам,
Одам Атомиз, Ҳаво Онамиз,
Кўз ёшларини этуб гуҳаррез.
Юз йил адашиб бир-биридин,
Одам занидин, Ҳаво эридин,
Бир-бирига қўшуб яна икковни,
Халқ айладинг иккидин нечовни.
Намруд олов ёққанда ул он,
Иброҳими айладинг гулистон.
Юнусни ютуб денгиз балиғи,
Тоатлар этуб нур ўлди рўйи.
Ҳазм этмоқиға йўқ эттинг одат.
Миср ичра солиб Юсуфни зиндон,
Тахт узра чиқординг, ўлди султон.
Айюб жасадини қурт кўб-кўб
Хўрақиға айладингки буйруқ.
Андин яна узвини этуб пок,
Тут яфроғин эттинг анга хўрак.
Оламға кетурдинг анбиёлар,
Аҳмадни қилуб бориға сарвар.
Бу Жаҳл ила Булҳаб бўлуб нав,
Ҳазратға қилиб ёмон дав.
Макрундин аларни сақладинг сан,
Дўстингни камина умматиман,
Эй зоти муназзах, орц ҳам пок,
Зотингға етушмас ақлу идрок.
Афтодаларингға сан пано бер,
Бечораларингға яхши жо бер.
Мақбул эти кўр, дуони, ёраб!
Мағфур эта кўр хатони, ёраб!

Алқисса, Амир муножоти қозини ҳожат қилуб турар эрди, чўл тарафдин губор кўрунди. Анда бир отлуг киши кўрунди. Қўлинда санчу, оловни кўруб отдин тушти. Хуржунда мешдин сув олиб, қумгонга солиб тўлғизиб, яна бир нимарсани қумгонга солди, ани эгар қошига осиб, отини бурнини пичоқ била ёриб бир ниёлада қон олди. Анда қонни олти тарафга сочиб от узра қумгонни қўлга олиб жилва бериб, ҳар тарафга дафъ қилди, шовқин қила берди. Киши билмадиким, нима дейдур, нима қиладур. Аммо олов кучайиб ёниб, яқин эрдиким, Амирни йўлдошлари била кўйуб ҳалок бўлса, ногоҳ ҳаво узра бир қитъа булут келуб ўтга ёмғур ёға берди. Тамоми ёнган оловни ўчурди. Матлаум бўладиким, ул киши буларни кўруб, бу ишни муддао қилгон экан. Яна чап-тўзон чиқа келди, кўрсаларким, Чигатой аскар, етти байроқ била келур, ул қилгон киши билдиларким, кал қиморбоз Иноктоз эрур. Аскар боши

Учқора ва Тоғайбўга келуб булар била мулоқот бўлдилар. Қавчин эли била Тархон эли келуб Жаён чашм лашкарини сўрдилар, ахтариб кейинидин боруб топдилар. Тоғайбўга жиловни тутуб турди, Учқора Жаён чашмини ушлаб келтурди, анинг қўшунлари қочиб Соҳибқирон бордилар. Чигатой беклари қайтуб Соҳибқирон хизматиға келдилар. Амир тош уйни олдида бир тош узра ўлтуруб эрдилар. Бароқхон била мулоқот бўлдилар. Бароқхон аларни койиб, хуш кўрмади. Алар хондан хафа бўлуб, мурожаат қилур бўлдилар. Амир Соҳибқирон аларни қошлариға келуб, навозишлар қилуб, кўнгилларини олиб, аларға айди, маъзур тутарсиз. Хон қайғуда ғамгин турур, сизларға ноз қилур, ота-бобосини хурматини сақлаб, кўнгилдин гинани кўтаринглар. Андин сўнг хар тарафдин элу улус келуб хон мулозаматида бўлдилар. Амир Темур аларға асру меҳрибонлик қилдилар. Аммо Жаён чашмини тутуб келтуруб Амирға тўғри қилдилар. Амир онинг кўнгилни олиб айди, ман сани қонингни хондин тилаб олайин дегач, киши келдиким, Жаён чашмини кўлға тушганини Бароқхон эшитуб талаб қилур, деди. Анда Амир Жаён чашмға Иноқни кўшуб берди. Айди, бизға муни гуноҳини кечсун, деди. Ўзи қўли озоридин ул ерда қолди. Иноқ Жаён чашмини хонға тўғри қилуб, шафеъ бўлуб Амирни арзини еткурди. Бароқхон сўкуб... сўзлаб айди, олиб бориб, бошин кесинглар, деди. Амирни айтганиға қулоқ солмади. Иноқ келуб воқеани Соҳибқиронға айди. Анга Амир айди, ваъда қилуб, нечун вафо қилмагайман, деб ўрнидин туруб, хон қошиға келди. Анга шафеъ бўлди. Филҳол, буюрдиким, Амир Темурни ушланг, муни ҳам ҳалок қилинглар, деди. Амир хотириға келди, хон ҳукми тағайюр бўлмагай деб, айди: келинг, мани Жаён чашмға кўшуб, бойлаб, элтинглар. Аммо улуглардин Амир Чоку, Мирзо Сайфиддин, Учқора баҳодур Амирға шафеъ бўлдилар. Буларни ҳам ўлдурмоқға ҳукм қилди. Анда барчалари ғавго қилдилар. Бароқхонни ўлдуруб, ўрниға Амир Темурни хон қидурмиз, дедилар. Анда Бароқхон қилгон ишиға пушаймон бўлуб, кўрқуб қочиб Соҳибқирон олдиға борди. Амир Бароқхон била элни яраштириб қўйди. Жаён чашм аларни шаҳр ичра келтуруб, сиккаларини Бароқхон отиға ёздурди, тахтини берди. Бароқхон улусни йиғуб, қўшун жамъ қилмоқ фикрида бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ВИЛОЯТИГА БОРИБ, ҚАМАРИДДИН ТОҶИКНИ ҲАЛОҚ ҚИЛМОҚИ БАЁНИ

Чигатой улуглари эшитуб, Бадахшон тоғиға Бароқхонни келтуруб жамъ бўлдилар. Амир Мусо Жалойир, амир Боязид, Шер Баҳром қавчин баҳодур, амир Ёдгоршоҳ орлот, амир Муайяд орлот хонни мулозамат қилдилар. Элатлардин тўрт минг киши жамъ бўлуб кенгаш қилдилар. Айдиларким, бир киши жонсус бўлуб жатта қинчоқ элиндин хабар олуб келса, Анда кўрқуб ҳеч киши жонсусайкин ихтиёр қилмади. Ахир Соҳибқирон ихтиёр қилуб бир

кишини тархон элидин, бир кишини эскай элидин олиб, уч киши бўлуб, йўлга туштилар. Келуб бир тоғни бағрида ухлаб ёттилар. Ногоҳ йигирма киши қипчоқ қоровулларидин келуб буларни уйкуда ушлаб олдилар. Амирни икки йўлдоши бирла боғлаб келтуруб оломонни бир қортисига тобишурдилар. Ул қорт киши буларни денгиз ёқасига келтуруб эрди. Тархон элини қўлинда бир лаъл бор эрди, оғзига солуб, ютуб юборди. Қорт ул бечоранинг қоринини ёруб, ҳалок қилуб, ул лаълни олди. Эскай эли мунн кўруб ўти ёрилгудек бўлди. Лаълни сувга ювуб, андин сўнг Амирни ўлдурмоқга келди. Соҳибқирон ё хазрат Баҳовуддин, деб бир зўр урди, арқон узуб, бўлак-бўлак бўлди. Қорт Амирни кўруб ёроғ ҳавола қилди. Амир баҳодур қортни билагидин ушлаб, яроғини қўлиндин олуб, бир уруб, икки бўлуб, ўзи анинг отига миниб, бир тарафга қараб йўналди. Билмадиким, йўл қайда бўлур, қирни юқорисига чиқуб кўрдиким, кўб аскар, эллик мингга яқин келур, денгиз орқасидин Бадахшон тарафга ўтуб борур. Аларни бошлиғи йигирма кишидур. Аларни бири Соҳибқирон минган отни тануб, «фалон баҳодурни оти» деб Амирни ушлаб, чодирга келтурдилар. Кўрсаларким, Қамариддин тожик жатта беклари бирла ўлтурур. Амирдин сўрдиким, Чигатой бекларидин хабаринг борму? Соҳибқирон онга тадбир бирла сўзлаб, айди: икки юз киши Сеҳистондин келуб қоровулларингизни ушладилар. Қоровуллар, амди бизларни ўлдурманг, тавонимизни берайлик, киши бўлса ушбу отни минуб, бизлар бадалимизга Қамариддинга бора, деди. Ҳеч ким унамади, охир фақир аларга мутасадди бўлуб келдим. Агар мани ўлдурсангиз, пушаймон бўлурсиз. Қамариддин айди, агар сани ўлдурмасам йилги била сани юборурман, қоровулларни олиб етқузурсан, Амир айди: тузук.

Алкисса, қипчоқни сориқ ва кенагас элидин ўн минг кишини Амирга қўшуб юборди. Амир бир тоғни бағрига келуб қулга айди, сизлар шул ерда тўхтаг, биз бориб қоровуллардин хабар олайлук, деб икки кишини ўзига йўлдош қилуб тоғдин ошиб, йўлдошига ҳарба қилуб бирини ҳалок қилди, бири қочти, анинг ҳам орқасидин югуриб келуб ўлдурди. Икковини от ва яроғ ва кийўмларини олуб ўз қўшунларига келди. Воқеани бир-бир аларга баён қилди. Филҳол, Чигатой сипоҳлари отлануб келсалар, тоғни ёқасида қипчоқ қўшунлари баъзилар отларига ем бериб ва баъзилари ухлаб ётур. Бирдан аларга ҳамла қилдилар. Андоғ қирғин бўлдиким, қонлар ҳар жилгада ариғ-ариг бўлуб оқиб кета берди. Жасаdlари ханнотлар қофидек тўб-тўб бўлуб ётур эрди. Қалла хандалаки узуб, тап фалаки чўзилиб, андин аксари қочиб, бир горга ёшиндилар. Гор ичра сомон солиб тутун била ҳалок қилдилар. Ўн минг кишидан йигирмаси тирик қолиб, қочиб Қамариддинга келуб воқеани баён қилдилар.

Аммо Чигатой сипоҳлари кўб-кўб ўлижа олдилар. Амир аларга қипчоқ аскарини кўблигини баён қилди. Амир Мусо Жалойир айди бизларни кучимиз қипчоқ сипоҳларига етмайдур. Ҳарчанд Соҳибқирон кўнгилларини кўтарди, кўб сўзларни айди, қабул қилмади. Ахир, тўпларни ушотти, турт минг кишидин минг киши қўшундин

чиқуб, айттилар. Яна минг киши ҳар тарафга тарқаб кетдилар. Икки минг киши Соҳибқирон бирла қолди. Амир ҳайрон бўлди. Икки минг киши Амир фармониини тутуб, жиловинда бўлдилар. Кенгаш бирла ул кеча анда бўлдилар. Амир тушинида биров айди, турғил, зафар сеникидур. Уйқудин түруб, ҳуззор мажлисга айди. Алар айди, бизлар ҳам бу овозни тушимизда эшитдук. Амир айди, бу ривояти солиҳадур, эй улус, туриглар, тангри таоло карамига таъя қилинглар, аммо ҳар қайсиларингиз икки бог ўтни отга сургатинг, ман жатта қипчоқларига айтиб эрдим, Чигатой аскари деб минг деб, чангу губорни алар кўруб ажаб эмас, қочса, Эртаси икки минг киши ушбу сўзга амал қилуб икки бог йигоч ўтуни арқон бирла боглаб, ҳар бир киши отга сургатиб, ахшомига қипчоқ қўшунларига етуб бордилар. Бу чанг-тўзон ҳисобсиз кўрунуб, қипчоқ аскарини кўнглига кўрқинч тушуб, кўчуб, денгиздин ўтуб ором олдилар. Соҳибқирон ёв қочганини билуб, холо аларни фикрини қилмоқ керак, тонгла бўлуб бизларни ҳолимизни билса, иш қабоҳат бўлур, деб Амир беш юз кишини ўзига йўлдош қилуб, денгиздин ўтуб, тоғ устига чиқуб, ўтин йигиб, олов ёқиб юбордилар. Тўрт киши карнай қолиб эрдилар, ёв мунн эшитуб олов ёнганини кўруб, қоча бердилар. Қамариддин ҳам қочиб Балхга келди. Шаҳар дарвозасини очмадилар. Кечаси бирла бир тарафга қочиб, гойиб бўлди. Амир ғанимат моллардин олиб, қўшунлари бирла Балхга келдилар. Амир Мусо Жалоийр қилгон ишига пушаймон бўлуб келди. Амир эшитуб, Бароқхонга келуб кўриниш берди. Амирни навозишлар қилди. Амир Темур амир Мусога аччиғ қилуб, газабда бўлди. Амир Мусо мунн кўруб, қочти. Амир Темур Шер Баҳромни анга юборди. Андин Бароқхон қошига келуб эрди. хон амир Мусо гуноҳини Соҳибқирондин сўради. Хон амир Зуннун туркмонни юборди, Шер Баҳромга айгил, амир Мусога озор бермасун. Аммо Зуннун кўнгида адовати бор эрди. Шер Баҳром амир Мусони жиловидин тутуб лашкар тарафига тортиб келур эрди. Амир Зуннун бул тарафдин қиличини қинидин чиқориб бора берди. Шер Баҳром мунн кўриб хаёлида ўлдурмоқга ҳукм қилибдур, деб қиличини кўтариб амир Мусо Жалоийрни бир уруб ўлдурди. Амир Зуннун айди, нега мунн ўлдуриг, Амир гуноҳини кечиб эрди. Шоҳ Баҳром айди, ман қайдин билурман, қилич яланг келди, деб иккови муноқаша қила-қила Амир била хонни олдига келдилар. Хон Амирга, албатта, бу ишни сан қилубдурсан, деди. Амир онд ичти. Хон айди, агар ўлдурмаган бўлсанг, Шер Баҳромни ҳалок қилурман. Амир қабул қилмади. Бароқхон Амирга кина саклаб, ҳеч нарса қилолмади. Балх одамлари жойларида қарор олдилар. Андин сўнг Қамариддинни ахтармоқга муқаййид бўлдилар. Амир буюрдиким, ҳар ким они тирик келтурса минг олтин олсун, деб ваъда қилди. Ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Иттифоқо, бир кун хон била Амир сайдга ов қилмоқ учун чиқтилар. Бир тулкини Амир отмоқда эрди. Бароқхон ҳам югуруб келуб, отмоқ бўлуб эрди, урунуб Бароқхон бошидин тожи тушуб кетти. Мунн кўруб, ахли ҳукуматлар айдилар. охир Бароқхон боши Соҳибқирон қўлида ҳалок бўлса керак. Мунн кўруб хон аччиғи келуб, газабда бўлуб,

тожига қарамай, тулкига ўқ отти. Тожи бир қудуқ ичра тушти. Анда бир кишини қудуқга тушурдилар. Қудуқда қўб замон тўхтаб қолди, сўнгра тожни олиб чиқти. Амир они тахайюр қилғонини сабабини сўради. Ул айди, тожни ахтариб, зўр бирла топиб чиқтим. Амир анинг сўзини қабул қилмади ва айди, бу қудуқ ичра албатта биров бордур деб. Эғнидин кийўмларини ахтариб, бир лўълў бирла ёзилган хатни топиб олдилар. Анда Амир, чинингги айгил, деди. Лоилож, айди: Қамариддин ушбу қудуқ ичра, манга бул иижуни берди, қўб ваъдаларни қилди, яна ушбу хатни Тўқтемурхонга, Самарқандга еткурурсан, деди. Хатни мутолаа қилуб кўрсалар, айтибдурки, эй Тўқтемурхон, ман ушбу қудуқ ичра ўлуб қолмайин, ўлтурса турсун, турса юрсин, деб қўб таъкид қилибдур. Барчалари Амир Темур Соҳибқироннинг фаросатига ва басиратига таҳсин ва офарин қилдилар. Бароқхон айди, они қудуқдин чиқоринг. Хеч киши кўрқуб тушмади. Яна Бароқхон, бул Амир Темур тушсун, деди. Соҳибқирон белини бойлаб тушмоқ бўлуб эрди, эл кўнмадилар. Хон аларга адоват қилди. Амир аларнинг сўзини қабул қилмади. Филҳол Амир қудуқга тушти. Хоҳласа, қудуқ остиндин Қамариддин Амирга ўқ отса, Соҳибқирон чаққонлик бирла қўлини қоқиб юборди, ўқ юқори чиқуб кетти. Оёқ-қўлини маҳкам боғлаб, арқон била белидин боғлаб юқориға чиқорди, кейиндин ўзи чиқти. Амир айди, энди нима деюрсан? Қамариддин айди, филларимни олдинг, филбонни ҳарчанд ҳаракат қилуб, олиб боролмассан. Амир айди: нима талаб қилурсан? Ул айди, сандин талабим йўқ, нима иш қилсанг, андоғ қилгил. Амир ҳарчанд насихат қилди, қабул қилмади. Айди, эмди бахт ва давлат мандин кетубдур, балки менинг тириклигимдин ўлганим авлодур.

Назм:

*Қўлимдин учти давлатни қуши бас,
Бу учган қуш манга ҳаргизда келмас.
Манга қилманг насихат дўсту душман,
Тирикликдин ўлумдур манга эҳсон.
Тилаб ўз нафсиға топти ҳалокат.
Жаҳондин ўтти тожик фалокат.
Муни ўлганлиқин қипчоқи бебоқ,
Самарқандға етурди жусту чолоқ.*

Алқисса. Қамариддин тожик ўлганини қипчоқ элатиндин Самарқанд узра келуб, Тўқтемурхонга хабар бердилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ЖАТТА ҚИПЧОҚ АСКАРИ БИРЛА ТАБРИЗ ЙЎЛИНДА ЖАНГ ҚИЛМОҒИНИ БАЕНИ

Алқисса, уммулбилод Балхнинг хабари фатҳ бўлғонлиги Тўқтемурхонга етти. Андин сўнг қўшун жамъ қилмоқға муқайяд бўлди. Саййид Отани талаб қилди, нома ёздуруб, Саййидни

элчиларга бош қилуб юборди. Соҳибқирон эшиттиким, Саййид Ота келурлар деб. Филҳол олдиларига чиқти, мулозимат била келтуруб, элчихонага тушурди. Уч кундин сўнг саломга келдилар, помани овозларини чиқориб ўқидилар. Нома мазмуни булким, аввал ҳамду сано тангри таборақ ва таолоғаким, кўкни муаллақ ва ерни мутаббақ яратибдур ва дуо ва дуруд Муҳаммад алайҳис саломгаким, олло таоло анинг туфайлидин ўн саккиз минг оламни вужудга келтурубдур, шариат андин жорий бўлуб, залолат ҳулида қолгонларни хидоят йўлига солибдур. Андин сўнг, кўбдин кўб дуои салом Бароқхонга ва мусулмонларга Тўқтемурхондин. Сўз шулки, бизлар ислом бирла мушарраф бўлдук, аксар сипоҳи ва фукароларимиз барчалари мусулмон бўлдилар. Эмди сўз яхшиеси шулки, Чигатой эли барчалари бизга сипоҳ бўлсун. Бароқхонни Бухорога волий қилайин. Мусулмонлар осойишта бўлмоқлари яхшидур. Нома тамом вассалом.

Жавобига Соҳибқирон дедиким, икки юз йил бўлубдур, оталаримиз ва оналаримиз мусулмон бўлгонларига. Агар исломдин сўрса, ул кеча мусулмон бўлубдур. Бизлар начанд йилдин бери шарофи ислом топгандурмиз. Агар асолатдин сўрса, Чигатой авлоди бизлар эрурмиз, Жўжи авлоди сизлар, қипчоқдурсиз, иккови ҳам Чингизхон ўғли бўлур. Салтанатни Чигатой авлодига тобшургондур. Бизлар сизлардин зиёдадурмиз, қандай сизларга инқиёд қилурмиз. Анда Саййид Ота айдилар, қипчоқ қавминин тилим қиличи бирла мусулмон қилиб эрдим, деб айтур эрдим, ким расул алайҳис салом вақтларида бўлсам, тамоми арабларни фасех тил била мусулмонликга еткургай эрдим, деб сўзумга мағрур эрдим. Аммо Амир Темур Соҳибқиронга хайрон ўлдум.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Саййид Отага рухсат бердилар. Саййид афандим Самарқандга келуб, нома жавобини Тўқтемурхонга еткуздилар. Филҳол, Тўқтемурхон эшитуб, юз минг ўзбакни отлантурди. Жонфур оталиқ қатогонни қоровул қилди. Аммо бул тарафдин Амир Темур қоровуллик расмида отлануб икки минг киши бирла Термизга юзландилар. Келуб дарё ёқасинда ором олдилар. Аммо Жонфур оталиқ беш минг киши бирла етуб келди. Ўзга йўлдин ўтуб, Амирни қоровуллари хабар топмай, қипчоқ аскарини қўлинда халок бўлдилар. Аммо кеч вақтига яқин эрдиким, бир тарафдин чанг чиқа келди. Кўрса қипчоқ қўшуналари ҳозир бўлубдур. Соҳибқирон уйқуда эрди, уйғониб кўрсаким, ёв келуб босибдур. Саросима бўлуб, Амир, филҳол совут эғнига кийуб, ханжар била қиличдин белига осиб, форс Ақимга минуб, Чигатой қўшуналарини чоқириб, айди: барчаларинг денгиз ичра кемага тушунглар, деб ўзи ёвни саддин тута берди. Қипчоқ қўшуналари йигирма-йигирма, ўттиз-ўттиз ҳар жонибдин Амирга югурдилар, ҳар бора беш киши, ўн киши ўлдур берди. Ҳеч киши ёвдин булар қўшунига зарар беролмади. Барчалари кемага молу амвол бирла қарор олдилар, бирортасини бир туки ҳам бўлмади. Аммо кема денгиз¹ уртасига бориб эрди. Амир Ақимни олиб, соҳилга тушуб

хоҳласаким, кемага борса. Жонфур оталиқ айди, эй Ўзбекистондин келган қўшуналар, сизларга ору номус йўқдурким, бир одамдин барчаларингиз мунча қўрқасиз. Яна Амирга қараб чоқируб айди: Эй Чигатой йигити, тўхтагил, сан била жанг қилмоқ орзусидаман. Соҳибқирон соҳил ичра эрди, эшитуб қайтти. Жонфур ила Амир иккови бир-бирига тўғри келди. Ногоҳ Амирни Ақим оти денгиз ёқасинда қумдин тойиб кетти. Кейиндин Амир ҳам кетти. Жонфур ҳам кейиндин тушуб, Амирни кўксига чиқиб, қўлига ханжарни олуб, хоҳласаким, Амирга солса. Кема ичра муни Чигатой элини сипоҳлари кўруб, барчалари даргоҳи қазоюл ҳожатга муножот қилдилар. Қазодин бўлуб, бир улуг балиқ денгизидин чиқуб Жонфур оталиқни, нафасига тортиб, денгиз ичра олуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболи турур. Амир денгиздин шўнқиб чиқиб, суза-суза Ақим отига яқин келуб, ёлидин ушлаб денгиздин ташқарига — қуриққа чиқти.

Аммо Тўқтемурхон Термиз кўргонига келуб тушти. Бул тарафдин Бароқхон етуб борди. Лекин Тўқтемурхонга бениҳоя ададсиз қўшуналар кела берди. Аммо Бароқхонга қўшун оз эрди. Лекин Соҳибқирон хонни кўнглини кўтарур эрди. Қирқ кун иккала аскар денгиз ёқасинда қарор олдилар. Бир-бирлари бирла жанг қилмадилар. Ўшул вақт хаво кўб иссиғ эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳукм қилдиким, ушбу йил беш кавкаб хут буржида эрур, қирон дерлар, Нух тўфони шул йилларда бўлубдур, ажаб эмаским, барчалари сувга гарқ бўлса. Аммо таҳсин ангаким, Чигатой ҳукамолари совуқга ҳукм қилдилар. Аммо жатта ҳукамолари совуқга ҳукм қилдилар. Қазодин бўлуб, қуёш саратон буржинда эрди, иссиғ шиддати кўб зўр эрди, соатида шамол бўлуб қор ёға бошлади. Хаво андоғ совуқ бўлдиким, гўё қуёш жади буржиға нозул қилгондек, денгиз андоғ музладиким, гўё тоғни муз устига қўйса кўтаргудек бўлди. Сипоҳи Чигатой муни кўруб, қайтуб Балхга келдилар. Ҳарчанд Соҳибқирон манъ қилдилар, бўлмади. Охири Бароқхонгача қайтуб Балх тарафига келдилар. Икки минг кишинин ўзгаси совуқни шиддатидин қочтилар. Булар Соҳибқиронга эътимоди бор эрди, буларни улуглари Амир Чоку барлос ва Амир Муайяд орлот, Амир Ёдгоршоҳ ва Амир Хусайн Жондарий ва Ипоқтоз қиморбоз ва Хинд Хожа қўшбеги ва Мирзо Сайфиддин ва Тоғайбўга ва Амир Ўлжой ва Тотлимин баҳодур ва Амир Боязид жалоийр ва Жаён чашм сохистонлик. Булар сипоҳлари бирла қолдилар. Қипчоқ қўшуналари кўрдиларким, Чигатой қўшуналари совуқга тоқат қилолмади қочтилар. Филҳол, отлануб барчалари қорни туфроқга аралаш қилуб нақораларни чолиб ва карнай тортиб денгиздин, муз устида кела бердилар. Соҳибқирон ёрон қардошларга айдилар: булардин қочмоқимиз номусдур, агар ўлсак шаҳид бўлурмиз. Сизлар ҳам ўзга бостурунлар, дегаҳ, лоилож, сипоҳлар Амир ҳукмига амал қилуб, отландилар. Анда Соҳибқирон бу назмни айди:

*Дўстларни ўзига ёрий айлаб,
Кўз ёшларин анда жорий айлаб,*

¹Муаллиф бу ерда Амударёни назарда тутган.

Ул дамда ҳаққа деди Темуришох
 Бу бандани ҳолидин сан огоҳ,
 Синдурди кўнглини таъна тожик,
 Ёраб, карам айла дўсти малик,
 Келгай йиғилиб бу чанд қипчоқ,
 Кўп-кўб кўрунур бўлуб қора, оқ.
 Бергил зафари бу қулға, ёраб,
 Бўлсун хотири у қулға, ёраб.

Алқисса, ёронлар дилига дилбарлик бериб эрдилар, ёв денгиздин ўтуб, горат қилгудек бўлди. Филҳол, Амир Ақимга минуб, қора кийумлар кийиб, қилич қўлига олуб, бирдан ёвга ўзини урди. Қипчоқлар қочиб музга тушти. Иноқ бир ўқни қўлга олди. Амир анга денгиз ёқасидин узоқ бўлмагил, деди. Соҳибқирон қайси тарафга ҳамла қилса ёв қочар эрди. Тўқтемурхон кўрдиким, бўз от минган кимдур? Айдилар, Амир Темур. Яна айди, киши йўқму они келтурса. Зафарбек айди қизинг Туман оғани берсанг, ман бориб бошини келтурай. Аммо бул сўз хонга мақбул бўлмади. Шундоғ ҳам бўлса, минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, овози баҳайбат бирла шовқун қилиб кела берди. Аммо Туман ога тоғ этакинда, муъофа, яъни кажава ичра ўлтуруб эрди, анга бир ўзбак келуб, сани Зафарбек талаб қилубдур, деди. Эшитуб, Зафарбекни ёқтурмай кўб таъби нозук эрди, кўнлаб куёвга талаб қилсалар, қабул қилмас эрди. Онасига айди, мани каловатимни тоғни устига олиб қўйсунлар, ман жанг ичра бўлгон сўқиниларни тамоша қилойин. Аммо қор ёғар эрди.

Алқисса, юқорига чўрилар олиб чиқуб эрди, анда кўрдиким. Зафарбек бирла Амир Соҳибқирон муқобил бўлуб Амирни қиличи синибдур, Зафарбек Амирни бошига бир уруб дубулгани тушуруб, Амирни бошига яра солди. Иккинчи яна уруб Амирни калласини пора-пора қилгай эрди, Туман ога мўни кўруб, Амир Темурга андак муҳаббати зиёда бўлуб, Амир Соҳибқиронга, тарахҳум айлаб, беш юз қадамлик ердин, филҳол, ёйига ўқ солиб отиб эрди, Зафарбек хоҳласаким, Амирни ишини тамом қилса. Филҳол, ўқ келуб, Зафарбекнинг кўксига тегди. От устидин йиқулуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболидур. Амир билмадиким, бу ўқни отган кимдур, деб. Кимарса бўлмади, анга маълум қилса.

Алқисса, Соҳибқирон аъзолари яра бўлуб, байроқни остига тўхтади. Анда қипчоқ сипоҳлари бирдан ҳамла қилдилар.

Соҳибқирон буюрдиким, кечгача ўқ отинглаз деб. Қипчоқ қўшунлари денгиз ичра муз устига туштиллар. Амир денгиз ёқасидин эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳар замон айтур эрди, эй аскар! Чигатой, дам ушбодур, таңгри таоло ишимизга фатҳ ва нусрат бергай. Аммо Соҳибқирон айди, эй қардош, ман ҳеч нимарсаддин умид қилолмадим, иш қандай бўлур! Мирзо Сайфиддин айди, албатта умид худо таолодин. Ногоҳ ёғқон қор тўхтади, ҳаво очилиб, қуёш нури зоҳир бўлди. Кун иссиқликка айлануб, совуқ босилди. Мирзо айди, энди қирон кавокиб даражасидин ўтубдур, вақти бўлуб, чарс-чурс шовқин денгиздин чиқа берди. Кўрсаларким, муз

ушолиб, юз минг, тўқсон минг қишчоқ қўшунлари гарқ бўлуб, адам денгизига юз қўйдилар. Мунажжим сўзлари тўғри келди.

Аммо Тўқтемурхон ўн минг киши билан Самарқанд тарафига қочиб кетти. Аммо Чигатой сипоҳлари қўб ўлжа олиб, Чоржўй ва Хоразмга бордилар. Деюрларким, Абдулла замонида ўшал ердин бир сандуқ Тўқтемурхон сиккасида тўла танга топиб эрдилар.

Алқисса, Бароқхонга киши юбордиларким, тангри таоло бизларга зафар берди, деб Бароқхон эшитиб, хурсанд бўлуб, отлануб келуб, денгиздин ўтти.

БУ ДОСТОНДА ҚАРШИ ВА ТЕРМИЗ ФАТҲ ЁЛУБ, ТЎҚТЕМУРХОН ҚАРШИГА КЕЛУБ ҚЎЛ ВА ҚЎШУНЛАРИ АМИРДИН ШИКАСТ ТОПГОНЕНИ БАЕНИ

Аммо нўён ва туманот ва ҳазора жотни умаро ва беклари йиғилуб маслаҳат қилдилар. Айдилар, киши бўлса, бориб Қаршини мусаххара қилса. Анда Қоратемурхон Тўқтемурхон ўғли ҳокимдур, ҳеч киши бормоқга ихтиёр қилмадилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Чингизхон қондасида ўн тўқуз хондин фотиҳа олуб, қирқ кишини ўзига ҳамроҳ ва рафиқ айлаб отларига минуб, ёбон тарафига юзландилар. Начанд кун йўл юруб, кўзларига узогдин бир кент кўрунди. Филҳол, Иноқтоз яёв бориб кўриб келди. Айди, бир неча баққолни кўрдум, узумни кажаваларда юклаб борурлар. Анда эшитуб айдилар: баққолларни талон қилурмиз. Соҳибқирон қабул қилмади. Айди, биз юрт олғали келдук, фуқаро ранжимасун.

Алқисса, Амир келуб баққолларга мулоқат бўлдилар. Баққоллар анда кент Лор келур эрдилар. Амирни кўруб кўнгилларига кўркунч тушти. Иноқ баққолларни бир-бир отини сўраб, воқеани баён қилди. Андин кейин баққоллар Амирга келуб мулозамат қилдилар. Соҳибқирон алардин Қаршини воқеасини сўрди. Алар Қоратемурни зулмидин қўб сўзладилар. Соҳибқирон айди, алар Чигатойдин сўзлаюрму? Баққоллар айди. Қарини одамлари Сиз жамоани қўб-қўб дуо қилурлар. Жатта зулмидин қўб қайғудадурлар. Анда Соҳибқирон бир тадбирни ўйлаб, ҳар киши баққолларни кажавасига тушинглар, деб амр қилди. Андин кейин узумларни бўшотиб, йиғирма отга қирқ кажавани ортиб, қирқ киши аслаҳа-яроғ бирла кажаваларга тушуб, андин кейин, баққоллар ҳар қайсиси ўз отларини жиловидин тутуб, қирқ киши шаҳр ичра кирдилар. Ҳар ким сўрса, узум деб жавоб бердилар. Ул Амирни Ақим отига икки кажавани ортиб, анинг ичида Иноқ бирла Соҳибқирон эрдилар.

Аммо кажавани устига ток баргларини тўлгузуб эрди.

Алқисса, Қоратемур амр қилуб эрдиким, ҳар киши дарвозадан шаҳрга кирса, мунда келтур, деб. Баққол Қаршини дарвозасидан киргач, дарвозабонлар кўруб, буларни хон ўрдасига олиб борди. Қоратемур ўрда саҳнида чодир ичра ўлтуруб эрди, баққоллар қатор турдилар. Амир Темур кажава тешукидин аларга қараб турур эрдилар. Хон олдида бир қари бобой бор эрдиким, қўб соҳиб басирот

эрди. Айди, бу от ёнидаги кажавада албатта одам бордур. Одамлар айдилар, печук билдинг? Айди, кажавалар секин-секин қимирлай-дур, яна узумни мундоғ юкламаслар. Хеч ким бовар қилмади. Хон баққолларни талаб қилди. Баққоллар харжини қўб айдилар, маъқул бўлмади. Қоратемур буюрдиким, кажавани очинглар. Бир оқил баққол келуб Амир турган кажавани келтурди. Филҳол, Соҳибқирон кажавадин туруб, наъра уруб, хайқириб юборди. Кажавадаги барчалари бойлуқ арқонларни қирқиб, кажавалар ерга тушуб, бирдан кажавадин чиқуб, қирқ киши, давлат, давлат Бароқхон, деб шовқун қила бордилар. Барча эл хайратда бўлдилар, гавго қўзғалди. Андин кейин Қоратемур атрофига икки минг жатта аскаринин жамъ бўлдилар. Соҳибқирон қўшун ичра кириб, йўлбарс каби хайкуруб, одамлар тамонада эрдилар. Ногоҳ Иноқни оёғи тойиб йиқилди. Ани қипчоқлар боғлаб, бир кишига тоншурдилар. Ани девор тагида ушлаб туруб эрди. Айда бир хотун Иноқни тануди, нечунким, Иноқни асли қаршилик эрди. Қўлинда тоғорада тўла чўғ олиб борур эрди, қипчоқни бошига тўкиб эрди. Филҳол, куйуб ўлди. Иноқ нажот тошиб, Соҳибқиронга келуб қўшулди. Қоратемур қизил байроқ остинда қора от минуб туриб эрди. Ўшул хотунни кўриб, буюрдиким, келтур, деб. Ул хотун қочти, буюрдиким, ул хотун маҳалласидаги заифаларни келтур, деб. Андин кейин шаҳр барчасига гавго тўлди. Қарши эли ҳамийят қилдилар, олти тарафдин одамлар йиғулуб қипчоқ устига топ ёғилди. Икки минг жатта бирдан ўлдилар. Қоратемур қочиб, ўрдасига қамалди. Бул қирқ киши ҳулкардек бир ерга йиғилдилар. Одамлар келуб, Соҳибқирон узангусини ўпар эрдилар. Уч кунгача хон қамалиб ётти. Қипчоқлар кўнглини олиб, гам еманг, Самарқанд сари отангиз Тўқтемурхонга нома юбордук, дер эрдилар.

Аммо мақсади Соҳибқирон андоғ эрдиким, жатта қўшунари келмайин, бир ишга дастгирлик қилса. Аммо бир йигит бўсага остиндин ковлаб чиқуб, Қоратемурга ўқ отти. Қоратемур ҳам чаққонлик бирла мунга қараб ўқ отти. Тақдири худо ўқ эшик аралаш йигитга тегди. Йигитни ўқи Қоратемурхон кўксига тегуб, иккови ҳам ўлди. Муни кўруб Соҳибқирон ўрдадин хоннинг аҳли аёлини Самарқандга саломат юбордилар. Қаршини фатҳ қилдилар. Андин кейин Амир Табриз сари Бароқхонга нома юборди, албатта келинг, деб. Бу хангомаларни хабари Тўқтемурхонга етти. Самарқандни Тўқтемурхон эшитгач, Бухорога келди. Андин кейин Қарши жонибига юзланди. Қаршига яқин етгач, қоровуллар Соҳибқиронга хабар бериб айдиларки, Тўқтемурхон бениҳоят аскари бирла келадур, филҳол, Соҳибқирон буюрдиким, дарвозаларни беркитинглар, деб. Фуқаролар барчаси келуб, Амирга аҳли аёлларимиз, бошимиз била сизга жонбозлик қилурмиз, деб онд ичиб, аҳд қилдилар. Андин кейин, жатта қўшунари бўлак-бўлак тўб-тўб, қабила-қабила, кўтос тугларини кўтариб кела бердилар. Тутақ мавзеъига. Қарийб туш вақти эрдиким, ўқчилар ва тўфангчилар йиғилдилар. Андин кейин Тўхтамишхон Саййид Ота бирла мусулмон бўлгон қозоқ ва қипчоқлар жамъ бўлуб, Қуръон бўйинларида, Тўхтамишхон Қаршини чор атрофига чиқуб, Соҳиб-

киронга нома ёздурди. Айдиким, агар бизни отамизга ўқ отсалар, биз ҳам ўқ отармиз. Ва илло, биз мусулмон, сиз мусулмон. Мусулмоннинг ака-укалик тақозоси била сулҳ қилсалар, биз ҳам сулҳ қилурмиз, деб Амирга юборди. Соҳибқирон эшитиб номани қайтарди. Айди, иш сулҳ қилурдин ўтти. Яна сўз шулки, аларни мадади манга керак эмас. Ман мадади ёрумни худои аззи жалнинг ўзидин тилаюрман, деб.

Алқисса, Соҳибқиронга хабар еттиким, Бароқхон Чигатой аскари бирла Шаҳрисабзга келубтур, деб. Қаршига келмоқга қўрқувдадур, нечукким, қипчоқ ва жатта қўшунлари Қаршини атрофини халқа каби олиб, чодир қозуқини ҳандақ ёқасига тиккандур. Амир Соҳибқирон фикр бирла ўйлаб, Тўқтемурхонга нома ёздурди. Айдиким, эй Тўқтемурхон, бизни Чигатой сипоҳлари жанг қилурга орзудадулар. Бизларга майдонни холи қилса, биз алар бирла чиқуб, майдонда муқобил бўлсак, агар алар кучлик қилуб, бизларни зўримиз етмаса, анга итоат қилуб тобей бўлсак, деб номани юборди.

Номани Иноқтоз кал қиморбоз олиб, Тўқтемурхон чодирига келди. Кўрдиким, хон тахт узра ўлтурур. Маҳрамлар қўлларини кўкракларига қовуштуруб таъзим ва тавозеъдадур. Ўзини маълум қилди. Хон Иноқни талаб қилди, чодирга кирди. Номани берди. Тўқтемурхон айди, бу Амир Темурни тадбиридур, биз ўрнимиздин тебранмасмиз. Бизларга сипоҳгирлиги керакмас, деб Иноқга бир ёргоқ бериб жўнатти.

Иноқ бориб воқеани Соҳибқиронга баён қилди. Амир бошини кўксига қўйуб, тафаккурда бўлуб, ўйлаб кетти. Соатидин кейин бошини кўтариб, агар тангрим берса, урушсиз, бежангу жадал жатта, қипчоқ сипоҳларини қочирмасам, манам Темур бўлмадим. деди. Кечкурун бўлгач, Иноқга айди, тур ўрнингдан, йўригил, бир ерга борурмиз, деди. Иноқ айди, қаён борурсиз? Амир айди, ман қаерга борсам, сан ҳам боровур. Икковлари шаҳрни дарвозасидин чиқтилар. Жатта аскарини оралаб юра бердилар. Иноқ сўрдиким, эй тақсир афандим, борур жойни маълумини айтинг, ман билайин. Амир айди, Тўхтамишхон қошига борурман. Иноқ айди, мабодо қабоҳат юзланмасун?! Амир қабул қилмади. Ногоҳ бир киши, қўлида дастурхонда ўралган нимарсадур, одамлардин Тўхтамишхонни чодирини сўраб келаду. Анинг кейиндин Амир бирла Иноқ кела бердилар. Ул киши қўшуларни ўнг тарафига ўтуб, чодирни топиб Тўхтамишхонга отасидин ош-таъом келтурди. Амир Тўхтамишхонни сўради. Ул айди, Саййид Ота мусулмонлик одобини ўргатиб турурлар. Амир айди, ман ани дўсти бўлурман, қошига кирсам, ижозат берму? Ул киши кириб сўради. Тўхтамиш, қандай дўстум, келсун деб ижозат берди. Соҳибқирон чодир ичра қируб, Тўхтамишхон ёнига ўлтурди. Тўхтамишхон сўрдики, сан кимдурсан, деб. Соҳибқирон қулогига секин дедиким, Амир Темурман. Тўхтамишхон билуб, Соҳибқирон журъятига таҳсин қилди. Анда буюрди, олдиндаги мулозимлар барчаси саҳрога чиқтилар. Аммо, Саййид Ота, Тўхтамишхон ўзи, Амир бирла Иноқ тўрт киши қолдилар. Соҳибқирон айди, кеча Тўқтемурхонга нома

юборуб эрдук, бизларга ҳам майдон холи бўлсун. Чигатой, сипоҳлари жангги орозу қилурлар, деб. Хон қабул қилмайдур, ман бул сўзларни Тўхтамишхон эшитмаган деб, Сизни дўстлигингизга така қилуб келдум. Эл ичра бизни шарманда қилманглар. Бир манзил сипоҳларингиз шаҳар қўргонидин узоқ турсалар, майдон васеъ бўлса. Тўхтамишхон Қуръон ила онд ичуб, Амир сўзини қабул қилди. Аммо Саййид Ота билдилар. Аксар Саййид Ота айтур эрдилар, Амир Темурни иқболи баланд, ҳаргиз сўзлаб бўлмас. Таъом келтурдилар. Соҳибқирон шавқ ва завқ билан ер эрди. Иноқ ишорат қилди, емагил, мабодо душманлар бир иш қилмасун деб. Соҳибқирон қулоқ солмади, айди: бизга Тўхтамишхон ёвлик қилмас.

Алқисса, Амир шаҳр ичра келуб кирдилар. Тонгласи Тўхтамишхон қизил кийум кийуб, қора отга минди, қилич қўлига олиб. Тўқтемурхон отасини чодирга бормоқ бўлди. Саййид Ота манъ қилдилар. Айдилар, бул ишга бормагил. Тўхтамишхон айди, не учун анинг ҳузурда ҳеч нимарса демалингиз, энди ман Қуръон бирла қасамёд қилдум, амал қилмасам, қасам жонимга уруб ё мусулмонлиқга нуқсон бўлса керак, деб.

Алқисса, отасини чодирга келуб, йигитларга айди, сизлар бирла Чигатой сипоҳлари майдонга келуб жанг қилмоқ орозусида эканлар, нечун йўл бермадинглар. Тўқтемурхон айди, эй ўғлум, бу Амир Темур тадбиридур. Аммо йигитлар Тўхтамиш сўзини қабул қилдилар, лекин сипоҳларни қариси қабул қилмадилар. Тўхтамишхон қўлига қилични ялангочлаб аскарни қалъадин бир манзил йироқ суруб қўйди. Амир мундин воқиф бўлуб, Бароқхонга филҳол киши юбордики, албатта тезлик билра келсун деб. Ўшул кеча Бароқхон Қаршига дохил бўлди. Барчалари хурсанд бўлуб, Амир Соҳибқирон қилгон ишига аҳсанга ўқудилар. Нақора бирла қарнай чолинди. Анда Тўқтемурхон билдиким, Бароқхон келубудур, бу Амир Темур ҳийласидур. Жатта сипоҳлари кўб безовта бўлдилар, лоилож, ўшал кеча Самарқандга қайттилар. Аммо Бароқхон Қаршида қарор олди, Чигатой эли бора-бора ҳужум бўлавердилар, ҳар қайсилари ўз ватанларини тонтилар. Агар Соҳибқирон мундог тадбир қилмаса, буларни кўблари ватандин умид узган эрдилар. Энди

БУХОРИ ШАРИФДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бухорои шарифда Хўжа Саъдиддин Абу Бакр хўжаи Жўйборийнинг улўг боболари бор эрдиким, ул зотга бир киши келуб, арз қилуб айди, эй тақсир афандим. Сиз Шайх ул ислом бўлурсиз, соёдетдин авлоди расул алайҳис салом бўлурсиз, жатта кофирлари бу мамлакатларни олуб хароб қилубдур, мусулмонлар жумъа номозиға ҳаргиз қиролмаслар. Бу сўзини айтуб, шўру фигон бирла бу сўзини ўқуди:

*Бу назмин деб ул мард шўридакор,
Ким эй шайх ул ислом олий табор.*

*Баъибрат назар қил бу масжидлара,
Бўлубдур харобот чу бўзакора.
Худо деб қилайлук биз анга уруш,
Шариат десак лозим эрмас туруш.
Мусулмонлара ким на ишдур бу кун,
Шаҳид айласак ўзни ислом учун.
Бу дин йўлида жон нисор айлалук,
Бақосиз жаҳондин гузор айлалук.*

Андин кейин, ҳазрат Абу Бакр Саъдиддин йигладилар. Одамлар барчалари бирдан фиғон қилдилар. Хўжа Саъдиддинга айдилар, эй тақсир афандим, бизлар эшиттукким, Амир Темур бирла Бароқхон келуб, Қаршини олибдур, деб. Яхшиси шулким, ҳаммамиз ҳужуми ом қилиб, шул тоифа оёқиға ўзимизни ташлармиз. Муни барчалари қабул қилдилар. Анда яшил туг келтуруб. Хўжа Саъдиддиннинг бошларига қўйдилар. Хўжа афандим яшил либос кийуб, қўлларига қилич олуб, маддоҳларга буюрдиларким, тангри таолога ҳамду, расул алайҳис саловату исломга наът ўқуб турдилар. Мўминлар кўнгли мўмдек эриди, ҳар жонибдин айтур эрдилар. Бухорода жатта аскаринин ўн минг эрди, мусулмонлар салобатидин титрар эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким, жаттадин икки минг киши Самарқандга қочиб келди. Қолган барчасини ўлдурдилар. Масжиди жомеъга келуб, Бўза ҳам кўбларини ушоттилар. Ўшул кун Хўжанинг ўзларинин амир кўтардилар. Аммо Самарқандга келгонлар воқеани Тўқтемурга баён қилдилар. Хон эшитуб, газабда аччиги зиёда бўлуб, Тоймугур қатагон ва Темуртош кўнгиротларни юбордиким, бориб Бухорони қатли ом қилинглар, деб. Булар эллик минг киши била Бухорога отландилар. Аммо Темуртош соҳиби фикр эрди. Тўқтемурхонга ўйлаб дедиким, Бухорога борсак, бир тадбир қилайлук, бу эллик минг киши малла тўн кийсунлар, бошларига оқ салла ўраб, ёнларига мисвок осиб, қўлларида тасбеҳ бўлсун. Бухоро барчаси мусулмондур, бизлар ҳам мусулмонлар расмида бўлуб борурмиз.

Хожа Абу Бакрга хабаримиз борур, деди. Хонга бул сўз қабул бўлди. Бу эллик минг киши мусулмонлардек бўлуб Бухорога яқин келдилар. Ҳеч кимни молу амволига назар қилмадилар. Кеча-кундуз номоз ўқидилар. Бухородин неча-неча жонсуси чиқориб шул кайфиятда кўрдилар. Охир Бухородин бир сўзга етук киши бўлуб чиқуб эрди, начанд тухфалар бирла, булар тухфасини олмади. Айди, бизлар эллик минг киши Саййид Ота қўлларида мусулмон бўлуб эрдук. Бизларга Тўқтемурхон айди, сиз мусулмонлар бизлар орамизда турманглар, деди. Лоилож, бизлар бул тарафга келдук, деб. Тоштемур элчига айди, хотиримизга келдиким, бизлар мусулмон албатта йўл берсалар керак деб, кўб инъом ва эҳсонлар фириб бирла элчидин Хўжага бериб юборди. Элчи келуб, ҳазрат Хўжага андоғ таъриф қилдиким. Хўжа афандим Темуртошнин кўрмоқ оразусига тушуб қолдилар. Неча-неча маротаба келсун деб киши юбордилар, келмади. Аммо Темуртош бир чорбоғни кўрди, ичида ҳовуз тўла суйи бир. Ул сувдин идишларга

олди ва сурди, кимшикидур? Хўжа Абу Бакр боғудур, дедилар. Темуртош ул ерга аскарини қўйиб, ўзи Бухорога юзланди. Тоймуғур бормағил, деди. Темуртош айди, ман бир ишни қилиб, шаҳрни олурман, деб дарвоза сарига келди. юзини қиблага қилуб ўлтурди. Тонг отғоч шаҳр ичра кирди, хўжанинг қониларига бориб, тишини бойлаб, йиглаб айди, эй тақсир афандим, хато қилдим, ёзуқларимни кечуринг. Айдилар, тишингни нега боғладинг. Бул айди, сизни боғингиздин сув келтуруб таҳорат қилуб эрдим, ўшул ҳол тиним огриди. Ман айдим, бул сув мусулмонлар ҳақидур, охир ҳақиқатни билсам, сизни боғингиз экан, деб огзидин сўлагн оқиб йиғлар эрди. Барчалари мунинг ёлғон эътиқодига ишондилар. Хўжа айдилар, жамоанг ичра сўзга етук сендурсан. Ул айди, ҳаммасидин ярамаси мендурман. Хўжанинг кўнгилларига келдики, бул киши яхши кўрунур, шаҳр ичра йўл берайлук, деб. Айдилар, эй Темуртош, элатларинг бирла шаҳр ичра кнринглар дегач, ул ўз қавмига қараб кетти. Бориб келурда шаҳр дарвозасига етгач, зикри жаҳрия қилуб, йиғлашуб, Айюб булогини ёқасига келдилар. Ул замонда ул ерда иморат йўқ эрди. Анда қарор олдилар. Ўшул кеча анда мукаммал ва мусаллах бўлуб, ёроғлануб, аввал Хўжани шаҳид қилдилар. Хўжани руҳи тўтиси учмак шакаристонга тайрон қилди. Яна беш юз кишини юрт улугларидин шаҳид қилдилар, бошларини ёғочлар учига санчиб юрур эрдилар. Ҳеч кишида дам урмоқга ҳолат қолмади. Ҳамъи эру хотун масжидларга кируб, жой олдилар. Қизил Арслонхондин қолгон масжидни вайрон қилдилар. Ҳамъи Қуръон ва китобларни бир ерга тўда қилуб кўйдурдилар. Кўб одамлар ул кунн ҳалок бўлди. Бул кун Бухоро гўё қиёмати сағир бўлди. Аммо ҳар лаҳза ғойибдин садо келурдиким, эй Бухоро аҳли, ўлумга ўзингизни урманглар. Аммо ушбу овозни мўминлар эшитуб, кофирлар эшитмас эрди. Замон-замон, кофирлар мусулмонларни қасос, деб ўлдурур эрди. Мўл беринг, сизларни ўлдургумиз, деб эрди. Батакиким, ақли муслимдин дер эрди, ҳаргиз сизлар бизларни ўлдуrolмассизлар, нечун. шавқун эшитурмиз, Бухоро қатли ом бўлмайдуз деб. Ани Темуртошга айдилар, ул мусулмонларга савол қилди. Мусулмонлар, оре, эшитурмиз, аммо билмасмиз, кимдур, дедилар. Темуртош ўз расмига кўра онд ичиб айдиким, то овоз қилгон кишини тобмагунча қатли ом қилмоқдин қўл тортмағаймен, деб. Яна бойму, қашшоқму барини молларини олур эрди. Барчалари нолада эрдилар. Аммо Соҳибқирон Қаришида бу воқеани эшиттилар. Бароқхон бирла маслаҳат қилдилар. Бароқхон парво қилмади. Аммо Соҳибқирон мусулмонларга ҳамият қилуб, қирқ киши бирла Бухоро жонибиға келдилар Бухоро атрофида юз киши қоровул эрди. Бир қоровул оти қочиб бўзачи қўлиға келди. Андин отни Соҳибқирон олдилар. Қоровул отини ахтариб Амирга тўғри келди. Қоровулдин шарҳи воқеани сўрадилар. Ўшул кеча келуб юз киши қоровулдин бош кестилар. Амир саҳродин бир туб қитъа қоғоз топиб олдилар. Битиқликдур ул китобда рижол ул ғойиб мадад берурлар Бухоро ақли мўмин мусулмонларга деб. Они Соҳибқирон олиб кечи бирла Бухорога кируб, минора устиға чиқуб ул қоғозни

учуруб юбордилар. Андин рафиқларини қошларига келди. Аммо ўшал кун Темуртош муқаррар қилуб эрдиким, тонгла мусулмонларни қатли ом қилурман, деб. Ўшул қогозларни шамол ҳар тарафга учуруб эрди, тонгласи битук қогозини барчалари кўрдилар. Темуртош бидиким, ислом дини ҳақдур. Тоймуғур фуқароларини асир қилуб дарвозадин чиқоруб ўлдурмоқ учун Боғи Шамс ул мулкга келтурди, Бухоро жанибидур, холо Намозгоҳ дерлар. Аммо Соҳибқирон рафиқлари оқ кийуб, оқ байроқлари олдинда, отга минуб, шаҳр саройига юзландилар. Аммо жатта сипоҳлари Бухоро халқини ўлдурмоқга қасд қилғонда садолари риҷол ул гойибдин кела берди. Ногоҳ бир тарафдин чағи ва тўзон зоҳир бўлди. Кўрсаларким, Соҳибқирон қирқ киши бирлаи такбири ташрик айтиб кела берди. Темуртош оти хуркуб отдин йиқилуб, бўйни узулди. Жатта сипоҳларига зилзила тушти. Соҳибқирон илгари кела бердилар. Темуртош ўлугини кўнгирак элати олиб кетти. Тоймуғур қўшулари бирла жангга юзланди. Асирлар бойлуқларини нора-пора қилуб, жатталарини ўлдурди бердилар. Тоймуғур андоғ жанг қилдиким, сўзлағон бирла тўғри келмас. Соҳибқирон оғи йўлини олдилар. Ул келуб Амирни эгар устидин кўтариб олди. Соҳибқирон филҳол қўлига ханжар олуб, бир уруб эрди, Тоймуғур калласи хандалакдек ўзулиб кетти. Қолгон жатта сипоҳлари ҳар тарафга қочтилар. Андин кейин мусулмонлар тинчлиғда бўлуб олти йил Соҳибқирон қайин отаси Баёнқулихон тахти узра подшоҳлик қилуб ўлтурди. Яна Бухоро аҳли тинчлиғда бўлуб, шукрона келтурдилар.

БУ ДОСТОНДА САМАРҚАНД ФАТҲ БЎЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР КЎРАҒОН ХУРУЖ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Тўқтемурухон бу воқеаларни эшитуб, олти йилгача ўзбак ва қалмоқ ва қипчоқ ва қозоқ ва қирғиз, ҳар қайси элатдин сипоҳ жамъ қила берди. То олти йилгача андоғ қул ва қўшун йиғдиким, аҳли таворих деюрларким, аскарлари Халогудин ҳам зиёда эрди. Соҳибқирон эшитуб Бароқхонга киши юборди. Аммо Бароқхон кўрик қилғонда Соҳибқирон анинг олдиға кўрикга келдилар. Шу вақт Амир Темур ўғли мирзо Жаҳонгир Хонимчадин туғилуб, саккиз ёшга келуб эрди. Лекин Бароқхон мундин хабари йўқ эрди. Кўрмаган эрди. Қуйруқ ва ёлғиз раи самандға муниб, қизил энгил кийуб, фўтасига Миср қиличига тоқинуб, атрофиға икки минг нав-жувон йигитчаи даврон, ёшлари ул етти ва ул саккиздин онмагон барчалари отга минуб, илми сипоҳлиғда ўзларига оро беруб, ўта бердилар. Бароқхон сўрдиким, бу ёш бача кимдур? Соҳибқирон тиз букуб, арз қилуб, айди, эй афандим хоним, Сизни синглингиздин туғулгон жиёнингиздур, мани ўғлумдур. Бу сўз хонга қаттиғ тегди, манга бу ўғул қулбачангиз демади деб. Барча тамошада эрдилар, хон рашик, қилуб, айди: мунинг оғзидин сўт иси келодур, мунинг жангга юбормоқ хўб эмас. Амир айди, бу ўғул ўқ отмоқни кўб яхши билур. Аммо Мирзо Жаҳонгир тоғасини олдиға келуб ўтурди.

чиндан таъзим ва тавозеъ қилмади. Тоғаси учун, лекин бу қилғони Бароқхонга огир келди. Баногоҳ Шайх ул аълам мазори шарифларини қуббасида лаклак бўйнига илон ўралган, одамлар тамошада эрдилар. Муни кўруб мирзо Жаҳонгир филҳол туруб қўлига ёсини олиб ўқ отти, отган ўқи илоннинг қалласини узуб тушти, лаклакга зарари тегмади. Барча кўрганлар офарин ва таҳсинлар қилдилар. Андин кейин бир бўйи узун киши беш минг йигит бирла келди. Яшил туслик соқоли мош биринч, оти хиноранг, қуйруқи оқ, йўлбарсдин бўрк кийган, йигирма газ туғ байроқи, они кўтарган кишини бўйи ўзгаларидин икки газ юқори туруп. Аларни бошлиғи амир Чоку барлос эрди, келуб Хонга таъзим, тавозеъ қилдилар. Яна андин кейин тўрт минг киши бирла келуб амир Ўлжой хонга таъзим ва тавозеълар қилди. Андин кейин икки киши келди, манглайи очуқ, оқ юзлу ва бири юзи очуқ, оғзи катта, қўли узун, бири амир Едгоршоҳ ва бири амир Муайяд орлот эрди. Олти минг йигит бирла барчалари қора от ва қора кийум кийган, байроқлари ҳам қора. Хонга келуб таъзим ва тавозеъ қилдилар. Андин кейин хонга айдилар, агар бу мамлакатларидин жатта кофирларини ихрож қилмасак, бу қора либосларни қўймасмиз. Яна андин кейин бир киши келди, тўфангги бўйнида ҳамойил, кўзи катта: соқоли қўб — бу амир Боязид жалойир эрди. Неча минг аскар бирла хонга келуб таъзим-тавозеъ қилди. Андин кейин бир киши келди, муъофа узра фўш ва мисвок осган, қуръон тиловат қилур, Шайх Ҳусанин эрдилар. Балх, Ҳиндустондин неча минг аскарлари бирла келуб хонга таъзим ва тавозеълар қилдилар. Ҳаммалари жамоъ бўлуб маслаҳат қилдилар. Анда икки йигит тева минуб келдилар. Қўлларида қилич яланғоч, бири Аббос баҳодур, бири Усмон баҳодур эрди. Аларни хон хуш кўруб инъом берди. Андин ўзга яна икки йигит келди, қирқ киши бирла барчаларида яроғ ва аслаҳа сипогарлиқ била ораста, бири Ҳинд Хожа қушбеги ва бири Қиморий Ипоқ. Андин кейин амир Худойберди ва Амир Ҳусайн, Жондарий ва амир Баён Сўлдуз ва Олтинш баҳодур, Тоғайбўга баҳодур, ҳар қайсилари шон-шавкат бирла кела бердилар. Чигатой аскарлари юз мингдин зиёда бўлди. Етмиш туг бардори бор эрди. Аммо Бароқхон Мирзо Жаҳонгирни жангга бормоқини манъ қилди. Мирзо Жаҳонгирни кўнгли бузулуб қолди. Қўшунларни ўнг тарафини Соҳибқиронга бердилар, сўл тарафини Чокуга бердилар. Жаёни ироқул қилдилар, амир Аргуи туркмонни ясовул қилдилар, аскарларини чигатой-илгари юргуза бердилар. Жумъа кўни рамазони шарифи эр етгиси, тарихга етти юз етмиш эрди. (1369 й) аскарлари Чигатой Бухорон шарифдин Самарқандга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, ЖАТТА СИПОҲЛАРИ ШИКАСТ ТОПГОННИ БАЕНИ

Аммо Соҳибқирон Бароқхон бирла Чигатой қўшунларини олуб йўл олдилар, Самарқандга етганда қоровуллар Хонга бориб хабар

бердиким, Чигатой аскарни келадур деб. Аммо Тўқтемурхон Тўхтамиш ўглини Самарқандга қўйиб, ўзи Чархин роботига бориб эрди. Филхон, Тўхтамишхон қоровул ва яровулларини қўшун билан Чигатой аскарини муқобилига чиқориб, ҳайма ва чодирларни тикан бердилар. Бир тарафдин Соҳибқирон қўшунлари туш вақтидан тун бўлгунча бориб қарор олдилар. Иккала аскардин чиндовул тонг отқунча айланиб юрар эрди. То уч кунгача икки қўл маслаҳат қилдилар, жатта сипоҳиларини йигити қиличлар савқидин Чингизхон руҳига қасамёд айладиларки, урушлар қилуб Чигатой аскарини қонидин тоғ ва тузларни ранго ранг қилуб, жилга-жилгаларда қонларини оқузурмиз, деб. Тонгласи қуёш амири чодир зулумотдин чиқуб, кўк майдонида жилва кўргузди, юлдуз жатталари тоб келтуролмай ўзларини ёшурдилар. Анда Тўқтемурхон қўшунлари бирла отланиб эрди.

Аммо Соҳибқирон қўл атрофида юрур эрдилар, қоровуллар хабар бердиким, жатта сипоҳлари отланди, деб. Анда қарнай овози келди берди. Соҳибқирон беклар бирла келуб Бароқхонга таъзим қилдилар. Хон маҳрамлари бирла шароб ичиб ўлтурур эрди. Соҳибқирон тиз буқуб арз қилдиким, эй хоним афандим, Тўқтемурхон отланибдур, сиз ҳам отлансангиз, бизлар қардошлар бирла сизни жиловингизда жонбозлик қилсак?! Бароқхон айтиди. Чигатой беклари Жўжа бекларидин зиёда, нечун сизларга шикаст етса, бизга така қилурсиз, вало бизга шикаст етса, кимга така қилурмиз? Соҳибқирон айтиди, бу сўз хатодур, барчамизни такямиз олло таолонинг ўзигадур, агар хонимиз отлануб, йигитлар атрофида бўлсалар, яхши бўлур. Мабодо бул ерда муҳолифлардин сизга зарар бўлмаса деб эрди. Бароқхон ўрнидин қўзғолмади. Аммо Соҳибқирон билан баҳодур йигитлар отлануб Тўқтемурхон муқобилида қарор олди. Аммо Соҳибқирон ўнг қўл тарафни Орлот ва амир Муайяд ва амир Едгоршоҳга берди: Алар туғ ва байрогин ирмоқ ёқосига тикдилар ва сўлни Жалойир ва амир Боязид ва қавчин ва амир Чоку барлосга бердилар. Булар туғларини қир ёқосига тикдилар. Соҳибқирон туғлари яшил эрди. Хинд Хўжа қўшбеги ва Иноқтоз қал қиморбоз икковларига яёв Соҳибқирон жиловида эрдилар. Ўн икки минг тўфангчи барчалари яёв эрдилар. Амир Соҳибқирон ўнг ва сўл аскарларига тартиб бериб, ҳировул яна қўл, яна жарангар, яна барангир, яна чиндовул, ҳар қайсини ўз навбати бирла келтурур эрди. Аммо бул тарафда Саййид Ота ўзбек қўшунларини жойига келтурур эрдилар. Баковул, эровул, ясовул, чиндовул, қоровулларини ҳар қайсисини ўз жойига, пайман ва қозоқ ва қўнғирот элатларини ўнг тарафга қўрсаттилар. Ва аргун ва барқут ва қаҳод элатларига сўлга урун қўрсаттилар. Тўқтемурхон қонида кўтосдин байроқ эрди. Ногоҳ Соҳибқирон яшил байроқига Тўқтемурхонни кўзи тушти. Мунда осори фатҳ ва нусратни мушоҳада кўрди. Сўраб эрди. «Амир Темур байроқи» дедилар. Андин билдиким. Бароқхон жангга келмабдур. Булардин Эртавул баҳодир Амирга келуб ваҳшат қилуб айдиким, Чигатой хон нечук отларига роқиб бўлмабдур деб. Яна қайтуб Тўқтемурхонга айтиди, эй хоним, ҳам еманг бу ишдин булар Чигатой

сипоҳлари. Фириб бирла яна Тўқтемурхонга секин айди, ман Бароқхон чодирига бориб, ҳеч кимга билдурмай Бароқхонни асир қилуб келурман, деб ўзига беш юз кишини хамроҳ қилуб, бир тарафдин беркинуб кетуб бориб, Бароқхон чодирини топиб айдилар: бизлар Чигатой элидин бўлурмиз, хондин фотиҳа олғали келдук дедилар. Бароқхон буларни билмай, онларни талаб қилди. Филҳол, қиличларини қиндин чиқоруб, чодир атрофини олдилар. Гавго қўзғалди. Бир киши Соҳибқиронга келуб хабар берди, шарҳи воқеани айди. Соҳибқирон эшитуб, ҳайрон бўлди, нима қилурни билмади. Бул ердин кетса, икки аскар муқобилдадур, иш қабоҳат бўлур. Мухбирга ишора қилди, сукут қил, деб. Андин кейин бекларга секин айди, сукут қил, деб, эй қурдошлар, бул жанг ичра Бароқхон бўлмаса, иш бўлмайдур экан, ман бориб, хонни келтурайин. Андин келуб, Иноқга айди, сан туг остидин қўзғолма, Андин кейин Ҳинд Хожани юз тўфангчи била олуб, хон сарига борурди. Ҳар киши сўрса, дер эрдиким, бу кун ўзларингга эҳтиёт бўлунглар, ман хонни келтурурман деб сафдин чиққонларини уруб, сафга киргизур эрди. Аммо Эртавул қилич яланг қилуб, Бароқхон қошига бориб, буюрдиким, хонни бойланг, деб. Онда молларини ўлка қилуб, отларга ортиб, ўзи аскар тарафга келур эрди. Бухоро тарафдин чанг-тўзонлар пайдо бўлди. Кўрдиким, мингга яқин йигитчалар келур. Яшил алам бирла. Барчалари ўн етти ва ўн саккиз яшар. Алар ичра бир бола бўз отга минган, ёши ўн иккидин ошгон, либослари қизил, боши узра қарқара. Бароқхон кўрдиким, мирзо Жаҳонгир келадур, фарёд қилуб чақирдиким, эй кўзум нури, кел, бизларга раҳм қил, дегач, мирзо Жаҳонгир тоғасини бу ҳолда кўруб, югуруб келур эрди. Эртавул буларни кўруб, Бароқхонга қилич солди. Бароқхон ўзини ерга ташлади, икки оёгини от қорнидин тортиб боғланган эрди, Бароқхон жон ваҳимидин ерга тушолмай, осилиб қолди. Эртавул баҳодур хоҳласаким, иккинчи яна тиг бирла ўлдурса. Мирзо Жаҳонгир кўрдиким, иш қабоҳат бўлур, филҳол, ёсини қўлига олиб, ўқ бирла Эртавулни кўксига андоғ урдиким, Эртавул жони кетуб, танаси ертавул бўлди. Бунда, филҳол, келуб хонни эгор устига қўйди. Жатта сипоҳларини барчаларини ўлдуруб, хонни олиб қўшунларига келдилар. Анда Амир Соҳибқирон келуб, бу ишларни кўруб хайрон бўлуб, ўғлидун кўб хурсанд бўлди. Бу жазолар Бароқхонга Амир сўзини манъ қилгонидин бўлди. Бу хабари ваҳшат иккала аскарга овоза бўлуб кеттиким, Эртавул Бароқхонни ўлдурубдур, деб. Сипоҳилар сафида шўру гавго қўзғолди. Анда Жўжакбек деган киши найман элати била жаттадин чиқуб, Соҳибқирон байроқига қараб кела бошладилар. Иноқ яёв унга-мунга югурур эрди. Амир Жалойир қатагон элати бирла жангга муқаййид бўлдилар. Ва яна амир Муайяд орлот қавми бирла урушмоқга ҳаракат қилдилар. Чанг ва туфроқ ҳавога ўрлаб, оламни қорангўлук бости, биров бировни кўролмадилар, офтоб кўздин ғойиб бўлди. Соҳибқирон Бароқхон бирла жанг ичра кирдилар. Баъзилари Бароқхонни соғ-саломат кўрдилар. Кўрмаганлар хонни саломатлигини бовар қилмадилар. Анда Бароқхонни филга миндурдилар. Андин кейин

барча маъин кўрдилар. Ул кун андоғ жанг бўлдиким, қонлар жилга-жилгада оқа бошлади, калла ҳандалаклари жасад фалакидин узила бошлади, деҳқони йўқким фалокат аравасига солиб бозори адам шахристониға элтгай, ё бир гўркови йўқким, бу жасадларни қабристонга беркитгай. Ул кун Иноқни уч ерига ўқ тегиб, яралиқ бўлди. Соҳибқирон уни мирзо Жаҳонгир отига олиб, юбордилар. Икки жатта Амирни икки тарафидин келуб, ўқ отти, форс Аким ҳавога сакраб эрди, бирини ўқи бирига тегуб, Соҳибқирон отдин ағдарилуб тушти. Филҳол, Мирзо Жаҳонгир келуб, Амирни отига миндурди.

Алқисса, уч кун Қуёш товусини мағриб денгизини наҳангги ютти, кундуз шунқорини тун қарғаси қувлаб, беркитти. Андин иккала подшоҳ икки сари бўлунуб ўринларида қарор олдилар. Ахшомдин кейин Амир хондин фотиҳа олиб кечаси ухламай, аскар атрофидин айланур эрди. Ногоҳ Амир отдин тушуб, нақзузугва ўлтургач, бу от форс Акимдин ўзга эрди, жилов Амир қўлидин чиқуб, қочти. Соҳибқирон отни кейинидин бора берди. От қочиб жатта қўшунларига яқин борди. Амир ҳарчанд қилди, тутолмади. Жатта ичра Бўри баҳодур кўрсаким, бир от қочиб келур, уни тутуб келдилар, яна бировини кўзи Соҳибқиронга тушти, атрофдин келуб Амирни ҳам ушладилар. Амирдин сўз сўраб эрдилар. Амир лол қаби бўлуб, аларга овозини чиқармади. Аммо Соҳибқирон араб башара эрди. Бўри Баҳодур Тўқтемурхон қошига элтти. Хон беклар бирла кенгаш қилдилар, Бўри тўғри келуб айди, Чигатой қўшунларидин бир кишини ушладук, деди. Хон буюрди, келтур, кўрай, деб. Амирни келтурдилар. Тўқтемурхон сўз сўраб эрди, Амир тилини соқов қилуб, андак тожикни сўзлади. Хон тилига тушунмай, буюрдиким, боғлаб қўйунг, деб. Амирни боғлаб, бир чўғолга тобшурдилар. Андек фурсатда чўғол ухлаб эрди. Амир бойлуқларини бураб, ушотиб, секин чўғолни ханжарини олиб, чодирдин чиқуб кетти. Жатта аскарини чиққач, йўл узра қора либос кийган бир кимарса турар, анга бориб Амир ҳарчанд сўз сўрди, жавоб бермади. Амир уни ханжар бирла пора-пора қилай деб эрди, ул йиғлади. Амир айди, улумдин қўрқарсан, нега сўзламайсан, йиғларсан? Ул айди, қўрқуб йиғламайман, балки маъшукани матлубимга етолмайин йиғларман. Соҳибқирон айди, матлубинг кимдур? Ул айди.

На з м :

*Бул кеча кўзим ёрутгай меҳри олам тобдек,
Ким танимда ҳар замон титрар кўнглим симобдек.*

Амир анинг заифа эканини билуб, кўб-кўб муболаға қила берди. Ул айди, отимни Туман ога дерлар, ўзим Тўқтемурхон подшоҳни қизи бўлурман. Термиз урушинда Амир Темурга кўнгли бериб эрдим, мани ошиқан бечора ҳайратда қолгонни анга еткурсанг, ҳар қанча хизматинг бўлса, бошим устига, деб йиглаб бу газални ўқуди:

Йўл бошла. манга раҳбор. ул хонима еткур.
 Ман чўри анга, ул мани султонима еткур.
 Оқғон бу кўзимдин ёшима раҳм гар этсанг,
 Афсурда кўруб бу мани жонима еткур
 Ишқ ўти тегуб жисмима шўрида бўлубмен,
 Гўё жасадим жонсиз ўлуб, жонима еткур
 Термизда они кўрдим, кўнгилни бериб бой,
 Чин бу сўзумни мани ҳақонима еткур.
 Исён тунидин ол мани ислом кўнига,
 Кофирлар аро қўйма, мусулмонима еткур,—

деб андоғ фиғон қила бердиким, анинг ишқ-муҳаббатига Амир ҳам йиглаб, ўзини Амир Темур эканини анга билдурди. Анда Туман оға ҳайрон-саросима бўлуб, йиглаб нима дерини билмай, ошиқ ва маъшуқ бир-бири бирла мулоқот бўлуб, андин кейин Туман оға айди, мани чодирим қизил, тонгла Чигатой синоҳлари бирин-бирин бўлуб бизни чодирга келурда чодир ёнидаги туг, байроқини тавоф қилурлар, ман аларни чодир ичра ёшурурман, сиз ҳам келурсиз, ярим кеча бўлғоч, карнай чолсалар отам қўшинлари албатта саросима бўлуб қочарлар, деб эрди. Соҳибқирон қабул қилди. Туман оға отасини аскар ичра келди, Амир ҳам қўшинларига борди. Булар Амири йўқотиб ҳар жонибни ахтариб юрур эрдилар. Субҳ бўлғач, барчалари Амири кўруб хурсанд бўлдилар. Ёронларга Амир воқеани баён қилди. Барчалари қабул қилдилар. Анда Саротилмин баҳодур ва Учқора баҳодур ва Ёиёс баҳодур ва Усмон баҳодур ва Мирзо Жаҳонгир, умаролардин олтмиш киши шул ишга бел боғладилар. Ҳар қайси баҳодур арслон каби бўлуб, бошлуқлари Соҳибқирон, Мирзо Жаҳонгир бирла хонга арз қилуб, маълум қилдилар, маслаҳат бирла ўлтуруб, ул кун кеч бўлғоч, тун амири боши узра қора чодир солди, юлдуз аскар кўк майдонини олди. Анда Соҳибқирон хондин фотиҳа олиб, Туман оға сарига кела бердилар. Аввал Амир келуб, қизил байроқни тавоф қилуб эрди. бир чўри келуб Амири кўлидин ушлаб чодир ичра Туман оға қошига келтурдилар. Туман айди, бу ерда ўзга кишинин йўқдур, Андин кейин Мирзо Жаҳонгир келди. Амир айди, бу мани ўғлумдур. Алқисса, бирин-бирин олтмиш киши чодир ичра кирдилар. Туман оға ўзга чодирга борди. Аммо Амир Чигатой аскар бирла муқаррар қилуб эрдиким, ҳар вақтики, бизлардин карнай шавқун чикқач, сизлар ҳам карнай чолиб от қўйинглр, деб эрди. Ул кеча тун ярми бўлғоч, Олтмиш киши чодир ичра карнай тортиб, шавқун сола бошладилар, Тўктемурхон қўшунлари барча бирдан чўчуб уйғонсаларким, аскар ўртасидин шавқун бирла карнай овози чиқадур, барчалари жангга муқаййид бўлуб эрдилар. атрофдин карнай овози кела берди. Анда жатта қўшунлари шошиб ва саросима бўлуб, кўнгилларига қўрқув тушуб, атрофга тарқашиб, қоча бошладилар. Чигатой синоҳлари жатта қипчоқ аскарига андоғ киргин солдиларким, ўлуклари хирмон-хирмон бўлуб, таналари тефа-тефа бўлуб уқлуб, бошлари сой тошларидек узулуб, баъзини қўли синуб ва баъзини бели синуб, баҳодурлар

муни кўруб, кўнгли тинуб, баъзи оёғи узулуб, баъзини қулоғи
узилуб, баъзи жон бермоғда кўзи сузилуб, баҳодурлар ҳажжомдек
қон олмоғда бўлдилар. Гавго ҳаддин ошуб, қизил денгиз тошиб ҳар
тарафга оқа бошлади. гўё алар бошида қиёмати сагир бўлди.
Тўқтемурхон ҳайратда бўлуб, ярим кечада Самарқандга қочиб
кирди. Бўри баҳодур Амир қўлида ўлди. Соҳибқирон бирла
Бароқхон Самарқанд кўргонини атрофини олиб, тўрт ойгача
Тўқтемурхонни қамаб, кўб аскар бирла ёттилар. Ул замонида Хўжа
Маҳмуд тошкандлик Хўжа Аҳрор валини оталари эрди, соҳиб давлат
ва шавкатлик гани киши эрдилар. Қирқ қуллари бор эрди, кўргон
остидин хандак кавлаб, андак йўл очиб эрдилар, бир қулларига
нома битуб, ўшул кун Соҳибқиронга беруб юбордилар. Амир
Соҳибқирон Бароқхон чодиридин чиқуб, ўз хаймасига борур эрди.
қул китобатини Амирга еткурди, кўруб қайтуб Бароқхон чодирига
бориб, қулни Бароқхон қошига чоқиртуруб, мутолаа қилуб, яна
Бароқхон нома ёздуруб, бир мансабни хўжага ватда қилуб юборди.
Қул номани мўм ичра олиб борур эрди. Тўқтемурхон кўзи тушуб,
ани феъл-атворидин билуб, ушлаб олдуруб, ҳарчанд бош-оёғини
ахтариб, тополмай турурдилар, ногоҳ акса уруб, оғзидин мўм
тушти. Анда хатни кўруб, буюрдиким, хўжанинг молини талон
қилинглар, хўжани ўзини зиндонга солинглар деб. Аммо хандак
йўлини тополмадилар. Хўжани қийнаб сўрдилар, инкор қилуб,
билмайман, деди. Хўжанинг қулларидин бири секин келуб
Соҳибқиронга бу воқеаларни баён қилди. Ул қулни Соҳибқирон
келтуруб, тадбирини Бароқхондин сўрди. Хон айди, бир бола бўлса,
бориб хандак йўлини Хўжадин сўрса, бу сирни билуб келса?! Андан
Мирзо қўлини кўксига қўйуб, таъзим бирла турди. ҳарчанд хон ва
Амир манъ қилдилар, бўлмади. Акнун, лоилож, жавоб бердилар.
Мирзо филҳол, Самарқандга доҳил бўлдилар, боруб диловарлик
бирла Тўқтемурхонга арз қилуб айдиким, ман кичиклигимда отам
ўлар вақтида дунёларини хўжа Маҳмудга топишуруб, деган
эканким, бола ҳозир ёшдур, балогатга етгандин сўнг берарсиз, деб.
Ҳоло, ёшим ўн тўртга етибдур, сиз адолатда бўлсангиз анга мани
тўғри қилсалар, молимни талаб қилсам. Хон адолат юзасидин
буюрдиким, бу болани хўжанинг қошига элтинглар деб. Они
хўжага келтурдилар, хўжа они танимади, фалоний нақибни
ўғлидурман, отамни моли қайдадур деб, яъни отам олтунларини
қаерга беркитуб қўйубсиз, деди. Хўжа Маҳмуд билдиким, бу ўғул
сўзуида бир сир бор. Хандак йўлини билдурмоқ учун анга Хўжа
айди, отангни моли кўргонни шарқ тарафинда, гўру ошиқон
мавазуида, андин тошиб олғил, деди. Мирзо Жаҳонгир билдиким,
албатта ўшал ерда хандак йўли бордур. Андин мирзо Жаҳонгир
хон қошига бориб, айди: Сизни адолатингиздин мани омонатим
қўлимга тегди, деб хонни дуо қилуб қайтти.

Алқисса, ул кечаси отаси Соҳибқирон олдиға келуб, воқеани
бир-бир баён қилди. Амир Соҳибқирон қирқ киши бир улуг йиғоч
остиға келдилар. Бу мирзо Жаҳонгир қилгон тадбирига барчалари
таҳсин ва офарин ўқудилар. Андин таъйин қилгон ерни тошуб,
кўргон тагидин бир одам миқдори бориб, барчалари тун ярмида

карнай чалиб, шовқун қила бошладилар. Ул кечаси Самарқанд ичра андоғ гавго бўлдиким, Тўқтемурхон ўрдасида етти киши бирла қамалуб қолди. Тўхтамишхон ўрда буржидин ошуб тушти. Соҳибқирон кўруб, яхшилиқ қилгон жиҳатидин анга навозишлар қилди. Анда Тўхтамишхон айди, эй Амир Темур, диловар бўлсанг, кишига яхшилиқ қил, ман сени ўлумдин нажот бериб эрдим, сан мани отамга нажот бергил. Амир айди, отангни бағишладук, лекин Саййид Отага нажот йўқ, мунча ишлар бари андин бўлубдур. Тўхтамишхон: кофирларни бағишлаб, нечун мусулмонни бағишламайсан, агар они ўлдурсанг, ўзбек мусулмонлари ичра қўб гавго бўлур, Саййид Отани ўлдурма, мани ўлдур, деди. Андин кейин Амир барчасини бағишлади, бош-оёқ либослар берди. Ул етти кишини чиқоруб, мамлакатларга қасд қилмасликга Тўқтемурхон ва Тўхтамишхон аҳд қилдилар. Бу сўзни Бароқхон эшитуб, аччиги келуб, газабда бўлуб, Амир Темурни бу ишиким, мандин бежавоб аларни бағишлар, филҳол, аларни ўлдурунг деб ҳукм қилди. Соҳибқирон шаҳр ичра эрди, эшиттиким, Бароқхон етти кишини ўлдурмоқга амир қилибдур, деб бориб кўрдиким, Тўхтамишхон бўйнидин аргамчи била бойлаб турурлар. Филҳол, Амир Соҳибқирон аргамчини кесуб, ўзи Бароқхон қошига келди. Анда Амирга хон итоб қилуб айди, нечун мани ҳукимни тағайюр берурсан, ман аларни қонини тўкмоқга қасамёд қилуб эрдим деб. Амир айди, алар учун мани ўлдур. Хон газаб бирла буюрдиким, ушланг бу оқсоқни, деди, нечук Соҳибқирон оёғларига захм жанг ичра тегуб, андак оқсоқлиги бор эрди. Беклар ғувир қилуб айдилар, Амир Темур санинг учун машаққатлар чекуб, санга қўб яхшилиқ қилди, мун санга асло ёмонлиқи йўқтур, деб. Ҳеч киши Бароқхон сўзини қулоқига олмадилар. Агар Амир Соҳибқирон Бароқхонни ўлдурунлар деса, неча одамлар ўлдурмоқга тайёр эрдилар. Лекин бу ишларни Амир Соҳибқирон асло парво қилмас эрди. Аммо уламолар ҳукми хон тағайюр бўлмасун деб алардин андак ҳажамат қилуб қон оқизилсун дедилар. Андин кейин подшоҳона инъомлар бериб, аларни Дашти Қипчоқга юбордилар. Бароқхон ҳеч нима демади. Лекин Амирдин гинаси кўнглида қолди. Андин кейин хўжа Маҳмудни мусулмонларга раис қилдилар. Тамоми мулки, Мовароуннаҳр Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Қошғар ва Туркистон жатга зулмидин омон топтилар. Чигатой эли ҳар қайсилари ўз мақомларига бордилар. Бароқхон йигирма икки йилдин бери Самарқанд ва Бухорода отасини тахти узра эсдин бегона эрди. Андин кейин мунда турулмай, Балхга бориб, Ҳиндувон қалъасига, ҳало қалъаи Ҳиротда Ҳарак дерлар, анда бир шаҳр бино қилуб, анга пойтахт қилди. Амир Темур Шаҳрисабзга бориб, анда салтанатлик маснадида қарор олди. Ушул йил Бароқхон элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди. Хон қабул қилмади. Ахир, Соҳибқирон ўз йилқиларидин қанчасини олуб, қанча олтун билан Хонимча молига ҳисоб қилуб, элни солиғи учун отларга юклаб, хонга юбордилар. Элдин ҳеч нимарса олмадилар. Одамлар Амир бошидин қасамёд қилдилар. Аммо Бароқхон

синглисини асбоби олтун-күмүшларини тануб-билуб, юбормай хазинага солдурди.

БУ ДОСТОНДА НОСИР ХИСРАВНИ ЎҒЛИ МАНСУР ИСМЛИҚ ҚОШҒАР ИЧРА ПАЙҒАМБАРЛИҚ ДАЪВОСИНИ ҚИЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР ОНИНГ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЕНИ

Андоғ келтурубдурларким. Амир Соҳибқирон Мовароуннахрга валий бўлуб адолатини овозаси ҳар жонибга мунташир бўлуб, қофила, карвон, савдочилар кўнгиллари жамъ бўлуб, шаҳрдин шаҳр, кентдин кентга борур эрдилар. Қошғардин начанд савдогарлар келуб, Амирга хабар бердиларким, бизни юрт ичра бир киши чиқубдур, пайғамбарлиқ даъвосини қиладур, жуҳҳолдин баъзилар анга имон келтурубдур. Ул уч кун аввал ҳавода туруб, одамларни ўзига даъват қилуб, яна гойиб бўлуб, андин кейин бир тоғ узра чиқуб туруб, элга кўрунди. Ҳар кишининг дилида нима ният бўлса, филҳол, анга маълум бўлуб айтур эрди. Ҳар киши охи ўлдурмакга қасд қилса, ўзини урарди. Деюрларким, тарихнинг етти юз саксон бешиди¹ Амир Темур Соҳибқирон Носир Хисравни барҳам беруб, анинг бир ўғли қочиб, Ҳиндистонга бориб, Кашир брахманларидин илму сеҳр ўқуб, андин Қошғар мамлакатларига келуб пайғамбарлиқ даъвосини қилуб, айтадурким, ман Махдий бўлурман, отим Муҳаммадур, кунийятим тобир имомидур, Амир Темур даъждур, деб. Баъзи уламолар анга Махдий пайғамбарлиқ даъвосини қилмагай, десалар, начанд жуҳудлар шаҳодат бергай, кўб жуҳудлар анинг ботил динига кирибдур, Қуръонни мансук қилибдур, кўб кишилар анга итоат қилибдурлар, деб Қошғардин Соҳибқиронга нома келди. Амир билдиким, албатта соҳирдур, ҳаёлида дедиким, агар борсам, мухолифлар қўзғолур ва агар бормасам, ул жодугарнинг сеҳри қандай бўлур? Андешада ўйлаб, андин кейин йигирма минг кишини Мирзо Жаҳонгир тўрага рафиқ айлаб, кўб насихат қилуб, айди: Эй кўзим нури, ўз ишингга омил бўлуб, билуб иш қилгайсан. Андин Мирзо Жаҳонгир тўра Қошғарга яқин етгач, Мансурга хабар бердиларким Мирзо Жаҳонгир тўра келур, деб. Ул айди, ани жангдин манъ қилуб, даъват қилурман. Хонақосига таклиф қилуб, Мирзога киши юборди. Мирзо Жаҳонгир келгач, кўнглида кечгон сирни борини сўзлаб берди. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлди, андоғ маърифат қила бердики, Мирзо Жаҳонгир йўлдошларини барчалари анга итоат қилсалар. Мирзо Жаҳонгир тўра манъ қилуб айди, эй Мансур, санинг мўъжизанг қайсидур? Мансур айди, манга гўр қилдургил, анда манинг мўъжизаларимни кўргил. Мирзо Жаҳонгир буюрди, гўр кавладилар. Анинг ичра тириклай кириб, кетти. Анинг устига олов ёқтилар, уч кундин кейин қабрининг уч еридин губор чиқуб, Машиқ тарафига борди. Яна қабрининг атрофидин губорлар Мағриб сориға борди. Андин кейин гўр ёрилиб Мансур қабри узра чиқуб турди. Мирзо Жаҳонгир тўра буюрди, заңжир била

¹ 1335 йил.

бойладилар, филҳол, занжир пора-пора бўлди, анга ким қилич солса, ўзига тегди. Манга имон келтургил ва агар имон келтурмасанг аскарларинг бирла ўтга куйиб, адам, яъни йўқ бўлурсан, деди. Мирзо Жаҳонгир тўра ибн Амир Темур Соҳибқирон андин етти кун муҳлат талаб қилдилар. Анда Мирзо Жаҳонгирнинг рафиқлари айдилар, агар пайғамбар бўлмаса, мундоғ мўъжизани кўрсатурму? Қошғар аҳлидин аксар одамлар анга имон келтуруб, ул намозни эллик вақтга таъйин қилуб эрди, ҳар ким тарк қилса, улдурди, рузани олти ой тутинглар, деди, муни буюрди. Тез-тез Мирзо Жаҳонгир тўрага киши юборур эрдиким, манга имон келтурсун деб. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳаргиз қабул қилмас эрди.

Алқисса, ишлари жангга оид бўлди. Тонгла иккала тарафдин аскарлар саф туздилар. Мансур айди, манга ғойибдин қўшунлар келур. Мирзо Жаҳонгир тўра сипоҳларига буюрдиким, барчалари оқ кийум кийдилар, майдон ичра жаҳд бирлан, «олло» дерлар. Ҳарчи хабар бердиким, эй аҳли ислом, вақти жанг бўлубдур, деб. Анда Мансурни кўрдиларким, тева узра минган. Мирзо Жаҳонгир тўра анинг қошига келуб, анинг қошида туғ кутарган кишига қилич солди. Ул киши тугини қўйуб, томуг сарига йўл олди. Яна ўзгаси келуб тутти, ани ҳам адам диёрига беркитти. Яна бири келуб, тугини ушлади. Ани ҳам тиг бирла андоғ мушлади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўра етмиш кишини томуг казармасига жўнатти. Лекин яна бир ушлаб, алам ер узра ҳаргиз йиқилмади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўранинг етти жойига жароҳат тегди. Мирзо Жаҳонгир тўранинг журъатига Мансур ҳайрон бўлди. Иккала аскар жудо бўлди. Андин кейин Мансур сеҳрига муқаййид бўлуб, қанча ўт ва ўланг ва арфа ва бугдой ва эрмак ва пахмо қувлотларни қўй этига қўшуб, они қайнатиб, қўб таъомларни қўшуб, нома бирла Мирзо Жаҳонгир тўранинг қошига юборди. Номада айтубдурки, эй Амир Темур ўғли, биз каримлардин бўлурмиз, агарчанди, сиз бизларни ўлдурмоққа келсангиз ҳам, бизлар сизларни меҳмон, ҳурмат қилуб, зиёфат лозимотларини қилурмиз. Сизлар, албатта рад қилмағайси, анда Мирзо Жаҳонгир хоҳладиким, олмайин қайтарса, анда йўлдошлари айдилар бизларни отимизни сипоҳ, дерлар, қайтариб юбормасмиз, деб барчалари тақсим қилуб едилар. Арфа бирла ўтларни отларига бердилар. Уч таъомни тановул қилгонларга ногоҳ қичитма пайдо бўлуб, қўтур бўлдилар. Аъзоларини қанигон еридин қон жорий бўлар эрди, яна ем еган отларни тезагидин сўнгак каби чибинлар пайдо бўлуб, кимарсани чоқса, урпидин, филҳол, қон жорий бўлар эрди. Отлар ҳам аргамчиларини узуб, тоқатсиз бўла бердилар, ҳарчанд қилуб, туrolмадилар, тобора зиёда бўлди. Лоилож, ярим кечада туруб, йўл юрмоққа юзландилар. Соати юруб эрдилар, муқобилларидин олов ҳозир бўлди, барчалари кўрқуб, юрмадилар. Мирзо Жаҳонгир тўра ёлғиз ўзи бораверди. Ўт ҳам Мирзога қаршу келуб, ғойиб бўлди. Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлуб орқасига қайтуб эрди, иккинчи яна олов кўрунди. Яна Мирзо ўт олдиға борди, яна ўт ғойиб бўлди, учинчи бўлганди кейин Мирзо ҳамроҳлари бирла ўтни олдиға бордилар, ўт йўқ бўлуб, бир қаландар ҳозир бўлди. Мирзо они бирла мулоқот бўлуб

бир-бирини сирри аҳволларини сўраштилар. Мирзо аввалдин охиргача воқеани бир-бир баён қилди. Қаландар айди, мани Мавлоно Саъдиддин дерлар, Қошғар элидинман, Соҳиб ҳидоятни шогирдлари бўлурман. Мансур манга даъват қилди, ман инкор қилдим. Кейин мани ўлдурмоққа қасд қилди, қочиб бул ерга келиб эрдим, ҳазрат Хизр алайҳис салом келиб айдилар, сабр қилгил, Чигатой элидин келиб санга мадад еткузулар, бориб ул ҳаромзодани ботил ишларини барҳам ургул. Ман айдим, улар келгунча, манга айнинг сеҳридин зарар етмасун, кейин ул зоти боборакат манга исми Аъзамни ургатдилар. Бир кишидин бошқага айтмагил дедилар. Қачон ўқусам етмиш минг фаришта ҳозир бўлурлар. Ўшул кўрунуб ғойиб бўлгон ўт анвори малонқдурлар. Мирзо Жаҳонгир айди, эй тақсир афандим, энди нима қилурмиз? Мавлоно Саъдиддин айдилар, қайтинглар, ман сизларни орқаларингиздин борурман. Мирзо Жаҳонгир айди, аскаримиз бетобдурлар. Мавлоно буюрдиларким, бу ерда бир қудуқ бор, шунинг сувидин ичинглар. Филҳол, ичтилар, соғайдилар.

Алқисса, Мирзо Жаҳонгир Мавлоно Саъдиддин афандим сўзлари бирла Мансур жангига юз қўйуб боравердилар. Хабар Мансурга Чигатой аскари қайтиб келурлар деб эшитуб, ҳайрон бўлди. Алқисса, икки тарафдин аскарлар келиб, бир-бирига муқобил бўлдилар. Мансур ўзи майдон ичра кириб, баходур талаб қилди. Шер Баҳром анинг бирлан бориб харба қилди. Шер Баҳром мажруҳ бўлди. Ким бориб ул нобакорға харба қилди, филҳол, ҳалок бўлди. Анда Мансури лаъин қичқириб айдиким, эй одамлар, манинг мўъжизамни кўрурсиз, нечук имон келтурмасмиз? Шул вақтда бир тарафдин чанг-губор пайдо бўлди, кўрсалар Мавлоно Саъдиддин келубдурлар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб ул кишини мулозиматида бўлдилар. Мавлоно афандим маркабдин тушмасдин уруш йўлини туттилар. Мансур хоҳласа, аларга ўқ отса, қўлидин ёсини олиб ерга ташладилар. Анинг қавмлари буларни устиға тукила берди. Мирзо Жаҳонгир, филҳол, от узра минуб Мансур шумни ўртаға олиб бойладилар, етти мартабагача қилди, пора-пора бўлаверди. Бу ишга барчалари ҳайрат бармоқин тишлаб, ҳеч илож тополмас эрдилар, ногоҳ юзида бурқаъи бирла бир кимарса келди. От ва аслаҳоси қора турур. Мирзо Жаҳонгир хоҳласаким, ани қилич бирла уруб, ҳалокатга еткурса. Ул кимарса айди, мани ўлдурмагил, санга яхшилик қилурман, яна заифадурман. Мирзо билдиким, қиз турур ва оти Қойлиқдур. Мансур шумни қизи эрди. Мирзо Жаҳонгирни кўруб, олиқ бўлуб, муҳаббат майидин ичиб, маст эрди. Айди, мани отамни бойласанг, албатта бошини қилидин бир тола олиб боғланглар. Сўнгра Мирзо Мансурни бойлаб асир қилиб, аскарига шикаст бердилар. Андоғ қиргин бўлдиким, ғавғо ошуб, қизил денгиз тошуб, ул шумлар жони қочиб, томуг казармасига бориб қамолур эрди. Қолгонлари қоча бошладилар. Андин кейин ул бадбахт Мансурни тоғ узра олиб чиқиб, пастга ташладилар, ўлмади. Ҳарчанд қилдилар ул нобакор шумни ҳалокатга еткура олмадилар. Охир, Мавлоно Саъдиддин айдилар, мунинг қатлиға сабабни яна қиздин сўранглар. Мирзо Жаҳонгир

қиздин мунинг сирини сўраб эрди, қиз айди: шартим бор. Эй Мирзо афандим тўрам, мани хотунлиққа қабул қилсанг айтурман. Мирзо қизни олмоққа аҳд қилди. Андин кейин Қойлиқ айди, кўк туслиқ бокира қизни ҳайзининг қонидин қилич дамига суркаб, анга солгил, андин кейин ўлур, тадбири шулдур. Илло, мунинг суҳрига иложи йўқ, ҳарчанд кўк туслиқ қизни ахтариб тополмадилар. Сўнгра мулоҳаза қилсалар Қойлиқни рангги кўк турур. Филҳол. анинг ҳайизидин қиличга суркаб, Мансур қув, фалокатни увъи ҳалокатиға еткурдилар. Ўшул вақт ул шум мани қотилим олти ойдин зиёда умр кўрмас, деб эрди. Мансур барча қавмлари била томуг шаҳростониға боргандин кейин Мирзо Жаҳонгир аҳдига етиб, ул қизни никоҳига олди. Бир кеча хилват қилуб, гул ғунчасини узуб эрди, анинг оғзида сассити бор эрди, анга тоқат қилолмай, эртасига они мадхуш қилиб, сандуқ ичра солуб, денгизга ташлаб юборди. Қазора бир хилват била анинг қорнида ўгул пайдо бўлгон эрди. Ул сандуқ дарёдин қалмоқлар қўлиға келиб тушти. Ул қиздин шаҳзадо султон Муҳаммад тўра тугулди. Аммо қалмоқлар они Қўбкинбек атадилар. Иншооҳохи таоло, анинг хуружи ҳам ушбу китоб ичра сўаланур. Андин кейин, Мирзо Жаҳонгир тўра Мавлоно Саъдиддинни олиб Бухоро сариға келдилар. Мавлоно Саъдиддин Нақшбанд пиримға мурид бўлуб, хизматларида бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир отаси олдиға Самарқандға келди. Амир Темур нури айнларини саломатлигин кўруб, кўб хурсанд бўлди.

**БУ ДОСТОНДА МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР
ТЕМУР БАЛҲ ЮРТИҒА БОРИБ, БАРОҚҲОН НОМЕҲРИБОН
ТОҒАСИНИ ҚўЛИДА ШАҲОДАТ ТОПГАНИ. АМИР ТЕМУР
СОҲИБҚИРОН БОРИБ, БАРОҚҲОННИ ўЛДУРУБ, АНДИН
КЕЙИН ҲИНДИСТОННИ МУСАХХАРА ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ**

Алқисса, ўшул йилларда Самарқанд ичра хўжа Абдуллани қиз илми нужумга кўб маҳорат пайдо қилиб, ҳар кишини кўнглидаги сирини айтур эрди. Мирзо Жаҳонгир тўра била Мирзо Умар тўра иккала ога-ини ўшул раммола қизни қошиға бордилар. Аммо ул қиз ғўзалликда анинг назири йўқ эрди. оти Сокина бону, кўзалари жоду, кирпиклари хунрез, қошлари қилич каби тез, юзи мисли қуёш, лаблари ақиқға ўхшаш ва тишлари дурға ўхшаш эрди. Қошлари қилол, бўйлари ниҳол, кўзалари чўлфондек эрди. Анда қиз олдиға парда ташлаб икковларини чақиртуруб айди, муддаоларингизни кўнгилга олиб турунг деб. Андин кейин қиз қуръа солиб. айдики, иккалангиз кўнглингиз ичра муддао бир нимарсага бўлубдур. Ул нимарса икковларингга баробар ҳосил бўлмагай. Булар айди. бизга маълум қилгил? Қиз филҳол икковинг мани талаб қилуб келибсиз, деб пардани ўртадин кўтариб эрди, иккаласи анинг кўруб, ҳаёл қилса, парвонадек они сирожни хусниға урса. Мирзо Жаҳонгир айди, ман олурман. Мирзо Умар айди, ман олурман. Икковлари низода эрдилар, қиз мирзо Умарни ихтиёр қилди. Мирзо Жаҳонгир Мирзо Умарни аъзосини ярадор қилиб

қизни олиб қочиб қўшинига келди. Мирзо Умар келиб воқеани Амир Соҳибқиронга арз қилди. Мирзо Жаҳонгир тўрани чақириб, Амир итоб қилди. Мирзо Жаҳонгир айди, қиз мани хоҳлабдур. Мирзо Умар айди, мани хоҳлабдур. Андин кейин Сокина бонунини чақирдилар. Қиз келиб Мирзо Умарни ихтиёр қилди. Андин кейин Соҳибқирон Сокина бонунини никоҳ қилиб Мирзо Умарга ақд айладилар. Ул қизни Мирзо Умар тўра гунчаларинини очиб, қизил баргларинини сочиб эрди. Муни кўруб Мирзо Жаҳонгир тўра инисинини ўлдурмоққа қасд қилди. Сокина бону бу ёмон ҳаракатдин хабар топиб, Мирзо Умар тўрага айди, эй тўрам, афандим, бу кеча мани ёнимдин йироғ ётгил, тонгла келиб мани бошим узра бир хат бўлгай, они очиб ўқугил, деб Мирзо Умар тўрани ўзга ерга юборди. Ул кеча Мирзо Жаҳонгир тўра келиб инисинини ахтариб тополмай. Сокина бону бечорани шаҳид қилиб чиқиб кетти. Эртаси Мирзо Умар тўра келиб кўрсалар хотинини шаҳид бўлубдур, боши узра хат бордур, олиб кўруб мулоҳаза қилса, мани қотилим санинг оғанг бўлди, дебдур. Хатни Амир Соҳибқиронга олиб келди. Андин кейин Соҳибқирон Мирзо Жаҳонгир тўрани ушлаб, неча дарра уруб, зиндонга буюрди. Филҳол Мирзо Жаҳонгир тўрани хотунини бу сўзини англаб, ўзинини чўри суратида қилиб бориб, Мирзони зиндондин чиқориб, ҳарамга олиб келди. Мирзо Жаҳонгир тўра хотунини бирла видоълашиб, ярим кеча палла Балх сарига қочиб, Бароқхон қошига кетти. Тонгласи Соҳибқирон эшитиб, гафурмади, лекин ўғлинини борганига магмум бўлуб, Бароқхонни меҳрини йўқлигини қайғуда эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Балхга яқин етгач, Бароқхон хабар топиб, жиянинини олдига кўринувига неча беклар била чиқти. Кўб риоятлар қилуб, шаҳр ичра олиб кирди. Ўшал вақт хўжам Баҳовуддин муридларидин Хўжа Порсо хўжа Абу Насрни оталари Балхда эрдилар. Ул киши Нақшбандий силсиласига балх элинини даъват қилиб, сулук тебратур эрдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб, ул кишинини хизматида бўлди.

Алқисса, неча кун ўтгандин кейин Бароқхон бениҳоят аскар ва қўшун йиғиб, Ғазвин шаҳри узра Султон Маъсудга ёв қилиб юборди. Султон Маъсуд беклари ва сипоҳлари барчасинини аскар бориб ўлдуруб, Ғазвинни кўб хароб қилдилар. Аммо Султон Маъсудни бир қизи бор эрди, кўб туйғун, соҳиб фитрат эрди, гузалликда юзи қуёшдек, баданлари кумушдек эрди, кўзлари чўлфондек, лаблари хандондек, тишлари дурдек, ўзи бир хурдек қиз эрди. Неча чўриларни ўзига ҳамроҳ қилиб, кажаваларга тушуб, теваларга юклатуб, хўжа Муҳаммад Порсо ҳовилигарига «дорулломон», деб келиб тушти. Ўшал вақтда худой аззужалнини арслон йигитларни хўжани ва ҳоқони расул алайҳис саломни кўёвлари тўрт ёр нозанинини бирлари Асадулло голиб Али ибн Абу Толиб каримуллоҳ важиҳа афандимиз ҳазратларининг қабри мубораққарига яқин бир беша тўқай бор эрди, андин бир йўлбарс чиқуб келиб ҳазрат Али ризо оллоҳийнанинг қабри шарифларинини зиёрат қилиб, ҳеч нимарсага зарар қилмап, яна тўқай ичра кириб кетар эрди. Агар бир кимарса ул йўлбарсга дахл қилса, Балх шаҳрига офати пайдо бўлар эрди. Бу воқеани қиз эшитиб эрди. Аммо Бароқхон

англаб қизга киши юборди, мани ақдимни қилсун, деб. Яна Мирзо Жаҳонгир киши юборди. Маҳмуда мани қабул қилсун, тоғам Ғазвини хароб қилиб, балки гумон ғолиб, Балхгача хароб қилгай. анга бормасун, манга келсун, деб эрди. Маҳмуда жавобига айди, икковлари манга талаб бўлса, Али ал-Муртозони мутаҳарраларини зиёрат қилгувчи арслон бор эмиш, кўб-кўб мунаққаш эмиш, ким они тутуб олса, териси мани маҳрим бўлсун, шул ишни ухдасидин чиққон кишини қабул қилурман, деб.

Хўжа Муҳаммад Порсо бирла маслаҳат қилиб, ул қиз ушбу ғазални номага ёзиб юборди.

Назм:

*Отим Маҳмуда бинти шоҳ Масъуд,
Бобом оти яна Султон Маҳмуд.
Ота-боболарим ислом шоҳи,
Бошида афсарий заррин кулоҳи.
Мани бул ерға келтирди худойим,
Сабо очган эмас банди қабоим.
Сочимни шона айлар бўлса ҳар кас,
Сочим савдосидин юзимни кўрмас.
Эрон тутган эмас зулфим асосин,
Кўзимға ман чекуб сурма ҳаёсин.
Хино исмат ила гулранг иликим,
Бу ишларға ёзиб таҳрир килким.
Бил охир рўзгор сифла берур,
Бул ерларда қилуб шарманда музтар.
Сочим бўлди ўзимни бўйнима банд,
Манга зиндон эрур бу шаҳр ила канд.
Истаб келиб бу ерға индим,
Эгам тангри таолоға сиғиндим.
Турубман хўжани манзилларида,
Кўнгиллар ғам йироғидин дарида.
Манга талаб эса қилсун сўзумни,
Кимарса анга топшурсам ўзумни.*

Андин кейин Хўжа Муҳаммад Порсо Бароқхон олдига номани келтурдилар. Мирзо Жаҳонгир хон била шарбат ичиб ўлтуруб эрди. хўжа боргач, шаробларини беркиттилар. Хўжа Порсо хонга воқеани баён қилдилар. Хон эшитиб ўн минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, барчаси тўфангчи эрди, бориб йўлбарсга муқобил бўлуб кўрсаларким, кўб нақши нигор ила мунаққаш, бу сифатда арслонни киши кўргон эмас. Бирдан они милтиқга туттилар. Арслон қочиб тўқай ичра кирди. Тўқайга еткунича йўлбарсни ўн ерига ўқ тегди. Милтиқларни шавқуни Балхни барчасига эшитилди. Арслон тўқай ичра кириб, гойиб бўлди. Хон арслонни мажруҳ қилуб, ололмай ўрдасига қайтти. Мирзо Жаҳонгир мунн эшитиб, аслаҳа-ёроғларни тоқинуб, тўқайга қараб боварерди. Қўшун бирла бориб, қонига зомин бўлмайин деб, ёлғуз ўзи бориб.

тўқай ичра кирди. Арслонни кўрдиким, ёнида яшил туслик нуроний бир киши йўлбарсни манглайин силаб турурлар. Айдилар, эй йигит, умрингни зоеъ қилмагил, ҳар ким мунн ҳалокатга етурса, фалокатга дучер бўлур. Эй ўгул, бу мақом улуғларни мақомидур, беодоблик қилдинг, ўзингга ҳозир бўл. Мирзо Жаҳонгир тўра, бу сўздин кўнглига кўрқув тушуб, қайтти.

Ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра айди, ул зоти шарифни салобатидин сиз ким деб отларини сўролмадим.

Алқисса, Маҳмуда айдиким, хон бирла Мирзо икковлари мани назримдин устунлар, қайси бирини ёқурсам, они куёвлиқини хоҳлаюрман. Андин кейин, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир ўзларига ва отларига зеб бериб, қизни олдинин ўттилар. Қиз Мирзони кўрдиким, гўзаллиқда юзи раънодек, бўйлари сарв ё санубардек, они қад қоматини кўруб, устидин гўллар соча бошлади. Бароқхон мунн кўруб, кўнглига кина олди. Ўшул кунн кечқурун хон неча кишини мукаммал ва мусаллих қилиб бир ерга беркитиб кейин меҳмонхонага зеб ва зийнат бериб, таъому шароблар тайёр қилуб, Мирзо Жаҳонгирни талаб қилиб, таъомларни еб ўлтурган ҳолда, они баҳор умрига хазон самумин еткуруб, барча мулозимлари келиб, Мирзога қилич сола бошладилар. Мирзо Жаҳонгир тўра нечасини ўлдуруб ва нечасини яралиқ қилиб, охирида Мирзони бир қўли узулуб, қонга бўёлуб, аъзоси чўзулуб, оёқ узра йиқилуб қолди. Мирзо айди, эй зolim тоға, мани бул кун ўлдуруб, тонгла отамга нима жавоб дерсан? Андин кейин Бароқхон ханжар била жиёнини ул бевафо тоғаси калласига ўруб, танасидин ажратиб шаҳид қилди. Ул кеча Балх ичра кўб шўришлар пайдо бўлди. Эртасига хўжа Порсо эшитиб келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини лаган ичра солуб, ҳақорат қилиб ўлтурубдур. Хўжа Порсо айдилар, бу кун сан мунн бошини ҳақорат қилурсан, сани бошингни ҳам ўзгалар ҳақорат қилур. Хўжа Порсонинг сўзига Бароқхонни аччиғи келди, аммо ҳеч нима деёлмади. Хўжа Порсо туруб уйига кетгандин кейин Бароқхонни ҳузуридагилар айди, нечук Хўжа Порсонни қатлга буюрмадинг? Бароқхон айди, Хўжани боши узра аждаҳо кўрдум, сўзлай десам дамига тортғудек.

Андин кейин Хўжа Порсо афандим Балх одамларига ҳар кишида ақл бўлса, ўзини чет-ёқага олсун деб Бухорога келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини қўрғон остига ташлади. Аммо ровийлар андог ривоят қилурларким, Бароқхон хизматида бир ҳинду бор эрди. Бароқхонга муқарраб эрди, қанча харж керак бўлса топуб берур эрди. Аксар вақт Бароқхонни ўрдасида юрур эрди, Мирзо Жаҳонгирни ҳаётлигида кўб яхши кўрар эрди. Мирзо Жаҳонгирни ўлигини ёшуруб уйига олиб кетти. Хон эшитиб ҳиндун талаб қилди. Бароқхон айди, ман ўлукни куйдурурман, чечук олиб кетдинг? Ҳинду айди, ман анга раҳм қилдим, гўрга кўмгайман. Хонни дўсти учун ҳеч нима демади. Соатидин кейин амр қилди, бор, ўлукни келтур, деб. Аммо ҳиндунни тўрт ўғли бор

эрди. Бирини ўлдуруб, калласини олиб, жасадини қон ичра солиб, ул ҳинду бечора «путтур мари яват чиливув» деб, йиглай-йиглай келтуруб хонга берди. Лекин ҳиндуларни расмида олгон нимарсани келтуруб бермоғи номус эрди. анинг учун Мирзони ўлиқини беркитиб, ўғлини келтурди. Хон буюрдиқим, куйдуринглар. Куйгандин кейин хонга маълум қилдилар, Мирзо эмас, ҳиндуни ўғли деб. Яна хон ҳиндуни талаб қилиб, нечук мундай қилдинг деб ғазаб қилди. Яна ҳинду хўб, Мирзони ўлуқини келтурай деб уйига келиб, долож, яна бир ўғлини сўйуб, калласини уйга қўйуб, «путтур мари яват чиливув» деб йиглаб, танасини хонга олиб бориб берди, айди: Мана Жаҳонгирни ўлуқи. Они ҳам куйдурдилар. Кейин билдиларқим, ўзини ўғлидур, Мирзо эмас. Яна хон сиёсат бирла хитоб қилди, аччиг, ғазаб била Мирзони ўлиқини келтур, кабоб қилай, бўлмаса санга қаттиг азоб берурман, деди. Яна ҳинду бечора уйига келуб, илож тополмай, яна бир ўғлини бошини қирқиб, чуқурга солиб беркитиб, танасини қоф ичра тиқиб, орқасига кўтариб олиб йиглай-йиглай «путтур мари яват чиливув» деб яна Бароқхонни қошига келтурди. Ани ҳам куйдурдилар, яна хабар топтилар, Мирзо Жаҳонгир тўрани жасади бу эмас. Ҳинду бечорани ура-ура келтур, деб юбордилар. Ҳинду анда хайрон ва саросима бўлуб, тўртунчи ўғлини сўйуб, ҳасрат ўтига куйуб, танасини қофга солиб, орқасига қўйуб, калласини бир ерга ташлаб қайғу била кўзини ёшлаб, ул ҳинду бечора бир ёгда Жаҳонгир тўрани муҳаббати, яна бир тарафда фарзандларини аламинин йиглаб «путтур мари яват чиливув»ни айта-айта хонга ўғлини жасадини Жаҳонгир тўрани тани деб элтуб берди.

Алқисса, ўшул кун ичра тўрт ўғлини бир-бир ўлдуруб, элтуб берди. Барчаси куйуб, адам чўлистониға кетти. Яна Бароқхон билиб, аччиги келиб, ғазаб била ваҳшат қилиб эрди, муҳлат сўради. Эртага келтуруб берайин деб, ўшул кеча Мирзо Жаҳонгир тўрани ўлуқини шаҳрдин ташқари олиб чиқиб, бир ерга дафн айладиқим. киши ахтариб тополмас. Келиб бир мусулмон дўстига айди, мани Бароқхон ўлдурса фалон мавзетдағи ерга кўмғил, мусулмон бўлдим, деб васият қилди. Эртасига хонни олдиға борди. Хон ҳиндудин Жаҳонгирни жасадини сўради. Ҳинду айтмади, ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Андин кейин ҳиндуға бениҳоят кўб азоблар қилдилар, охири қийнай-қийнай азоб ила ул ҳинду бечора ўлди. Дўсти васиятига амал қилиб, намоз ўқуб, ўлиқини элтиб таъйин қилгон ерига дафн айлади.

Алқисса, хўжа Порсо Бухороға келиб, андин кейин Соҳибқирон қошларига бориб, нури айнларини шахид ўлғонини бир-бир баён қилди. Бу сўзни эшитиб, Амирни тоб-тоқатлари қолмади. Бу кунини эртага қўймай, аскар йигдуруб, анда ҳисобу сони йўқ аскарлар гўж-гўж, тўп-тўп бўлуб, ўзбакдин, тожикдин, қозоқдин, қирғиздин, ҳар элатдин олиб, қизил байроқ, яшил байроқ, оқ байроқларни кўтариб Балхға равона бўлдилар. Бир неча кун йўл юруб, Бароқхонни шаҳрига бориб, бирдан Бароқхон ўрдасига от қўйдилар. Неча одамларни адам диёриға юбориб, Бароқхонни ҳалок қилиб, тахтдин тобутға олдилар. Балх вилоятларини фатҳ

айлаб, андин кейин Хиндустон мамлакатларига юзландилар. Эрон, Ироқистон ва Хиндустонларга овози гулгула тушти. Ўзбакис-
тондин Амир Темур деган соҳибқиронлиқ даъво айлаб, хуруж
қилибдурмиш деб, улар ҳам аскар йигмоқга машғул бўлдилар.
Амир Соҳибқирон синоҳлари бир неча манзил, мароҳил тай қилиб,
чўл кезиб, қўл кезиб бир баланд тоғ узра тушти. Бир неча
қоровулларни тоғ устига чиқордилар, қайтиб тушиб алар Амирга
арз қилдилар. Айдилар, эй тақсир афандим, бу тоғни орқасида бир
ғор кўрдук, анда тўрт мўлтони соҳир ўлтурур, мундин бошқа йўл
йўқтур, агар мўни олдинин ўтса гордин оли чиқуб, барчани ҳалок
қилур, ҳеч кимда ҳад йўқким, бошқа йўл тошиб ўтса. Анда бир неча
кун чодир байроқларни тиктилар. Сўзга етук умаро, вузароларни
жамъ қилиб, маслаҳат қилдилар. Андин кейин қирқ чоғлиқ
машхур, баҳодурлар ва нахлавонлар ўшал горни олдиға бордилар.
Ногоҳ ул гордин иесиг шамол чикиб, бу йигитларни ҳалок қилди.
Ул баҳодурлардин бири юз машаққат била омон қолиб Амир
Соҳибқиронга, арз қилди. Андин кейин ҳукамолар айди, ул
аждарҳони нафасидур дедилар. Амир Соҳибқиронга бу сўз маъқул
бўлди. Андин кейин ҳукомолар илми ҳикмат била бир неча баҳодур
қиловарларга сут егизиб, ўшал горга юборавердилар. Кейинидин
аскар била Амир Соҳибқирон ҳам йўл олдилар. Аҳли ҳикматлар
бир неча ёрғоқ саночларда сут бирла шароб олиб бордилар. Буларни
кўруб мўлтонилар сеҳрга муқаййид бўлдилар. Ҳамма исми
Аъзамни ўқуб боравердилар. Булар борган замон ул мўлтониларни
тўттилар, горни оғзига яқин чуқур қовлаб, сутни тўктилар. Андин
кейин бирлари чуқур қилиб, заҳарни тўктилар. Ўшул замон гордин
гаврилалаб шавқун солиб ит сувратлик, арслон сувратлик аждаҳо-
лар сутни кўруб чиқиб ичиб, қайтаруб яна заҳардин ичиб, масти
лоаъқл бўлуб йиқилдилар. Андин кейин бир аждарҳо чиқдиким,
бўйи чинордек, йўғонлиги минордек, икки кўзи машъалдек ёниб,
ранги қора, нафасини заҳри оламни хароб қилур. Филҳол, сутни
ичиб, қайтариб қўсти. Андин кейин келиб, заҳарни ичиб масти
лоаъқл бўлди. Анинг бўйни узра бир илонни кўрдилар, бениҳоят
чиройлик, боши қизил, қўйруғи яшилға ўхшаш, орқа била қорни
оқ, ул барча аждарҳо ва илонларни султони эрди. Филҳол, Амир
Соҳибқиронга келиб салом берди. Андин кейин айди, эй Амир
Темур Соҳибқирон афандим, ман илонларни подшоҳи бўлурман,
Сулаймон пайгамбар алайҳис саломни саломларидин бери бул гор
ичра макон қилиб эрдим. Ҳазрат Сулаймон пайгамбар алайҳис
салом манга айтиб эрдиларки, Муҳаммад пайгамбари охир замон
умматларидин, анинг авлодидин қизи Сайидадин туғулгон бир
соҳибқирон бу ерга келур, бул горда қанча олтун бор, сизнинг
насибангиздур олинг, деди. Андин кейин ул илон айди. Ман ҳам
Муҳаммад алайҳис салом умматларидин бўлғаймен, деб Қалимаи
тоййибани айтиб, имон келтурди. Андин кейин ул илон барча ажда-
ҳоларни бошлаб тоғ узра чиқуб кетти. Андин кейин Амир Соҳибқирон
гор ичра кириб кўрдиларким, етти хум тўла олтун турур, барчасини
тошқарига олиб чиқиб тақсим қилдилар. Кўрсалар, барча тил-
ласига Ҳамшиддин сиккаси урулгон. Андин кейин аскарлар шавқ-завқ

билан тоғдин ўтуб, неча муддатда Жалолий ҳўлиға келиб чодирларни тикиб қарор олдилар. Аммо Жалолий отонғони шул эрдиким, Султон Жалолиддин Хоразмнинг хони, Чингизхоннинг набираси қўшуни йигиб келиб, Хиндустон халқи билан жанг қилиб қайтиб эрди. Андин кейин бу мавзёға Жалоли от қолғон эрди. Анда Амир Соҳибқирон юборган қоровуллари келиб Амирга арз қилиб айдилар, эй Амир Соҳибқирон афандим, хинду аскарлари човуртқадин зиёда, юз минг лақага яқин келур. Хиндуларни шоҳи Маллухон бизларга қаршу чиқиб; фалон мавзёға тушти, яна Қунакдахат паҳлавон ҳам тўқуз минг баҳодур ва диловарлар билан хинду аскарларига келуб қўшулди. Муни эшитиб, дарҳол Амир Соҳибқирон сипоҳларни буюрдилар. Сипоҳлар бориб хиндуларга муқобил бўлдилар. Ул кун кеч бўлуб, тонг отқунча баҳодур ва паҳлавонлар жангни маслаҳатини қилдилар. Амир Соҳибқирон ул кечани тиловати Қуръон билан ўтқуздилар. Субҳ бўлғоч сўфилар азон айтиб, мусулмонлар намоз ўқудилар. Ногоҳ офтоб чиққондин Амир Соҳибқирон жарчига буюрдиларким, жангга табал, барабан қоксулар дедилар.

Алқисса, кофирлардин ҳам нақора, қарнай овози келди, соатидин кейин Қунакдахат деган паҳлавон уч филни бир-бирига қўшуб боғлаб, устига темурдин хужра қилиб, ул хужра ичра ул кофири бадбахт мусулмонлар тарафга қараб келаверди. Аскарларни яқин келиб турк тилида айди, бу филни кўрдингизлар, эй турк аскарлари, бул ерға бошларингизни ўлумга бергали келдингизларму, сизларни бу жойларга ким бошлаб олиб келди, йўлдин адашиб келдингизларму, эй бечоралар, ҳали ҳам эсларингиз борида этакларингизни ёнуб, уйларингизни тонуб, жойларингизга қайтингизлар, беҳуда шарманда бўлмангизлар, уелиб қолурсизлар, мани паҳлавон Қунакдахат дерлар, ҳар ким манга муқобил бўлса, рахтини елга берурман, бекларингизни тахти-бахтини барбод урурман, бу филимни кўрдингизларму, беш юз ёшга киргандур, унча-мунча шаҳру кендларингизни бурундоги чуқмори билан уруб хароб қилган. Қўзимизга ожиз ва ночиз бўлуб, заиф кўрунурсиз, холо, Маллухон подшоҳимиз айдиларким, меҳмонларга айғил, урушга майлларин бўлса, маслаҳат қилсунлар, бўлмаса, байъат қилуб, шаҳримизга кириб, тамошо қилиб, ишом ва сийлов олиб, биздин рухсат сўраб, вилонтларига қайтсунлар. Бўлмаса, бошлари узра гавғони орттурлар, ўзлари билгай, деб қўб муболага билан сиёсат қилди. Андин кейин ислом аскарларидин Саидбек баҳодур анинг сўзига қаҳрланиб, аччиги зиёда бўлуб, ғайратидин дарҳол туруб, Амирдин фотиҳа олиб, бирдан хайқируб, шавқун солиб майдонга кирди. Ўшул замон Қунакдахат бир ўк билан Саидбек баҳодурни шаҳид қилди, муни кўруб отаси амир Боязид ёқосини йиртиб, икки юз баҳодурни олиб, наъра тортиб, анча муқобил бўлдилар. Қунакдахат кофир бир дамда барча баҳодурларни ҳалок қилди. Барчаларни шаҳид бўлуб, руҳ тўтилари жасад шаҳристонидин учмоғ шакарис-тонига тайрон қилдилар. Андин кейин Амир Қора баҳодур ул диловар билан анга бирдан ҳамла қилдилар. Ул бадбахт кофир

буларни ҳам шаҳодат даражасига еткурди. Уч кунгача мусулмонлардин келуб, ўлмақдин ўзга чора топмадилар. Тўртинчи Кўни Амир Соҳибқирон ғайрат ва ҳиммати жўшға келиб, муборақ туғ ва байроқларини кўтариб, тўрт юз ғайрати ва ҳиммати баланд беклар билан тўрт минг сипоҳи шижоатлиқ баҳодур ва паҳлавонларни олиб, аскарлари куффорга қараб юриш қилдилар. Баҳодурлар Амир Темур Соҳибқирондин фотиҳа олиб боравердилар. Қунакдахат кофир муни кўруб, аччиғланиб туруб эрди, Шохрух тўра бошлиқ аскарлар бирдан от қўйдилар. Бул тарафдин хинду кофирлар жангга ўзини урди. Оламга тарақа-туруқ, аслаҳа-ёроғларни овози тўлди. Бул тарафдин турк, ўзбаклар, ул тарафдин хинду бадраклар ул қорасаклар бирла андоғ уруш қилдиларким, иккала тарафда ўлуқлар ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолаверди. Қазо дўкончилари бу юқларни адам аробасига солаверди. Тана фолизидин қалла хандалаги узулуб, жасад фалаги чўзулуб қиру сойда ётаверди. Қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб, қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, хинду бадбахтларни боши қора тарбуздек юмалануб, жасадлари даванг қабақдек ёрилиб, қўл-оёғлари тарракдек тириллаб, бодрингдек дириллаб, аъзолари узв бўлуб, бўлак-бўлак жузв бўлуб, ҳар ерда ўйнаб ётур эрди. Бу урушларга фалак хайратда бўлуб, офтоб беркинди. Малаклар таажжуб бармоқини тишлар эрди. Оламни зулумот бости. Амир Темур Соҳибқирон саросима бўлуб туруб эрдилар, денгиз жонибидин чанг чиқиб, чанг ичидин қора кийумлиқ, қора отға миниб, бир йигит қўлида исфахоний қилич, бирдан келиб, «оллоҳу акбар» деб, Қунакдахат кофирни бошига андоғ урдуқим, анинг овозидин олам ларзага тўлди. Ул кофирни жони томуғни темир хужрасига бориб қамалди. Муни кўруб мўғ ила хиндулар қоча бошлади. Мусулмон ўзбаклар аларни қонини соча бошлади. Аҳли ислом андоғ зафар топтиким, ўз тус-тусидин отмоқ, чопмоқ, санчмоқ, қувламоқ, суқмоқ, йиқмоқ, найзаламоқ, қиличламоқ, шоқирлатиб, тоқирлатиб урур эрдилар. Хинду бадбахтлар бошига андоғ қирғин туштиким, ҳировул, қул, жаронгор, баронгор, чиндовил бир-бирига араллашиб, сафлари бузулуб, танлари чўзулуб, отлари қоқилуб, ўзлари йиқилуб, қўзлари сузилуб, жонлари узилуб, тилларин чайнаб, отлари ўйнаб, туғ-байроқлари ағнаб йиқилди. Қолғонларин жони оғзига тикилди. Маллухон подшоҳ кўрдиким, аскарларига гўё офат юзланубдур. Маллухон кўрқуб қочиб, шаҳрига қамалди. Аскарлари ислом андоғ фатҳи нусрат топтиким, беадад ва беҳисоб ўлжалар олиб бориб, жойларида қарор олдилар. Амир Соҳибқирон ўз чодирларига борсалар қора от боғлиқ турур, чодир ичра кўрдиларким, Ўлжой Туркон, яъни Камол хоним ўлтурур. Амир Соҳибқиронни кўруб, дарҳол ўрнидин туруб, таъзим-тавозеъ бирла салом берди. Амирга айди, ман Хоразмда эрдим, ҳазрат Саййид Ота пиримиз айдиларки, Хиндустонга борғил, Амир Темур Соҳибқирон хинду кофирларга муқобил бўлубдур, анга ёрдам бергил, деб, жавоб бериб юбордилар, андин кейин Бухорони шарифга бориб, ҳазрат Баҳовуддинни зиёрат қилдим. Ҳазрат Нақшбанд сизни ҳақингизга қўб дуои хайр

қилдилар. ҳар ерда бизни ёд қилсун, дедилар. Амир Соҳибқирон кўрсаларки, чодир тефасида бир бош осиглиқ турур. Амир Соҳибқирон «бу нима» деб сўрадилар. Камол хоним айдик. Қунакдаҳат қофирнинг бошидур, биз чўрингиз хизматингизга тўхфа келтурдим, деди. Амир Соҳибқирон андоғ хушвақт бўлдиларким, Камол хонимга етти қалқон инъом бердилар. Бу олтуларни Самарқанд ичра мадраса таъмирига Камол хоним сарф қилурлар, иншооллоҳи таоло, бу сўз ўттиз биринчи дoston охирида сўзланур.

Алқисса, Камол хоним ўз юртига қайтти. Аммо, Амир Соҳибқирон хинду вилоятларини билар эрдилар, хиндулар либосини кийуб, бир филга минуб, ўз қўшуларидин чиқиб, шаҳр ичра Маллухонни олдиға кирдилар. Маллухон иодшоҳга айдилар, эй подшоҳи хинду, ман араб баҳодурларидин бўлурман, қанча ўзимға яраша наҳлавон ва баҳодурларим бордур. Қўб турк, ўзбак аскарларни ўлдуруб, сизни хизматингизға келдим. Амир Соҳибқиронни сўзига инонуб, қўб инъом-аҳсон бирла Амирни тарбият қилди. Аммо аҳли исломдин йўқ бўлгонларига гавго кўзголди. Бузаролар ва умаролар ва беклар маслаҳат қилиб, Шохрух турани хазрат Амир Соҳибқиронни ўрниға ўтқуздилар. Алқисса, ўзбак, турк аскари қарнай, барабон чолдилар. Бул тарафдин яна хинду лашкари кўзголиб, иккала тараф аскари саф ораста қилиб, бирдан жангға муқаййид бўлдилар. Ул кун Амир Соҳибқирон хиндулар лашкари ичра эрди, филҳол, майдон ичра бирдан наъра тортиб, ҳайқириб, хиндуларни оталгон наҳлавонларини ўлдуруб, ислом аскариға қўшулдилар. Қофирларни лашкари хазимат тоғуб қочарға юз қўйдилар. Ул кун қўб-қўб хиндуларни ўзбак баҳодурлари тоғуб казармасига юбордилар, қолгонлари шаҳр ичра кириб, дарвозаларни маҳкам қилдилар. Амир Соҳибқирон беклар билла маслаҳат қилиб айдилар, ўн кунгача аскарлар кўзголмай, ҳар қайсиси ўз чодирини қарор олсунлар деб. Ўзлари тева кўрдингму, йўқ, деб Маллухонга бориб кўринуш қилдилар. Маллухон аскарларини ҳалок бўлгонига қўб хафа эрди. Амир Соҳибқирондин сўради, эй азиз меҳмон, санинг асли юртинг қайдадур? Амир Темур айдилар, Қобуллик бўлурман. Маллухон айдди, эй йигит мани кўзумға санин баҳодурроқ киши кўрунмайдур. Бу турклардин омон қолиб, давлати тахтимда қарор олсам, сани сипоҳсолар қилайин деб ваъда қилди. Шу он юртға гавго тўлди. Амир Соҳибқирон сўрадилар бу нима гавго? Одамлар айдиларки, Бурхоний отлиг Маллухоннинг бир қизи бор эрди, они мўлтоний бекзодасига бериб эрди, кўёви урушдин яралиқ бўлуб келиб, ўлубдур. Хиндулар расмида ўлиқни ўтқа ёқарлар. Муни кўруб, Бурхоний малика ман ҳам ўтға тушарман эримдин кейин қолиб нима қилурман, демин. Они гавгосидур. Амир Соҳибқирон Маллухондин рухсат олиб келдилар. Кўрсалар бир ерға қўб ўт ёқиб, анда кўёвини ўлиқини иззат-икром бирла оловға ташлаб, зиёрат қилдилар. Ўшул замон қирқ қиз бирла малика келиб ўзини ўтқа ташлади. Анда бир қаландар ҳозир бўлуб, ё ҳув, ё мин, ло илоҳо илоллоҳу, деб қизни қучоғлаб олиб бир тарафға кетти. Амир Темур Соҳибқирон онинг

орқасидин бир манзил йўл юриб кўрсалар хурмо, ёнгоқ йиғочлари кўбдур, анинг ўртасида малика намоз ўқуб ўлтурур. Амир Соҳибқирон «Субҳаноллоҳ» бу нима сирдур, кофира намоз ўқур», деб ҳайратда эрдилар, ул қаландар ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон қаландарга салом қилдилар. Қаландар сиёсат бирла айдилар, эй оқсоқ Темур, мани танурмисан? Амир Темур Соҳибқирон қарасалар ҳазрат Баҳовуддин пирим эканлар. Дарҳол, Амир Соҳибқирон оёғларига йиқилди. Андин кейин ҳазрат Нақшбанд қизни Амир Темур Соҳибқиронга топшуруб, гойиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон маликани олиб, ўз қўшуларига келдилар. Соатидин кейин гавго бирлан бир гўзал йигит неча филларни ўзига ҳамроҳ қилиб келиб Амир Соҳибқиронга арз қилди. Айдики, ман Султон Маҳмуд подшоҳни ўғлидурман, отамни Маллухон ўлдуруб, мани зиндонга солиб эрди, бу кун бир қаландар келиб мани зиндондин нажот қилуб, Сизни олдингизга юборди. Эй Амир Соҳибқирон, Сизга арзим шулки, мани отамни қасосини Маллухондин олиб берсангиз, сизни хизматингизда бўлсам деб кўб йиғлади. Дарҳол, анинг бирла Соҳибқирон қучоқлашиб кўрушуб, ўнг ёнларидин ўрун бердилар. Ул кун кеч бўлуб, амир қуёшни қизил чодирга ўзини олиб, тун ҳиндулари оламни босиб, кечаси тонг отқунча Амир Соҳибқирон тиловати Қуръон қилдилар. Ногоҳ қуёш субҳ ёқасини чок қилуб, кўк майдонига жилва кўргузгач, тун ҳиндулари қочиб, кўздин гойиб бўлдилар. Андин кейин бирдан ислом аскарлари ўзбек баҳадурлари Маллухонни шаҳрига от қўйуб, кўргонларини бузуб, денгиздай ошуб, тошуб кира бошладилар. Ўрамларда оқузуб кофирлар қонини, томуг казармасига юбориб жонини. Андин кейин Маллухонни ўрдасига бордилар. Маллухондин хабар толмадилар. Хазина-дафиналарини талон қилиб олдилар. Хазина ичра бир бут кўрдиларким, бўйи юз қарин олтундин, латъл, зумрадни анга фарш қилгон.

Амир Темур Соҳибқиронни олдиларига олиб келдилар. Амир Соҳибқирон бутни кўруб, таажжубда қолдилар. Ул бутни бир неча қофило савдогарлар кўруб, бизга сотинг деб арз қилдилар. Муниндуруб ҳарж қилайлуқ, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, тонгла қиёмат куни бўлса, яратган ўзи қози бўлуб, расул акром Саллоллаҳу алайҳи васаллам шафоат тахтига ўлтурсалар, олло таоло айтсаким, «озар буттарош бирла Амир Темур бутфурушни келтуринг» деб хитоб қилса, анда нима жавоб айтурман, деб йиглаб бутни синдуруб, пора-пора қилиб ташладилар. Андин кейин оломонлар талошиб олиб кеттилар. Андин кейин Маллухон подшоҳни тошиб, Феруз шоҳ Султон Маҳмуд ўғлига бердилар. Ферузшоҳ отасини қасосини Маллухондан олди. Ҳиндустон вилоятини олгандин кейин Муборақшоҳ деган юз минг синоҳи диловарлари бирла Амир Соҳибқиронга келиб байъат қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон аҳли Ҳиндустонни машшоқ, нағмасозларини чақируб айдиларки, ман эшитиб эрдим, улуғлардин бу вилоятларда яхши машшоқлар бор деб. Андин кейин машшоқлар «хўб, бажонидил, тақсир», деб келиб, мақомини қила бошлади. Машшоқлар ичра кўзи кўр бир нағмачи бор эрди, Амир

Соҳибқиронга кўб манзур бўлди, Ул кўр Амир олдида доим нагма чаладиган бўлди. Бир кун Амир Соҳибқирон нагмачи кўрдин «отинг нима?» — деб сўрадилар. Нагмачи кўр «отим Давлат» деб жавоб берди. Амир Соҳибқирон айдилар: «давлатни кўзи кўр бўлурму?». Нагмачи айти, «давлат кўр бўлмаса, оқсоқ қошига келурму?». Бу сўз Соҳибқиронга маъқул бўлб, анга кўб инъом ва сийлов бердилар. Неча кун ўтгандин кейин Ферузшоҳни ул юртга ҳоким қилиб, Бурҳоний маликани Феруз шоҳга бериб, музаффар ва масрур бўлб, ул вилоятлардин Хоразмга юзландилар. Тамом оламини ўзбак қўшулари босиб, чўл кезиб, кўл кезиб, бир неча тоғлардин ва неча роғлардин ўтуб, Хоразмга яқин еттилар. Хоразм шаҳрини хони Амир Ҳусайн сўфи эрди. Эшитиб Амир Соҳибқирон хизматларига шаҳрдин ташқари чиқиб, йўлларига қарши келдилар. Амрини анда кўб эъзоз қилдилар, зиёфатлар қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқиронни Амир Ҳусайн сўфи таклиф қилиб, шаҳр ичра олиб кириб, неча кун юртга тўй-томошалар кўрсатиб, Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимни Соҳибқиронга никоҳи шаръий қилуб бердилар. Ул кун қуёш шафақ чодирига киргач, тун келини қора сочларини тараб, кавкаб кўзларига зийнат сурмасини қўйуб, кеча бўлгач, Камол хонимни янгалари зийнат оралар бирла Амирга тошқурдилар. Неча кун ўтгандан кейин, муҳолифдин Амир Ҳусайн сўфига ёв келди. Амир имдоди бирла ёвга ғолиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон ўзларига Хоразм ва Урганчни тобеть қилиб, хонимни олиб, андин кейин Самарқандга келиб, ўз тахтларида қарор олдилар, валлоху олам.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР ТУШ КЎРУБ, АНДИН КЕЙИН ТУРКИСТОН МАМЛАКАТЛАРИНИ ФАТҲ ҚИЛГӨНИНИ БАЁНИ

Ровийлар андог ривоят қилурларким, бир кечаси Амир Соҳибқирон тушида кутб¹ тарафдин бир улкан фил келиб Мовароуннаҳр шаҳрини сайр қилиб, Амрининг тахти узра чиқти. Андин кейин йигирма бир адад арслон бачаларни кўрдиким, тахтга келиб, тахтни отиб ташласалар. Андин кейин бир жамоъа одамларни кўрди, чўлдин сувсаб келиб, сувни кўруб қочтилар. Андин сўнг бир жамоъа кўрлар келиб, савдо-сотик қила бошладилар. Андин кейин бир неча бетоб кишиларни кўрдиким, келиб тани соғларни касал деб иёдат қилурдилар. Андин кейин кўрдиким, кўб қўй ва эчкулар келиб кўб гиёҳларни еб, тезакламади. Андин кейин бир семиз сигир келиб кўб-кўб ўтлар ичра кириб, ўтлаб, тобора озиб, хароб бўлди. Андин кейин бир бозор ичра кирдиким, қўй ўрнига айуқ этини ва чўчқа этини сотуб ўлтурурлар. Олғувчи ҳам ҳалол этни олмайду.

Алқисса, Амир уйқудин санчуб турди, харчанд таъбирчиларни келтуруб сўрадилар. Соҳибқирон таъбиға мувофиқ сўзлаёлмади. Айти, Қаршида бир киши бор, Зовияда ўлтурғувчи, анинг отини

¹ Кутбни олгун қозуқ отарлар. (С. Тошкандий)

Ҳаким Зиёд баҳши дерлар, қўб яхши муъбардур, шайх Умар Насафийнинг шоғирдларидиндур. Амир афандимиз таъбиға мувофиқ таъбирни ўшал киши айтур деб хабар бердилар. Амир англаб, они келтурмоқ учун Қаршиға Мироншоҳ тўрани юборди. Ҳакимни олдиға борди. Ҳаким мирзони кўруб, отангни муҳими бўлса, мени олдимға ўзи келсун, деди. Мироншоҳ тўра қайтиб Самарқандға келди. Амирга ҳакимни сўзини айди. Соҳибқирон, филҳол, Қаршиға отландилар. Бориб ҳакимни қўб мулозамат қилиб воқеани баён қилдилар. Ҳаким айди, Шайх Насафий устозим менга бир темир сандуқ берган эрдиларким, ким очса ушбу сандуқни ер юзини ўзига мусаххара қилғай деб айтиб эрдилар. Амир Соҳибқирон ўшал он буюрди, сандуқни келтурдилар, одамларни ўртасиға қўйиб барчалари бир-бир очмоғиға ҳаракат қилдилар. Ҳеч кимға очилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон қўлиға олиб эрди, филҳол, қуфли очилди. Андин кейин сандуқни ичидин китоби «Тарихи айём» ни тоштилар. Ҳаким афандим айди, бу китобни фаҳм қилмоқ қўб мушқул турур, чунки илми жафар ила ёзилгондур. Агар киши илми жафарни билса, қиёматғача ҳар кимса ва ҳар нимарсанинг осори анга маълум бўлур. Андин ҳаким тушни таъбириға муқаййид бўлди, айдилар, ўшал филни кўрдунг-ўзбаклар подшосидур, бу мамлакатларни мусаххара қилиб, сани авлодингдин олғайлар. Андин сўнг ул йигирма бир арслонбачаларни кўрдунг, онинг авлодидур, андин сўнг сувсоғон эронларни кўрдунг, келуб, сувни кўруб қочтилар. Ўшул вақт одамлар аҳли илмдин қочарлар. Андин сўқурларни кўрдунг, савдо-сотуқ қилдилар, ўшул вақт одамлар ким ёв, ким дўст, ким душман билмаслар. Андин кейин ўшул нақисларни кўрдунг, танаси соғларни касал деб сўрағоли келдилар, ул ишлари риё зоҳидлар бойлар эшикиға бориб, «Садақа радди бало» деб таъма қилурлар. Сўнгра қўй-эчкуларни кўрдунг, ҳарчанд ўтлаб тезакламаслар. Ўшал вақт сипоҳлари қўб-қўб фақирларни ерлар, ўзларида зулмдин ўзга нимарса бўлмас, яна ўшал семиз сигирини кўрдинг, тўқай ўтларин еб, еган сари хароб бўлубдур, ўшал вақт умаросиким, ҳарчанд фуқаро молини еган била ўзига зарари бўлуб, борган сари хароб бўлуб, охирида хорлиг била ўлур. Яна одамларни кўрдунг, айиқ ва чўчка гўштин сотуб, қўй гўштин емабдур, ул вақт баъзи одамлар ҳаром нимарса бўлса еб, ҳалол нимарса бўлса емаслар. Анда Соҳибқирон бу сўзларни ҳакимдин эшитиб, жамъи қипчоқни ўлтурмоқға аҳд қилди. Андин сўнг Самарқанд келиб, Мирзо Мироншоҳ тўраға буюрдик, Туркистон бориб, Оқ Бўға наймон ва ўзбак бекларини барчасини қатли ом қилгил деб. Анда Мироншоҳ тўрамиз ўзига ўн минг йигит ҳамроҳ қилиб, Туркистонға равона бўлдилар. Буларни борганини эшитиб, Оқ Бўға булар мулозиматиға чиқти. Анда уч минг киши наймон элатидин Мироншоҳ тўраға қўб фитналиқларни ихтиёр қилди. Андин бир киши тўраға келиб айди, Оқ Бўганинг икки хотуни бор, иккови бир-бириға қариндошдур. Тўрамиз Оқ Бўгани қақариб сўради, Оқ Бўға, оре деди. Мироншоҳ тўра бу шаръий эмас, бирин талоқ қилгил деди. Ул айди, кўнглум икковини суяр, деди. Тўра буюрдик, мун ёланғоч қилинг, таъзир бермоқ лозим,

деди. Оқ Бўга бу ишдин фитна қўзгаб, ўшал кеча элати била келиб, Мироншоҳ тўрани одамларини ўлдурди бошлади. Нечалари ўлуб, нечалари қочти. Тўрани бойлаб қипчоқларни подшоҳи Тўхтамишхонга ўзи олиб борди. Тўхтамишхон Мироншоҳ тўрани кўруб, бойлуқларини ешиб, мулозимат қилди. Сабаби низолларини сўради. Тўра айди, Оқ Бўга икки қариндошни никоҳига олиб, хотун қилибдур, мунинг иши шаърияти исломда жоиз эмас. Оқ Бўга айди, эй бегим, Амир Темур буюрган эмиш ўзбеклар барчасини қатли оми қилгил деб, Тўхтамишхон тўра сўзини қабул қилди, яна Соҳибқирон ройин қилди. Оқ Бўгани ўлдурмоққа ҳукм қилди. Тўрага хилъати хос бериб, ёнидин ўрун кўрсатти. Аммо ҳар вақт тўра хонга салом айлаб, кўрунушга келса, туруб тахтидин ўрун кўрсатур эрди. Бир куни Мироншоҳ хондин қайтмоққа рухсат сўради. Хон, эй тўрабача, сабр қилгил, деди. Аммо Мироншоҳ бир куни сайдга чиқиб, ов қила-қила бир элга келди. Кўрдиким, бир келинчак, юзи ойдек, кириги ўқ, қоши ёйдек, гўзаллиқ гулшанида ёлғуз, ишқ гулханида анга нечалар житарсўз эрди. Ул келинчак Тўхтамишхонни хотуни, Давлатшайхни қизи эрди. Ул маҳбуба келиб, қудуқ ёқасида турди. Тўра андин сув талаб қилди. Ул келин оёғни сувга тўлгузуб уч мартабагача ерга тўкти. Анинг муддаоси тўра овдин иссиглаб келгани совуйди, кейин сув берди. Тўра анга арзи ҳолини баён қилди. Ул келинчак асло сўзламади. Яна айди, эй бекач кимни қизидурсан, яна эринг кимдур? Ҳеч кима демади. Неча-неча тарафдин келтуруб сўзлаб, отинг нимадур деди, лоилож:ўзим бекбача, отим Севиндур деди. Ул маликанинг ишқидин Мироншоҳ тўрада тобу тоқат қолмади, ишқ юкин кўтаролмади, бориб тўшак узра касал бўлуб ётти. Ҳеч кимга уёлиб сўзламади. Хон англаб кўргони келди. Кўрдиким, Мироншоҳ тўранинг нуқислиги зўр, юзи сарғарибдур, ўшул юртда умри икки юзга кирган бир қари одам бор эрди, кўб соҳиб тажриба эрди. Анинг отини Туркон тангри излаган деюр эрдилар, Бир неча касални томурини ушлаб, филҳол, билур эрди. Ул ақсар гор ичра ёзу қишин бўлуб, кўрк кияр эрди. Они хон талаб қилиб, воқеани баён қилди. Ул чол Мироншоҳ томурин ушлаб, анда айди, бу тўра бача бир кимарсага ошиқ бўлуб, юрак-бағрига ишқ ўтини асари урубдур. Тўхтамишхон айди, маъшуқа қиз бўлсун ва ё хотун, муяссар қилғум, деб. Барча заифалар исмини бир-бир зикр қилинди. Туркон чол мунинг маҳбубаси зикр бўлинган йўқ деди. Модомики, аҳли ҳарамдин сўзлаб Севин бекачга келиб эрди, ул чол кўлини кўтариб, ўрнидан туруб келиб, хон қулогига секин айди, эй хон афандим, бу тўра сизни тааллуқингиз бекач хонимга ошиқ бўлубдур дегач, филҳол, хон ўрнидин туруб, ҳеч кишига маълум қилмай ҳарамига келиб, бекачни талоқ қилди. Севин бону хайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб нечун мендин бир айб содир бўлмай, талоқ қилур, дер эрди. Қуллар била ўзга элга юборди. Хон тўрага келиб, айди, эй афандим тўрам, сиз ошиқ бўлган хотунни тобтим, они эри талоқ қилди. Сабр қилурсиз, иддаоси ўтгандин кейин сизга олиб берурмиз, яна Севин бекачга айдилар, сизни Амир Темур ўглига берурмишлар. Ул ҳам қабул қилди. Андин сўнг

тўрага ақд айладилар. Мироншоҳ тўра кўрдик. ўшул маъшукадур, ёнида ўлтурди. қўл текурмай сўрдик. не хотуни бўлурсиз? Севин бону воқеани баён қилиб, хон Сизга дўстлиқ жиҳатидин шул ишни қилди дегач, мен ҳам хонни ройи учун сизни талоқ қилдим деб, ўшул кечаси хондин рухсат сўрамай, ўз вилоятига кетти. Самарқанд узра Соҳибқирон қошига борди.

Амир Темур афандим англаб, хон кирдориға, ўғлини кирдориға таҳсин қилди. Аммо тоңгласи хон хабар тошиб айди, шарти шарифга мувофиқ иш қилиб эрдим, деб жамъи амвол ва ашёлар била Севин бонунин Самарқандга юборди. Нома бирла алар Соҳибқирон қўлига тегди. Мазмунин бу эрдик, сизларни ҳурмат қилиб у нимарсаларни юбордим. Аммо Соҳибқирон бекачини бир яхши мақомга муқаррор қилди. Мироншоҳ уни қошига бормади. Эмди бу сўзни эшитмак керак. Тўхтамишхонни қилгон ишинин Давлатшоҳ ўғлига хабар бердилар. Ул Тўқтемурухонга қайин ота эрди. Самарқандга юборганини (Севин бонунин) англаб, бу қандог беҳамиятлик деб отларига миниб кечаси била келиб, печа-печа одамларни ўлдуриб адам ёстуқига бон қўйдилар, хоннинг юртини олдилар. Тўхтамишхон ёлгуз ўзи қочиб Туркистонга келди. Туркистон эли ихтироз қилдилар. Андин кўнгли бузулб Самарқандга юзланди: оти юрлмай шул узра ҳалок булди. Андин уни яёв печа қуида Самарқанд дарвозасига келди. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон Оқсаройнинг таъмирин қилмоқга Шаҳрисабзга боргон эрди. Хон ҳам андин Шаҳрисабз сарига борди, печа қулар оч-орук бўлуб юрди. Бир кун хотирига келдики, бир иш овқат учун қилойин деб Оқсарой борди. Анда ишбонин мунин кўруб, тош тошимоқга мардикор солди. Турфа-турфа тошларни келтурур эрди. Ҳамма эл мунин қилгон ишига таажжубда бўлдилар. Хон хоҳласаки ўзинин маълум қилса, яна бўйин ёри бермади, ишни қила берди. Аммо ҳар вақт мардикорлар таъом еса, бу ёқога ўзинин олиб, чафонинин ерга солиб, анинг узрасида ўлтуруб ёлгуз таъом ер эрди. Агар қорин тўймаса ҳам андак сарқутин элга берур эрди. Мунин авзойига барча хайрон эрдилар. Бир кун Амир Соҳибқирон Оқсаройнинг тамошосига келдилар. Анинг шон-шавкати Тўхтамишхон кўруб, бир оҳ торттики, оғзидин ўт каби тутунлар чиқти. Мунин Соҳибқирон англаб, кўрсаким, бул йигит бекзодаларга ўхшар. Тўхтамишхон эканини билмади. Лекин Соҳибқирон кўрган вақтида амрад эрди, холо соқоллик бўлубдур. Амир кўзига иссиг-иссиг кўрина берди. Ўсар Бўга қоравулдин сўрдик, бу қандай кишидур? Ул айди, билмадим, лекин шунча билдимки, баҳодур диловар кишидур, узра учун иш қилиб юрур. Анда Соҳибқирон уни олдиға чорлаб, назар қилдики, Тўхтамишхонга ўхшар, яна иштибоҳ бўлуб, ота-бобосидин ҳасаб-насабидин ҳарчанд сўз сўрди, хон билдурмади. Соҳибқирон кўнглида айди, шул вақт Мироншоҳ бўлса, албатта билар эди.

Алқисса, эртаси Севин бекач оқсаройнинг тамошасига келди, хон англаб, муқобилига бориб турди. Одамлар айдилар, бу заифа Тўхтамишхоннинг хотуни эрмиш. Муъофада, чодир ичра келар эди. Ани Амир нос тутуб, сақлаб, аҳтиёт қилгонига Тўхтамишхон

тахсин қилди. Ногоҳ бекачни кўзи хонга тушти. Ўзини бирдан муъофадин хоннинг оёқига ташлаб юборди. Айди, эй хоним афандим, сизга нима бўлди, бу гурбат ора меҳнатда қолибсиз? Бу хабар Соҳибқиронга эшитилди. Кечаги йигит Тўхтамишхон экан. Амир англаб, филхол келиб, бош-оёқ подшоҳона либос кийдуруб, сув ёқасига чодир ичра олиб бориб, Амир ёнидин ўрин кўрсатти. Андин воқеани сўрди, хон йиглаб, бир-бир баён қилди. Амир онинг кўнглини овлаб, кўб олтуни инъом берди. Берган инъомини насифин фаррож сақоларга берди. Амирга мулозимлар сизни инъомингизни манзур қилмади, деб хабар бердилар. Амир чорлаб сўради, хон айди: эй Соҳибқирон афандим, мен сизга олтуни учун келгоним йўқ, балки ҳамият учун келдим, мени мулкимни Давлатшайх амакимдин олиб берсангиз! Амир Соҳибқирон айди, мен бир туш кўруб эрдим, анда қибчоқ бебокларни қатл қилмоқга аҳд қилиб эрдим, бу сўзга сен ҳам ризо бўлсанг?! Хон қавмидин таъби малул бўлуб, лоилож ризолик берди. Анда Севин бекачни Тўхтамишхон ўзига ақд эттилар икки ярим йил бўлгондин сўнг. Юз кишини Амир тайёр қилиб, отга миндуруб Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра қошига Самарқанд ичра қўйуб, Амир ўзлари аскар била Дашти Қипчоқга юзландилар. Хабарини Давлатшайх ўғлонга етқуздиларки, Амир Темур юз минг қўшун била қипчоқларни қатли ом қилмоқга келур эмиш. Барча эл Давлатшайх ўғлон қошига келдилар. Анинг олдида бир қари баҳодур киши ўлтурур, айдики, урушурмиз. Давлатшайх ўғлон айди. Амир Темур тангри таолонинг баргузидасидур. Сизлар ҳар ёнга кета беринг, мен бир фикри қилойин они аскаридин бирорталарингизга зарар етмасун. Алар айди, сиз қари киши, сизни қандай ташлаб кетурмиз? Ул айди, мен бирла ишларинг бўлмасун. Андин сўнг барчалари ҳар тарафга кеттилар. Амир Соҳибқирон Дашти Қипчоқ бориб, ҳеч кимни топмадилар, ҳар тарафга киши юбориб. Давлатшайхдин ўзга кишини тополмай, анинг ўзини тутуб, Соҳибқирон қошига келтурдилар. Амир сўрадиким, сен қандай кишидурсан? Бу сўзламади, сукут қилиб, соатидин сўнг тангри таоло ҳазрат Нух алайҳис саломга итоб қилгон оятни фасоҳат била ўкуди. Они ишига Амир ҳайрон қолди. Айди, эй Турағай баҳодур ўғли, мен Давлатшайх ўғлон, насли Шайбоний хонидин бўлурман, ҳар иш оло таоло тақдир била бўлур, бу қилгон ишинг абасдур деб, Сулаймон алайҳис саломга тақдирни табдил қилурман деб баҳсу жадал қилгон Семургнинг достонидин сўзлади. Барчалари йиглай бошладилар. «Сани бу қон тўкмакга қасд қилмоқнинг абасдур, қиёматни андешасини қилиб, кейин бўлур ишни ўйламак керак». Соҳибқирон аҳд қилдики, аммо башарти Давлатшайх қипчоқлар била қўзғалмосликга аҳд қилиб, қўл қўйуб, тилидин хат берса дедилар. Алар ҳам қўл қўйди. Соҳибқирон аларга мардлик қилиб бирортасин ўлдурмади. Аҳднома ёздуруб ва муҳр босиб, они Амир ўз хазинасига тобшурди. Вақти келиб Шайбоний элати масаллит бўлгон кезида хазина талон бўлуб, аҳдномани олиб эрдилар.

Алқисса, жатта қипчоқлар била сулҳ қилиб эди, Тўхта-

мишхонни юборурман, ани ўрнига валий қилурсиз деб. Самарқандга ёнди. Энди Мироншоҳ тўра била Тўхтамишхондин сўз эшитмак керак.

**БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР
ТЎХТАМИШХОНГА УҚУБАТ ИЛА ИТОБ ҚИЛГОНИ,
АНИ АНГЛАБ СОҲИБҚИРОН ТЎРАГА ҚАҲР ҚИЛИБ,
МИРОНШОҲ ҚОЧИБ ЭРОН ЖОНИБИГА БОРГОНИНИ БАЕНИ**

Аммо Соҳибқирон, Искандари Соҳий, бекларни беки ва хонларни хони Дашти Қипчоқга боргондин сўнг, Мироншоҳ тўра Самарқандга ва Мирзо Умаршайх тўра Бухорон шарифга ҳоким эрди. Аммо Тўхтамишхон Мироншоҳ қошида эрди. Бир кун эшиттиларким, Самарқандга яқин тўқай ичра арслон пайдо бўлубтур деб. Мунн эшитиб тўра неча кишилар била отга минуб борди. Соатидин кейин хон ҳам борди. Ваногоҳ, кўрсаким, борганлар қочиб келур. Тўхтамишхон воқеадин сўрди. Алар айдик. йўлбарс тўқайдин чиқиб, бизларга қараб югурди, гумон қилурмизким, тўра йўлбарсени чангагига гирифтор бўлди. Филҳол, хон эшитуб отин югуртуб борди. Кўрсаким, тўқай ичра Мироншоҳ тўрани йўлбарс йиғоч ичига қамабдур, хон кўрдик, тўра йўлбарсга муқобил бўлубдур, иложи бўлса, Мироншоҳ тўрани ҳалок қилса. Аммо Шароф Яздий айтадурким, мен Мирзо Халил тўрадин эшиттим, ул отаси Мироншоҳ тўрадин нақл қилдик, ушул кунн Тўхтамишхон арслонга тўғри келиб, андоғ ўқ отдик, манглайига тегиб, тешуб қуйруғидин чиқуб, бошоғи йиғочга қадалди. Филҳол, хонга тўра айди, бу қилгонларингни мени шатнимга деб, йўлбарсени тўра ўлдурди деурсан, нечук мени одамларга эътиборим кетмасун. Хон айди, хўб сен ҳам кишига айтмагил деб аҳд қилдилар. Тўқайдин чиқиб, овоза қилдилар, йўлбарсга тўра ўқ отти, деб. Тўра била хон буюрдиларки, бориб мулозимлар келтурдилар, кўрсаларким, бир арслон турур, бўйи тўққуз газ, кўб нақшинлар ила мунаққаш. Бу сифатда йўлбарсени киши кўрган эмас. Ани терисини сўйиб, ичига сомон тиқиб қўйдилар. Аммо мирзо Умаршайх тўра Мироншоҳ тўра била тарафи жангда эрдилар, мулозимларга буюрдик бу таъбияни элиб Бухорони Самарқанд тарафдаги дарвозасига йўл узра қўйуб келинглар, лекин кечаси йўл юринглар, ҳеч киши кўрмасун, билурманким, Мирзо Умар нима иш қилур. Бир хат била йўлбарсени бўйнига осиб, кечаси келтуруб, йўлбарсени ўз суратида қилиб дарвозани яқин ерига қўйдилар. Тонгласи Бухоро одамлари кўрдик, Бухоро дарвозасига яқин йўлбарс келиб турур. Филҳол, Мирзо Умар тўрага хабар еткурдилар. Анда мирзо отланди, беклар манъ қилди. Ҳеч тарафга қарамай, тўғри кечаси била дарвозадин чиқиб, шавқун солиб, ул йўлбарсга найза урди. Кўрдик, жони йўқ, таъбия учун қўйубдур, бўйнида хат бор, ўқуб бокса, айтубдур, ман Мироншоҳ мирзо ушбу йўлбарсени бир йиғоч била уруб сайд қилдим. Ваз, сен мен била талаби жангда эмишсан, билурман, сен ақалли мушукни ухдасидин чиқолмассан. Мирзо

Умар тўра фикрда қолди. Аммо билдики, бу иш Мироншоҳ тўрани иши эмас. Шу вақт хабар келдики, элчи Маллухон шаҳри Хиндудин Соҳибқирон хизматига Чоржўй йўли билда келур. Аммо элчи Бухорога келиб, Мирзо Умаршайхга кўрунуш қилди. Мирзо сўрадики, нима совғот келтурдунг? Элчи бир ёй кўрсатти, айди: муни Маллухон, Хиндустон хони буюрдики Амир Темурга элтиб бер деб. Билдики, датво учун келибдур. Мирзо Умар айди, отам қўли матъубдур, ёйни ушлаёлмас, манга бергил деб. Мирзо қўлига олиб, уч қуллоб чекуб, элчига берди. Айди, Самарқандга элтгил, алҳол, отам сафарда. Мироншоҳ тўрага, муни санга Мирзо Умар тўра уч қуллоб уруб бериб юборди, дегил. Элчи андин Самарқандга келиб Мироншоҳ тўрага кўрунуш қилди, воқеани баён қилгоч, андин тўра ёйни кўруб, талаб қилди. Элчи Тўхтамишхон қўлига берди. Хон хоҳласа, қуллоб тортса, яна тўрани қўлига берди. Ул олиб тўртинчи қуллоб чекиб, бешинчи чекиб эрди, ёй синди. Бу ишни хондин кўруб, газабда бўлуб тўра хонга кина қилди, яна Мирзо Умарни сўзини эшитуб, яна одамлардин кўруб эрди. йўлбарсни Тўхтамишхон ўлдуруб, овозани тўрага қилди деб, яна бу сўзга ўхшаш элга хайф машхур бўлубдур. Агарчи хон кишига айтган эмас эрса ҳам бу ишни хондин кўруб, буюрдики, ушланглар деб. Хон эшитуб кўрқмади, яна қочмади, келиб маҳкам боғладилар. Амр қилди, тош боғлаб, денгизга ташланг деб. Мулозимлар, филҳол, тўра айтгандек қилдилар. Хон бечора ўлган каби бўлуб, сув юзасида гоҳи чўмуб, гоҳи чиқуб, юмаланиб кета берди.

Фақиҳ Абу Лайс раҳматуллоҳ ҳазратларининг денгиз ёқосида боғчаси бор эрди. Кўрдилар, бир кимарса сув юзида лош каби кўрунур, ани денгиздин тортиб олдилар, билдиларки, Тўхтамишхон турур, рамақда жони бор. Ани тарбият қилиб эрдилар, андак ўз ҳолига келди. Шайх Абу Лайс афандим хизматларида бўлди.

Алқисса, Соҳибқирон Дашти Қинчоқни фатҳ айлаб, музаффар ва мансур бўлуб, кела туруб, эшиттики, Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра денгизга ташлабдурлар, қўб қайғуда бўлди, нечун ўз тахтига жулус айламакга аҳд қилиб эрди. Анда Мирзо Умар тўрага тўн бериб юборди ва Мироншоҳ тўрага ургуч бериб юборди. Муни кўруб, отасини газабини билиб, ярим кеча билда тўра ўзини қаландар суратида қилиб қочти. Амир Соҳибқирон келиб кўрдики, ўгли қочиб кетибдур. Абу Лайс ҳазратлари Тўхтамишхонни Амирга саломат келтуруб тобшурдилар. Соҳибқирон Абу Лайс ҳазратларидин қўб хурсанд бўлуб, Тўхтамишхонни қўб навозишлар қилиб, қул ва қўшун бериб Дашти Қинчоқга юбордилар. Соҳибқирон ўз тахтида қарор олдилар. Аммо Соҳибқирон ҳар ёнга Мироншоҳ тўрани истамакга киши юборди. Булар ахтармоқда турсун.

Алқисса, Мироншоҳ тўрадин сўз эшитмак керак. Тўра тун ярмисида қочиб кетиб бориб, қаерда қаландарлар бўлса, алар бирла бўлди. Бир кун қаландарларни каттаси айди, бизлар билда бўлсанг, тиланчи бўл сойиллиқ қил, деди. Аммо тўра элдин бир нимарса сўрамоқга юзи ёрий бермади. Хотирига келди узра учун

иш қилсам деб. Бориб. Тус шаҳрида мардикор бозорига келиб ўлтурди.

Ҳеч киши тўрани ишлатурга олмади, нечун бу девона қаландар бизларни ишимизни қилолмас дедилар. Учунчи куни тўрадин ўзга киши бозорда қолмади. Ўшул куни бир оқсоқоллик киши келди, мундин бўлак одам тополмади. Айди, бог кўругини билурмусан? Тўра айди, қўб яхши билурман. Ул қари одам боғига элтти, ҳар нима кераклик асбобларни келтуруб, узра тайин қилиб, тўра била аввал богни сайр қилдилар. Кўрсаким, богни бир чаккасида бир турфа иморати олий кўрунур, дарвозасига етмиш қуфл урулгон, қуфлларга қўнгиروقлар тоқилгон, барчасидин юқори қуфлда Бухт ун насрни оти ёзилгон, яна Хисрав нарвез, Нўширвон ва Ол Аббос ва подшоҳ Исмоил ва Султон Маҳмуд ва Султон Санжар ва Хоразм беки ва Чингизхон шунга ўхшаш салтанатлиқ подшоҳлар ёзилуб, охири қуфлга шох Шужоё ёзилгондур. Тўра сўрадики, бу қандай қуфл турур, нечук барча улугларни оти ёзилибдур? Қари киши айди, эй йигит, мунинг илан сани нима ишинг бор! Ўз ишингни бил. Тўра айди, шул нимарсаларни мен ҳам билсам нима бўладур, эй бобо, билдурсанг?! Ул киши айди, бу гунбазларни Қуббаи ҳожат дерлар. Ҳар вақт ёмғур ёмаса халқ бу ерга келиб, дуо қилурлар, олло таоло аларга ёмғур бергай. Аммо киши билмайдурким, бу гунбаз ичра нима бор бўлса. Ҳар қуфликим, ўтган умаролар бу дарвоза узрасига солгондур. Бу қуфллар алардин ёдгор қолгондур. Аларни ҳеч қайсисига муни очмоқга амр бўлгон йўқ, мени Ҳасан мунажжим отарлар, бу қуфлларни очқуси мандадур, умаро ҳар бири қуфл урубдур, очқуси манга тобшурилгондур. Бухт ун наср замонидин шул вақтгача икки минг йил бўлубдур, жамъи калидлар манга қолибдур. Яна манга муни очмоқга рухсат йўқ. Тўра айди, муни очмоқига ҳеч кишига рухсат борму? Ул киши айди, оре, борлигин ҳикмат китобларида кўруб эрдимни, ахир замонда ўзбаклар ичра Искандари Соний туғулур, они бир ўғли келиб бу эшик қуфлларини очқай. Бу қубба ичра нима бўлса, ул кўргай, муни очгон кишилар ер юзини фатҳ айлагай дебдурлар. Анда бу қуфлларни очмоғини орау қилди.

Тўра айди, муни дарвозасига йўлини нишони борму? Айди, оре, бу иморат сўл ёнида ядат тоши бор, они сўл қўл била олурсан. Тўра келиб кўрдики, мунажжим айтгондек кўрунур. Яна айди. Мундин ўзга нишони борму? Мунажжим айди, эй йигит, бу микдор саволларни қилурсан, бу ишни ухдасидин чиқолмассан. Тўра қўб муболага қилди. Айди, мен Амир Темур ўғли, амир Турағай набираси, ул Қорачор иўён наслидин деб, асвили кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Андин сўнг айди, эй тўра бача, бу кўргонинг тут йиғочидур, Бухт ун наср мунини ўз қўли била қўйгондур. Яна Бухт ун насрдин бизга бир қилич қолибдур, они ҳеч киши ғилофидин чиқаролмас. Агар чиқориб олса, бу йиғочга уруб, мунини икки қалам қилса, бу қуббани эшики очилур. Анда тўра илтижо қилиб, ёлбора берди, ўшал ёроғни кўрсам деб. Ул қари киши бориб они келтурди. Тўра ул қиличчи сўл қўлига олиб, бир зўр қилиб қиличчи қинидин тортиб олди. Мунини кўруб мунажжим

таажжуб бармоқин тишлади. Сўнгра тўра ул тут йиғочини уруб, икки бўлди. Ул йиғоч орасидин бир қути чиқти, анда ибрий тили била ёзилгон хатни кўрди. Айтубдур, эй мунн қалам қилгон киши, қуфли Бухт ун насрни очгайсан, ҳозир бўл, бу ерда бир қозуқ бор, они тобгил, бу қуфллар очилур. Анда бир қари киши келиб мунажжимдин сўрдики, бу қандай кишидур, нима иш қилур. Мунажжим айди, бекзодалардин бўлур. Ул қари киши инкор бўлди, яна бениҳоят кўб муболага қилди, бўлмади. Охирида Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Ул ҳам айди, бу эшикни очсанг сани отанг ер юзини ва кун кўзини олиб, барча анга тобеть бўлур. Мунажжим калидларни барчасини тўра қўлига тобшурди. Очуқларини олиб, бир-бир қўйидин очиб, юқорига Мироншоҳ тўра чиқа бошлади. Қуфли Бухт ун насрга етгач, соати хайратда қолди, хоҳласа, они ҳам очса, Ҳасан мунажжим айди, эй йигит, ҳозир бўл, бо ҳозир бўл, ўзингни зоеъ қилмагил, бир фикри қилиб қайтгил, деб ўзи ёнди. Иккинчи келган қари киши келди. Анга айди, эй бобо, бу қуфлни очгил, мунда олтун кўбдур, ул очқуни қўлига берди. Ул очиб эрди, хазинадин тарақа-туруқ товушлари чиқа берди. Кўрдиларки, бир ўқ келиб они кўксига тегиб, чалқанча йиқилуб, қари киши ўлди. Они тўра била мунажжим ҳеч кимга билдурмай, гўр ковлаб дафн эттилар. Ул қубба ичра кириб кўрдилар, тахти турур, сандал йиғочидин. Анинг узрасида бир кимарса ниқоб ичра ётур. Тўра, филҳол, бориб очиб кўрдики, бир гўзал барно киши гўё уйқуда ётқондек ётур, узунлиги йигирма газ, энлиқи уч газ, бошлари ҳам катта, бурни уч қориш келур, бармоқларини ҳар бири беш қоришдин келур. Бош тарафида бир лавҳ турур, тавҳид сатри ёзилгон, ўқуб кўрдилар, мазмунин билдиларким, бу зоти боборакот Урмиё алайҳис салом эканлар. Бухт ун наср бу зоти шарифни Тусга келтуруб, устиларига тилсимот ила иморат қилиб, пойтахтни Тус шаҳрига қилиб, ер юзини барчасини фатҳ қилиб эрди. Қабри муборакга гунбаз кўтариб, дарвозасига қуфл уруб, бу биноларни қилиб эрди. Ҳар кишини бир ҳожати бўлса, бу қабри шарифга келиб, муножот қилса, мушқули осон бўлур эрди. Кофир бўлса ҳам муножоти қабул бўлур эрди. Ўшул гунбаз шоҳ Исмоил шийъ вақтида хароб бўлди. Андин сўнг ул мазор асари қолмади.

Алқисса, тўра ул зоти боборакотни зиёрат қилиб, ташқари чиқиб, эшикга қуфл урди. Ҳасан мунажжим неча кун қўноқ айлаб зиёфат қилди. Сўнгра мунажжим айди: эй тўра бача афандим, отанг қошига сени элтурман. Мироншоҳ қабул қилмади. Айди, ҳаж борурман.

Мунажжим тўрага аҳд қилдики, агар отанг бу юртларига келса, бизларни саломат қўйгай, бизларни бу юртларга зарар ва захмат бермагай. Тўра қабул қилди. Анда мунажжим бир мактубни қўлига берди, ҳар ерда бир мушкул ишга қолсанг, бу китобатни мутолаа қилгайсан, ҳар ишинг бўлса, ривожн бўлгай. Андин видоёлашиб. Нишопур сариға равона бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ИБН АМИР ТЕМУР МАНСУР БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГОНИ, АНДИН МУЛКИ МОЗАНДАРОН- ГА БОРГОНИНИ БАЁНИ

Ўшул вақтда Нишопурда шоҳ Шужоъ ўғли шоҳ Яхё отасин тахти узра ўлтургон эрди. Тўра ул шаҳр ичра бориб, кўрдик, Нишопур растасида бир узун хода, бўйи саксон газ келур, ани учига бир табақни боғлаб қўйубдур, ҳар киши келиб анга ўқ отса тегмағай эрди. Аммо шоҳ Яхё ўқ отгач, аввал ҳол тегар эрди. Тўра боргонидин кейин уч мартабагача отган ўқи тегмади, ҳайрон бўлди. Тўра қаландар суратида эрди. Бировни ёйи била ўқин тилаб анга отти. Филҳол, табақга тегди. Шоҳ изза тортиб, аччиги келиб айди: эй қаландар, қайдин келдинг? Бу айди: Турондин келдим. Ўшул вақт Эрон Турон бир-бирига мутаъассиб эрдилар, эшитуб, бу қаландар ўз юртига бориб ҳар қанча лоф урса керак деб ҳаёлотда бўлуб, ўрдасига ёнди. Ул кеча тахти узра ётиб, бир туш кўрди. Ўрнидин кўрқуб турди. Кўрқувнинг зиёдалигидин тушин воқеаси эсида қолмади, ўйлаб тополмади. Анда Бадарий отлиг мунажжим бор эрди, ўзини вазири. Ани талаб қилиб айди: мен кўрган тушимни воқеаси ёдимдин чиқибдур, сен мени тушимни тобғил. Бадарий айди.

Назм:

*Илми ғайбни киши билмайил, билур раббул Жалил,
Ҳақдин ўзга ким билурман деса, бовар қилмағил.
Айтмагунча Жаброил, айтмас эдилар ҳақ расул,
Тангри то сўз айтмагунча айтмас эрди Жаброил.*

Апинг аччиги келиб, мани тушимни тобмасанг кўзимга кўринмағил деб ўрдадин Бадарийни бадар қилиб, қувлаб чиқоруб юборди. Ғам ва қайғуда бўлуб, Гурбоғи дегаи мавзетга келиб турди. Анда Мироншоҳ тўра ҳозир эрди. Андин бир-бири била ҳол, сир сўрашти. Ғам ва қайғуда бўлгонини воқеасини айди. Тўра филҳол мунажжим берган мактубни ўқуб кўрса, шоҳ Яхё кўрган тушининг воқеаси, яна таъбири анга ёзилгондур. Анда Бадарийга айди, бор бекингга айғил, мени шогирдим бор, тушунгни баёни ва таъбирин ул айтгай. Бадарий айди, эй қаландар, илми нуҷумдин хабаринг борму? Тўра айди, оре. Бадарий айди, мани қўлимдаги не эрур, тобғил деб. Тўра Ҳасан мунажжимни хатин кўруб, илми нуҷум ила топиб айди: қўлингдаги олтундур. Опи билганини кўруб, тўрага эътиқоди найдо бўлди. Андин кейин, Бадарий шоҳига таъзим қилиб турди. Шоҳ айди, мени тушумни тондингму? Бадарий айди, мени шогирдим бор, сизга тушунгизни таъбирин ул айтур дегач, шоҳ буюрдик, келтурғил. Бориб тўрани яхши либослар била келтурдилар. Шоҳ Яхё қошига келиб, таъзим қилуб турди. Шоҳ сўрдик, эй йигит, Бадарийга шогирд бўлурмусан? Тўра айди, мени отимга ордур Бадарийга шогирд бўламоқга, мен Ҳасан мунажжимни шогирди турурман, нечун Ҳасан мунажжим

Бадарийга хасм эрди. Анда шоҳ Яхё айди, мени тушумни татбирин дегил. Тўра айди, мен Бадарий ўрнига ўлтурурман: ул мани жойимга тушсун. Шоҳ буюруб эрди. Бадарий ўрнига тўра ўлтурди. Айди, эй шоҳим афандим, тушунгиз ора бир узун бўйлуқ, оқсоқол киши кўрдингизму? Шоҳ Яхё, оре кўрдим, деди. Ул айди, сизга сиёсат қилибдур, яна сизга бир нимарса берибдур. Воқеа шулки, мен Бадарий ўрнига ўлтурдим, даври замон, гардиши фалак дерлар. Ҳаргиз хотирингга келмайдур, они жойига мени ўлтурмогим, ул тубан тушуб, анинг ўрнига мен вазир бўлдум, аммо Ҳасан мунажжим сизга вазир экан, они начанд ёлгон гувоҳлар билан чиқориб, анинг ўрнига Бадарий ўлтурмиш. Айди, эй шоҳим афандим, мен сизга вазир бўлдимму? Шоҳ Яхё айди, оре. Энди мени ўрнига Ҳасан мунажжим ўлтурсун, деди. Анда шоҳ Ҳасан мунажжимни келтуруб, ўрнига вазир қилиб, Бадарийни зиндон ичра солдилар. Яна тўра қаландарлиқ либосин кийуб, мунажжим била видоёлашиб, ҳажга юзланди. Аммо ўзини ҳеч кимга билдурмай, қаландар суратида бўлуб, Нишопур доштира бориб ариқ ёқасида ўлтуруб эрди, бир йигитни кўрдик, малла ранглиқ қўли орқасига боғлиқ, от устида қочиб келур. Андин сўнг қирқ киши қувлаб келур. Анинг олдин тўсдилар, ул йигит тўрани чоқириб айдики, эй қаландар, қалложликдин бойликка етай десанг, гадоликдин шохликга ўтай десанг, булардин мени кутқорғил, булар менга ёв, боғлиқимни ешиб, мени тамоша қилғил, деб қўб таволло қилди. Алар айди, хонимиздин кўрқил, ешмагил, эй девона, ишинг бўлмасун, деди. Тўра муни кўруб, гайрати келиб ўрнидин туруб, ул йигитни ақдини ешти. Ул йигит арслон каби аларга андоғ юғурдики, алар тулки каби қоча бошладилар. Бовужуд, аларни аслаҳа ва яроғи бўлса ҳам бу йигит ўшал ерда йигочни бутакини синдуруб олиб, ул қирқ кишининг барчасин вужуди шаҳристондин адам чўлистониға юбори. Қайтуб тўрани олдиға келуб, ўлтурди. Тўра айди, қандай кишисанким, бу ишларни қилдинг? Ул йигит айди, мен шоҳ Мансур бўлурман, шоҳ Шужоъ қариндошини ўғлидурман, амаким, менга ёв бўлубдур. Мен Мозандарон мулкини мусаххара қилиб эрдим, алар мени алдаб келтуруб, фириб била қўлимни боғлаб эрди, ўзимни бир навъи қилиб, бу от устиға олиб қочиб келур эрдим, бу қирқ киши орқамдин қувлаб бу ерға келтурдилар. Сен менга нажот бердинг, эй қаландар, бери кел, мен била ҳамроҳ бўлуб Мозандаронға борғил. Тўра айди, мен қаландарман, сен бек бача бўлурсан, иккимиз рафоқимиз мушкулдур. Айди, бу яхшилиқни сен қилдинг, мени ҳақимга нима десанг, мен қабул қилурман. Анда тўрани рафиқ қилиб, нойтахтиға шаҳри Табризға келтурди. Ул ўрунда айш-ишратға муқаййид бўлдилар. Бир кун тўра, шоҳ Мансур сайдға чиқиб, ов қилиб юруб, бир қишлоқ узра келдилар. Кўрсалар, бир жамоъа эл, қўлларида назр, ҳадялар олиб, бир тарафға борурлар. Тўра сўради, бу одамлар қаён борурлар? Шоҳ Мансур айди, булар жухуд эрур, буларни пири бордурким, ёши икки юзга боргон, шул тарафда бир гор ичра эътикоф ўлтурғондур. Ани Жўхо нариир Яхудий отарлар, зоҳиддур, ҳар йил бир мартаба гордин чиқғай, уч кунгача булар

бориб, ани зиёрат қилгайлар. Замон ҳоли ва мустақбал ишлардин хабар берур. Уч кун бўлгоч, гор ичра кириб кетар, то бир йил комил бўлмагунча гордин чиқмас, Тўра они кўрмоқни орзу қилди. Андин шох Мансур била Яхудийни қошига бордилар. Кўрсаларким, ул зоҳид қавмига Тавротдин дарс айтиб ўлтурур. Шох Мансур ани начанд бориб кўрган эрди, зоҳид тўрага кўб назар қила берди. Тўра айди, эй яхудийлар шайхи, нечук дини ҳақга имон келтурмайсан? Зоҳид айди, охир замон пайгамбари Махдий эрур, па Абдуллоҳ ўгли, анда икковлари мубоҳаса ва муколамаларни кўб қилдилар. Зоҳид айди, сендин неча масала сўргайман, жавоб берурсан. Тўра айди, хўб масала сўргил. Зоҳид айди, сизлар Туби йиғочини учмоқ ичра Муҳаммад мақоми дерсизлар. Биз айтурмиз, ул Мусо мақомидур, жамъи қусур жаннат туби йиғочи бутоқларини соясида турур, шунга бир далили ақлий кўрсатғил, қандай бир йиғоч сояси саккиз учмоқга етар? Тўра айди, анинг мисоли дунёда қуёндурким, олам аро дашт ила шаҳр ва иморатларга они шуълаи тушгай. Анда Яхудий зоҳид филҳол ўрнидин туруб, тавозеъ била ўлтуруб, начанд масала сўради, тўра барчасига ақлий ва нақлий жавоблар берди. Зоҳид айди, эй йигит, қайдин келдинг? Тўра айди, Турондин келдим. Яна, отинг нима, кимни ўгли бўлурсан, деди. Бу отим Мироншоҳ тўра, Амир Темур ўгли бўлурман, деди. Яна айди, мазҳабинг кимдур? Жавоб айди, Мазҳабим Имом Аъзам аҳли суннат ва Ижмоат турурлар. Зоҳид шох Мансурга қараб айди, бу йигит соҳибқирони охир замон ўгли турур, булар ер юзини олгай, бу мамлакатларни олиб, сани авлодинг буларни қўлида ҳалок бўлгай, деди. Аммо шох Мансур Яхудий сўзига қулоқ солмади, билса ҳам ишонмагондек бўлуб, тўра била ўрдасига қайтти. Андин сўнг. Зоҳид ўз қавмига айди: ман горга кирурман, лекин то ман гордин чиққунча ҳозир бўлдурсиз деб, гор ичра кирди. Кўреаким, бир қуш мунаққаш, горни чаккасида турур, ани тутмоқга ҳаракат қилиб эрди, қуш учуб ташқари чиқти. Бул ҳам анинг орқасидин чиқти. Киргандин сўнг бир йил бўлмай чиқмоғон сабабидин, иттифоқо, ул вақт кечаси қоровуллар бу кимдур, бизни пирымизни ўлдурғали келдуми деб, билмасдин ани уруб ҳалок қилдилар. Сўнгга эртаси ани кўруб армон қилдилар, фойда бермади.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОХ ТЎРА ИБН АМИР ҲАФТ ҲАВОНИ МОЗАНДАРОНҒА БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Мансур билдики, бу йигит Амир Темур ўғлидур, хоҳласа, ҳийла била йўқ қилса. Тўра ҳам мунӣ ёмон фикрини билди. Андин Мозандоронга сайдга бордилар. Бир тоғни юқорисига чодирларни тикиб ўлтурдилар. Тўрани кўзига узогдин бир нимарса барқ уруб кўрина берди. Тўра сўрдики, ўшал кўрунган нимадур? Шох Мансур айди, ҳафт ҳавони Мозандорон йўли ушбу турур, кўб таъриф қила берди. Тўра хотирига келдики, шунӣ қўлида асир бўлиб, ҳалок бўлмасдин илгари ҳафт ҳавони Мозандоронга бормоқим яхши деб: Яна сўрадики, ушбу йўлга боргон киши борму? Андин барча турганлар қулдилар. Тўра булардин зехни койиб,

филҳол, отига минуб, андог суръат била йўлга туштики, начанд кун йўл юргандин кейин оти чўлларда куйуб ўлди. Етти кун ниёда йўл юрди, дерларким, ул жазира отини Хафт ҳавони демаклари етти манзилдин иборатдур дерларким. Зол ўгли Рустам ул манзилда девлардин Қайковусни ҳалос айлаб, аларни Мозандарон қалъасида қайдга олгон, анда етти кун йўл юруб, бир жойда уйқуга боргон ҳолда йўлбарс келиб қасд қилган. Раҳшр ани дафъ қилуб ўлтурди. Иккинчи манзилга боргандин сўнг, аждаҳога учраб ани ҳам ҳалок қилиб, учинчи манзилда Сахро хотун учраб, Рустамга фириб бериб, яна ани ҳалок қилиб, андин тўртинчи манзилга бориб, Улод отлиг дев қанча қўшун ила жанг қилиб, Рустам аларга ғолиб келиб, аскари ҳалок бўлуб, Улод қочиб, бешинчи манзилда яна Улодни асир қилиб, андин олтинчи манзилга ўтуб, Ариканг отлиг деб Рустам ила сўқушуб девгиндин кемада кўб-кўб аскарлар келиб, Рустам девларни қўшунларини ўлдируб, Арикангни қалласини танасидин жудо қилиб, еттинчи манзилда яна кўб девларни ўлдуруб, Байдо отлиг аларни подшосини ўзига мутеъ қилиб, андин сўнг, Оқ девким, кўб девлар анга тобеъ эрдилар, они ханжар била кўксини пора-пора айлаб, Мозандарон шоҳи била кўб жанглар қилиб, Музаффар ва Мансур бўлуб, Қайковусни олиб, Эронга қайтиб келиб эрди. Аммо Мироншоҳ тўра начанд йўл юра-юра бир минорага еттиким, ани устига жавоҳир нақш қилгон экан, қуёш кўрунғач, ул жавоҳирни равшанлиги ўн кунлуқ ерга тушар эрди. Тўра яёв юрганлиқидин аёқлари қабариб, ул минора остида қарор олиб ётти. Ул ерда улуг кўл эрдик, атрофига кўз етмас эрди. Ул кўлни аксар ери чанғалистон эрди. Қайси қуши оламда бордур, ул кўлда бор эрди: Аммо ул мазкур минор узра бир катта қуш уёси бор кўринур. Анда бир кўк арчин каби қуш турур. Ул кўл ёқасида чанғаллар ичра турфа-турфа чечаклар очилгон, ҳаво мўътадил эрди. Тўра анда истироҳатга машғул бўлуб, уйқуга бориб эрди. Ярим кеча бўлмай туриб бир садо эшитуб, тўра уйғониб, туруб ўзидин беихтиёр бўлуб йиглай берди. Билдиким, минорадаги қушни унидур, атрофида кўб-кўб қушлар жамъ бўлуб, барчалари сометъ бўлуб, маст, лоъақл турурлар. Қуёш найза бўйи кўтарилғоч, ул қуш нағмаи унин тамом қилди. Ани тўра мулоҳаза қилдиким, ранги оқ, кўб гўзал қуш турур. Анда ул қуш сукут қилғоч, қушлар барчаси ҳар тарафга равона бўлди. Яна саҳар бўлғоч, ул оқ қуш нағмаи унин қилур эрди. Ани эшитган нимарса маст, беихтиёр бўлур эрди. Тўртинчи кунда ул қушдин нағмаи унин изҳори бўлмади. Тонг отқоч, тўра турсаким, жонин таслим қилибдур. Ногоҳ кўзи кўлга тушти. мавжига келиб, бир улуг қуш чиқа келди, катталиги филдек. Тўра кўрқуб дедики, бул қуш мени ҳалок қилур. Кўрдиким, минорадаги уёга бориб кўнди. Ўшул оқ қушни ўлигин кўксига олиб, ул кунгача ўликни уқалаб, силаб эрди, филҳол қуш тирилиб, нағмаи унин изҳор қила бошлади. Андан сўнг ул катта қуш кўлга чўмуб, ғойиб бўлди. Аммо уч кунгача ул кўл қушлари дон емай, сув ичмай, ўт емай сукутда қолдилар. Бу санъатларига тўра кўб таажжубда қолди. Замони келиб, Мироншоҳ тўра фаранг ҳакимиға мулоқий

бўлуб, савол қилди. Ҳаким айди, ўшал гўзал қушким, муғанний эрди, ани хуруси кўллар из этарлар. Ҳар юз йилда жонин таслим қилур. Кўлдин чиқар қуш руҳи қудс турур, қуш суратида бўлуб келиб, ани тирилтургай, яна юз йил нагма унида бўлгай, қиёматгача бул қуш атвори шул турур. Андин сўнг тўра юруб икки булоқ ёқасига борди. Кўрдиким, бири сучук, бири шўрдур. Иккала булоқ бир кўзлик ердин чиқиб турур. Анда бир балиқ кўрдиким, суйи шўр булоқ ичра тушуб, ранги қизил бўлур, андин кейин чучук сув ичра тушуб, рангги оқ бўлур. Иккала сув бир-бирига асло қўшулмас. Андин ўтуб, йигочларни кўрдиким, саночлар осилуб турур, бориб, таъйин назар қилсаким, барчаси хурмага ўхшаш эмишдур. Олти ой анда бўлди. Ул саноч каби емишлардин қушлар пайдо бўлуб, ҳар тарафга уча бопладилар. Андин яна бир булоқ ёқасига бориб, қўлида таёқни ул сувга ташлаб, яна ани қўлига олиб кўб таажжубларни кўруб ҳайрон бўлди. Андин қайтиб неча меҳнат ва машаққатларни чекиб, алқисса, тўра неча йил ва неча вақтдин сўнг отасин қошига келиб, хизматида бўлди. Амир Соҳибқирон нури айинин кўруб, кўнгли барқарор бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ИСКАДАРИ СОНИЙНИ БЕКЛАР БЕГИ ВА ХОНЛАР ХОНИ ХУРОСОН МУЛКИНИ УЧ ЙИЛДА ФАТҲ ЭТГОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон кўрдиким, ҳар тарафдин элчилар келар эрдилар. Илло, Эрон вилоятидин келмас эрди. Анда Соҳибқирон аскар жамъ қилмоқга муқаййид бўлуб, ўзбакдин, қозокдин, неча-неча элатлардин келтуруб, йигдиларким, икки лак қўшун бўлди. Хазина эшикларин очиб, сипоҳларга инъом бердилар. Андин тўрт минг киши Мирзо Шохруҳга қоравул бўлди. Яна Мироншоҳ тўрага ўн минг киши эровул бўлди, яна Умаршайхга ўн тўрт минг киши баковул бўлди. Қоравуллар уқиб, сипоҳлардин туғ-байроқларни барпо қилиб, Самарқанд ичра тарихнинг етти юз саксон бирида, (1379 й) кўкламнинг аввали, яъни балиқ йилида, рабби ул аввал ойида, ҳамалнинг йигирманчисида барча аскар форс бўлуб, отларга ва рокиб бўлуб теваларга минуб, Шахрисабзга бордилар. Андин Қаршига келдилар. Андин амирлар ва беклар била маслаҳат қилдилар. Алар айди, Балхга борурмиз. Соҳибқирон қабул қилмай, Бухорога келдилар, андин Чоржўй йўлига мутаважжиҳ бўлдилар. Ўшал вақт Хуросон мамлакатада малик Муизиддин тахти эрди. Ул юрт барчаси анинг фармонида эрди. Анинг отини амир Ҳусайн курд дерлар, лақабин Муизиддин дерлар. Ўзи насли Заҳҳокдин эрди. Аммо Соҳибқирон овозаси Марв ҳокимин кулоғига етуб, анинг оти Санжарбек эрди. Амир Соҳибқирон яқин етгач, кочиб Муизиддин қошига борди. Анда одамлари ҳадялар олиб, Амир Соҳибқиронга фоли саодат бўлди. Марвга бировни ҳоким қилиб, Ҳирот сарига юзландилар. Иўл узра Қушних қалъасига етдилар. Сипоҳлар келиб от қўйурмиз. Амирдин дуо талаб қилдилар. Соҳибқирон манъ қилиб айди,

иншооллоҳ, олло таоло, бежангу жадал олурмиз. Гуёки Соҳибқиронга илҳоми ғойибдин ҳосил бўлди, ўшул кеча Амир Соҳибқирон Чингизхондин қолгон чодирни тиктилар, етти юз саруъ барпо қилиб, чодир ичра ўн икки минг киши жой олгудек бўлди. Соҳибқирон турарга жой таъйин қилиб, атрофидин қанот тортиб, икки тарафи бахмали қизил эрди, қанот ичра кумушдин, апинг ичра олтундин панжара, они давлатхона қилиб, беклар анда кўрунуш жойи бўлуб, етмиш бир саруъ тутуб, таноб била ўшул ерни ихота қилиб, тўрт юз фаррошни уч кунда пайдо қилдилар. Фаррошлар аксари жухуду ҳиндудин эрди. Вақти келиб, Соҳибқирон буйруқи била амир ва беклар давлатхонага келиб ўлтурдилар. Маҳрамлар, ғуломлар ва қуллар кумуш панжарага ўлтурдилар. Иноқтоз олтун панжарадин жой топуб ўлтурди. Хўжасаролар келиб беклар била ўлтурдилар.

Алқисса, Соҳибқирон, Искандари Соний барчадин юқори назарда эрдилар, кўрдик, кўрган буржидин чирог ёнуб, кўруниб, бора-бора ул чирог яқин кела борди. Ақнуи чодир остига келиб тўхтади. Ул Қушнинг ичра Сангу бобо деган азиз киши бор эрди, ул зот кўрган остидин лаҳм ковлаб, ушбу одамни чирог била юбориб эрдилар. Ўшул чироглиқ киши айди, ҳеч ким борму мени арзимни Соҳибқиронга еткурса. Барча уйқуда эрдилар, илло, Соҳибқирон Амир айдилар, сан қандай кишисан? Ул айди, Бобо Сангу муридларидин бўлурман. Сўнгра они мулозимлар Соҳибқирон қошига келтурдилар. Ул киши Амир олдига ёвлиг ичра ўралган қўйни пишган тўшин келтуруб қўйди. Айди, мун Сизга Бобо бериб юбордилар. Соҳибқирон ани фол қилиб, айди: бу қўй кўкси, албатта, Хуросон мулки. Бизга насиб бўлгандур. Ул киши айди, сизга йўл очиб, лаҳм қилиб, Бобо кўб маъталдурлар.

Амир, филҳол, амир Муайяд орлотга беш юз кишини қўшуб Бобо қошига юборди. Беш юз киши ярим кечада ўшул одам била лаҳм ичра кириб, бирдан карнай тортиб эрдилар. Қулунж ҳокими қочиб кетти. Икки кун анда бўлдилар. Амир Соҳибқирон Сангу бободин сўради, нечук маликга насиҳат қилмадингиз, фуқорога зулм қилибдур. Бобо айдилар, насиҳат кўб қилдим, бовар қилмади. Тангри таборак ва таоло сизларни анга масаллит қилди. Агар сиз ҳам кишлоқларга зулм қилсангиз, насиҳатни қулоқга олмасангиз, сизларга ҳам ўзга масаллит бўлғай. Амир айди, менга ким масаллит бўлғай? Бобо айди, барчани масаллит қилғувчи ўлумдур. «Албатта, эй бобо, рост айтурсиз. Лекин, мен борман, умид худодин, ҳеч ким менга масаллит бўлолмас». Андин сўнг Ҳиротга юзландилар.

Алқисса, Ҳиротга икки манзил қолиб эрди. Амир оломоиларга буюрдиларким, бориб Ҳиротга тобеъ юртларни барчасини ғорат ва талон айладилар. Синоҳлар Ҳирот дарвозасигача торож қилиб, яқин бориб эрдилар, малик Муизиддиннинг ўгли Ғиёсиддин отасига айди, отажоним, ижозат берсангиз, ёв била чиқиб жанг қилсам. Малик айди, сабр қил. Аммо маликнинг ҳузуридағилар Мирзо Шохрухни кўб таъриф қила берди. Ғиёсиддин эшитуб, гайратга келуб айди, бориб Шохрухни бошини олиб келмасам, йиғит бўлмасман, ул шижоат бобида биринчи эрса ҳам. Алқисса,

беш юз киши била отлануб чиқиб, Чигатой оломонларини истаб келабердилар. Узоғдин чанг, талотуб кўрунди. Илгари келиб кўрса, оломонлар қанча молларни олиб борур. Алардин бирини асир қилиб ушладилар, андин сўнг, сўрадики, бу аскар бошлиқи кимдур? Асир айди, Шохрух тўра турур. Филҳол, Ғиёсиддин Шохрухни талаб қилиб, қўшунга бориб, Шохрух қайси деб шовқин қила берди. Қўшун ичра бир баҳодур йигит бор эрдик, ўзи тошкандлик, оти Соқибек, ул айди, ана, мен Шохрух дегаҳ, икковлари жангга муқаййид бўлуб, кўб талотуб қилдилар. Акнун, Ғиёсиддин голиб келиб, калласини танасидин жудо қилиб, отасини қошига келтурди. Шохрух боши деб дарвозага осиб қўйдилар, шодиёна чолдилар. Бу сўзни Мироншоҳ тўра эшитуб, қариндошига ичи куйуб, тоб-тоқати қолмай, Ғиёсиддин аскарига ўзини уруб, аларга шикаст бериб, Ғиёсиддинни топиб, андоғ урдик, яралиқ бўлуб қочти. Ўликни кўрдик, Шохрух тўра эмасдур. Андин қайтиб, отасини қошига келди, кўрсаким, Шохрух тўра Амир қошида дасти алиф-лом қилиб, тавозеъ узра турур. Бу воқеани Мироншоҳ тўра мажлисдагиларга сўзлади. Шохрух тўра ўрнидан туруб, бошидин салласини олиб, отасидин фотиҳа талаб қилиб айди, агар Ғиёсиддиннинг бошин олиб, Ҳирот мадрасасин пештоқиға осмасам, тўра бача эмасман. Кечаси била отлануб, рухсат олиб, Ҳирот дарвозасидин кириб, шаҳар ичра маликни ўрдасиға яқин етти.

Кўрдик, арк тагида бир йигит турур, барча анинг жиловидурлар, ҳайратда бўлуб бир кишидин сўраб эрди, айди: Ғиёсиддин шул турур. Тўғри бориб анинг йўлини олиб, ҳозир бўл, мен Шохрух деб андоғ урдик, Ғиёсиддин жасади фалакидин калла ҳандалағи узулуб, юмалануб кета берди. Одамлар ҳар ён қоча бердилар. Тўра отдин тушуб, бошини олиб, мадраса пештоқиға осиб қўйди. Бу воқеани Малик эшитуб ҳуши қуши бошидин учти. Филҳол, тахтидин тушти, айди, ул йигитни менга келтурунг деб. Тафаккурда эрди, Мирза Шохрух тўра ўзи ўшал вақт келиб, Маликга айди, ўғлунгни ўлдурдум, жанг дағдағасин қилур бўлсанг, тургил, отлангил. Малик айди, эй йигит, бери кел, мардонавор иш қилибсан. Ўшул вақт Ғиёсиддинни онаси эшитиб, бош яланг, оёқ яланг чиқиб, ўғлум қотилини урунглаб деб шовқун қила берди. Начанд одамларга ҳамла қилди. Малик, қўйунглаб деб манъ қилди, ҳеч киши қабул қилмади. Тўра ёлғиз ўзи сўқиша берди дарвозасиға етгунча жанг қила-қила етмиш кишини ўлдурди. Ўзини йигирма ери яралиқ бўлди. Тахмос отлиқ маликни бир қули тўрани бойлаб, оёғ остида ётур эди, хоҳласаким, тўрани йиқитиб ҳалок қилса. Ногоҳ ҳандақ ёқасида бир киши келиб, ўшул қулни найзау санчқу била уруб ҳалок қилди. Маълум бўлдики, Амир Соҳибқирон ўзлари эрди, ўғлилари сўнггидин келиб эрдилар. Орқаларидин қўшунлари келиб, Ҳиротни атрофини олдилар. Ўшул вақт Иноқтоз кал қиморбоз айёрлиқ хийласин тузуб, ўзини бошдин-оёғини безаб, устиға бир чурук чафон кийуб, белиға қамин ила барди боғлаб ўзини шаҳрга олди. Бозор ичра туруб, бир қаландар кишиға айди, мани Малик Муизиддин қошиға олиб борғил, анга сўзим бордур. Иноқни Маликни вазирларига тўғри қилиб эрди, сўзин қабул қилмадилар.

Охир Маликга айдилар. Ул айди, келтурунг, аммо эҳтиёт қилинг, харба қилмасун. Оши Малик муқобилига келтурдилар. Ул киши айди, мен сўзимни элдин яшурун Малик афандим қулоқларига айтурман деб, секин сўзламоқчи бўлуб, еңги ичидин фиқоқини чиқориб Маликни кўксига андоғ урдик, Малик тахти қизил тобутга айланди. Филҳол, халқдин гарв чиқиб, қаландарни тутуб бойлаб, жаллодга тобшурдилар. Қаландарни жаллод дорға келтурган ҳолда Иноқ бу Соҳибқиронга жонбозлиқ қилди, деб секин жаллодга бир ишорати берди. Жаллодга айди, ешгил, девона ўлмасун, сенга кўб нимарса берур деб ваъда қилди. Жаллод дор канобин бўшроқ қилиб қаландарни ости. Кечқурун бўлуб, эл оёғи босилғоч, Иноқ дор остига келиб, дордин тушуруб олди. Кўрдик, қаландар тирикдур. Соҳибқирон қошига келтурди. Амир сўрадик, қайдин келдинг? Қаландар айди, Сейистондин келдим, отим Девонажондур. Бир кеча ётуб тушум ора кўрдум бир зотни, расул алайҳис салом хизматларида турур, шул жиҳатдин Амирга жонбозлиқ қилдим. Оллога ҳамд, ул зот сизни ўзингиз, эмди ўнгумда кўрдум деди. Андин сўнг ул қаландарга «Жонбозлиқ» лақабини қўйдилар. Ул кеча Амир Соҳибқирон қўргони ичра сипоҳлар билан кириб, тахт узра қарор олдилар. Ул қаландар ҳар ишга етук, кўб усто киши эрди, они ўз қаламравига миршаб боши қилди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Хиротни фатҳ қилгондин сўнг савдогарлар келиб, Амирга арз қилиб айдилар, дод, Баҳодурхон илғидин, бизларни ғорат қилди, мусулмонлар ани жавридин зикликда қолдилар. Баҳодурхон амири Қандаҳардур, Ҳиндистон бекларидин эрди. Соҳибқирон ўрнига бировни мутасадди қилиб, ўзлари қанча сипоҳларни олиб, савдогарлар суратида бўлуб, беш юз чавқар от олиб, яна ўзга хил оддин бир минг, яна бир минг навижуони жанг кўрганларни ўзлариға рафиқ қилиб, Қандаҳар жонибига юзландилар. Баҳодурхон эпитдиким, Қандаҳар чаккасиға кўб қофила келиб тушубдур, ясовул юборди, айдики, кўргил, қайдин келибдур. Ясовул келиб кўрсаким, беш юз мешка сув тўлдурибдурлар. Ош-овқат, улоғлар учун яна неча чодирларни тиккан. Амир Соҳибқирон курси узра ўлтурур, ўзгалар таъзимда. Ясовул Амирга кўрунуш қилди, айди: мени Баҳодурхон сизлардин хабор келтур деб юборди, қайдин келибдурлар? Соҳибқирон айди: бизлар Самарқанддин савдогарлик қилиб келдук, мени отим Хўжа Абдулла, бу уч йигит мени ўғлам бўлур, ихтиёримиз Ҳиндустон мамлакатлариға бўлди. Анда ясовулға бир тўн кийгуздики. Баҳодурхон ҳам бу сифатда тўнни асло кўрмаган эрди. Хонга бориб савдогарбошини кўб таъриф қила берди. Ясовул сўнгидин Соҳибқирон Баҳодурхонга бир совғот юбордики, умри ичида кўрган эмас. Тонгласи Амир Соҳибқиронни хон талаб қилиб, зиёфат асбобини ораста қилди. Зиёфатлари бўлгандин сўнг, хон айди: Хўжа, муддао шул тарафға келмак эрдиму ё бўлак ерға ҳам? Амир айди: аяҳол, бул тарафға келмагимиз кўнгулда йўқ эрди. хоҳишимиз бу ўғаллар била шоҳ Шужоъ қошига борсак, деб ўғлини таъриф қила берди. Баҳодурхон кулуб айди: мени

масофимни кўргил. Филҳол, буюрди фил келтурдилар. Хон бошига дубулга кийди, бир мил текис ер боғи бор эрди, анга келиб, филни кўтариб айлантурди. Барча таҳсин қилдилар. Соҳибқирон айди: мени ўғлум ҳам аҳли шижоатдин бўлур, буюрсангиз, имтиҳон қилсак. Хон рухсат берди. Аввал Умаршайх дубулга кийиб, кўб зўр қилди, кучи етмади. Сўнгра Мироншоҳ тўра ҳам кўб зўр қилди, кўтаролмади. Андин сўнг Мирзо Шохрух тўра андоғ зўр қилдики, бўрнидин ва кўзидин қон кела бошлади, оллоҳи акбар деб йиқилди. Кўрсалар андоғ бўлубдурким, иккала кўзини ғўлаги косасидин чиқиб қолибдур. Анда бир ҳаким ҳинду хон хизматида эрди, кўзини ўрнига қўйиб, лунги бирла боғлади, сўнгра иккала оёғини товонин ёриб, иккала томурин топиб, уқалаб-уқалаб тортиб эрди, икки арфа ё уч арфа миқдори чиққондин яна кўзи ўрнига тушуб, қарор олди. Андин сўнг оёғин томурин пахта била ўраб боғлаб қўйди. Қирқ кунгача кўкси била кўкга қараб ётқизиб, тузсиз атала, буламук ичурди. Ўшал қирқ кун ичра Соҳибқирон чаноқчига лойдин филни суратини қилгил деб буюрди. Уч кунда тайёр қилиб берди. Уч кунгача Амир кўтариб, машқ қилдилар, сўнг устига лой қўшиб анга ўт ёқиб ўртадилар, софол бўлди. Сўнгра устига одам чиқса кўтариб, ўн киши жой олгудек бўлди. Қирқ кунгача бошларига дубулга кийиб, они кўтаруб машқ қилдилар. Қирқ кунда устига ўн киши чиқса ҳам кўтардилар. Қирқ кундин сўнг Мирзо Шохрух тўра сикҳат топиб, ҳокимга бош-оёғ подшоҳона либослар бердилар. Хонбоғ ичра базм ораста қилди. Яна Соҳибқирон илтижо қилдилар ўшал филни келтурсалар, кўрсак нима бўлур?! Хон буюрди, филни келтурдилар. Баҳодурхон филни кўтариб, боғни бир мартоба айлантуруб қўйди. Соҳибқирон айди мен ҳам кўтаргайман. Хон айди, эй хожа, уёлуб қолурсан, қўйгил, деди. Амир қабул қилмади, дубулгани кийиб, филни кўтариб, етти мартоба боғдин айлантурдилар. Халқ ўртасидин ғарв чиқти. Хон изза бўлуб, истиҳолада қолди. Андин сўнг Амир мулозимларидин ўн киши ул филга миндилар, яна кўтардилар. Муни кўруб Баҳодурхон Амир била кураш тушмоқга ҳаракат қилди. Эртадин кеч вақтигача талаш қилдилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон пирларидин мадад тилаб кўтариб ерга андоғ урдик, хонни калла хандалаги жасади фалакидин узулиб бозори ажалга пирийанг ўйноғали кетти. Амир одамларидин анда минг киши ёқосиз совутларни кийган эрдилар. Филҳол, карнай тортгилар. Қандаҳар одамлари кўб таъадди кўрган эрди, буларга ёри бердилар. Минг киши афгонлардин эрди, булар била муҳолиф бўлуб, акнун асир бўлдилар. Амир аларни ўлдурмоқга ҳукм қилдилар. Қандаҳарни фатҳ айлаб, неча кун туруб, андин сўнг ҳакимни ўзлари била олиб Сейистонга бордилар. Сейистон одамлари буларни олдиға чиқиб, қалъаларига олиб кирдилар. Сейистонни томошо қилиб, ул шаҳрни ўз элига тобшурдилар. Андин етти кунлик, айвони Қиршастким, эски Сейистонга йўл қолиб эрди. Сўнгра ул мақом таомошасига бордилар, кўрсалар айвон бузулгон андак иморат асари қолибдур. Айвон қуйисиди булоғ тўрунур, одамлар айдилар, ҳар ким бу булоқ ичра қозонда таъом

қўйса, иссиғлигин зўрлиги ул ошпи пиширур, ичган кишини ичидин қон келур дедилар. Анда Амир Соҳибқирон кўб тилемот ила бўлгон нимарсаларни кўрдиларким, айвонининг қибла сарида чхота қилингон нимарсаларда суратлар тортилгон, бир деворда йигирма тўрт минг халқа бордур, билган одамлар айдилар: бу ҳикмат била ясалгон ҳаммомдур. Халқаларни тортиб эрдилар, бир эшик очилди, ичкари кирдилар, иссиғ уй турур, яна узга халқани торттилар, яна эшик очилиб, кўрсалар оёғ ювадургон жойлар тайёр турур. Анда икки халқа кўрунди, они торттилар, эшик очилиб ўрталиқида бир уй турур, анда охурда иссиғ сув, бир тарафда совуқ сув, они остида тўла қора тош била ўт кўрунди. Ҳаммом сўйи исигунча ул қоратош ёқилур, ул қоратошни тошкўмир ҳам дерлар. Ул ҳаммом гўлаҳига тилеим ила йигилиб сув исигоч, тошлар тўхтагай эрди. Ул ҳаммомни хўб тамошо қилдилар, табақалари кўб турфа, ажойибдур. Мулло Тоҳир Охунд Балхий дебдурларким, анда икки минора бор, бирин Минораи Эрон, бирин Минораи Турон дерлар, ҳар вақт Афросиёб келса, эронларга хабарин билдирмоққа Зол ушбу тимсолани қилиб эрди. Заинги бача неча келиб Турондин Эрон минорасига тош отар эрди. Андин чиқиб, бу шовқиндин барчалари Афросиёб келгонин билур эдилар. Бу ҳикматни Амир Соҳибқирон тошиб, Заинги бача тошини олиб Эрон минорасига отиб эрди, бир садо чиқтики, йигирма тош ерга борди. Ўшул мавзетда бир тоғ бор экан, они кўрдилар, тошлари кўзгу каби равшандур, ҳар вақт офтоб чиқгоч, Рустам суратин анда кўрдилар. Офтоб тўлауида базми кўрунуб, ғарубида разми намоён бўлди. Офтоб ботар вақтига боргондин сўнг, бир киши пайдо бўлди, олтин курси узра ўлтургон, қўлида жоми, атрофида мингга яқин муганний, чўрилар жилвага кириб, дафу, чанггу рубоб била дўнбурга қўлларида, офтоб ботгандин сўнг барчалари гойиб бўлдилар. Кечаси била анда бўлдилар. Субҳ бўлгоч, бири кишини кўрдиларки, чавқар отга минган, бошида дубулға қилич-яроғлари белига тоқгон, неча минг-минг одамлар они жиловиди барчалари яёв, этакларини белларига қистургон, офтоб найза бўйи чиқгондин сўнг, булар ҳам гойиб бўлди. Сўнгга табалу баробон товуши ул тоғдин чиқти. Амир бу тилеимлардин бир улуг йигоч остига бордилар. Кўрдиларки, анда қақнус отлиғ бир қуш қўнуб ўлтурур. Анда бир лавҳи турур, хатти жаалий бирла ёзилгон. Айтибдур, эй бу ерга келган кишилар, бу тинчлик мақомидур, зиёрат қилсанглар тўхфа ҳосил бўлур, агар бу йигочга чиқмоқни қасд қилсанглар, ҳар яфроғи бир ёроғ турур, албатта ҳалок бўлурсиз. Лекин шабалил деган сариг гулни тошиб, қақнус муқобилига келтургайсиз. Анда қақнус сайрагай дебдурларким, қақнус бир улуг қўшдур, тумшугида уч юз олтмин тешук бордур, сайрагонда ҳар тешукдин алоҳида узга товушлар чиқор эрди. Хукамо илми муסיқийни андин ихтироғ қилгон эрдилар. Аммо қақнус сайрай берса, тумшугидин ўт чиқур, ул йигоч куйгай, андин бир йўл маълум ўлгай. Алқисса, Амир буюруб, имтиҳонго ул йигочга тош отиб эрдилар, тошларни яфроғларига тегиб, бўлунуб бўлунуб туша берди. Амир хоҳласа уша гулни тошиб келтуруб йўлни маълумин билса. Ул йигоч остида

бир булог бор эрди. Булог ичра катта балиқ бор эрди. Ул балиқни тапқари олсалар филҳол тош бўлуб, яна сувга тапласалар балиқ бўлур эди. Андин бир жойида юз йиғирма бир булог бор экан, суйи сариг кўрунур, анга чўмуб, қўл уруб андин шанбалид гулин олдилар. Ул сувга чўмганлар етти кун ётиб саргайиб ўла бердилар. Соҳибқирон анда ҳайрон бўлди. Хоҳласа, бул жойдин кетса. Ҳаким айди, тургаймиз, башарти ўттуз қадоқ қаҳрабо топиб кетурсалар. Буюрдилар, то икки ўн қадоқ қаҳрабони топиб келтуруб, ёнчиб тайёр қилдилар. Ҳаким ҳинд ул булоқга чўмуб, бир туб гул олиб чиқти. Ул гул савсан каби, аммо, ранги сариқга мойил эрди. Ул гулга ким яқин келса, ул киши ҳам жаъфарий бўлур эрди, ҳаким они қаҳрабога қўшуб, анга яна торгил сиғир сути қўшуб аралаштуруб, хамир қилиб, навқасларга бердилар. Яна сирка била сабзи қўшуб бердилар, барчалари соғайди. Андин сўнг Соҳибқирон ул гулни келтуруб қақнус, муқобилига қўйдилар. Ул қуш кўруб, андоғ пола қилдики, нағмалар, товушлар, садолар чиқа бошлади. Вақти бўлуб, нафасидин ўт ҳозир бўлуб, ул йиғочни кўйдурди. Соатидин сўнг йиғоч остидин бир эшик очилди. Амир Соҳибқирон ҳукамолар била бир уй ичра кирдилар. Яна бир эшикга қулф урулгон, ани ҳам очиб, бир уйга кирдилар. Анда бир тахти оғ йиғочидин. Тахт узра бир киши ухлаган каби ётур, юзида парда ёнуглуқ, ани очиб кўрдиким, бир нуроний қари кишидур, узунлиқи йиғирма газ, энлиқи уч газ, кўзини қабоқида икки марварид пўр баҳо турур, бурни етти қариш, ҳар бармоқи ўн икки қаришдин, боши узра фўлоддин лавҳ, анда начанд сатр ёзилгон, ҳеч киши ул хатни ўқумоқга қуввати етмади. Ул ҳаким ҳинд бу хатти ибрийдур деб ашқолларин таъйин қилди. Мирзо Умаршайх ўқуб билди. Дебдурларким, бу хатни ёзгувчи Искандар Зулқарнайн бўлурман. Эй Амир Темур, Искандари соний, сен бул ўрунга келсанг, ушбу ётқон киши Зол Зардур, умри минг уч юзга етуб, оламдин интиқол қилибдур. Бул ерни зиёрат этинг. Аммо иноний Зол умрини тўрт мингга борган дебдур, сен ҳам булардин ибрат олиб, андешада бўлгайсен. Мунда бир қора тош бор, остида бир хум тўла олтун бор, они олгил. (Бу тошни малик Искандар Холидот жазирасидин келтуруб эрди. Шул вақтларда ул тош Амир Темур қабри шарифи, узрадур. Яна ул хумдаги олтун бул гунбазда эрди, Амирни вафотидин кейин одамлар мундин хабардор бўлуб, бир кеча кўб ёмғир била қор ёғиб, тарихнинг минг саксонинчисида (1669 й). Жунибийя элидин ёв келиб, Самарқанддин они олиб, олтун барҳам еб эрди. Олгон киши барас ўлатига мубтало бўлди. Оре, ҳар киши валилариға қаршилиқ қилса, балога йўлуқур.)

Алқисса, лавҳаға Золу Зар дунё вафосизлигинин неча байтларни ёзибдур.

Назм:

*Отим Золу Зардур, лақаб Достон,
Ки мендин бўлуб Рустам паҳлавон.
Мени хайлима анда Афросиёб,*

Икки юз марра топиб кўб хароб.
 Қилиб тарбият менга Семурғ қуш,
 Бу ҳикмат ора мен топиб ақлу ҳуш.
 Қўрубман жаҳоннинг йўқу борини,
 Гаҳи давлат ва гаҳи озорини.
 Жаҳон шотусиға қўйубман оёқ,
 Саккиз юз эди зинасиға саноқ.
 Ушбу зиналардин баногоҳ тойиб,
 Ётибман бу ерда манам сарғайиб,
 Ажал дами бизни гирифтор этиб,
 Бари навбат ила жаҳондин кетиб.
 Камарс қаён кетти, Жамшид қани?
 Чу сен ҳам кетарсен, ўзингни тони.
 Фаридуну Кайҳисравий номлиғ,
 Манучеҳр ва Искандарий комлиғ.
 Эрону Туроннинг шоҳи, кайлари,
 Бори кетти бир-бир қора ер сари.
 Баҳодур, диловар ҳамс-у шажиг
 Ажалдин бориси ўлибдур, дариғ.
 Жаҳон уйин икки қапуси бўлур,
 Биридин кетибдур, биридин келур.
 Оё, бу жаҳонға келан паҳлавон,
 Эшитгил бу сўзни: бақосиз жаҳон.
 Туғулгон жаҳонда неча эр бўлур,
 Ажал шоҳи келса қора ер бўлур.
 Жаҳон давлати нечани ошурур
 Ер остиға охир они ёшурур.

Алқисса, Соҳибқирон эски Сейистон тилсимотларидин чиқиб, аскар била пойтахти султон Маҳмуддинким, Ғазна узра икки шаҳрни қамоб, етти кунгача анда бўлдилар. Малик Хусайини қулларидин бири анга ҳоким эрди, саккизинчи кунда фатҳ эттилар. Андин султон Муҳмуд қабри узра иморат қилдилар. Бир гўзал йигит мардикорлар ичра иш қилиб юрур эрди, қўлтуғидин ерға бир нимарса тушти. Филҳол олди, у ён-бу ён қародиким, мабодо биров кўрмасун, деб. Соҳибқирон они олдиға чорлади, қўлида бир лавҳ бор, форсий тилида ёзилгон. Амир сўрди, эй йигит, ким бўлурсан, отинг нимадур? Ул йигит, отим Маҳмуд Асфардур, малик Масъуд ўгли бўлурман, отам менга бу лавҳни тобшургон эрди, Бароқхон оломонларин қўлида отам ҳалок бўлди. Мени синглим бор, оти Маҳмуда, сизни ўглингиз Мирзо Жаҳонгир олмоқға қасд қилиб экан. Биз султон Маҳмуд наслидин бўлурмиз.

Анда Мирзо Умаршайх лавҳни ўқуб кўрди, дебдурким, ушбу тефа остида олтун бор, султон Маҳмуд ўз авлоди учун қўйгондур. Амир филҳол они олдуруб, Асфарға бердилар, ул ярминин Соҳибқиронға бағишлади. Амир иморатга сарф қилдилар. Холло султон Маҳмуд қабрининг иморати Амир Темурдин қолгондур. Исломбулда.

Алқисса, Соҳибқирон қўшуларини йигиб Ҳиротга бордилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ҚИЛИЧ АРСЛОНКИМ,
ЛАҚАБ АНГА ДОНИШМАНД БЕК ЭРДИ, ОНИ МУСАХХАРА
ҚИЛҒОНИНИ БАЕНИ

Назм:

*Бу ердин неча аскар Тусға етти,
Ким фармонга юрмай, боши кетти.*

Келтурубдурларким, Соҳибқирон келиб Боги зогонда айшу ишратда эрди. Муборизлар жониби Тусға бориб, тоғ узра жой олиб, яна Соҳибқирон буйруги била сипоҳлар Тус этакига алоҳида жой қилиб, анга чодирларни қуруб эрди. Аммо Машҳад ҳокими Алибек, Валибек, икки оға-ини эрдилар. Анда Жаён чашм баҳодур яна соҳиб салоҳларни бири эрки, ўтуб борур эрди. Тоғ узра қўрғонча иморатни кўрди. Анда бир қизил чодир тикилган, атрофида ўн минг улог ва қўйлар ўтлаб юрur, қошида киши йўқ. Жаён чашм қирқ киши бирла ҳамроҳ эрди. Анда йигирма кишини мол-амвол жамъ қилмоқга буюрди. Йигирма киши чодир сарига от қўйдилар. Бир хотун ўрта яшар, ул йигитлар орқасидин келиб, оломонларни найзасин қўлига олиб, андог урдик, кўкракидин кириб, орқасидин чиқти. Анинг била уч кишини ўлдуруб, бир наъра уруб, шавқун қилдики, ваҳм била ҳеч ким они олдиға келолмадилар. Ногоҳ тоғ бағридин бир навқирон йигит кела бердиким, гўзалликда ёлғуз, кўрғон киши анга жигарсўз, балки барчани офат жони эрди, барча беклар анга қул эрди. Ул бекларни беки ва хонларни хони эрди, минган оти бўз, узи 1 рақўз, сочлари фатила-фатила, от сагрисига тушган, бошида бўрк, эғни-да гарк ва арслон терисидин қўлида найза, анга олмос банд қилғон, ёшиндек тоғни мунаввар қилиб келаду. Аммо аслаҳаси йўқ эрди, олдида бир йўлбарс този итга ўхшаб югуруб келур. Жаён чашм ани қиз деб назар қилиб турди. Яқин келгоч, билдики, ўгул боладур. Бир наъра тортиб, овоз қилиб, тоғлар ларзага келиб, ўшал қирқ киши атрофин олдилар. Ул бола андог ҳамла қилдики, бир тарафдин йўлбарс йиртуб, бир тарафдин ўзи найза била туртиб, лаҳзада ул қирқ кишини ҳалок қилиб, адам шаҳристонига юборди. Аммо Жаён чашм мун кўруб келиб анга найза солди, ул бола найзани ўтқузуб, даб бериб Жаён чашмини белидин ушлаб, отига ўнгариб, қамчи уруб, отин югуртуб тоғ сарига юзланди. Агар бетоқатлик қилса Жаён чашмини ерга уруб гирдигирд қилгудек. Лоилож жим турди. Они олиб чодирға шелтурди. Анда Жаён чашмга, қайдин келдингизлар, ўгурлиқ ва қароқчилик қилиб юурсизму, деди. Жаён чашм айди, Амир Темур мулозимларидин бўлурмиз. Ул айди, Амир Темур ким деди. Бул айди, Соҳибқирондурким, Хиротни мусаххара қилиб, эмди Машҳад шаҳрига қасд қилгондур. Ул бола ҳайрон бўлуб айди, бу тоғлардин ўзга жойлар борму? Жаён чашм айди, оламда етти иқлим бор, ҳар иқлимда қанчадин-қанча тоғлар бордур, қанчадин-қанча шаҳарлар, қишлоқлар бордур деб, бир-бир баён қилди. Ул ўғлон таажжуб бармоқин тишлаб олдирди, нечук менга бу жойларни

айтмадинг, деди. Онаси айди, ёвлар душманлар хавфидин айтмаб эрдим. Жаён чашм айди, сизни отингиз нима? Ул онасига қаради. Онаси айди, баҳодурлар ишини билиб қилур, андин сўнг номининин билдурур. Онда Жаён чашмни ўлдурмоқга ишорат қилди. Мабода жомни томдин тапшагандек ўзгалар билмасун деб, ўгли анда қабул қилмади. Ахир Жаён чашмга кишига айтмасликга олт бериб, яна Жаён чашмга бир от бериб, миндуруб юборди. Жаён чашм андин Соҳибқирон хизматига келди. Бас, андог-мундог деёлмайин, яна кўрганларин ичига сиздиролмай, ҳийла била деворга чизиб ишорат қилди. Анда Соҳибқирон билиб, йигит талаб қилиб, ўшул ўғулни тирик тутуб келса, дедилар. Мироншоҳ тўра туруб фотиҳа талаб қилди. Мирзо Шохруҳ тўра навқасланган эрди. Жаён чашм йўлбошчи бўлуб, беш юз кишини ўзларига ҳамроҳ қилиб, тоғ узра чодирга яқин еттилар. Молларига қарамасдин чодирга қараб уч киши ўқ оттилар. Мун кўруб, икки хотун бўлуб чодир тешукидин ўқ отти. Анда тўққуз кишига бир кишини бош қилиб, чодир атрофин олиб кела бердилар. Ногоҳ ўшал йигитча етуб келуб, Мироншоҳ йўлин тўсуб, қўлидин қиличин тортиб олиб. Мироншоҳ тўра бошига андог солдиким, дубулгаси била бошига тўрт элик ботди. Тўра ўзидин кетиб қолди. Андин беш юз кишига қараб югурди. Аввал Жаён чашм орқасидин барча аскар қочиб келдилар. Амир кўруб, филҳол ўрнидин сакраб туруб, хоҳласаким, отга минса. Филҳол, Умаршайх келиб, фотиҳа олди. Минг йигитни ўзига йўлдош қилиб аларни бир сойга қўйуб, ёлғуз ўзи чодирга бориб, сучук сўзлар била ул хотундин сув талаб қилди. Хотун айди, сувни ухда қилсанг ўзинг топиб ича бер, деди. Тўра айди, сув бор жойни билдургил. Хотун анда сиёсат қилиб, бир наъра тортиб, шавқун қилди, соати бўлмай ўгли отин югуртуб тоғ бағридин чиқа келди. Тўра оти жиловни қўлидин чиқиб қочти, ииёда қолди. Онаси ўғлига тўра хулқин баён қилди. Ул ҳам ииёда бўлуб, толонка муқайид бўлдилар. Кеч вақтигача талон қилдилар. Охир тўрани оёқ-қўлини боғлаб, асир қилди. Мундин кўшунлар хабар топиб, қоча бошладилар.

Алқисса, ул бола тўрани уйига келтуруб, бойлуқларини бўшатуб, таъом, шароб ҳозир қилиб едурди. Тўра ҳар жонибдин сўзлари ўртага солди ва айди, мен сафро фарождман, сафро бонимга чиқиб, кўзим қорайиб, сен мени бойлаб келтурдинг. Эмди сен била яна талон қилурман. Айди, ул замонда ёв эрдинг, эмди эл бўлдунг яна меҳмоним бўлдунг, меҳмон била мухораба қилмоқ яхши эмас, деди. Тўра кўб муболага сўзлар сўзлай берди. Охир, ул бола ўқни қўлига олиб, неча қуллоб тортиб солиб, тўра қўлига берди. Анга тўрани кучи ва қуввати етмади. Айди, мун отанг Амир Темурга элтгил, тортиб кўрсун.

Алқисса, тўра ани отасини қонига келтуруб, ўртага ўқни тапшилади, воқеани баён қилди. Беклардин ҳар бирлари қўлларига олиб, тортиб кўрдилар, кучлари етмади. Шохруҳ тўра ҳам қўлига олиб ухда қилолмади. Андин Соҳибқирон олиб, қўллари чўлқиб бўлса ҳам, ёйни қуллоб тортиб, андог зўр қилдиларки, ўқ синди. Амир синган ўқни Инокга тобшунди, уни элтиб онасига бергил.

деб. Иноқ ўзига етти кишини ҳамроҳ қилиб, ўшул тоғ узра келди. Кўрдик, бир оқ от ёнида ул йигитча ухлаб ётибдур. Оёғида бир йўлбарс халқа олиб, ул ҳам ухлаб ётибдур. Иноқ, филҳол, тефасидин бир тошни юмалатуб юборди, ўзи бир тарафга қочти. Тошни товунига йўлбарс бошини кўтариб боқирди. Ул йигитча уйғониб, оёғин узотиб ул тошни тенуб юборди. Муни кўруб Иноқтоз кал қиморбоз ўрнидин бир сакраб тушти. Аммо ул тошни тоғдин кўчуруб, юмаланиб тушган деб нарво қилмади. Соатидин сўнг Иноқ билмаган кишидек бўлуб, таъзим ила келиб олдиға уатурди. Иноқдин, ким бўлурсан, қайдин келдинг, деди. Иноқ айди, Соҳибқирон хизматидин бу ўқни келтурдим, деб қошиға қўйди. Кўрсаким ўқ пора бўлубтур. Ҳеч нима демади. Ногоҳ тоғ остидин бир араб йиғлаб, нола қилиб келур. Булар андин сўрди, нимаға йиғларсан? Араб айди, мен Амир Темур қошиға борурман, ул мени ўчимни олиб берса дерман, сизлар сўраб нимани ухдасидин чиқурсиз?! Анда ул йигит мен ўчингизни ҳар нима ва ҳар кимарсада бўлса олиб берайин, деб кўб муболага қилдилар. Сўнгра араб лоилож айди, эй ўғул, менда дунёлик вақҳидин бир тева бор эрди. Они ўғлум ўтлатиб юрур эрди. Ногоҳ тоғ этакидин бир илон чиқиб, бўйи ўн газ келур, тева бирла ўғлумни қуллобига тортиб йўқ қилди. Бу айди, бориб аждарҳони ўлдурурман. Андин араб узига буларни ҳамроҳ қилиб элтиб бир горни кўрсатти, шундадир деб. Йигитча айди, эрта шул вақтға яна чиқғай, бу кеча мунда турмоқ лозим деб, анда турдилар. Кечи била Иноқ илондин қўрқуб ухламади. Тонгласи туш вақтида аждаҳо гордин чиқти, кўрсаларким боши узра шохи бор, уч газ келур, гоҳ-гоҳ ўрнидин тик турғай. Йигитчаи позанин отиға миниб даб бериб кела берди, отти. ҳам бебок орқасидин бориб қиличин кўтариб бошиға андог урдик, калласи кўкеида осилиб қолди. Оти ҳуркиб, сакраб, боши угрулди, они кўруб хайрон қолдилар. Ўғлон айди, агар отим ҳурковлик қилмаса, тамомин қалам қилур эрдим, деди. Сўнгра шохини олиб Иноқға берди. Муни Амир Темур хизматларига влтигил, деди. Андин сўнг, филҳол Иноқ келтуруб Амирга воқеани баён қилди. Муни кўруб Амир барчалари таъжуб бармоқин тишлади ва ҳайрат денгизига гарқ бўлдилар. Беклар ўртасига гавго тушти. Соҳибқирон синоҳларини таскин тоштуруб, ўзлари била ўн кишини олиб, мусофирлар суратида бўлуб, отларға хуржун ортиб ўшал тоғ узра келдилар. Анда қизил чодир кўрдилар. Андин бир хотун қўлида қилич, сиёсат била келиб, бу ердин ўтманғлар, деди. Соҳибқирон айдилар: биз мусофир, йўл ахтариб юрүрмиз дегач, андак аччиғи босилиб, буларни бир булог ёқосиға тушуруб, қошларига ош ва таъом келтурди. Соатидин сўнг ул йигитча келди, буларни кўруб ёв ҳаёл қилди. Хоҳласаким, даб қилса. Онаси шавқун қилиб айди, эй ўғлум, булар мусофирлар, озор бермагил. Андин чодир ичра ёниб келди, шохона либосларин кийуб Амир қошиға борди. Аларни кўруб яна алоҳида таомлар келтурди. Они Соҳибқирон сучук-сучук сўзлар била андог сайд қилдики, Амирни сузига маҳв бўлди. Аммо йўлбарс андин асло жудо бўлмас эрди. Доим оёғин остида халқа олиб ётур эрди. Анда Соҳибқирондин

сўрди, сизлар не ерлик бўлурсиз? Амир, Хиротдин келурман, деб анинг асли ва наслини сўради. Йигитча айди, мен билмасман, онам билур. Андин сўнг онасини чақириб, Соҳибқирон мулоҳимлик била ҳар тарафдин сўз келтуруб, андин асл-насабни сўрдилар. Онаси айди, бизларга душман кўбтур, мабодо сиримиз фоида бўлмасун. Амир айди, асло сирини ошқора қилмасмиз, деб кўб сўзларни деб ишонтурди. Андин кейин хотун айди, Абу Саидхон қизидурман, амир Чўпон хотуни булурман. Абу Саидхон хизматида эрди, амир Чўпон Таночор наслидин эрди, ул Қорачорни ишисидур, Халоку била йўлдош бўлуб Эрон вилоятига келиб, Абу Саидхон вафотидин сўнг ҳар ким ўз тўғрисига подшоҳлик даъво қилиб, амир Чўпон авлоди, Халоку жамъ бўлуб, бир-бирлари била урушиб, ахир барчаси шох Шужоъ қўлида ҳалок бўлди. Машҳад ичра бу ўғул мани қорнимда эрди, қочиб бу мақомга келиб, таваллуд топти. Бу молларики бордур, ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз, барчаси бизникидур. Алҳамдулилло, молимиз кўбдур, бу ўғулга Қилич Арслон от кўйдум.

Соҳибқирон анга Донишмандчи ўғлон лақаб кўйдилар. Ул хотун айди, ҳар ерга шох Шужоъ одам кўйубдур, тамоми Халокухон авлодидин тобса, ўлдурур, шула сабабдин илҳор қилмасман, то ким хабар топмасун деб. Илтижо сизга на йўлдошларингизга бу сирни кишига айтмасун. Амир мунини эшитиб, кўб суянуб, хурсанд бўлди. Зероки, бу ўғул Соҳибқирон афандимизга амакбачча экан. Андин сўнг йўлбарсдин сўрди. Хотун айди, қайси, кун бу ўғул туғилди, ўшул кун бу йўлбарс ҳам бизни қўлга тушти. Мунга сўт бериб катта қилдук, биздин ўзга ерга бормас.

Алқисса, тун ярмигача сўзлашиб, онаси била ўғул чодирга бордилар, Соҳибқирон ҳам уйқуга кетти. Дерларким, Хожа Ҳасан Ансорий қанча газални Қилич Арслон шанига дебдурлар. Мазмунини будур.

Назм:

*Ҳизабр ким, оти Қилич Арслон,
Ани кўрган эл дер чу шерн жаён.
Қўлини узатса кўн узра агар,
Кавокиб тўқулур эди саросар.
Кишига агар зарра аччиғ этар,
Нафсида олиб, аждаҳодек ютар.
Билинг, жанг аро кирса йўлбарс каби,
Кўрунмас эди анга ўнг ва чаби.
Агар наъра тортиб, қилинса масоф,
Эшитса, ҳалокат топар эрди Қоф.
Дей, ҳар кокили бир каманд боло,
Яна тора мўйинини бир аждаҳо.
Жиҳод бешасида бўлуб шердек,
Қилиб шерларни қора ердек.
Денгизда наҳанг, даштда қоплон дегил.*

*Кўзини кийик, ўзин арслон дегил.
Қошини қилич де, мижжа чун ҳаданг,
Юзи тўлғон ойдек, ўзи шўху шанг.
Анга эл чу парвона ул сирож,
Ҳалоқу нажоду Темучин натож.
Баҳодурлиқи эрди Рустам мисол,
Тоғубдур бу ўғулни дунёи Зол.*

Алқисса, ул кеча Соҳибқирон кўрдик, тоғдин тош юмаланиб тушубдур, огирлиқи путқа яқин келур. Амир секин они кўтариб йўлбарсни қуйруғини устига қўйди. Йўлбарс қуйруғини тортиб ололмай нола қилди. Қилич Арслон туруб тошни бир чаккага олиб ташлади, яна жойига борди. Йўлбарс бу ишга кинна қилиб, Амир мулозимларидин бирини пора қилди. Амир, Филҳол, ул йўлбарсни икки бўлуб ташлади. Тонг отқондин сўнг, Қилич Арслон кўрсаким, йўлбарс ҳалок бўлубдур. Айди, бу ишни ким қилди? Соҳибқирон «мен қилдим» дедилар. Ул айди, нечук мундай қилдинг? Амир айди, мени йўлдошимни нобуд қилди, мен ани ўлдурдум. Онаси, бу кишини келганини воқеаси бор, деб қасам бердилар. Амир лоилож ўзини билдурди. Филҳол, Қилич Арслон аслаҳа-яроғларини тоқинуб, найзасини қўлига олиб, Амир ҳам мусаллиҳ бўлуб, отларига минуб, икки тарафдин шавқун солиб, бирдан найзабозлиқ қилиб, Амирга найза солди. Амир чап бериб, найза солиб эрди, орқасидин яна солди, мулозимлар фарёд қилдилар. Ҳозир бўл деб. Амир отин ёлига ёпушти, найза бориб тошқа тегиб, икки қорини ботти, яна тортиб олиб, найза солди. Амир найзани ўткузуб, қилич солди, ёсига тегиб, богидин узилди. Яна Амирга Қилич Арслон қилич солди, Амир саросима бўлуб, шошиб бу ҳам қилич солди. Бир-бирига тегиб, қиличи иккови ҳам синди. Онаси муни кўруб, айди: эй яратган тангрим, сенга сизгиндим, ўғлумни ўзунгга тобшурдум, бу сифатда талошмоқни кўргоним йўқ, ўзинг обрў бергил деб муножотда эрди, бу икковлари бир-бирини сиқишуб, яқосидин ушлашиб, силтошиб эрдилар. Қилич Арслонни оти тоб келтуролмай, йиқилуб бўйни синди, таноси отни остида қолди (Амир хоҳладики Қилич Арслонни боғласа), бир силкитуб отини жасадини ўн қадам ерга юборди. Амир айди:

Б а й т :

*Ким жаҳонда кўб кўруб неча баҳодур, паҳлавон,
Бу ўғулдек кўрмадим ҳеч паҳлавон то бу замон.*

Сўнгра Амирни белидин тутуб, икковлари яёвлиқ ҳолда талошқа муқаййид бўлдилар. Лекин Амирни бир қўлу бир оёғлари андак нокор эрди. Шундоқ ҳам бўлса, кеч вақтигача талош қилдилар. Амирни ҳоли зиқлиққа қолиб, хожам Баҳовуддинни кўнгулуга олиб, илтижода бўлдилар. Бу байтни айдилар:

Назм:

*Қўлум олинг, ё пирим, менда қувват қолмади,
Йўлга солинг, ё пирим, менда ғайрат қолмади.*

Соҳибқирон пирларни йўқлаб, анда дедилар:

Назар айланг, ё пирим менда ҳиммат қолмади.

Филҳол, Нақшбанд пиримга аён бўлуб, икковини бориб қўлтуғидин олиб, ер узра оттилар. Амир йиқилдим деб гумон қилса. Қилич Арслонни кўкси узра ўлтурубдур. Фарёд қилиб онасини чақирди. Онаси боласига қараб югуруб борур эрди, ул тўққуз мулозим йўлини тўсиб, юбормадилар. Шундоқ бўлса ҳам ҳар бирини ҳар ёнга отиб тошлаб борур эрди. Шул вақт узра карнай товуши келиб, Иноқтоз икки минг киши бирла етиб, хизмати Амирга келди. Андин кейин Қилич Арслонни Иноқ қўлини боғладилар, онаси муни кўруб, Соҳибқирон қошига келиб айди. Эй Амир Темур афандим, ўғлумга насиҳат қилинг, сизни хизматингизда бўлсун, зероки, икковингиз бир авлоддин бўлурсиз. Анда Қилич Арслон қабул қилиб, Амирга байъат қилди. Соҳибқирон анга либос кийдуруб, меҳрибонлиқ қилиб, анга баҳодурлиқ ўрнин бериб, мирғазаб қилдилар. Кўрунуш хонада дангал нишин бўлди. Мангу қўлида қиличи яланг эрди. Амир Соҳибқирон ҳар кишига ғазаб қилса, филҳол, ани қалам қилур эрди. Андин сўнг Машҳадга мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА МАШҲАД ФАТҲ БЎЛУБ, ҚИЛИЧ АРСЛОН БИСТОМГА, ШОҲРУҲ ТЎРА САБЗАВОРГА БОРГОНЕНИ БАЁНИ

Аммо дерларким, Машҳади муқаддасани чун имом Али Мусо Ризонинг қабри мутаббаруқлари анда эрди. Алқисса, мулки Ҳирот, Қандаҳор ва Ғазна, булар барчаси мусахҳара бўлди. Аммо бир тоифа сарбадорон деган эл чиқиб, шайх Ҳасан Жуворий аларни пири эрди. Машҳад ичра муридлари била хуруж қилиб, Бистом ва Сабзавор ва неча шаҳарларни мусахҳара қилиб эрдилар. Ул шайхнинг икки ўғли бор эрди, бири Алибек ва бири Валибек эрди. Бистомга Алибекни, Сабзаворга Валибекни ҳоким қилди. Шайх ўз отига сикка қилдуруб, пойтахти Машҳад ичра эрди. Ровий айтурким, Абу Саъидхон ўлгандин сўнг, ўттиз йилгача мамлакатлар андоғ безобита бўлдиким, ҳар кишига андақ қувват бўлса, подшоҳлик даъво қила бошлади. Давлати Темурий қуёшдек тулут қилгоч, барчалари юлдуз каби музмаҳил бўлдилар. Бу тоифаларни на учун Сарбадорон дерларким, ҳар вақт қайси жойга хуруж қилсалар салла ва жомаларини дорға осиб қўёрдилар, ишпорат шу эрдиким, қайси биримиз қўлларингга тушсак, бошимизни жома каби ос, ихтиёринг нима бўлса, қилгил. Анда Соҳибқирон

Донишмандбекни Бистом ва Дамгон ва Астрабодга юборди, Мирзо Шохрухни Сабзаворга юбордилар. Ўзлари Машҳад сарига юзландилар. Аммо Донишмандбек кечаси бирла юруб, ярим кечада Бистом ёқосига етиб, бир кишини топиб келтурдилар. Ул айди. Алибек боғида ишрат узрадур, деди. Филҳол, келиб мастлик ҳолида тутуб, боғладилар. Бистом ўшал кеча фатҳ бўлди. Андин Дамгонга бордилар. Ул шаҳр одамлари итоат қилдилар. Астрабодни ҳам олиб, Сарахс йўли бирла Машҳадга қайтиб келдилар. Аммо Мирзо Шохрух тўра Сабзаворга бориб, Валибек эшитиб, отлануб чиқиб, жангга муқаййид бўлдилар, акнун, голиб келиб, одамлар қочиб, Сабзаворни фатҳ айлаб, Валибекни қўлга тушуруб, иккала ога-инини Амир хизматиға келтурдилар. Икковин Амир Шохрухга тобишуруб, бир-бирига қўшулмасун дедилар. Машҳадни қамаб эрдилар. Валибек тўрага илтижо қилди, қардошимни кўрайин, деб. Тўра икковини бир ерга келтурди. Иккиси пинҳон кенгаш қилиб, икки минг асир бўлгон аскар била мирзога арз қилдилар, нима қилди, отамиз қилди, бизларда гуноҳ йўқ, ёзуқимиздин ўтунг, бизлар сизларни жиловингизда бўлуб, қилич урайлук деб қасам ичтилар. Тўра келиб отасидин шафеъ бўлуб, тилади. Амир ҳарчанд манъ қилдилар, тўра буларга кафил бўлуб, чодир бериб, икки минг кишини банддин чиқориб, либослар марҳамат қилиб эрди. Алар отасига ёнурун нома юборди, фалон кеча, фалон мавзедда тайёр бўлуб турурмиз, деб. Эшитуб, шайх, филҳол, хат қилиб, асонинг ичига солиб бир кишинин бериб юборди. Ул Иноқ навкарларига дуч келди, бири бир урди, ул ҳам асони кўтариб урай деса, асо синуб, ичидин хат зоҳир бўлди. Хатни Иноқга келтуруб бердилар. Иноқ Амирга маълум қилди. Амир Шохрухни чақириб, хатни кўрсатти. Айди, эй ўғлум, хатингиз келибдур, фалон кеча тайёр бўлурсиз?! Тўра изза тортиб, кўб уёлди. Айди, эй отажон, мен қайдин билейин булар макрини?! Соҳибқирон табассум қилиб айди: Эй ўғлум, албатта, дўст ким, душман ким, эл ким, ёв ким, мун фарқ қилинг. Амир буюрдикки, Алибек, Валибекни икки минг киши била боғладилар.

Алқисса, Алибек отасига нома юбориб, келинг деб татйин қилгон кунни кечкурун нома келтургон кишига бош-оёғ хилъат бериб, шайх беадад сарбадорон била шаҳар дарвозасидин чиқа бошладилар. Бул тарафда Амир булардин огоҳ бўлуб аскарларини бир ёқога олиб, беркитуб турдилар. Шайхни қўшуни барчаси тожик эрди, буларни чаккасидин мол-амволларини олиб, отларига юклаб, бир тарафдин қарнай тортиб кела берди. Филҳол Амирини қўшуилари тўрт бўлуб, тўрт тарафдин қарнай товуши чиқиб эрди, шайх ўз ўғулларим деб ақида қилди, кўрсаким, Амир Темур аскаридур, ўғлидин ном-нишон йўқ. Филҳол, сарбадорон қоча бошладилар, шайх узи яёв қолиб, Машҳад ичра қочиб кирди, орқасидин Амир Темур аскари била қувлаб кируб, андоқ хангомадар бўлдики, кўб одамлар жасад шаҳристонидин адам ҳўлистониға юз қўйдилар деган била сифати адо бўлмас. Шайх келиб Имом Али Мусо Ризонинг қабри шарифларига беркинди. Ҳар киши ул зоти боборакат равзан мутаббарукларига кириб, чиқмасдин илғари мақсудига етар эрди.

Баъзи ўзбак беодобона бориб, филҳол, бўйни узилди. Уч кунгача шайх анда бўлди. Бир кеча тушида юзи узра қизил лунги эрди, қазодин бир уқоб учуб келиб, лунгини гўшт хаёл қилиб, анинг юзини жароҳат қилди. Шайх ушбу алам била вафот топти, ўшал ерга дафн этдилар. Икки ўглини отасини орқасидин адам саҳросига юбориб, икки мингга яқин қавмини ҳам қатл айладилар. Алар ҳам адам биёбонига кетти. Ул қиш Машҳад ичра туруб, баҳорга Нишопурга юзландилар. Ул вилоятлар шоҳ Шужоъга тааллуқ эрди, ул Ол Музаффардин бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЎҒЛИ УМАРШАЙХ ТўРА ШОҲ, ШУЖОЪГА ЭЛЧИ БўЛУБ БОРҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо шул вақт узра хабар келдики, шоҳ Шужоъдин элчи келди, деб. Ул элчи хожа Абдурахмон ибн хожа Абдулқодирким, таърих китобларни тасниф қилгон. яна ҳазрат амир Ҳамзаи соҳибқирон, яъни ум расул акром соллоллоҳу алайҳи васаллам қиссаларин тасниф ила тасҳиҳ қилгон эрдилар. Ул киши кўб фозил эрди. Шоҳ Шужоъ хизматида турур эрдилар. Аммо дерларким, шоҳ Шужоъ қардоши Маҳмуд шоҳ вафоти вақтида бу рубоийни шоҳ Шужоъ хизматиға ёзиб юбориб эрди.

Байт:

*Эй шоҳ Шужоъ, давлат манику бўлур, дема,
Маҳмуд, ворис ўлмоғим ушбу бўлур, дема.
Келдинг жаҳонға икки кун, уч кун туруб яна
Мулки адамға бормоғим обрў бўлур, дема.*

Жавоби шоҳ Шужоъ.

Рубоий:

*Маҳмуд биродарим мани шоҳлиқда шер эрди,
Мулким олиб, яна манга кинлиқда дер эди:
Олсам томоми мулкини етмай муродиға,
Мен ер юзида тахт узра, ул тахти ер эди.*

Алқисса, анда Амир олтмиш шиговулға тобшурди. Келгондин сўнг хожани элчихонаға келтурдилар. Ўн кундин сўнг кўрунуш қилдилар зероки мунда кишваркушолиқни ороста қилиб эрдилар. Анда хожа Абдурахмон номани чиқариб Амир Соҳибқиронға бердилар. Ўқуб кўрсалар ёзибдурки, «ана Жалал ид дини Абул-л-фавориси шаҳи Шужоъу хаза—л мазкуру иншоъа китобати ҳува-лаҳи улқаййуму ло илаҳа иллаҳа ҳува-л ҳакимув ва илаҳа тур жаъвуна мамлакат паноҳ маъдалат шиор, макрамат осор, бузурги комгор, гардун иқтидор, шаҳвори адл, эҳсон жобира замин ва замон, иноят мулки дайён қутб ал ҳақ ва ад-дунё вад-дин саййид Амир Темур кўрагон халлада оллоҳу мулкау ва салтанату номтамом, вассалом.» Кейнига ушбу қитъани ёзиб дедики:

Қитъа:

*Абул фавориси даврон, манам Шужоъи замон.
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ӯтти жаҳондин, ки бизни навбатимиз,
Бирин-бирин ӯтамыз, қўймағай бу Зол жаҳон.*

Иккинчи қитъа бу эрдик:

*Бўйнуи қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим ва лек,
Семургдек парим куйуб неча ошёнаға.
Қўйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға кўб илиндилар албатта чу дониға.*

Амир Соҳибқирон мунг англаб, айдилар: кошки шоир бўлсам эрди, буларга жавоб айтур эрдим. Умаршайх тўра ер ўшуб, жавобга мутасадди бўлди. Амир Соҳибқирон элчига жавоб бериб айдилар, биз ҳам нома юборурмиз, қитъаларига жавоб берурмиз. Яна элчи хожага бош-оёғ либос бердилар. Хожа Абдурахмон шоҳ Шужоъ сарига ёндилар. Умаршайх номани иншо қилиб, ўшул икки қитъага жавоб айди. Амир Темур айдилар, ўзинг элчи бўлуб борурсан. Онларга дегилким, отам сизга айтадурлар, аларни ота-бобоси бизларни ота-бобомизга мулозим бўлуб ўтганлар, яна сўзим шулки, қачонки ул шахрга бординг, кўриниш қилгайсан, қуфл урулгон бир қутини печотлаб бердилар, мунг олиб бориб шоҳ Шужоъга бергил, деб.

Алқисса, Мирза Умаршайх тўра фотиҳа олиб, Машҳаддин Шероз жонибига элчилик расми била бориб, Қалот қалъасига яқин етдилар. Анда одамлар Мирзо Умаршайх тўрага айдилар, бу қалъада Рустам бек Бобул, шоҳ Исмоил Сомониини авлодидиндур, мунда беш юз уйлук одам бор, ушбугина фуқарога подшоҳлик қилиб, хутба ва сиккани ўз отига қилгондур. Мунга ҳеч кимни кучи етмайдур. Мирзо Умаршайх тўра ҳайрон бўлди. Мунг нима илож қилишини билмади. Андин кейин айдилар, кечаси бўйла борурмиз. Андин кейин Умаршайх тўра кечаси бораверди. Қазора, Рустамбек дарвозанинг кунгираси узра лўли бача бирла чағир ичиб ўлтурур эрди, ногоҳ саҳро тарафдин ёввойи эшак лўли бачани кўзига кўрунди. Филҳол, отга миниб, ўшул эшакни олмоқга ўқёсини кўлига олиб, даштга юзланди. Ярим кеча эрдиким, Мирзо Умаршайх тўра муқобилига келиб қолди, ани ушладилар. Отини сўраб эрдилар, отим Рустамбек, деди. Ани ўлдуруб, шаҳрни дарвозасига келдилар. Дарвозани олдида бир одам турубти. Мирзо Умаршайх тўра «ким бўлурсан» дедилар. Ул айди, «Рустамбек подшоҳ бўлурман», деб ўзини билдурди. Тўра Рустамбекини тутуб ўлдурди ва ҳам саркарда ва дарвозабонларни шаҳид қилди. Андин кейин қалъани бузуб кириб, фуқароларни қучуруб Машҳадга юбордилар. Инданкейин Мирзо Умаршайх тўра Нишопур ва

Исфиҳондин ўтуб, Шерозга яқин еттилар. Амир Соҳибқирон ўглини қилгон ишини эшитиб таҳсин ва офарин қилдилар. Анда шоҳ Шужоъ элчиларни келганини эшитиб, олдига одам юбориб, меҳмонхонага таклиф қилди. Анда Мирзо Умаршайх тўра келгон мулозимга айди, мен маъмурдурман, ушбу замон кўрунун қилгайман. Мулозим бориб, шоҳ Шужоъга айди, шоҳ қабул қилмади, қайтиб келиб Мирзо Умаршайх тўрага айди, қирқ кундин кейин бекимизга кўрунун бергайсан. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўрани аччиги келиб, келган мулозимни бир уруб қалам қилди. Кейин номани Чингизхон элчиларини расмига ўхшатиб, номани бошига қўйуб, баргоҳга борди. Айди, шоҳ Шужоъ чиққайму ё ўзим ҳарамга қирайму? Бул сўзни шоҳ Шужоъ эшитиб айдик, олдига чиқарман, мабода ҳарба қилмасун. Мирзо Умаршайх тўра. «ҳарба қилмагайман», деди.

Соатидин кейин шоҳ Шужоъ ҳарамдин чиқиб, тахт узра келиб ўлтурди. Мирзо Умаршайх тўра келиб салом қилди. Андин кейин айди, эй шоҳим бизни подшоҳимиз сизга нома била кўб-кўб сўзлар деди. Шоҳ Шужоъ надимларидин бири айди, ҳар сўз бўлса, лозимким, билдурсанг. Филҳол таъзим била тўра бошидин олиб шоҳ Шужоъга узотти. Шоҳ Шужоъдин илгари вазири хоҳласаким, қўлига олиб шоҳга берса. Мирзо Умаршайх тўра шоҳ Шужоъни ўз қўлига олиб бориб берди. Айди, эй тақсир, афандим, балким, номани жаҳрийя ўқунг. Андин кейин подшоҳ овозини чиқориб ўқиди. Ҳамд била наътдин кейин айтибдурким, калом ва салом айн Абдулло, яъни яратган қулидин сўзум шулки, ҳукми шарифат бирла бу мамлакатлар манга мероси ҳалолдур, сенинг бобонг Муҳаммад Музаффар бизни бобомиз Абу Саъидхонга навкар эрди. Алар ўлгандин кейин сани отанг даъвои подшоҳлик қилибдур, холо, бу мулкларни манга бергил. Бу мамлакатларга ман мустаҳикдурман. Иккинчи нома ёзибдурким, салом биздин ўшул шоҳ Шужоъ ва ул Хисрави гардунпаноҳ, ўшул молик мулки фиқоб ва ул шоҳи ноёб ва ул тўти хуш мақол давлат фалакида ҳилол, ўшул молики мулки, жаҳон ва ул анодили бўстон ва ул подшоҳ Абулфаворис Жалолиддин шоҳ Шужоъга сўзимиз шулким, бу қитъани деган эканлар.

Қ и т ъ а :

*Абулфавориси даврон манам, Шужоъи замон,
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин ки бизни навбатимиз.
Бирин-бирин ўтамиз, қўймагай бу Зол жаҳон.*

Анга жавобга муни деди.

Қ и т ъ а :

*Ўзунгга мунча сифат қўйма, эй улус шоҳи,
Жаҳондин ўтти Каёнийлар бори, тутуб роҳи.*

*Жаҳон улуғлари, фозиллар ила донолар—
Бори бирин-бирин ўтти, сан ўлғил огоҳи.*

Иккинчи қитъа:

*Бўйним қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим валеж,
Семурғдер парим куйуб неча ошёнаға,
Қўйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға қўб илдиндилар албатта чу донаға.*

Мунинг жавобиға бу ғазални айди:

Қитъа:

*Қўрсанг жаҳон жафосини фикр ила қўй бўйин,
Тонгла келурни ўйласанг, фикр айла, қўй ўйин.
Денгиз, тоғни кўрмадинг сен, кўрдугунг ўрин.
Семурғдек куйуб қанот, аъзоларинг, кўйин,
Бу куйганингиз демагил тонгла бўлуб иссиғ,
Бош қайкағай, оёғ куйуб, тер оқса ҳар мўйин.*

Яна байт:

*Эрон бирла Туронни демангиз тенг,
Эрондин бир эрур, Турондин минг.*

Мунинг маъниси шулким, Эрондин бир киши ишни жойиға келтургунча, Турондин минг киши ишни юзаға чиқарадур. Шоҳ мунинг фасоҳотиға ҳайрон бўлди. Умаршайх тўра, филҳол, Соҳибқирон берган қутини қўлтуғидин олиб, шоҳға берди. Шоҳ Шужоъ очиб кўрсаким, бир қабза туфроқ бирла неча тола соқол оқидур. Ишорат шунғаким, оқарғон соқолинг туфроқға қўшулғай, нечукким, шоҳ қари киши эрди. Шоҳ айди, бу юртларни мани оталарим зўр бирла олғондур, ҳар ким олса, зўр бирла олур. Жавоби шул бўлди. Сўнгра бош-оёғ либослар берди. Умаршайх либосни ўшал замон шоҳ назарида ясовулларни бириға берди. Ул кун Мирзо Умаршайх тўра ражъат қилди, бу каби ишни ҳеч элчи қилғон эмас. Аммо шоҳ Шужоъ мутшоъи эрдиким қирқ йилғача ҳеч киши шароб, чоғирни билмадилар. Ўғуллар оталаридин сўрардиким, шароб қандай нарса деб. Аммо Умаршайх тўра отасини қошиға Машҳад узра келди, ўтган воқеани баён қилди, беклар таҳсин қилуб, Амир Соҳибқиронға айдилар, эй Соҳибқирон афандим, не учун ўзга кишини элчиликға юбормассиз? Амир айдилар, ҳар нима бўлса, ўғлум бўлсун, ўзгаға офат етмасун.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН САЙИИД
УЛ ҲОҚОН ЯЪНИ ИСКАНДАРИ
СОНИЙ АМИР ТЕМУР КЌРАҒОННИ
ЗАҲАР ИЧГАНЛАРИ ВА
НИШОНУР ЕҚАСИНДА ЧИҒАТОЙ
СИНОҲЛАРИ МАЖРУҲ БЅЛУБ,
МАВР ОТЛИҒ ШАҲРҒА ҚАМАЛҒОНЛАРИНИ
БАЕНИ

Аммо Умаршайх тўра элчилик қилуб, қайтуб келуб эрди. Андин кейин шох Шужоъ Меҳдаб Лўр отлиғ баҳодурга икки юз минг кишини қўшуб, Нишопурга юборди. Ул Меҳдаб Лўр Малук говпора наслиндин эрди. Анга бир совут ҳазрат Али, карам олло важиҳ¹, афандимиздин ёдгорлиқ қолиб эрди. Кийганда милтиқ таъсир қилмас эрди. Алқисса, Соҳибқирон Машҳадга бировни валий қилуб ўзлари аркани давлат бирла Нишопур сариға юзландилар. Шаҳрға яқин етгач, Нишопур ҳокими шаҳрни ташлаб қочти. Анда шайх Саъид Атторким, ҳазрат шайх Аттор валини набиралари эрди. Нишопур одамлари шайхға келуб, шафеъ бўлунг, дедилар. Нечунким, Нишопур элидин етти лак таңга асокир мададига талаб қилуб эрди. Шайх Амирни кўргали келди. Амир шайхға туруб салом берди. Шайх элга шафеъ бўлди, Амир айдилар, эй шайх афандим, сизға бу ишни нима керағи бор, деб. Шайх сўзини қулоқға олмади. Шул ҳолда хабар келдиким, Меҳдаб Лўр ботир яқин етти, деб. Мирзо Шохруҳ тўра, қирқ минг киши анинг қошига жанг қилғоли бормоқ бўлди. Амир айди, эй ўғлум, алар жангға муқаййид бўлмагунча гар зафар тобсанг, аларга омон бергил. Андин кейин Мирзо Шохруҳ тўрани Мозандарон узра ашраф пойтахтига эллик минг кишини рафиқ қилуб юбормоқ бўлдилар. Айдилар, эй нуридийдам, зинҳор боғ-бўстонларни вайрон қилмагил, ёш бачалар қўлга тушса, асир қилмагил, авратлар қўлга келса, асокирга айтгил, фасод қилмасуңлар, шароб ичмагил, кўб ухламагил.

Сўнгра иккала тўра жўнаб кеттилар. Умаршайх отаси қошинда қолди. Андин сўнг, Амир хотирига келдиким, шайх Саъид шафоат учун манга келуб, хафа бўлуб, қайтти, деб шайх Аттор валининг қабри шарифларига зиёратга бордилар. Шайх кўнглида кинаси бор эрди, Амирни зиёфат қилмоқ бўлуб, сут ичра оғу солиб берди. Амир ичтилар, сўнгра билдиларки, оғу экан. Элга билдурмай, тахаммул бирла ўлтурдилар. Шайх, берган захрим таъсир қилмади, деб иштибоҳда қолди. Аммо шайх қўрқонидин ҳарғиз сўзлаёлмади. Амир ҳарамга қайтуб келуб, ҳеч кишига маълум қилмай, Инок бирла Умаршайх тўрани келтуруб, сирларини баён қилдилар. Икковлари йиглади. Умаро, бекларни бир-бир талаб қилдилар. Ўз ўрнига оид бўлди. Ногоҳ шуҳрат бўлдиким, Амир Темур оғу ичибдур деб. Ғаламуслар эшитуб, кечи била Нишопур бозорини талон қилдилар. Сўнгра шайх, Амир Темурга мен оғу бердим, деб

¹Оллоҳ ўз висоли ила уни мукаррам қилсин.

маълум қилди. Соҳибқирон сипоҳлари эшитиб, шайхни бориб горат қилдилар. Ул кеча Нишопурга одамлар бир кишини ҳоким муқаррар қилдилар. Ул кеча Соҳибқирон қўшунлари ҳар тарафга тарқалиб кетаверди. Нишопур одамлари қайу ерда бўлса топиб келтируб ўлдиравердилар. Ул кеча яна таажжуб ёмғурлар ёга бошлади. Умаршайх тўра кўб эл ва улус бирла Соҳибқиронни атрофини олиб тўхтадилар. Ёмғур босилгач, бир тарафдин машъал кўрунди, гумон қилдиларким, ёв келди, деб. Аммо Соҳибқирон ўзларидин дам-бадам кетиб қолур эрдилар. Умаршайх тўра бориб кўрунган машъални йўлин тўсди. Кўрдиким, қўнгирок бирла қачир келадур. Вақти бўлуб, қарнай торттилар, не аҳволи маълум бўлмади. Ахир, Умаршайх тўра айди, сиз қандай кишисиз, даъвойи жанг қилурмусиз? Яқин етгач, кўрдиким, алар бошланги оқсоқолли киши. Умаршайх тўрадин сўради, сизлар қандай киши? Бу айди, Соҳибқирон аскариндин бўлурмиз. Ул киши айди, Соҳибқирон тирикму ё ўлукму? Умаршайх тўра, Соҳибқиронга нима бўлубдур, деди. Яна ул киши айди, мен хожка Муҳаммад Порсо-хожам Баҳовуддин муридларидин бўлурман, ул зот менга деб эрдилар. Амир Темур қонига борғил, анга муҳолифлар оғу берадур, ушбу пойтобамни анга берғил, сувга ювуб, ичсун, оғу ондин кўтарилгай дедилар. Анда Амир қонига келдилар, булар Мовароуннаҳр қофиласи эрдилар, қарнай чалгонлари сабаби ҳарифни хавфидин эрди. Сўнгра Нақшбанд берган дўнгиларини бердилар, андин ипор иси келур, сувга чойуб Амирга ичурдилар. Оғу Соҳибқирон тирноғларигича таъсир қилгон эрди. Рутубатни ўнка, бағир ва талог ва аҳиолардин кўтарди. Филҳол, Амирни андак кўзи очилди. Тоғласи хожка Муҳаммад Порсон қофила жамоаси биле Амир талаб қилдилар. Аларга айдилар, агар Нишопурга кирсангиз, одамларга биздин гафурманг, биз ўзимизни тайёр қилуб, ишпо-оллоҳи таола, ёв қонига борурмиз деб. Хожка бирла қофилани жўнаттилар. Амир аскарларидин бир нечаси биёбонларда адашиб, чўлдин-чўл кезуб, алғаташ шавқунлари асокирдин чиқуб, Марвга яқин бордилар. Сувсоғонларидин лаблари қуруб, тиллари огзига ситмай ўлмакка яқин етуб, Амир ҳам тахтиравон бирла ушбу қўшун орқасидин ахтариб ушбу ерда топуштилар. Анда Амир бир мавзени кўрдилар, яшнаб ўт кўрунур, неча чўмчуқлар чулдираб, учуб-қўнуб турурлар. Андин ўзга ерда кўкарган дарахт йўқ. Соҳибқирон буюруб, ани кавладилар. Бир тахта тош кўрунди. Тошни олиб эрдилар, остидин сув чиқти, барчалари ичуб, мамнун бўлдилар. Мавлоно Шароф Яздий дерларким, Чингизхон вақтинда ул булогни анинг амри биле беркитуб қўйгон эрдилар. Ул ерда Марв эски шаҳар эрди, Чингизхон хароб қилуб, қўргонлари баъзи ери бузулуб, баъзи жойлари бутун эрди. Дерларким, Мирзо Шохрух тўра Соҳибқирон вафотидин кейин салтанат тахтиса ўлтургон вақтида ани обод қилуб эрди. Алқисса, Соҳибқирон асокир бирла анга кируб, қарор олдилар. Булар мунда турсун, эмди еўзини Мирзо Шохрух тўрадин эшитунг. Мирзо Шохрух тўра аскар бирла бир тоғни бағридин келуб, Мехдаб муқобилига кўрунуб қолди. Уч кунгача иккала сипоҳ саф боғладилар. Хануз иккала

қўшунлар ҳарба қилгонлари йўқ эрди. Овоза бўлуб эшитилдиким, Амир Темурга оғу берибдулар деб. Ўшул вақт сафар оғи, чаҳоршанба куни эрди. Тўра ҳайрат бармогин тишлади, аскар мушавваш бўлуб, бир мавзеъни жой қилуб, қарор олдилар. Хабар арожиф келуб, яъни тайини йўқ сўз эшитилуб, Меҳдаб Лўрни кулоқига, муҳолифлардин Амир Темур ўлди, деб ҳабар етти, аскарини олиб бирдан жангга кирди. Мирзони аскар ағдоғ қирилдиким, қонлар жилга-жилга бўлуб оқаверди, ажал деҳқони жасад фалақиндин калда ҳандалақини узуб, фалокат аравосига ортаверди. Бошлар сой тошларидек бўлуб, жасадлар ханнот қофидек тўда-тўда тўфлануб қолаверди. Қазо вагончиси адам релига бу юқларни солаверди. Ағдоғ жанг бўлдиким, тўра қўлинда қилич, ярим кечагача ёлғуз ўзи қолди. Охир, кўрдиким, қочмоқдин ўзга илож йўқтур, ёв қўб бўлуб ғолиб бўлса, қочмоғлуқ баҳодурлиқдин, деб тўра бир тарафга уруб кетти. Тонг отғоч, туркмон элига еттилар. Аларни улуги Салимбек эрди, тўрадин сўрди, ким бўлурсан? Тўра айди, Меҳдаб Лўр синоҳисидин бўлурман, жангдин келурман. Анда тўрани узукунда отини ёзуқлу кўруб, уйқусинда бойлаб, тонгласи отқа ортиб, шоҳ Шужоъ қошига юбормоқ бўлди.

Аммо тўранинг аскарини барчаси ҳалок бўлуб эрди. Ўшул йилда мунажжимлар ҳам айтиб эрдиким, сичқон йили туғилгон бу йил наҳс деб. Соҳибқирон қабул қилмаб эрди. Андин кейин Меҳдаб Лўр Нишопурга келди. Эшиттиким, шайх ва ўзга одамларни молини Амир темур олибдур деб. Ул ҳам Нишопурдин аҳча талаб қилуб айди, Амир Темурга эл бўлуб, мол берурсиз, менга ҳам бергайсиз, бўлмаса барчингизни қатли ом қилурман. Анда баъзилари Соҳибқиронга бериб эрдилар, яна баъзилари Меҳдаб Лўрга бердилар. Ул йил Нишопур элига қўб таажжуб зулмлар бўлди. Аммо қофила бошини чорлаб, Соҳибқирон воқеасини сўради. Алар айди, ҳабаримиз йўқ. Буюрди, амволи қофилаларни талон қилуб олдилар. Мамсуқлардин бири айди, менга мол берсанг. Амир Темур ҳабарини айтурман, деди. Марв сарига кетгандур. деди. Ул мамсуқни ҳам молини олуб, ҳожа Муҳаммад Порсонин зиндонга солуб, Амир жонибга, марвга етуб келди. Соҳибқирон ҳануз шиғои комил тобқон йўқ эрди. Меҳдаб Лўр аскар икки юзга яқин эрди, атрофни ўраб олди. Киши кирғузди, айди: Амир Темур мени олдимга чиқсун, мен онинг гуноҳини шоҳ Шужоъдин тилайин, деди. Соҳибқирон қирқ кун муҳлат сўрадилар, ул қабул қилмай, ҳар кун жангга талаб бўлур эрди, Қирқ кундин кейин Амир шиғо топти, амир Чоқуни юбордилар сулҳ қилайлук деб. Меҳдаб Лўр қабул қилди. Лекин кўнглида андак макри бор эрди. Амир кечаси сипоҳларга айдилар, кимдур жонини қавм учун фидо қилғувчи? Барчаларидин садо чиқмади. Учунчидин кейин амир Муъид орлот туруб, ер ўпди. Амир юз кишини мунда қўйуб, амир Муъид била жўнаб кеттилар. Анда Амир айди, Эй амир Муъид қардошим, сен уч кунгача таваққуф қилгайсан, иншооллоқ, мен Нишопур бориб, обрў тобқайман. Агар сен ҳам иложини топсанг, қочиб боргайсан, хизматимизда бўлгунгдур, бўлмаса, оллоға топшур-

дум, фи омон олло таъоло, деб юз кишини қўйуб Соҳибқирон ўн минг кишини олиб ярим кечада қочтилар. Суръат бирла учунчи кечаси Нишопур ёқосига келиб туштилар. Қўшунларни бир ерға қўйуб, юз киши бирла дарвоза остига келуб, қўргон узра шоту боғлаб, кент ичра тушуб, дарвозабонни ўлдуруб, бирдан қарнай тортиб, аскар келиб, қатли ом қила бошлади. Қонлар кўча ва ўрамларда оқа бошлади. Неча-неча одамлар вужуд шахристонидин адам чўлистонига юзландилар. Ул йил Нишопурға кўб футур етти. Тонгласи Соҳибқирон тахт узра ўлтурдилар. Минг кишига яқин ҳалок бўлубдур. Амир Чоку қолғонларни озод қилуб, таъзири имол қилайлук, деди. Бир куни Соҳибқирон кўрдиким, бир хотун отға сув беруб, етаклаб кетуб борур. Ул хотунни эри темурчи эрди. Ани Соҳибқирон келтуруб сўради, нечун хотунинг отға сув берур? Ул айди, сени зулмунгдур. Амир, нечук деди. Темурчи айди, мўгул йигитлариндин бири мени уйимга қочиб кирибдур, хизмат буюрдиким, мени отимга сув бер, деб, мен лоилож хотунимни юбордим. Не учун, мўгул элати соҳиб таадди бўлур, агар мен чиқсам, хотунимга хиёнат қилур ва алар хотунимни олиб чиқсам, уйимга хиёнат қилур деб, ўзум уйда бўлуб, хотунимни сувга чиқордим. Анинг сўзи Соҳибқиронга таъсир қилди, сўнгра аҳд қилдиким, мундин кейин қайси вилоят мусаххара бўлса, шаҳр ичра асокирдин киргузмайлук деб. Нишопур одамларини озод қилди.

Эмди сўзни амир Муъид бирла Меҳдаб Лўр ботирдин эшитмак керак. Аммо Меҳдаб Лўр ботир ул эски шаҳр ёқосинда туруб, Соҳибқирон кетганидин хабари йўқ эрди. Ҳар кун киши юборса, амир Муъид, бу кун соати эмас, тонгла кел деб юрди. Ахир, Меҳдаб Лўр билдиким, Соҳибқирон йўқтур. Бирдан шавқун солиб, қўргонга ўзиши урди. Амир Муъид қўргонни Нахрух ериндин уруб қочти. Меҳдаб Лўр ботир қувуб, уруб келаверди. Тўқсон уч киши ҳалок бўлуб, адам саҳросига юз қўйдилар. Етти киши била амир Муъид қочиб Хоразм қумзорига бордилар. Меҳдаб Лўр қўшун бирла бул ҳам орқасидин борди. Анда бир тарафдин тутун чиқа берди. Ул ерда бир эски қаср бор эрди. Дерларким, ул қаср хожа Сулаймон Кесардин қолғон эрди. Ул тутун анда бир тош уйдин чиқуб турур. Икки киши ул уйда ўлтурубдур. Булар ани овоз қилуб, қичқурдилар. Иккови овозини чиқормади. Қазора, ўрамда бир минораи қора кўрунди. Билдиларким, аждарҳо турур. Меҳдаб Лўр ботир ани рад қилмоқға муқаййид бўлди. Аждаҳо они нафси сулуқиға тортти. Яна бир зўр уруб неча кишиларни оти ва яроғи бирла ютуб юборди. Асокир баъзилари қочиб Нишопурға кеттилар. Андин нечадари чўлларда қолиб, сувсаб ҳалок бўлдилар, бул ҳам Амир Темур қўлибдур. Нишопур борғонлар Амир қўлига асир бўлди. Алардин Соҳибқирон амир Муъидни сўрдилар. Асирлар айди, амир Муъидни ҳарчанд ахтариб тополмадук. Аммо Меҳдаб Лўр кўб кишилар бирла аждар комиға кеттилар. Соҳибқирон айди, амир Муъид менга жонин фидо қилуб эрди, иншооллох, умидим тангри таолодин яна они соғ-салолат кўрсам керак.

Алқисса, амир Муъид етти киши бирла Хоразм дашти узра

қумда юруб, бир маконга келдилар. Эшикнинг бўсағасини кўрдиларким, етти филиззатдин ясагон. Ул бўсағада амир Або Муслимни болтасини зарб таъсири бор эрди. Ул эшикни Або Муслим қалам қилуб, анда етти жойни вайрон қилгон эрди. Андин бир булог ёқосига келдилар. Бир ҳовузни кўрдилар. Узра бир тахта тош ёзилгонким, ушбу парилар маконидур, мунда Або Муслим келиб-кетгандур деб. Ул кеча амир Муъид анда туруб, асокир жинларни кўрдиларким, бўйлари қисқа, барчаси рақс қилурлар. Тонгласи андин бир жойга келдилар. Ҳар жойи одамларни кўрдилар, бир ерга жамъ бўлуб, ораларинда бир йигит, рангги тағйир тошуб, қорайибдур. Анинг қошинда бир қоғоз, Мироншоҳ тўра ушбу киши деб ёзилгон. Сўнгра тонуб чўлдин ҳовуз ёқосига келтурдилар, сув бердилар. Мироншоҳ тўра эси ўзига келди. Андин кейин ҳол сўрашиб, айди: мен Мозандаронга бориб, Ашраф қалъасини фатҳ қилуб эрдим, чоршанба куни овоза бўлдиким, Амир Темур ўлди деб. Ёв бирдан келуб, ҳужум қилуб, бизларни ўртага олдилар. Алардин қочиб, бул ерга келдук. Дерларким, ўшал кун Дашти Қипчоқ узра Тўхтамиш хонга хабар етти. Анда хон Мовароуннаҳр томонда асокир йигдуруб, отланди. Хабари арожиф яъни беҳуда сўз, таъйини йўқ халқ ичра кўб-кўб эшитилаверди.

Алқисса, амир Муъид Соҳибқирон воқеасини бир-бир баён қилди. Мироншоҳ тўра отасини ҳаётлигин эшитуб кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Андин кейин тўра тараддуд қилиб, эллик минг кишидан беш юз кишини тирик топдилар. Кўблари ўлуб ва баъзилари ҳар жонибга қочиб ва нечалари чўлларда сувсаб ҳалок бўлди. Ўшул йилинда Нишопур атрофинда Чигатой аскариндин ҳисобсиз одамлар ўлуб, адам биёбонига юзланди.

Аммо амир Муъид била Мироншоҳ тўра Хоразмга яқин келуб, Нишопурда Соҳибқирон саломатлигин таъйин билдилар. Тўрт ой ўтгандин кейин Соҳибқирон бирла мулоқот бўлдилар. Аммо Мирзо Шохрухдин асло киши бўлмадиким, хабар топиб келтурса.

Эмди Мирзо Шохрух тўра воқеасинин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОХРУХ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР СУЛТОН ЗАЙНОБИДДИН КИМ, ШОХ ШУЖОЪНИНГ ЎҒЛИДУР, ОНИНГ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Муслим бек, туркмонлар улуги хоҳласаким, Шохрух тўрани шох Шужоъ қошига олиб борса. Ул кун ҳаво кўб иссиғ эрди. Борурда йўл узра бир работга қўндилар. Шохрух тўрани офтоб рўёга қўйуб, ўзлари таом пишурмакга муқаййид бўлдилар. Тўра ҳарчанд нола-зори қилуб, қуёш ҳароратига тоқат қилолмай йиглади, ул золимлар қулоқ солмади. Қазора ул ерда чангалистон бор эрди. Ул ердин одам ёввойи бўйи ўн газ, жасади қора, булар қошига келди. Булар нима иш қилса, ул ҳам қила берди. Салимбек қўлига ўқ ёсин тайёр қилуб, анга ўқ отмоқга ҳаракат қилди. Ҳамроҳлари манъ қилдилар, қабул қилмади. Ўқ отти, ўқ келиб

одам ёввойисига тегиб эрди, ул бирдан ҳайқируб шавқун солуб, иргиб бориб, Салимбекни икки бўлуб, андин йўлдошларини барчасини ҳалок этуб, ул одам ёввойиси ўз маконига ёнди. Тўра ани кўруб тангри иззу Жалга шукр ва сано юборди. Андин ўзини ишқил узра бир ҳила била олиб, ярим кечагача йўл юрди. Бир гўристонга келди. Кўрдиким, соғанада чирог ёниб турур. Андин бир қизни ўликини бир йигит олиб қошига қўйуб, ўзи орқаси бирла деворга суяниб, ўлтуруб, зор-зор йиглаб айтур, эй жону жаҳоним, сен ўлик, мен тирик, сенсиз менга тириклик керак эмас. Тўра билдиким, ошиқдур. Аммо, йигит ҳам кўб чиройлик эрди, йиглаб бу пазмни дерким:

*Йўлдошим эдинг, бу йўлда, эй моҳ,
Йўлдошни қўйуб, кетарму ҳамроҳ?!
Бедорлиққа кетурмадинг тоб,
Шахло кўзинг ўлди майли тоб.
Тун сан эдинг мани чирогим,
Раҳм эт, мани кўб юракда доғим.
Сен мурда бўлуб ер остидасан,
Ер узра нечук тирик юрай мен?
Ишқ ўтига ўртаб, куйубман,
Сенсиз ушбу жондин тўйубман,
Ўлмак манга яхшидур бу дамдин,
Тоқат манга қолмади бу ғамдин.
Кокиллари жонимни тузоғи,
Бўлдим асир зулфи боғи.*

Алқисса, Шохрух тўра назар қилиб туруб эрди, ул йигит ўлтурган вақтида қиз бурнидин неча қатра қон томуб, қимирлаб сўзга келди. Ул йигит қўрқуб қочти. Тўра айди, эй йигит қочмагил, маъшукангдин қўрқмагил. Йигит ҳайратда тўхтади. Тўра айди, келгил, мани бойлуқларимни ешгил, бу қиз ракик сакта дардига гирифтор бўлгон экан, тангри таоло шифо ато қилди, нечук ошиқ киши маъшукдин қўрқар? Йигит келиб, Шохрухни ешуб, бўшотуб қўйди. Тўра андин сўрдиким, қайдин бўлурсан, деб. Йигит айди, Оҳангарон қариясиндин, ўзум насли Кова оҳангардин бўлурман. Кованинг ўрни Исфихондин эрди. Йигит айди, бу қария улугини қизидур, мани мунга шавқу завқим бўлур эрди, қазора мун илди деб эшитиб, тоб-тоқат қилолмай, қабрига келдим, оллоҳ ал ҳамд,¹ амди мун ҳаёт тобтим. Андин кейин йигит Шохрух тўра ном-нишонини сўради. Тўра анга қасам берди, кишига айтмагил деб. Ул йигит анда қасам ичти. Тўра воқеани анга бир-бир баён қилди. Андин кейин ул йигит тўрани ўз юртига олиб борди. Арбобга қизини ракик сактадин тирилуб келгани маълум бўлуб, юғуруб хурсандлигдин ул йигитга қизини никоҳ қилуб берди. Шохрух тўра неча кунлар анда бўлди. Иттифоқо, бир кеча тўра Исфихон сарига сайрга чиқуб, саҳаргача йўл юруб, бир жойга келуб эрди,

¹ Худога шукр.

икки гуломжўши бир йигитни ариқ ёқосинда йиғочга боглаб, бошига арра қўйуб, арраламакда эрди. Ул айди, эй қуллар, берган тузимиз андешасини қилуб, манга жафо қилманг, деб нола била йиғлар эрди. Ул йигит хушрўйлиқига : «Темурномаи форси»ни соҳиби хожа Абдуллоҳ Хотифий неча байт айтиб эрдилар. Мазмуни булдур:

*Оё, сомий эрсанг сўзумни эшит,
Оёғ-қўли боғлу гўзил бир йигит.
Қуёшдек юзи, кўзи чўлфон каби,
Оқиб ёшлари юзга маржон каби.
Қошинда икки қул қора ранги бил,
Қўлга арра олиб икки занги бил.
Йиғочга боглаб у эрни икков,
Боши узра арра қўйуб икки ёв
Анга арра солса чунон Зикрийё,
Йигит йиғлаб айтур эди, ё худо,
Нажотимни берғил мани бу замон,
Сигиндим санга, эй худои жаҳон.*

Алқисса, Шохрух тўра анинг ҳолини кўруб, гайрати келуб, югуруб бориб, бирини яроғи била икки бўлуб эрди. андин кейин бири қочти. Ани ҳам тош била уруб, ҳалок қилди. Аммо йигит ўзидин кетуб, эрди, соатидин кейин эси ўзига келди. Тўра кўрдиким, арра анинг бошини бир пардасига таъсир қилибдур. Шохрух тўра бойлуқларини ешуб, бошини жароҳатини боглаб қўйди. Андин сўрдиким, эй нозанин йигит, ким бўлурсан? Йигит айди, аввал ўзингни айгил, кимдурсан, мани бу шидин нажот бердинг, тангри таоло санга жазои касир берсун. Тўра кўрқуб жомни томдин ташлагандек бўлмасун деб айтмади. Сан аввал айгил, деди. Ахир, икковлари ҳам айтмади. Аввали шулки, бир-биримизни ҳақиқатимиздин хабардор бўлмайлуқ, бир-биримизни отимизни билмаганимиз хўб. Аммо айди: бир чаккага борайлуқ, тонг яқиндур. Тўра айди, ман мусофирман, маконим йўқдур. Ул йигит айди: шул ердаги соғанаи аски ичра ухлаюрман, сан бу кун Исфихон ичра бозорга бориб, тошчилар растасига киргил. Анда ибн Имод отлиг бир шоир киши бор. Ўзи қўш бой, ғанидур, тош тарашлаб ўлтурур, анда туруб анинг орқасидин кечқурун ҳовлисига боргил. Анинг эшикига тош била ургил, чиқуб сани ҳар нима ҳақорат қилса, қабул қилгил.

Алқисса, Шохрух тўра йигитни горга қўйуб, ўзи Исфихон шаҳрига келуб, ани сўроглаб, бозордин тошмай, ҳовлисига келуб, эшикини тошти. Йигит деганидек, тош била андоғ урдиким, ногоҳ бир киши, соқоли оқ, келуб шиддат била сиёсат қилуб, таёқ била тўрани икки-уч уруб сўнгаклари сингудек бўлди, хоҳладики, бул ҳам урса. Лекин йигитни сўзи хотирига келуб, таваққуф қилди. Яна ул қари киши не сабабдин мани эшикимни тош била урурсан деб, қулига буюруб, ҳовлисига олиб кирди. Халқ келуб тўрага шафет бўлдилар, қабул қилмади. Тўра ичкарига кирса қимматбаҳо

нимарсалардин полослар солибдур. Ул қари киши тўрага айди, эй нозанин йигит, маъзур тутгил ҳарна санга дедим. Эмди манга келтурган хабарингни айгил. Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Қари киши тўранинг отини сўради. Ул йигит била ман иккимиз отимизни бир-биримизга айтмасликга аҳд қилдук. Анда қари киши айди, боргил кечи бирла ани келтургил, анинг сабабидин иншооллоҳ сен ҳам соҳиби жоҳ бўлгайсан. Андин кейин тўра бориб, ул йигит била ибн Имод уйига келдилар. Анда дафъи ғам учун «Шоҳнома»и Фирдавсийни мутолаа қилдилар. Андин кейин Шоҳруҳ тўра йигитга айди, марҳам бўлса эрди, жароҳатингга қўё эрдим. Анда тўрага буюрди, бозорга бориб, сабзавор дўкони қайси деб сўрагил, анда бир кўзи кўр, сувар киши бордур, Анинг бирла мусофиҳа қилуб, қўлини сиққил. Ул кишини отлари Мавлоно Табибдур, санга марҳам бергайлар. Андин кейин тўра бозорга бориб, ул сувар кишини топти. Анинг била мусофиҳа қилди, ул ичкарига олиб кириб, ҳол ва аҳволдин сўрадилар. Тўра воқеани баён қилди. Муни эшитуб, филҳол, йиғлаб, тўрадин марҳам беруб юборди. Андин кейин яна йигит тўрага чўнтакидин бир лаълни олиб берди, айди: жавоҳир бозориға боргил, Мавлоно Қутбиддин Розий кимдурлар, деб сўргил. Агар топсанг, ул кишига ушбу лаълни бергил. Ул зоти боборакот бу лаълни танусалар, санга кўб олтун берсалар керак. Андин кейин лаълни ул зоти боборакотнинг қошлариға олиб борди. Ул киши тўрани уйлариға олиб келуб айдилар, эй гўзал йигит, бу лаълни кимдин келтурган бўлсанг, они танидум. Алҳамдулилло, хануа ул тирик экан, деб кўб-кўб олтунлар бериб юбордилар. Тўра олтунларни келтуруб топшурдилар, яна ул йигит айди, эмди Мавлоно Музаффар Варзийнинг қошлариға боргил, ул киши варзийлар карвонсаройиндадур, аммо шоирлигиде Ҳоқоний Сонийдур дерлар, ҳеч шуаро бирортаси ул кишининг назарида писанд эмас. Ул зотнинг шеърларини киши фаҳм қилмаганидин девонларини сувга ташлаб эрдилар. Ушбу байти форсий ул кишининг асариндандур.

Назм:

*То ман дийну зулфи парози чин ту дидам,
Ҳар як зики Ҳариф назирфат надидам.*

Эмди ул зот ёнида ўлтуруб, тизларини босгил. Андин кейин тўра ул саройга келди. Мавлоно Музаффар била мулоқот бўлиб, тизларини бости. Ул зот кўб шуҳи чолок табъ эрдилар, филҳол, туруб, тўрани уйлариға келтуруб, бош-оёғ либос бериб, зиёфат қилдилар. Шоҳруҳ тўра яна андин ёнуб келди. Анинг бошини кўрдиким, соғайибдур, андин кейин бир хат ёзиб тўрадин Саййид Неъматуллони хонақоҳлариға юборди. Тўра келуб хонақоҳ ичра кирдиким, бир қари киши соқоллари оқ, нуроний киши хонақоҳда ўлтурубдурлар. Хатни келтуруб ул зоти боборакотга бериб таъзим ила қўлини алиф-лом қилуб турди. Ул киши хатни ўқуб, тангри баалога шукру сано айдилар, тўра бирла уйлариға келуб, етти

эшикдин ичкарига кирдилар. Айдилар, эй қутлуғ меҳмон, сабр қилурсан, сани зиёфат қилурман. Келтирган хатингни жавобини ёзиб берурман, деб. Полос солинган. Саййид ош ва таом келтурмоққа мукаййид бўлдилар. Тўра ўлтуруб эрди. Мавлоно Имом ва Мавлоно Табиб ва Мавлоно Варзий Саййид Неъматулло қонларига келавердилар. Барчалари Саййидни зиёрат қилдилар. Ўл уйни тўрт эшики бор эрди. Неча-неча азиялар келуб, ул уй ичра тўрт юз киши бўлдилар. Тўра ҳайрон бўлуб, таажакуб бармоқин тинглаб, айди: эй Саййид афандим, мунда нима маъни бор? Саййид айдилар, келтирган хатингни жавоби шул турур. Тўра, филҳол, туруб йигит қошига келуб, қўрган воқеасини анга айди. Ўл айди, тургил, иккаламиз ул ерга борурмиз, деди. Иккаласи қўшулуб Саййид Неъматулло ҳовлиларига келдилар. Ўл кишилар барчаси бул йигитни ўртага олиб, тавоф қилдилар, қўб олтуларини нисор қилдилар. Шохруҳ тўрага айди, бу тиллоларини олгил, печукким, мани сабабимдин қўб ранжу меҳнатлар тортдинг. Баракалло, сани баҳодурлигингга. Тўра айди, эй қардош жоним, ман бу ишларини тангри иззу жал йўлига қилдим, сизлардин мани таъмаим йўқтур, деди. Анда ул турган халойиқ барчалари тўранинг ҳимматиға таҳсин ва офаринлар қилдилар. Анда ул айди, позанин йигит, неча вақтдин бери иккаламиз тануш бўлуб, қардош бўлдук, нима бўладур отингни маълум қилсанг? Тўра айди, аввал сан айгил. Ўл йигит айди, мани билсанг отим Султон Зайнобиддин шох Шўжон ўғлидурман, булар мани хуруж қилмоғимга рафоқат қилгон кишилардур, отамиз қариб қолгон кишидурлар, оғам бор, онинг оти Султон Маҳмуддур. Отам мани оғам бирла Исфиҳон сақлусига, яъни чегарасига юбориб эрди, Амир Темур бул тарафга келурмин деб. Ман хаёл қилдим оғамни ўлдуруб отам ўрнига султон бўлсам деб. Мундин оғам хабар тонуб, мани ушлаб, қийноқ қилдилар. Мани Исфиҳон акобирларига мурувватим бор эрди. Андин кейин мани икки қулга буюруб, бир чаккага олиб бориб, мани бойлаб, бошимга арра қўйуб, арралаб ўлдурмоқда эрди, сан келуб ул балодин мани нажот бердинг. Эмди яна хуруж қилмоққа ҳаракат қилурман, келгил, манга қандай кишидурсан, маълум қилгил, на ишда юурсан, айгил. Тўра анга сипогорлиқ қилуб айди, ман Соҳиб ҳидоят ўғли бўлурман, отам Амир Темурга шайх ул исломдур. Ман отам била андак ҳодисадин араз қилуб, ҳаж қилмоқ орзусида борурман. Мани отим Ҳалолиддиндур. Султон Зайнобиддин мунн эшитуб, қўб навозишлар қилуб, ҳурмат қилди. Андин кейин Амир Темур воқеасиндин, анинг ўғилларин кайфиятидин ва синоҳларини аҳволидин сўрди. Тўра айди, Амир Темур адолатлигини ўзига дарбар алгондур. Анинг ўғилларининг ҳар бирини сўрсанг хислат ва фазилати андоғурки, улуг ўғли Мирзо Ҳаҳонгир тўра қўб соҳиб эҳсон эрди. Ўл вафот топти. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра ўз замонини олим ва фозилидур. Андин кейин Мироншоҳ тўра соҳиб ишратдур, андин кейин кенжаси Мирзо Шохруҳ тўра соҳиб ишжонат, баҳодур турур. Ман Самарқандда Шохруҳ тўра бирла кураш олур эдим. Шаҳзода тўранинг сўзига кулуб юборди. Навкарларига қараб дедиким, сизларда ҳам куч ва қувват борму?

Ҳар қайсилари ўз кучларини зўрлиқларини таъриф қила бошлаб эрдилар, яна тўрага сан нима деюрсан, деди. Тўра айди, мани назаримга булар ҷумолича кўрунмас. Шаҳзода мунн сўзига ғайрати келуб, ман била кураш олурмусан, деди. Тўра айди, ҳайю ҳай, эй афандим, сиз бу вилоятларни шаҳзодаши бўлурсиз, ман бир бечора гурбатда қолгон кишидурман. Агар сиз мани йиқитсангиз ҳеч айб йўқтур, ва илло, йиқилсангиз мани ҳалокатга етқузурсиз. Ман хавф қилурман. Шаҳзода аҳд қилдиким, ҳаргиз мундоғ ишни қилмагайман, чунки мани ҳақимга кўб яхшилиқ қилдинг, ман сани хизматингни адо қилолмасман деб.

Алқисса, шаҳзода қўймайин икковлари курашга муқаййид бўлдилар. Соатидин кейин шаҳзодани Мирзо Шоҳруҳ тўра кўтариб, андоғ урдиким, барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишладилар. Шаҳзода камоли қаҳридин аччиги келуб, буюрдиким, бу мусофирни ўлдуриш деб. Саййид Неъматулло филҳол туруб манъ қилдилар, айдилар, эй шаҳзода, аҳдингни синдурмагилки, бу санга айби куллийдур, олам барчасига пазидинг ёмонлиқга йиртилур, эронлар иши бу эмас, бу йигитни қилгон яхшилигини асло хотирингдин юбормагил, дедилар. Ўртада неча кунлар ўтгандин кейин, бир кеча айди: одам борму, айёрилиқ била мани оғамнинг бошини келтурса? Ҳеч кимдин овоз чиқмади, тўра иргиб туруб, таъзим қилуб, фотиҳа талаб қилди. Ул кеча тўра ўрда сарига келуб, ухлаб ётган ерига девордин тушуб бориб, ҳарамига келуб, султон Маҳмуд кўксига минуб, уйғотиб, бошин талаб қилуб, кесуб, султон Зайнобиддин қошига келтурди. Шаҳзода бошни кўруб, ўрнидин бир сакраб ўлтурди. Тонгла халқ хабар топиб, ҳайрон бўлдилар, кимни тўра кўтариб ва кимни салтанат тахтига ўтқузсалар?! Анда султон Зайнобиддин карнай торттуруб, умаро, бекларни йигуб, тахт узра қарор олди. Шоҳруҳ тўрага юқори мақомдин ўрун кўрсатти. Неча кун ўтгандин кейин хабар эшитилдиким, Амир Темурни Марвад Меҳдаб Лўр ўлдурубдур деб. Мунн англаб тўра йиглайверди. Султон анинг сабабини сўрди, айтмади. Тўра хафа бўлуб, доим ғам ва қайғуда бўлди. Мунинг сирини билмакга Саййид Неъматулло айдилар, киши бўлса, бойқушни юракини келтурса, анда ҳосияти бордур. Филҳол, ани тонуб келтурдилар. Тўра ухлаб ётган вақтида ул юракни кўксига қўйдилар. Анда уйқусираб ўзини Амир Темур ўғли Шоҳруҳ тўра эканлигини сўзлайверди. Барча билдиларким, бу мусофир йигит, жулуси айвонлиғда, асволи кайвонлиқда Амир Темурни ўғлидур. Тўрани барҳам бермоқнинг пойига туштилар. Тўра буларни феъл-атворини англаб, бир кечаси била қочиб, отасини хизматиға, Амир Соҳибқирон қошига келди.

Бу, мунда турсун, амди сўзни Тўхтаминхон подшоҳдин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ДАШТИ ҚИПЧОҚ УЗРА ТЎХТАМИШХОН
АМИР ТЕМУР ЎЛДИ ДЕБ ЭШИТИБ, МОВАРОУННАХР
ШАҲРЛАРИНИ УМИДИДА КЕЛУБ, САМАРҚАНДНИ
ҚАМОҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон форс мамлакатларини барчасини мусаххара қилмоқ учун умаро ва беклар бирла Кенгаш қилуб, уч йилгача тахти ҳар қаерда бўлуб, қарор топмади.

Аммо Тўхтамишхон воқеаси бу эрдиким, Амир Темур Нишопурда оғу ичиб ўлубдур деб англади, аскарини жамъ қилуб, Мовароуннаҳр шаҳрларига от қўймоқ учун Давлатшайх амакиси ўғлон мартабасида эрди, анга Машваратга киши юборди. Ул Давлатшайх кўб ишга етук киши эрди, сабр қилсун деб манъ қилди. Яна ўзи қошига келуб, ул сўзнинг ҳақиқатини билгил, баъд отлангил, деди. Хон қабул қилмади. Аскар жамъ қилуб, отландилар, аҳдларики, Амир Темур бирла қилуб, эрди, исён тоқига ёшурди. Хоразм этак тарафидин келуб, Бухорони талон қилди. Ул вақт Амир Темур ўлди деб, шоеъ бўлуб, Мовароуннаҳр шаҳрларини кўби қамалда эрди. Амир Чоқуни Соҳибқирон Самарқандга ҳоким қилуб қўйиб кетган эрди. Амир Чоқу Хонимчага тоға эрди. Хонимча аввал Тўхтамишга айттурилган эрди, баъзилар дерларким, қипчоқ аскарлари ўшул йили кўб жойларни тарож қилгон эрди. Хон Самарқанд даласига келуб, филҳол, амир Чоқуга нома юбориб, дедиким, тангри иззу жал тақдири бирла Амир Темур олами фонийдин саройи боқийга интиқол қилубдур, хонимча(ни) кўб билурким, аввал манга айтурилгон эрди, манга беруб юборсун. Яна сўзум, қавми ҳукамода бу юртларни ўзбак олур деган. Бу мамлакатларга ман мустаҳиқ бўлурман, деб.

Анда амир Чоқу бу сўзни эшитуб, элчини таёқлаб уруб, ўлгудек қилуб, Тўхтамишхон номаъқул дебдур, агар Соҳибқирон ўлган бўлса ҳам, ҳар бир ўгли арслон ва қоғлон кабидур, деб ура-ура шаҳардин чиқориб юбордилар. Аммо Хонимча англадиким, Тўхтамишхон ани талаб қилубдур, деб. Амир Чоқу тоғасини чорлаб айди, тоғажоним, ман заифанинг сизга андак машваратим бор. Кенгашим шулки, манга хон талаб бўлмиш, ман ҳам анга талаб бўлуб, бир чўридан нома юбориб, ани уйимга таклиф қилиб келтуруб, душманни барҳам урайлук дерман. Соҳибқирон албатта келур, ҳамиятлик кишидур, деди. Бу сўз амир Чоқуга кўб маъқул ўлди. Филҳол, бир чўридин нома ёзди, Тўхтамишхонга дедиким, эй хон афандим, ман ҳам сизга толиба ва ошиқадурман. Нима бўладурким, ман заифан мастуранинг ҳовлимга қадами муборакни тегурсангиз, изингиз тўтиёсини кўзларимга даво қилсангиз, яна сўзум шулки, бул ерга келсангиз, амир Чоқуни хийла бирла барҳам берсак, бўлмаса, асирларини олиб кетсалар, нома тамом, вассалом, деб бир чўри чобукдин юборди. Ул чўри тезлик бирла қўргон тешукидин чиқуб, бир ўзбак оломонга айди, мани, хон қошига олуб борғил, маъшуқа тарафидин келгон элчидурман. Андин оломон била Тўхтамишхон қошига келди. Кўрсаким, хон

курси узра ўлтурубдур, олдида ҳофизлар савт ва садолар бирлан ўқуб ўлтурурлар. Хон кўруб оломонга айди, мунн ўлжадин тушурдунгму? Оломон айди, оре, тақсир афандим, бу чўри хоннинг маъшуқаси Хонимча қошидин келган элчиман дейдур. Чўри, филҳол, хатни чиқориб берди. Хон муталаа қилуб, Хонимчани олдиға бормоқни қасдида бўлки. Беклар манъ қилдилар. Ахир амакиси Давлатшайхни келтуруб, хатни анинг қўлиға берди. Ул мунн мазмунини билуб, айди, мабодо талбис бўлмасун, аввал маҳрамлардин бир кишини юборгил, аммо чўри мунда турсун, кўргил воқеа нима бўладур?!

Хонга бу сўз маъқул бўлди. Қулларидин бирини ўз суратида қилуб юборди. Кечаси бирла гулом Хонимча эшикига келуб, ўзини маълум қилди, ана, ман Тўхтамишхон бўлурман, деди. Даричани очтилар, қадам қўйиши бирла ҳалокатга еткуздилар. Чирог ёқиб кўрсалар, Тўхтамишхон эмас, бу қилгон хийла фойда бермади. Эртаси хон билдиким, талбис экан. Амакисини зийраклигиға таҳсин қилди. Чўрини ўлдурдилар. Андин кейин Давлатшайх тўрт юз кишиға буюрдиким, ўт-ўтин кўтариб, яроғларни беркитуб Самарқанд ичра Низом ул мулк мадрасасиға бирин-бирин боринглар, анда киши йўқтур, бизлар ярим кеча била шаҳар дарвозасиға борурмиз, сизлар ичкаридин, биз ташқаридин бўлуб, иншооллоҳ, дарвозани очиб кирурмиз деди. Филҳол, тўрт юз киши ўтунчи суратида бўлуб, аслаҳа-яроғларни ўтун ичра беркитуб, ўшул эски мадрасаға келуб жамъ бўлдилар. Ярим кеча била Тўхтамишхон бул тарафдин Самарқанд дарвозасиға от қўйуб, шавқун қилуб боравердилар. Амир Чоку буларни дафъиға муқайид бўлуб эрди, ногоҳ карнай овози шаҳар ичидаги ўтушчилардин чиқаверди. Ул кеча Самарқанд ичра шўришлар бўлуб, қиёмати сағир бўлди. Одамлар том узра чиқуб, «оллоҳи акбар» деб фарёд қилурдилар. Қипчоқлардин ҳам «оллоҳу акбар» овози чиқар эрди. Амир Чоку кўрдиким, иш қўлдин кетти, қул, чўриларини олуб, Хонимча билан игначилар дарвозасидин Ургут йўли била қочиб, Шаҳрисабз ичра Оқсаройга келуб тушти. Аҳли Самарқанд кўрсаларким, шаҳар хароб бўлгудек. Замон-замон Тўхтамишхон замони, омон, деб шавқун қилаверди. Ул кун Хон Соҳибқирон тахти узра чиқуб, Соҳибқирон жамъи хазиналарини олиб, Дашти Қипчоқга юборди. Ўзбак ёмонлари ҳар уйга, кируб фасод қилар эди. Одамлар бориб хонга арз қилдилар. Ул Давлатшайх амакисиға айди. Ул, қўявер, сипоҳлар санга кўнгул боғласун, деб фуқаро арзини тингламади.

Андин келуб Шаҳрисабзни қамадилар. Шаҳрисабз одамлари амир Чокуға кўрунуш қилдилар. Шаҳар халқи кўб сиқилди. Хонимча яна тадбирнома қилуб юборди. Айдиким, аввалги нома элтгон чўридин асло хабар келмади. Сиз юборган одамни амир Чоку хабар топуб ўлдурубдур, манга талаб бўлсалар, нима сабабдин манга хабар юбормайлар, Амир Темур албатта ўлганлиги маълум. Эмди, иложи бўлса ўзум ул кишининг хизматларига борурман. Агар бу шаҳар қамогда бўлса, мани чиқмогим кўб қийиндур. Лекин бу сўзни кишиға изҳор қилмасунлар, нечунким, бу иш халқга шухрат тобмасун.

Хон бу сўзни англаб ўшул кун Самарқандга қайтмоқ бўлди. Сипоҳлар айди, тақсир хоним, нечун бу шаҳар сиқилган вақтда ёндингиз? Хон асло гапурмади, айтган сўзи шул бўлдиким, Шаҳрисабзга ҳеч ким қолмасун деб. Самарқандга келди. Амир Чоку хоннинг кетганини билуб, Шаҳрисабздин Хонимчани олиб Қаршига келди. Кейин хон билдиким, бул ҳам тадбир экан. Хон филҳол қўшун олуб, Қаршига етуб келди. Қаршини қамаб, ҳолини танг қилдилар. Анда Қаршини ҳокими, амир Чоку қардошин ўғли Саидбек эрди. Ул айди, эй амаки жоним, то сиз ва биз саломат бормиз, Бухорои шарифга борайлук, шоядки, Амир Соҳибқирон Бухорога келсалар. Анда Хонимча эркак либосини кийуб, амир Чоку била Бухорога кеттилар. Саидбек Келиф йўли била бул ҳам кетти. Қарши халқи хонга кўриниш бердилар. Хон сўрди, бекларинг қаён кетти? Булар айди, хабаримиз йўқ, лекин гумон қилурмиз Келиф йўли бирла Бухорога кетгандур.

Хон отлануб Саидбекни Қаллахон мавзёида топти. Саидбек кўб зойир йигит эрди. Хон қирқ киши била они йўлини олди. Билдиким, Хонимча Бухорога кетубдур. Саидбек бир тарафга чикуб ўқ отаверди. Ҳар ўқ отганда неча киши ўлди. Андин кейин ўқи тамом бўлди. Кейин қилич бирла жанг қилди, охир, қилич ҳам синди. Анда бир кеча ва кундуз ўзи жанг ва жадал қилди, жанг қилиб андин кейин ўзи шаҳид бўлди. Ҳаргиз мундоғ баҳодур йигитни киши кўрмаган эрди. Хон келуб, Қаршини ўзига тобеъ қилуб, андин кейин Бухорога юзланди. Амир Чоку Бухорога дохил бўлгондин кейин йигирма кунда қипчоқ сипоҳлари етиб келиб, Бухоро қирқ кун қамалда бўлди. Амир Чоку Самарқанд ва Шаҳрисабз ва Қарши ва Бухороғача келиб, олти ой қипчоқ аскарлари бирла жанг қилди.

Алқисса, бир кун Хонимча яна бир тадбирни ўйлаб топти. Амир Чокуни чақириб айди, эй тоғажоним, албатта Амир Темур Соҳибқирон келурлар. Тўхтамиш хонга ҳам Амир Соҳибқиронни ҳаётлиқи маълум бўлсун эмиш. Эмди бир кишини топқайсизки, Хуросон тилида сўзлагай. Анга бир хат қилиб берсак, мирзо Сайфиддинни хатидек бўлса, аммо, анга бир хоригон ва чарчагон от топуб берсангиз. Ул бир қишлоқдин чиқиб Бухорога қараб келаверса, албатта хонни қўлига тушуб хатни очиб кўргай.

Бу сўз амир Чокуга кўб маъкул бўлди. Филҳол, Хонимча андин кейин ўлтуруб, Амир Соҳибқирон тилидин амир Чокуга нома ёзди. Амир Соҳибқиронни муҳрини хонимча қути ичра сақлаб қўйган эрди. Номани охирига босиб, печатлаб, ул мазкур кишини қўлига берди. Андин кейин ул одам йўлга равона бўлди. Неча манзил йўл юруб, кечи бирла Қоракўл мавзёиға бориб, андин Бухорога қайтиб, адошқон кишидек, Бухорони дарвозасини сўраб келаверди. Иттифоқо, қипчоқ қоровуллари кўруб, ани маҳкам тутуб, ёнларини ва қўйнилларини ва чўнтақларини кавлаб, хатни топуб, хонни қошига келтурдилар. Номани мазмуни бул эрдиким: «Алҳамдулилло таолога, дуруд расул алайҳиссаломга. Андин кейин айтибдурким, эй амир Чоку, эшиттимким, Тўхтамиш хон келиб, Самарқанд — пойтахти олиб, Бухоро шаҳри қамалда эмиш.

Эмди они тадбир била ўзга ерга юбормай сақлангиз, иншооллоҳ, бизлар бу кун ё эртагача етиб борурмиз.

Номани ўқуб тамом қилур-қилмас, Амир Соҳибқиронни дабадасидин қўрқуб, Бухорони саҳросидин беадад ва беҳисоб қўшун била қипчоқлар қочиб кеттилар. Хонимчани қилгон тадбиридин Бухоро халқини жонлари тинчиб, ҳузурда бўлдилар.

Эмди сўзни Амир Темур Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир Соҳибқирон Марвга келиб, Тўхтамишхон Мовароуннаҳр шаҳарларини олиб, Бухорон шариф қамалда бўлгонини эшиттилар. Аскарлардин минг йигит баҳодур ва паҳлавонларни ажратиб олиб, қолган аскарларни Мирзо Умаршайх тўра фарзандига тошшўруб, айдилар: Эй ўғлум, сан тўғри йўлдин боравер, ман ўзга тарафдин бориб, қипчоқларни йўлини тўсгайман деб, дашт саҳрога қараб юзландилар. Неча манзил йўл юруб, андин кейин Соҳибқирон Хоразм шаҳрини этакидин келиб, денгиздин ўтуб, бир тоғни устига чиқиб, ул ерга Мирзо Шохруҳ тўра ўғулларини қоровул қилдилар. Анда Шохруҳ тўрани мулозимлари икки кишини тошуб келтурдилар. Икковидин тўра сўз сўради, иккови айдики, биз Тўхтамишхон подшоҳни сипоҳларидин бўлурмиз деб. Мовароуннаҳр воқеасини аввалдин охиригача Шохруҳ тўрага бир-бир баён қилди. Шул ҳолда тоғ устида туруб қипчоқ аскарини кўрдиларким, бир жомата оқ чодир ичра ўлтурубдурлар. Тўра сўрадики, улар кимдур? Иккала сипоҳ айдики, алар асира хотунлардур, ҳар манзилга бориб ухласалар асирларини атрофга қўйуб, уйқуга борурлар. Аммо Тўхтамишхонни ўзи денгиз ёқасида ўлтурубдур. Мирзо Шохруҳ тўра, филҳол, бориб Амир Соҳибқиронни бу сирдин огоҳ қилди. Амир Соҳибқирон дарҳол кечаси бирла отлануб аскарлар била қипчоқ аскарини тефасига етиб келдилар. Сипоҳлар айди, ҳоло, шабихун урайлук. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ, чунки асиралар бор, алар оёқ остида қолурлар. Амир айдилар, бир киши бўлса, яёвлик ҳолда ёв ичра бориб келса. Анда ҳеч ким кўрқуб бормади. Подшоҳ, Амрини ўзлари яёв бўлуб бордилар. Бориб кўрсаларким, барчалари уйқуда ётур. Асирлардин бир эр, бир хотунни уйғотиб, бойлуқларини ешиб, айдиларки, мен Амир Темур бўлурман. Ул кеча секин-секин тўрт минг кишини қайдини ешиб, бирдан қоча бошладилар. Қипчоқни сипоҳлари уйғониб, бирдан асирлар қочти деб, шавқун қила бошлади. Асирлар билдиким, Амир Темур Соҳибқирон келубдур. Андин кейин давлат — давлат, Амир Темур деб гавго қилдилар. Андин кейин Тўхтамишхонга хабар бердилар, асирлар хуруж қилди деб. Хон манзур қилмай, қулди. Бул тарафдин чигатой сипоҳлари гавғони эшитиб, Амирга нима бўлди деб қайғуда эрдилар.

Ушул вақт Амир Соҳибқирон етиб келдилар. Айдилар, қарнай тортинглар, деб амр қилдилар. Андин кейин ҳар ким ўз-ўзидин давлат-давлат Амир Темур деб шавқун қилавердилар. Кейин Тўхтамишхон бетаҳқиқ билдиким, Амир Темур келибдур. Филҳол, ўзини денгизга ташлади. Андин кейин Тўхтамишхонни бу ҳолда қўшуллари кўруб, отни ёлига ёнушуб булар ҳам ташлади.

Қўшунлардин кўб-кўб денгизда ҳалок бўлдилар. Тўхтамишхон денгиздин чиқиб қочиб Дашти Қипчоқга кетти. Орқасидин Шохрух тўра беадад, беҳисоб қўшун бирла қувлаб, Дашти Қипчоқга юз қўйдилар. Амир Соҳибқирон Хонимча тадбир била Тўхтамишхонга неча мартаба нома ёзгонини асирлардин эшитти. Бу қилгон ишлари Амирға писанд бўлмай балки ҳамиятдин хафа бўлуб, ҳокимлигини амир Боязид жалойирга бериб, амир Чоқуни ҳажга юборди. Чунки Хонимчани сиррини билар эрди. Жамъи қул, чўриларини Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимга тоншурди. Хонимчага ҳеч нимарса бермади. Ўлжой Туркон ҳар кун Хонимчага бир вақт таъом берур эрди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Мирзо Умаршайх тўра фарзандига нома юборди, андики, аскарларни тез келтургилким, Дашти Қипчоқга борурмиз.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Темур Соҳибқирон уч йил Эронга бориб, ул мамлакатларни мусахҳара қилиб қайтиб келиб, нафас олмай, балки Ватанига кирмай, аҳли аёлини кўрмай, отланиб денгиз ёқосига келди. Ҳар жонибга аскар жамъ қилмоқга киши юборди. Иқболини келганлиги шунчаким, ҳеч ким сўзини рад қилолмас эрди. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра беадад аскар бирла етиб келди. Андин кейин ором ва қарор олмай, Дашти Қипчоқга равона бўлдилар. Икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч, икки киши бир тевага миниб, арра, теша, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб Сирдарёсини ёқосига бораверсун, эмди сўзни Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимдин эшитмак керак.

Амир Темур Соҳибқирон жамъи қул, чўри, аркони давлатни Хонимчадин олиб, Камол хонимга бергандин кейин Амир Темур Соҳибқирон шаҳри зулумот бориб, олгандин кейин ўрус мамлакатларини фатҳ айлаб келгунча Самарқанд шаҳрига Ҳиндустондин олиб келган олтунларни харажат қилиб, бир мадрасаи олий бино қилдурдилар. Физзамона Мадрасаи Хоним дерлар.

Алқисса, ўн икки минг одамга яқин анинг иморатига ишладилар. Машриқ тарафига кўрунуш хона тортиб бердилар ва неча усталар ва неча тош тарошлар, яшил, қизил, кук, сариғ, оқ, қора, ҳар хил рангда гунбаз ва қуббаларни бўёб, неча йил ва неча замонларда андоғ тартиби зийнат бердиларким, они васфи газал бирла айтилур.

Н а з м:

*Қачон шарофат ила мадраса чу бўлди зуҳур,
Ер ила тенг бўлубон тоқи Кисро, барча қасур.
Шикваи рифъати андоғким, манзури Баҳром,
Фалакни рутбаси олдида ерға сифла турур,
Камоли ҳусн ила айван, тоқ, гар шипти,
Бу манзара олдидаким тобти ул қабих хутур.
Жалол қалъасидек кунгира ила пештоқи,
Айтуб нечукки, Сулаймонни тахтидек машҳур.
Чу ерни бошига тож эрди тош, ҳар диловор,
Нечукки, ерни баландида бўлди бул маъмур.*

Чиқордилар они тадриж ила ҳавоға баланд,
 Етар бўсағасига зиналарни қилса убур.
 Қурилди анга эшик бирла гунбази олий,
 Сафо ва сайқалидин ким, қўнолмас анда туюр.
 Неча тафаккур ила анга ақли меъмори,
 Етолмади они кунжиға ақл ўлуб маъзур.
 Топуб ҳужралари рангу зеб, оройиш,
 Қуёш анваридин равшан ўлди, ўйла дуҳур.
 Чу сақф узра чекилгон тош матласин,
 Чеколмас эрди алар бўлса Мониу мағрур.
 Йиғоч ясорида нажжор чунон сайқалини,
 Сафодга ўтқариб кўзгудинким, эрди биллур
 Демангким, кўзгу они ким, тилсими рангиндур,
 Либос акси ила оламни рангиға кийкизур.
 Дарича ҳужралари бўлди сунъ меъморий,
 Қурулмоғида у манзилға бўлдилар маъмур.

Аммо, тарих саккиз юз ўн иккисида (1409 й.) таъмири тамом бўлуб, илм толиблари тавҳид илмини ўқимоқға мадрасаи олийга кируб таҳсил айладилар. Хоним аларга кўб-кўб авқофни таъйин қилиб, муҳайё айладилар. Толиби илмлар моҳазга мустағний бўлуб, илми мушкilot ва илми фикқиёт ва неча илмларга машғул бўлдилар. Ва боодлоҳ-ал тавфиқ.

Эмди сўзни Кошғарни саҳросидаги қалмоқлардин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО СУЛТОН МУҲАММАД ТўРА ИБН МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР ТЕМУРНИНГ ХУРУЖИ, АВВАЛ ХИТОЙНИНГ ЮРТИҒА БОРИБ, АНДИН КЕЙИН ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ САДДИНИ ВА ДАЖЖОЛНИ, АЖОЙИБ-ҒАРОЙИБЛАРНИ КўРУБ КЕЛГОНЕНИ БАЕНИ

Эй ўқувчилар ва эшитувчилар, илғари арз қилгон эрдимким,
 Мирзо Жаҳонгир тўра сафарга бориб, Мансур ибн Носир Хисрав
 малъун била жанг қилиб, ўлдуруб анинг Қойлиқ отлиг қизини олиб,
 бир кеча хилват қилиб, сандуқ ичра солиб, денгизга ташлаган эрди.
 Иттифоқо, ул денгиздин қалмоқлар бирини қўлиға тушти. Ул қиз
 ҳомиладор эрди, бир кеча хилват била туғуши яқин бўлуб, вақти-
 соати етиб, бир чиройлик ўғул туғди. Андин кейин пир қалмоқ асли
 зотини сўраб, Кўбканбек қўйди, Қойлиқ отини Султон Муҳаммад
 тўра қўйди. Ул пир қалмоқ тароқчи эрди, мун иъзига фарзанд
 қилиб, кўб тарбият қилди. Амир Темур Соҳибқирон келса, бу
 болани олдиға олиб борурман, албатта иззат топарман, дер эрди.
 Ушул вақтда Амир Темур Соҳибқирон андоғ шуҳрат топуб
 эрдиким, хар кун хар иқлимға овозаси борур эрдиким, онаси
 бешикдаги болаларига Амир Темур келди деса, қўрқуб йигламай
 тўхтар эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Қойлиқни олгонини Амир

Соҳибқиронга айтган эрди. Ўшанг Султон Муҳаммад тура етти ёшга боргонда Қойлиқ бир кун ўглини олдиға чақириб, ақлини имтиҳон қилмоқ учун сўз сўради. Айди, эй пири айиним, сани ким яратган? Ўғли айди, еру кўкни, ой ва кун ва юлдузларни ким яратган бўлса, мани яратган ўшул зот турур. Билдиким, ақли расодур. Андин кейин мусулмончиликни ўргатти, ҳасаб ва насабини билдурди. Бир кун пир қалмоқ айди, мап қалмоқларни қазбасига борурман, деди. Султон Муҳаммад тура айди, мен ҳам ҳамроҳ бўлуб борурман, деди. Ўшул вақт ўн беш ёшқа кирган эрди. Пир қалмоқ бида шайх Лўлу, яъни ҳинду қалмоқни пири қабрига бордилар. Чингизхонни қабри ҳам ўшул ерда эрди. Кўрдиларким, иморатлари темурдин, ул иморат ичра қанча бутларни қўйубдур, барчаси Чингизхонни ота-бобосини суратидур. Қалмоқлар динида кўкни худойим деб, ота-онамиз халқимиз, дер эрдилар. Шуидай силсила билан батнап баъда батини¹ Одам Атоға еткүзүр эрдилар, бизларни яратқувчи оталаримиз, оналаримиздур, агар булар бўлмаса, бизлар қайдин халқ бўлурмиз, дегайлар. Агар киши кўкни халқим, деб бу сўзларни айтса ул мазҳаби фило сифла ва даҳрийя ал-аёз било.

Алқисса, ул бутларни қалмоқлар қазба деб назрларини келтуруб зйбрат қилур эрдилар. Аммо ул иморат ичра аслаҳа ва яроғларни келтурмас эрди, нечунким, барча иморатлари темурдин эрди, анга ким яроғ бирла борса ўлдурур эрдилар. Султон Муҳаммад тура бутхонани шайхига айди, мен бу кеча қазбаларингни ичида тонг отқунча истиқомат қилурман, қанча муддаоларим бордур, деб. У шайхларга бир нима берди. Андин кейин шайх бутхонани калидини берди. Султон Муҳаммад тура очиб кирди. Ярим кеча бўлмай тура ўрнидин туруб ҳар ердан нажосатлар толуб келтуруб деворларига суркаб, бутларни барчасини синдурди. Ногоҳ эртасига қалмоқлар бу ҳангомани кўруб, Султон Муҳаммад турани ўлдурмоқга қасд қилдилар, кўб жанг талотуб бўлди. Султон Муҳаммад тура кўб қалмоқларни уруб, ҳалокатга етқуруб тамуг казармасига юборди. Пир қалмоқ Султон Муҳаммад турага шафеъ бўлуб, кўб-кўб узр айтти, қабул қилмадилар. Ахир пир қалмоқларни расмида бу эрдиким, бир элдин бир кишини ўлдиреалар, иккинчи ўлдурмас эрдилар. Андин кейин Султон Муҳаммад турани қудуқга тошладилар, албатта мунда ҳалок бўлур деб. Кўнгилларини хотиржамъ қилуб, маконларига ёндилар. Қазора чўлдин бир жамоъа қофила юртига кетаётган вақтларида бул қудуқ тефасига тушуб, сув олиб ичмоқ учун қудуқни ичига қовға соддилар. Султон Муҳаммад тура ўзини бир навъ қилуб қовғага олди. Андин кейин ер юзига чиқти. Қарвонлар кўрдиким, гўзалликда биринчи йнгитчап навқирондур. Булар сўрдиларким, кимдурсан, мундог азобларга гирифтор бўлубсан? Ул айди, отим Султон Муҳаммад, Мирзо Жаҳонгир турани ўғлидурман, Амир Темур Соҳибқиронни набирасидурман, деди. Андин бошчиси Муҳаммад Ҳабиб эрди, бу сўзни эшитиб, филҳол Амир Соҳибқиронни андешасини қилуб, Султон Муҳаммадга от бериб ва ҳам бош-оёғ либоси малуконо бериб, ўзига

¹ Кетма-кет, силсила.

хамроҳ қилуболиб юрди. Қофила бошини бир печа чўрилари бор эрди. Чодир ичра қофилаларга ош ва таём нишируб берар эрди. Тўрт юз тевага фақат таём юклагон эрдилар. Султон Муҳаммад ўзига бир чодир тазйин қилди. Муҳаммад Ҳабибни чўриларидин бири Султон Муҳаммадни кўруб, анга ишқни ўти тегиб, кеча бирла Султон Муҳаммадни қошига келуб кўрсаким, уйқуда ётибдур. Андин кейин чўри секин уйғотиб, айди, эй жонимни роҳати, вой кўнглумни фароғати, нима бўладурки, мен чўрингни муҳаббат қучоғига олиб, куйган юраклар доғига марҳам этиб, висолинг боғига йўл берсанг?! Султон Муҳаммад тўра туз ҳақини риюя қилиб, ул чўридин қўл тортти. Чўри ёлбориб, илтижо қилаверди. Тўрани аччиги келиб, бир уриб эрди, тиши синуб, оғзи тўла қон бўлди. Чўри ҳайрон бўлуб, нима қилурини билмай, лоилож, хожасини олдига бориб айди, бу ўгул мани фасад қилмоққа ҳаракат қилди, мен қабул қилмадим, ахир, уруб тишимни синдурди. Андин кейин хожа қайғуда бўлуб, иккинчи манзилга келгонда тўрага чодир бермади, туфроғ узра бош қўйуб, уйқуга кетти. Бир қулга букюрдиким, ани уруб, қувлаб юборгил, садқаи тўразодалиқ кетсун, деди. Андин кейин қул қувлаб юбормоқ бўлуб келди, кўрсаки, тўрани бошига ҳумоюн соя солиб ўлтурур. Қул келиб хожасига айди. Андин кейин ҳаммалари кўруб тазйин билдиларки, бу ўглонни иқболи баланддур. Анда тўра уйқудин туруб, қофила-бошига айдик, эй қофилани бошчиси, сен чўриларингдин бири келуб, мени гайри машруъ ишга таклиф қилди, мен қабул қилмай, уруб эрдим, тиши синди. Андин кейин сени олдингга арз қилғоли борди. Эй ота, эмди маъзур тутгил. Хожа, филҳол, чўрини тўрага никоҳ қилуб берди. Андин кейин тўра ул чўрини тилсимотларини очти, маржонларини сочти. Андин кейин печа кун йўл юруб эрдилар, қора қалмоқларни юртига еттилар. Андин кейин қалмоқлар келуб қофилаларни талон қилди. Ҳарчанд Муҳаммад Ҳабиб бизлар Амир Темур Соҳибқиронни элчиси бўлурмиз, деса ҳам қабул қилмадилар. Тўра айди: Мени қалмоқларни подшоҳини олдига олиб боринглар, мен қалмоқлар тилини яхши билурман, ўз тилида арз қилайин, ажаб эмас, қабул қилса. Андин кейин тўрани хонни олдига олиб бордилар. Кўрсаларки, хонни юзи сомондек саргайибдур. Тўра қалмоқ тилида айди, «надимиййу ху васан намусини ва ганикийун, яъни айдик эй хоним, қандай бетоб бўлдингиз, деди. Хон айди, юрак оғриқига гирифтор бўлубман, ҳеч нимарсани билурмусан? Тўра яна айди, «надимиййу бу ху васан шанисун ва ганикийун», яъни айдик, мен табиб бўлурман. Хон айди, табиб бўлсанг менга муолижа қилгил. Тўра табиблиқни билмаса ҳам, анга ҳақорат учун қучукни этиши букюрди. Андин кейин итни келтуруб кабоб қилуб бердилар. Ани еб қусуб, қайт қилди. Кўрсаларким, итни этига ёнуб тевади сути тушти, юрак оғриғидин хон яхши бўлди. Воқеъ бу эрдиким, хон тевади сутини қўб ичар эрди, қатиг била сўт ичига кетуб, касаллиқи андин эрди. Дерларким, тевади сути итни этига ошиқдур. Тўра зугум билан айтса ҳам қусуб, касаллиқдин нажот топти. Бу тадбир мувофиқи тақдир бўлуб, мусулмонларни нажотига сабаб бўлди. Хон тўрани бу ишидин хурсанд бўлуб, андин кейин ҳар нимани

талаб қилсалар, негиз берурман, деди. Тўра ҳикмат вожиб таъолига таажжуб қилуб, айди: Эй хоним, карвонлар молни талаб қилурлар. Хон, филҳол, карвонларни молларини тонуб берди. Яна Султон Мухаммад тўрага қанча инъом ва эҳсонлар берди. Андин кейин Хитой жонибиға юзландилар.

Алқисса, тўрт ойгача йўл кезиб, чўл кезиб кун юруб, тун юруб, неча тоғдин ва неча роғдин ўтуб, Хитой шаҳрини қалъасига еттилар. Андин кейин қалъани дарвозасига бордилар. Дарвозабонлар ўз тилида сўрди, айди: нани лийли нису нини чани яъни, қайдин келурсизлар, қаерга борурсизлар, деди. Булар айди, Амир Темур Соҳибқиронни олдин келурмиз, деди. Киргандин кейин яна дарвозани беркитти. Дерларким, андин кейин, Ҳоқон қонига Чинга боргунча яна тўрт ой йўл юрдилар, барчаси маъмур, ободлиг эрди, лекин қалъа йўқ эрди. Сўнгра Ҳоқонни пойтахтига еттиларким, кўрсалар атрофида панжаралари мудар етти фидизотдин ясалгон, бир тош ерни олур. Буларни келганини подшоҳ эшитиб, элчихонага таклиф қилди. Бениҳоят эъзоз ва икромлар бирла зиёфати ранго ранг қилди. Булар бениҳоят хурсанд бўлуб ўлтурдилар. Хитой халқи буларни келганини эшитиб тўб-тўб бўлуб келиб тамошо қилар эрди. Кечалари ҳам чиролар ёқиб бозор қилар эрдилар. Аммо масжид ҳам бор эрди. Мусулмонлар намоз ўқир эрди. Мусулмонларни улугини отлари мулло Абдулғаффор эрди. Кўб мулло, кўб-кўб илмларга етук киши эрдилар, ўзлари ҳисорлиқ эрди. Қирқ кундин кейин Ҳоқон Чинни кўрмоққа кўрунуш хонага келдилар. Олдиларида Султон Мухаммад тўра эрди. Кўрсалар, қанча умаро, беклар ўлтурубдурлар. Соатидин кейин шон-шавкат ва дабада бирла Ҳоқон Чин келди. Барчалари туруб сажда таҳийёт қилдилар. Аммо мусулмонлар таъзим қилдилар. Хитой одамлари барчаси кўса эрди, илло, Ҳоқон Чиннинг соқоли бор эрди, чунки тотор бекларини насабидин, авлоди Ёфас бин Нух алайҳи саломдин бўлур эрди. Андин кейин тилмоч ҳам бор эрди, қалмоқларни бегиким, оти Қулхон эрди, андин кейин Султон Мухаммад тўра қанча савготлар била Амир Темур Соҳибқиронни номасини чиқориб берди. Ҳоқон Чин ўз тилида айди: «нани лийли нису чун?» деб сўзлади. Анда тўра Ҳоқон Чинни сўзига бебоқ жавоб айта берди. Ҳоқон Чин билдиким, Амир Темурни набирасидур. Кейин турлу-турлу таъомлар келтурдилар. Таъом еб ўлтургон вақтида ногоҳ бир оқсоқол киши келди, мажнун сифат, сочлари атрофига тарқалгон. Ани кўрган замон Ҳоқон Чин ул қари, оқсоқол кишинин зори ва тазоруъ била сўз сўрди. Ҳеч гапурмади, соати ўлтуруб қайтти. Жамъи улуг ва беклар анинг аҳволига йиғладилар. Аммо ул мажнунсифат киши ҳеч сўзламади. Султон Мухаммад тўра бу ишни кўруб, ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, бу сирни Мавлоно Абдулғаффордин сўради. Султон Мухаммад тўрани сўзини рад қилди. Неча мартаба сўради. Мавлоно айдилар, эй тўра, мани ҳалокимга қасд қилурсан, бу сирдин сўрамағил. Тўра ўз кўнглида айди: «Мавлонога шароб бериб, маст қилуб, сўз сўрасам, ажаб эмас, бу сирдин мани огоҳ қилса». Андин кейин ул зотни шаробга таклиф қилди. Ул киши

айдилар: шариатда шароб ичмоқ жоиз эмасдур, яна бул ердаги барчаси мусулмондур, шароб ичмасмиз. Бу Хитой одамлари неча нимарса тўғрисида бизларни динимизни хуш кўргай: аввало, шароб ичмаслигимизни, яна бири хотунларимиз нарда бирла юрмакларини. Охир, тўра айди, тақсир афандим, нима сабабдин мени бу сирдин огоҳ қилмасиз? Мавлоно айдилар, мени қатлимга яна жамъи мусулмонларни қатлига сабаб бўлурсан. Султон Муҳаммад тўра кишига айтмасликга аҳд қилди. Охир, тўрага қасам берди. Андин кейин, лоилож, мавлоно айдилар: ул мажнунсифат киши Ҳоқонга ота бўлур, мундин бошқа бир ўгли бор эрди, жаҳон гузаллари анинг муқобилида гўё тўлган ой олдиди юлдузлар каби эрди. Иттифоқо, бир кун отасини китобхонасига кируб, тарихномаларни мутолаа қилуб, андин кейин, Яъжуж-Маъжужга ҳазрат Искандар Зулқарнайини сад боғлагонларини таърихда кўруб, ул ўғул садди Искандарни тамошосини ҳавас қилиб, бормоқга майл қилди. Ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади. Охир, бир йилга муҳлат олиб кетган эрди, холо, ўн икки йил бўлди, келгани йўқтур. Шул сабабдин Ҳоқонлигини бул ўглига бериб, яна тахтини топишуруб, ўзи мажнунвор бўлуб, доим ул ўглини гамида йиғлаб юрур. Ҳоқон ҳам қардоши учун қора либос кийуб юрубдур. Бу сўзларни Мавлонодин эшитиб, Султон Муҳаммад тўра сад Яъжуж-Маъжужга бормоқ савдоси бошига тушти. Тўра айди, мен бориб Ҳоқони Чинни ўғлидин хабар келтурурман. Мавлоно кўрқуб, айдилар: ҳай-ҳай, жомни томдин мени бошимга таппамагил. Тўра айди, кўнгилни жамъ тутунг, эй афандим, тонгла Ҳоқони Чин хизматиға борурман, чунки бизларни Амир Темур Соҳибқирон, сад Яъжуж-Маъжужгача бориб хабар келтургил, деб юборғондур, дегайман.

Алқисса, эртасига Султон Муҳаммад тўра Ҳоқони Чин қошига бориб, бу сўздин арз қилди. Ҳоқони Чинни эсига қардоши тушуб, гами зиёда бўлуб йиғлади. Тўрани манъ қилди, тўра қабул қилмади. Ҳоқони Чин вазирига ишорат қилди. Вазир бир кишига айдик, сен бориб Ҳоқони Чинни оталарига бу воқеани баён қилгил. Дарҳол ул киши ер ўнуб хўб деб кетти. Бориб воқеани Ҳоқони Чинни отасига баён қилди. Бу сўзни эшитгач, дарҳол, Ҳоқони Чинни отаси етиб келди. Андин кейин бу сўзни тўрадин яна эшитиб, ҳарчанд йиғлаб, манъ қилдилар. Тўра қабул қилмади. Лоилож жавоб бердилар. Ҳоқони Чинни вазир илми ҳикматга қўб етук киши эрди, тўрага айди, эй тўра бача, сенга сўзим шулки, Машиқ тарафига боргил, ўн кундин кейин шаҳр дарвозасидин чиқиб, бир тоғ узра боргайсан. Анда бир ҳиндуни макони бордур. Албатта анинг қошига боргайсан. Агар сенга ул ҳинду йўл кўрсатса, ишинг жўн бўлур. Андин кейин султон Муҳаммад тўра қарвон ҳамроҳларига келиб айдик, ҳар кишини томошога завқи бўлса мен била ҳамроҳ бўлуб, садди ҳазрат Искандарга боргайлар. Андин кейин Муҳаммад Ҳабиб қофила боши била ўн киши бормоқга ихтиёр қилиб, бел боғладилар. Тақийи тағрир иззу асати қилиб, йўлга туштилар. Ўн кундин кейин шаҳр дарвозасига етиб эрдилар, дарвозабонлар сўради, қаён келурсизлар, қайға бора-

сизлар?! Анда булар Ҳоқони Чиндин олгон ҳукм хатни кўрсаттилар. Андин кейин дарвозабонлар, филҳол, дарвозани очти. Андин кейин булар шахрдин чиқиб, неча манзил йўл юруб, бир тоғга еттилар. Андин кейин тоғни устига чиқиб, бир горга келдилар. Анда қарагай йиғочлари кўб эрди. Андин кейин гор ичра кирдилар. Кўрсалар бир ҳинду оёғидин горни шиғига осиб қўйибдур. Султон Муҳаммад тўра айди, сенга муҳиммимиз бордур. Ул ишорат қилди, ўлтургил, деб. Ул кеча анда бўлдилар, ҳамроҳлари бетоқат бўлди. Кўрсалар ҳинду саноч каби елга тулуб, шишуб андин кейин ичига сомон солгон қанордек бўлуб, юзи ва боши маълум бўлмади. Булар ани аҳволини кўруб таажжуб бармоқин тишлар эрдилар. Уч кундин кейин ўзига келиб, сўзга лаб очти. Айди, сизларда бу каби юрак бўлмаса, уч кунга сабр қилмоқга тоқатингиз йўқ, қандай садди Ўзжуж-Маъжужга боргайсизлар?! Андин кейин ул ҳинду ҳорик кўб сўзларни деди. Андин кейин қўлларига бир хат берди. Айди, мундин кейин етти шахр келур, барчаси зада бўлуб, вайронадур. Андин ўтуб саккизинчи шаҳарга боргонда анда сарноси бордур, яъни мени пирим ўшал турур. Анга ушбу хатни бергайсиз, деди. Ул садд йўлини сизларга кўрсатгай, деб кўб нимарсаларни уларга ўргатти.

Алқисса, тўра хатни ҳиндудин олиб, йўлга тушуб ул етти шахри вайронадин ўттилар. Ҳар шахрни катталиғи Самарқанд ва Тошқанд баробаринда келур эди. Андин кейин саккизинчи шаҳрга бордилар. Ўзга шахрлар барчасидин катталиғи икки ҳисса эрди. Аммо барчаси бузилгон харобдур. Сарносидин хабар топмадилар. Анда ҳар бир иморатлари олий бордур, ҳеч ким йўқ, харобдур. Ул шахр ичра сарносини кўб ахтардилар тополмадилар. Андин кейин бир баланд ерга чиқуб, кўрдиларким, бир чаккадин, тутун чиқаду, яна тараддуд била қидириб топтилар, кўрсаларким, сарноси ҳам оёғидин осилиб ётур. Тўра, филҳол, қошига борди. Сарноси ишорат қилди, ўлтургил, деб. Анда барчалари ўлтурдилар. Сарноси ичига нафас тортиб, бордон каби шишуб қирқ кун турди. Ани кўруб, булар ҳайрат бармоқин тишлаб таажжуб денғизда қолдилар. Кейин-кейин сурати аслига келди. Айди, эй тўра бача, мен уч юз йил умр кўрдим, сени ҳўб билурман, албатта, Амир Темурни набирасидурсан. Ҳар нимарсани тўрани кўнглида эрди, барчасини бир-бир баён қилди. Андин кейин тўра ҳинду берган хатни чиқориб берди. Сарноси айди, эй тўра бача, бу йўлда ниҳоят кўб хатарлар бордур, бул ихтиёрингдин қайтгил, деди. Тўра қабул қилмади. Сарносидин бузулгон шахрларни воқеасидин сўрди. Ул айди, Искандар Зулқарнайиндин илгари бу шахрлар кўб обод эрди. Буларни барчасини Ўзжуж-Маъжуж хуруж қилиб келиб хароб қилгондур. Яна сарноси айди, энди сизларга лозим шўлки, сирка била сўгон ўзларинг билан олиб юурсизлар. Тўра айди, сиркани қайдин топуرمىз? Сарноси айди, сизлар учун сиркани тайёр қилиб эрдим, деб бир идишда тўла сиркани берди. Яна айди, сизларга етти қитъа хатим бор деб, они ҳам берди. Андин кейин Сарноси айди: ҳар жойига бориб ташвишда бўлсангизлар ушбу қитъаларни бирин-бирин муталаа қилурсизлар деб. Тўрага аввал-охир барча ерларни

кайфиятини айди. Андин кейин булар Сарносининг олдидин чиқиб, чулистонга юрдилар. Ун кундан кейин бир ерга келдилар, барчаси қора балчиқ, гоҳ-гоҳ ерида андак қуруқлиги бордур. Лекин андог сассинг лой эрдиким, агар сирка била сўгон бўлмаса, барчалари ҳалокатга етгудек бўлдилар. Шундог бўлса ҳам уч киши оламдин интиқол қилиб, адам ёсдугига бош қўйдилар. Учовини жаноза ўқуб ерга дафн қилдилар.

Алқисса, балчиқлардин ҳам ўтуб, кейин бир улуг туқайга келдилар, анда одам ёввойилари кўб эрди, бўйлари узун, туслари қора. Буларни кўруб, йиғилуб келавердилар. Ани кўруб, булар кўрқуб, кайфлари учуб, ақллари кетуб, филҳол, Сарноси берган хатни очиб кўрдилар. Айтибдурким, бу халқда ақл бўлмас, сизлар нима иш қилсангиз, булар ҳам қилур, агар оловни таналарингизга суркасангиз, ул ҳам суркагай. Андин кейин булар қўлларини узотиб эрдилар, одам ёввойи ҳам қўлини узотти. Булар аъзоларини қошидилар, ул ҳам қошиди. Булар кийумларга оловдин чўг олиб қўйдилар, одам ёввойиси ҳам танасига оловдин чўг қўйиб, андин кейин жуилари куйиб фарёд ила шовқун қилиб қоча бошладилар. Андин кейин булар отларига рокиб бўлуб бир жойига келдилар, кўб-кўб чибинлар бордур. Олов ёқиб тутун қилдилар. Улардин омонда бўлуб ўттилар. Андин кейин яна бир жойига келдилар. Кўрсалар, ер юзини барчаси олмос турур, тўра хайрон бўлуб, иккинчи хатни ўқуб кўруб, отларини туёгига кигиз қофлаб, андин ҳам ўттилар. Яна бир ерга келдилар, кўрсалар бениҳоят ва беҳисоб қашқиру бўрилар бордур. Буларни кўруб емакга қасд қилди. Тўра учунчи хатни ўқиб кўруб, ўт ёқиб олиб юрдилар. Ўтти кўруб бўрилар ҳар тарафга қочти. Андин ўтгандин кейин, билонихоя, қонлонларга дучор келдилар. Тўра тўртунчи қитъани ўқуб кўрсалар, милтиқ отғил, лекин ўлдирмагил, дебдурлар. Милтиқни холи ерга оттилар, лоилож қонлонлар ҳар тарафга қочиб кетти. Андин кейин беҳисоб, беадад арелонларга муқобил бўлдилар. Яна бешинчи қитъани кўрдилар, дебдур: яланғоч бўлгил деб, бир неча хийлаларни айтибдур. Филҳол, кийумларини енуб, яланғоч бўлдилар. Арелон ва йўлбарслар даҳл қилмадилар. Андин кейин филлар ва эгри шохлиқ карклар келуб, булар анга бир неча тадбир-хийлаларни қилуб эрди, аларни барчаси қоча бошлади. Андин кейин бир жамоъа маҳлуқлар пайдо бўлди, ит суратида боши узра қарқарага ўхшаш ёлғуз шохи бор, қуйруғида косаси бор. Филҳол косасига сийуб, ҳар нимарсага отса, ўшал замон анинг сийдуги кўйдургай эрди. Яна олтинчи қитъани кўрсалар, айтибдурким, бу мақомда нагма чалинглар. Андин кейин булар нагма чалдилар. Аларга нагмани овози таъсир қилуб даҳл қилмади. Андин омон тошиб ўттилар. Аммо ул ерларда кўб меҳнат ва машаққатлар чекуб ухламайини йўл юрдилар. Андин кейин бир жойига бориб, бир хайбатлиқ нимарса келуб тоғдин минг ботмон миқдори тошни кутариб олиб, отиб эрди. ўзини зарби била бели синуб ўлди. Андин ҳам омон ўттилар. Етти кун йўл юргондин сўнг бир баланд қизил тоғ кўрунди. Ул тоғни Ованд тоғи атарлар, бағрига борсалар, қуйи тарафида бир шахрни кўргони кўрунуб турур. Анда бир жамоъа

одамлар бордур. Лекин тоғдин шахрни узоқлиги бир тош келур. Булар ул шахрни дарвозасига бордилар. Қўрғонларини атрофида қудуқ қўб эрди. Ул шахр халқи буларни кўруб, тўф-тўф бўлуб чиқиб томошо қилар эрдилар. Барчаларини қулоқларида булоқилари бор эрди, барчалари бугдой ранглюк, хуш сурат эрди. Улар келиб буларни подшоҳини қошига олиб борди. Булар кўрсалар, барчалари кўрк кийган, емиш-таомлари вухушдин ўзга нимарса эмас эрди, яъни, қўй ва эчку, шунга ўхшаш нимарсаларни ер эрдилар. Аммо ул мавзёни мўътабар китобларда жонон атарлар, холо, ул одамларни жонон ва яшуи ҳам дерлар. Ул шахарни атрофи улуг денгиздур.

Алқисса, подшоҳи сўрдиким, сизлар қайдин келдингизлар. Тўра айди, Самарқанддин, Амир Соҳибқиронни олдиларидин келдук. Подшоҳ айди, Амир Соҳибқирон кимдур. Самарқанд шахри қайдадур? Султон Муҳаммад тўра подшоҳга етти иқлимни шахрларини барчасини бир-бир баён қилди. Подшоҳ таажжубда бўлуб, ҳайрат бармоқин тишлаб, бул ерлардин бошқа жойлар, ўзларидин бўлак одамлар бориға ҳайрон қолур эрдилар. Андин кейин тўрани бир қари одамни қошига олиб бордилар. Кўрдиким, бир оқ соқол, ёши юз йигирмага боргон кишидур. Ул қари одам тўрага айди, эй Амир Темурни набираси, бизларни ота-бобомизга дуо кетгандур, ҳар қайсилари бир юз элликга бориб, оламдин интиқол қилурлар. Мен отамдин, отам ота-боболаридин эшитганим, бул ерға бир тўф одам томошага келур, Яъжуж-Маъжужни кўруб қайтгайлар деб. Андин кейин тўра қари одамдин яна сўрдики, бу жонон халқи қайдин бўлурлар, кимни авлодидин бўлурлар? Ул киши айди: Яъжуж-Маъжуж бу шахрларни хароб қилгон вақтида Искандар Зулқарнайн ҳазратлари келуб булардин беадад ва беҳисоб ўлдуруб, қолғонларини қулаб, тоғни орқасига ўтқузуб, олти ойлик ерға садд боғлаб Яъжуж-Маъжужни қамаб қўйуб, яна садд ўртасига дарвозани нишонини қилиб, анга етти филиззотдин ишлаб мийли қилиб осиб қўйубдурлар. Мийл деб катта қўнғироғ ва жомни айтурлар. Андин кейин ҳазрат Искандар неча аҳли ҳикматдин ва неча қуллардин бул ерға қоровул қўйгондурлар. Бу жойни Дахман малик Искандар ҳам дерлар, ҳар вақт Яъжуж-Маъжуж ғувур қилуб келуб бул ердин чиқмоқга ҳаракат қилсалар, қоровуллар келуб мийлни урарлар, тарақа-туруқ овозини эшитиб қўрқуб қочгайлар. Гумон қилурларким малик Искандар хануз бор, деб. Эй тўра бача, билгилким ва огоҳ бўлгилким, бу шахрни одамларини барчаси ҳазрат Искандарни қоровулларини авлодидиндур. Ҳар кун бало тарк (учун) тўрт юз киши садга бориб, мийлни қоқарлар.

Алқисса, неча кун ул ерда бўлуб, мирзо Султон Муҳаммад тўра бир кунни ул тўрт юз киши била садни томошасига кўргали бордилар. Кўрсаларким, садни юқорилиги етти юз газ, тоғлари қизил турур. Дарвозасини кўрдилар, бўйи олтмин газ, икки табақалик, ҳар табақасини эни ўн беш газдин. Остонасини ердин юқорилиги етти газ, анга етти қуфл урулгон, ҳар қуфлнинг оғирлиги Тошканд вазнига бир ярим пут келур. Ҳар қуфлда Искандар Зулқарнайнини муборак отлари ёзулгондур. Аммо садд била тоғ девор каби текис эрди, чиқмоқни имкони йўқдур. Тўра

айди, агар киши ушбу тоғни устига чикса Яъжуж-Маъжужни кўрса бўлурму? Улар айди, оре. Андин кейин ҳарчанд анга чиқмоқни тadbир-ҳийласини тополмай, ожиз бўлдилар. Лоилож, тўра Сарноси берган еттинчи қитъани очиб кўрди. Илми уфқни билган киши мунн йўлини топқай дебдур. Тўрани ҳамроҳларини бири илми уфқга моҳир эрди, чунки тоғларда кўб юруб, кўб-кўб нимарсаларни билар эрди. Ул киши икки темур қозуқни қўлига олиб, тadbир била тоғни устига чиқти, ўзгаларни арқон била бирин-бирин тортиб олди. Андин кейин қўлларига дурбин олиб атрофга қараб имтиҳон қилдилар. Кўрсаларким, етти иқлимни уч тарафини шўр денгизи айлантуруб олиб, садд остигача борибдур. Андак бир тарафда қуруқлик бор, етти иқлимда мўмин ва кофир бир ҳисса бўлса, Яъжуж-Маъжуж етти ҳисса келур, човурткадин ҳам зиёда кўрунур. Алар уч жамоъа экан. Бир фирқасини Яъжуж-Маъжуж дерлар, бўйлари узун, киймуш кийумларини барчаси кигиз ва гилам эрди. Иккинчи фирқасини Яъжуж аҳв дерлар, бўйлари ўн икки газ, ўзи одамга ўхшашдур. Учунчи фирқасини Яъжуж Муқамъ дер эрдилар, соқоли ҳам етти қариш, бўйи ҳам етти қариш, икки қулоғи узун, кечаси ётурда бирини остига тўшак ва бирини устига ёнар эрди. Онаси минг бола тугмағунча ўлмас эрди. Лекин ўлса бир-бирин ер эрдилар. Аммо қудрати борий таолони кўргил, булутга амр қилуб денгизлардин ҳар нимарса махлуқотни олиб, уларни маконига ёғур эрди. Уларни емиш таъмоми ушбу эрди.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра аларга назар қилдиким ҳисобини тангри иззу жалдин бошқа киши билмағай. Соатидин кейин Яъжуж-Маъжужлардин бир нечаси гувур қилуб, садни остига келдилар. Қоровуллар дарвозани равақиндағи мийлни чалиб эрди, барчаси қоча бошлади. Тўра аларни шавқун солиб қичқирди, алар яна қайтуб келуб, сизлар ким бўлурсизлар деди? Булар айди: Одам авлодидин бўлурмиз, сизларни томоша қилголи келдук. Андин кейин алар аҳли ҳикматларини келтуруб, буларни сўзларига жавоб берди: Эй одам боласи, аввалги замонда бизлар Увж ибн Увуқ (Ож ибн Ёнуқ)дин вужудга келуб эрдук. Увж ибн Увуқ ҳазрат Одам Ато замонларида тугулуб, уч минг беш юз йил умр кўруб, ҳазрат Мусо калим ар раҳмон замонларида адам сарига юз қўйгон эрди. Андин саккиз юз йилдин кейин Малик Искандар Зулқарнайн хуруж қилуб, бизларни садга олгондур. Яна саккиз юз йил ўтгандин кейин охират замон расули Муҳаммад алайҳис салом олдиларидин саҳобалар келуб кўргандурлар. Андин яна саккиз юз йилдин кейин сизларни кўрдук. Бизлар эшитуб эрдук, уч бор киши келуб кўргай. Андин кейин бизларни хуружимиз бўлғай. Эмди сизлар иккинчи бўлдингизлар. Яна тўра сўрдиким, сизлар қай замонда хуруж қилурсизлар? Алар айди, бизларни хуружимиз Дажжол алайҳ ал лаиндин кейин бўлур.

Ахборда келтурмишларким, вақти келуб охир замон бўлса, аввал узун бўйлуқлари чиқиб одамларни еғайлар, кейин, иккинчи ўрта бўйлуқлари чиқиб вухуш ила туюрни еғайлар. Андин кейин учунчи фақаналари чиқиб оламда жамъи денгизларни, тўқайларни.

қуллаарни тоғларини, тефаларини барчасини еб-ялаб қурутгайлар, жаҳонда ҳеч нимарса қолмағай, валаҳи олам биссаваб.

Алқисса, Султон Мухаммад тўра саддин қайтиб туштилار. Йўлонни подшоҳини олдиға бордилар. Подшоҳ буларни кўб эъвоз-икром била зиёфат қилдилар. Уч кунгача анда бўлуб, қўрганларини қогозға ёзуб олдилар. Андин кейин подшоҳ била видоланиб йўлга туштилар. Кела туруб йўлдин адашиб бўлак тарафға қараб кетиб, йўлни тополмай кўб манзил йўл юруб, чўлистон ичра бир горға келдилар. Гордин овози бадхайбат келур: эй Амир Темурни набираси садға келуб, Ўзжуж Маъжужни кўрдинг, бери келгил, мени ҳам кўргил, деб қичқирур. Тўра таажжубда бўлуб бул гор ичра қандай кимарсадур деб келуб кўрдилар. Бир киши турур, сочлари ўсуб, атрофига ўралгон, оёғида кишан, бўйинида занжир, юзини ерга қаратуб тортуб қўйубдур. Хар шима буларни кўргонларини тўраға бир-бир баён қилди. Тўра таажжубда қолиб, айди: қандай одамсан. Ул маълун айди: ер юзини худоси бўлурман. Тўра хайрат бармоқини тинглаб айди: нечук мундоғ дерсан? Ул айди: агар худо бўлмасам, нечук сени кўрган ишларингни билурман. Энди мени қудратимни кўргил деб кўксенга бошини қўйуб, эмчакидин пуфлаб андоғ семиз бўлдиким, гор тўлди, гор ҳам кенг бўлди. Яна андақ замонда сурати аслиға келди. Яна тўрадин сўрди: халойиқ намоз ўқурму? Тўра айди: оре, андоғ заиф бўлуб, сиқилдиким, ҳадди йўқ-ку бир нимарса қилмоқға. Яна сўрди, халойиқ рибо ерму? Тўра айди: оре: Яна семурди, гор тўлди. Яна сўрди: халойиқ рўза тутарларму? Тўра айди: оре, яна заиф бўлдиким, ўлмакға яқин етти. Яна сўрди: халойиқ хамр ичарларму? Тўра айди: оре. Яна семурди. Яна сўрди: закот берурларму? Тўра айди: оре, яна озди. Али ҳазо ал-қиёс, печа мартаба сўрди, тўра жавоб берди. Ушбу кайфиятда бўлди. Тўра айди: чин сўзингни айгил, ким бўлурсан. Ул маълун айди: сиэларни худойингиз бўлурман, менга сажда қилгил, деди. Наузибиллоҳ мин залика. Тўра айди: худо бўлсанг, ўзингни на учун бу қайдлардин нажот қилмадинг? Кўрсаларким, анинг ёлғуз бир кўзи бор. Тўра айди: илло, сен расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам замонларидоғи жуҳуднинг ўган Дайжол турурсан, Тўрани ҳамроҳларидин бири анга қилич солди, қайтиб ўзига тегди. Тўра урмаглар деб манъ қилди.

Дермишларким, расул алайҳис салом замонларида жуҳудни хотунни туғуб эрди. Мухаммад алайҳис салом, саҳобалар бирла келуб кўрдилар, кейин имонға таклиф қилдилар. Ул шум қабул қилмай, ер юзини худосидурман, деди. Ҳазрат Умар афандимизни газаблари келуб, қилич солдилар. Анга таъсир қилмай, ўзларини манглай муборақларига тегди. Мухаммад алайҳис салом: Ё Умар, тағри таоло тақдирини ўзга бўлмас, дедилар. Андин кейин бир фаришта қуш суратида бўлуб келиб, Дайжолни кўтариб бу чўлга келтируб, гор ичра оёғ-қўзини боғлаб қўйган эрди. Бу шум дев шайтонларни ўзига мусаххара қилуб, доим иши жоду эрди. Андин кейин Дайжол маълундин Тўра сўрди: эй Дайжолни даъин, қай вақтда бул гордин чиқгайсан? Ул шум айди: хар вақт ўзбаклар

қўшун йиғиб Мовароуннахр билан Жайхундин утуб, Хуросонга боргайлар, андин кейин Хитой хуруж қилгай, сўнгра чўрчут хуруж қилгай, алардин сўнг мен чиқарман, деди. Ва мотуфийки, шло-билло.

Алқисса, мирзо Султон Муҳаммад тўра ул малъун қониндин чиқиб, йўлга тушуб уч ойдин кейин Хитой шаҳрига келуб, Ҳоқонни Чинни қонига бордилар. Ҳоқонни Чин буларга бениҳоят қўб инъом берди ҳар ажносдин тўрт мингдин, хизматларига тўрт минг от берди. Тўрт қул берди, қўб-қўб инъом-аҳсонларин олиб Самарқанд келмоғига юз қўйдилар. Неча кун ва неча ой йўл юруб, Самарқандга, Амир Соҳибқиронни хизматларига келдилар. Амир Соҳибқирон набираларини кўруб, хурсанд бўлдилар. Булар мунда турсун, амди сўзини Мирзо Шохрух тўрадин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОХРУХ ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР ДАШТИ ҚИПЧОҚГА БОРИБ, ТўХТАМИНШОННИ ОРҚАСИДИН ҚУВЛАБ, ТўХТАМИНШОННИ ҚАТЛ ҚИЛГОННИ БАЕНИ

Аммо, ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Мирзо Шохрух тўра Тўхтамишхонни орқасидин етиб келиб эрди. Тўхтамишхон тўрага ёсини олиб, тўрага қараб ўқ отти. Ўқ келиб тўрани отига тегиб йиқилди. Тўра отини ўлуқини остида қолди. Хон кўруб, хоҳласаким, тўрани бошини кесиб олса. Шулар онда бир тарафдин чап-тўзон пайдо бўлди. Кўрсаларким, Амир Темур Соҳибқирон эрди, лоилож қочиб, ўз элатини Сарой деган элига борди. Одамлар Тўхтамишхонни кўруб ҳол-аҳвол сўрдиларким, хабар нимадур? Хон айти: Мирзо Шохрух тўрани ўлдурмоғим яқин эрди, ногоҳ Амир Темур етиб келди. Ўзбаклар бу сўзини хондин эшитиб ҳайрон бўлуб, хонга ҳимоят қилурмиз, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирондин кўрқуб, баъзилари Тўхтамишхонни боғлаб Амирга келтуруб бермоқ бўлдилар ва баъзилари туз ҳақини андеша қилдилар. Андин кейин маслаҳат бирла хонга от топиб бериб, элдин ўзоғ ерга қочируб юбордилар. Хон бир тарафга қочиб кетти. Аммо Шохрух тўра отни остидин бир навъи қилуб, қазо етмаб эрди, ўзини олди. Яна яёвлик ҳолда хонни орқасидин ахтариб бир тefани устига чиқти. Кўрдиким, бир тарафга қанча чодир тикилгон, албатта отам Амир Соҳибқирондурлар деб. Тўхтамишхонни қочиб келгон Сарой элига тўра келди. Элига ўзини маълум қилди, мен Шохрух тўра Амир Темурни ўлдидурман, деб хонни сўрди. Элатийй айдилар: хон булардин Дўрман элига қочиб кетти. Тўра айти: нечук ушламадинглар? Улар айдилар: туз хотирини қилдук. Тўра айти: отам булар ерга келсалар мендин савом денгизлар, то мен Тўхтамишхонни ўлдурмоғича бир ерда талаққуф қилмагайман, деб аҳд қилуб, орқасидин яна кетти. Дўрман элини улуглари қиғилуб, маслаҳат қилуб айдилар: хонни ушлаб берайдук. Тўхтамишхон, бу сўзларга паноҳ, тилаб сўғиниб келсам, мени нечук хотиримни қилмай, ушлаб берурсизлар, қўяверинглар, мен

Қатагон элига боргайман. Андин кейин Дўрман эли хонга раҳми келуб, қўйуб юбордилар. Аммо ҳеч нимарса бермадилар. Хон қочиб Қатагон элига борди. Ул элни улугини оти Бердибек эрди, анга хон йиглаб айди: Сарой эли била Дўрман эли манга ёрдам қилмадилар. Бердибек кўб гаюр киши эрди, жамъи элатларини чақириб йиғдурди. Ул вақт тўра таваққуф қилмай Қатагон элига етти. Анда Бердибек элига айди: Кимдур хонга жонбозлиқ қиладурғон киши? Анда Турдибек Бердибек ўғли ўрнидин туруб, отасига таъзим қилди. Эй болам, бориб тўрани бошини кесиб келтур, деди, хонни кўнгли жамъ бўлсун. Андин кейин Турдибек бориб тўрани йўлини олиб, андоғ урдиким, отни кўкрағига тегуб ҳалок бўлди. Тўрани бир оёғи отни остида қолди. Ўрнидин туруб қочқали ҳаракат қилуб эрди, Қатагон эли тўрани келуб ушлаб берди. Бек қошига келтурдилар. Бердибек ўлдурмоққа буюрди. Бекни бир қизи бор эрди, оти Ойчигил эрди, кўрган кишиларни кўнгли анинг ишқида чигил эрди. Тўрани кўруб, жаллодни қўлидин ул мужуба ажратиб олди. Отасига айди: эй жоним ота, бу йигитни ўлдуруб, отасига нима жавоб берурсиз? Аввал мунинг отасига жавоб топуб, сўнгра ўлдургайсиз, деди. Бердибек қизини сўзига ҳайрон бўлуб, нима дерини билмай, тўрани боғлаб қўйдилар. Амир Темур Соҳибқирон Султон Муҳаммад тўра набираларини бирга олиб Сарой элига келуб, андин хабар эшитиб, Дўрман элига келдилар. Андин тезлик била Қатагон элига етиб келиб эрдилар, Қатагон эли Амирдин қўрқуб, Бердибекни олдига келуб, айдилар: хонни боғлаб Амир Соҳибқиронга юборгил. Бердибек қабул қилмай мунга бош-оёғ либос бериб, от бериб, юз элатига юборди. Анда Ойчигил келуб, тўрани қайдин нажот бериб, айди: сабр қилгил, отанг Соҳибқирон келсунлар. Тўра қабул қилмай, ўшал кеча отига миниб, хонни орқасидин яна кетти. Аммо Амир Соҳибқирон эшиттиким, Қатагон эли хонга ёрдамлик қилуб, тўрага уқубат берибдур деб. Келиб ул элни қатли ом қила бошладилар. Тўрт минг киши, катта-кичик эру хотундин жасад шахристонидин жонлари адам чўлистониға кеттилар. Ойчигилга, тўра бир хат берган эрди, ани келтуруб Амир Соҳибқиронга берди. Мазмуни бу эрди: «Эй надари бузург, бу қизи оқилани яхши риоят қилурсиз, муни ҳақи менда кўбдур». Андин кейин Амир Соҳибқирон ўлдурмоқдин қўл тортти. Андин кейин бу қизни Фўладхонга бердилар. Анда Фўладхон Ойчигил тилсим ҳўққасини ҳикмат найзаси бирла тешти, чигилларини ешти, гунчалари очилди, қизил маржон сочилди. Ул Фўладхон ҳам Чинғизхонни наслидин эрди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон ўғилларини орқасидин жўнадилар.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРА БИЛА ТЎХТАМИШ- ХОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо хон юзийя элатига бордилар. Алар улуги Тўхтамишхонни боғлаб қўйди. Бизлар сени учун Амир Темурга асир бўлурмизмۇ деб, тўрани олдиға чиқиб, иззат-икром била ичкариға олиб кириб-

меҳмон қилдилар. Андин кейин тўра хонни кўруб, кўнгли тинчиб, завқ била таъомлардин тановул қилуб ўлтуруб эрди, Тўхтамишхон бирдан кишан-занжирни синдуруб қочти. Тўра кўруб, яроғларини тақинуб, орқасидин югуруб кетти. Аммо тўрани оти ниҳоятда чарчаб, юролмади. Лоилож отдин тушуб, яёв қувлади. Хон билдиким, қирға борсам, орқамдин борур, деб. Анда бир қўйчини ўлдуруб, ани кийумларини кийуб, найман элига келди, уларни қўйлари бор эрди, Тўхтамишхонни танумадилар. Олдиға ош келтуруб қўйдилар. Ҳануз хон бечора бир луқма ошогон йўқ эрди, тўра етиб келди. Хон отиға миниб яна қочти. Аммо тўрага найман улуглари ошу таъом келтуруб, риоя қилдилар, воқеадин сўрадилар. Андин кейин тўрага от бердилар. Яна хонни кетидин ахтариб кетти. Неча-неча элатлардин ўтуб, Қорақурум даштига етти, анга яқин бир шаҳр қўргони кўрунди. Ул шаҳрни отини Ўзоқ қалъаси дер эрдилар. Ул шаҳрға Золотоус ҳоким эрди. Ул тарафни барчаси ўрус мамлакатлари эрди, Москов пойтахт бўлуб, подшоси қиз, оти Маликаи Оқшайх эрди. Аммо Золотоус ул ерда ов қилуб юрур эрди. Ногоҳ бир тарафдин чап-тўзон пайдо бўлуб, кўрсаким, бир одам келадур. Ҳануз сўзга лаб очмай, орқасидин аслаҳа-яроғ бирла яна бир йигит келур. Ҳеч киши буларни танумади. Тўра кўрдиким, ўрус сипоҳлари ва саллотлари ов-овлаб юрурлар. Хон анда тўрани кўруб, отини қамчилаб, ҳарчанд ҳаракат қилуб урди, от бечора кўб чарчаб, югурарға мадори қолмади. Тўрани иккила кўзи ўтдек ёниб, филҳол, югуруб бориб, Тўхтамишхонни белига қилич бирла андог урдиким, Тўхтамишхон икки бўлунуб, ерға тушуб, шаҳид бўлди. Золотоус мун кўруб ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, ўз тилида сўрди: қандай йигитсан, кимни ўғлидурсан, деб. Тўра анинг тилига тушунмади. Андин кейин бир тилмочни толуб келтуруб сўзга солдилар. Тўра воқеани аввалдин охир аларга бир-бир баён қилди. Тўрани ишиға алар офаринлар қилди. Золотоус тилмочдин тўрага бу йигит кўб чарчабдур, бизни жойимизга меҳмон бўлсун, деди.

Алқисса, Золотоус Мирзо Шохруҳ тўрани шаҳрни ичиға олиб кирди. Анда мусулмонлар кўб эрди. Аларни йигиб, Тўхтамишхонга жаноза ўқуб, ул ерға дафн қилдилар. «Сен қочиб Қорақурумға борсанг ҳам, қора қонингни тўкарман, ўзоқга етолмай қолурсан» деган масал Тўхтамишхон била Мирзо Шохруҳ тўрадин қолди. Аммо Золотоус зиёфатлар қилуб, хамр келтуруб ичди, тўрага таклиф қилди. Тўра, бизни шариятимизда харомдур, деди. Анда бир неча нозик адо, чиройлик қизлар шаробни қуйуб бериб, хизмат қилар эрди. Тўраларға завқ қилуб ўлтуруб эрди, алар ичра бир чиройлик чўри барчаға май бериб, масти лоақл қилуб, тўрани уйғотиб айди: эй афандим тўражон, нима бўладурки, мен чўрингни висолинг боғига йўл бериб, қучоғинг ўтагига, яъни хужрасига олсанг? Тўра туз ҳақидин кўрқуб сира қабул қилмади. Чўри айди: барчани кўрдинг — маст, лоақл, ҳеч ким бизлардин воқиф эмас, деб ҳаракати бежо қилуб, тўранинг тумриқиға ёнушуб эрди. тўра қулини кўтариб, юмуқи била андог урдиким, ақиқдек дудоғи ёрилиб, кўзи яшнаб, қабоғи очилиб, оғзидин маржондек қонлари сочилиб, дурдек тишлари синди. Аммо ҳайратда қолиб, нима

дерин билмай, тоңгласи жароҳатини Золотоусга кўрсатиб айди: менга бу йигит қасд қилди, мен андин ихтироз қилуб, тап бермадим, уруб лабимни ёрди. Золотоусни аччиғи келуб, газаб ўтига ёниб, қаҳр қилуб, қўл-оёғини боғлаб, тўрани Москов сарига, Оқшайх қошига юборди.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Мирзо Шохруҳ тўрани орқасидин қайси элатга келсалар, тобеъ бўлуб, тортуқлар бериб, тўрани қаерга боргонидин хабар берур эрдилар, баъзи бўйун товлаганларини, «оқ уйли» қилуб юбордилар. Уч-тўрт элатдин аскар йигиб, Узоқ шаҳрига мутаважжих бўлдилар. Узоқга етгач, Золотоус эшитиб, кўргонларини маҳкам қилиб, дарвозаларини беркитти. Амир Соҳибқирон ўғилларини асир бўлуб, малика Оқшайх қошига борганини эшитиб, қайғуда бўлдилар. Золотоус Амирга нома юбориб айди: Узоқга яқин бир эски шаҳр бордур, ҳар киши ўшал шаҳр ичра кириб, бизга андин хабар келтурса, анинг динини ҳақлиғини билурмиз, анинг динига кирурмиз. Чунки анда туман-туман, милён-милён болари ватан қилгон эрди. Амир Соҳибқирон юз кишини хабар келтургил деб юбордилар. Алар бориб, келмади. Амир ҳайрат бармоқин тишлаб, анга ўзлари бормоқга ҳаракат қилдилар. Беклар манъ қилуб, айди: Эй Амир Соҳибқирон афандим, нима ишингиз бор, ариларин ўз ҳолига қўйунг, дедилар. Амир қабул қилмай, саҳар туруб, таҳажжуд намозини ўқуб, мароқбада эрдилар, овозе келдиким, эй Амир Темури, гаввос шишасини бошинга кийгил, барча аъзоларингн беркитуб, анга боргил, деб эрди. Андин кейин Амир етти кишини ўзларига йўлдош қилуб, бошларига шиша кийуб, барча аъзоларини беркитуб, ўшал эски шаҳрга бориб кўрсаларким, илгари борган кишиларни барчасини аъзоси шишуб ўлуб ётурлар, бошлари кўзлари асло маълум эмас. Кўрдиларким, ўшал шаҳр ичра иморати олий кўбдур, ҳар тешукдин минг сон ари кириб-чиқиб турур. Билдиларким, ул юз киши арининг захридин ҳалок бўлгондур. Яна буларга ҳам арилар келуб ёиушти, барча аъзолари беркутулгондир, илож тоиолмади. Андин кейин тошдин ясалгон бир иморатини кўрдилар. Ул уйдин бировни ўқуб тургон овози келур. Уй ичра кирдилар. Кўрсалар бир оқсоқол киши дарх-дарх титраб ётур, бир қулогидин қатра-қатра қон томур. Андин кейин Амир Соҳибқирон ул кишидин сўз сўрдилар, ул киши асло гапурмади. Амир жидду жаҳд била ҳар тилда сўзладилар, сира сўзга оғизини очмади. Анга кўб-кўб арилар ёиушқон эрди, лекин бирортаси чақмас эрди. Амир ул қари кишини қўлатугига олиб кўтариб келаверди. Қариликдин кўб мулоим, юмшоқ эрди, анинг орқасидин арилар қувлаб келдиким, анинг касратига қуёш кўздин гойиб бўлди. Бу ариларни Амир Соҳибқиронни қўшувлари кўруб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қоча бошладилар. Амир кўрсаларким, иш қабоҳат бўлгудек. Лоиллож, ул қари кишини маконига олиб бориб қўйдилар, арилар

яна қайтти. Амир кечи бида чирог ёқиб бориб, ул қари кишини яна олиб келдилар. Оёғ-қўлини боғлаб сўз сўрдилар, ул киши заңжирни пора-пора қилдуб қочти, яна тутуб келиб ўзини сочларидин қил олиб, боғладилар. Харчанд зўр қилди, кучи етмади, қайдини узолмади. Қуёш чиққандин кейин Йаъсуб деган ариларни подшоҳи турур. Йаъсубни буйруқи бирла ари аскари чиқиб, қари кишини искаб, исини олиб келавердилар. Амрини аскари муни кўруб, яна ҳар тарафга қоча бошлади. Яна ул кунда тева ва отлар ҳар тарафга қочиб, баъзилари йўқолиб ва баъзилари ҳалок бўлди. Кечаси бида сипоҳлар йиғилуб, ўзга ерга кўчтилар. Амир ул қари кишига айди: Эй бобо, агар сўзламасаң, ариларга қўнуб кўйдуруб юборурман, деди. Андин кейин кўйдурмоқ бўлуб кўб ўтуңлар йиғдуруб, бир ерга жамъ қилдилар. Андин кейин ўтуң узра ул кишини чиқариб қўйдилар. Анда ҳам ул қари киши сўзламади. Кун чиққандин кейин арилар жамъ бўлди. Андин кейин ўтуңга олов қўйдилар. Қари киши арилар бирла ўт ичра қолди. Тонгласи қуёш ўти кўк сафҳаси узра чиққоч, кўрсатарки ул қари киши қизил чўғлар устида тирик ўлатурур, ўз қилига бойлалли ақалли бир туки ҳам қўймабдур. Амир буюрдиким, ўтга сув уринглар. Филҳол ўтни ўчуруб ул кишини келтуруб Амир Темур Соҳибқирон ул қари кишини оёғига йиқилуб, ўзр айттилар. Уч кундин кейин бир тарафдин овоз келур «ху-ху, ё минҳу ло илоҳа иллоҳу» деб, кўрсатарким Бухоронинг пири, ошнқларнинг шери, мардонларнинг далири, басир ханд пайгамбар аҳли муҳибга сарвар пирим Баҳовуддин ҳазратлари етиб келдилар, айдилар: Бу кеча Бухородин чиқиб келдим, бу кишини сўзга солойин деб. Ул қари киши хожам Нақшбандга кўб назар қилди. Хожам айдилар: Эй насроний, мандурман сенга ҳазрат Али, карамулло важиҳа, таъйин қилгон эрдилар. Филҳол, қари киши туруб Хожамни оёғларига ўзини ташлади. Айди: мени отим Қашфутатдур, вақтики Али ибн Абу Толиб бу шаҳрни келиб олдилар, ҳазрат Алига арилар ёрдам қилиб, дунманларни қулоқ-бурнига кириб чақа бошлади. Андин кейин бу шаҳрни ҳазрат Али Йаъсуб деган ариларни бегига бердилар. Бу шаҳр халқи ўзга ерга шаҳр бино қилиб кетгандурлар. Мен ҳазрат Алини жангига келиб эрдим, мени бир қулогимдин оққан қон ҳазрат Алининг зулфиқорини асаридур. Андин кейин ҳазрат Алининг олдиларида мен мусулмон бўлдим. Менга Баҳовуддинни кўб тавсиф қилдилар, кўрмоғ орзусида бўлдим. Андин кейин мени дуо қилдилар, Баҳовуддин кўрмагунча ўлмагайсан, деб. Бу нишона ул кишидиндур, аҳамдулилло, жамолингизни кўрдум, мурадима еттим, амди дуо қилинг, қулогим соғайсун. Хожам дуо қилдилар, сиҳат топти. Ул қари киши айди: мани таъомим мангу бол турур, мани ҳазрат Али ушбу ариларга тошшургондурлар, манга бол берурлар, мани ўтга солдинлар, қўймадим. Доим Ишжия ўқурман, анинг шарофатидур. Андин кейин Қашфутат муножот қилиб айди: Эй парвардигорим, вой яратган тангрим, ушбу Баҳовуддин бандангни даргоҳингга қаруби манзилоти ҳақ бўлса, мани ушбу дўстингни олдида жоним ол, деб муножот ичра «ҳақ» деди, жон берди. Барча кўруб анинг ҳолига

йигладилар. Андин кейин тобутга олиб, хожам Баҳовуддин имом бўлуб, жаноза ўқуб, қабр туфроқига тоншурдилар. Андин кейин хожам айдилар: Эй Амир Темур, ҳар вақт бир ишга ожиз келсанг, ё пириям Нақшбанд дегил, биз санинг ҳолингдин воқифдурмиз. Амир Темур Соҳибқирон Қашфутатга ўлмасдин илгари айтиб эрдилар: Эй бобо, манга насиҳат қилгил. Бобо айди: Эй Амир Темур, бу сўзимни ибрат кўзини очиб, ақл қулоғи билан эшитгил, мунга амал қилгил, мундин санга фойда қўбтур, деб. Бу насиҳатни қилиб, ушбу назмни ўқуди. Насиҳат бу турур.

Н а з м:

Мен сўз дедим, англа, эй Темур шоҳ,
Олам ишидин сен ўлгил огоҳ.
Кўргилки, жаҳон мадори йўқтур,
Барча ишин эътибори йўқтур.
Дунё арусига бўлма мағрур,
Бул бонудин ўзни айлагил дур,
Одам отамиз, Ҳаво онамиз,
Нуҳ, бинни ўтти, барчаси гез.
Кўр, кетти қайн Ефасу Шом,
Нуҳни боласи ҳам эрди ул Хом.
Жамшид Заҳҳок ҳам Каюмарс—
Ким бўлди жаҳонда анга ворис,
Чун Афросиёб Золу Рустам.
Дунёни талашуб ўлди барҳам.
Кўр, кетти бу Чингизу Ҳалоқу,
Ким кайф или нос деб тамақу.
Дунё бамисоли бир келинчак,
Ҳар кимсага жилва қилса андак.
Ақлини олур ўшал замони.
Ул дам унутур, ки илон макони.
Бул бону кечурди кўб кувёни,
Евидурким, эл айламас бировни.
Барча ишида жафоси чўқтур,
Шева қиладур, вафоси йўқтур.
Ҳар кунда ўзин келинчак олиб,
Кўб эрни ўлига қилди толиб.
Ҳар соғни топса жилва қилди.
Ақлини йитурди, телба қилди.
Гоҳ ақлига келса ул ягона,
Чун айлади гардиши замона.
Дунё ҳавосига алданур ул,
Меҳр или қўёрким анга қўнғил.
Бир кун ани кўтига тепарлар,
Оғу сувин узвина сепарлар.
Чиққилки дегай бу уйдин ул он,
Йўқ сўзлағудек ким анга дармон.
Безор бўлур анигдек эрдин,

Тенгайки кўтига — чиқ бу ердин.
 Бу уйда анинг қарори бўлмас,
 Чиқмай деса ҳеч мадори бўлмас.
 Мундин кетадур, низор ҳам зор,
 Йўлдош йўқ анга, ҳам яна ёр.
 Дунё бошинг узра чун тегирмон,
 Бугдой каби ун бўлур бори тан.
 Ҳеч кимса жаҳонда ўлмади шод,
 Кўк тўнли фалакдин этти фарёд.
 Нечун бу фалакни йўқ либоси,
 Жавр ва ситамин йўқ интиҳоси.
 Дунё етти бошлу аждаҳодур,
 Мангу уйи жавр ила жафодур.

Алқисса, насиҳатдин кейин Қашфутат дорулфанодин дорул-бақаға иштиқол қилди. Амир Соҳибқирон ул ердин кўруб Узоқ қўргонига келуб туштилار. Аммо тарсолар эшиттиким, Инжил Қашфутатдин Амир Темурға қолибдур, деб. Чунки Исо пайгамбар алайҳи саломдин анга қолгон эрди. Барча ўрус муллолари йигилуб, Амир Соҳибқиронга нома ёздиларки, бизларга руҳсат берсалар, бизлар бориб Инжилни зиёрат қилсак. Андин кейин Амир Соҳибқирон қабул қилдилар, тўрт минг ўрус муллолари барчаларини мўйлаблари ўсган, баъзилари нағма чалиб ўз тилида ўқуб келавердилар. Кўрсалар Амир қизил чодир ичра тахт узра Инжилни қўйубдурлар. Алар айди: бизлар кунимизда қизил чодир, қизил либосни ёмон дермиз. Амир Соҳибқирон анда буюруб, қора чодир тиктилар. Андин кейин ўрус муллолари келуб Инжилга сажда қилдилар. Анда Амир Темур Соҳибқирон етти юз саруглиқ Чингизхон чодирини тикти. Андин кейин келуб Амир Соҳибқиронга сажда қилдилар, нечукким, аларни динида саждаи таҳийёт фарз эрди. Амир Соҳибқирон манъ қилмади. Вузаролар ва умаролар айди: Эй Амир афандим, нечук манъ қилмадингиз? Амир Соҳибқирон айдилар: мен амр қилмадим, зарар йўқтур. Анда ўрус муллолари Инжилни олиб кетмоқни талаб қилдилар. Амир айди: эй Амир Темур, бизлар сизнинг динингизга кирмаймиз. Амир айдилар: жузя қабул қилинглар, алар қабул қилуб, Золотоусга айдилар: шахрингни Амирға тухфага бергил, бизлар Инжилни олайлук. Золотоус қабул қилмади. Айди: агар мақсудингиз Инжилни олмоқ бўлса, мен Инжилни сизларга олиб берай деб, эғнига совут, бошига дубулға кийуб, қўлига қалқон олиб, ўзига ўқ қилич таъсир қилмайдурган бўлуб, ёлғуз ўзи шахрни дарвозасидин чиқиб, Амирни аскарини бир нечасини ўлдуруб келаверди. Аскарлар то Амирдин буйруқсиз анга ҳарба қилмадилар. Амир Соҳибқирон буюрдиким: уринглар. Аскарлар бирдан қилич бирла урдилар. Анга қилич била яроғ таъсир қилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон олдиға яқин келуб, арз қилдиким ўрус тилида: «Я Златоус неколик узоқ от Қашфутат мибрал фосолтир вот этого я бироншу», деди. Амир тилига тушунмадилар. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра қўлига икки ўқлуқ ёсини олиб, иккала кўзига ўқ

била андог урдиким, юзи била ерга йиқилди. Филҳол бошини кестилар. Андин кейин Узоқ шаҳрини Амир Соҳибқиронга ўруслар бердилар. Амир ҳам Илжилни ўрусларга бердилар. Яна ўруслар Амир Соҳибқиронга минг ҳамён олтуи бердилар. Неча кун ул ерда бўлуб, андин кейин Қароқурумга юзландилар.

Алқисса, Қорақурумни қалъасини мусаххара қилуб, қирқ кунгача анда бўлдилар. Бир кечаси Амирни қулогига бир тарафдин пола ва зори била йиги овози келур. Амир ул тарафга бориб, бир йигитни кўрдилар. Олдига бут қўйуб, йиглаб ўлтурур. Андин ҳожатини талаб қилур. Аммо амир билмадилар, нима дейдур. Тилмочи келтуруб, андин сўз сўрдилар. Ул йигит айди: Мани отим Шамарвахт, аввал замонда мани ота-боболарим бу шаҳрларга беку хон эрди, холо, бу вақтларда малика хуруж қилуб, биздин бу шаҳрларни олибдур. Ман бул ерда бутдин талаб қилурман яна салтанат тахтига минсам деб. Амир анга аҳд қилдилар, бу юртларни олсам санга берай деб. Ул ҳам айди: қўлимдин келган яхшиликни қилайин деб. Ул йигит айди: бу кўргои остида мийл бордур хандақ ёнида. Хандақнинг бир чаккаси деиғизга муттасилдур. Агар бу мийлни ўнг тарафга бурсалар, сув юқори чиқиб, шаҳр ичра кирадур. Ва илло, сўл тарафга бурсалар, деиғизга сув тушуб, хандақ ичра ҳеч нимарса қолмайдур. Амир Соҳибқирон, филҳол, қўшун била келуб, мийлни ўнг тарафга бурайвердилар. Ул кеча шаҳр ичра сув тушуб, одамлар қочарга жой тополмай, барчаси туфонда қолгондек, адам днёрига кеттилар. Шаҳар ичра сув тўлди. Кейин мийлни сўл тарафга бурадилар. Барча сув деиғизга кетти. Андин кейин шаҳр ичра жамъи молларини олмоқ учун кирдилар. Кўрсаларким, тўқуз юз мингга яқин киши адам шаҳристонига юз қўйубдурлар. Бул сўз мунда турсун.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТўРАДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қирқ киши Золотоусни амри бирла тўрани боғлаб бир тўқай ёқосига келдилар. Анда барчаси шароб ичиб ўлтурдилар, маст, лоақл бўлгондин кейин бир-бирларини мазах қилуб, эрокишуб, йигирмаси бир тараф, яна йигирмаси бир тараф бўлуб жанг қила бошладилар. Бир тараф ғолиб келуб, бир тараф мағлуб бўлди. Тўра мағлуб бўлгонларга секин айди: мени қайддин ешиб қўйсангиз, сизларга ёрдам қилурман. Филҳол, ешиб тўрага от-ярог бердилар. Андин кейин тўра андог жанг қилдиким, бир соатда ул йигирма кишини жасад фалакидин калла хандалакин узуб, ҳалок қилди. Қолгонлари хоҳласаким яна тўрани боғласа, тўра айди: мани қўйунг, бул йигирма кишини хотун-боласи, албатта, Москов шаҳрида бордур. Буларни сўраса аларга нима жавоб берурсиз, дегач тўрани қўёвериб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қочиб кетти. Тўра яёв юриб Москов сарига бораверди. Йўл узра ёмғурда қолуб бир горини тошиб кирди. Кўрсаким, бир киши ухлаб ётур, ани бир қул бача ходими қилиб ўлтурур. Тўрани кўруб, ўрнидин туруб, қулни

созин олиб, ул соз Қақнус тумшуги каби эрди, арганун дерлар, ани навозинига келтуруб, андог нагма қилдиким, тўра эси кетуб йиқилди. Соатидин кейин эси ўзига келуб, кўрсаким, оёғ-қўлини боғлаб қўйубдур. Тўра айди: менинг ёзуқим надур боғлаб қўйубсиз? Ул киши айди: отинг нимадур, қайдин келдинг, нима инда юурсан? Тўра айди: Самарқанддин келурман. Московии томоша қилайин деб борур эрдим, йўлда ёмгурдин қочиб, бул ерга келдим. Ул киши айди: Эй йиғит, сани Московдин келгон деб хавотирда эрдуқ, сани самарқандлик эҳанингни эмди билдуқ, деб қўлини ешди. Яна айди: мани ҳаким Яғфур атарлар. Бу шаҳрининг маликаси бирла вазири манга ёвдурлар. Агар мани топти ўлдурур. Бу арганунини кўрдинг, муни фарағ элидин келтуруб эрдим, ҳар ким эшитса ҳуши қолмағай: Кўб-кўб одамлар муни эшитиб, ҳалок бўлдилар. Эшитмагон кишилар келуб, муни эшитсалар, филҳол, эелари кетиб йиқилур. Тўра айди: албатта, бу ҳикмат била ясалгондур, муни ҳақиқатини маълум қилсанг, ҳаким айди: оре, бу арганунини сонгиз ҳазрат Исо пайғамбар алайҳи салом турурлар, мунга ул зоти боборакотини дуолари кетгандур, агар киши мени қасдимга келса, мен бу арганунини чалгайман. ул кишини эи ва ақли кетиб йиқилур, мен ани боғлаб ўлдурурман. Тўра айди: Эй ҳакими Афлотун, сизини ҳам ўлдурмакни тадбири борму, қандай қилурлар? Ҳаким айди: «Эй ўғул, илло, мени ўлдурмакга қасд қилурсан?» Тўра қасамёд қилиб, онд ичти. Андин кейин ҳаким айди: мени ҳеч киши ўлдурамас, илло санкару (яъни кар одамлар) чўкроқ киши бўлсалар, киши овозини эшитмасалар ва нагма унин эшитмасалар ўшандог киши ўлдурса, эҳтимоди бор.

Тўра неча кун ҳаким Яғфур хизматида бўлуб, андин кейин ҳакимдин рухсат олиб, Москов сарига юзландилар. Ҳаким тўрани қўлига бир хат бериб, айди: фалон мавзёда бир қаландар бор, сочлари белига тушган, ушбу хатни эҳтиёт қилиб анга бергил, киши кўрмасун, деди. Тўра йўлга тушуб, Московии дарвозасига етиб келди. Аммо кўргонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйгон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоровул кеча-кундуз била турур. Шаҳрини қирқ дарвозаси бор эрди, бир дарвозасидин тўра кириб, йўл узра ухлаб, тонгласи Маликаи Оқшайхни аркига борди. Кўрсаким, аркин деворлари етмиш икки турлик тошдин ясалгондур. Маликаи Оқшайхни иойтахти ушбу эрди. Андин кейин раста бозорларини кўрса, ҳаддин ташқари зеб берган эрди, баъзи ланка ва дўконларда кўп хумда ароқ, фиваларини хотунлар сотиб ўлтурур. Аларда юзини беркитмоқ йўқ эрди. Тўра андин кейин яна бир ерга келса, сочлари белига тушган киши кўл узра ўлтурур, одамлар ани тавоф қилурлар, ҳаким айтгон нишонини анда маълум эрди. Тўра ҳам тавоф қилмоқ бўлуб, хатини анга берди, ул хатни кўруб, тожик тилида айди: «ман шоғирди Яғфурам, дарун хат маро фармудаест, ки кори вазирро тамоm кун, ман аз хавфи вазир девона шудам», яъни мани вазир печа мартаба ўлдурмакга қасд қилди, ҳалойиқ мени бу аҳволда кўруб телва ва жиннини деб ўлдурмакни манъ қилдилар. Эй йиғит, менда бир қути бор, ани вазирни қошига олиб боргил, ажаб

эмас, вазир бу қутини очиб ҳалок бўлса. Тўра ул қутини кўрдик, печотлангандур. Ани олиб, вазирни ҳовлисини ахтариб, эшикига келди, кўрдиким, вазирни аркони давлати зўр, ўшал вақт жамъи вилоятни беклари вазирни олдида эрди. Тўра қутичани келтуруб вазирни олдига қўйди. Вазир турк тилини билар эрди, айди: «Эй турк бача, қайдин келдинг, нима ишда юурсан?». Тўра айди: «Амир Темур Соҳибқиронни ўғлидурман, отам қўб мол била бизни элчи қилиб бул тарафга юбориб эрди, фалон мавзеъда барча молларни қароқчилар талон қилиб олдилар. Мен ушбу қутини олиб қочтим, отам бу қутичани вазирга бергил деб эрдилар, эмди шул қутичани ўз қўлингиз бирла очгайсиз». Вазир бир соат тааммул қилди. дамо-дам тўра очмоғини муболага қилар эрди. Вазир сўрдик, бу қутича ичра нима бордур? Тўра айди: «билолмадим, отам менга айтганлари йўқ».

Қазора вазирни етти яшар ўғли ўйнаб келур эрди, бу қутича ани кўзига таажжуб кўрунуб, мунинг очқусига қўлини тегузди. Ногоҳ қутичани ичидин милтиқ отилиб, ул болани кўксига тегиб, ўлди. Буюрдиким, тўрани оёқ-қўлини боғланглар. Андин кейин тўрани оёқ-қўлини боғладилар. Вазир айди: «Эй йигит, ростингни айгил, бу қутини сенга ким берди?» Тўра айди: «отам бердилар»: Вазир айди: «Ёлгон айтурсан, бу ҳунарни ўзбек турклари билмаслар, албатта, сен Яғфур ҳакимга мулоқот бўлгондурсан», деб тўрага уқубат қилуб, қийноғ бердилар. Тўра лоилж воқеани баён қилди. Андин кейин ул қаландарни ахтариб тополмадилар. Яна тўрани Яғфур ҳаким қайда, деб қийнади. Лоилж ўшал горни таъйин қилди. Вазир юз кишини мукамал ва масаллаҳ қилиб юборди. Неча кундин кейин йигирма киши қулоқ-бурни кесилуб, қочиб келдилар. Айдиларки, ул гор ичра кирдук, ҳаким Яғфур қулига буюрди арганун чал, деб. Ани овозига барча маст, лоилж бўлушуб қолди, кўнимизни ўлдуруб қолгонларни қулоқ-бурнини кесиб юборди. Яна тўрани қийнадилар, албатта ҳакимни ҳийласини билурсан. Нима амал қилур, қандай қилса, ҳаким ҳалок бўлур? Харчанд тўра инкор қилди, бўлмади. Аларни уқубатидин ҳалокатга етгудек бўлди. Охир, ночор ва лоилж айди: «Санкару (яъни қулоқи кар одамдур) чўкроқ одам бўлса, ажаб эмаским, ҳакимни ҳалокатга еткурсалар». Андин кейин вазир жарчи қўйдуруб, санкару чўкроқ (яъни кар одам) кишилар бўлса, топиб келтурди. Анда санкарулар йиғилуб, беш юзга еттилар. Андоғ қулоқлари оғир эрдиким, имо ва ишорат бирла сўзлар эрдилар. Вазир айди: «Бориб, фалон ерда ҳаким Яғфурни топиб ўлдурсангизлар, сизларга қўб инъом ва сийлов берурман», деб. Аларни ҳаким турган горга юборди. Алар горга боргач, аларга ул гулом бача ҳарчанд арганун чалди, наъма таъсир қилмади.

Алқисса, ҳаким Яғфурни ўлдуруб бошини олиб, вазирни қошига олиб келдилар. Тўра айтгон сўзига афсус еди, фойда бермади. Вазир тўрага бош-оёғ хилъат бериб, доим ўзига рафиқ тутар эрди. Неча кун ва неча замон ўтгандин кейин, шаҳр ичра пақора-барабан уч қунагача чолдилар. Тўра сўрдик, бу нимадур? Айдилар, бу кунлар байрам кунидур, ҳар йилда бир мартаба

Маликаи Оқшайх одамларга ўзини кўриниш берур. Бу иш саратонни аввалида эрди. Ўшул вақт ҳазрат Исо алайҳис саломга дор қилгон эрди. Вазир бормоқ бўлди. Тўра айди: «Мени ҳам бирга олиб боринг». Вазир қабул қилди. Эртасига Маликаи Оқшайхни ўрдасига келдилар. Барча кўриниш хонага келиб турурлар. Анда булоглардин сув чиқиб, ариғларда оқиб борур. Вазир тўрани қўйиб, илғари борди, соатидин кейин, ҳарам саридин неча гўзал, яъни неча чиройлик чўрилар чиқиб, кийган либослари оқ, қулоқларида булок ани орқасидин яна неча нозик адо қизлар, қўлларида тароғ, сочларини тараб, кўзлари чироғ каби ёниб, ҳар тарафга қараб келурлар. Андин кейин яна неча қизлар, кийганлари кимхоф била қирмиз, жилва қилуб, кўрганларни Мажнун каби телва қилуб келар эрдилар. Бир замондин кейин овози келаверди, «кўтар, кўтар», деб. Кўрсаким, юз қул, олтун фўта белларида муъофа қўлларида кўтариб келур. Муъофа узра Маликаи Оқшайх келурким, ҳайҳат юз узра йкки кокили муросаъ, бошида жиға узра тож, белинда олтун камар била яроғи, юзи лаъл каби, кўзлари чўлфондек, тишлари дўрдек, лаблари маржондек, ҳилол каби қоши барча кўзни хира қилур эрди. Юзини қуёшини барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишлаб, муҳаббат денгизига ғарқ бўлдилар. Андин кейин уч юз қул, қўлларида қилич кўтаргон, яна юз қул, қўлларида тўфангча, яна юз қулбача қўлларида тос, келурлар. Барча бирдан маликага сажда қилдилар. Илло, тўра сажда қилмади. Малика тахт узра ўлтуруб, вазирдин сўрдики, бу йигит қайдин келгондур, менга сажда қилмади. Вазир анга тўрани наслини маълум қилди. Андин кейин малика тўрани қошига чорлади. Тўра тавозеъ била маликани олдиға борди. Малика тўрадин ҳар тарафдин сўз сўрди, бир-бир анга жавоб берди. Андин кейин айди: «Эй йигит, бизға нечук сажда қилмадинг». Тўра айди: бизни шаъриятимизда худодин бошқага сажда мамнуъдур. Шул сўз узра бир киши келуб, маликага саждаи ибодат келтуруб, бир нимарса деди. Филҳол, малика ўрнидин туруб эрди, барча умаро, вузаро била беклар ўрниларидин турдилар. Лекин ҳеч ким гафурмади, соатидин кейин эшикдин бир жамоъа қора кийганлар келуб маликага сажда қилдилар. Андин кейин тўрт киши бир сандуқни кўтариб келдилар. Малика барчалари анга қараб етти мартаба сажда қилдилар. Ул қора кийган жамоъа барчадин юқори чиқиб ўлтурдилар, узгалар ўлтурмай, қараб турдилар. Тўра тилмочдин сўрди: булар кимдур, бу сандуқ ичра нима бордур? Тилмоч айди: «Булар ўрус муллоларидур, бу сандуқ ичра Исо пайгамбар алайҳис саломни маркабларини туёқи бордур, булар ҳазрат Исони ҳудони ўғли дерлар. Наузибиллоҳ мин залика, ўрус муллолари айди: «Нечук бу йигит сандуқга сажда қилмайдур, холо, сажда қилсун, бўлмаса ўлдурурмиз». Тўра айди: бизни динимиз ҳақдур, алар бирла мунозара ва муноқаша қилурман, агар менга ғолиб келса, қабул қилай. Ўрусларни улуғларини қўби араб тилини билур эрди, тўра ҳам толиби илм эрди. Ўрус муллолари айди: «Исо ибн Оллодур». Тўра айди: Абдуллодур. Охир ўрус муллоси айди: «Икковимиз ибодатхонаи азим мақомиким тобути Исо андадур,

анга борурмиз, қоида шулким, икки киши даъво қилуб ул жойга борса, ҳар кимни сўзи ботил бўлса, голиб бўлур». Тўра таваккални таңгрига қилуб, қабул қилди. Вазир айди: «Эй меҳмон келгил, замонасозлик учун бу туёқга сажда қилуб, омон топгил». Тўра қабул қилмади, икковлари чиқиб, ўшал мазкур ибодатхонага келдилар. Тўра бир чаккага бориб, намоз ўқуди. Ўрус муллоси иккала оёғини занжирга осиб, бошини паст қилуб, Инжил ўқуди. Одамлар эшикни беркитиб кетдилар. Ярим кеча эрдиким, ибодатхонани шифидин яшиндек яшнаб чиқуб бир яроғ келуб, ўрус муллосини уруб, калласини танасидин жудо қилди. Тўра қўрқуб, кейин билдиким, албатта дини Муҳаммад ҳақдур. Эртасига барча ўруслар келуб, ўликни олиб Маликаи Оқшайхни қошига келтурдилар. Баъзилар айдилар, ибодатхонани қондаси ғуноҳкор голиб бўлар эрди, мун бу Муҳаммадий йигит ўлдурғон, деб тўрани ҳам ўлдурмоқга бўйурдилар. Шул вақт узра гало-ғулу пайдо бўлуб, бир жамоъа кўрк кийган одамлар келдилар. Алар куна сувиға қоровул эрдилар. Ул куна суйи шундоғ эрдиким, мақоми ҳаво совук бўлгонда бир қиз билан бир ўғулни топиб, ани ора бериб, ясотиб, кўрук отларга миниб, зибак конига бориб, қудук ёқасида туруб, «Зибак» деб қичқирурлар. Ул зибак ўғул ё қиз бўлса, анга ошиқдур, печук анинг асли ҳазрат Одам Ато алайҳис саломни нутфаларидин эрди, ўшал қоровуллар боргунча йўлларини қазиб, ҳар ерга чуқур қилуб, борур эрдилар. Кон тефасига бориб, ким қичқирса қиз ё ўғул зибак юмалануб, ўшул қичқирган кишини олиб кетар эрди. Агар одамни олиб кетолмаса, анинг қути йўқ деб, зибакни олмас эрди. Қоровуллар ҳар ерда чуқурда қолгон куна сувини йигиб олур эрдилар. Ул вақт кишини ўртаси бўлур эрди.

Алқисса, тўрани зибак конига олиб бордилар. Тўра айди: «Ишпооллоҳ, умидим бор, куна суйи мани ғарқ қилолмас». Андин кейин, тўра бориб, «Зибак» деб қичқируб қочти. Куна суйи мавж уруб чиқиб, тўрага етиб, тортиб олиб кетаверди. Тўра хайрон бўлуб, яратганга муножот қилди.

Н а з м:

*Муножотим қабул этгил, илоҳим,
Яратганим, эгамсан, подшоҳим.
Манга бул дам ўзунг раҳм айла, ё раб,
Кечургил ёзуқим, бўлса ғуноҳим.*

Ногоҳ ўшал қаландари, сочлари белига тушган киши келуб, қўлида шиша ичра бир нимарсани тўрани устига тўкти. Зибаклар бўлунуб, қути кетиб, олиб кетолмади. Тўра чиқиб қочти. Қоровуллар ҳарчанд қувлаб етолмадилар. Лоилож воқеани келиб Маликаи Оқшайхга айдилар.

Аммо ўшул қаландар тўрани олиб, бир тоғни бағрига келди. Кўрсаким, ҳаким Яғфурни шогирди турур. Тўра сўрди: «Шиша ичра нима бор эрди?». Қаландар айди: «Ул сирка эрди, қотил зибак бўлур, чунки зибак асли шахватдур. Ҳукамо назарида сирка ичмоқ

эркак кишиларга манъдур». Андин кейин, тўрани олдида ул киши имон келтуруб, мусулмон бўлди. Андин кейин бир тарафга равона бўлдилар. Уч кун йўл юргандин кейин бир тўф қора кийган одамлар хотунлар била, ўғул, қиз болаларини олиб, барча ашёларни маркабларга ва таворларга ортиб, йиглаб келурлар. Тўра билдиким, булар ўз юртидин кўчуб, ўзга ерга борурлар. Алар турк тилини билар эрди. Тўра сўрди: «Сизларга нима бўлди?» Алар айди: «Эй йигит, нима ишинг бор?!» Анинг кейинидин яна кўб одамлар келур, аксари деҳқон, экунчи эрди. Аларни беклари ҳам бор эрди, хотун болаларини олиб келурлар. Алардин ҳам тўра сўз сўрди. Алар айди: Шохимиздин қочиб келурмиз, ушбу денгиз ёқосига бегимиз шахр бино қилмоқга борурлар. Тўра подшоҳини жиловин ушлаб, айди: «Эй бегим афандим, қайга борурсиз, булар нечук йиғларлар?» Ул айди: «Эй йигит, мени отим Машғотносийдур, шахри Булғорни беги бўлурман, булар булгор халқидурлар, холо, неча вақтдин бери кеча бўлса, тўп-тўп, жамоъа-жамоъа ҳаво юзасида либослари қора халқ келурлар, остиларида от, қўлларида қилич, саф боғлаб, бир-бири била жанг қилурлар, олам гавгога тўлур, ҳар кеча неча-неча минг ўку яроғ тегиб, ер узра йиқилиб ўлурлар. Анинг ўликини қошига борсак, гойиб бўлур».

Тўра айди: «Эй бегим, алар асокири жиндур. Сизларни шахрингизни жанггоҳ қилубдурлар. Алар аскар ора жайфи жанг қилурлар, яна йўқ бўлуб кетурлар». Яна тўра айди: «Мен Амир Темурни ўғлидурман, агар сизлар мусулмон бўлсангиз, ўшул балони сизларни бошингиздин дафъ қилурман». Алар айди: «Сен бир кеча ул жойга бориб ухлагил, қайтуб келгил, сўзингни қабул қилурмиз». Тўра андин кейин дев-париларни ривоятини қилуб, бир ерга осиб, ўзи ул кеча Булғорда бўлди. Кўрдиким, икки жамоъа халқ анда пайдо бўлдилар. Бири сафни Маширик тарафда ораста қилдилар ва бири Мағриб тарафда саф тузиб, барчаларини бўйлари қисқа, қўлларида яроғ, олам шавқунга тўлуб, урушмоқга муқайяд бўлдилар. Тонг отқунча тўра тамошода бўлди. Тонгласи ҳаким қаландар била яна ривоят айтиб айди: «Эй жинлар, билинг Булғор эли мусулмон бўлдилар, дини ҳақни топдилар, сизлардин аларга зарар тегса, лаънати оллога гирифтор бўлурсизлар». Ўшул кеча келуб андин кейин сира келмадилар. Тўра аларга севунчи деб яхши хабар берди.

Алқисса, булгор эли маконларини топуб қарор олдилар. Барчалари аҳли мусулмондин бўлуб, шахар ичра масжидлар бино қилдилар. Ровий дерким, ул ривоят хануз ғилоф ичрадур. Тўра неча кун ул ерда бўлди, кўрсаким, оқшом бўлгоч, шафақ гойиб бўлмай, субҳ зоҳир ўлур. Тўра анинг кайфиятини сўрди. Алар айди: саратон бўлгоч, бизларга кечаси бир соатдин зиёда бўлмас. Тўра ўз кўнглида айди, ушбу шафақ била қуёш кайфиятини билмоқ орзусида бўлуб, аларга сиррини айди. Анда бир олим, етук киши айди: «Бу шафақни малик Искандар Зулқарнайн ҳазратлари кўргандурлар, анинг рисоласи мендадур», деб тўрага берди. Ҳар ерда ташвишда бўлсанг, бу рисолага назар қилгил, барча ишинг фатх ўлунур. Тўра от уара рокиб бўлуб, неча кундин кейин бир улур

тўқайга келдилар, етти киши булгордин тўрага йўлдош бўлуб эрди. тўсатдин тўқайдин илонлар чиқиб, ул етти кишини ўлдуруб еди. Тўра қочиб бир йиғоч узра чиқди. Андин кейин, ёввойи такалар келуб, илонларни тутуб еди. Тўра у такани бирини милтиқ бида уруб, кабоб қилуб еди, кейин рисолага назар қилди. Дебдурким, бу тўқайни фалон еридин ўтсанг, муқобилида тоғ кўринур, ул тоғни манглайингга олиб юргил. тоғдин ўтсанг, анда бениҳоят қўй ва йилқилар бордур. Андин кейин тўра ул тоғдин ўтти, кўрсаким, беадад ва бениҳоят қўйлар ва йилқилар бор. Аммо ул ерда ҳеч одам кўрунмади. Қуёш даражаси ҳамални йиғирманчисига етиб эрди. гўё совуқни зиёдалиқи далв даражасидин ҳам зиёда эрди, кўрсаким, ҳар ердин тутун ҳавога ўролуб чиқаду. Тўра айди: «албатта бул ерда одам бор», деб. Ахтариб бир жарга тушти. Совуқни зўрликидин ўлмакга яқин етиб эрди, жар ичра бир эшикни кўруб, тўра келуб ўшул эшикни урди. Биров келуб эшикни очти, тўра киргоч, яна беркитти. Кўрсаким, ерни остига қават-қават уйлари тартиб бергондур, гўё бир шаҳр қилубдур, уйлариини ҳар қаеридин ҳавога тешук қўйгон эрди. Аларни таъмаси тева ва йилқи, қўй ва сигирни сути эрди, кийумлари жуидин чакмон эрди. Тўрани подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Подшоҳини эғни ҳам чакмон эрди, тўра сўрди: «Сизлар қандай одамсизлар?» Алар айди: «Бизлар ҳам ўрусга тобеъдурмиз». Алар айди: «Бизни юртимиз барча юртдин яхшироқдур, мундин илгари шаҳр йўқтур, бизлар қуёшга қарармиз, жавза даражасига келгонда ер юзига чиқармиз, уч ойдин кейин қуёш суибула даражасига келгонда яна бу ер ичра кирурмиз. Тўқуз ой мунда бўлурмиз. Ушбу равишда тириклик қилуб, умр ўтказурмиз. Ҳар киши қиш фаслида бул ердин ер юзига чиқса совуқни касридин ҳалокатга етгай, қачон кўклам фасли бўлуб, ёз бўлса, бул ердин, чиққаймиз. Аввалги замонда бизлар Булгорга борур эдук. Йўлларимизга илонлар пайдо бўлуб, анга бормоқ мунқатиъ бўлди». Яна тўрага айдилар: «Эй йигит, сен ул макондин нечук ўттунг?». Тўра аларга воқеани баён қилди. Тўра айди: «Сизлар қайси диндадурсизлар?». Алар айди: «Бизларни тириклигимиз ўт бирлан, анинг учун ўтга топинурмиз». Тўра таажжуб бармоқин тишлади. Тўра аларга айди: «Мени ораум шафақ голиб бўлгон маконга томоша қилмоқ учун борурман». Алар айди: ул ерга бормоқни имкони йўқтур, бул ердин анга бир ой йўл юргондин кейин зулматга борур. Йўлларини тамоми хатардур, ул мақомда олти ой қуёш кўрунмайин, зулмот бўлур, яна олти ой қуёш заҳир бўлуб, равшанлиқда бўлур. Ҳар вақт қуёш буржи ҳамалга келса, ул жазирама кундузига мубаддал бўлур. Қачон буржи мезонга борса, қуёш паст тушуб, кечаси бўлур, нечукким, йўлда бир улуг тоғ бор, андин ўтмак кўб мушкулдур. Ул тоғни соясиди ул жазира олти ойғача зулмотда қолур.

Алқисса, тўра аларга, мусулмон бўлунглар, деди. Алар айди: агар бизлар кофир бўлсак ҳам, бир гина қилсак балога мубтало бўлурмиз. Ҳар вақт бизлардин бир киши гина қилса, барчамизга ани касофати уруб, бизларга офат тегуб, сариг бўлурмиз, яна қизил бўлуб андин кейин қорайуб ҳалок бўлурмиз. Лекин ушoқ

болаларимиз улмаслар, камолотга етуб, биз каби бўлурлар. Тўра хайрат бармоқин тишлади. Тўра хотун олмоқ учун алардин қиз талаб қилди. Аларни улдуги айди: мени қизим бор, сенга бергайман ва, илло, гуноҳ қилмагайсан. Тўра қабул қилди. Қизини ақдига олиб, мусулмон қилди. Неча кун анда бўлди. Аларни таъоми тувор ва улоғ этидин ўзга нимарса йўқ эрди. Тўра анга бул тараф шаҳрларини турлу-турлу лазиз таъомларидин сўзлаб, таъриф қилди. Бу сўз анга манзур бўлмай, тўрани олдиға бир табақда тезак келтуруб қўйди, ишорат шунга бўлдики, яъни ҳар нимарсани охири нажосатдур. Муни кўруб, тўрани аччиғи зиёда бўлуб, газаб ўтиға ёниб, қилич бирла уруб қизни ҳалок қилди. Ул замон ул одамлар барчаси қора кийуб, тўраға келуб айдилар: «Эй йигит, воқиф ва огоҳ бўлгил, ҳозир бизларни бошимизга бало келурға сабаб бўлдинг». Тўра қилғон ишиға армон қилиб йиғлади. Айди: «Мени ўлдуринг, чунки сизлардин бало дафъ бўлсун». Алар айдилар: «Сени ўлдурсак, ўғлонларимизгача қолмай ўлур». Аларға бало келурда нишонаси бул эрдиким, аввал, ёққан оловлари ўчуб қолди, андин кейин туслари саргайиб, сўнгра қизариб, андин кейин қорайиб барчалари бирдан ўлдилар. Болалар ёп қолиб, барчаси йиғлаб, фиғон қила бошлади. Тўра аларни йиғиларига тоқат қилолмай, хайрат денгизига ғарқ бўлуб, ўзини олиб сахроға чиқти. Бир йиғоч остиға бориб эрди, бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди, кўрсаким, бир жамоъа хайбатлиқ маҳлук келур, сурати одамға ўхшаш, қоринлари ниҳоятда катта. Алардин кўрқуб, тўра йиғоч узра чиқти. Алар келиб, ўлган ўлуқларини еб, бир дамда тамом қилди. Тўра аларни кўруб, дарақ-дарақ титраб, хайрон бўлуб қолди. Андин кейин ушоқ болаларға қасд қилди. Анда тўра таангри таолоға муножот қилуб, айди: «Эй яратган парвардигорим, ушбу болаларни ўз наноҳингда сақлагил, буларни авлоди манқатигъ бўлмасун». Андин кейин яна чанг-тўзон кўрунди. Бир элат одам келур, барчалари оқ кийумлук, мингавлари буз от, бир турфа зотларким, бошларида саллафешлари қўйулғон, мисвоқлар осилғон. От бағрида қумғонларда тўла сув, мусалло, яъни жойнамозларини бўйниларига ташлагон. Келуб ул маҳлукларни ўлдурла бошладилар, қанчаси ҳалок бўлуб, қолғонлари қочиб кеттилар. Андин кейин тўра олдиға келуб, кишини ноҳақ ўлдурғон сенму деб боғлаб олиб кеттилар. Ўз шаҳрларига олиб бордилар. Анда одамлар ниҳоятда қўб. Шаҳрларини минг дарвозаси бор эрди, кўрсаким, урамларда олтун тўда-тўда ётур. Бозорларини кўрдиким, кеча-кундуз дўкон, лапчалари очуқ турур. Кимсаға нимарса керак бўлса, баҳосига яраша пул бериб олғай эрди. Лекин дўконлар ичра эгаси йўқ эрди. Аларни хотунлари тугса йиғлаб, агар бирлари ўлса, кулар эрди. Ховли ва уйларини эшики йўқ эрди. Мозористонлари яқин, масжидлари узоқ эрди. Тўрани тутуб, подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Кўрсаким, икки киши подшоҳни боши узра қилич яланг қилуб турурлар, айтурлар: «Эй султон афандим, адолат ила сўргил, бўлмаса ҳалок бўлдурсан», дерлар. Анда султон тўраға айди: «сен кишини ноҳақ ўлдурдингму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани ўлдурмоқға ҳукм қилди. Жаллод келуб тўрани

ўлдурмоқга ҳаракат қилгон вақтида, тўра айдики, «ла илоҳа ulla-
лоҳу, Муҳаммадур росувлуллоҳ»¹. Муҳаммаднинг муборақ отларини
эшитгач, филҳол, барчалари бирдан ўринларидини туруб, таъзим
била саволат юбордилар. Айдилар: «Эй йигит, сен Муҳаммад
умматларидиниму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани
бойлукларини ешиб, айдилар, шаърияти Муҳаммадга шерикдин
ўзгага тавба лозимдур, деб. Тўрага тавба бердилар. Тўра чин
этиқод била тавба қилди. Тўра аларни кирдорини сўраб билдиким,
Мусо пайгамбар алайҳи салом замонларида буларни дуоин хайр
қилгон эрдилар. Анинг учун алар халқни кўзидин гойиб бўлуб, бир
соатда Мағрибдин Машриқга борур эрдилар. Хотунлари тугса, ул
болани кўруб йиғлаб айтур эрдилар, эй бола, дуёён ғаддорга нега
келдинг, яна бировлари ўлса кўлуб айтур эрдилар, бу дуёён нўр
жафодин қутулдинг. Масжидга узоқга борур эрдилар, нечук,
масжид узоқ бўлса, анга боргунча кўб савоб ҳосил бўлгай, деб.
Мозористонлари яқинлиги, нечук анга ибрат деб назар қилар
эрдилар. Уйларини эшики йўқлиги, нечук, ул элда хиёнатчи ўғри
киши йўқ эрди.

Ахборда келтурурларким, ушбу каби икки шахр бордур.
Бирини Жобулқо ва бирини Жобулсо атарлар: Андин кейин тўрага
айттилар, сен қайдин келдинг? Тўра айди: «Туркистон вилоятларини
ва Самарқанддин келдим». Алар айди: «Бизлар сайр қилуб, ул
юртларга бориб эрдук, рижол ул гойиб имдоди била бизларин
Амир Темур кўруб эрди». Андин кейин тўра Амир Темурни ўғли
бўлурмен деб, шафақни гойиб бўлмоғини, ани томошасига
келмоғини воқеасини айтиб, анинг сиррини сўрди. Алар айди:
бизлар ул жазирага кўб борурмиз, анинг сабаби булким, фалак огир
шифи тегирмон тоғи каби доим айланур, шимол тарафи баланд ва
жануб тарафи паст тўрур. Шимол тарафидаги Қоф тоғи фалакга
муттазил бўлур. Қуёш паст тушгач, тоғни орқаси қоронғуга
мубаддил бўлур. Ёз фаслида қуёш тоғни орқасига ўтса ҳам
равшанлигини асари кетмагай. Шул сабабдин, Булғор шаҳрида
кечаси бир соат бўлур.

Алқисса, тўра аларни имдоди бирла жазираларни кўрди. Андин
қайтиб, Булғорга келди, энди мун Булғорга қўйуб, Амир Темур
Соҳибқирондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО САЙФУДДИН ИБН АМИР ЧОКУ МАЛИКАИ ОҚШАЙХНИ ПУДИЙ ДЕГАН ВАЗИРИ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛГОННИ БАЕНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон Қорақурум шаҳридин ўтуб,
ўрусни кўб шахрларини олиб, Московга яқин келгонда Маликаи
Оқшайх Пудий вазирига юз минг кишини қўшуб Амир Соҳибқирон
жангига юборди. Бул тарафдин Мирзо Сайфуддин тўра Амир

¹ Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

Соҳибқирондин фотиҳа олиб, қирқ минг аскар бирла етти кун йўл юруб, андин кейин бир тоғни устига чиқтилар. Ул тоғни Мирим тоғи атар эрдилар. Қоровуллар хабар бердиким, тоғни бағрида Пудий юз минг аскар бирла келуб, ётибдур. Бул тарафдин Пудий ҳам хабар тоғиб, аскарларини сойни ичига қўйуб, атрофини қўрғондек қилиб ўзи чодирини тоғни устига тикиб ўлтурди. Андин кейин Амир Соҳибқиронни қўшуларини кўрди. Кўрсаким, ўн бир байроқ тикувлиқ кўринур. Пудий билдиким, бу қўшуларни бошлиғи ўн бир кишидур.

Мирзо Сайфуддин тўра ҳам аскарига буюрдиким, атрофга хандақ яғни чуқур қовлашлар. Андин кейин аскарлар хандақ қавладилар. Мирзо Сайфуддин сипоҳларга айдиким, мендин ижозатсиз жангга бормагайсизлар. Аммо Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, уч кунгача буржи саратонда толеъи кўб қўйидур. Мирзо Сайфуддин ҳам қуръа солиб кўрсаким, толеъини қавс даражасида топти, заифдур. Пудий, филхол, қўшулари бирла жанг қилмоқга отланди. Мирзо Сайфуддин тўра аскарини, жанг қилманглар, деб қайтарди. Андин кейин ўрусни тўралари соллотларини олиб, урушмоқ учун майдонга кирдилар, қўб тавакқуф қилдилар, ҳеч киши Мирзо Сайфуддин тўра тарафдин майдонга кирмадилар. Чунки, Мирзо Сайфуддин айтиб эрдиким, жанг қилголи борманглар, деб. Андин кейин уч кунгача ўрус аскарлари мубориз талаб қилди. Мирзо Сайфуддин тўра ҳар кун, бутун сабр қилинг, дер эрдилар.

Алқисса, Мирзо Сайфуддин кавокибни кўрдиким, саъдга келибдур. Андин кейин Мирзо Сайфуддин сипоҳларга буюрдиким, отлансун. Филхол, аскарлар отлануб яшил байроқларни кўтардилар. Пудий ҳам қуръа ташлаб, толеъини кўрдиким, етти кун наҳсдур. Ҳарчи қўйдиким, соллотлар қўзғолмасун, деб. Чигатой сипоҳлари майдонга кириб, ўрус аскарларини мубориз талаб қилдилар. Етти кунгача ҳеч киши келмади. Андин кейин Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, толеъи буржи мезонга келиб, қуён даражаси саъди акбарга келибдур. Яна мирзо Сайфуддин қуръа солиб, буржи қавсда зуҳал даражасида ўзини кўрди. «Қавс уйи сувдур», деб мирзо Сайфуддин тўра тавакқуфда бўлуб эрди, андин кейин Пудий отланди. Олти тарафдин бирдан от қўйдилар. Ўрусни соллотлари беш кунгача гавго ва талотўн қилиб, хандақ ёқасида бўлдилар. Беш кундин кейин Мирзо Сайфуддин тўра ҳикматда кўрдиким, толъеи саъди акбарга келибдур. Чигатой сипоҳлари аҳд қилдиким, бу кун Пудийни баргоҳига бостурурмиз. Андин кейин кўрдиларким, ўрус сипоҳлари барчаси қуш борму ё қўй борму қорамол борму Пудийни амри бирла сўйиб турдилар. Анда билдиларким, ўрус аскарини қони тўкузур. Пудий хоҳласаким, соллотларни қайтарса. Чигатой аскарлари Мирзо Сайфуддин тўрани амри бирла яёв бўлдилар. Ул кун ўруслар аскарни бирла Чигатой аскарлари аралаш бўлуб қолдилар.

Алқисса, урушмай, яна қайттилар. Бу сифатда қирқ кун ўтти. Ул кун сафар ойини йигирманчиси балиғ йили эрди, Мирзо Сайфуддин толеъини кўрдиким, қамар буржи асадга келиб, қирон бўлубдур, умид қилиб, ўз кўнглида дедиким, агар жирми қамар

куйса, хавф ўрус жамоъасига бўлса керак, нечукким, ул қамар аларга муқорин эрди, агар жирми заҳира куйса, ул Туркистонга муқориндур. Ўшал кун кечаси иккала юлдуз қирон бўлур деб, иккала ҳаким ул кун таваққуф қилдилар. Аммо иккала қўшунини ўртасида бир булог бор эрди, андин бошқа ерда сув йўқ эрди. Ул булог ёқасида бир ўзбак бирла бир ўрус бир-бирини мазақ қилди. Ўрус муни сўкти, бу ўрусни урди. Ўрус ўз тилида шавқун солиб, аскарларини чақирди, ўрусдин бир нечаси келиб, ўзбакни урдилар. Бул ҳам дод деб, чигатой аскарларини чақирди. Аскарлар бориб икки-уч ўрусни ўлдурдилар. Андин кейин ўруслар қочиб яна қайтиб келиб бир-бирларини ўлдура бошладилар. Ул вақт мирзо Сайфуддин тўра чодир ичра ёлғуз ўзи устурлобни олдиға қўйиб, юлдузларни қиронини мушоҳада қилиб ўлтуруб эрди. Аммо Пудий ҳам толёғига қараб эрди, кўрдиким, ўшул замон жирми зоҳира куйди. Филҳол, Пудийни аскарлари шавқ-завқ бирла яроғ-аслаҳасиз шавқун солиб чиқти. Гавго қўзғолди, Андин кейин Чигатой аскарлари ва синоҳлари тобу тоқат қилолмай, мирзо Сайфуддинни олдиға кирдилар. Кўрсаларким, устурлобга қараб ўлтурубдур. Синоҳларга айдиким, филҳол, ўрус бирла жанг қилманглар. Мирзо Сайфуддин тўрани сўзига беклар ва синоҳларни аччиги келиб, қўлидин устурлобни олиб, ерга урдилар. Бирдан синоҳлар отларига миниб, қўлларида қиличларини яланғоч қилиб, ўзларини ўрус аскарига андоғ урдиларким, жанг-туфроқ фалакға ўрнаб, қуёш кўздин ғойиб бўлуб, биров-бировларини кўролмай, ўзбаклар югуруб, ўруслар бўридек бўкуруб, андоғ уруш бўлдиким, икки тарафдин ўлуқлар ханнотлар қофидек тўп-тўп бўлуб қолаверди. Қазо вагончилари ул юкларни адам реълиға юбораверди, жасад қафасидин руҳ тўтисини малик ул мавт ўз элиға юбораверди, тана фолизидин калла ҳандалағи узилиб, тан фалағи чўзилиб, ҳар сойда ётаверди, қонлари жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, бул тарафдин мусулмонлар ул тарафдин ўруслар икки тараф бир-бири бирла андоғ уруш қилдиларким, тил ани сўзлаёлмай лол, қалам ани битолмай пол, мундоғ ишларни кўб кўрди бу фалаки Зол, йўқ киши деса бу ишинг увол, қўй бу ишдин уёт ҳам уёл, бу қандай ҳол, нечук аҳвол?!

Алқисса, мирзо Сайфуддин тўра ҳам мажруҳ бўлуб қочмоқға юз қўйди, мусулмонлар аскаринин қирқ минг кишинин беш минг киши қолдилар. Ўруслардин ҳам бениҳоят ўлди. Андин кейин мирзо Сайфуддин тўра келиб, воқеани Амир Соҳибқиронга баён қилди. Аммо Пудий бирла Амир Соҳибқиронни олислиғи етти кунлиқ йўл эрди. Амир Соҳибқирон ҳеч гапурмадилар. Анда мулло Чингизий деган бор эрдиким, мулло Саккокийни шогирди эрди, асли оти Абдулла эрди, Бадахшондин чиққон эрди, илми жафарга кўб стук эрди. Дарҳол ўрнидин туруб, ер ўнуф, таъзим бирла Амир Соҳибқиронга арз қилиб, айдиким, эй Амир Соҳибқирон афандим, менга ижозат берсангиз, бориб Пудий бирла жанг қилсам. Амир қабул қилуб, ўтуз минг аскарини ва қанча аҳли ҳикмат доноларни анга ҳамроҳ қилиб юбордилар, буларга аскарбоши Атламиш

баходур эрди. Аскарлар нақора, барабанларни чолиб, Пудийни тарафига қараб юруш қилдилар. Тезлик бирла Мирим тоғига етиб келдилар. Мулло Чингиз бир тоғ ичра кириб илми жафарга муқайяд бўлди, тузсиз таъом еб ҳайвонотни этини емай, печа кун ул ҳолда бўлди. Атламиш баходур қўшун бирла мирзо Сайфуддин қилгон хандақга келиб, ёвга муқобил бўлуб, эътимодни аввал худо таолога, иккинчи мулло Чингизга қилиб, саф ораста қилиб, нақора, барабанларни тартиб бериб, андин кейин яшил байроқ, қўтос байроқларни тикиб Пудий бирла жанг қилдилар. Неча кеча ва неча кун жанг қилиб, охир голиб келдилар. Бир кун Пудийни ўгли хандақ ёқосига келуб, Атламиш баходурга қараб ўқ отти. Баходурга ўқ келиб тегиб, андак жароҳатлануб, андин кейин Пудийни ўглини қилич бирла уруб, ҳалок қилди. Пудий ўглини ўлганини кўруб, қўб йиглади. Андин кейин ўн минг аскар бирла ўглини ўлигини олиб кетти. Андин кейин Пудий ғайрат ўтига ёниб, ҳарчанд соллот, аскарларини мусулмонлар бирла жанг қилмоқга юборур эрди, мағлуб бўлуб қайтар эрди. Пудий таажжубда бўлуб, бир кечаси тоғ узра чиқти. Кўрсаким, бир ерда ўтни шуъласи кўрунур, анга ёлғуз ўзи келуб қарадиким, бир киши гор ичра ўлтуруб, етти хатни давра қилиб, тартиб қўйубдур, ўқуб-ўқуб, нафас урса, нуқталар тебранур, андин кейин тоғқа ишорат қилса, гоҳ-гоҳ тоғ кўзголур. Пудий илми ҳикмат бирла билдиким, эрта туш вақтигача ўрусларни устига тоғни ташлагай. Андин кейин Пудий, филҳол, келиб, тамоми молларини ташлаб, қўшунларини қочурди. Пудийни бу қилгон ишини кўруб, оломонлар молларни олмоқга бордилар. Ҳарчанд Атламиш баходур борманглар деб қайтарди, бўлмади. Ҳануз молларни олиб тугатганлари йўқ эрди, ўруслар узокдин қараб туруб эрди, тўсатдин тарақа-туруқ овози чиқиб, ул тоғ ажралиб, Чигатой аскарини устига тушти, бирдан йиғирма минг киши ҳалокат тоғини остида қолиб, адам саҳросига юз қўйдилар. Бу аҳволни Пудийни аскарни кўруб, бирдан от қўйди. Яна беш минг кишига яқин ҳалок бўлдилар. Андин кейин Мулло Чингиз гордин чиқиб ҳайрон, саросима бўлуб, Атламиш баходур бирла қочиб Амир Соҳибқиронни олдига келдилар. Воқеани бир-бир баён қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «Эй ҳақимлар, илми ҳикматларинг сипогарчиликни бир тадбирини олдида ҳеч нимарсага арзимайдур», деб. Амир Темур Соҳибқирон газаб ўтига ёниб, жарчиларга буюрдиларки, ҳар ерда карнайчи, сурнайчи, нақорачи бўлса, келтуринглар.

Ровийлар андог ривоят қилурларким, ўшал кунни йиғирма минг нақорачи, ўн минг найчи, тўрт минг сурнайчи йиғилдилар. Андин кейин амирни буйруқи бирла тўрт минг қорамонни сўйуб, терисини саноч қилуб, офтобга қўйдилар. Қурутуб, ичига майда тошни тўлғиздилар. Ўнг минг аскарни қўлига ани тошшурдилар. Алар қўшун олдида териларни сургаб боравердилар. Андин кейин яна ҳар киши отига икки боғдин шох, ўтинни сургатдилар. Анинг орқасидин сурнайчилар, карнайчилар ва нақорачилар машоқларини келтуруб, созларини чолиб боравердилар. Амир Соҳибқирон ҳам масаллаҳ ва мукамал бўлуб, умаро вузаролар бирла буларни

кейиндин юрдилар. Тўзонлар ҳавога ўриаб, биров-бировларини кўролмай қолдилар. Беклар айди: «Бу созчилар жангни уддасидин чиқолмаслар, мабодо, бу ишга қабоҳат юзланмасун?» Амир Соҳибқирон айдилар: таваккал яратганин ўзига: Лекин андог гуло-гули пайдо бўлдим, бу овозаларин тоғу саҳродаги жопу-ворлар эшитиб, ҳар тарафга қочар эрди, ҳаводаги қушлар гангираб ерга тушар эрди, бир-бирларини сўзларини асло эшитмас эрдилар. Овозлари фалакка етиб, малонклар қулогини беркитиб, таажжуб бармоқин тишлар эрдилар, оламда юрган дев-парилар муни кўруб, кўркүб, ўзларини ҳайрат денгизига урар эрдилар.

Ул минг аскар ҳўкузларин терисини ерларга сургаб, Пудийни аскарига яқин еттилар. Пудийни аскарларига ваҳима тушитиким, кўркүвдин жонлари ҳалқумларига етушти, бирдан барчалари қоча бошладилар. Ун минг аскар неча минг ўрусларин ўлдираверди. Андин кейин Пудий тоқат қилолмай, ул ҳам қочти. Чигатой ўроқчилари ўрус бугдойларини андог ўрдиким, бир дамда хирмонга йиғиб, ҳўкизларин териси бирла пинҳон қилдилар. Ул бугдойларин фалокат деҳқони ун қилмоқга адам тегирмонига юборди. Ушбу тадбир бурла Соҳибқирон ўрус қўшунларига шикаст берганларига беклар офарин қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Мирим тоғини остига келиб, тамоми сипоҳларини жамъ қилдилар. Аммо Пудий қочиб бориб, воқеани Маликаи Оқшайхга баён қилди. Аммо Пудий маликага ошиқ эрди. Бир кун пинҳоний маликага хат қилиб юборди, айдиким, мен сенга ошиқдурман, мени қабул қилгил, бўлмаса сени Амир Темур келиб олғай. Андин кейин малика бу сўзини эшитиб ғазабда бўлүб, аччиги келиб, ва лекин, ул ҳам пинҳоний хат қилиб юборди, келесун деб. Пудий маликани макрини билмай, шахватга мубтало бўлүб, кўзи қонга тўлиб, ақли қочиб, маликани олдиға келди. Филҳол, қулларига буюриб, барча аъзосига жароҳат солиб, сандуқни ичига олиб, беркитиб, кечаси бирла саҳроға олиб чиқиб, бир ерга кўмдилар. Малика бу ишни кишиға изҳор қилдурмади. Ани ўруснинг мужикларидин бири кўруб, ул сандуқни кўмган еридин, дунё ҳаёл қилиб, ковлаб олиб уйига келтурди. Андин кейин ичини очиб кўрсаким, одам ётибдур, мужик ҳайрон бўлди. Лекин Пудий тирик эрди, ул мужикга Пудий айдики, агар сенга дунё керак бўлса, мени тарбият қилгил, сенга кўб-кўб олтун бергайман. Андин кейин ул мужик Пудийни тарбият қилаверди. Неча кун ва неча замондин кейин Пудий соғайиб, салим ало аъзо бўлди.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон ўрусни кўб шаҳарларини олиб, Москов шаҳрига яқин еттилар. Аммо Пудий ўрнидин туруб, Чигатой қўшунига келиб, мулло Чингизийини ахтариб топти, ани олдида мирзо Сайфуддин ҳам бор эрди. Иккови илми нужум мунозарасида эрди. Пудий ҳам форсий ва туркий, неча тилларин билар эрди. Андин кейин ўзи эшикда туруб, бир қулга айди: мулло Чингизийға бориб, Пудий келди, дегил. Андин кейин қул кириб, воқеани мулло Чингизийға баён қилди. Мулло Чингизий имтиҳон қилмоқ учун қулга айдики, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул чиқиб, мулло Чингизий йўқ деди. Андин кейин Пудий ҳайрон

буллуб, қуръасини таппаб, айди: «Мирзо Сайфуддин бирла мулла Чингизий иккови ушбу уйда муқобил ўлтурур, бирини орқаси Машириқга ва бирини орқаси Магрибга қилиб, қарши ўлтурур», деди. Андин кейин қул кириб, бу сўзни баён қилди. Андин кейин Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари бир қўйлак ичра кирдилар. Қулга айдилар, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул Пудийни олдиға чиқиб, йўқ деди. Пудий қуръа солиб, айди: иккови бир қўйлак ичра ёшинибдур. Ала ҳазал-қиёс, ¹ бу сифатда ўзларини етмиш мартаба табдил қилдилар. Пудий ҳамма ишларини тонаверди. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари Пудийни илми нуҷумға етуқлиғига офарин қилдилар. Андин кейин Пудийни чақиртириб олиб кирдилар. Пудийни кўрсаларким, кийими йўқдур, яъни ялангочдур. Андин кейин Пудийға бош-оёғ либос бердилар. Андин кейин, сенга нима бўлди. ярадор бўлубсан, деб сўз сўрдилар. Пудий айди: «майли шахват бўлуб, бу балога мубтало бўлдум», деб бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Пудийни Амир Соҳибқиронни хизматига олиб келдилар. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий иккови кумуш панжарада қолиб, Пудийни олтун панжараға ўтқуздилар. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон таҳорот қилмоққа туриб эрдилар. Анда маҳрамлардин амир Мусо Ҳалойир ўгли Аҳмадбек ҳозир эрди, Амир Аҳмадбекдин мисвокни талаб қилдилар. Ул, филҳол, мисвокни келтуруб берди. Амир хоҳласаларким, оғзиларига мисвокни урса. Пудий мун қўруб, Амирға тиз букиб, таъзим қилиб айди: «Эй Амир афандим, мисвокни маҳрамни қўлиға беринг, аввал уан оғзига солиб, андин кейин сизга берсун». Анда Амир Соҳибқирон, бу қандай сўз?!, — деб мисвокни Аҳмадбекни қўлиға бердилар. Аҳмадбек мисвокни қўлиға олиб дарақ-дарақ титраб, доилож мисвокни оғзига урди. Ўшал замон туси қорайиб, соатидин кейин аъзоси тарса-тарса ёрилиб ҳалок бўлди. Бу ишға Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлади. Андин кейин Пудий айди: «Мен ҳикмат бирла билдим, мисвокни учиға заҳар суркаган эрди».

Дерларким, бу шум отасига ҳам заҳар бериб, ҳалок қилгон эрди, қилмиш-қидирмиш. Бу фалокатни қилиб, ўзи ҳалокатға етти. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар ажнос моллардин ҳаруфи мисвокни адодиға юз йигирма етти қулни, яна юз йигирма етти қорамол ва яна юз йигирма етти тўн, ҳар қайси асбобдин юз йигирма еттини санаб бердилар. Пудий айди: «Эй тақсир афандим, мени жанобингиздин икки талабим бордур. Аввал шулким, мен гайри диндурман, исломни хоҳлаюрман, мўминлар диниға кирсам, иккинчи талабим шулки, агар сиз Московни олсангиз, Маликаи Оқшайхни менга бергайсиз». Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Шуш он қоровуллар келиб, хабар бердилар ёв келяити деб. Дарҳол чиқиб қарасалар, Пировун деган ўрус юз йигирма минг аскарға аскарбоши бўлуб, турфа хангомалар билан келур эрди. Амир Соҳибқиронға Пудий айди, эй тақсир афандим, агар Пировунға нафар тонсангиз, мундин ўзга ўрусларни сиз бирла жанг қилмоққа

тоқати бўлмас. Амир Соҳибқирон уччала ҳақимдин сўрдиларким, зафар кимга бўлур, деб. Андин кейин уччала ҳақим қуръа солиб, айдилар: Зафар сизгадур. Пировун қуръада ҳалок бўлуб кўринур. Амир яна сўрадиким, Пировун қандай ҳалок бўлур? Мирзо Сайфуддин олдин айди, юқоридин йиқилиб ўлур. Мулло Чингизий айди: Сувга тушиб ўлғай. Пудий айди. Ўқ тегиб ҳалок бўлғай. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, қайси бирларингни сўзинг тўғри келгай?! Алар айдилар: қайси биримизни сўзимиз тўғри келмаса, бошимиз сизга гаров, деб жавоб бердилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ғазаб ўтига ёниб, аскарларга буюрди-ларким, саф ораста қилсулар. Аскарлар ғайрат отига миниб, саф ораста қилиб, андин кейин табал, жанг барабанларин тартибга келтурдилар. Андин кейин ҳазрат Амирни буйруқлари бирла бирдан Пировун тарафига қараб юриш қилдилар. Аммо ўрус қўшунлари деворни орқасида эрди, Пировун ҳийла қилиб, буюрдиким, олтин кумушларни келтуруб тошқарига, ёвни келур жойига тўкинлар. Андин кейин Пировунни аскарлари олтин-кумушларни олиб чиқиб, тўктилар. Мунн Амир Соҳибқиронни аскарлари кўриб, ақчаларин олмоқни ҳаракатига туштилар. Ул кун беш минг аскарга ўрусларни ўқи тегиб, жасад саночларидин қизил олтуларни сочилди. Тонглади Амир Соҳибқирон отланмадилар. Яна Пировун тадбир, ҳийла қилиб, пул сочтурди, мўгул аскарлари уни кўруб, яна ақчани териб олмоқга бордилар. Амир Соҳибқирон ғазабда бўлиб, аскарларни уриб-сўкиб қайтарсалар ҳам ўзга тарафдин борур эрдилар. Ҳарчанд олтин деб қизил қонлар сочилгон била аларга ибрат бўлмади. Аскарлар айтур эрдиким, агар қазомиз етса, бу пулларни олсак ҳам ўлурмиз, олмасак ҳам ўлурмиз деб ўзларини қизил чўққа ургондек олтунга ўзларини урдилар.

Алқисса, йиғирма кунгача олтин учун қизил олтуларни тўкулуб, жасад ҳамёнлари сўкулуб юз минг аскар адам бозорига кеттилар. Аскарларга насихат қор қилмади. Пировунни бу қилгон ишига барча ўруслар офарин дедилар. Аммо Амир Соҳибқирон ҳайрат денгизида қолиб, Пудийни чорлаб олиб, нима тадбир қилурмиз, дедилар. Пудий айди, менга бир минг сандуқ бергайсиз, икки сандуқ тўла олтин бергайсиз, яна икки минг жанг кўрган йигитни масаллаҳ қилиб бергайсиз, бу йигитларни бир сандуқни ичига иккисини солиб, теваларга ортиб, ҳар тевага тўрт йигит жо бўлуб, андин кейин мени қўлимга топшургайсиз. Амир Соҳибқирон хўб деб қабул қилдилар. Ул кунн кечгача ул ишларни тайёр қилдилар. Андин кейин сандуқларни теваларга ортиб, Пудийни қўлига бердилар. Тевалар қўнғироқларни жингиллатиб, Пудий теваларни етаклаб, сахро тарафига йўртиб, ярим кечада бориб Пировунни аскарн ичра кирди. Аскарлар мунн кўруб, ҳайрат бармоқин тишладилар. Андин кейин аскарлар Пудийни Пировунни олдига олиб келдилар. Пировун Пудийга қараб айди, сенга нима бўлдиким, Амир Темурни аскарига қўшулдинг?. Пудий айди: мени мақсадим Амир Темурни бир иш қилиб ўлдурсам, деб. Иложини тополмадим. Аммо Темур хазиналарини теваларга ортиб менга берди, ўз мамлакатим Самарқандга элтгил деб. Агар дунё керек

бўлса, ушбу олтуларни олгил деб сенга келтурдим, деди. Пировун мулозимларига буюрди, келтургил, деб. Филҳол, теваларни юки бирла келтурдилар. Пудий айди, Эй Пировун, мен қаншоқ бўлсам ҳам сенга яхшилик қилиб, бу дунёларни келтурдим, деди. Пировун ҳимматлик ва мурувватлик киши эрди, олиндаги бир тева юкни олиб, минг тевани Пудийни ҳовлисига олиб бориб беринглар, деб мулозимларига буюрди. Пудий ўзи бошлиқ қўргон остига келсалар, минг тўфангчи ухлаб ётур. Филҳол, икки минг йигит бирдан сандуклардин чиқиб, аларни милтиқларини олиб, қўргонни деворини бузиб, шахрни ичиға кириб, шавқун солиб, қарнай, барабанларни қолиб эрдилар. Иноқтоз калу қиморбоз булардин хабар топиб, синоҳлар бирдан от қўйдилар. Мусулмон аскарлари «Оллоҳ акбар» деб овоз қилур эрдилар. Ул куни Чигатой лашкарлари андоғ жанг қилдиларким, ўрусни аскарларини қони кўча ва ўрамларда ариг-ариг бўлуб оқа бошлади. Қалалари чинни тарбуздек юмаланиб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб, қолғонлари қоча бошлади. Андин кейин Пировун ҳам қочиб, кўб барглик бир дарахтни устига чиқиб беркинди. Тоғ отқондин кейин Пировунини харчанд ахтариб тополмадилар. Амир Соҳибқирон уччала ҳакимни чорлаб, анда уччовини ёлгончи қилдилар. Яна уччови бирдан қуръа ташлаб, Пировун тирик деб хабар бердилар. Яна уччовлари аввалги сўзни дедилар. Аммо Чигатой аскаринин бири келуб ул мазкур дарахтнинг соясида аригдин сув ичиб туриб эрди, дарахт узра Пировунни қабуғига сийдук тўлуб, кўб ҳолатини заифликқа солди. Харчанд қўли бирла закарини қисти, бўлмади, сийдук отилиб чиқиб, ул шўрликни сирри изҳор бўлди. Остиндаги одам кўрдиким, ҳаводин қатра-қатра сув томадур, осмонга назар қилса, ҳавода булут йўқ, мусаффо, очукдур. Ул дарахтни кўрдиким, баргларини ичида бир одам беркиниб ўлтурур. Ул кўрган одам Мирзо Умаршайх тўрага вазир бўлуб, мансабдин қолгон эрди. Пировун дарахтни устида туриб бул одамга кўб нимарсаларни ваъда қилди. Қўлида бир қиматбаҳо узуги бор эрдилар, лоилож, ани берди. Ул фалокат босқонга шул сўз узра тўра бирла Пудий кўрунуб қолди. Пировун бирла сўзлашиб турган одам шавқун солиб, тўрани қичқириб, мунда бир ўрус беркиниб ётибдур, деди. Мирзо Умаршайх тўра қулоқ солмай кетаверди. Пудий айди, бир кўруб ўтмоқ яхши, деб келиб дарахтга назар қилса, Пировун турур. Андин кейин тўрани қичқирди. Тўра, «нима воқеа?» — деб дарҳол етиб келуб, кўрсалар, Пировундур. Харчанд зўр қилишиб, Пировунни тушуролмадилар. Андин кейин тўра қўлига ёсини олиб, ўқ билан андоғ урдиким, шажардин қонлари самар олучасидек тукулуб, жон тўтиси дарахт узра қўнолмайин, учти. Танаси юмаланиб, йиқилиб сувга тушти. Уччала ҳакимни сўзи анда тўғри келди. Пировун ўқ тегиб ҳалок бўлур дегани тўғри келгонига барча офарин қилдилар. Андин кейин, Амир Темур Соҳибқирон Москов шаҳрига мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА ХАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН
МОСКОВ ОДАМЛАРИНИ ЁЗЛАРИГА ТОБЕЪ
ҚИЛГОНЛАРИНИ, АНДИН KEYИН ЗУЛМОТ ШАҲРИГА
БОРГОНЛАРИНИ БАЕНИ

Алкисса, Амир Соҳибқирон Москов шаҳрига яқин етиб, Султон Муҳаммад тўрани эллик минг аскар билан эровул қилдилар. Москов қўргонини кўрсалар, барчаси мармар тошдин ишланган эрди, қирқ дарвозаси бор эрди, қўргонини ҳар қунгирасида бир йигит, қўлида тўфангча, қараб ўлтурур эрди. Тўра келгач барчасидин ўт чиқиб, бирдан тарақа-туруқ овози жаҳонга тўлди, милтиқларига ўқ бойлагон эрдилар. Тўра тилмочдин сўрди, аларни ўқ отмоқга қуввати етмайдур, нечук, нимарсадур? Тилмоч айди, алар барчаси суратдур, ўруслардин бўлгон санъатдур, ҳар қайсисини тобга келтурадургон муруввати бордур. Юз суратга бир ўрус муваккилдур. Андин кейин дурбин кўрсалар қўргон атрофида аробалар қўйилгон, ҳар ароба ичра занбурак қўйилгон, ҳар занбуракни олдида икки муваккил фаранги бордур. Шаҳрни ўртасида бир минора кўринур, ул минора узра Маликаи Оқшайх чодирини тикибдур. Ўшул замон Амир Соҳибқиронни лашкар ва қўшунлари тўб-тўб бўлуб, бир рангга, бир тусда либослар кийиб, шон-шавкатлар бирла келабердилар. Андин кейин асъаса ва дабдаба бирла ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон келабердилар.

Мавлоно алломаи Тафтазоний бирла начанд уламолар ўнг тарафларида зулсаҳоб каби алам боиларида, қаландарлар жиловларида талқин айтиб келурлар. Уч кундин кейин аскарлар гайрат ўтига ёниб, Московга от қўймоқ учун Амир Соҳибқирондин фотиҳа талаб қилдилар. Московни атрофида икки минг-уч мингга яқин занбурак бор эрди. Аларни занбураги келига ўхшаш эрди. Анда икки минг ўрус аскарни шаҳр ичра, қўргон остига келиб, қўлларида узун ходаларни учига филталарни боғлаб, ҳар қайси ўзига лойиқ ерни кавлаб, филталарни учига ўт қўйиб, ул занбураклар ичра ходаларни кўтариб доруға текуздилар. Бирдан тутаб, Амир Соҳибқиронни сипоҳлари яқин етгач, тарақа-туруқ овозлар чиқиб, қанча аскарлар бирла, қанча от, қанча қорамолларни гирдигирд қилиб, чапглари тўзутуб, вужуд шаҳристонидин адам чўлистонига юборди. Занбуракларни тутуни фалакга етиб, ерни зилзиласи самога етиб, оламини қоронғу босиб, зулмотга айланди. Муни кўрүб, барча ҳайрат денгизига фарқ бўлуб, Амир Соҳибқирон таажжүб бармоқин тишлаб, айдилар: буларни яқинига борманглар, қайтинглар, деб қайтардилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «ҳар киши шўл ўрусларни тадбирини қилса, маини нима талаб қилса, олсун», дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон туриб, Амир Соҳибқиронга таъзим қилиб, айди: «бу хангомаларни мен фикрини қилайин.— деди.— лекин қипчоқ аскарларини Туркистонга юборинг, борсунлар, ҳар қайси ўз ерларида қарор олсунлар», Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ул кунни ўтўб эртасига Давлатшайх оғзига ида тошини солиб, бир булог ёқасига келиб, ул сувга минг мартаба гута урди. Андин чиқиб, ҳавога қараб

дам урди. Соатидин кейин ҳавога булут чиқиб, бирдан ёмғур ёға бошлади. Андин кейин ўрусни аскарлари ҳарчанд қилдилар, ул занбураклар сира ўт олмади. Андин кейин Амирни аскарлари бирдан от қўйиб, занбуракга яқин турган ўрусларни адам қазармасига юбордилар, андин кейин шаҳарни қўргонини олти тарафдин бузиб, от қўйиб, Московни ичига кирдилар. Ўзбак аскарлари андоғ уруш қилдиларким, ўрусларни бугдой богидек ўриб, фалокат хирмонига йиғиб, ҳалокат ҳўкизи бирла ҳайдаб, янчиб, адам елига совуриб юбордилар. Андин кейин кўрсаларким, Маликаи Оқшайхдин хабар йўқ. Ахтариб тополмадилар. Андин кейин бир чўри айди: янги ушбу уйга кириб, ғойиб бўлубдур. Филҳол, кирсалар начанд хумлар турур, анда малика Амир Соҳибқирон Пудийга қилгон ваъдасини эшитиб эрди, ўзини ариқ тезобига ташлаб, Пудийга хотун бўлгонимдин ўлгоним яхшидур, деб ўзини ҳалок қилди. Андин кейин Пудий Москов элига шафет бўлуб, Амир Соҳибқирондин тилади, ҳазрат Амир омон бердилар. Андин кейин алар Амирга тобет бўлуб, бож бермоқни бўйунларига олдилар. Ўруслар божни Мирзо Шохруҳ тўрани замонларигача берур эрди. Қачон Пудий ўлуб, Мирзо Шохруҳ тўра оламдин ўтгач, бож келмай қолди. Аммо Москов фатҳ бўлгондин кейин, бир куни Амир Соҳибқиронга хабар келдиким, Мирзо Шохруҳ тўра Булғордин келур, деб. Андин кейин Амир Соҳибқирон жамият умаро, бекларни тўрани олдига чиқордилар. Андин кейин тўра шон-шавкат бирла қиблагоҳларига таъзим бажо келтуруб зиёрат қилиб ўлтурдилар. Ҳазрат Амир фарзандларидан ҳол-аҳвол сўрдилар. Мирзо Шохруҳ тўра барча кўрган ажойиб ва гаройибларни бир-бир баён қилдилар. Бу сўзни юқорида зикр қилиб эрдук. Андин кейин ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон бу сўзни ўглидин эшитиб, зулмотни кўрмоғ орзусига туштилар. Ул шундоғ эрдиким, қачон қуёш мезон даражасига келса, қоронғу бўлуб, олти ойгача кечаси бўлур эрди. Андин кейин ҳамал даражасига етгач, кундузи бўлуб, олти ойгача офтоб ғойиб бўлмай, доим айланмақда эрди. Бу сифатда олти ой кеча, олти ой кундуз бўлмоғи шул сабабдин эрди. Андин кейин Амир Соҳибқирон аскар ва қўшунларини Московга қўйиб, ўзлари Булғор шаҳрига юзландилар. Неча манзил ва марохил тай қилиб, неча кундин кейин Булғор шаҳрига бориб, қўб юртларни мусахҳара айлаб, ўзларига тобет қилиб, андин кейин Булғор шаҳридин ўтуб, қўб меҳнат ва машаққатларни чекиб, ажойибот ва гаройиботларни кўриб, неча кун ва неча замондин кейин зулмотга яқин етдилар. Андин кейин Амир бир кишини бул қоронғулиқга киргил, деб буюрдилар. Ул одам Амирни бўйруқи бирла қоронғулиқга кирди. Замондин кейин юзи, боши қизил қонга булғониб, қочиб чиқти. Амир нима бор экан, деб сўрдилар. Ул одам айди: бир нимарсаларни кўрдим, икки кўзи ўтдек ёниб, менга ўзини урдилар. Андин кейин Амир яна бир тўп одамни киргил, деб буюрдилар. Улар ҳам кириб, ушбу каби бўлуб чиқиб, аввали кирган одамни сўзини булар ҳам дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон айди: «ғумон қилурман, бу қоронғулиқни пачидаги укки бўлса деб, ул қушни расми одамни кўрса ўзини

одамни юзига ургай». Андин кейин барча одамлар қўлларига йиғоч олиб, йиғочларни учига тузог боғлаб, яна уч юзга яқин одамлар қўлларига машъала олиб, Амир Соҳибқирон бирла зулмотга боравердилар. Қўб-қўб уккилар узларини келиб йиғочга уриб, айланиб қолдилар. Андин кейин бир жойига келсалар, бир нимарса юлдузга ўхшаб кўринур, анга яқин борсалар бир иморати олийдур, атрофи уч юз газ келур, ердин баландини юз газ келур, ўртасида бир гунбаз бордур, ул гунбазни ҳар атрофи юз эллик газ келур, барчасини шамшод йиғочидин тартиб бергандур. Ул гунбазни устига жавахиротлардин ёпуштургондур, юлдузга ўхшагон ул гавҳарни шуъласи эрди. Ул иморатни атрофида машъала ва чироглар-олиб юрдилар. Ул иморатни деворларига қўб-қўб уккилар уя солгон эрди, буларни кўруб уккилар машъала ва чироглардин кўрқуб, ҳар ёнга учтилар. Андин кейин ул иморатни эшикнини тишонасини тополмадилар, қўб ахтардилар, Мағриб тарафига ўтуб, офтобни ва ойни ва юлдузни шаклини кўрдилар, яна ёй суратини кўрдилар, халқа қабидур, яна чиллак суратини кўрдилар, яна чирмошгон илон суратини кўрдилар. Барчалари таажжуб бармоқини тишлаб, ҳайрон эрдилар. Ул шаклларни остида чигирикчи ва пахтачилардек тандасига сабоғувчилар чўби осилгон. Чигирик чиқарғувчига ўхшаш устал турибдур. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон жамъ сўзга етук уламолардин сўрдилар, бу тилеимотни сирри нима бўлса керак? Барча баҳри ҳайратга гарқ эрдилар. Яна Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тилеимотни фикрини қилса, мендин ҳар нима талаб қилса олеун. Анда бир мулло бор эрди, отлари Абдулло, алломани шогирдларидин эрди. Лақаблари мулло Кистали эрди. Ул мулло Кистали Амир Соҳибқиронга айдилар: эй Амир Соҳибқирон афандим, бу иморатни деворларида ёй сурати бордур, ул ёй юнон тилида хо ҳарфидур ва андин кейин яна чиллак сурати бордур, ул фо ҳарфи турур, андин кейин илон сурати бордур, ул доз ҳарфи турур, абжад ҳисобига олти юз саксон тўрт (1279 й.) бўлур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайини қабри муборақларини дугати ҳам олти юз саксон тўртдур, хуруфин жамъ қилса, ҳафду бўлур, ҳафду дугатда тез кетмоқдур мунинг маъниси: жаҳонга ким келибдур, тезлик билан кетгай. Яна мулло Кистали айдилар: гумон қилурман, ушбу иморат малик Искандар афандимиз мақбараларидур, яна ой суратини кўрдук, ул хуруфи хомдур, хом деб юнон тилида қуфлини айтурлар, яна юлдуз суратини кўрдук, ул хуруфи шабозадур, шабоза деб юнон тилида қалидни айтурлар. Мундин маълум бўларким, бу иморатни қуфл билан қалиди ушбу турур, андин кейин, гумон қилурманким, ўшал устални бир тарафга сурса, эшики кўринса керак. Ушбу иморатдин от кишнаб овози келур эрди. Андин кейин мулло Кистали келиб, устални чаб тарафга сурди, ҳеч нимарса маълум бўлмади. Андин кейин ўнг тарафга сурди, кучи етмади. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон келуб, бир зўр қилиб сурдилар, секин-секин девордин ажралди. Андин кейин иморатни эшики пайдо бўлди. Ҳалиги шабоза деган қалидни хом деган қуфлага урдилар, филҳол, эшик очилди, мақбарани кириб

кўрсаларким, кундуздек равнаандур. Таажжуб бармоқин тишлаб, назар қилсалар, эшикни юқорисида бир лавҳ турур, келиб анга қарасалар ер юзидаги нимарсаларни барчаси ул лавҳ ичра муайян кўришур. Маълум бўлдиким, Жаҳоннома кўзгуси ушбу турур. Ани ҳарчанд қилдилар ул ердин ажратиб олиб бўлмади, нечукким, ул ерга мустаҳкам қилгон эрди. Амир Темур Соҳибқирон жаҳонномага қараб, Самарқандни кўрдиларким, Хонимчани эшикида кўб одамлар йиғилгон эрди. Амир Соҳибқирон бу қандай воқеа деб ҳайрон бўлуб, нима эканини билмай қолдилар.

Ровийлар андог ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон Хонимчани қўлидин аркони давлатни олгондин кейин, Хонимча бир уйни холи қилиб, анда тоат-ибодатда бўлуб вирди ва зоифи кўб бўлуб, кўб дуоларни тасхир қилди. Андин кейин барчага машхур бўлуб, мариз ва бетоблар келса, аларни ўқуса, филҳол, шифо топар эрди, издиҳоми халқ шул жиҳатдин эрди. Аммо ул Жаҳонномани юқорисига ёзилибдурким, эй ибн одам, гардиши рўзгордин ва ходиси лайлу наҳордин бўлуб, бул ерга қадам тегурсангиз, зинҳор-зинҳор қадамни билиб қўйгайсиз, бу мақомким, тождор салотинлар жойидур. Бу жаҳоннома кўзгуси кўрдинг, ибратдур, бул дунё кўб-кўб яхши зотларни барҳам берибдур, бу дунё андог эски роботдурким, печа-печа қофилаларни, губорини елга бергондур. Эй азизим, кўнгилни буз, ул гаддор дунёга қўйма, сочини муаттар қилиб, кундузи юзини зеб бергонга мағрур бўлма, юзини кўриб сочларини тузоқига илинма, бу жаҳон боғлари ранж ила доғдур, бу олам гулистонларига боқмагил, ғуристонларига боқгил, алардин ибрат олгил, эй нури айиним, ниҳол қаддинг олам ходисотини букўлгай, вужудинг шажари марғ шамолидин ёфроғлари тўкилгай, бу жаҳон давлати ўлумни олдида ҳеч нимага арзимас. Эй гузал йигит, бу газал сенга насихатдур:

Б а й т:

*Бу давлати жаҳонинг дирҳамга арзимайдур,
Умринг борича минг шод, бир гамга арзимайдур.
Давлат менга фаровон
Деб ўлма шоду хандон,
Кўрдинг жаҳонни чиндан хуррамга арзимайдур.
Дунёни бору йўқи, чин бўлса очу тўқу,
Тегса ажални ўқи, бир дамга арзимайдур.
Оламни жашну тўйу, нақши нигор ўйи,
Келганда марғ бўйи, бир шамга арзимайдур.
Дунёни боғу мулки, бўйинунга боғ, силки,
Тутса ажални илки, бил, зумга арзимайдур.
Фарзанду дўсту ёринг, чун хеш ила таборинг,
Кетганда мадоринг ҳамдамга арзимайдур.
Олам ботур, далири, эрликда ҳам чу шери,
Ё хожя, шайху пири ансамга арзимайдур.*

Андин сўнг, дебдуларким, азизим кўрдунг, мендурман, рабъи маскун барчасига мулаффар ва мансур бўлуб, салтанат суруб, отим Малики Искандар Зулқарнайндур, эй нури айн азизим, олам

тамомин илкимга олиб, тахти тасарруфга келтуруб, аммо бир лаҳза ажал илкига тоқат келтуролмадим. Олам бориини ихтиёри жиловини иқтидор тутмоқига келтурай деб, олам тамошосига кўзим тўймай, энди кўзим косасига туфроқ тўлди. Охир ер остига жасадим бир юмруқ туфроқ бўлди. Эй азизим, тилим доим фасоҳат била, «Каломулло»нинг тиловатида эрди, энди анга муҳри сукут қўйулгондур. Кўзларим тирикликда май била саросар эди, энди анга туфроқ тўкулгондур. Кўнглум кудурат зангидин, юзим нифоқ рангидин соф эрди, ажал шаробидин бир қатра нўш айлаб, абадул абад, қиёматгача лаҳад ичра кирпич ёсдуқига бош қўйуб, туфроқ тўшаки узра ётурман. Эй нури айиним, насиҳат будур, жоним қариндош, бардош қилиб, дунё меҳрига кўнгул боғламагил, юрак-бағрингни беҳуда ишга доғламагил, дунё макрига илинмай, қочгил, ибрат кўзин очгил. Агар Сулаймони замон бўлсанг, ўлимдин санга омон йўқтур, дармонда бўлуб, армонда қолмагил.

Йна бу ғазални дебдурлар.

Н а з м:

*Бу ҳикмата боқгил ва назар сол,
Аҳволи замонадин хабар ол.
Кўрдунг бу фалакни, бевафодур,
Доим иши жавр ила жафодур.
Билсанг, бу жаҳон мадори йўқтур,
Шоду ғамин эътибори йўқтур.
Давлат ила молу жоҳи дунё,
Ҳеч фойда йўқ, чу нақши бурё.
Эй ақл эгаси, покиза дин,
Тут ақл этакини, бўлма чиркин.
Жуз зикри худо бори абасдур,
Тортгил қадаминг, ҳар иш ҳавасдур.
Солма ўзинг оташи жафога,
Қолма ғаму меҳнату балога.
Нечун ўзингга зиён этарсан,
Яхши отингни ёмон этарсан?
Албатта залилу хор ўлурсан,
Бу феъл ила шармисор ўлурсан.
Сен олам ичинда нек ном ўл,
Маърифту тамом хосу ом ўл.
Сармояларингдин айлағунг суд,
Ул суд надур, рухсори маъбуд.
Қайтсанг яна келдугинг мақома,
Қобилму тўшарсан эҳтирома?!
Мен олам аро Искандар эрдим.
Мансурки баҳр ила бар эрдим.
Тадбир ила олиб жаҳонни,
Кўрдим неча яхши ва ёмонни.
Тасхир қилиб неча тилсимот,
Оламни заррин жамъ қилмоқа бот.*

Суд ўлмади менга хосча андин,
 Йигдим бу жаҳонда кўб хазойин.
 Бошим узра эрди тожи давлат,
 Охир бори бўлди хоки ҳасрат.
 Тасхир этарда чўл ила кўл,
 Ҳам бўлмади чинча бормоғим ҳўл.
 Тобмамки, бу олами газанддин,
 Йўқ ўзга уч аршуни кафандин.
 Йўқ дунё иши хатодин ўзга,
 Беҳуда эрур саҳодин ўзга.
 Ҳар нарса қўлингга келса, эҳсон
 Қилгилки, эрур ризойи раҳмон.

Алқисса, Амир бу воқеаларни кўруб, кўб йигладилар. Андин сўнг ул кўзгуни ул ердин кўчуруб олмоқ бўлуб ҳарчанд зўр қилдилар, бўлмади. Охир, бир зилзила пайдо бўлди, гўё ер ўпурулуб, яқинким, барчалари ер остига кетсалар. Анда даҳл қилмай, ўзга уйга кирдилар. Анда бир отни кўрдиларким, охурига боғлуқ, қошига қанбар била сут келиб турур, ҳеч кишида юрак бўлмадики, от ёнига борса.

Дерларким, ул ҳазрат Искандар Зулқарнайн отлари эрди. Ани охир замонда ҳазрат имом Маҳдий олиб чиқғайлар. Лоилож андин Соҳибқирон руҳсат қилдилар. Аммо ҳаво ниҳоятда совуқ эрди. Тошқари чиқиб, қўшхонага келдилар, анда икки юз кишини қўйуб кетган эрдилар, кўрсалар, барчасини қорни ёрилгон, қони йўқилгон, баъзи ёнича, баъзи чолқасича йиқилгон, ўлуб ётур. Анда бир одамни чалажон топтилар, анга муолижа қилдилар. Ўл айди: Сизлар кетгандин кейин, ўн кундин сўнг, бир хайл маҳлуқлар бу мағорадин чиқиб, бу ерга келдилар, андин бизларга қасд қилдилар. Аларни тирноғлари ханжардин тез эрди, уч кун алар бирла жанг қилдук, охир, илож тополмадук, бизларни ҳалок қилиб, мағорага кетти. Барчалари эшитуб, тафаккур бошин солиб, таажжуб бармоқин тишладилар. Пудий туруб айди: «анинг йўлига кўб таъом била оғуни қўшуб қўйунг». Анда қўйуб эрдилар, алар келиб таъомларни кўруб, еб барчаси шишуб ёрилуб ўлди. Андин кейин Амир Соҳибқирон йўлга тушуб, неча кунда шўр дарё ёғосига келдилар. Андин Москов жонибиға келур эрдилар, анда бир тоғ кўрунди. Анда Амир бир неча кишини сучуқ сув истамакга юбордилар. Алар кетуб, асло келмади. Охир Соҳибқирон ўзлари ул тоғ узра чиқтилар. Кўрсалар, бир йигоч узра бир қуш ўлтурур, ўқ отиб эрдилар, ул бир тарафга учуб бориб тушти. Ўшул қушни бориб кўрсалар, анда миқнотис кўб экан. Анга ўқ била қуш ёнушуб ётур. Аммо миқнотис шундай тошдурким, темур жинсига ошиқдур. Темур анга ёвуқ келса, ўзига тортғай. Амир кўрдикки, сув ахтариб борғонлар барчаси аслаҳа-яроғлари бирла миқнотис тошига илиниб қолибдурлар. Амир аларни нажот қилиб, ул тоғни сайр қилдилар. Кўб ажойиб ва гаройибни кўрдилар. Бир ерга келса, тоғ ичра бир тор йўл кўрунди. Ул йўл ичра кириб бора бердилар. Бир жойига келсалар, бир киши қўлида ёй била ўқи, тез-тез ўқ отиб турубдур.

Агар киши анга ёвуқ борса, ўқ теккай. Одамлардин ҳеч киши қўрқуб бормадилар. Амир Соҳибқирон қўшуларинин ичида бир кишида миқнотис тоши бор эрди. Ул киши дарҳол миқнотисини қўйнидин олиб, кўрсатиб ул ўқ отган кимарсага бора берди. Анга ёвуқ борғондин сўнг, анинг ўқи хатога кетти, ўнг ва сўлга қарамай югурди, ўқ келиб ул кишига тегди, ўлмади. Кўрсалар, анинг кўксигаги миқнотис тошига келиб илинибдур. Ул кимарсани кўрсалар, сурат турур. Амир айдилар, ҳукамо бу суратни бу ерга бежо қўйгон эмасдур, албатта, мунда бир воқеа бор, деб. Қўб тараддуд қилиб, ахтариб дарё ёқосига чиқиб қолдилар. Хикматдин ҳеч нимарса тобмадилар. Анда нешин вақти эрди. Пешин намозин ўқумоқга азон айтти. Муаззин «оллоҳ акбар» деса, ул тоғдин, «оллоҳ акбар» товуши келур. Амир айдилар: «тоғ ичра биров бордур?!» Одамлар айдилар, тоғлар расми, нима деса шундай садо чиқаду. Амир бовар қилмай, одам товуши дедилар. Анда муаззин: «аниҳаду анна Муҳаммад ар росулу-ллоҳ»¹ га етгач, тоғдин товуш келдики: «қаррата айна бика ё расула олло» сўнгидин яна ушбу каби товуш келди. Барчалари Амир донолигига офарин қилдилар. Анда барчалари азон жавобин тамом эшиттилар. Барчалари ҳайрат дарёсига ғарқ бўлуб, йиғладилар, гўё кичик қиёмат бўлди. Лекин ҳеч киши қўрмадилар. Баъзилари бу шайтондин бўлғондур дедилар. Амир қабул қилмадилар ва айдилар: бу шайтон товуши эмас, зероки, шайтон азон жавобин бермас, дедилар. Анда Соҳибқирон, ушбу кимарсани ҳақиқатин билмасам бу ердин кетмасман, деб анда таваккуф қилдилар. Андин сўнг, ярим кеча бўлмай, дарё юзида машъала била чирог кўринди. Анда кема ичидан бир отлиг, бир пиёда чиқтилар. Иккови тоғ узра чиқиб, қичқируб айдики: «Туроб, бери келгил». Тоғдин товуш келдики, «золим, мени қўйгил». Ул отлиг киши яроғлиқ эрди. Анда тоғдин бир горни эшикин топиб, ўша пиёда мулозимига буюрдики, «келтур» деб. Ул мулозим гор ичра кириб, бир шайхни фоний кишини соқолидин ушлаб, олиб чиқти. Ул киши ҳарчанд мулоимлиқ қилса ҳам, ман маъмурдурман, деб анга асло жавоб бермай, ул киши даҳшат қилиб айди, сани улдурурман. Қари киши айди: «хануз ўлмасман». Ул отлиқ қиличчини қинидин чиқориб, ўлдурмоқ ҳаракатин қилғонда, Амир айдилар: «мен бориб шафё бўлурман». Йўлдошлари Амирни юбормадилар. Ул киши қари кишини қилич била урди. Ул қари одамни калласи хандалак каби юмаланиб ерга тушти. Амир қўб қайғуда бўлуб, йўлдошларини айдилар: «мен анга бориб ҳимоят бўлур эрдим», деб ўнка қилди. Ногоҳ кўрсаларким, гойибдин қўл келиб қари одамни бошини танасига улаб эрди, дарҳол ул оқсоқол киши ўрнидин тирилуб турди. Амир бу ишга таажжубда эрдилар, ул сино қари одамдин сўрди: нечук тирилурсан, ул кимни қўлидур, деди. Қари одам асло гапурмади. Яна қилич солди, иккинчи гойибдин қўл келиб, ҳайт қилди. Бу сифатда тонг отқунча ул сино шайхни етмиш мартаба ўлдурди, гойибдин қўл келиб, калласини танасига қўйди.

¹ Сен қўлимиз қорачигисан, эй, оллоҳнинг пайгамбари.

дархол тирилур эрди. Муни кўруб барчалари тафаккур бармоқин тишлаб, тахайюр дарёсига гарқ булдилар. Амирни тоқати тоқ булуб, айдилар: мен бориб, онинг йўлини олурман. Анда Умаршаиҳ тўра мен борурман деб тўруб, отасидин ижозат олиб, анга борди. Қари ўзини бир тарафга олди. Ул сино келиб, тўрага айди: сизларни мен била нима ишингиз бор? Тўра ҳайрон бўлди. Соҳибқирон машаани ёруғин зиёда қилдурдилар. Ул отлиқ сино неча одамни ярадор қилди. Қари айди: эй қавм, Амирларингизни мени тарафимга юборинг, деди. Анда Қилич Арслон келиб, Амир Соҳибқиронни ул қари одамни қошига олиб борди. Ул шайхи фоний Амирдин сўрди: отинг нимадур? Соҳибқирон айди: «отим Темур». Қари одам айди: кимни наслидурсан? Амир айди: Ёфас бин Нух алайҳис салом наслидурман. Қари одам айди: кифтингда холинг борму? Амир айди, оре, Қари айди: бу могора ичра киргил, ярим найза бордур, олиб чиқиб бу кишини ўлдургил. Амир дархол гор ичра кириб кўрдик, яримта найза фулоддин, могора шифида турур. Амир уч маротаба анга зўр қилди, ололмади. Чиқиб, кучим етмади, дедилар. Қари айди: азон айтиб олсанг булур. Амир азон айттилар. «Ашҳаду анна Мухаммадар расулу-ллоҳ» га етгач, найза еридин кўзгозди. Амир найзани олиб чиқти. Ул сино, бу яримта найзани менга бергил, тамошо қилиб кўрай, деди. Ул қари айди: бермай, ўзини ургил. Дархол Амир ани кўксига андоғ урдик, тешиб орқасидин чиқиб, адам сарига юз қўйди. Амир айди: эй бобо, сен қандай кишисан, менга баён қилсанг? Ул оқсоқол киши айди: «Эй Амир Темур, мени отим Зоъиб, Ҳазрат алайҳа найғамбар замонларидин бу вақтгача тирикдурман. Исо алайҳис салом кўкдин иозил бўлгонларича тирик булурман. Исо найғамбар бу найза била Дажжолни ўлдургайлар. Амир Темур, сен ул кишини ўлдурдинг, ани оти Хон Оталиқ Ҳаким фаранги эрди. Мени Ишиқда ўқуб кўруб, яна мени бу ердин ахтариб топти. Неча мартаба менга келиб, омонатларингни бергил, деди. Қабул қилмадим. Яна қиёмат осоридин хабар бергил, деди. Мен сўзламадим. Сўнгра қаҳру ҳашам бирла мени ўлдурди. Гойибдин қўл келиб, мени тиргузди. Исо найғамбар қўлларибур. Тўртинчи осмондин келиб, мени тиргузгайлар. Ҳарчад мени ҳар ким ўлдурса ҳам тирилгумдур. Амир Соҳибқирон шайхи Зоъиб фонийдин сўрдилар: эй бобо, қиёмат осоридин менга хабар бергил. Анда қари неча калималарни қиёмат осоридин ва охир замон бўлуридин сўзлади. Айди: «Эй Амир Темур, эпитгил, ҳазрат Исо алайҳис салом нозулидин илгари неча шаҳрлар хароб бўлгай, аммо Бухори шарифни хўтук хароб қилгай. Бухоро халқи хожа Ўбондин ўтуб, Мағрибга боргайлар. Алар Мағрибга боргунча кўб шаҳрларни хароб қилгай. Яна Самарқандин сув хароб қилгай Бадахшонни зилзила хароб қилгай, Балхни шамол хароб қилгай, Исфаҳонни илон хароб қилгай. Зероки отамиз Одам алайҳис саломни тутамларидин илон Исфаҳонга тушуб эрди. Хиндустонни борсот хароб қилгай, тоғларни яшин хароб қилгай, русин совуқ хароб қилгай, ҳабаш эли келиб Маккани олгайлар. Араблар Румга келурлар. Ул вақтларда Каъба ҳам хароб бўлур. Ул вақтда олимлар илмига амал қилмаслар, эру хотун бир майлисда

ўлтуруб, шароб ва чағир ичарлар. Майда болаларни ота онаси ўкуголи қўймас, дунё ишига солурлар. Аксар савдо-сотуқни хотунлар қилурлар. Рибо ва ижара кўб бўлур, юртни ёмон халқи бой бўлур, ота ўтуғидин, она қиздин рози бўлмас. Юртни султон ва қози ва муфтилари риё бирла арз сўрар. Мадраса ва масжидни зулм бирла қилгайлар. Уруғ ва қариндош ва қўншиларин ҳақиға жавр қилурлар. Шайхлар муридига дунёдин сўзлар, ёлгончи кўб бўлур. Зоти бузуқлар хожа ва сайидлиқ даъвосини қилур, ўлумни ёд қилмаслар. Бу аломатлар бўлгондин сўнг, Маккада имом Махдий ўн тўрт ёнда бўлгайлар. Андин сўнг, ўн йил Шом ва Рўм ва арабда салтанат сургайлар, барча халқ баъйат қилурлар. Андин сўнг, Дажжол лаъин Машриқ тарафдин эшак минуб, юзи қора, кўзи кўр, манглайида ёзилгон, «Ал кофиру биоллох»¹, деб. Девларни ўзига тасхир қилиб, қарнай, сурнай, дўнбира чилиб келгай. Оламда ёмонлар барчаси анга тобеъ бўлгай. Ўнг тарафида учмоқ, сўл ёнида томук, анколини кўрсатиб, ул шум худолиқ даъво қилгай. Кўб шаҳрларини олгай. Анда имом Махдий ҳазратлари эшитуб, Дажжол шўридин омон қилгил, деб тағри иззи жалга сизинуб, муножот қилгайлар. Ўшал замон жумоъ кунин Исо алайҳис салом кўкдин ерга тушгайлар. Андин, тоғласи Махдий била Исо ҳазратлари Хайбарга келиб Дажжол лаъинини тошуб, ушбу пайза бирла ҳазрат Исо ургаайлар. Махдий қилич била чобқайлар. Андин кейин Дажжолни лашкарларини ўлдургайлар. Андин кейин мусулмонлар тинчликда бўлуб, шаърият обод бўлур вассалом».

Алқисса, Амир Соҳибқирон ул шайхи фоний била видолашиб, андин Москов сарига юзландилар. Бир неча кундин сўнг, Москвага келиб, анда тахтга Нудийин қарор бериб, барча ўзбак қўншуларин олиб, Самарқандга келдилар. Анда баъзи жатталарга буюрдик, Гилон мавзеъи қумда қолибдур, они обод қилинглар, деб. Инок манъ қилиб, айди: булар анга лозим эмас. Амир қабул қилмади. юбордилар. Кўнлардан бир кун Амир Соҳибқирон Мироншоҳ тўрани закот олмақ учун элатларга юбордилар. Тўра элатга чиқиб, икки-уч элдин закот олдилар. Андин кейин қатагон элига келдилар. Аларин беги Фўладхон эрди, оти Агалбек эрди. Ул ҳам тўразодадин эрди. Мироншоҳ тўрани кўб иззат қилди, ҳар қанча закоти бўлса, шарият ҳукми била берди. Қатагон ичра бир йигитни яхши оти бор эрди, анга тўрани кўзи тушуб, бу отини менга закотга ҳисоб қилиб бергил, деди. Ул йигит айди: мунин ўрнига бўлак берайин, деди. Тўра қабул қилмади. Бора-бора ишлари жангга муқаййид бўлди. Тўра мулозимларини барчасини қатагон эли ўлдурдилар. Тўрани тутуб, неча кун бир ҳужра ичра сақладилар. Агалбек анда мен ҳам хонзода бўлурман деб Гилон ҳам даъвойи подшоҳлиқ қилди. Мунин элати била ёбу элати ани итоатин қабул қилдилар. Ёбу элатининин улугини оти Қутулмишбек эрди. Анга Агалбекни Севаркўз деган қизини бермакга муқаррар қилди. Ул Соҳибқирон била жанг қилмоқга мутасадди бўлди, зероки, ани элатлари кўб эрди. Иттифоқо, бир кун Севаркўз олтин била мурассаъ қилгон

¹ Оллоҳга кофир бўлган.

дўнбурани қўлига олиб, чертуб, тўрани турган ҳужрасига келиб қолди. Бу газалини ўқиди.

Г а з а л:

*Дўнбура чертар мани тирноғим,
Борди-келди мақомин келиштурсан бармоғим,
Тилим зикринг сўзлаюб, кўнгалум фикринг йўллаюб,
Сўзлаганда тебранур, кўрсанки, оқ тамоғим.*

Тўра анга بازار қилсаким, Севаркўздур. Кўрган кишилар анга жонсўздур, кўзлари мисоли кийик жавлон қилур, бўйи ниҳоли буюк ва ларзондур, юзи қуёшқа, баданлари кўмуншқа ўхшар эрди. Тиши дурдек, ўзи ҳурдек эрди. Лаб очиб, тилидин шакар сочиб, тўрадин сурди: «сени гуноҳинг нимадур?» Тўра айди: мен Амир Темур ўгли бўлурман, бу ерга закот учун чиқиб эрдим, мени бу ерга боғлаб қўйдилар. Севаркўз айди: мен отамга насихат қилиб эрдим, бовар қилмади, эмди бир хат ёзиб, Амир Темур отанга юборсам Тўра айди: қасидинг борму? Ул айди: «Эй тўра, менда бир кийик бор, ани бўйини хат боғлаб қайга амр қилсам, боргай», деди.

Алқисса, ўшул кийикни келтуруб, бўйини хатни осиб, Табриз жонибига юбордилар. Андин кейин бир кун Севаркўзни Қутулмишбекга никоҳ қилиб бердилар. Ул замонда аларни расми куёв бирла келинини элдин узоғроқ қўё эрдилар. Анда Севаркўз гулгунчани беркитти. Қутулмишбек кўб ҳаракат қилди, бўлмади. Аммо қиз кўнгли Тийугбекда эрди. Зероки, мун Тийугбекга айтқузилгон эрди. Андин кейин хийла қилиб, Қутулмишбекга айди: Хар қачон Амир Темур бошини келтурсанг, бу тилсимот очилур, деди.

ЭМДИ СОХИБҚИРОНДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кун Амир Соҳибқирон ов овлаб юрур эрдилар. Севаркўзни кийиги Амирга дуч келди. Соҳибқирон набираси Султон Мухаммад тўрага буюрдилар, ушбу кийикни тирик келтур, деб. Тўра форсий Ақимга минуб, кийикга қараб югурди, анга эллик йигит ҳамроҳ эрдилар, барчалари етолмай қолиб, тўра қувлаб етти. Тўра ўқ ва ёсини қўлига олиб, нишонага келтуруб хоҳласаким, кийикга заҳмат берса. Ўшул ҳолда бир тарафдин чап ва тўзон чиқа келди. Кўрса, Қутулмишбек қўшун билла келур. Қутулмишбек анда Севаркўзни кийикни тануди. Дарҳол тўрани йўлини олди. Тўра икки кишини ўқ билла урди. Қутулмиш тўрани қўлга тушурмоқни ҳаракатини қилди. Тўра кўрдик, иш қўлдин кетти. Анда бир хат қилиб, бир йигоч узра осиб қўйди. Келиб тўрани қўлини боғладилар. Қутулмишбек айди: «мен Амир Темурга муддаи бўлурман, Амир Темур қайдадур?» Султон Мухаммад тўра: «мен Амир Темур бўлурман», деди. Анда Қутулмишбек тўрани Севаркўз қошига, маъна Амир Темур, деб келтурди. Қиз айди: «бул эмас, боргил, Амир Темур қари кишидур?»

Қутулмиш яна қўшуларини олиб, Амир Темурни йўлини олурман, деб кетти. Севаркўз тўрадин сўрди: «эй йигит рост айғил, ким бўлурсан?» Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Мироншоҳ амакисини қошига келтурди. Иккови мунда бир ҳужра ичра боғлиқ турсун. Эмди сўзни Амир Соҳибқирондин ашитмак керак.

Амир ҳануз ҳам сайд узра юрур эрдилар. Қиз ул кийикни даҳшат қилиб яна юборди. Амир кийикни кўруб, етти мартаба шунқор солдилар, кийик етти шунқорни ҳалок қилди, зероки кийикка кўб таълим берилган эрди. Амир муни кўруб газабда бўлуб, бир аргумоқ отга минуб, кийикга қараб югурдилар. Бир ерга келса, жангги асари бор, баъзи ерларга қон тўкилгон. Анда бир йигоч узра хатни кўрдилар. Хатни ўқуб кўрсалар, набиралари: «мендин хабар олинг», дебдур. Андин кейин, кийик келиб Севаркўз чодирига етти. Амир ҳам кийикни қорасини олиб, бир булоғ ёқосига туштилар. Ул қиз қўлида таъом, чодирдин чиқуб, Амирга келтуруб берди, айди: «қандог кишидурсиз?» Амир айдилар: қатагон сиполаридин Юртол бўлурман, Хўжадга борурман. Шўл вақт узра Қутулмишбек била ёбу эли келдилар. Соҳибқирон сиполари сайд узра юрур эрди. Аларга Қутулмиш муқобил бўлуб, бир печасини ўлдуруб, бирини Амир Темур деб, калласини лўнгигга ўраб, байроқга осиб келур. Қутулмиш Соҳибқиронга: «Ким бўлурсан?», деди. Амир: «ўзинг ким бўлурсан?», деди. Анда ул отим Қутулмиш, ёбу элини беки бўлурман, деди, бориб, Амир Темурни бошини келтурдим, зероки ағлин бегини қизини қалини Амир Темурни боши эрди, деди. Соҳибқирон айдилар: кўрсатгил мен Амир Темур бошини тонурман, деб ул лўнгидин олди. Амир Темур боши эмас, дедилар. Бу сўзни қиз англади. Сўнгра бошни Севаркўзни қошига келтурди. Қиз қабул қилмади, айди: ул сув ёқосидаги қари киши қатагон элидин эмиш, андин бу бошни ҳақиқатин сўрагил, деди. Қутулмишбек Соҳибқирон қошига келди, сўзлагунча бўлмай, анинг қўлини ушлаб, андақ қойирдилар. Андин кейин рангги бўзариб, кўзи қизариб, қайғуда бўлуб, Севаркўз чодирига ёниб келди. Зероки, куёвлик жихатидин ҳеч нима демади, қиз бу ишни завқ қилди. Ярим кечага яқин бир киши нола ва зори қилиб йиғлар, Амир кўрсалар, бир йигит, чўл тарафдин тевага минуб келиб, ул булоғ ёқосига тушти. Соҳибқирон ул йигитдин сўрдилар: нима сабабдин йиғларсан? Ул йигит айди: «Мени отим Тийуг бекдур, Амир Темур бошини келтурсам деб бориб, тополмай келурман, зероки амаким Ағалбек қизига ошиқ эрдим, менга айтқузилгон қизни амаким ёбу эли Қутулмишбекга берибдур, мен анга чидоёлмай Амир Темур бошини келтуруб, қизни ўз аҳдимга олсам, деб эрдим. Бу ишни мавжуд қилолмай, йиғламоқимга сабаб бу эрур». Анда Амир Соҳибқирон анга раҳм қилиб, айдилар, эртага Амир Темур фалон жойда қумзор ичра ухлаб ётқай, бориб андин Амир Темурни бошини келтургил. Сўнгра андин бурун Амир ўзлари ул ерга бордилар. Андин Амир қуёши кўк майдонида жилин кўргузди. Ул йигит қумзорга борди. Кўрса бир киши юзига парда тортиб, ухлаб ётур. Йигит секин-секин бориб, пардани кўтариб

кўрдик, мунга хабар берган булоқ ёқосидаги кишидур. Ул йигит таажжуб бармоқин тишлаб, ҳайрат дарёсига гарқ бўлди. Амирини уйқудин уйғотиб эрди, ўшул замон Чигатой, лашкари етиб келдилар. Бу тарафдин ёбу эли қўзғолдилар. Анда Чигатой йигитлари андоғ қирғин солдики, буларнинг қилгон урушларини газал била адо қилур.

Н а з м:

*Бир йўла барча қўйдиларким от,
Икки ёндин солиштилар, ҳайҳот!
Эр йигитларини ғайрати қайнаб,
Турмади дағи отлари ййнаб.
Бўлди андоғ урушлари қаттиғ,
Найзалар сунди кўб ушוליб тиг.
Кўк ўза чиқти кўб тўзонг зард,
Қўлига олиб қиличларин ҳар фард.
Марг даллоли бўлди Чобук чуст,
Аҳд байъини анда айлаб суст.
Қизиқ ўлди ўлуғни бозори,
Малик ўл мавт ўлдиб харибдори.
Сув каби эл қони тўқмамаклинги,
Тапларидин бошлари сўкилмаклинги.
Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
Қаршув келса ким солишмоқдур.
Барчаси бир-бирин сурўб ҳарен,
Батъи жон ваҳмидин бўлдиб ҳайрон.
Ким қочиб, ким қарорин билмаслар,
Жанг ила бир-бирин кўролмаслар.
Қиру сойда тўзон олиб кўзни,
Ким тоғур анда ёв била ўзни.
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашиб,
Гар қилич бўлмаса, ничоқлашиб,
Соғ тошидек солиб кееук бошини.
Анда фарқ айламай қари ёшини.
Отлар ўз ҳолича юрур ййнаб,
Кимсалар жон берур тилин чайнаб.
Кимсалар заҳмидин оқиб қони,
Қийналиб чиқмайин неча жони.*

Алқисса, Чигатой эли голиб келиб, барчасини адам казармасига бордилар. Юз кишинин зиёда ёбу элидин қолмади. Анда Қутулмишбекни ҳам жон тўтиси жон қафасидин учти. Қолгон юз киши аҳд-паймон қилиб, онт ичтилар. Сўнгра Севарқўзни Тийўтбекга никоҳи шаръий қилиб бердилар. Тийўтбек анда Севарқўзни олиб ўртага солиб, хўққасин очиб, маржонларини сочиб, муродига етти.

Андин кейин, Амир Йўржонга йўл солдилар. Неча кунда Йўржонга етилар. Амир Соҳибқиронини Йўржон эли қўб

мулозамат қилдилар. Андин сўнг, алар Амирга арз қилиб, айдилар: бир йигит пайдо бўлубдур, начанд масала ижтиҳод қилибдур, отини Мирсаййид Шариф дерлар. Масаласи шулки одам жони сувдур, ҳамма мавжудот сув, дегай, бу оятга қиёс қилур, зероки, қувла таоло: ва мина олмани кулл шани хаййи», иккинчи масала: олло таоло подшоҳдур, салтанати тахтига ўлтургандур, арш анинг тахти, фаришталар авони дерлар, алъёз билло, зероки, қувла таоло: арахмону ала ал арши истиво, учунчи масаласи Муҳаммадининг набилигига Алини шерик дер. Мунга ҳам неча оятни далил қилгондур.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мирсаййид Шарифни чорлаб, Сиз масала ижтиҳод қилдингизму, дедилар. Мирсаййид Шариф инкор қилди. Айди: «бу масалани айгон кишига барча аимма лаънатнома битсулар, мен ҳам лаънатнома битгайман», деди. Билдиларки, бу сўз аҳли хусуматдин бўлгон экан. Анда барча уламо лаънатнома ёздилар: мундин буён ҳеч киши мундай ижтиҳод қилмасун, деб. Яна бир неча мунофиқлар қўзғолиб аллома қонларида Мирсаййид сўзи деб шаҳодат бердилар. Аллома Тафтозоний ҳам мундай кишини ўлгонни яхши деб, аллома бошлиқ аиммалар ривоят қилдилар, бу кишини сандуқ ичра солиб, шўр дарёга ташламоқ лозим, деб. Охир, алар қанча таъомлар била сандуқ ичра солиб, шўр дарёга ташладилар. Дарё ичра сув сандуқни олиб бориб, бир тоғка уруб, бўлак-бўлак қилди. Мирсаййид бир тахта узра қолиб, машаққати тамом била ўзини қуруқликка олди. Тоғ этакидин бориб, қирқ кунда фарағ мамлакатига етти. Анда дарё ёқосида бир йигитни кўрди, ялангоч, атрофида кийиклар ўтлаб юрур. Мирсаййид Шариф таажжуб бармоқин тишлаб туруб эрди, бир тарафдин чанг ва тўзон чиқа келди. Анда икки мингга яқин фарағ йигитлари барча бўйинларида чалиполари бу йигитдин айлана бердилар. У тилларида сўзлаб, ул йигитга сажда қилиб, барчаси йиглаб, ёндилар. Андин сўнг, ун мингга яқин киши келдилар. Барчаси қора соқол, аслаҳа-яроғлар тоқинуб, қўлларида шароб либос била келиб, бу йигитга сажда таҳийят келтурдилар. Бу аларни ҳеч қайсисига илтифот қилмади. Яна бир жамоъа келдилар, олдиларида тоза қўлларида бози, аргумоқ отларга минуб. Алар ичида бир оқсоқол киши, бошида тож, шон-шавкат била келиб, тўбдин чиқиб, бу йигитни қучоғига олиб, йиглай берди. Мирсаййид Шариф буларни тилин билмай, ҳайратда эрди. Алар ичра Ажамдин боргон бир тожик бор эрди. Мирсаййид андин бу воқеани сўрди. Тожик айди: «бу йигит бослиқни ўғлидур. Алар тилида бослиқ деб амирни подшоҳни айтурлар. Бу йигит Румга бориб эрди, анда Елдириш Боязид Қайсар қўлига асир бўлубдур, Елдириш ҳукамога буюруб, закарини аҳлилига ётқузуб куна суйи қўйубдур. Андин бу йигит навқасланиб телба бўлуб, қолибдур». Анда Мирсаййид Шариф изҳори фазл қилиб, айди: «мен анга даво қилурман». Сўнгра тожик ани бослиқ қонига келтуруб, таржимон бўлуб, арз қилди. Бослиқ ўглини гамида кўб қайғуда эрди, булар воқеани баён қилди. Бослиқ қабул қилди. Андин сўнг Мирсаййид даво қилмоқга муқаййид бўлди. Шаҳзодани келтуруб, закарин аҳлилига олтун била

кумушни эритуб, майда қилиб, анга қўйдилар. Олтун била кумуш куна суйини ўзига жазб қилиб, тортиб эрди, шахзода сағолди. Фаранг бослиқи анга кўн инъомлар берди. Андин сўнг Мирсайид Шариф фарангдин чиқиб, неча кунда Истанбулга келди. Бир кун кўрсаларким, муъофа узра бир киши ўлтурсон, турфа шавкат била келур. Мирсайид: — Бу ким? — деб сўрди. Одамлар айдилар: бу кишини отлари Султон Валад, Мавлавий Румийни ўғлиларидур. Елдирым Боязидни боғига борур. Қайсар ҳам андадур. Аҳли фузало барчалари анда бўлурлар, деб жавоб бердилар. Аммо ул боғ денгиз ёқосида эрди. Ҳар кун Қайсар шўъраога анда кўрунуш қилур эрди. Андин сўнг, Мирсайид Шариф бир назм битиб, бир қамиш ичра солиб, икки тарафини мум ила беркитиб, андин кейин денгизга ташлади. Қамиш сув юзида оқиб, боғ ёқинига борди. Анга Қайсарни кўзи тушти, кўрсаким, бир қамиш, иккала оғзини мум бирла беркитулгон, оқиб борур. Маҳрамларига буюруб, ани олиб кўрсалар, бу байт ёзилгонким.

Н а з м:

*Эй қамиш, арзимни еткур беклара,
Бўлмади жо ҳеч сўзум бир дафтара.*

Қайсар буюрдиким, бу қамиш эгасини топуб келинглар, деб. Анда маҳрамлар Мирсайид Шарифни олиб бордилар. Мирсайид барчаларидин юқори чиқиб ўлтурди. Султон Валад аччиги келиб айди: эй мусофир, нега бизлардин илгари ўлтурдинг?! Мирсайид Шариф аларга жавоб берди: «Сайид бўлурман, яна шоирдурман». Султон Валад айди: шоир бўлсанг Муллои Румни бу байтига ҳеч ким маъно беролмабдур.

Б а й т:

*Илми ҳақ дар илми сўфи гум шуд,
Ин суханки, бовари мардум шуд.*

Сен маъно айгил. Мирсайид бадиҳа била айди: «ал-сўфи ҳоолло таоло муназзах¹ ва муқаддас турур». Қайсар, Мирсайид муллолигига аҳсан деди. Анда Қайсар шоирларга буюрдиким, ҳар қайси шоир икки мисраъидин байт айтсунлар, деб. Анда соқийга қараб, Султон Валад айди.

Н а з м:

*Ҳар субҳ кетур шароб менга,
Уйгот, отчо не хоб менга.*

Яна шоир Низомий мун айди.

¹ Оллоҳ учун сўфий бўлган.

Н а з м:

*Тиз буқуб ўлтур, манса туттил суроҳингни бу дам,
Жўрға иш айлал, кўтарилсун бошимдин дарду ғам.*

Яна шоир Мисрий бу байтни айди.

Н а з м:

*Оёғчи, оёғинг дам ўтмай қуябер,
Симурсам неча мен, ким айтмай, тўёбер.*

Мирсайид Шариф айдилар.

Р у б о и й:

*Юз узра бу кун сочларини ёр тарабдур,
Чун бўлди тараб шод нима бахт қарабдур.
Ул сочларини тебратура субҳ шамоли,
Иси келадур ҳар қилидин турку арабдур.*

Шоирлар бу сўз узра таажжубда эрдилар. Қайсар ҳарамига ёнди. Қайсарни хотуни Азизи Мисрийни қизи эрди. Ногоҳ қуёш қайсари шафақ тўшакига жой олди, тун келини бошига зулмот чодирини солди.

Алқисса, Қайсар ул кеча хотуни била маншатда эрдилар, бир сўз сабаб бўлуб, Қайсар хотунига қаҳр қилиб, сочларини кести. Сўнгра қайгуда бўлуб, тонгласи ташқари чиқти. Ҳануз шоирлар суҳбат узра эрдилар. Анда Қайсар аларга «мендин ўтган воқеани рубоий била тамом қилинглар», деди. Дарҳол, Низомий тавозеъ била туруб, айди.

Н а з м:

*Боғ аро чун боғбонким, гулни узди бу кеча,
Субҳидамдин рашк этуб, сунбулни узди бу кеча.
Қайғу бирла ғунчадек бағрида қон ё ушбу ким,
Тушти савдо бошиға, кокилни узди бу кеча.*

Яна Шоир Мисрий туруб айди.

Н а з м:

*Боғбон ногоҳ кўрубдур боғини,
Гуллар атрофида турғон зоғини.
Зоғлара қирғин солиб чун қарчиғай,
Боғ аро ҳам кўб солибдур доғини.*

Яна Мирсайид Шариф туруб, бу рубоийни айдилар:

*Сочина илкин узатмай тарақ,
Тилма-тилма айласун жисмин яроқ.
Ҳиндларни мунча тарож айладинг,
Румдин андиша қилмай, эй қароқ.*

Бу сўз Қайсарга андоғ таъсир қилдики, гўё ўқдек бу тарафдин ўтуб ул тарафидин чиқиб кетти. Қайсар аччиги келиб, газабда бўлуб, Мирсаййидни қатага буюрди. Султон Валад шафетъ бўлуб, манъ қилди. Андин кейин Мирсаййидни зиндонга солдилар. Олти ойгача Саййид бечора зиндонда қолди. Бир кун вазир Қайсардин «Мирсаййид гуноҳини ўтунг», деб тилаб олди. Мирсаййидни зиндондин чиқордилар, анда ўз ҳаёти ҳолига бу назмни айди.

Р у б о и й:

*Бахт ёвар айласа, хашхош сандон синдурур,
Бахтсиз бўлса атала ичса, дандон синдурур.
Кимса мендек толеъи наст ўлса аҳволи анинг,
Ер тубида бикрин ким ранжу зиндон синдурур.*

Бу сўз мунда турсун, эмди сўзни Соҳибқирондин эшитмак керак.

**БУ ДОСТОНДА ҲАКИМ НИЗОРИЙ, КЎҲИСТОНДА ДАЪВАТИ
ТАНОСУХИЙ ҚИЛҒОНИ,
АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН АНИ
ЭШИТУБ БОРҒОНЛАРИНИ БАЁНИ**

Аммо Соҳибқирон Мозандарон вилоятларин аксарин фатҳ айлаб эрдилар. Эшиттиларким, ҳаким Низорий таносухий динига ривож берибдур. Андин кейин Кўҳистонга мутаважжих бўлдилар.

Ровий дерким, асли ҳаким Низорий Носир Хисрав шогирдидин эрди, бўл анинг била рафиқ эрди. Амир Соҳибқирон аларни бархам берган вақтида бул шум қочиб, Кўҳистонга боргон эрди. Ул вақтда Қора Усмон бекни шоҳ Шужоъ Кўҳистонга ҳоким қилгон эрди. Анинг қариндоши Қора Юсуфбек Озарбайжонга ҳоким эрди. Булар асли туркман бегидин эрди. Ўғузхон вақтида оқ уйли бўлуб эрди. Ўғузхон Фаридунга замондош эрди. Табаристон, Озарбайжон ва неча вилоятлар анинг ҳукуматида эрди. Анинг авлодин шоҳ Шужоъ амирлиқ маснадиға ўлтургон эрди. Шоҳ Шужоъ Қора Усмонбекни ва Қора Юсуфни аҳли ҳукуматдин қилгонига пушаймонда эрди. Дерларким, Амир Соҳибқирондин сўнг, Қора Юсуфбек даъвойи подшоҳлиқ қилиб, Озарбайжонга, Форс ва Мозандаронга ҳукуматда эрди. Эллик икки йилдин сўнг, анинг авлодидин шоҳ Исмоил мамлакатларни олди.

Алқисса, мазкур сўзга келайлук. Эмди ҳаким Низор шуҳрат тониб, Қора Усмоннинг бир ўғли бор эрди, ўн саккиз ёшар, оти Ҳасанбек эрди. Ул иллоти жавъига гирифтор бўлуб, ҳар кеча-

кундуз неча пут уни атала қилиб, оғзига қуёғ эрдилар. Асло қутилмас эрди. Атибболар анинг муолижасига чора тобмадилар, қорни қонардек бўлуб, шинган эрди. Ҳаким Низорни чорлаб, анинг қошига келтурдилар. Ҳаким анинг сабабини сўрди. Ул ўгул айди: «бир кун сахрога чиқиб, бир қирда ухлаб ушбу касалга мубтало бўлдум», деди. Лекин, доим қорни ҳаракатда эрди. Гумон қилдики, илон қорни ичра жой олғондур. Ҳар нима еса ул илон ютиб, яна тазом талаб бўлуб тургай. Бу ўгулни меъдасига ҳеч нимарса юбормас. Буюрдики, латл мунчоқни келтурунлар, деб. Латлни инга боглаб, анга ютқиздилар. Яна ички тортиб кўрдилар, латл йўқтур. Иккинчи зумрад мунчоқини инга ўтқузуб, ютқиздилар. Яна тортиб кўрдилар, зумрад қайтиб чиқмади. Билдиларким, афъи бу ўгулни ичида жой олибдур.

Дерларким, ҳазрат Али каромуллоҳ важиҳа замонларида бир йилгит ухлаб ётган вақтида оғзига илон кирди. Ҳазрат Али афандимиз кўруб, уйғотиб, у ён-бу ён югуртуб, ҳаракатга солдилар. Ниҳоятда чарчагондин сўнг анга сув бериб, қайд қилдурдилар, илон ерга тушти. Анда Қора Усмон бекга ҳаким айди: бу илон улғойибдур, мун қорнин уя қилибдур, мун иложи машаққатдур, деб буюрдики, сут келтурунлар, деб. Анда неча челақда сут олиб келдилар. Барчасини ичти, соатидин сўнг қусти, сутни бори тушти, илон тушмади. Охир, ҳаким Қора Усмонга айди: эй бегим афандим, бу ўгул тавониин ўтуғ, мен муолижасини фикрини қилгайман. Бек «ўттим» деди. Ҳаким буюрди, шароб келтурдилар, анга ичурдилар. Дарҳол қорни ҳаракат қилди. Ҳаким анда айди: сутни афъи қайд қилиб, холи бўлди, шароб ичиб, маст бўлди. Эмди лозимким, биқинини ёриб, илонни олурман. Агар илон маст бўлмаса, мунга зарар еткурур эрди.

Алқисса, биқиндин аждарҳони олиб, қизил иши янги била чоқини тикиб, ўгулни тарбият қилдилар. Афъини кўрсаларким, саночдек бўлубдур, неча кундин сўнгра бек бача шифо топти. Қора Усмон бек ҳакимга муътақид бўлди. Ҳаким кундин-кунга таносўхий динига ривож бера берди. Бир кун ҳаким Низор дарё ичра кемада сайр қилиб юрур эрди, кемачи овоз қилдики, ана катта балиғ кемага қасд қилур, деди. Ҳаким айди: қўрқманглар, сизларга зиён-заҳмат йўқтур. Анда дарё мавжда келиб, яқин келди. Ҳаким балиқга қараб айди: Намуди эй дарё балиғи! Бу сўзни балиқ эшитуб ёнди. Кема била одамлар омон тобтилар. Алар сўрди, нимани айдинг, ҳаким айди: худога сажда қилурсан, дедим. Бу сўзни юнон тилида намуди дерлар. Бу балиқ мундин бурун одами зоҳид эрди, мун тасбеҳи намуди эрди. Ҳоло, тасбеҳи эсига тушуб, ёнди. Қора Усмон айди: мун воқеасин менга баён қилгил. Анда ҳаким мазҳаби танасўхийдин баён қилди. Қора Усмонбек фуқароси била Қўҳистон эли ушбу мазҳабга тобеъ бўлдилар. Мулла Абдул Раҳмон Ўтрут дерларким, аксар китоби таворихда кўрдум, етти киши Муҳаммад алайҳис саломдин илғари мазҳаби таносўхийга даъвойи пайғамбарлиқ қилиб эрди.

Аммо Ҳаким Низорий ҳам даъвойи пайғамбарлиқни ихфо қилди, лекин ошкора қилмади, ўз қавмига сўфтой от қўйди. Айтур

эрди. «ажзойи» олам қайта-қайта тараққий қилиб, истикмол топарлар, нафас ва миждоз ҳам унсуридур, камолот тамом муъассар бўлғай. Бу суратдин у суратга унсури муфорақот қилур, гўё жон бу жасад ўлса, ўзга жасад тошиб, тирилғай, она қорнида жой олиб, туғулуб, яна камолот ҳосил қилғай. Аввалги суратда фавт бўлгон нимарсаи иккинчида тобғай, учинчида ўтгандин сўнг тараққий қилғай. Хар қолибда тараққий қилса, андин малоика қолибига дохил бўлуб, етти кўкни чиқиб кезғай. Бу қавлни танасўхий дерлар. Агар одам ақлсиз ва илмсиз бўлса, ани жони қолибидин чиқгондин сўнг, анъом суратиға кирғай, гўё айукдин ва ҳўкуздин шунга ўхшаш нимарсалардин таваллуд тобқай. Лекин тўрт оёғлиқ ҳайвон асли жони одамдин муфорақат қилғай. Яна одам одам суратиға ўтса ақли оз, ўзи носоз, бўлур. Лекин жисми инсонийға дохил бўлаберса, камолот ҳосил қилғай, андоғким, юқорида мазкур бўлди, наузибиллоҳ, мин залиқа. Бу сўзни қавли танасўхий дерлар. Агар бу даражотни тобмасалар, анъомға муфорақат қилур. Агар аларни ҳам тобмаса, набатотға кирғай, гўё дарахт ва ўтлар бўлуб кўкарғай. Ани ҳам тобмаса жамодотда қолғай, гўё тош ва темур ва туфроғларда қолғай. ала ҳазал-қиёс. Агар нафас потиқа даражасига етса, булар барҳам еғай. Аҳли танасўхий дерким, мисоқ кунда олло таоло Одам Ато била бир минг етти юз йигирма арвоҳни яратган, андин зиёда эмас. Бу руҳларни Одам била авлодларига дохил қилди. Неча замондин сўнг, Руҳи Одамни Нух жасадиға дохил қилди. Андин сўнг ул руҳни Иброҳим жасадиға берди. Ушбу дастур била Мухаммад алайҳис саломға ётиб, камолот ҳосил қилиб, андин фаришта бўлуб, осмонға чиқиб, келмади деғай, наузибиллоҳ мин заликул мазкур. Зероки, алардин сўнг соҳиб шарифат ва соҳиб тариқат келмағай.

Аммо бу шум ҳаким дедиким, мен етмин икки мартаба дунёға келдим, аввал келгонимда савдочи эрдим, сўнгра келиб, қассоб бўлдим. Қўй қонини кўб тўкконим учун, андин сўнг, жоним бўри суратиға дохил бўлди. Бу кун далада Қора Усмон бек била юруб, бир эски қашқирни сўнғақини тошиб, ани бекиға кўрсатиб эрди: Мен бўри эрдим, мени сўнғақимдур, мени бўрилиқ вақтимда ҳазрат Яъқуб пайғамбар замонлари эрди. Анда мени Юсуфни единг деб қариндонлари тухмат қилдилар. Яна қашқирлиқдин одам суратиға дохил бўлдим. Неча маротаба оламға келиб, эмди соҳиб иршод бўлдим, мундин сўнг малоика суратиға кирғайман. Ул бадбахт айди: эмди оламға келмағайман, сизлар туш кўрғайсиз. гоҳ Туркистонда, гоҳ Ҳиндустонда, гоҳ Арабистонда юрғайсиз. Гоҳ Тошканд, гоҳ Самарқандда бўлғайсиз, гоҳ сойда, гоҳ қирда турғайсиз. Аввалги замонда оламға келганларингизни руҳингиз кўрғай ва сайр қилғай. Ул шум яна айди: «Хеч дин бизни мазҳабмиздин илғари эмас». Ул вилоят одамлари они сўзини қабул қилдилар. Яна айди: Одамдин бурун инсон яратгандур, аларға олов тўфонини юбориб, барчаси куйуб, Одам била Ҳаво қолгондур. Абул Баширнинг оталари ва оналари бордур. Оталарини оти Салмон ва оналарини оти Мохёрдур, деди. Андин сўнг Нух алайҳис саломға сув тўфонини юбориб, қавмлари ҳалок бўлди. Ўзлари қолди. Тўфонини кейинги одам Нух пайғамбар наслидиндур. Оламға

тўфон келиб, барчани ҳалок қилса, бир киши-икки киши ҳийла била қолгай. Зурёд кўб бўлуб, олам тўлгай, дунё меники боқий деб инкор қилди. Наузибиллох, бир куни ул ҳаками шум мадраса ичра шоғирдларига таносўхийдин дарс айтиб ўлтуруб эрди, бир эшак анинг дарсхоҳасини эшикига келиб турди. Шоғирдларига бу ҳайвонни қувланглар, деб буюрди. Ура-ура ҳайдаб юбордилар. Соатидин сўнг яна ул эшак қайтиб келди. Ҳаками маълун айди: бу эшак мендин илгари бу мадрасага мударрис эрди. Ўлганидин сўнг, руҳи бориб ҳўтук бўлиб тугулди, деб ўрнидин туруб, дарҳол эшакга қараб бу газални хитоб бирла айди:

Р у б о и й:

*Мударрис эрдинг, илминг йўқ бўлубдур,
Соқол, сочинг ёлу қуйруқ бўлубдур,
Ҳамми тирногларинг дўнди туега,
Сен эшак бўлмоқа буйруқ бўлубдур.*

Яна айди: ҳар ким кишини ҳақини еса, ўлгандин сўнг руҳи девга муфорақат қилгайким, золим бўлса, ани руҳи илон-чаён суратиға киргай. Ҳар кишини ўз амъолиға яраша бир ҳайвонға табдил бўлгай.

Алқисса, ҳамма одамларни ул шум ўз диниға таклиф қилди. Кўб жамоъа анга итоат қилдилар, баъзи эл муни кайфиятини Соҳибқиронга келиб арз қилдилар. Амир ани тарафиға юриш қилдилар. Ул вақтда Қора Усмон бек Табаристонга кетиб эрди. Ҳаками маълун Кўҳистонда эрди Амир келиб шаҳрни қамалга олдилар. Мирзо Сайфуддинга насиҳатнома ёздуруб, Қилич Арслонни элчи қилиб, дарҳол номани Қиличбек кўлиға олиб, йўлбарсга минуб, шаҳар ичра кирди. Ҳакимни уйға келиб, арслонни эшикиға қўйуб, ўзи ҳаким қошиға борди. Кўрса, савсардин пўстин кийиб ўлтурубдур. Номани кўлиға берди. Ҳамд ва наътдин сўнг, дебдур: «Эй ҳаким Низорий, шарифати расул акром саллолоху алайҳи васалламга амал қил, бу ботил маз-ҳабингдин қайтгил, Носир Хисравни кўрдунг, они ўгли Ман-сурни эшитдинг, нима бўлдилар. Алардин ибрат ол», деб нома тамом бўлубдур. Ҳаками шум жавоб берди: «Бизни мазҳабимиз ножийдур, бу мазҳаб ҳам Расул мазҳабидиндур». Қилич Арслонга айди: «Боргил, Амир Темурга айгил, биз тонгла майдонга бориб, чодир тикармиз, Амир Темур сўзга стук муллолардин бизга юборсун, анинг била мубоҳаса қилурмиз, кимни сўзин ҳақиқати маълум бўлур».

Андин Қиличбек ташқари чиқти. Ҳаким Низорий сўфтойлари айди: «Бу йўлбарсни бир чаккага олгил, бизлар ўтуб кетайлук. Қилич Арслон айди: «Сизлар била муни иши йўқтур». Бири анда ҳожатға ўлтурубдур эрди, йўлбарс ани гарча тишлади. Муни кўруб, ҳаким айди: бу йўлбарс мундин бурун Ҳалокухон эрди, эмди йўлбарс бўлубдур, зеро Ҳалоку кўб золим эрди. Бул ҳам кишини ва

маҳлуқларни қонин тукувчидур». Қиличбекга айди: «Сени бобонгдур, ани учун сени устига миндуруб келибдур». Яна ул шум айди: «Агар қабул қилмасанг, бул ерда бобонгни қабри бор, етти филиззотдин ясалгон, ани қауси ҳам етти филиззотдин қилингондур. Хеч киши ани очмоқга кучи етмабдур. Бу йўлбарсни минуб, сен анга яқин боргил, қауси сенга очилса, билгилки, бу йўлбарсда анинг руҳи бурдур. Зероки, ўз руҳига қауси очилур». Анда ёзилгон хат бор эрдик, авлоди Ҳалоку келса, эшик очилгай, деб. Бўлмаса, минг киши бориб ҳам ани очолмас эрди. Қиличбек бу сўзни эшитуб, анга бориб, ишорат қилиб эрди, дарҳол қауси очилди. Қиличбек бобосини қабрига кирди. Хожа Абу Наср анга тилсим била ишлагон эрди. Зероки, одамлар Ҳалоку кофир деб қабрига ўт қўймасун. Анда қабр узра бир қути била лавҳа хат эрди: бу ерга ким келса, қадамин ужраси ушбу қутидур, деб. Ул қутини уч мартаба зўр қилди, очилмади. Остида очқуси бор эрди, очқуни олиб, қуфлга уруб уч мартаба зўр қилди, яна кучи етмади, нима қилурини билмай ҳайрон эрди. Ушул замон ҳаким етиб борди. Қиличбекга айди: Хожа Абу наср ҳақи ва ҳурмати очилсун, дегил. Қилич Арслон айтиб эрди, дарҳол очилди, ичидин бир китоб чиқти. Ул «Ахлоқи Носирий» эрди.

Алқисса, ани олиб Амир Соҳибқирон қошига келтурди. Амир айдилар, «киши бўлса, ҳаким Низорий била мубоҳаса қилса». Одамлар айдилар: Бир йигит бор, кўб илм ва қиссаларни билгай, неча йилдин бери ҳажга кетиб эрди, ушбу йил келибдур. Магора ичра ватан тутмиш, оти Ҳамза. Анинг ҳажга боргонини сабаби бу эрдик, Мавлоно Али шоир анинг била мунақаша қилиб эрди. Анга бу газални айтиб эрди.

Р у б о и й:

*Арбоби ҳунар дафтариға хожа Алидур,
Недин сиза бу лутф, табиат азалидур,
Бу сўзни писанд айлангу, хоҳ айламангиз,
Билсун ҳаммаким, Ҳамза ҳам устод, валидур.*

Мавлоно Али анинг жавобига деб эрди:

Н а з м:

*Эй Ҳамза, билиб сўзлаки, ҳақ жои Алидур,
Юз Ҳамза фазилат ила ло лои Алидур.*

Ҳамза бу сўзни эшитуб, қисса ўқумакни ва шеър айтмакни тарк айлаб, ҳажга кетуб эрди.

Амир билдиларки, кўб сўзга етук, фозил кишидур. Дарҳол Иноқни анга юбордилар. Иноқтоз келиб кўрди, шайх Ҳамза пўстун кийуб ўлтурубдурлар. Айди: «Эй Мавлоно афандим, сизни Амир чорлар». Шайх келмади. Амир бир ҳамён олтун бериб юбордилар, сўнгра шайх келди. Амир айдилар: «Мен халифаи муслимин

бўлсам, киши юборсам келмадингиз, ахчага келдингиз». Шайх айди: «Ушбу ҳадисга амал қилиб келдим: «қала аллайҳа ислому ал инсону ибайду ал ихсони»¹, амирга бу сўз маъқул бўлди. Соҳибқирон мазҳаби таносўхийнинг воқеасин анга айдилар, шайх Ҳамза мунозара қилмоқни қабул қилдилар.

Алқисса, тонгла бўлсун деб, мубоҳаса ва мунозарани бир ерга муқаррар қилдилар. Ул кун ўтуб эртаси ҳаким Низорий улог узра минуб, аҳли таносўхий ва суфтойлари билан келиб, саф туздилар. Шайх ҳам икки шогирдин олиб, муқобилига бориб ўлтурдилар. Шайх ҳам ҳаким Низорийга айди: «Эй ҳаким, қайси мазҳабда турурсан?» Ҳаким айди: «Мазҳаби таносўхийядандурман. Ҳар одам яхши амал қилса, жони малоика суратига боргай, агар ёмон амал қилса, ҳайвон суратига киргай. Андоғким кўрмак, билмак барчаси руҳдин турур». Ул ҳаким маълун яна айди: мен етминш икки мартаба дунёга келдим, кўб қолубда сайр қилдим, амди ушбу қолибга ушбу суратга дохил бўлдум.

Шайх Ҳамза айди: «Лозим шўлким, барча нимарсани илгари кўрдук, амди, шу замонда ушбу жойга келдук. Ўтган нимарсалардан ҳеч нима кўнглимизда йўқтур. Бу воқеанинг сирри на эрур? Яна шайх айди: «Шундоғ бўлурким, келадурғон нимарсаларни туш кўргаймиз, учмоқ, томуғ ё қиёмат ё Дажджол ё қатъи мўмкин нимарсалар кўрунгай, бу нима бўлгай, нимага қолаб ё руҳ бу воқеани илгари кўрмабдур, холо уйқуда кўрганлари нимадур? Ҳаким Низорий жавоб тополмай, музтар бўлуб, ул шумни юзидин мурдор терлари оқа бошлади. Анда ҳаким маълун айди: «Тонгла иккимиз таваккал қилиб ёнғон ўтга киргаймиз, ҳақиқатимиз анда маълум бўлгай». Шайх қабул қилиб, иккони икки тарафга ёидилар. Амир Соҳибқирон таваккални олло таолога қилиб, ўтуи йиғмоқга буюрдилар. Ул кун кеч бўлуб, қуёш Юнусин шафақ денгизин балиги ютти. Кундуз шунқорин тун қаргалари қувлаб беркитти. Амир кеча била туруб, шаҳидлар қабрига келдилар, зиёрат қилур эрдилар. Соғана орқасидин йиғи товуши келди. Ногоҳ кўрсалар, икки киши келибдур, қўлларида тобут, гўр ковлаб, тобут била ерга кўмуб, ёидилар. Ўшал замон Амир келиб, гўрдан олиб тобутни ташқари олдилар. Кўрсалар, бир қиз, ўз қонига бўёлгон, андак жони бордур. Қўлин узотуб, айди: «Эй хожа, мени нима ёзуқим бор, менга тўхмат қилдинглар». Эси ўзиға келгондин сўнг, Амир айдилар: «Сен қандай кишисан?» Ул айди: «Ҳаким Низорий чўрисидурман, бир қул менга тўхмати зино қилиб, бу ҳолатга еткузди». Амир ани ўз чодирига келтурдилар. Айдилар: билурмусан, ҳаким қандай журъат била ўтга ўзини ургайлар? Чўри айди: «Ҳаким Низорийда бир шиша самандар ёғи бордур, менга айдики, бу ёғни мен баданимга суркаб, ўтга ўзимни ургайман. Амир айдилар: «Ул шиша турғон ерни билурмусан, қайдадур?» Чўри қайда эканин билолмасман, деб жавоб берди.

Аммо, деларким. Самандар жонивордур, ватани ўт ичра бўлур, анга ўт таъсир қилмас. Алқисса, тонгласи Амир Соҳибқирон

¹ Инсон эҳсон қилиш бандасидур.

шайх била Иноқға сўзладилар. Ул куни Амир шайх била ҳакимни ўтқа кирмоқни манъ қилдилар. Амир Иноқға, боргил ҳаким уч кун сабр қилсун, зероки ўт тоза аланга олсун, дедилар. Учунчи кун бўлгондин сўнг, атрофу жавонибдин элу одамлар эшитуб кела-вердилар. Учунчи куни ўтуб, тўртунчи кечаси тун ярмида Иноқтоз қиморбоз айёрлиқ асбобини тоқунуб, Амирни ўзига йўлдош қилиб, ҳаким ўрдасига келдилар. Атрофидин айлануб, қирарга жой тополмай, юрур эрдилар, тўсундин бир қора кийимлу йигит ўрда деворидин тушти. Кўрсалар, Иноқтоз ўгли Хуморийдур. Буларга айди: таваккални тангрига қилиб, сизлардин бурун бу ўрдага келиб эрдим, неча-неча уйлар қуфлини бузуб ва неча сандукларни бузуб очиб, ушбу кути ичра самандар ёгини тобдим. Анда Хуморий самандар ёгини олиб, ўрнига ламфа ёгини қўйди. Дарҳол, Хуморий ани жойига элтуб, тева кўрдингму, йўқ деб учовлари чодирларига келдилар. Амир шайхни талаб қилиб, ёгни бериб, айдилар: «Ёй мавлоно афандим, мунини баданингизга сурунг». Шайх айдилар: «Мен тангрига таваккал қилурман». Ҳарчанд қилдилар, қабул бўлмади. Ул куни жумаъ эрди. Намози жумаъ ўқулгон сўнг, қоровуллар келиб Амирга таъзим қилиб, арз қилдилар ва айдилар: «Қора Усмонбек Табаристондин юз мингга яқин қўшун келтурур ҳаким кўмакига». Анда одамлар анинг баҳодурлигини таъриф қилдилар, сиполар анинг била жанг қилмоқни орау қилдилар. Анда Амир айдилар: баҳодурлардин борму, анинг била жанг қилса?! Ул куни неча ўзбек баҳодурлари бошларини яланғоч қилиб, Амирдин фотиҳа олдилар. Ушал вақтда бир киши келиб Иноқға айди: «Амирга кўрсатмоқга хатим бор», деб. Иноқ Соҳибқирон хизматига келтурди. Амирга тиз буқуб, таъзим қилиб Соҳибқирон қўлларига хатни берди. Ани мутолаа қилуб кўруб ул кишига бош-оёғ шоҳона либос бердилар. Баҳодурларни сабр қилинг, деб жангга юбормадилар. Айдилар, бу кун кўрайлук, ҳаким била шайх ўтга нечук кирғай. Ул кун бир-бирларидин хатни нима деб сўрар эрдилар. Амир Соҳибқирон салобатидин ҳеч қайсилари сўраёлмай, анда барчалари Шохрух тўрага сиз сўранг, дедилар. Тўра, мени сўзимни албатта отам рад қилмаслар, деб амирдин сўрдилар. Соҳибқирон «сўрамагил» деб сийёсат қилдилар. Бу сўздин тўрани зеҳни қойиб, ўз чодирига кириб уйқуга борди. Анда ҳаким била шайх ўтга кирмоқга тайёр бўлуб, ҳаким ҳикматга эътиمود қилиб, шайх Ҳамза олло таолога таваккал қилиб, ул куни неча уламо, шайх, атрофида эрдилар, Шайх оқ тун кийуб, барчалари зикр этиб, йиглаб келабердилар. Ул тарафдин ҳаким намоз ўқуб, андин сўнг қўб шароб ичти, мастлиқ холида ламфа ёгини билмай самандар ёғи деб аъзосига сурқаб, қора тун кийуб, аҳли тапосўхийлар била дўн-бура, ноқус, рубоблар чолиб келабердилар. Ҳаким шум нағма эшитмақни савоб деб, бу байтни дер эрди.

Назм:

*Ҳар кишиким, нағма овозин суяр,
Ушбу товуш ила яратганини топар.*

Алқисса, шайх икки ракаат намоз ўқудилар. Амир барча одамлар била шайхга мутобаат қилиб намоз ўқудилар. Андин сўнг, Амир бошлиғ бирдан шайхга фотиҳа бердилар. Ул тарафдин ҳаким келди. Икковлари бир-бири бирла қўл ўшлашиб, шайх оят ўқуб, ўзига дам уруб, ўт ичра югуруб кириб кеттилар. Шайхга ўт совуқ-лукга айланди. Етти қадам борғондин сўнг, нидо келдики, ё шайх, ҳаким қўлин тутма, анда қўлин қўйиб юбордилар. Ҳаким Низорий: «вой куйдум», деб шавқун қилди. Барча анинг товушин эшитиб, билдиларки, малъун ҳаким жасади ўтга ўртанди, жони тоб келтуролмай, қочиб томуғ ўтига ёнди. Соатидин сўнг, шайх Ҳамза ўтдин саломат чиқиб эрдилар, барча кўруб, хурсанд бўлуб, суюқуб, олло таолога ҳамду сано айтиб, келиб шайхни тавоф қилдилар. Андин сўнг шайх Озарий лақаб қўйдилар. Андин сўнг, ҳакимнинг қавми сўфтойларни ўлдурга бошладилар. Бир нечалари қочиб, шаҳр кўрғонига қамалдилар. Қапуларин бузуб кириб ўзбек баҳодурлари ул бадракларга андоғ қирғин солдиким, сўфтойлари қони кўча ва ўрамларда оқа бошлади, каллалари узулуб, таналари чўзулуб, баъзилари ер қучиб, баъзилари чалқасича йиқилиб, тирикларин жони оғзига тиқилуб, баъзилари қобун-тарбуздек ёрилуб, баъзи оёғи, баъзи қўли узулуб, жасадлари таррадек тириллаб, бодрингдек дириллаб, жонлари томуғ сари гириллаб кета бердилар. Ўзбек сиполари фириллаб, қиличлари шириллаб сўфтой бошларига ета берди. Ул кун бу сифатида жанг қилиб, йигирма минг кишини томуғ казармасига юбордилар. Баъдахл бидъат тамом бўлғондин сўнг, шайх Озарий Амирдин рухсат олиб, бир тарафга кеттилар саёҳат қилмоқ учун.

Алқисса, Соҳибқирон қўлидаги хат ҳеч кимга маълум бўлмадики, нима бўлса. Амир Шохруҳ тўрадин койиб, анинг амалини Мироншоҳ тўрага олиб бердилар. Шохруҳ тўрага буюрдиларки, бориб элатиялардин бож олғил деб. Бу ишга бўйун товлаб, ўз олдиға тўрт минг кишини қўшундин олиб, Амирдин рухсатсиз Қора Усмон бекга қараб юруш қилди. Бир ерга келсалар, лашкари азим дуч келди. Анга қоровул юбориб эрдилар, ул келиб айди: «Қора Усмон таносўхий жанг қилғоли келур».

Дерларким, ўшул хатики Қора Усмонбекдин Амирга келғон эрди. Айтиб эрдик, мен расул охир ул замондин назар топуб, таносўхий динидин қайтиб, ҳидоят йўлига кирдим, иншооллох, Амир қошларига бориб, хизматларида бўлғайман, лекин кишига изҳор қилмасунлар, зероки, элатларимни қўби таносўхий динига киргондур, фасод чиқормасунлар. Шул сабабдин Амир ҳеч кимга айтмаб эрдилар. Мундин тўра беҳабар, Қора Усмон муқобилига чиқиб, карнай чолдурди. Мундин илгари Қора Усмонга Амир Соҳибқирондин хилъат ва салоҳит номаси келиб эрди. Қора Усмон бек ғам ва қайғуда эрди ва айди: «Афсуски, Амир Темур мени алдамишдур», деб. Сиполарин жангдин манъ қилди. Бир кишини Амирга юборди: «Бу иш қандай иш мени фириб берурсиз, мусулмон эр киши бу ишни асло қилмас».

Қосид келиб, номани Амирга берди. Амир ғазабда бўлуб дарҳол сўзини ҳақиқатин айтиб юбордилар. Бул ерда икки аскар жанга

ҳаракат қилиб туруб эрдилар. Қора Усмон бек номани кўруб, жангдин қўл йиғди. Ўшул вақт тўра қўлига ёсини олиб, ўқ отиб эрди, Қора Усмонбек кўксига тегиб, шаҳид бўлди. Анда тўрага сўзни ҳақиқатин маълум қилдилар. Тўра афсус еб, қилгон ишига пушаймон бўлди, фойда бермади.

Алқисса, тўра билдики, иш қўлдин кетти. Отасига маъзурнома юборди. Соҳибқирон Қора Усмон қатлини эшитуб, узрини қабул қилмадилар. Жарчи қўйдиларким, ҳеч киши Шохруҳ тўра кўмакига бормасун, деб. Ул кун Қора Усмон бек сипоҳлари Озарбайжонга йўл солдилар. Анинг қариндоши Қора Юсуф бек қошига бордилар. Амир сиёсатин эшитуб, тўрани аскари тарқалуб кеттилар. Тўра бечора уруш ичра етти ери яра бўлгон эрди, ёлгуз ўзи тўқай ичра қолди. Аммо Амир ғалат эшиттиларким, тўрани туркмонлар ўлдурдилар, деб Соҳибқирон ўглини фироқида бўлуб, ҳеч кимга гапурмади.

ЭМДИ ШОҲРУҲ ТЎРАДИН СЎЗ ЭШИТИНГ

Тўра тўқай ичра яраларин боғлаб, от узра зўрга минуб, тўқайдин чиқиб эрди, икки киши келиб тўра жиловидин ушлаб чангалистонга қараб юра берди. Қуввати йўқлиғидин аларга ҳеч нима демади, алар ҳам сўзламадилар. Тўра ўз кўнглида «мени бу чанглистон ичра бир ерга элтуб ўлдургай», дер эрди. Иттифоқо, Шохруҳ тўрани бир қўргон дарвозасига келтурдилар. Қўргон ичра бир кишини кўрди, барчадин юқори ўлтурубдур. Тўрадин, «ким эрурсан», деб сўради. Тўра айди: «Мен табризлик бўлурман, шох Мансурга хазиначи эрдим, ул барҳам тобгач, қочиб келиб, Қора Усмон бекга навкар бўлдум, ул ҳам ўлди, мен жанг ичра ярадор бўлуб, қолиб эрдим бу иккови тутуб, бул ерга келтурдилар».

Ул йигит: «Эмди менга навкар бўлгил, — деди, — мен Зафарбек бўлурман, султон Санжарбек авлодидин эрурман. Ширвон шохи хизматида эрдим, ани қизига ошиқ бўлуб, ўзимни Мажнун сифат қилиб эски пўстун кийиб, тиламчилик қилиб ани эшикига бориб, қиз бирла сўзлашиб ани олиб қочиб келтурдум, ани ишқида бу ғазални ўқир эрди.

Р у б о и й:

*Ҳами зулфи арози даврида магар ул қамарга
бу холадур,
Юрагимда шиддат фурқати, ишим оҳ ила дард ила
ноладур.
Души узра сунбили тараф ҳам-у печ бирла
кулоладур,
Юзи гулшанида икки кўзи рам ваҳшийлиқда
ғизоладур.*

Анинг учун мени лақабимни халойиқ Зафарбек Мажнун дерлар. Эмди неча муддатдин бери Ширвон шохига ёв бўлуб юрурман. Анин қавмидин икки минг киши менга тобеъ бўлдилар. Аксар вақт

бориб анинг кавмини тарош қилурман, деб тўра тарбиятига муқайяд бўлди. Аммо тўра соғалиб, тандуруст бўлгондин сўнг, бир кун Зафарбекни қоровуллари келиб айдилар: «Мозандоронга карвоилар борурлар, аларга қофилабоши Ширвон шоҳи гуломи турур». Дарҳол Зафарбек беш юз кишини аларга талон қилинг, деб юборди. Яна орқасидин хат ёздуруб, тўрадин бериб юборди. Хатни тўра йўлда очиб, мутолаа қилса, айтибдурким, молларин талосун, яна ўзларин ўлдурсун. Тўранинг чўнгакида қалам-довоти бор эрди, дарҳол олиб, иккала «син» ҳарфини боши узра «мим» ҳарфини қўйди: «таламасун ва ўлдурмасун» бўлди. Ул беш юз киши қофила барчасини асир қилиб, боғлаб эрди, тўра хатни аларга ва понсадбошига кўрсатти. Зафарбекдин кўрқуб, аларни ешуб, молларини ўзига тобшурдилар. Қофилабоши айди: Эй йигит, мен Ширвон шоҳини муқаррабларидин бўлурман, шохимиз элчи қилиб, Амир Темур қошига юбориб эрди. Биз Амир Темур қотидин келурмиз. Тўра Соҳибқирон аҳволидин сўради. Элчи айди: «Амир Темур Шохруҳ ўглини мотамида қўб хафадур». Тўра анга секин айди: «Шоҳинг қошига боргонда мени бу қилгон яхшилигинини айгил, яна сўзим шулки, Зафарбек бу чаңгалистон ичра кўргон солиб, фалон мавзеъда, дегил». Кечи била уйқусида келиб, чаңгалистонга ўт қўйуб юборгайсиз, деб қофилабошин жўнатти. Ўзи беш юз киши била Зафарбек қошига келди. Ул айди: «Қофила молин нима қилдингиз?» Тўра айди: «Эй бегим афандим, ўзингиз хат ичра, таломасун ва ўлдурмасун, дебсиз, хатни понсадбошига бериб эрдим, понсадбоши хатни кўруб, сиздин кўрқуб аларни ўлдурмади ва молларин ўзларига қайтуб берди». Зафарбекни аччиги келиб, газабда бўлуб, дарҳол мирзони чорлаб, нега мундай қилдинг, деди. Мирзо, мен сизни амрингиз бўйинча ёзиб эрдим, деса ҳам қабул қилмай, мирзони ўлдурди. Аммо бул тарафда қофилалар Ширвон шоҳи қошига келиб бу воқеадин сўзлади. Шох дарҳол отлануб қўшун била тўқай ичра келиб чаңгалистонга ўт қўйуб юборди, атрофини аскар олди. Булардин ким қочиб чиқса, асир қилдилар. Шохруҳ тўрани ҳам ушладилар. Тўра айди, эй шоҳим афандим, қофилаларингизга нажот берган йигит мен камини бўлурман, деди. Ширвон шоҳи тўрага қасам берди, айди, эй йигит чин сўзлагил: ким бўлурсан?

Тўра тўғри сўзламакдин бўлак иложи тобмади, воқеани бир-бир баён қилди. Андин сўнг, Шохруҳ тўрани Соҳибқирон хизматиға юборди. Амир Соҳибқирон нури айинларин кўруб, хурсанд бўлуб, севиндилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мозандарон, Табаристон ва Озарбайжон, барча мамлакатларни мусаххара қилиб, андин Самарқандга музаффар ва мансур бўлуб, шаһба кун, сафар ойини биринчисида, баҳор аввалида пойтайхтларига келиб ўлтурдилар. Тошканддин ва Хўжанддин, атроф вилоятлардин хонзода ва бекзодалар келиб, алар: Тоғайбўгабек, Шамсиддин Аббосбек ва Ғиёсиддин Бектурхон яна шайх Темур Баҳодур, Учқора баҳодур мубошар ва Аргун шоҳ, яна амир Шох барлос, шайх Али Исмоил барчалари Амир хизматиға жамъ бўлдилар. Яна аҳли фузалодин Гулом Жўржоний,

Алламои Тафтозоний ва мулло Котибий ва хожам Баҳовуддин ва
Хожа Ҳофиз Шерозий ва печа валилар зикр айтиб ва хатми
Каломуллоға машғул эрдилар. Барча Амир Соҳибқирон давлат
ва нусратин тағри иззи жалдин тилар эрдилар.

**БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАҒДОД
ШАРИФГА МУТАВАЖЖИХ БҮЛУБ,
ФАТҲ АЙЛАБ, ШОМ ШАРИФГАЧА БОРҒОНЛАРИН БАЕНИ**

Аммо Ровий дерким, бир кун Амир Соҳибқирон Искандари
соний шон ва шавкат била тахт узра ултуруб эрдилар, Мозандарон
хони била Ҳиндустон беги Ферузоҳдин элчи келди деб эшиттилар.
Етти элчи Ҳиндустондин, етти элчи Мозандарондин элчихонаға
келиб туштилар. Тоғласи кўрунуш хонаға келиб, Амирга таъзим
ва тавозеъ била арз қилиб айдилар: «Шом вилоятида Язид
авлодидин Муовияи соний деган киши салтанат тахтиға ўлтурмиш
ва дермишким, вилояти Исфаҳон била Ҳиндустонини фатҳ айлаб,
андин сўнг хуруж айлаб, Туркистон тарафига борурмиз деб.
Бениҳоят қўшунлар жамъ қилгон эмиш. Алар хуруж қилмасдин
илгари, Амир Соҳибқирон афандим саъй ва тараддуд қилсуилар
деб, бекларимиз хизматингизға бизларни юборди», дедилар.

Амир Соҳибқиронга ғайрат пайдо бўлуб, атрофга от чоптуруб,
қирқ кунгача Туркистон мамлакатларидин турк ва тожик, сарт ва
қozoқ элатдин аскар жамъ қилиб, аларға олтун-қумушлардин
инъом ва эҳсон бериб, асоси салтанат, дабдаба била тўрт юз хон,
етти юз етмиш бек, тўрт юз уламо ва имом, тўрт валиолло анда
ҳозир эрдилар. Тўрт сон аскар бир тарафдин, беш сон аскар бир
тарафдин, бир лак аскар бир тарафдир. Мунажжимлар қуръа
ташлаб, барча бирдан отландилар. Оқ, қора, қизил, ёшил, қўтос туғ
ва яловлар санжоқ-санжоқ, тўб-тўб, дарё-дарё бўлуб, дала-
дашларни олиб, тоғ-тошларни босиб, йўлга туштилар. Ул кунин
аскар қурт-қумурсқа ва чугурткадин ҳам зиёда эрди. Неча манзил
ва марохил тай қилиб, йўл кезиб, чўл кезиб, тоғ-роғдин ошуб, бир
неча кун ўтуб, навоҳи Бағдодға бордилар. Анда бир тоғ узра
чиқтилар. Анда бир майдони васеъ бор эрди, ул мавзеъ Бағдодға
етти тошлинг йўл эрди. Қўшунлар ул ерға тушуб, фароғатда
бўлдилар. Аммо Бағдод шарифни амири Султон Аҳмад деган кўб
баҳодур, кучлик ва шижоатлик киши эрди. Бағдодға дағ ва овоза
туштиким, Амир Темур вилоятларни фатҳ айлаб, Бағдод
устига хуруж айлаб келурмиш деб. Султон Аҳмад дарҳол етмиш сон
қўшун йиғиб, ўшул тоғни остиға келуб туштилар. Ул ерда аскарни
сафин тузуб, хировул, ғул, жарангор, барангор, чандовулларни
жой-жойиға келтурдилар. Анда Бағдодни барча умаро ва фузалоси
бирла ул ерда кенгаш қилдилар. Алар айдилар: Эй Султон афандим,
иттифоқ шулким, Амир Темур Соҳибқирон била уруш қилмоқ
маъкул эмас, анга баъйат қилмоқ вожибдур, зероки, расул акром
саллоллоҳу алайҳи васалламни шаръи шарифларин юрутса, ҳазрат
Имом Аъзам раҳматулло алайҳанинг мазҳабларида бўлса, бизларға

андин зарар бўлмаган. Анинг етти пири комил тарбиятида эрмиш. Анда Султон Аҳмад аччиғи келиб, газабда бўлуб айди: «Мени кучу қувватим Рустам дostonча бордур, мени зўрлиғимдин Қоф тоғи девлари ларзададурлар, шунча ҳукуматим била Амир Темур оқсоқға баъйат қилурманму?», деб манъ қилгонлардин етмиш кишини бошини кести. Уламолар сўзламоқға хавф қилдилар. Ул кун қуёш амири шафақ чодирига киргоч, мухалиф юлдузлари кўк майдонида жилва кўргузди. Аммо Султон Аҳмад ярим кеча била қўлиға вазни икки пут чўқморин олиб, ёлғуз ўзи Соҳибқирон қўшунларига бораберди. Йўлда бир оқсоқол қари киши учради, анга бир йўмуруқ олтун берди. Яна қўлиға бир хат берди, айди: «Эй бобо, мени ушбу хатимни Амир Темур чўлоқға бергил», деб юборди. Ул қари киши саҳар вақтида Амир Соҳибқирон чодирларига кириб келди. Аҳли ҳарамлар барчаси уйқуда эрди. Амирға қўлини алиф-лом қилиб, салом берди. Амир алик олиб, эй бобои қишлоқий, қайдин келурсан, дедилар. Бобо: «Султон Аҳмад ушбу хатни сизга бериб юборди», деб чиқориб берди. Амир хатни муталаа қилсалар, дебдурларким, эй Амир Темур оқсоқ, билғил ва хабардор бўлғилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерға келиб туштум, эмди икки аскарға жароҳат солмайлуқ, сен ва биздин мусулмонларни ҳалок қилмоқ муносиб эмас, яхшиси шулки, иккимиз бир ерда курашайлуқ, деб. Дарҳол Амир отға минуб, бир ерға келиб, тонг номозин ўтаб, кўрсалар бир ерда қумуш қозиқға от боғлиқ турур. Секин келиб кўрсалар, Султон Аҳмад ухлаб ётур. Соҳибқирон хаёл қилдики бошин олса, яна ўйлаб дедиларким, бу эрлиқдин эмас деб, бир соат ўлтурдилар, сўнгра уйғониб, сўрди: «Қандай кишисан, қайдин келдинг?» Амир айдилар: мендурман Амир Темур Соҳибқирон, отам амир Турағай баҳодур, онам Тегина бинти Садр аш шарифатдурлар дегач, икковлари дарҳол кураш ола бошладилар. Субҳдин то кечғача бир-бирларин йиқитолмадилар.

Алқисса, ғойибдин бир қўл келиб, шавқин солиб, иковин ҳавога кўтариб айди: «Эй густохлар, икки мусулмон на учун низоъи қилурсиз» деб. Султон Аҳмадни Амирға асир қилиб, ғойиб бўлди. Амир анга сиёсат қилиб, қилич кўтардилар, ул айди: «Аввал менга бир коса сув бергил, сўнгра ўлдургил». Соҳибқирон бир оёғда сув келтуруб бердилар. Ул сувни ичмай, ерға тўкди. Амир қулуб, айдилар: «Кўнглунгда кудурат бор экан», деб боғлаб оти била олиб келдилар. Муни Бағдод эли эшитуб, барча уламо ва фўзалолар Соҳибқирон олдиларига чиқуб, арз айдилар: эмди, Имом Аъзам ҳақи ва ҳурмати учун Бағдод шаҳрини Султон Аҳмад ўзига беринг, дедилар. Соҳибқирон муллоларни ҳурмат қилиб, Султон Аҳмадни қўл-оёғин ешуб, қучоғлашиб кўрушуб яна Бағдод шарифға амир қилдилар. Бағдод шаҳрига кириб, етти кун юртға ош бериб, тўй қилдилар. Андин Имом Аъзам пиримни қабри муборакларини зиёрат қилдилар. Андин сўнг, мўғул, ўзбакларини олиб Шомға юруш қилдилар. Соҳибқирон қўшун била Шомға бораберсунлар.

Эмди, сўзни Муовияи сонийдин эшитунг. Бир кун Муовияи

соний бир юртга бориб урушуб ёралиқ бўлуб эрди. Ул яраси носурга улонуб, асло яхши бўлмади. Қўб табиблар анга муолижа қилмадилар. Бир кеча мазористонга бориб тунади. Мазорлардин истиёбат тилади. Ярим кеча эрди, кўкдин ани қошига бир киши тушти. Айди: «Эй Муовияи соний, сени бу ярангга Исо набиининг марҳами керак. Андин шифо тобқайсан». Ани эшитуб Муовияи соний йиғлаб айди: Исо пайгамбарни қайдин топарман? Ул малъун: «Исо пайгамбар мен бўлурман», деб ярасига марҳам кўйди. Дарҳол шифо тобти. Андин сўнг шаҳар ичра таклиф қилди. Ул айди: «Холо, сен боргил, кеч вақтига кўкдин тушгаймен. Сен Шом муллоларига бу сўзни айтгил, фалон минора остига борсунлар», деб ғойиб бўлди.

Алқисса, Муовияи соний соғалуб бориб, тахтига ўлтуруб, ул куни барча уламони чорлаб, бу сўзни изҳор қилди. Уламо қабул қилмадилар. Барча одамлар мазкур минора остига йиғилдилар, вақт завол эрдик, иттифоқо, қўлида найза ва санчқу, бир эшакга минуб, кўк соридин тушти. Муни кўруб, барча хайрат дарёсига гарк бўлуб, таажжуб бармоқин тишладилар.

Дерларким, бу малъунни оти Салосий каззоб эрди, илми жафар урганиб, андин Қоф тоғи орқасига бориб, дев ва парилар бирла юруб, қўб сеҳр ва жодуларни билиб эрди. Муллолар қошига келиб, мен Исо руҳолло бўлурман, осмондин олло таоло мени бу ерга индурди, Амир Темурни Дажжол деди, ул ҳуруж қилиб, Бағдодни олиб, бу ерга келур, мен ани ушбу найза бирла ўлдурурман, деди. Баъзи муллолар айдилар: хануз Исо алайҳис саломни нозул бўлур вақти бўлгон йўқ, муни сўзига ишонмагил, деб Муовияи сонийни даражасига еткүзди. Муовияи соний Салосий каззоб била Адан, Яман, Фархор, Мағриб мамлакатларидин қўшун жамъ қилиб, Амир Соҳибқирон аскарларига қарши келди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон эшитуб, Макканинг шайхи Аҳмад деган кишини анга элчи қилиб юбордилар. Муни кўруб, Амир Темур дажжол бизга элчи юборибдур, деб каззоб Салосий Муовияи соний била машварат қилиб, номани ўқуб, элчини шахид қилдилар. Соҳибқирон шайх Аҳмадни шахид бўлгонин эшитуб, йиғладилар. Андин сўнг, Амир ғайратга минуб, анбиё ва авлиёлар руҳидин мадад тилаб, етмиш қорабош қўтослик туг ва яловлар била такбир айтиб, бирдан барча отга минуб, санжоқ-санжоқ қўшунлар карнай, сурнай, барабан чолиб, дарё ва денгиз каби мавж уруб, неча бек бачалар била икки минг баҳодур, етти минг мубориз, етмиш сон аскар, кўби оқ салла, оқ чафон, баъзи қўлида қилич, баъзида чўқмор, баъзида милтиқ, баъзида занбурак, тоғу дашт тўзонлари ўйнаб, сипоҳларни юраклари қайнаб, кўкда нужум, ерда қум каби човурткадек сой ва қирин босиб борабердилар. Бу аскарни Муовияи соний кўруб, кўнглига қўрқув тушуб қочмоқга майл қилди. Ўзбек аскарни муқобил бўлғоч, шомийлар қоча бошлади. Ўзбек аскарлари алар қонин тариқ каби соча бошладилар, чўқморин кўтариб, аларни жасади келисига уруб, сўнгаklarин талқон қилар эрдилар. Шом элини орқасидин қувлаб, андоғ қиргин солдиларким, лошлар

чошлар бўлуб, от йўли боғланди. Таналари дўнг қабақдек ёрилуб, каллалари хандалакдек юмалануб, оёғлари тарракдек тириллаб, қўллари бодрингдек дириллаб, булак-булак қолаберди. Қолгонлари, ал-омон-ал-омон Соҳибқирон, деб йиғладилар. Андин сўнг мўғул, ўзбек баҳадурлари жангдин қўл йиғдилар. Муовияи соний била Салосий каззоб қочиб бир ерға бориб, иккови кенгаш қилди. Ул куни Амир Соҳибқирон қўшунлари хориждин бениҳоят ўлдурдилар. Анда Муовияи соний Салосий каззобга айди, Эй Исо пайғамбар, менга нима бўлди, аскарим қирилди, салтанатим бузулди, эмди не кенгаш кўрсатурсан, деб йиғлади. Ул шум айди, тонгла Амир Темурга элчи юборайлук, ани муллолари била сўзлашуб, пайғамбарлигимни билдуруб, мулзам қилурман, андин сўнг, Амир Темур Дажжолни ўлдурман, деб ул шум муболага сўзларни деди. Тонгласи қуёш амири жилва кўргузгоч, хориж юлдузи қочиб тун каззоби ўзин беркитти. Анда Салосий каззобдин элчи нома келтурди. Номани кўргоч, Иноқ вазирни ўрунларига қўйуб, қирқ уламо бирла Салосий каззоб қошига бордилар. Ул дам Салосий каззоб қўлида яримта найза, бир оқ эшак минуб, булар муқобилига келди. Кўрсалар, кўзи кўк, бурни катта, қўш кўкраклик, ул шум башараси ёмон суратда эрди. Уламолар айдилар: «Эй каззоб, бу кун не даъвойи қилурсан?» Ул айди: «Исо ибн Марям бўлурман». Булар айдилар: «Исо бўлсанг имом Маҳдий қайдадур?» Ул айди: «Имом Маҳдий эмди келур». Уламолар айдилар: «Имом Маҳдий Исо пайғамбар нозулидин ўтуз йил илгари вужудга келурлар. Имом Маҳдий ҳазрат Исони бошлаб Дажжолга келурлар, эмди сен каззоб, кофир бўлдунг, дедилар. Ул малъун жавоб тополмай хайрон бўлди. Яна айдилар: «Эй каззоб, сен нимага амал қилурсан?» Ул шум айди: «Инжилга амал қилурман». Уламолар айдилар: «Расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам оламга келдилар. Ўзга китоблар мансух бўлди». Яна айдилар: «Эътиқодинг нечукдур?» Ул шум айди: «Одам Атони олло таоло яратқондур, бизни худойимиз Одам сафиоллодур». Уламолар айдилар: «Эй каззоб, мушрук бўлдунг, барчани худои таоло яратгандур. Ҳолиқу кулли шайъин ва розиқу кулли хайъин»¹ ул турур». Яна айдилар: «Эмди Исо бўлсанг ўлукни тиргузурмусан? Исо алайҳис салом мўъжизалари ушбу эрди, барча халойиқ кўрсунлар». Ул шум айди: «Бу кун сабр қилинг, тонгла ўлукни тиргузурман, зероки, кеч бўлди, мўъжиза тобиш бермайдур», деди. Анда қуёш амири Мағриб тахтига боргоч, хориж юлдузлари тун майдонида жилвага кирдилар. Анда Салосий каззоб илми жафар ўқуб, ярим кеча бўлмай учуб қочиб кетти. Эртаси субҳи исломий зоҳир бўлгоч, билдиларки Салосий каззоб қочиб кетибдур. Ул куни мусулмон ўзбек сипоҳлари хорижларга андоғ қиргин солдиким, лош устига лош бўлуб, лошлар йиғилиб, чош бўлуб, хорижлар сири фош бўлуб, Муовияи соний яна қочиб беркинди. Қолгонлари «ал-омон, ал-

¹ Ҳамма нарсанинг яратувчиси ва барча тирик жоннинг ризқ берувчиси оллоҳдир.

омон» деб Соҳибқиронга тобеть бўлуб, Шом шарифга кириб, тахт узра Амир жулус айладилар. Андин сўнг, Муовияи сонийини дарақлаб, топиб келдилар, ани ҳам ҳалок қилдилар. Анда мунофиқлар қайғуда бўлуб, мўминлар сукунуб, шодлиқда бўдилар. Анда Шом ва Халаб ва Уқлонгача қўб вилоятларини мусахҳара қилиб, ул вилоятларини ўзларига тобеть қилиб, ҳар ерда хазина ва дафина бўлса олиб, мусулмонларга инъом ва аҳсон қилиб, андин ҳаж зиёратига келдилар. Тамом беклар ва аркони давлатлар била хуррами шарифга яқин етиб, мақоми Зулхалифада аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Елмламдин аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Зот гурфдин аҳром боғладилар. Анда Амир Соҳибқирон Қатъани ўргулуб, Ҳажар ал асводга юзларин сўртуб, Байт ул аллони зиёрат қилиб, андин сўнг, Мадинаи мунавварага бориб, расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам қабри муборақларини зиёрат қилиб, яратгонга қўб шукру сано айтуб, қўб инъом ва аҳсонлар қилдилар. Андин кейин, Соҳибқирон уламо ва фузалолар била Мовароуннахрга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚИЗ ШАҲРИГА БОРИБ, АНДИН ҲАЗРАТ ОДАМ ОТАНИ ҚАБРЛАРИНИ ЗИЁРАТ ҚИЛГОНЛАРИНИ БАЕНИ

Аммо Соҳибқирон афандим ўзбек синоҳларини Мовароуннахрга юбориб, ўзлари ҳазрат Одам сафиомло қабрларини зиёрат қилмоқ ишқи кўнгулларига тушуб, вузаро ва аҳли фузалоларини йиғуб, аларга кенгаш қилдилар. Аҳли ҳикматлар Соҳибқиронга арз қилиб, айдилар: «Ўй Соҳибқирон Искандари соний, бу Сарандибини йўли қўб йироқ, қўб хатарлик ерлари бордур, ажаб эмас, пири комил дуоси била ул ерга борсангиз». Анда Амир соати сукутга кетуб, бошларини кўтариб, Хисрав Дехлавийини чорлаб, қошларига келтуруб, бул сўзини ул кишига айдилар. Хўжа Хисрав айдилар: бу йўл қўб хатарлик йўлдур, эмди, сиз шайх Шукрнинг хонақоҳларига бориб, тарки ҳайвонот қилиб, қирқ кун риёзат чекинг, қирқ биринчи кунни бир маст қаландар қошингизга келур, ул кунни гусл қилиб, намози шукр ўқуб ўлтурунг. Андин ул қаландар олдига бориб, салом бериб, таъзим ва тавозеъ била тургайсиз, ул «нима ҳожагинг бор» деса, бу сирини анга баён қилгайсиз. Анда ул қаландар қўб ваҳшат била сиёсат қилгай. Ҳарчанд сиёсат қилгон бирла ихлосини ёндурманг. Ул кунни кетиб, тоғласи яна келур. Ани этакини маҳкам ушлагайсиз. Етти кунгача ул қаландар қотидин ажралмагайсиз, албатта, бу ишни уҳдасидин ул киши чиқор. Андин ўзга уҳда қилолмас. Хўжа Хисрав сўзларини англаб, андин Амир Соҳибқирон шайх Фарид Шукр Ганжнинг хонақоҳларига бориб, қирқ кун Иноқ била чилла ўлтуруб эрдилар. Қирқ кундин сўнг бир қаландари жандаиш, масту беҳуш хонақоҳга келди. Анда Амир бирла Иноқ иқовлари ул мазкур ҳовузга гусл қилиб, андин қаландар қошига келуб, мароқбада бўлдилар. Андин сўнг, Амир Соҳибқирон салом айлаб, арз қилдилар. Анда ул

қаландар кўб сиёсатларни қилиб, уйига ёнди. Эртаси келгач, яна Соҳибқирон арз қилдилар. Яна қаландар бурунғидин қаттиғроқ ваҳшат қилиб, чиқиб кетти. Учунчи кўни яна келди. Соҳибқирон арз қилиб, айдик: «Эй қаландар афандим, нима бўлодур, биз камини қўлларингизни ҳожатига етурсангиз». Анда қаландарни аччиги келиб, қазаб ўтига ёниб, Амирни юзларига бир шафалоқ била андоғ урдиларки, Амирни эслари кетиб йиқилдилар.

Ровий дерким, ул зарбни асари неча вақтгача Амирни муборак юзларидан кетмади. Алқисса, Амир Соҳибқирон етти кунгача ушбу тартибда, ҳарчанд сўкса ва урса ҳам анинг ихлосий этакидин эътиқоди қўлни олмадилар. Қаландарни этикин маҳкам туттилар. Етти кундин сўнг қаландар андак мулойим бўлуб, сўзга келуб, Амир бирла Иноқ иқовингиз икала оёғимга минуб, кўзларингизни юмуб, зинҳор-зинҳор «кўзларингизни оч» демагунча очмағайсиз, деди. Анда иқови кўзларини юмуб, қаландарни оёғига миқдилар. Соатидин сўнг «оч» дегач, очтилар. Кўрсаларким, хайҳот, бир шаҳри азим эрурким, барча одамлари қиздур. Анда эркак кишинин асар йўқтур. Ул шаҳар ўртасида шажари азим бордур, кўб-кўб бутоқ-яфроғлари ичра емишлари кўбдур. Амир Соҳибқирон била Иноқтоз ул сўз емишлардин еб, аларни тамошо қилдилар.

Аммо ахборларда келтурубдурларким, ул вилоятни Қиз шаҳри дерлар. Аларни хон ва беклари ҳам қиздан бўлур. Ул улуг йиғочни Шажаран Мурод дерлар. Анинг олдида бир булоғ бордур. Ул қизлар барчаси эр хоҳласалар, ул шажарани қучоғлаб, ул сувга чўмўласалар дарҳол ҳомила пайдо бўлуб, юклу бўлур эдилар. Ўғул туғсалар, дард тегиб, ўлар эди. Қиз туғсалар нарварини қилур эрдилар. Ўлмасдин, улғайиб балоғатга етар эрди. Аммо аларни таъмаси мазкур йиғочни емиши эрди. Ул шаҳрға эркак киши борса, уч кундин сўнг ўлар эрди. Ул қиз шаҳрини Сарандиб навоҳисида дерлар.

Алқисса, ул кўни қаландар Амир била Иноқни олиб, Сарандиб тоғига еткурди. Кўрдиларким, атрофи бир кўнлик йўл, баландлиғи минг газ келур, ҳайбатлик ва салобатлик ажойиб тоғ эрур. Анинг ёнида бир булоғ қайнаб чиқиб, оқиб борур. Қаландардин сўрдилар, бу қандай булоғ турур? Қаландар айдик: «Эй оқсоқ Амир Темур, вой Иноқтоз қиморбоз бу тоғ Сарандибдур. Одам Ато алайҳис саломни қабришарифлари мунини устидадур. Мўнга чиқиб, таңгри таоло қудратини ажойиб ва гаройибини тамошо қилингиз. Андин Одам сафиоллони қабри муборақларин зиёрат қилурсиз», деб, қаландар қилага мароқбада бўлуб ўлтурди. Аммо Амир Соҳибқирон била Иноқ иқовлари меҳнат ва машаққат била ул тоғ узрасига чиқтилар. Кўрсаларким, олтин гулбазлар, иморатлари қумушдин. Ул иморати олийнинг эшикига ёшил ранг қўфлар солингон. Соҳибқирон эшикни очмоқ учун ул қўфага қўлларин узоттилар. Ўшал замон сиёсат била бир киши ҳозир бўлди. Айдик: «Эй беодоблар, бу не густоҳликдур, қўлингизни тортгил». Кўрсалар бир киши ёшил пўстун кийган, Амирга салом берди. Амир алик олдилар. Андин сўнг ул киши айдик: мунда нима иш қилиб юрубсиз? Амир Соҳибқирон айдилар: «Отамиз Одам сафиоллони қабри шарифла-

рин зиёрат қилсак». Ул киши олти тарафга назар қилиб, бир тарафдин бир нимани кўргил деб ишорат қилди. Анга Амир Соҳибқирон қарасалар, етти киши тош бўлуб ётурлар. Ул киши айди: «Булар ҳам зиёратга келиб, бу қуфлга қўл уруб, тош бўлдилар. Агар сени ҳам қўлинг ул қуфлга тегса, тош бўлур эрдинг. Бу сўз узра бир неча иўстун кийган кишилар, ҳозир бўлдилар. Амир сўрдилар, сизлар қандай кишидурсиз? Алар айдилар: «Ҳазрат Искандар қўлларидин бўлурмиз, вақтики Зулқарнайн афандимиз Ҳиндустон вилоятларини фатҳ айлаб, ҳазрат Одам Атонинг зиёратларига келиб, Ҳиндустондин етти хазинани келтуруб бу қабри шарифнинг атрофига аҳли ҳикматларга буюруб, тилсимот бирла бу иморатни қилдурдилар, токи муҳолифлардин зарар бўлмасун деб. Неча-неча ҳикмат ва тилсимот бирла бу қуфлни қапуга солгонлар. Шул сабабдин ушлагон киши дарҳол тош бўлур. Амир айдилар: бу қабри муборакни ичига кирмакни асло иложи борму? Алар айдилар: «Искандар ҳазратларидин бизларга бир мактуб қолгондур, ҳар ким ул мактубга амал қилса, Одам алайҳис саломни қабрларига киргай». Амир алардин ул мактубни талаб қилдилар. Алар ул мактубни Соҳибқирон қўлларига келтуруб бердилар. Амир мактубни очиб кўрсалар, айтибдур: «Эй Амир Темур Соҳибқирон мен ким, Искандар Зулқарнайн. Мендин сенга кўбдин-кўб салом. Эй Соҳибқирон, бу иморати ҳикмат тилсимоти бирла ясандур. Одам Атомиз муборак қабрларини зиёрат қилай десанг, бу тоғни жануб тарафида бир тошлиқ ерда бир қўл бор. Анга бориб, ахшом вақти бўлгонда ул сувга боқиб мутаважжих бўлуб, тонг отқунча қоим бўлуб тургил. Субҳ бўлгоч, қўлдин бир ҳўкиз чиқор, ани оғзида тасвир бордур, ани олгил. Ҳўкуз сенга ҳамла қилса, қўрқмай, ани яроғ била ўлдургил. Ани оғзидин ашқолни олиб, қуфлга ургил. Қапу очилиб, андин сўнг Абул Башар ҳазратларини қабри шарифларини зиёрат қилурсан». Бу сўзларни ўқиғоч, Амир Соҳибқирон ул қўлга бордилар. Намози шукр ўқуб, ахшом бўлгондин сўнг, қўлга, мутаважжих бўлуб, пирлардин иноят тилаб, субҳ вақтигача мунтазир бўлуб турдилар. Субҳ бўлгоч қўлдин бир ҳўкуз, оғзида ашқоли, чиқиб келди. Амир ани оғзидаги шаклин олайин деб эрдилар, сакраб, ҳайқуруб, Амирға ҳамла қилди, гўё олам ларзага тўлди. Дарҳол Амир қилич бирла чоңтилар. Ҳўкиз ҳалок бўлди. Оғзидин шаклин олиб келиб, мазкур қуфлга урдулар. Анда эшик очилди. Кўрдилар, ҳазрат Одам Атомизни муборак бўйларини узунлиқи саксон газ келур, муборак бошларида ёшил тошдин лавҳ турур. Анга араб лафзида бу хат ёзилибдурким:.

هَذَا اثْرُ أَبِي الْبَشِيرِ آدَمَ صَفَى اللَّهُ
صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ

Яна айтубдурким, эй ақл эгалари, бул ерга келсанглар, хушёр бўлгил, ибрат кўзин очиб, одоб қадрин еткуруб, билгил, Одам сафий аслимиздурлар. Мисли ибуъ авлодлари наҳр эрур. Аммо, отадин ўгул ва қизга нима мерос бўлса, олур. Бизларга мерос ўлум турур. Яна ўзга лавҳда ёзилмишким:

أَنَا أَبُو الْبَشَرِ خَلِيفَةُ اللَّهِ نَزَلَ فِي ثَنَائِي

қавли таоло:

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

яна олло таоло каломида дебдур:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

тожин бошимга қўйди, яна ҳурм қилдикки, қавли таоло:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدْ لِآدَمَ

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

андин сўнг, саккиз учмоқдин ўрун бериб, малукона хилъат бериб, турлу-турлу неъмат бериб айдиким:

فَرْوُحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

яна барча илмни муяссар айлаб, дедиким, қавли, таоло:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

яна Одамга Ҳавони завжа айлаб, айдиким, қавли таоло:

قُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ

الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونُوا مِنَ
الظَّالِمِينَ

Оқибати Олам одам бирла Хонанаҳй этилгон нимарсадин еб,
учмогдин қувлануб, йиглаб, дедиларким:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا
لَنَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ

Ахир, бу амрга маъмур бўлуб:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

шарбатидин ичтук. Эй ўғлум, агар олами жаҳонга султон бўлсанг,
охир туфроқ ора яқсон бўлурсан, билгилки, барчага бу ўлум
ҳақдур:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

Бир кун бўлур мўмин ва кофирга ҳукм андог бўлғайким:

يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُحْكُمُ مَا يَرِيدُ

Яна бир лавҳда ёзибдурким:

أَبْجَدَ أَيُّ أَبِي وَجَدَ فِي الْمَعْصِيَةِ

яъни, Эй падар, мен Одам буд ёфта шуд, дар гуноҳ, яъни гуноҳи оз
бу вуҷуд омад. Таржима: Одами Атомиздин маъсият пайдо бўлди:

هَوَزَايَ أَتَبَعَ هَوَاهُ

яъни, пайрави кард Ҳавои нафсоний худро. Таржима: тобеъ
бўлдилар Одам била Ҳаво нафсага жаҳнатдин чиқтилар:

حَطَىٰ أَى حَطَّ ذَنْبُهُ بِالتَّوْبَةِ وَالِاسْتِغْفَارِ

яъни, гум карда шуд гуноҳи ӯ тавба кардан ва истигфор. Таржимаси: йўқ бўлди Одамни ёзуқлари тавба қилмоқ била.

كَلَّمَ أَى تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بِالقَبُولِ وَالرَّحْمَةِ

яъни, муножот кард бакалима, пас, қабул шуд тавбаи ӯ. Таржимаси: Одам истигфор айтиб, нола қилди, тангри қабул қилди.

سَعَفَسَ أَى ضَاقَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا
فَأَفِضَ عَلَيْهِ

яъни, танг шуд бар ӯ, пасрихта шуд бар ӯ. Таржимаси: дунё Одам Атоға тор бўлди, тангри таоло, кенг қилди.

قُرِشَتْ أَى اقْرَبَ بِذَنْبِهِ فَشَرَفَ بِالْكَرَامَةِ

яъни, иқрор кард бегуноҳи ҳеш, пас бакорамат ёфт. Таржимаси: Одам ёзуқларига иқрор бўлдилар, Оллоҳ таоло беркитди.

تَخَذَ أَى أَخَذَ مِنَ اللَّهِ قُوَّةً

яъни гирифт Одам аз ҳақ таоло қуваатро. Таржимаси: Одамга тангри таолодин қувват келди.

ضَطَّغَ أَى سَدَّ عَنْهُ نَزْعَ الشَّيْطَانِ بِالْعَزِيمَةِ

яъни, банд шуд аз винзиъ шайтон бағримат калом, яъни ба калом ҳақ ва тавҳид. Таржимаси: Одам алайҳис салом шайтон алайҳа аллатинга бехбодарлиқ қилдилар, яъни, зўр бўлдилар, яъни маъниси: Абжад бошлади, ҳаввон қўшулди, ҳуттий воқиф бўлди, каламан сўзлади, сауфаст синолди, қарашат тартиб қилди. Саххоз сақлади. Зазағ тамом қилди, валлоҳи олам:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ الْاَبَدَ

عَقَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ تِسْعَةِ اَفَاتٍ

الْوَبَاءِ وَالْبَرَصِ وَالْجُنُونِ وَاحِرَاقِ الدَّارِ

وَالْحَمَى وَالْعَتِيقِ وَالْجَدِيدِ وَالْجِنِّ وَ

الشَّيَاطِينِ

Яна ўзга лавҳда ёзилибдур, эй бу манзилга келгон азизим, Одам Атомиз қиссаларин эшитуб, ибрат олгил, деб, бу мазмунни ёзибдур.

Назм:

Бу қиссани англа, Эй келан ким,
Одамни яратмоқ ўлди тангрим,
Ҳақ амрила келди қабза руҳ,
Ер бағрини ёриб, этти мажруҳ.
Бир қабза туроб олиб, ўшал он
Одамни яратти, берди ҳақ жон.
Одам ёвуқиға боран замони,
Сўл ёнидин айлади Ҳавони.
Учмоға кириб, бўлуб халифа,
Неъматларидин бериб, вазифа.
Бугдой емишни айлади манъ,
Ҳақ амриға бўлдилар иков қанъ.
Иблис чақируб товус, илонни,
Алдаб иковун, бўлуб ниҳони.
Иблисни кетурдилар жинона,
Бу ишға бўлуб алар баҳона.
Одамға келиб у макр қилди,
Ҳаво ани макриға йиқилди.
Одамни иков ҳам алдадилар,
Бугдойни Абул Башар едилар.
Одам таънидин тушурди хилъат,
Тушти бошиға кўр анча зиллат.
Одам бўлубон у дам яланғоч,
Жаннатни эли дер эрдилар, «қоч».
Йиғлаб югурди ҳар тарафға,
Жо(й) бермадилар ўшал шарифға.

Одам борур эрди ҳар шажарга,
 Яфроғ талаб қилиб аларга.
 Бугдой йиғочина борди Одам,
 Яфроғингни менга бер ушбу дам.
 Тўч ўлмоғима бўлуб сабаб сан,
 Исён денгизи ора қолиб ман.
 Бугдой деди: қошки менда яфроғ,
 Бўлса берурим сиза ушбу чоғ.
 Андин борибон анор йиғочи,
 Ҳолимга қилурму деб иложи.
 Кўрдик нафис оғоч эрмиш,
 Таъзим ила бошини эвирмиш.
 Гўёки келиндек ўлдурубдур,
 Зийнат берибон ўзига чун ҳур.
 Йиғлаб деди Одам анга, яфроғ
 Бермади жавоб анга ўшай чоғ.
 Одамга хитоб келди ҳақдан,
 Борма ани қошига, эрур зан.
 Одамга дам урмоқа уётти,
 Олма йиғочина анда етти.
 Олмани кўрар, юзи қизармиш,
 Кўз қони била юзи бўёлмиш.
 Мажруҳ кишидин давони сўрмай,
 Нокни йиғочина борди ул хай.
 Кўрди, бу йиғоч ўзила машғул,
 Яфроғини анда сўрмади бул.
 Шафтолуға борди андин ул бас,
 Яфроғи ани ўзига етмас.
 Гам юкига қадду ҳам эгиб бош,
 Ўз ҳолига йиғлабон тўкар ёш.
 Мўндин на дебон кийум сўрарман,
 Деб борди узум йиғоча ул тан.
 Кўрди ани — турфа шевалиғдур,
 Яфроғлу, бутоғлу мевалиғдур.
 Яфроғлар ила кўб безанмиш,
 Янгоқлар узра сочин таранмиш.
 Айш узра бўлуб ўзига мағрур,
 Одам яна андин ўлдилар дур.
 Жийда йиғочина бордилар зор,
 Топмади мурувват ул дилафзор.
 Бодом сори борди андин ул то,
 Мутриб каби ўлтурур бу барно.
 Танбурини қўлларина олмиш,
 Бармоқлари тирноқида чалмиш,
 Яфроғ сўрамоқни кўрмади айб.
 Бу мутриб эрур, нечук бўлур деб.
 Анжир йиғочина борди йиғлаб,
 Қаршун келиб Одамда деди габ.
 Одам Атомизни билди ҳолин,
 Раҳм айлаюб, берди мевасидин,

Одамни қилиб зиёфат анда,
 Хизматлар этиб мисоли банда.
 Ҳаво била Одама икки барг,
 Келтурди одоб ила бўлуб арг.
 Анжирдин бўлуб Абул Башир шод.
 Ҳақ қилди ани каломида ёд.

яъни, анжирни қилгон саховати ҳақ таолога хуш келди.

К а л о м д а :

وَاللّٰی وَالزَّوْجُونَ

деб, анинг била анда ёд этти. Анда Амир Соҳибқирон Одам Атомиз алайҳис саловат ва ас-салом бу кайфиятда бўлуб, ер юзига тушганларини ва ажойиб-ғаройиб сўзларини ўқуб кўруб, андог йигладиларки, кўз ёшлари қизил қонга уғрулди. Одам Атони қабри муборақларига юз-кўзларини суруб, хатми каломулло айлаб, зиёратни тамом қилиб, ҳазрат Одам руҳи шарифларидин мадад ва истинод тилаб, андин чиқиб, ул шакл била эшикга қуфл уруб, мазкур кўлга бориб, шаклни анга солиб, Иноқ била Сараңдиб тоғидин тушуб, ул қаландарни олдига келиб, салом бериб, таъзим ила турдилар. Қаландар айди: «Эй Амир Темур, зиёратнинг қабул бўлсун, эмди иқовинг иккала оёғимга минуб кўзларингни юмунглар» деб. Анда яна иқовлари кўзларини юмуб, қаландарни оёғи ухра ўлтурдилар. Лаҳзада ўз жойларига келдилар. Амир Соҳибқирон қаландар отин ҳарчанг сўрдилар, айтмадилар. «Хожа Хисрав Деҳлавийга мендин дуо етқургил», деб ғойиб бўдилар. Амир неча уламо ва беклар била ўз шаҳарлари Самарқандга келиб, шон ва шавкат била тахт узра қарор олдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚУДДУС
 ШАРИФГА БОРИБ, ШАЙХ ОЗОРИЙ ҚАРОМАТИ БИЛА
 ДАҲМАИ АНБИЁН АЛАЙҲИС САЛОМНИ ЗИЕРАТ ҚИЛИБ,
 АЛАРНИНГ РУҲИ ПЎРФУТУҲЛАРИДИН НАЗАР
 ТОБҚОНЛАРИН БАЕНИ

Аммо кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон аркони давлат била сайди оҳга чиқиб, чўлга тушуб, кечи била хайма ва чодирларни тикиб, тоғлагачи қўб қулон ва нахчирларни ов қилдилар. Анда Мирзо Шохруҳ тўранинг элчиси Амирга дуч келди. Амир элчидин номани кўруб, ўзбек баҳодурларини олиб, Шохруҳ тўрани ахтариб келабердилар.

Аммо дерларким, Амир ўшул вақтда Чигатой ўзбекларини ҳар тарафга муҳолифлар дафига юборгон эрдилар. Рустам Туға ва Шамсиддин Аббосбек ва Ғиёсиддин Бектурхон денгиздин ўтган эрдилар. Шайх Темур баҳодур, Учқора баҳодур, Аргуншоҳ

Хиндустонда эрдилар. Амир Едгор Шоҳ, шайх Али Исмоил барлос, буларни бошлиғи Мироншоҳ тўра эрди. Шом шарифни мусахҳара қилиб, Мағриб диёрига боргон эрди. Шоҳрух тўра Ироқни мусахҳара қилиб, йўл узра ўтгуз араби бадавийя қароқчилик қилтур эрдилар. Бадавийларни улугини тутуб, келтуруб, ўзларига мутеъ қилиб, аларни бўйнига хирож қўйдилар. Андин неча шахрни мусахҳара қилиб, Байтул муқаддасни қамалга олдилар. Қуддусга Елдириш султон Боязид кўёви Халил ота ҳоким эрди. Анда Халил ота бир нома битуб, ёйига қўйуб, ўқ билан тўра аскарига қараб отти. Ани келтуруб, тўрага бердилар. Очиб кўрсалар, дебдур: «Эй мўғул беклари, эртага мени майдонимга ёлгуз-ёлгуз келинг, мен ҳам ёлгуз борурман». Ани жавобига тўра: «Эй жоним, мени кўнглимдаги сўзни дебсиз», деб нома битуб, ўқ бирла Халил отани аркига қараб оттилар.

Алқисса, номани кўруб, тевага минуб, келаберди. Ўшул замон Амир Соҳибқирон ўзбек беклари билан Қуддусга яқин Шоҳрух тўра қўшуни узра етуб бордилар. Кўрсаларким, Халил ота майдон ичра ёлгуз турур. Амир нури айиқлари билан мулоқий бўгондин сўнг, форс Ақимни минуб Халил отани келиб, йўлини олдилар. Халил отанинг туғи майдон ичра тургузулгон эрди, келиб яловга юзин сурғаб, айди: «бу ялов расулилло яловларикур». Амир айди: «бу нечук расулилло яловлари бўлур?» Халил ота айди: «мени ота-боболарим аламбардори расулиллодурлар». Амир Соҳибқирон, менга баъйат қилгил, дедилар. Халил ота қабул қилмади ва менга ушбу ялов нусрат бўлур, деди.

Алқисса, иковлари ҳарба солишиб, Амир қилич билан ани бошига яра солди. Ул тевадан бошини қайтаруб шахр ичра кетти. Амир ўз кўнглида ушбу нусрат ялови менга қолди, деб вақти хуш бўлди. Дарҳол Қуддусдин ўшул тевадан минуб бир араб чиқа келди. Кўрсалар, Халил ота сиҳхат топиб келибдур. Амир сўради: «қандай соғалдинг?» Ул «ишинг нима» деб айтмади. Яна ҳамла қилиштилар. Амир бошига яра солди, форс Ақим ўйун солиб, майдондин чиқти. Ўзбеклардин гуриб чиқиб, Шоҳрух тўра майдонга келиб халил ота қўлидин қиличини тортиб олиб, бошига солиб эрди. дубулғадин ўтуб бўйини кести, лекин бўғзи омон эрди. Яна тевадига даб бериб, Қуддусга қараб кетти. Аммо бир қўли билан бошини тутанмади.

Аммо бу тарафда ҳам Амири яраларига марҳам қўйуб, фақирларга садақа бериб, олло таолога такъя қилиб турдилар. Ўзбеклар муқаррар қилдиларки, Халил ота ўлди, деб. Соатидин сўнг, Қуддус қануси очилди, яна Халил ота саломат, қилич қўлида келур. Барча кўруб, таажжуб бармоқини тишлаб, қандай шифо топадур, деб ҳайрон эрдилар. Келиб, Шоҳрух бошига бир солди. Дубулға тўра бошидин учуб кетти, яна уруб мажруҳ қилди. Ўзбекдин бир-бир баҳодур чиқиб, ҳарба қилишти. Буларни ўлдурди, баҳодурлардин ўн бир кишини ўлдуруб, етти кишини ярадор қилди. Ўзи етти мартаба мажруҳ бўлуб, шахр ичра кириб, соғолиб чиқти. Кеч вақти бўлгоч, иккала тараф тугни олдилар. Халил ота Қуддус ичра кириб, қануси маҳкам қилди. Амир

ўз кўнглида ўйлаб, айтар эрди: «сабаб педурки, бу киши шаҳр ичра бориб, соғалиб келур?» Замонидин сўнг, кўрсалар яна икки қўлида икки ялов, майдонга келиб, яловларни ерга тикиб, мубориз талаб қилди. Амир бовужуд мажруҳлиги билан қўшунларни ўнг ва сўлни тартиб бериб туруб эрди, Султон Муҳаммад тўра келиб, йўлни олиб, қилич билан солиб, Қуддус ҳокимин қўли кесилиб шаҳрга қараб қочти. Яна соғалиб чиқиб, тўрага яра солди. Сўнгра Бойқаро баҳодур борди. Халил ота айди: Эй мўгул халқи, сизлар барчаларингизни қилич дамидин ўтказурман, мени мажруҳ қилиб, ўхда қилолмассиз». Бойқаро айди: «сен соҳирмусан?» Ул айди: «ғалат дерсан, соҳир душмани худодур». Бойқаро баҳодур ҳоким оёғига яра солди. Яна шаҳрга бориб, соғалиб келди.

Алқисса, бу кайфиятда бўлуб қирқ кунгача Амир неча-неча жосусларни шаҳр ичра киргузуб, хабар олдурдилар, бу сирдин воқиф бўлолмадилар. Амир Иноқ вазири чорлаб, айди: «мен Қуддус ичра киргайман, Қуддус ҳокими келса, Амир зафар талаб қилиб, уч кун аъткофга кирди, дегайсан, уч кундин сўнг чиқмасам. Султон Муҳаммад набирам ўрнимга ўлтурсун», деб видоҳ қилиб кетдилар. Иноқ бу хабарни ҳеч кимга айтмади. Аммо, Амир соқолини бўяб, қора қилиб, қаландарона кийимлар кийиб, шаҳар ичра кириб, кўча ва ўрамларда сайр қилиб юруб, бир ерга келсалар, бир қари киши йиглаб юрur. Амир сўрдилар: нега йиғларсан? Анда ул айди: ўғлимни илон чақиб эрди, табибга борсам, тарёк буюрди. Халил отага бориб эрдим, тарёк бермади, деб. Амир чўнтагидан тарёк олиб берди. Ул киши хурсанд бўлуб уйига ёнди. Амир Халил ота ўрдасига келиб андин Масжиди Ақсо зиёратига келдилар, кўрсаларким, эшиклари маҳкам. Амир одамлардин сўрди, айдилар: ҳеч ким Қуддус ҳокимидин қўрқиб бу қауни очмас. Амир тахайюр бармоқин тишлаб, бу сирга таажжубда эрдилар. Бу тарафда Қуддус ҳокими чиқиб, ўзбак аскарига муқобил бўлди. Иноқ сафдин чиқиб Амир аъткофга ўлтурдилар, деб ўзи келди. Анда Халил ота анинг билан ҳамла қилишти. Мажруҳ бўлуб, тевасин югуртуб, Масжиди Ақсога борди. Амир мунтазир эрдилар, Халил ота чўнтакидин очқунин олиб, қауни очиб, масжид ичра кириб, дарҳол шифо топиб чиқти. Амир хоҳладики, бу сирдин сўргай. Икки киши бир-бири билан сўзлашиб айтур: ҳар ким бу воқеани сўрса, албатта мўгул жосусидин бўлур. Амир завқ қилиб, сўрмади. Ўз кўнглида айди, «албатта, бу мени иқболимдур». Вақтики, Халил ота ўзбак аскарига муқобил бўлгоч, Амир орқасидин келиб, шавқун солиб, айдики, эй мўгул ўзбаклари, қочингиз Қуддус ҳокимидин. Иноқ Амир товушин билиб, яловларни йиғиштируб олди. Халил ота ҳарчанд мубориз талаб қилди, ҳеч киши майдонга келмади.

Саотидин сўнг Амир кўрсалар, барча қочиб келур, орқасидин Халил ота ҳам қочиб келур. Амир бир кишидин сўрди, бу нима тўфоланг? Ул айди: Қайсардин куёвига бир йўлбарс юборилгон эрди, ул қафасдин чиқиб, барчани қувлаб келур. Амир дарҳол қассобин фиҳогин олиб, йўлбарсени икки бўлуб ташлади. Халил ота муни кўруб, Амирни чорлаб, ўрдасига олиб борди. Амир андин юқори чиқиб ўлтурдилар. Ҳоким айди: «нечук мендин юқори

ўлтурдунг?» Амир айди: «авлоди саййид бўлурман». Халил ота Амир салобатидин ҳеч нима демади. Соатидин сўнг «пўш — пўш» деган шавқун келаберди. Сўрсалар, Амир Темурдин элчи келур, дедилар. Амир Иноқга деб эрди: «ҳар вақт мен шахр ичра кирсам, ўғлиниги элчи қилиб юборгил». Кўрсалар, Иноқни ўғли Хуморий келур, қўлида қилич, боши яланг, бўйвида кафан, икки қўли боғлиқ, белида тошдин камар, бир парча темур қўйнида, лекин мактубномаси йўқ, Халил ота қошига келди. Ҳоким айди: «номанг бўлса, кўрсатгил». Элчи айди: бегимиз ҳар нимани буюрубдур, анинг амри била келибдурман, ўзга иложим йўқ». Халил ота арқони давлат била бу ишорат фаҳмига ожиз бўлдилар. Амир айдилар: агар ижозат бўлса, Амир Темурни бу муаммосин мен десам бўлурму? Ҳоким айди: дегил. Амир айди: яъни Амир Темур бу ишни сизларга андоза қилиб юборибдур: мени сипоҳларим ва баҳодурларимга тирикликдин ўлмак ортуқ кўрунур, бу тариқа ўзларин ўлумга тайёр қилибдурлар.

Сен ақида қилмагилки, Амир Темур сипоҳларин ўлдурурман деб аларин қочмогида ҳам бир сирри бор. Ҳоким буюрдикки, элчини қўлин ештилар. Дарҳол Хуморий қўйнидин темурни олиб, соати қуёшга қўйди, андин тошни темурга урди, жонгиллаб товунни чиқти. Ҳоким айди: мунда нима маъни бор? Амир айдилар: яъни, Амир Темур айтурким, агар сен қуёш бўлсанг, мен темур, қуёш таъсири темурга бўлурму? Тошни темурга урди, яъни, темурга ўзиниги урма, ани амрига бўйун қўй.

Андин сўнг, Халил ота элчига малуқона кийумлар берди. Хуморий Амирга қараб, бу сирдин воқиф бўлолмай, шахрдин чиқиб, отасин қошига келди. Бу муаммони ҳеч киши очолмади, лекин бир қалаандар, сурати Амир Соҳибқиронга ўхшаш, ул очти дегаҳ, Иноқ айди: «одам одамга қўб ерда ўхшай берур».

Аммо Халил ота Амирга айди: мендин нима талаб қилурсан, дегил. Амир бир оҳ тортти айди: «Эй бегим мени талабимга етқузурсизму, йўқ?» Яна ҳоким айди: «нима талабинг бўлса, айгил, иншооллоҳ: муродингга етгайсан». Соҳибқирон айди: мен каминани бир қўл бирла бир оёғим чўлоқдур, нима бўладурки, сиз била Масжиди Ақсога бориб, сиз каби мен ҳам шифо тобсам. Ҳаким хайрон бўлди, соати тафаккурга кетуб, бошин кўтариб, қўб таъкид била сўзлаб, айди: «агар ул ерга борсанг, ҳар нима кўрсанг, зинҳор кишига айтмагил» деб очқуни чўнтакидин олиб, Амир қўлига берди. Амир ҳарна деса қабул қилиб Масжиди Ақсога бориб, қапусин очиб кирдилар. Кўрсалар, санг муаллақ, ёнида бир киши сочлари фатила-фатила тоат қилиб, риёзат чекиб ўлтурубдур, асари каромат ани манглайидин ҳувайдодур. Амир билдики, Халил отани яраси бу кишини нафаси мубораки била соғолур. Амир Соҳибқирон ул зоҳидга мутаважжих бўлуб, бу байтни ўқудилар:

Р у б о и й:

*Эй азизим, менга айлангиз назар,
Осийман, оламда юрган дарбадар.*

*Беодоб, сустоҳлиқдин ушбу кун
Ўз-ўзимга айтадурман: алҳазар.*

Зоҳид Амирини ҷавобига айди.

Р у б о и й:

*Муътакаф бўлдим Масжиди Ақсога,
Маҳрам йадум мен жойи аълога.
Зарра-зарра эътибор топиб,
Мис вуҷудим уланди тиллога.*

Амир келиб, рӯбарӯ бўлдилар. Кўрсаларким, шайх Озарий эрур. Воқеаси андоғ эрдик. Соҳибқирон барғоҳида бир шоир шайхга муҳолиф бўлуб эрди. Ани иши шайхга ёмон теғуб, андин ҳажга бориб, печа замон анда риёзат чекиб, валоят ҳосил қилиб, андин Масжиди Ақсога бориб, муътакаф бўлуб, «Йаҳоҳир ал-асрор» китобин анда тасниф қилиб эрдилар. Хабар бўлдики, Амир Темур аскари келди, деб. Ул замонда Халил ота шайхга мурид муътақид бўлуб эрди. Шайх валоятларини Амир Темурга билдурмоқ учун айдилар: «Борғил, Амир Темур оқсоқга ани сипоҳларин шикаст берғил, агар мажруҳ бўлсанг, мени қошимга кел, мени кароматимни кўргил», деб эрдилар. Ҳар ери яраланса дарҳол келиб, бу кишини дуолари бирла шифо топар эрди.

Амир туруб, шайх оёғига йиқилуб, қўб узрлар айтиб йиғладилар, ҳарна беодоблиғ бўлса, кечургайсиз, деб. Андин сўнг, Шайх Халил отани чақиртиб айдилар: бу кишини олло таоло азиз қилибдур, тез бўл, мунга итоат қилғил. Ул шайхни насихати билан Соҳибқиронга тобеъ бўлди. Сўнгга шайх Амирга айдилар: агар хоҳласанг, дуо қилурман, оёғ ва қўлунг сикҳат тобгай. Амир айди: «Ушбу оқсоқлигим кўнгли шикасталигимга далолат қилур, яна ҳеч ким мени манзур қилмас, ушбу ҳол билан олло таоло мени аламга мансур ва музаффар қилибдур», деб қабул қилмадилар.

Алқисса, Қуддус шариф тобеъ бўлуб, Амир ўзбак сипоҳларин барқарор қилиб қайтиб шайх Озарий хизматиға келиб, дахман анбиёи саловатулло алайҳиммонинг зиёратин орзу қилдилар. Дерларким, тонгла маҳшар куни қиёмат ул ердин қўзғолур. Аммо ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон Искандари соний авлиёи оллонинг қабри шарифларин тавоф қилиб, шайх Озарий каромати билан анбиёлар қабри муборақларин зиёрат қилмоқ бўлдилар. Анда Амир қошиға бир оқсоқол, нуруний киши ҳозир бўлуб, айдилар. «Бу қавмини улуги кимдур?» Барчалари Соҳибқиронни ишорат қилдилар. Ул кишиға ота-бобосидан дахман анбиёнинг қалидлари қолгон эрди. Ул киши айди: тонгла бир одам бу ерга келур деб, руъё ичра расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам менга башорат бердилар. Яна менга айдилар, тонгла дахман қанусин очғил, ул умматим анбиё ҷамолларин кўруб, мушарраф бўлсун.

Алқисса, Соҳибқирон аввал раъзан мутахҳаран ҳазрат Нух алайҳис саломга кирдилар. Сағонаға дохил бўлуб, қибла

тарафдин бел била андак туфроқ олдилар. Анда бир қуфллик эшик маълум бўлди. Ани очқуси Абдулло отлик кишида эрди. Андин сўнг, мушк ила ифор иси келди. Анга уч киши кирдилар. Шайх Озарий ва Амир Соҳибқирон ва Иноқ вазир кўрсалар тошдин тахт узра бир киши ухлаб ётгандек, узун ётур, ёшил шолдин узра тутқуқ. Очиб қарасалар, бир киши юзлари очуроқ, қош ва соқоллари қора, икки қўллари кўксиларида, бир лавҳ бошларида турур. Анга хати арабий ёзилгон. Ани шайх Озарий ўқуб, тафсир қилдилар, шул мазмундаким:

Эй Муҳаммад уммати, бу сўзни жонимиз била қабул қилдүкким:

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Хуш қулоғи била эшиттук, бу ҳидоёт маъмур бўлуб, калимаи «По илоҳа илаллоҳу»ни халқга айтдүк. Ул қавми бебоқлар бизларга кўб иззаларни берди:

إِنَّهُمْ كَانُوا أَظْلَمَ وَأَطْعَى

Бу жолимга шаҳиддур. Андин қўлимни дуога кўтариб, юзимни меҳробга ўгуруб, муножот айладим:

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Алар тош била мени мажруҳ қилсалар ҳазрат Жалол ул ҳидоят қарам баҳридин менга шифо бағишлар эрди. Жаноб парвардигоримга арзимни еткурдим:

رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ
يَزِدْهُمْ إِلَّا فِرَارًا

Ваҳий раббоний ва фармони субҳоний бўлдики, Эй Нух, мен қалами тақдир билан лавҳи тасвирда рақами имонни бу кўнгли қораларни отиға ёзгоним йўқ. Андин сўнг бу хабар содиқга фон бўлуб, дуо тийиғин кўнгулдин чиқариб айдим:

رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

Дуо ўқи нишонага етиб, амалга газаб ворд бўлиб, бизларга кема сабаб бўлди, хитоб бўлдики, кема ясоғил деб. Қавли таоло:

андин сўнг, олам гарқаби гирдоб бўлуб, ҳалок бўлдилар. Ҳазрат воҳид ул қаҳҳордин хитоб келдики:

وَأَصْنَعْ الْفَلَكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا
لَيْسَ مِنَ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

Андин хитоб-итоб омизни эшитуб, навҳа қилуб, йиғладимким. Нух деб лақаб қўйулдум. Ва ушбун дедим.

Н а з м:

Кўзинг ибрат ила очиб, бизни кўр,
Ҳамма иллатинга шиғои берур.
Оё, оқил эгаси ва покиза дин,
Назар айла ибрат ила ушбу ҳин.
Топар жону кўнглунг бу ердин ҳузур,
Кўрарсан, бу дахма бори нур эрур.
Ки мен Нух эрурман, расули халил,
Бу ерға келиб сен мун англағил.
Назар қил мен сийнаи ришима,
Яна йиғлагон бу кўзи ёшима.
Ғарибона ҳар су, назар қил бу чоғ.
Жаҳони ишидин бўлуб барча доғ.
Ўлим шарбатидин ичиб бўлди маст,
Ажал илки етказ, буюк бўлди наст.
Бори маст, мийнои базм, шаҳвад,
Бори Маҳфилорои боғи вуҷуд.
Бори андалиби риёз обод,
Бори гулбини гулистони аҳад.
Бори ҳамдам Жаброил ойин,
Бори ҳам суҳангўй руҳи илоийин.
Бори руҳи Қуддус эди, ҳамнафас.
Лаҳад ичра бўлди чу мурғи қафас.
Ажал илкидиндур бўлуб тўда хок,
Ётибмиз бу ерда бўлуб сийна чок.
Қаерда ғариблар эси, қил ризо,
Ки сандин ризодур бори анбиё.

Аммо, Амир Соҳибқирон кўб нола қилиб, йиглаб, ўзга дахмага кирдилар. Қўрсалар, бир зоти боборакот ёиларин туфроқ узра қўйгон, кафан белларида ўролгон, араб шакл, бошларида ёзилмиш-ким:

بَدَتْ رَيْتُ هُوَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Яна дебдурлар: Эй дахмага келгон Муҳаммад умматлари, озола таоло менга саккиз шамол ато қилгон эрди, тўрти раҳмат ели ва тўрти азоб ели эрди. Оё, бу равзога келгон азизим, ибрат кўзин очиб, билгилки, охир бу дунёи нихол умрингни елга берур. Қўргил, оламда на анбиё ва на авлиё қолсун, деб бу мазмунини дебдурлар.

Н а з м:

Ки мен Худ эрурман, худога расул,
Эшит, ақл эгаси, сўзум, қил қабул.
Бафармони ул қолдир зул-жалол,
Очиб даъвата мен лисони мақол.
Тилим олмади ҳеч у ғумроҳлар,
Сўзим кўнгли тошларга қилмай асар.
Қилиб халқа даъватки тўқсон йил,
Залолат ора қилди яқсон йил.
Очилди чу дарҳи нори жаҳанним.
Чиқорилди оламга боши оқим.
Жаҳонни хароб этти тўфон сени.
Ушал қавми Нухдек тўфон сели.
Оё, ушбу ерга келан одами,
Вафосиз жаҳонни тўладур ғами.
Қўруб, ибрат олғил бу равзат ора,
Улуи илқидин барча бағри яра.
Самуми ажалдин жаҳондур хароб,
Улуи ўтидин барча бағри кабоб.
Иўқ эрмиш омонлиг, бўлурсан фано,
Будур пандим, англа, сенга ва-д дуо.

Яна андин Соҳибқирон тазарруъ билан йиглаб, ўзга дахмага кирдилар, Анда айтибдур:

بَدَتْ رَيْتُ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

яъни, дӯсти субҳондур. Ул ерга қарасалар, Сож йигочидин тобут, очиб кўрдилар, ул зоти боборакот соқоллари оқ, қабрлари узра лавомий нур барқ уруб турур. Ҳазрат жалол хидоят дебдурким, бу нурни асло норга огишта қилмағайман. Ул зотнинг икки қўллари кўкси узра қўйилгон, икки муборак лаблари табассумда эрди, юзларин гулзори гулдек очилгон, бошларида тошдин лавҳ ёзилгонким.

Н а з м:

Мени билгил, Халилулло эрурман,
Худони сунъидин огоҳ эрурман.
Эшитгил, эй азизим, қилмағил ҳазм,
Расул айлаб мени қилди ул ва-л аъзам.
Мени вақтимда машҳур эрди Намруд,
Менга душман эди ул габри мардуд.
Мениким анда солмоқға оловға,
Уруб йўлдин, кириб шайтон жиловға.
Чу қилди мунҳаййиқни анда тайёр,
Мени ташладилар кўб аҳли фужжор.
Мен ўтқа отибон аҳли Намруд,
Ўшул ўтни гулистон этти Маъбуд.
Ёрим пеша чиқиб дўзахдин ул он,
Анингдек душманни қилди яксон.
Яна менга худойим қилди фармон,
Бу ўғлинг Исмоилни айла қурбон.
Дедим, ўғлумға мен: «Эй нуридида,
Менга фармон эрур ҳақдин расида.
Керак қилсам сени танғримға қурбон,
Нима дерсан, чиқар сендин азиз жон?»
Деди ўғлум: «Агар амр этса субҳон,
Фидо бўлсун йўлида минг азиз жон».
Бўйин қўйдум тутуб мен амри ҳақни,
Чу ўғлум ҳалқумиға қўйдум фичоқни.
Мени бу ғимматимға анда жаббор
Юборди Жаброилдин ҳадя қўчқор.

Андин Соҳибқирон кўб ибратномаларни кўруб, ўзга дахмаға кирдилар. Кўрсалар, анда дебдур:

بَدَّ ثَرِبَتِ اسْمَاعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Тобут ичра кўрсалар, қулоқлари катта, кўзлари юмиқ, тишлари бир-бирига ёпишган, яна қиррабурун эрдилар. Ҳануз ул кофила солорнинг юзлари гулзорида соқолларин сунбули муаттар эрди, гўё соя ва соқолларин иси мушки анбар эди. Икки қўллари қовуштурулгон, гулча каби лаблари табассумда эрди. Лавҳ узра хатни

кўрдиларки, мендурман Исмоил ибн Иброҳим алайҳис салом, эй бу ерға келгон. Муҳаммад охир замон уммати, билгил, мени волиди бузургворим ҳақ амрига бўйун қўйуб, мени забҳ қилмоқга келтурдилар, мен ҳам баҳодурлиқ била жонимни жононимга нисор қилмоқ бўлуб, кўзимни юмдим. Падари бузургворим бўғзимга ничоқ қўйдилар. Тангри иззу жалдин хитоби нўритоб келдики, эй ничоқ, бу севуклу дўстума ҳаддинг борму, бўғзин кесарсан? Анда ничоқ яратганининг қаҳри итобидин кўркуб, дами кайрилуб қолаберди, ўтмади. Отам яратганим амрига тоъжил ва тўхтамоқлик бўлдим, деб сиёсат била ничоқни тошқа урдилар — тош икки бўлунди. Андин сўнг Жаброил амин нарвардигор амри била қўчқорни мени забҳим ўрнига келтурди. Яна бу мазмун айтилубдур.

Н а з м:

*Мени билгил, Забиҳулло эрурман,
Худойим амрига огоҳ эрурман.
Мен эрурман, бил, Иброҳим боласи,
Халилулло кўзин оқу қораси.
Мени забҳимга ҳақдин келди фармон,
Отам ҳақ йўлига қилмоқга қурбон
Мени боғлаб, олиб қўлга ничоқни,
Тилида зикр этибон ёди ҳақни,
Яратган амрига бўйнушни солдим,
Кўзим юмдим, очарға мен уёлдим.
Бўйун сўндим ҳақ амрига мен зор,
Мени ўрнимга келди анда қўчқор.
Оё, бу ерға келгон ибн Одам,
Улуғ тутма ўзингким, тут ўзинг кам.*

Андин Амир Соҳибқирон йиглаб, ўзга дахмага кирдилар. Кўрсалар, бир зоти шариф хурмо йигочидин тобут ичра ётурлар. Юзлари оқ, бўйлари ўрта, муборак манглайлари кенг, сунбул соқол. Анда бошлари узра бу лавҳда ёзилмишким:

بَدَأْتُ رِيتَ اسْحَاقَ ابْنِ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

Эй ақл эгаси, бу ерға келиб, жасади анбиёга назар қилсанг, томуг ўтидин холос бўлурсан, деб бу мазмун айтилубдур:

Н а з м:

*Бил, Исҳоқ машҳур отим бўлур,
Иброҳим Халилики, зотим бўлур.
Ки мендин бўлубон неча анбиё,
Яна бўлди андин неча авлиё.
Дей Еқубу Юсуфким, Айюб наби,
Сулаймону Довуд Мусо бори.
Йўшъи Зикриё бирла Яхё расул,*

Мисхоким эрди отасиз ўғул.
 Шайб, Жаржис ва Дониёлу азиз,
 Ҳаким эрди луқмон, ўшал Ботмиз.
 Алар барчаси зурриётим эрур,
 Алар то қиёмат саботим эрур.
 Бу ерға келанким, одоб бирла бўл,
 Топиб яхшидин не топиб яхши йўл.

Андин Амир Соҳибқирон ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсалар бир
 зоти шариф кириш узра така қилгон. Ул кишининг муборак
 манглайларидин ғам ва қайғуни асари ҳувайдо бўлуб турур.
 Бошларида тошдин бу лавҳда ёзилмишким:

نذرت يعقوب ابن اسحاق عليه السلام

Эй, бу жойга келгон азизим, мени билсанг, ўшал Ёқуб
 пайгамбардурманким, Юсуф назониним ҳажру фироқида во Юсу-
 фо, во фурқато, деб нола ва фарёд қилиб, йиғлай-йиғлай кўрар кў-
 зим кўрмас бўлди. Мени навҳаларимга малоиклар зори ва тазор-
 руъ қилар эрдилар, деб бу мазмунни дебдурлар:

Н а з м:

Юсуфо рўзу солинг кеттиму шоми фироқ,
 Кўргузур бу кетмокингдаин таъсир айёми фироқ.
 Олам ҳуснунг ғуборидин таёлим бийм этар,
 Гуйиё бўлди бу дам умму аъломи фироқ.
 Қайси ерлар ичра бўлдунг, зор этиб мен хастани,
 Қайси ўтдурким, менга сенсиз бўлон номи фироқ.
 Йиғласам фурқат туни кўкда кавокиб рашк этар,
 Бўлмағай оҳ ар десам, хушид айёми фироқ.
 Тингласанг кўблар фироқ ўтиға кўймиш даҳрда,
 Бу фалак авлоди Одимға сўнар жоми фироқ.

Эй, нури айиним, шул кайфиятда Юсуфим ғамида қирқ йил
 йиғладим, дебдурлар.

Андин Амир ҳам йиглаб, ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсаларким,
 ҳайҳот бу даҳмани турфа зийнат берибдурким, тамом тоқчаларида
 лаълу ишжу ва жавоҳирлар терилгон, тахти ож узра тобут нардан
 истбарқ ёпулгон бир зот юзлари узра тутуклуқ ухлаган каби
 ётурлар. Амир Соҳибқирон кўб одоб била келиб, бу зоти шарифни
 кўрдиларким, гузалликда олам позанинлари ул кишини кўрса
 ўзидин кетар эрди, жаннатни ҳуру ғилмонлари бу зотни гулзор
 жамолиға рашк этар эрди. Қадду қоматларидин сарву шамшод
 шарманда ва зулфу сунбуллариға жаҳон хўблари банда эрди.
 Кўзларини Хўтан кийиклари кўрсалар, ўзларини парвона каби урар
 эрди. Юзларини нурий ой ва қуёш кўрса, Мағриб сариға қочиб,

беркинар эрди. Қонларидин ҳилол бели эгилар эрди. Оғизларидин гулчалар қонга тўлар эрди. Юзларин холидин лолалар бағри қуяр эрди ва неча Зулайҳо сифатлар ани ишқида жондин тўёр эрди.

Соҳибқирон кўруб ва тахайюр дарёсига ғарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тинглади ажабо бу олам султони қандай зоти шариф деб. Бонлариди билдурдин лавҳ кўрдилар, анга ёзилибдур:

بِنْدَاثَرِبَتِ يُوْسُفَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Эй азизим, мендурман, Ёқуб пайгамбар сулби саҳобидин Роҳилани садафи раҳмига қатраи томуб андин бозори жаҳонга келиб, дурри нурбаҳо бўлуб, бу ҳусну жамолга кўзгуда назар қилиб, юзимин ой ва гунашдин нуктаи холларимини кавокиби сайёрадин бўландроқ кўруб, ўзимга фахр қилиб эрдим, бу ишим тангри иззи жалли даргоҳига хуш келмай, ул сабабдин оғаларим мени етти пулга тажжорга соттилар. Эй ақл эгалари, бу сўзини англагилким.

На з м:

Эшитгил, эй азизим, айлай оғоз,
Манам кўргон жафолардин дейин боз.
Оғаларим мени элтиб, солиб чоҳ,
Келубон карвони анда ногоҳ.
Чиқориб олдилар ул дам қудуқдан,
Мени кўрдилар анда бир неча тан.
Оғаларим бўлуб ул ерда ҳозир,
Сотиб Маликга ул жамъи акобир.
Мени келтүрди Мисрига ул Молик.
Манам қул бўлмоққа бердим ризолик,
Яна Молик Азизи Мисра сотти,
Зулайҳо кўрдиким, ақлин йўқотти.
Қилуб кайд ул мени зиндонга солди,
Зулайҳо бу иши охир уёлди.
Чиқиб зиндони меҳнатдин қутулдим,
Бил охир, тахт узра султон бўлдим.

Алқисса, Амир йиглай-йиглай бу даҳмадин яна ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсаларким, шамшод тобут ичра бир киши ухлаган каби ётур. Лавҳ узра ёзилмишким:

بِنْدَاثَرِبَتِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй Муҳаммад уммати, билгилким, бу рубъи маъмурни қасри мени отимга ёзилгондур, мени шаънимга келибдурким:

قولى تەلىي ياداۋد انا جەلناك خليفۈ فم الارض

Бўстон тийнатиمنى файзи баҳори пубувватдин мунаввар қилибдур ва райҳон чаманиمنى анфоси номуси акбар бирла муаттар қилгондур. Ашжори мамлакатим ваҳийи раббоний бирла илҳоми субҳоний бирла чечаклар очилиб, емишлар бўлгондур. Қўнғлум сандуқи ҳикмати инжу ва лўълўлар ила тўлгондур, эй аржумандим мени нағмамни садосини қушлар эшитса ҳаводин тушар эрди, денгизлар эшитса тошар эрди. Ҳар нима ва ҳар кима таъсир этиб, жон қулоғига етар эрди. Масти лоақл бўлуб ўздин кетар эрди. Аҳли ишқга шавқу завқ ҳосил бўлуб, файзи футуҳ тонар эрди. Яна бу газал ёзилмиш.

Назм:

Манам нағмапардоз қонуни завқ,
Манам махфилорои ноқуси шавқ.
Менга берди олло тўла ишқини,
Яна қўнғлим ичра тўла шавқини.
Бериб нашаъ майиндинки рўз аласт.
Тоғуб зарра завқи бўлиб мен чу маст.
Мени тушимга тоғу тош барчаси,
Қулуб нолау зор гирён басте.
Малаклар фалакда эшитса асар.
Ўзин ерга ташлаб қилиб гирёлар.
Денгизда эшитса наҳанглар товуш,
Чиқиб сув юзига кетиб ақлу ҳуш.
Вуҳушу туюрлар эшитиб бари,
Юролмас, учмоққа бўлмас пари.
Эшитса унимни замини замон,
Бари маст ўлурлар мақину макон.
«Забури»ни ато қилди тангрим манга,
Азизим эшит, сўзни дедим санга.
Ажал нағмаи маркабини соз этиб,
Танамдин руҳим кетти парвоз этиб,
Қани нағма бирла садоу наво,
Будур кори дунё ва-д дуо.

Амир бу сўзларга масту мустағриқ бўлуб йиглаб, яна ўзга даҳмага кирдилар. Бир зоти шарифни кўрдиларким, кийумлари гиламдин, муборак қўлларида асо, бошлари узра тақя, асари шиддат, салобат манглайи муборакларидин ҳувайдо бўлубдур. Олдинда лавҳ узра ёзилмишким:

هَذَا تَرْتِيبُ مَوْسَى الْكَلِيمِ اللَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

«Эй Муҳаммад алайҳи саловат вассаломни умматлари, мендурман ҳарими жаборутда ва бисоти мулукотда Тури Сино узра таманнои калом, саодат фаржом ўлуб, Калимуллоҳ отим бирла сарафроз бўлдим. Андин кейин:

رَبِّ اِنِّي اَنْظُرُ اِلَيْكَ

деб орзу қилиб, Жалол хидоятга арзимни еткурдим: зажр била хо-ю ҳавасни гарданига андоғ урдиким, губори ҳижоб кўнглимдин кўтарилди. Минг-минг Тури Синоу Мусо назаримга қелдиким, ваҳдат хуми олинда соқийи боқий қўлиндин таманнои ривоят қилурлар. Хитоби мустатоб рабб ул арбоб менга тўкулдиким, эй Мусо, жамоли бокамолимни ўшул матлубга кўрсатурманким, барчанинг хеши улдур. Бу ишорат бирла нақди жонимни жононимга бағишладим. Қабз ул арвоҳ илкини жонимга урди. Тойири руҳ жасад қафасидин тайрон қилди.

Н а з м:

Манам Мусо, эрур ҳақнинг калими,
Тур узра топуб раҳмат шамими.
Тажаллини кўруб эмин шажарда,
Тегиб ишқ ўти таъсири жигарда.
Таманно ҳақга қилдим рабби арни,
Эшиттим лан таронидин хабарни.
У дам Тур узра тушти ламъаи нур,
Бўлубон пора-пора анда ул Тур,
Уланди тошларким тўтиёга,
Тўтундек учтилар суйи самоға.
Яди байзо менга берди асоий,
Гоҳи кўпрук бўлуб, гоҳи паждаҳои.
Мени голиб қилиб фиръавниларга,
Ўшул динсиз, ўшул беавниларга.
Биза йўл бердиким, онларни ваҳҳоб,
Ишорат Нулиға қилди, бўлди ғарқоб.
Эшит, эй ақл эгаси, аржумандим,
Будур ибрат сенга, олғил бу пандим.

Яна Амир шавқ-завқ била ўзга даҳмага кирдилар. Бир зотни кўрдиларким бўйлари узун, соқоллари сийрак, қошларини учида ҳоллари бор, бошлари тарафда лавҳ ёзилмишким:

«Эй азизим, мендурман. балиқ қорнида қирқ кун «ло илоҳа анута субҳонака инна кунту минал залимина»¹ зикрини ёд қилгон, тангри таоло зикри била балиғ кўксини обод қилгон.

¹ Оллоҳ сен бирсан ва поксан, мен ҳзимга золимман.

Н а з м:

Эй ақл эгаси, покиза дин,
Мен Юнус эрурман англа бу җин.
Ютти мениким наҳангги дарё,
Ҷирқ кунча суи ичра айладим жо.
Сажда узра бош қўйдим анда,
Зикрини дедимки, жон баданда.
Балиқ қилолмади мени ҳазм,
Боз ушбу жаҳонға айладим азм.
Андин яна бу наҳанг туфроқ
Ютти, ҳаракатда йўқ менга чоқ.
Эй ақл эгаси, ботамизим,
Алданма жаҳонға, эй азизим.
Одоб ила бўл жаҳонда, эй ким,
Одоблу кишини суйди тангрим.

Андин яна узга даҳмага кирдилар. Анда бир йигитни кўрдиларким, соқолу мўйи лаблари эмди майса бўлуб, юзлари гул-зорида хатти райҳон каби муаттардур. Кўзларининг ишбуъидин ёш дурри маржон каби юзларини сафҳасига тизилишмиш. Бошлари узра ёзилмишким:

بِذَا تَرَبَّتْ يَحْيَى ابْنُ ذَكْرِيَا عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй ақл эгалари, мендурман, тангри иззу жалдин қўрқиб, доимо кўзларим ёши жорий эрди, кеча-кундуз тинмай тоғларга чиқиб, тошларга бошим қўйуб, йиглар эрдим.

خَدْوَه فَغْلَوَه مِمَّ الْجَحِيمِ صَاوَه

Тоигла маҳшари акбарда бўлгон хитоблар ёдимга тушса, мени тоб-тоқатим қолмағай. Вой, бир мушт туфроқни ҳоли на булғай, деб йиглаюрман. Эй азизим, бу ғазални эшитгил.

Н а з м:

Оё ақл эгаси, сўзим эшит,
Тавозеъда Яҳъё эрурман йигит.
Қиёматни ҳавфида тарсандаман,
Нечук ҳавфин айтмай, басе, бандаман.
Жазо кунни йиғилса ҳамма ҳашр аро,
Бори ўз гуноҳи-ла мотамсиро.
Неча саф бўлуб турсалар ҳар сари,
Келуб нома анда саросар бари.
Биров ўнг тарифдин, биров сўл тариф,

*Сўнгидур ғалабдин ўнгидур шараф.
Биров жаннатидур, биров дўзахий,
Каломида берди хабар, эй оҳий,
Илоҳо, ўзинг сақла ислом элин,
Баҳаққи набилар ҳамма мурсалин.*

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон барча анбиёларни равзаи мутахҳараларини зиёрат қилгондин кейин, аларни руҳи нурфутуҳларига ош ва таъом қилиб, хатми Калом шариф қилдуруб, савобини оналарига бағишладилар, валлоҳи олам, биссавоб.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНҒА РУМ ПОДШОҲИДИН ТОБУТИ САКИНА БИРЛА НОМА КЕЛГҒОНИ, АНИ ОЧИБ, КЎБ ҲИКМАТНИ КЎРГОНЛАРИНИ БАЕНИ

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Миср шаҳрини узларига тобеъ қилиб, айшу камронлигда эрдилар. Ўшал вақт Олатоғ йўлинда қанча Амирни аскарларидин қоровул бор эрди. Аларни кўзига узогдин аскар муъайяна бўлди. Қоровуллардин бири келиб, Иноқ вазирга хабар бердилар. Иноқ сўрди: тахминан қўшунни адади қанча келур? Қоровуллар айди: беш юзга яқин келур. Андин кейин Иноқ айди: сабр қилинглар, мабодо, элчи бўлмасун деб. Ўзи Амир Соҳибқиронни қошларига борди. Ўшул вақтда Амир Соҳибқиронни тахтлари Нил денгизини ёқасида эрди. Минг таноб ерни ўраб, чодир хаймаларни қуруб, яшил ва сариг чодирлар барчаси атлас, кимхофдин эрди. Тахтни атрофида олтун панжара, анинг атрофида кумуш панжара, кумуш панжара ичра Мироншоҳ тўра ва Мирзо Шохруҳ тўра ва Мирзо Умаршайх тўра ва Султон Муҳаммад тўра барча тўразодалар турар эрди. Анинг атрофида етти юз хўжасаролар бор эрди. Аларни узуги Ҳинд хожа эрди. Иноқтоз айёр келиб, Ҳинд хожага айди, андин кейин Ҳинд хожа олтун панжарага келиб, Амирга айди: Иноқтоз хизмат бўсағангизга келибдур, жанобингизга арзи бор эмиш. Амир буюрдилар: келсун деб. Андин кейин Иноқтоз Амирни қошига келди. Иноқтоз тиз букиб, арз қилиб, айди: «Эй Амир афандим, Олатоғ узра қоровулларингизга чўлистон тарафдин андак ёвдин асар бўлубдур». Бу сўзни Амир Иноқтоз кал, қиморбоз айёрдин эшитиб, дарҳол мирзо Шохруҳ тўрага буюрдилар. Филҳол, тўра ғайрат ўтига ёниб, барлос бекларини олиб, отга миниб, икки минг аскарни жамъ қилиб, эллик баҳодур йигитни ўзига йўлдош қилиб, қўшундин илгари бордилар. Тўра ёвга яқин бориб, қўшуларини жамъ қилиб, карнай, барабан чолдурди. Аскарлар денгиз каби мавж урар эрдилар. Ногоҳ, кўрсалар, бир йигитчаи позанинким, қошлари мисоли ҳилол, тобон, бўйлари мисоли ниҳони дарзон, кўзлари чўлфондек, лаблари ақиқ маржондек, тишлари дур, баданлари кумуш каби барқ урар эрди. Остида бўз оти, қора кўз, бошида тож, бўйида ридои Қуръон, ҳамойил қилич белинда.

тасбех қўлида, табассум бирла оғзини очиб, гўё оғзинин шакар сочиб, тўрага турк тилида сўзладиким, мен сизларга Қайсардин элчи бўлуб келдим, мубориз эмасманким, жангу жадалга келгон.

Тўра билдиким, асари асолат ва нажобат ани юзи ва назаридин хувайдо бўлуб турур. Тўра сўрди: «отинг нима, ким эурсан?» — деб. Ул йигит айди: Эй мўғулларни бекбачаси, мени сўрсанг, Елдириш султон Боязидни ўғли бўлурман, отим султон Шабли, отам мени неча савгот ва тухфалар бирла Амир Темурга элчи қилиб юборди. Султон Боязид айтадурларким, ўзгани элчи қилиб юбормадим, бориб билгилким, мўғул хонини мақсуди нима эур?

Мирзо Шоҳруҳ тўра элчининг жулус айвонлигин, асвол кайвонлигин билиб, филғол, отдин тушуб, қайсарзода бирла кучоглашиб кўруштилар ва навозишлар қилдилар. Тўра айди: «мен сизларни ёв хаёл қилдум», деб узр айтти. Шул замон Амирга, қайсарзода келубдур, деб хабар бердилар. Андин кейин умаролар қайсарзодани элчихонага келтурдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар кун турлик-турлик таъомлар бирла элчиларни зиёфат қилдилар. Андин кейин султон Шабли Амир Соҳибқиронга кўринишни ҳаракатини қилди. Амир кўринишни бир йилга қўйдилар. Охир, Шоҳруҳ тўрани воситаси бирла олти ойга келтурдилар. Аммо, кўклам вақтида раббӣ ул аввалнинг ўн бешинчисида саврининг саккизинчисида чаҳоршанба куни эрдиким, давлати Чингизхондин қолгон тўқуз юз сируғни келтуруб, зеб-зийнатлар бериб, либос налослар солиб, жамъи ўзбек беклари, ҳар қайсилари ўз ўрунларида қарор олдилар. Икки тарафда ясовул, баковуллар ва нақиблар ва амалдор, уламо ва фузуло ва ҳукамо-лардин эрди. Юқори-қуйи барчалари тартиб бирла ўлтурдилар. Андин кейин султон Шабли яшил тўн кийиб, бўйнида ридо, қўйнида каломуллоҳ, қўлида тасбех, неча-неча совғалар ва қанча тўфичоқ отлар ва қанча шунқор бирла ва қанча теваларда матоъи нафос бирла келтуруб Амирга кўриниш қилмоқ учун яна бир сандуқ келтурубдурким, тобутга ўхшаш, узунлиги беш газ, энлиги бир газ. Ани умаро ва беклар ўртасига давлатхонага қўйди. Ул мавзесида йигирма танобга яқин жойни икки тарафига яшил зумурад чодирдин қанот қуруб қўйдилар. Соати(дин) кейин, «пўшт-пўшт» овози келаберди. Кўрсалар, гуломбачалар хўжа саролар тўн-тўн, қилич белларида, тафонгча қўлларида барчалари таъзим ила келиб турдилар.

Андин кейин асъаса, дабдаба ва шон-шавкат бирла Амир Соҳибқирон келиб, давлати тахт узра қарор олдилар. Андин кейин ясовуллар султон Шаблига қараб ишорат қилдилар. Султон Шабли, филғол, тортуқларни ва тухфаларни Амир Соҳибқиронни қошларидин ўтқузди. Андин кейин овози баланд бирла айди: «Эй ўзбекларни хони, вэй мўғулларни ҳоқони, хизмати шарифингизга бу тухфаларни Қайсари Рум юборди». Андин кейин барчалари сандуқни кўруб, айдилар, бу сандуқни ичида жавоҳир ва гавҳар бордур, деб гумон қилдилар. Андин кейин султон Шабли номани келтуруб, тиз букиб, Амирни қўлларига одоб тариқи бирла берди. Яна туруб, ўз жойига ўлтурди. Амир сўрди: «Эй Қайсар бача, бизни

қардошимиз Елдириш султон Боязид қандай ва нечукдур?» Яна ўрнидин туруб султон Шабли қўлини алиф-лом қилиб айди: «Ўқайсари Рум сизни субҳи шом, балки ал-ад-давом давлати дуоларингизга муқайиддур», деб одоб бирла ўз жойига ўлтурди. Андоғ(ки) Шараф Яздий устозимиз анинг гўзаллигига ва одобига бу мазмунда ғазал айдиларким.

Н а з м:

*Базм аро гулранг қадаҳ даврида лаълу ноби вор,
Зулфини ҳар ҳалқасида неча печу тоби вор.
Ишқ ҳажрида кўнғил моҳиятин сайд' этгил.
Юзда мушкин сунбулини неча юз қуллоби вор.
Қоши ё сочлари каманди бирла қирпик ўқидин,
Бенаво ошиқларин ўлдурғали асбоби вор.
Чангдек ошиқлари афғон қилурму кечалар,
Риштаи жон бирла то бу созни мизроби вор.
Эйки кўрсатмиш мунажжимдек кавокиб ҳайъатин,
Тирдин енгоқ узра мирот устурлоби вор.
Доғлар кўнғил ора кўрганда заҳм этма гумон,
Бул ҳавасдур, чўнтагида дарҳами қаллоби вор.
Тиз букуб, таъзим этиб, илкин алиф-лом айлади,
Мунча зеболиғда ҳам онча анинг одоби вор.*

Алқисса, номани Иноқ вазирга берди. Ул вазири аъзамга, яъни Мирзо Сайфиддинга берди. Мирзо Сайфиддин номани печатларини очиб, курси узра овозини чиқориб ўқуди. Номада ёзилибдурким:

Н а з м:

*Ҳамдо сонсиз худойи оламга,
Ҳаҳму идрок берди одамга.*

Бидъату дуруд номаъдуд Муҳаммад Мустафо саллалоҳу алайҳи вассаломга ва яна дуойи дуруд анинг асҳоблариға ул тўрт вазири аъзим афандимизким — Абу Бакр Сиддиқ ва Умарул Фаруқ ва Усмон Зулнурин ва Муртазо Али равзануллоҳи таоло алайҳи ажмаъин, алар тўрт аркон айвони нубуввийдурлар. Ул тўрт ёр муставфийдурлар ва ало олий ва асҳоба ажмаъин парвардигорға ситойиш ва кирдикорға пурситойиш айтурмизким, гули гилда ва меҳри дилда қарор бериб, гул ила оройиши бўстон ва меҳр ила осойиши дўстон ўлур ва ҳадди қиёсдин фузун худованд нечун ва қадр кун-фаякунни ҳамду саносидин кейин сўзимиз мўғуллар хониға ва Турон хоқониға. Эшиттимким, ҳудуди Хитой ва Хўтандин ва Тотор ва Ҳиндустон иқлими ва шаҳри била Шом шариф Мисри азизғача тахти фармониға келтурубдур. Эмди инони азиматни бул жонибга қилгон эмиш. Бу васвасаю гурурлиқ димоғдин кўтарилсунким, мени аскарларим фарангдур ва Мағрибдин отланиб келсалар, ул мўғул ила тоторни туфроқ ичра аралаш қилиб чанг-тўзонларини ҳавоға ўрнатгайлар.

Сўз ушбу ерға келғонда Амир Соҳибқирон алҳамдулillo, оллоға шукр дедилар. Султон Шабли: мунинг боиси нимадур деди. Амир айдилар: Қайсари Рум аскариға эътимод қилибдур, мен олло таолони ўзиға эътимод қилиб, шукр айттим, нечукким, мен таңгри иззи жални ўзиға сиғинған қулидурман.

Яна номада ёзилмишким: ўшул сандуқни сизларни хизматингизға юбордим, ани Тобути Сакина атарлар, ул Одам сафиолло отамиздин мерос қолиб Искандар Зулқарнайн замонида очилиб, андин кейин ҳазрат Умар разоллоҳи унаҳға Қайсари Румким, Хар қўл замондош эрди, анинг баргоҳида бу сандуқ очилғондур. Эмди анга саккиз юз йил бўлубдур, харчанд муним умуд ва қилич бирла уруб очолмоқни имконини тополмадук. Андин кейин сизға юбордук, очиб кўргайсиз, мунинг ичида нима бор, билгайсиз, бидъа нома тамом, вассалом.

Андин кейин ҳаммалари тобутни келтуруб тавоф қилдилар. Андин кейин тобути сакинани очмоқға неча-неча хийла-тадбирлар қилдилар, бўлмади. Амир Соҳибқирон айдилар: хар ким ушбу тобути сакинани очолса, хар нима талаб қилса, мандин олсун. Анда мавлоно Шараф Яздий ўрниларидин туруб, мадҳи санодин кейин, иншооллоҳи таоло, мунимен фақир очгайман, дедилар. Мавлоно Шараф Яздий афандимиз кўрдиларким, сандуқни тўрт оёғи бор, иккиси забаржад ва иккиси ёқутдин эрди, ёнида қуёш шакли, анинг қутисида шакли ҳилол ва шакли ситора қилинғон эрди. Анга микнотис тошини фариш қилғон эрди. Ани кўтариб эрдилар, андин секин-секин мили зоҳир бўлди. Ани бураб эрдилар, эшики очилди. Андин кейин бир гуломбача сурати қўлида китоби биладу пайдо бўлди. Мунимилмини Шараф Яздийдин одамлар сўрдилар. Ул киши сандуқни ёнидаги олтундин ёзилғон хатни кўрсатти. Аммо сандуқ ичидаги китобат кийик терисида эрди. Мавлоно Шараф Яздий китобатни олиб, Амир Соҳибқиронга бердилар. Ани ўқумоқға барчалари ожиз бўлдилар. Шараф Яздийға таслим қилдилар. Мавлоно Шараф Яздий мутолаа қилиб, мазмунини тафсир қилдилар: мен ким малик Искандар Зулқарнайн бўлурман ҳукамо, менга хабар берибдурларким, бир минг олти юз йилдин кейин Ёфас ибн Нух алайҳи салом авлодидин мўғул жамоъасидин бир киши ҳуруж қилур, ул Искандари соний бўлур, дедилар. Эй Амир Соҳибқирон, ушбу тобути сакинани очсанг, ҳазрат Одам Атони ридолари ва ҳазрат Мусони асолари ва ҳазрат Юсуфни жомлари ва ҳазрат Иброҳимни кўйлақлари, Шиша алайҳис саломни саллалари, Идрис алайҳис саломни кафшлари, Нух алайҳис саломни тешалари муним ичида нишона қўйубдурмиз, сенга учун. Билгилким, хар наби замонида бир султон ўтубдур. Ул салотин ва ҳоқонлар Араб, Ажамда ўтубдурлар. Аларни сурати барчаси мундадур, бу воқеаларни кўргил, эшитгил, офаринлар қилгил, барча илму ҳунар ва ҳикматларни мундин ўргангил.

Рубоий:

*Ўтубдур барча мурсол ҳам салотин,
Аларни вақти мактуб ичра таъйин.*

*Яна бир-бирига бўлгон замондош,
Эшит, эй ақл эгаси, сўзни бу ҳин.*

Энди, бу суратларни кўрмак хоҳласанг, милни ўнг тарафга бурагил, бу гуломбача сурати ўзга суратни кўтариб чиққай, ани қўйуб бўлакни кўтариб чиққай, ала ҳазал қиёе мунда кўб санъатлар бордур.

Алқисса, милни ўнгга бурадилар, гулом бача сурати ичкари кириб, бир яшил ҳарир порани кўтариб чиқти. Очиб кўрдилар, анга бир кишини суратини нақш қилибдур, бўйи узун, юзи оқ, қошлари очиқ, соқоллари сийрак, чаккасида холи бор. Анга ёзилмишким, бу султон Жамшиддур, ҳазрат Солиҳ пайгамбар алайҳис саломни умматларидин бўлур. Андин кейин дунё вафосизлигинин хат ёзилибдурким, «мендурман Жамшид, илми ҳикмат бирла жом ясотиб аруси дунёга зеб-зийнат бериб, ҳар йил кўкламни аввалида жанни Жамшид ороста қилдим. Уч минг олти ёз таснифни ҳикмат ва фитрат маҳзанидин чиқордим», деб бу газални айтибдур.

Н а з м:

*Манам шоҳ Жамшид вола мақом,
Топуб фитрату ҳикматин субҳи шом.
Чиқиб салтанат узра Жамшид ўлуб,
Фалак сафҳасида чу хуришид ўлуб.
Менга тобеъ эрди ҳамма Шарқу Ғарб,
Хусумат эли қилдилар менга зарб.
Қазо аррасини қўйуб бошима,
Тараҳҳумлар этмай кўзи ёшима.
Қани салтанатлар, ҳою ҳавас?
Бил, охир, жаҳонни ишидур абас.*

Андин кейин яна мурватни чаб тарафга бураб эрдилар, мазкур гуломбача сурати кириб, бир қора ҳарирни олиб чиқти. Анда бир кишини сурати бор, қора юзлик, араб шакл, яғринида икки илон, оғзини очиб турур. Ани Заҳҳок золим дебдурлар. Минг йил умр кўрган эрди. Одамларни миясини олиб, илонларга таъма қилар эрди. Охир умрида ул ҳам қурт-қумурсқага таъма бўлди. Ул золим Худ алайҳис саломга замондош эрди. Андин кейин ул гуломбача сурати кириб, қизил ҳарир олиб чиқти. Ани очиб кўрдилар, анга бир кишини тасвири ёзилгон, оқ юзлик, ўрта бўйлик, мун Фаридул Фаррух дерлар. Қазо энагаси туфроқ бешикига андоғ боғладиким, қимирламоққа ҳаракати қолмади. Андин кейин яна бир ҳарир дебойи рўмини олиб чиқти. Ани ҳам кўрдилар, узун бўйлуқ, кўкси узра соқоли оқ, қўй хайкал, қирра бурун, анда ёзилмушким, бу зоти покиза суврат, яхши сийратни Қайқубод атарлар, неча йиллар тахти салтанат узра мутамаккин бўлуб, охир туфроқ тўшокига ясонибдур. Бу кимарса ҳазрат Иброҳим алайҳис саломни умматларидиндур.

Назм:

*Каюмарсу, Жамшид, Каёний нажод,
Фаридун Фаррух яна Кайқубод.*

Андин кейин қулбача кириб, ўзга суратни олиб чиқти, кўрсаларким, яшил туслиқ, пақмоқ соқоллиқ, манглайи тор, яғрини кенг, кўзи айланиб тушган. Хат ёзилмишким, бу кишини Кайковус атарлар. Доим такаббурликда мутамаккии бўлуб, етти иклимни илкимга олайин деб, охир ўзи бир қисм туфроқ бўлди. Андин кейин яна гуломбача сурати бир ҳарирни олиб чиқти. Очиб кўрсалар, узун бўйлуқ, юзи гулдек очилгон, ўрта соқол, бармоқлари узун, бўйни ингичка, иккала қоши бир-бирига туташ, бу зот Кайхисрав валидурким, доим худони ибодатига машғул эрди. Охир умрида тахти давлатдин, салтанати мамлакатдин кечиб, бурён қаноатни ўзига лозим кўрди. Ҳазрат Исоҳқ алайҳис саломни умматларидин эрди. Андин кейин яна гуломбача сурати кириб, бир шаклини олиб чиқти. Кўрсаларким, тамом аъзоси оқ, ани башарасидин фитрат туйғунлиқ пайдо бўлуб турур, қарилиғни асари ани юзидин ҳувайдо бўлуб турур. Анга хат ёзилмишким, бу киши Зол ибн Сомким, ақл-тадбир бирла душманларни жонини ҳийла тузоқига илинтуруб, охирада ажал илқиға андоғ асир бўлдимки, ҳийла-тадбирини бирортасини амалга келтуролмади.

Дерларким, Зол Халил ар-Раҳмон замонларида вужудга келиб, Исоҳқ, Ёқуб, Юсуф Довуд, Сулаймон, Айюб, Мусо алайҳис саломга замондош бўлуб, Искандар Зулқарнайинни мулозаматини топиб, Исо руҳилло замонларида оламдин интиқол қилди. «Сиҷжат ул ахбар» китобида Золни умрини уч минг икки юзга яқин борган дебдурлар. Андин кейин мурватни бураб эрди, гуломбача кишик терисига ёзилгон шаклини олиб чиқти. Бир кишини сурати тортилмишким, манглайи очуқ, қирра бурун, қуралай кўз, юзлари кенг, қулоқлари катта, айру соқол, яғрини кенг, қўллари узун, тириқлари айланиб тушган, бели қаттиқ, қошлари қиличдек тортилган, олтуи қафтонин кийиб, курси узра марбуъ ўлтурур. Салобатидин олам ларзага келур. Ёзилмишким, бу киши Рустам ибн Достон баҳодур, паҳлавон. Дунё тўқайинда душманларга шерчаён, муҳолиф тулкисига мисли арслон ё қоплон денгизда наҳанг ва ё аждаҳ, пойгарон. Яна дебдур: Эй ақл эгалари, бу суратни мушоҳада қилсанг, мендур таҳамтан сийрат, баҳодур сурат, менга иқбол андоғ юзланиб эрдиким, мени дағдағамдин Қоф тоғлари ларзага келур эрди. Мени довушимни эшитса деғу Аҳраманлар қочар эрди. Мозандарон девлари тиг-яроғимни алангидин жигарбағри кабоб, кўзлари пўроб аҳволлари хароб эрди. Афросиёбдек подшоғи аъзим ул шон, шоҳ Туроннинг айвон-кайвонлари мени илкимда вайрон бўлди. Шунча куч ва қуввату зўрлик бирла охирымда ажал илкимдин кўтариб, шафалоқ бирла мени андоғ урдиким, ер бирла яқсон қилди. Дермишким, ул Ёқуб алайҳис салом замонларида туғулуб, умри бир минг уч юз ўн учга бориб, Мусо қалимуллоҳ замонларида вафо бўлубдур. Дунё вафосизлиғидин бу газални дебдур.

Менманки таҳамтан диловар,
 Қил, ақл эгаси, сўзимни бовар.
 Мен Рустам паҳлавон эрурдим,
 Бу бешага арслон эрурдим.
 Денгизда наҳанг, аждаҳодек,
 Ёвларга мисоли бир балодек.
 Номим эшитиб Афросиёби,
 Кўздин тўкулурди доим оби.
 Илкимда бўлуб имуд, чўқмор,
 Тиклаб келолмадилар ағёр.
 Тоб айламайин кўранда жангим,
 Чиқай эдилар эшитиб донгим.
 Дерлар лақабимни эл Таҳамтан,
 Тоғ ларза қилурди дағдағамдан.
 Девлар қочар эрди ҳар қаёна,
 Хайли била йиғлаюб фиғона.
 Қорамни агар кўранда ҳар ёв,
 Қочқай эдилар йўруб, манам тав.
 Олсам қўла ханжару яроғи,
 Душман элина тушарди доғи.
 Раҳшим минибон, қўлумда ўқ ё,
 Қофтану совут, кийиб дўбулға.
 Токи кебон қазо баҳодур,
 Бир урди мени, қилиб қора ер.
 Йўқтур ҳаракат, маҳол менда,
 Қувват қани менда, мажол менда?
 Қалқону совуту қани дўбулға.
 Қофтану камару қиличларим ҳам,
 Раҳшим қани, ёй қани, чўқмор?
 Ер ичра бўлуб манам сазовор.
 Дунё иши барчаси адамдур,
 Суҳбат ушбудурки, дам — бу дамдур.
 Эй ақл эгаси, будурким ибрат,
 Бу сўзлар эрур сиза насихат.

Алқисса, мурватни бураб эрдилар, яна бир сурат чиқти.
 Кўрсалар, манглайи қаттиғ, яшил тусли. Ёзилмишким, бу кимарса
 Афросиёбдур. Турон мамлакатларин ўзига мусаллам қилиб,
 иқлимга шуҳрат-данқи кетиб, бир кун ажални ўқи тегиб андоғ
 урдиким, кимирламоқга мажоли қолмади. Андин сўнгра яна бир
 сурат чиқти, юзи оқ, аъзоси очуқ, кўзгуси мусаффо, юзин сафқаси
 узра кўзи чўлфондек барқ урар эрди. Ёзилмишким, бу йигит
 Исфандиёр Рўйинтандур, ҳазрат Сулаймон алайҳис саломга
 замондон эрди, юз йигирма ўқни жасади Рустамга юборган эрди.
 Охир, бу йигитни ажал паҳлавони савмаъаи адамга юборибдур.
 Қулбача сурати яна бир нимарса келтурди. Кўрсалар, аъзоси оқ,
 икки юзи қора. Ёзилмишким, бу киши Баҳман дебдур. Бармоғлари

узун, доим тириклигини айш-ишратда ўткарур эрди. Охир ажал тоши маъишат шишасин синдуруб, адам ёстукига бош қўйди. Ул ҳазрат Лукмонга муътақид эрди. Сўнгра мажусий динига ривож бериб, икки юзи қорайиб, кофир ўлди.

Аммо ул мазкур сурат ғуломбача ишқални бир-бир олиб, кўрсатиб, яна бир-бир ҳарир дебои истибарқни келтурдиким, маҳобат бир зоти шариф, ўрта бўйлик, қора кийумлик, қирра бурун, либослари нафис, манглайи мубораклари очик, бошлари жимжимасинда кумушдек икки шохи, юзлари қуёшдек барқ урар бу киши етти иқлим хони ва ҳоқони, Мағриб Маширикни султони, ер юзини ва кун кўзини жабулқо-жобулсоғача илми ҳикмат ва илми фитрат била ўзига мусаххара қилгон эрди.

Р у б о и й:

*Скандар олади олам хулқ хушдин,
Муяссар этмайин олтун кумушдин.
Кириб Мағриб-ла Маширик барчани ул,
Олиб таълимким ойу гунаш дин.*

Охир, қуёш каби оламдин этак чекиб, бу эски работдин хою ҳавасни бас қилиб, юз ҳасрат, қайғу бирла жаҳондин ўтти. Ёўё онадин туғулмагандек бўлди. Вақти рихлат айдиким, мени қўлимни тобутдин чиқориб қўйинглар, барча халойиқ кўрсунлар, ушбу қўлумни узотиб оламни тасарруфимга келтуруб, эмдилиқда қўлумда ҳеч нимарса йўқтур. Эй Амир Соҳибқирон Искандари соний охир дунё ушбу турур. Беку куллар, шоҳу гадо барча кулли нафас зоиқат ул мавт оёғидин шароби ноб ичмайин қолмас, барча ер бағрига кириб, туфроқ қариндошин қучмайин қолмас, бу газални дебдур.

Н а з м:

*Эй азизим, англа барча ўтти,
Қани Одам, қани Ҳаво, қани Ҳуд?
Қани Шиша, Идрису Солиҳ, қани Нуҳ.
Қани Жамшид бирла Заҳҳоки Фузуҳ,
Ҳам Каюмарсу Фаридун Кайқубод,
Қани Исфандиёрким, Хисрав нажод?
Қани Хому Шому, Ефас барчаси,
Қани Золу Сому Наримонлар бас-э?
Қани Бахман, қани ул Афросиёб,
Қани Рустам бирла ул Суҳроб тоб?
Қани Иброҳим, Халил қани Исҳоқ.
Қани Исмоил била Ёқуби бебоқ?
Қани Юсуфдек гўзал, Айюб қани,
Яна Довуд, Сулаймон, бил ани?
Қани Зикриё ва Яҳёё ҳам Шаййиб,
Қани Мусо бирла Ҳорун, барча гойиб?*

Қани Фиръавн, қани Ҳамон палид,
 Утти Қорун бу жаҳондин ноумид?
 Қани Хотам Той била Нўширвон,
 Қани Искандари азиз ҳам Луқмон?
 Қани Аҳмаддур, Аҳаднинг дўстиким,
 Қани, бир-бира бўлди яқин ўртада мим?
 Қани Абу Бакр, Умар, Усмон, Али,
 Тўрт ёри ҳам вазири ул наби?
 Қани Зухро, қани ул икки имом,
 Қани асҳоби расул, барча тамом?
 Қани Ҳамза бирла Аббос покдин,
 Қани ўн икки имом ул муслимин?
 Қани Чингизхон, Ҳалоку ҳам Тулой.
 Қани Чигатойбеку хон Ярлуда бой?
 Қани тўрт мазҳаб эгаси тўрт имом?
 Англа бу сўз: барча ўтгай, вассалом.
 Тамом калом.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон тобути сакинани кўрдилар, тамом улуғлардин башорат топиб, ани беркитиб эмди киши кўрмасун деб Нил денгизи ичра ташладилар. Андин сўнг султон Шабли турк тилида ёзилгон нома келтурди. Кўрсалар, номада Қайсарнинг тамоми ота-боболарин оти ёзилмишдур. Елдириш султон Боязид ибн Муродхон ибн Урхон ибн султон Усмон ибн хон Эртўгул баҳодурхон Туркхон ибн Ёфас ибн Нух алайҳис саломгача борур. Барчаси Сижжат ул ахборда ёзилмиш, истаган киши ани кўрсун.

Бир замонида салтанати Чингизхон Аштархон йўлидин Румга бориб эрди. Анда бир мавзё бор эрди. Ҳар Ҳижоз қофиласига ошу таъом берар эрдилар. Мўгулдин бири сўрди: «Бу аҳсан кимдиндур?» Алар айди: «Қайсардиндур». Ул вақт Қайсар ҳур қул наслидин эрди ул фаранг қўлида ҳалок бўлуб, анда фаранг Румни талон қилиб, Рум фарангга мусаллат бўлуб эрди. Аҳли Румга фаранг кўб жабру жафолар қилиб эрди. Андин сўнг Усмонхон ҳуруж қилиб, фарангни талон айлаб, чўқ-чўқ ўлдурди. Одамлар ани Румга султон айладилар, доим фаранг била жиҳод қилур эрди. Анга Усмон Ғозий лақаб бўлди. Аммо Елдириш ҳам ўз замонида ҳаддин зиёда иш кўрсатти. Тарих бир минг икки юз еттида (1792 й.) халифа султон Салимхон ибн Мустафохон ибн Аҳмадхон ибн Муҳаммадхон ибн Иброҳимхон ибн Аҳмадхон ибн Маҳмудхон ибн Муродхон ибн Салимхон ибн Сулаймон ибн Боязидхон ибн Муҳаммадхон ибн Муродхон ибн Муҳаммадхон ибн Елдиришхон султон Боязид эрди. Физзамонина ҳам халифа бу мазкурлар авлоди эрур.

Эмди келдук сўз бошига. Аммо Амир Соҳибқирон нома мазмунидин мутолаа бўлуб, кўринишлари тугалди. Ҳар кун Султон Шаблини Амир меҳмон айлаб, нома жавоби ёзилгонча зиёфат қилар эрдилар. Аммо султон Шаблини туруш ери Мироншоҳ қўшида эрди. Аммо Амир элатдин нома юбормоқга элчи талаб

қилдилар. Номани Иноқ вазирга бериб, кенгаш қилдилар, беклар Мироншоҳни талаб қилдилар. Амирдин жавоб бўлмади. Андин сўнг, Шохрух тўрани, Амир «бу доим жанг талаб» дедилар. Сўнгра Умаршайхни арз қилдилар. Амир айди: мунга китоб ўқимоқдин ўзга иш бўлмас. Сўнгра Султон Муҳаммад тўрани айдилар. Амир: «бу шаробни яхши кўрар», деди. Барчалари айдилар: бу хизматни уҳдасидин Мирзо Улуғбекдин ўзга киши чиқолмас, чораки кичик бўлса ҳам, улкансифатдур, фитратлик, ҳар ишга етук, кўб туйғундур, бу ҳар ишга лойиқ, барча нимарсага боб, дедилар. Анда Мирзо Улуғбек, Мағриб вилоятига ҳоким эрди, анга тезлик бирла келсун, деб хат ёзиб юбордилар. Андин сўнг Амир Соҳибқирон Миср узра ҳоким қўйиб, Олатоғ сарига келиб, Шохрух тўра отасин мулозаматида бўлди. Амир андин кўб хурсанд бўлдилар. Бу сўз мунда турсун, эмди икки калима сўзни Қайсардин эшитмак керак.

Қайсар то ўгли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатоғ бағрига еттилар. Бу ғавголарни дангқини Миср аҳли эшиттилар, филҳол, Миср ҳокимидин Амирга хабар келди. Амир Соҳибқирон тахту салтанат узра бекларга кўринишда эрдилар. Мисрдин бир киши келиб айди: «Эй узбак беклари, эй Самарқанд сипоҳлари, иш қилингларки, обрў қўлдин кетмасун. Бало ҳисоб ёв келибдур, бу вилоятни хароб қилмасун, ўз юртларинг қайда қолди, ўз маконларингга, уйларингга тобмоқга кўб гаплар бордур».

Амир Соҳибқирон анда айдилар: кимдур Темуртошга қўшун олиб бориб, муқобил бўлгай? Анда беклардин етти киши ўрнидин туруб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Аввал Суюрғамиш бекким, Чингизхон насли эрди, иккинчи Ҳинд Хожа қўшбеги, учунчи мирзо Саъдиддин Ваққос, тўртунчи мирзо Муҳиддин, бешинчи Мирзо Инжил, олтинчи Олтмиш бек, еттинчи амир Баён Сулдуз, анда Амир Соҳибқирон айдилар: илғор боши Суюрғамиш бўлсун, агар бу ҳалок бўлса, Мирзо Саъид Ваққос бўлсун, бу ҳалок бўлса, мирзо Муҳиддин, бу ҳалок бўлса Мирзо Инжил, бу ҳалок бўлса Олтмиш баҳодур, бу ҳалок бўлса Баён Сулдуз бўлсун, бу ҳалок бўлса Ҳинд Хожа илғор боши бўлсун.

Анда Суюрғамиш бек айди: Эй қариндошлар, мен кампина Соҳибқирон ҳазратларин кўб синағанман, бу киши валидур, илҳоми ғойибий бўлғондур. Бу мазкур кишилар бу урушда ўлгай, эмди мен маснадимни Муҳаммадхон ўғлумга бердим, хотунимни талоқ қилдим, молларимни муллоларга вақф қилдим, эй му-сулмонлар, гувоҳ бўлуңлар, деди. Амир мунинг қилган ишларин англаб, айдилар: «Нима учун мундоғ қилурсан?» Айди: «Кўнглини дунёдин узуб, баҳузур жангга борай», дедим. Анда ўглин ўрнига ўтқузди. Андин сўнг, йўлдошларига қараб айди: сизлар ҳам дунёдин кечиб, жанг ичра кирсангизлар, нечукким, азизлар, дебдурлар жондин кечмай иш битмас. Анда барчалари ушбу кайфиятда дунёдин кечиб, Мосуво бўлдилар. Анда яна барча иттифоқ бўлуб, ҳар қайсилари ўзларига лойиқ аскар олдилар,

Ўзбак баҳодурлари, отларига рокиб бўлуб, Темуртош аскарига қараб йўл солдилар.

Алқисса, Суюргамини, етти киши қанча қўшуларни олиб боргонларини Темуртош англадиким, мўғул бекларидин етти киши кўб-кўб аскар олиб келурмиш деб. Бирдан карнай, сурнай табали жанг қоқтилар. Темуртош аскарини андоғ кўб эрдиким, етти юз туғ, байроқлари бор эрди. Бул тарафдин чаңгу тўзон кўрунуб, Амир Соҳибқирондин етти аскар бориб, саф тузаттилар. Нақора, барабанларини иккала аскар жойларига тортиб бериб, жангга муқаййид бўлдилар. Суюргамини бек Амир Соҳибқиронини сўзига амал қилиб, бири ўлса, бириши ўрнига ўлтурмоқ бўлуб, ул кун байроқларини кўтардилар.

Аммо ул тарафда тўрт минг туфангчи Темуртош жиловинида эрдилар. Бирдан юз етмиш карнай, барабан чолдилар. Филҳол, иккала қўшун аразлаш бўлуб, андоғ қиргин бўлдиким, бу хангомаларини Амир ланкарлари кўруб, ўзга ўрунга қоча бошлади. Қазо мешкоблари сув ўрнига қизил қон соча бошлади. Биров қўлинида чоңқу, биров қўлинида саңчқу, биров қўлинида болта, биров қўлинида найза, биров қўлинида киличи обдор; бировни бели узилган, бировни аъзоси чузилган, бировни қорни ерилган, бировни қизил қонга қорилган, бировни суяги синган, бировни оёғи синган, бировни бағри тешилган, бировни кўзи тешилган, биров жон бермоқда, биров қон тўқмақда, биров от чопар гириллаб, биров отдин йиқилур дириллаб, биров килич силтар шириллаб, биров айланур гириллаб, биров қочқай фириллаб, биров йиқилур чолқайиб, биров аганар қолқайиб, биров қолур шалфайиб, биров ётур ёлфайиб, биров юрур оти ўйнаб, биров ётур тилин чайнаб, бировни юрағи қайнаб, бировни кўнгли айнаб. Ўзбак бирла Рум қони деңгиздек тошиб, гавго ҳаддидин ошиб, бир кеча-кундуз уруш бўлуб, Суюргамини бек майдонда ёлғуз қолибдур. Румийлар келиб, бекин қўлин қалам қилдилар. Андин сўнг баироқни бу қўлига олди. Яна бу қўлин ҳам қалам қилдилар. Байроқ ерга тушти. Барча билдилар. Бекбача ўлди деб майдондин бошини олиб кеттилар. Анинг ўрнига Мирзо Саъиддин келди. Ани ҳам шаҳид қилдилар. Андин сўнг мирзо Муҳиддин келди, ул ҳам шаҳодатга етти. Яна Баён Сулдуз келди, ул ҳам ҳалок бўлуб, ўрнига Инжил келди. Ул ўлуб, ўрнига Оатмин баҳодур келди. Анинг ўрнига Хўжа қўшбеги келди. Ул кун икки тарафдин баҳодур йигитлар ҳалок бўлдилар. Аммо Темуртошнинг бир ўгани бор эрди, оти Жатфарбек эрди. Темуртошнинг жангга руҳсат талаб қилди. Отаси руҳсат бермади. берухсат бориб, мирзо Муҳиддин қўлида ҳалок бўлуб эрди. Ани эшитиб, Темуртош вазир ўглини фироқига чидаёмай, бул ҳам бориб ярадор бўлуб, йиқилиб эрди. Ани румийлар келтуруб, етти юз қалқон олатинини Темуртош учун тасаддуқот қилдилар. Мўғул бекларини бошини румийлар найзаларга сончиб олди. Анда Ҳинд Хожа қўшбегидин ўзга киши қолмаб эрди. Амир Соҳибқироннинг бир неча қул ва гуломлари келиб, анинг атрофида бўлдилар. Аларини баъзиси «қочайлик» дедилар. Қўшбеги айти: қариндошлар барчаси ўлудур, бизларни қочмағларимиз яхши эмас, Амир Соҳибқиронга нима жавоб берурмиз??

Алқисса, румийлар бирдан «оллоҳ акбар» деб от қўйдилар. Ўзбакларга хатар, румийларга зафар бўлуб, ўзбаклардин бир печалари ўлуб, қўблари қочиб, майдонда қушбеги ёлғиз ўзи қолди. Муни кўруб, Темуртош мулозимларига бу баҳодурни тирик тутуб келтурунглар, андин сўз сўрайлук, деди. Ани румийлар тутуб олмоқга ҳаракат қилиб эрдилар, ёлғуз ўзи майдонда жавлон кўргузиб, қўб-қўб румийларни ҳалокат рутбасига солди, ала ҳазал-қиёс, уруш тамоми ўн бир кун бўлди. Охирги кун отини милтиқ била уруб йиқитдилар, яёвлиқ ҳолида неча-неча кишиларни вужуд шаҳристонидин адам чўлистониға юборди. Охир, бўлмади. Боглаб олиб, вазири аъзам Темуртош қошиға келтурдилар. Вазир айди: «сен қандог кишисан?» Қушбеги айди: «Соҳибқироним қули бўлурман». Яна вазир айди: нечук мунча ўзунги ҳалокатга солурсан? Қушбеги айди: Амир Соҳибқирон хизматида тирикликдин ўлмакни афзал билурмиз. Вазир айди: Амир Темурни сендин ўзга хизматчилари борму? Ҳинд Хожа айди: қулларин ичида ярамас, ақли пасти мендурман. Вазир аъзам ҳайрат бармоқин тишлаб айди: «бу аъфол сизларда бор, албатта. Рум халқи сизларга тобеъ бўлса керак. Қушбеги айди: «тез бўлгил, мени ҳам ўлдургил, қардошлар фироқида юрак-бағрим кабоб бўлубдур. Вазир ҳарчанд насиҳатлар қилдики, сенга шоҳона хилъатлар бериб, Амир Темур олдиға юборайин, деди, қабул қилмади. Айди: Эй вазири акбар, мени қўйуб юбурсанг, бир кунда билгил, мен сени ҳалок қилурман. Анда Темуртош ноилож Ҳинд Хожани қатлга буюрди. Андин сўнг Рум сипоҳлари Сувайш мавзеъини ёқасига бордилар.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Олатог бағрида эрдилар. Қанча киши ўзбаклар қочиб, Амир Соҳибқирон қўшунлари ичра кириб қўшулди. Кўрган-кечурганларин Амир Соҳибқиронға баён қилдилар. Анда ўзбак бекларин барчаси ҳозир эрди. Амир айдилар: иншооллоҳ таоло, тонгла Темуртош қошиға аскар юборурман. Сипоҳларим ичра яхшииси бордур, анинг эътиқоди ҳам барчадин яхшидур. Мен ҳам ани барчадин яхши кўрарман, албатта. Темуртошга зафар тобса керак деб ҳарамға дохил бўлдилар. Ул кун ичра кечқурун жамъи тўралар келиб, Иноқ вазирга ҳар қайсилари айдилар: Темуртош қошиға менга рухсат бўлса, борсам деб. Иноқтоз ул мард жонбозларга айди: мен билмадим, Амир Соҳибқирон ўз кўнглиға келгон ишини қилғай, тонгла кимға фотиҳа берса, ўзи билғай, деди. Эртаси чодир ва хаймаларни тикиб, кўринуш хонани тартиб бердилар. Анда Амир тахт узра чиқуб ўлтуруб, уч кунгача хосу ом саломға келдилар. Беклар саллаларин бўйниларига солиб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Амир сукутда бўлуб, қўл кўтармадилар. Ноилож, саллаларин ўраб, қайтдилар. Андин сўнг, тўралар бир-бир келиб, фотиҳа талаб қилиб турдилар. Алар Шохруҳ тўра, Мироншоҳ, набираларидин ҳам бор эрди. Амир индамадилар, ноилож, алар ҳам саллаларин ўраб, ўз ўринларида қарор олдилар. Соатидин сўнг, Амир бошларин кўтариб Шохруҳ тўраға қарадилар. Тўра бул хизмат менга бўлди, деб ўрнидин туруб, таъзим қилди. Андин сўрдилар: Мирзо Улугбек тўра қайдадур. Шохруҳ тўра айди:

тумовдур. Келсун деб буюрдилар. Соатидин сўнг келиб, салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, таъзим била турди. Амир айдилар: Эй Улугбек болам, Темуртош бошига бормоқга қувватинг етарму? Улугбек тўра айди: Амри ҳумоюннингиз бўлса, синоҳларимни назарингиздин ўткурсам.

Соҳибқирон буюрдилар, келтур деб. Андин кейин, Амир қошлариндин тартиб бирла кўб-кўб жомача кўрук кўрсатмоқ учун жамъ бўлди. Аммо ўзин аҳли ҳукуматларни ким, умаро ва вазаро ила кенгаш қилиб, ҳукамолари иш кўрсатиб, аскаринин тўрт сон кишини ажратиб, ҳар сон ўн мингдин бўлур, андин сўнг, қирқ минг карнай, нақора, барабан келтурдилар. Сайёдларга буюрдиким, тўрт сон абобил келтуринглар деб. Ани турк тилида ёввойи қалдирғоч дерлар. Сайёдлар айдилар: қалдирғочни нима қилурсиз? Ул айди: керакдур. Андак фурсатда топиб келтурдилар. Анга яраша сандуклар тортиб бериб, сув била таъомни қорлуғочларга муҳайё қилиб қўйдурурлар. Амир Соҳибқирон, эй болам, аскаринг ичра баҳодурларни менга кўрсатгил, (деди). Анда Улугбек аскарларга Соҳибқирон назаринин ўтулглар, деди. Андин сўнг, тўрт сон киши синоҳгарликга ораста ва пироста бўлур ўттилар. Аксаринин оғизлари катта ва кўзлари кичик ва баъзиси ўрта бўйлик ва баъзиси узун бўйлик, қизил юзлик ва баъзилари узун соқол баъзилари кўса, қулоқлари катта, тўғри сўз эрдилар. Барча баҳодурларни икки кўзи отларин ёнида эрди. Булар ичра ҳар тоифадин бор эрди. Олдидаги хировуллари ўзбаклардин эрди. Яна алар ичра санин Қурайшийким, тўрт ёри позанин авлодларинин ҳам бор эрди. Андин сўнг, тўрт минг ҳофиз хуш илҳомларин келтурдилар. Уруш кунинда ғазал ўқумоқга тайёр эрдилар. Аларга тунукадин уй қилиб тевааларга ортган эрди, вақти келиб, жанг ичра кирган вақтларинда нағмаи қилиб, танбуларин чолиб, имом Ҳасан ва имом Ҳусайн марсияларинин ўқур эрдилар. Аларни овозига аскарлар масту мустағриқ бўлур, ўзларин жангга урар эрдилар. Яна тўрт минг кишини қўлида бели била келтурдилар. Ул кун барчасин жамъ қилиб турфа шавкат ва ҳашамат бирла отландилар. Амир ҳам бирга чиқиб, видоълашиб, сени яратганга тобшурдим, деб қайттилар. Бир неча кундин сўнг, Рум синоҳларига еттилар, андин кейин бир кишини жосус қилиб, аларга юбориб, хабар олдилар. Аммо кечаси бирла қанча аскарга оқ кийумларни кийгузуб, бошларида оқ салла, пешларин узун қўйуб, аларин Темуртош қонига илгари юбордилар. Анда тўрт минг киши келиб хандақ қоздилар. Ул вақт Темуртош қўшунари ёв келганидин хабарлари йўқ, атрофга тарқалгон эрдилар. Ул кеча бирдан карнайчилар, нағорачилар навозишга келтурдилар. Рум синоҳлари шошиб қолиб, бири бири ўлтура бошладилар. Оқ кийумли кишилар аларга деди: Эй Рум синоҳлари, огоҳ ва доно бўлулглар, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур мададига келиб эрдуқ. Вазир бу сўзга таажжубда эрди. Қуёш амири кўк майдонинда жилва кўргузди, вазир ёвни кўрсаким, тўрт сонга яқин келур, атрофида хандақ пайдо бўлурдур, бир кечада нечук тайёр, бўлурдур, деб барча ҳайратда эрди. Анда тўрт минг ҳофиз такбири ташриқ айдилар.

Алар таажкуб бармогин тишлаб, бири келиб сурди: «сизлар қандог кишидурсизлар?» Булар айди: Рижол ул ғойибдурмиз! Вазир айди: бизлардин нима иш содир бўлди, рижол ул ғойиб мўул мададига келур?! Булар айди: «Сиз халқи золим бўлурсиз, анинг учун биз ўзбаклар мададига келдук. Вазир буюрдиким, ўқ отинглар, деб. Рум сипоҳлари бирдан ҳамлага турдилар. Улугбек ҳам қарнай чолдириб, урушмакга муқайяд бўлдилар. Яна ҳофизлар марсия ўқимакга бошладилар. Аларни тунука уйи қиршитиконга ўхшаш сирти тикон эрди, уч кеча кундуз жанг бўлди, тўртунчи кун қуб танг бўлдилар. Рум аскарлари халқа каби атрофини олгон эрди. Филҳол, нома ёздириб, бир баҳодур кишини топиб, қуб ваъда қилди, агар тирик келсанг, ҳар на мақсудингга етқузурман ва агар ўлсанг, авлодингни дунёдин мамнуи қилурман, деб номани бериб юборди. Ул киши элчи бўлуб, хандақдин ўтуб, номани Темуртошни вазирига келтуруб берди. Вазир очиб кўрса, дебдурким: «Эй вазир, огоҳ бўлгил, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур ёрдамига келгандурмиз, анга байъат қилмасанг, тонгла бошингда кўрарсан, абобил аскарин юборурмиз, гўё асҳоб ул фил қиссасин эшитгандурсан». Вазир кулуб, элчини тўғри сўзла ростингни айғил, деб қийнамоқга бошлади. Элчи асло гапурмади, охир қийнай-қийнай ўлдурдилар.

Ул кеча Улугбек сипоҳлари зикри Жаҳрияни бошладилар. Аларни қилгон зикрига еру кўк зилзилага келди. Бу сўзни Румни халқига дақи кетиб, қўнгилларига ваҳму қўрқунчи тушуб эрди. Кеч бўлуб, юлдуз қорлуғочлари кўк саҳфасида тайрон қилиб, Рум кундузин юз минг найранг бирла мунҳазм қилдилар. Ул кеча минг минг машғаллар ёқилди, тўрт тарафдин байроқларни иккига келтуруб, такбир айтиб, ҳофизлар марсия ўқуб, румийларга қаршу бора бошлади. Улугбек қорлуғоч муваккилларига айтиб эрди, жанг қизигон вақтида қорлуғочларни майдон ичра қўйуб юборгил, деб эрди. Бирдан кечи бирла жангга муқайяд бўлдилар, соатидин сўнг, кеча кундузга мубаддал бўлди. Темиртошни аскарлари бирла Улугбек аскарин мобайни қирқ қадам қолиб эрди, вазир кўрдиким, рижол ул ғойиб даъво қилганлар барчаси жангга муқаййид бўлубдурлар. Анда туруб, Темиртош сипоҳларин чақириб, айди: Эй қавм, қўрқманглар, булар барча ёлгончидурлар. Бу сўздин сўнг, бирдан икки тарафдин от қўйуб, жанг-талотуб бўлуб, гавго кўзғолиб яроқ ва аслаҳалардин ўтлар чақилди, гўё жанг олови ёқилиб турган ҳолатда муваккиллар сандуқларини очиб, қорлуғочларни қўйуб юбордилар. Рум халқи кўрдиларки аскарлари абобил осмон юзин ва куёш кўзин чигуртка каби олибдур. Аммо ул замон қиш фасли эрди. Ани кўрмаганларига кўрсатиб, барчалари қоча бошладилар. Улугбек сипоҳлари алар қонин соча бошладилар. Муни кўруб вазири аъзам тоқат қилолмай, бул ҳам қочиб, оти балчиқга ботиб қолди. Улугбек мулозимлари ани тутуб, асир қилдилар. Одамлар қўрқуб, Сивос шаҳри ичра бориб бир нечалари уйлари ичра кириб ёшуриндилар. Улугбек сипоҳлари бирла алар орқасидин қушлаб, шаҳр ичра кириб, қуб-қуб одамларни ўлдуруб, ўрдага яқин бордилар. Ул кун румийларни ақли шошиб, бир биридин аданиб, гавго халқидин

ошиб, қизил денгиз тошиб, андоғ қирғин бўлдим, улуклари ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолабердилар. Қазо вагончилари бу юкларни адам реълига солабердилар, бошлари чинни тарбуздек юмалануб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб ётаберди. Ажал савдочиси бу молларни нақд-нася қарамай сота берди.

Аммо ровийлар андоғ дебдурларким. Темуртош қўшунлари қони-ла ва ёғина ерлар қорайиб, суяклари етти юз жойга хирмон бўлубдур. Аммо ул кун Улуғбек ўрдага кириб, тахт узра қарор (олди). Барча билдиким, булар бошлиғи Улуғбек экан, қошига Темуртош вазирни боғлаб келтурдилар. Филҳол, вазирни бойлуқларин ешуб, қўб иззат ва ҳурматлар қилиб, фатҳнома ёздуруб, анга вазирни йўлдош қилиб, Олатоғ сариға, Соҳибқирон хизматларига юборди. Вазир келгандин сўнг, Амир айдилар: Эй Темуртош, билмадимким, Қайсар қўнглига нима ишларни йўл берур, аммо мени аскарларимни кўрмабдур, деб. Амир буюрдилар, тахтни тоғни устига олиб чиқтилар. Мулозимлар чодир-чанбатларни тикиб, фаррошлар ерларни сунуруб, ораста ва пироста қилдилар. Соҳибқирон вазир била ул ерга чиқиб, атрофга хабар юбордилар. Эрон, Турон, Туркистон, Ҳиндустон, ўзбак, қипчоқ қирғиз, қозоқ ўрус, қалмоқ барчасига хабар еткуруб, неча кеча ва неча кундуз барчалари Соҳибқирон хизматларига етиб келабердилар. Амир Соҳибқирон қанча беклар бирла мунтазир эрдилар, ногоҳ, бир бўлак зоҳир бўлди йиғирма минг кишига яқин, аскарлари ўқ-ёларин ёнларига бойлағон, аларни бошлиғи бир йигит, чавқар отга минган, қизил либос кийган, ани тўрт ўғли атрофида, етмиш муғанний созларин чалиб елурлар. Бу газални айтурларким,

Б а й т:

*Илоҳо, давлатингни ҳақ муяссар айласун, жоним,
Мадад ҳолингга доим авлиёлар айласун, жоним.
Кўзим кўзгусига келтурдиким чун акси зебосин,
Тамошои гулистон бу манзар, айласун, жоним.*

Аммо ул йигит отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзимлар ила қўлин алиф-лом қилиб, ҳазрат Соҳибқирон мадҳига бу газални ўқуди.

Р у б о и й:

*Султони жаҳон паноҳи иқлими жаҳон,
Искандари соний, вэй ҳоқони замон.
Хизмат камарин белга тугуб боғлабмиз,
Не ишни қилур, айсангиз ғармон.*

Анга Амир инъом ва эҳсонларни қўб қилдилар. Темуртош вазир Иноқтоздин: «бу мард жонбоз каби йигит ким?» — деб сўрди. Иноқ асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин айди: Бу Мироншоҳким. Соҳибқиронга ўғул бўлур, Ироқ шаҳрига хон ўлмиш, Макка Мадинадин араблар анга тобеъ эрди. Икки сон араб саф-саф бўлуб.

теваларга минуб ўттилар. Яна бир жамоъа ҳозир бўлди. Қора байроқлар била бир сон, икки минг йигит барчаси қафтанин эгниларига кийган, қулоқларинда булоқилари, қўлларинда қиличлари яланг, алар олдинда бир йигит қизил созлик, соқоли узун. Йигит баҳодурлари саф-саф бўлуб, турфа-турфа ўйунлар била келур. Филҳол, оддин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзим била қўлин алиф-лом қилиб, Амирга қараб бу байтни ўқуди.

Б а й т:

*Эй валиди азизим, бошим узра тож,
Арзирму сиза жонимни қилсам-да тирож?!
Қул даргоҳингга Миср азизи Чин ҳоқони,
Давлат сенгаким, давлатингга бўлди ривож.*

Амир яна анга қўб инъомлар бериб, хурсанд қилдилар. Вазир сўрди: «бу йигит кимдур?» Иноқтоз: «Бу мард жонбоз Шохрух тўра», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Ногоҳ яна бир йигит навқирон пайдо бўлди. Филни устида тахт узра мураббъа ўлтурган, атрофида бир минг етти юз баҳодур халка олиб, филларга сувара бўлуб келурлар, уч юз занбуракни аробага ортиб, уч ҳўкузни анга қўшуб, уч минг ҳинд аларни жиловин ушлаб келур эрдилар. Турфа шон-шавкат ила йигит фил устида ўрнидин Амирга таъзим-тавозеълар била салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, дуода бўлуб, бу газални ўқудилар.

Р у б о и й:

*Эй бобо, давлат сиза бўлсун давом,
Шоҳлар хизматда бўлсун чун ғулом.
Ҳеч ким йўқтур муҳолиф бўлмақа
Сизгадур дўстлар дуода субҳи шом.*

Мунга таажжуб бармогин тишлаб, вазир: бу кимдур?, — деди. Иноқ вазир айди: «Бу йигит мард жонбоз Ҳиндустонга валий оти Султон Маҳмуд тўра, Соҳибқирон набираси», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин анга таъйин қилди. Андин сўнг, яна бир йигит ҳозир бўлди. Либоси оқ, тўрт минг ғулому фузало атрофида мисли Хожа Абу Лайс Самарқандий ва Мавлоно Али Қушчи ва Мир Саййид Жўржоний ва Мавлоно Шараф Яздий. Ул йигит салом қилиб, оддин тушуб қўлин алиф-лом қилиб Амир мадҳига бу газални ўқуди.

Р у б о и й

*Сийнанг ичра баҳровар аҳли улуи,
Толеъингга тарбият айлар нўжум.
Хизматингга қул эрур беклар бори,
Ким бўлди сенга, бўлди ким.*

Амир анга ҳам қўб инъомлар бериб хурсандлар қилди. Иноқ сўзлагунча бўлмай, вазир мунӣ хўб билурман, Улугбек тўрадур, деди. Яна сўнгра бир жамоъа пайдо бўлдилар. Аларда қилич била санҷқу, андин ўзга яроғ йўқ эрди. Аларга бошлиқ икки гузат: бирлари Рустамбек, бирлари Искандарбек, иковлари Умаршайх ўғли эрди. Таъзим бирла булар ҳам ўттилар. Яна бир бўлук пайдо бўлди, алар олдинда қора тўруқ бир йигит Амирга дуо қилиб ўтти. Иноқ айди: «бу йигитни оти Бойқаро тўра Умаршайх ўғлидур. Мозандаронга ҳоким эрмиш». Яна қавми зоҳир бўлди, булар бошлиғи амир Мутраб ибн амир Чоку барлос. Булар доим қилични яланг қилиб олиб юрарлар, барлос маъниси қилични қинга солмаганин айтурлар. Яна бир тўб пайдо бўлди, отларин ўйнатаиб келур эрдилар. Буларни бошлиғи амир Боязид Жалойир эрди. Яна ўзга қавм зоҳир бўлдилар, бошлиғи амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Булар ҳам турфа тажаммул бирла ўттилар. Андин кейин яна бир жомъа етиб келдилар, барчаларини милтиқлари қўллариди, тўрт сон юки ортган тевалари бор. Яна бир сон, икки минг қизил юнглик тева, яна уч юз сандуқни филларга ортган. Иноқ кал вазир айди: булар Амир Темур Соҳибқирон элати кўрагонийлардиндур, булар Амирга хазиначидурлар. Ул вақтда яна бир тоифа зоҳир бўлди, барчаларини бошларида сочлари бор, қўй сурат, кийумлари қора, милтиқлари яғринларида, Амирни дуо қилиб ўтабердилар. Иноқ айёр айди: булар сиёҳпуш кофирлар, Ҳиндистондин Соҳибқиронни ийнатиға келгандур. Буларни орқаларидин яна бир жомъа эл пайдо бўлдилар. Аларни туслари сариг, бошларида сочлари сариг, кийумлари қисқа, бошларинда шафка, бўйниларида чалино, ёнларинда пўталариға милтиқ осқон, мўйлаблари огзин ёбқон. байроқларинда сурат нақш қилинғон. Анда Иноқ айёр айди: «булар ўрус бўлур», деди.

Ала ҳазал-қийёс сарту қозоқ, турку тожик барчалари Соҳибқирон хизматиға жамъ бўлдилар. Ер юзин ва кун кўзин болоҳисоб қўшун олди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон айдилар: кўрунг баҳодурларимизни, сипоҳ ва аскарларимизни. Эмди кўрган-кечурганларингни Қайсарга бориб айғил, деб малукона хилъатлар бериб, Румга юбордилар. Бу кийумларни вазир умрида кўргони йўқ эрди. Аммо Темуртош вазир неча кўндин сўнг Қайсар қошиға келиб. Соҳибқиронни андоғ таъриф қилдиким, Қайсарни сўзламакга асло мажоли қилиб бўлмади. Охир Қайсарни аччиги келиб, газаб ўтиға ёниб, вазири аъзамни зиндонга солдурди. Андин кейин неча ишни ўйлаб, урунмакга ҳаракат қилиб, аскар йиғмакга буюрди.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Алқисса, Амир Соҳибқирон Сивос фатҳ ўлғондин сўнг, шаҳри Ангурийяга қараб юзланди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЙСАРКИМ, ЕЛДИРИМ СУЛТОН БОЯЗИД БИЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо таворих арбоблари андоғ ривоят қилурларким, Елдириим Боязид бир кун Рум аҳлини тамом бекларин чорлади. Аларга машварат қилиб, кенгаш эттилар. Фузалодин бир киши Қайсарга айтиди: Эй султон афандим, Амир Темури хам Сиз каби халифаи муслимин эрмин. «ас-сулҳ хайрун»¹ деган ҳадиси шарифга амал қилсанг, деб насиҳатлар қилиб, бу газални ўқуғонлари.

Б а й т:

*Дўст изларсан, ғами ағёрни сен ўйлагил,
Қўл узатсанг, вурда захми хорни сен ўйлагил.
Полаи мазлумлар золимни кўнглини чок этар,
Қўй ситамни, ҳар дили афғорни сен ўйлагил.
Кимга бордур жабр иши, зулми ситам қилмоқ анга,
Элга кўб аччиғни қўй, қаҳқорни сен ўйлагил.
Эй бегим, якбора ҳар иш сори сен майл айлама,
Ким жафोजў ул кўнғил озорни сен ўйлагил.
Зол дунёдин кўб кишин қилди расвои жаҳон,
Билки маҳликдур бари, бу корни сен ўйлагил.*

Аммо бу сўз Қайсарни қулогига кирмай, балки аччиғи зиёда бўлуб, газаби келиб, жангги аъзим қилмоқга муқаййид бўлди. Хизматида умаро ва вузаро ҳозир эрди. Елдириим султон фарангдин кўб шаҳарларни тобеъ қилгон эрди, мисли Қунийя ва Қустонтания ва Қуқот ва Истанбул ва Мадмалия ва Оқсарой ва Арзал. Булардин хам хуруш майдонида яксар, ўзбакда кўб баҳодур майдонида эрди ҳозир. Ким кўрди, ақл қочар бўлганки, яна титрар. Рум эрди кўб ҳунармад бир-биридин неча чанд, ўзбакни қилмоққа банд, эрди синоҳи жароҷар. Иковда турк боласи, иковини моҷароси, гўё иши-огаси ворислиғини талашар.

Андин кейин Амир Соҳибқирон оқ кийуб ва оқ саллалар ўраб, фешларин мобин кифтларига ташлаб, мисвокларин саллалари узра санчиб, Қаломуллоҳни ҳумойил қилиб, фўталарига исфаҳоний қилич осиб, гул сафига қарор эрдилар. Олдиларида султон Маҳмуд била Шохруҳ тўра иковлари мустаиди жанг бўлуб туруб эрдилар. Ул тарафдин Қайсар балобеҳисоб аскар била муқобил келаберди. Кўрсалар Қайсар либоси қора фил узра мураббаъ ўлтурубдур, атрофида беклар ва синоҳларини кийумлари қорадур. Аркони давлат била келиб, Амирга қаршу турди. Андоқким анинг шон-шавкатиға Хожка Абдулла Хотифий бу газални ўқудилар.

Б а й т:

*Ушал Қайсарким, оти Елдириим,
Ани шавкати чун Каюмарс жим.*

¹ Сулҳ хайрлидир.

*Яна аскар мисли дарёи Нил,
Ошарди, тошарди чунон эрди сел.*

*Фалакка етарди ғалогўллари,
Юрмакда, турмакда бирдек бари.*

*Чолиб карнайу барабон нағмалар,
Вуҳушу таюр эрди довушиға кар.*

*Кўрунг икки аскар муқобил бўлуб,
Руму ўзбака ушбу майдон, тўлуб.*

*Икки наслида Ёфасийдин ўғул.
Икков бир-бирини талашлар қилур,*

*Икков бир-бирини талашлар қилур,
Талошмоқни ҳар кунда бошлар қилур.*

Алқисса, Қайсар фил узра устида ўлтурур тахт ичига байрок бор, қўлида санчқу била майдон ўртасига кириб, мубориз талаб қилди. Амир Иноқ айёрга ишорат қилди. Иноқ, филҳол, отларин эгарлаб, Амирга келтуруб тутти. Амир бориб Қайсарни йўлин олди. Қайсар айди: Эй барлос, қандоғ кишисан? Амир анга ўзларин аён ва баён қилдилар. Қайсар найза ҳавола қилди. Амир отга қамчин уруб анга қараб югурди. От ҳуркиб бормади. Амир сакраб отдин тушуб, филни остига кириб, Қайсар била филни кўтариб, беш юз кадам бостилар.

Румийлар (бошқа бир неча шаҳарлар анга тобеъ эрди) Амир Темурга нома ёзгил деб мирзога буюрди. Филҳол, мирзо Қартос майдониға мадад Ҳиндистондин аскар келиб яъни аскар олдуруб, тартиб бериб Амирга юборди. Соҳибқиронга хабар келдиким, Қайсардин Элчи келур, деб Амир тахт узра ўлтуруб эрдилар, номани келтуруб берди. Айтибдурки, эй Амир Темур хануз ўзунгни Соҳибқирон олурсан, одамларни ўзингга тобеъ қилибсан, тонгла кўргил, бизларни майдонда масоф қилайлик ва мардоналикни бир-биримизга кўрсатайлик, ўзгаларни ташвишга солмағаймиз. Амир бу сўзни эшитиб, суюнуб, хурсанд бўлуб, элчига айдилар: Қайсар қай дастурга масоф қилғай? Элчи айдилар: Оқ фили бордур, Ҳабаш хонидин келгандур, жанг куни ани миниб, масоф қилғай. Андин сўнг элчиларга жавоб бериб, Боязид Жалойирни анга йўлдош қилиб, нома жавобин қайтардилар. Нома бу эрдиким, «Эй Қайсар, бизни мунажжимлар қирқ кун муҳлат тилайдур, андин сўнг, иншооллоҳ, майдонға кириб, масоф қилурмиз?» деб номасини тамом қилибдур. Қайсар кулуб айди: Амир Темур энди қўрқубдур. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон. филҳол, чаноқчиларга балчиқдин фил сурадин қилдуруб, қирқ кунгача бошларига кўтариб, машқ қилиб, андак лой қўшуб фили аъзим бўлди. Ани кўтариб, минг газлик ерни уч мартаба айлантуруб қўёр эрдилар. Қирқинчи кунида жанг учун нақора чалинди. Карнай ва нақорачиларнинг адади бир минг етти юз

эрдилар. Елдириш султон Боязид айди: бу қандоғ садо ва гавго турур? Анга: «Амир Темур аскар келмишдур», дедилар. Аммо, ул кун ўтуб амир қўёши кўк саҳфаси узра намоен бўлгоч, мухолиф юлдузлари фаршон бўлди. Анда, иккала синоҳ ўз ишларини фикрида бўлуб майдонга зийнатлар бериб, сафларини тартибга келтуруб, табал, жанг барабанларини жойига қарор бердилар. Иккала аскарни таъриф қилиб, Хожа Абдулла Хотифий бу газални ўқудилар.

Б а й т:

*Ул саф фарангу румий,
Бу сафда ўзбакийлар.
Тартиб ила яроғин айлаб ўзалга,
Денгиздек урса жўш, кетгайким ақли хуший.*

Бирдан олам тўлуб гирув кўтарилди. Қайсар қўрқуб ўзини филни устидин ташлаб, сафига қараб қочти. Амир филни ерга андоғ урдиким, суяклари майда-майда бўлди. Анда иккала аскар тўсиндин бир-бирларига от қўйдилар. Амир отларига миниб жангга қарамай Ҳалаж денгизига қараб йўл солдилар. Майдон ичра икки аскар бир-бирига андоғ жанг қилиштиларким, Хожа Абдулла анинг шаънига бу газални ўқудилар:

Б а й т:

*Урушлар бўлди ул кун ҳаддидин ошиб,
Урарди бир-бирин янчиб, талошиб.
Бузарди бир-бирини сафларини,
Лағв айлаб неча ажуфларини.
Урарди бир-бирин дунболасига,
Кетар эрди «она» деб холасига.
Қилиб бир-бирларини пора-пора,
Йиқилиб калладин неча минора.
Келиб бир-бирига анда ёношиб,
Урарди бир-бирини ақли шошиб.
Қилиб бир-бирларига анда қўшун,
Оқарди қон бўлуб монанди Жайҳун.
Ўлуқлар бўлди анда даста-даста.
Чу хирмон бўлдилар юқори, пастда*

Алқисса, Қайсар баланд ерга чиқиб кўрдиким, синоҳлари тарқалибдур, ғайратига чидолмай, отин миниб, байроқларини жилвага келтуруб, ўзбакларга яқин келди. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон байроқларинини жилва кўрсатиб, андоғ жанг бўлди-ким, сўзлаган била шарҳини баёнга келтуруб бўлмас. Ул кун охшомгача жангу талотуб бўлди. Ўзбаклар голиб келиб, румийлар қочмоқга юз қўйдилар.

*Ўзбаклар қирғони ҳаддидин ошиб,
Тоб беролмай румийлар ақли шошиб.
Қочмоқға юз қўйдилар ул турклар,
Барчасидин кетти обрў, кўрклар.
Кўрди Қайсар чўқ баҳодур ўзбакин,
Тулкига арслон ўрнини урмакин.
Ёки қоплон бўрига ургай ўзин,
Анда Қайсар қочмоққа қўйди юзин.
Бу жаҳон расми: бировга гар зафар,
Берса бергай ул бировга ҳам хатар.*

Аммо Қайсар шикаст тониб, Ангурийядин қочиб, Истанбулга борди, байроқи, била тожи тушуб, қолиб эрди. Байроқин Шохрух тўра, тожини Бойқаро тўра олдилар. Ул кечи била шаҳрга от қўйуб, Ангурийяни фатҳ айладилар.

ЭМДИ СЎЗНИ СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қазора оқшом вақтида Ҳалаж денгизин ёқосига бир маҳрам бирла келиб эрдилар.

Маҳрамдин ўзга киши йўқ эрди. Амир андин сув талаб қилдилар. Маҳрам бир оёгда сув тўлгузуб келур эрди. Амирни отлари ҳуркиб, тисланиб, денгизга тойиб, Амир от устидин юмаланиб сувга туштилар. Маҳрам ҳарчанд қилди, Амирни сувдин ололмади. Аммо бу ишдин ҳеч кимни хабари йўқ эрди. Маҳрам келиб бу сўзни Иноқ қулогига секин айди. Иноқ вазирни ҳуши бошидин учти, бу сўзни сипоҳларга билдурмай, тахт узра Султон Муҳаммад тўра ибн Мирзо Ҳаҳонгир тўрани қарор бердилар. Ўшуну вақт бир қаландари жонбоз Иноқтоз вазир қайдадур, деб келди. Иноқтоз вазирга қаландарни кўрсаттилар. Ул қаландар бир китобатни берди. Ул китобат Хожам Баҳовуддинни хатлари эрди: «Иноқтоз, кўркмағил, Амир Темур соғ-саломат, иншооллоҳ, келур» дебдурлар. Маълум бўлдики, Нақшбанд пиримни кароматлари бирла Амир Темур тирикдур. Андин кейин қаландарга кўб олтун назр бердилар. Андин кейин Ангурийяни фатҳ бўлгонини атроф-жавонибга хабар бердилар. Мунинг шукронасига Амир Соҳибқиронни чилла ўлтурдилар, деб халқга изҳор қилдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР СОҲИБҚИРОННИ ВОҚЕАСИДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Алқисса, Амир Соҳибқирон денгиз юзида гута уруб, соатидин кейин минг машаққат бирла ер юзига чиқтилар. Атрофга ҳарчанд қулоқ солиб, ҳеч қаердин одамни овози келмади, чарчаб ҳориб эрдилар. Соати истироҳат қилиб, денгиз ёқосида ухлаб ёттилар.

Истанбулдин уч киши (Қайсар сиоҳларидин) келиб кўрса, бир киши ухлаб ётур. Алар сўрди: Кимсан, қандай кишисан? Амир айдилар: Рум сиоҳларидин бўлурман, ҳамроҳларимдин ажралиб қолибдурман, энди Истамбулга борарман. Улар қабул қилмай Амирни боғлаб, Истанбулга олиб келдилар. Ул кун кечаси бирла Соҳибқирон нола-у зори қилиб, йиглаб шоҳ Нақшбанд пирларидин мадад тилаб, бу газални айдилар.

Назм:

*Е Баҳовуддин, мадад бергил бу тун.
Йўл адошқонларга бўлгил раҳнамун.
Е пирим, бу йўл оро бўлдим ғариб,
Қўл-оёғ боғлау, ётибман сарғариб.
Е пирим, ҳолим мени бўлди қийин,
Бир назар айланг менга сиз ушбу ҳин.
Ҳар хатойим бўлса кечгил, ё илоҳ,
Мен ғарибни ҳолин этма табоҳ.
Е илоҳо, дўстларингни ҳурмати,
Зарра бергил менга сен ҳиммати.*

Ул кеча тушида Хожам Баҳовуддин келиб, айдилар: Эй Амир Темур оқсоқ, ҳушёр бўлуб яратганга боқгил, бошинг узра андак машаққат бор, сабр қил. Ул замон уйғониб, кўрсаларким, оёғ-қўллари ешилибдур. Уч киши яна боғламоқга ҳаракат қилдилар. Амир лоилож учовини ўлдуруб, шаҳр ичра бориб кирдилар. Кўрсалар турфа шаҳрким, кўча ва ўрамларини мармар тоши бирла инлагон, ҳар бир иморати олийлар бино қилгон, тамошо қилиб юрсалар девор ва эшикларига Амирни суратини нақш қилгондур. Андин кейин Аёзни масжидига келдилар. Анинг таърифини деган бирла адо қилиб бўлмас. Эшикини тефасига ёзилмишдур: «Ҳар ким мунда келмамин, гўё жаҳон кўрмамин». Истамбулни бир тарафи денгиз, ўзга тарафида етти тоғ бор эрди. Бир одам Амир Соҳибқиронга айди: Эй бобо, сени суратинг Амир Темурга ўхшар экан. Бу сўзни Амир эшитиб, саройга бориб, саройбондин хужра талаб қилдилар. Саройбон ҳўб деб Амирга хужра берди. Амирни хужра ичра солмоқга бу соатида ҳеч нимареаси йўқ эрди. Ташқори чиқсалар, баъзилар Амир Темурга ўхшарсан, дер эрдилар. Лоилож, хужра ичра кириб кечи бирла истихорада эрдилар. Тушларида Хожам Баҳовуддин келиб айдилар: Эй Темур, тингла, Хожам Муҳаммад Порсо ҳаждин келгайлар, сени танумаслар, ушбу асони анга бергил. Хожам сенга албатта бир нимарса бергайлар, лекин бир неча кунлар меҳнат чекарсан, олло таолони ўзига эътимод қилиб, танингни тақдири ҳақга бергил. Нечукки бошингдин қазои муаллақ кўтарилгай, ўзингга ҳозир бўлгил, деб ғойиб бўлдилар. Тонгласи саройни эшикига бир киши соқоли мош биринч бўлгон, келиб турур. Амирни кўруб танумасди, нечукким, Амир мажҳул киши эрди. Амир Соҳибқирон Хожам берган асони кўрсатиб бошларига тегуруб эрдилар, филҳол.

отдин тушуб, Амирға узр айтиб, бир ҳамён, олтун бердилар. Амирға айдилар: бу кеча ҳазрат Баҳовуддин пирингизни тушумда кўрдим, келинг, мен сизни олиб кетай. Амир айдилар: мен ҳам кўрдим, менга сенинг бошингда меҳнат кўб дедилар. Сиз бу ерда турманг, мени зиёним сизга ҳам тегмасун. Хожа лоилож қайттилар. Амирни асосини саройбон кўруб, айди: бу таёқда хосият бор экан, савдогар бошига урса, олтун берар экан, деб асони ўтурлаб олди. Ул кун савдогарларни чорлаб, уйига зиёрат қилда. Андин кейин аларни бошлариға таёқ бирла урди. Савдогарлар саройбондин ранжиб, Қайсарға бориб арз қилдилар. Қайсар саройбонни келтуруб хитоб қилди. Саройбон Қайсарға воқеани баён қилди. Андин кейин Қайсар бир неча чўғолни саройға юборди. Алар келсаки, Амир намоз ўқуб турур. Намоз ўқуб бўлгондин кейин айдилар: сени Қайсар талаб қилур, дедилар. Амир лоилож бордилар. Қайсар кўрган замон тануб, айди: сен Амир Темур эмасмусан? Амир инкор қилдилар, охир ондга келтурди. Лоилож, ўтган ишларни барчасини баён қилдилар. Қайсар, филҳол, Амирни боғлатуб қўйди. Қайсар айди: «Эй Амир Темур оқсоқ, ул кун мени фил бирла олиб қочиб эрдинг, бул кун нечук талош қилмадинг?» Амир айдилар: бу меҳнатларни менга пирлар маълум қилиб эрдилар. Анинг учун худони тақдириға бўйун қўйубдурман. Қайсар ўлдурмоққа ҳукм қилди. Яна айди: сабр қилай, аввал мунинг сипоҳларини бир навъи қилиб, шикаст берай, албатта алар бошлиқларидин айрилиб, саросима бўлгондур, деб Амирни муборак баданлариға беш юз қамчин урди, яна ҳўкиз терисига солди. Амир Соҳибқирон андоғ мажрух бўлдиларким, қимирламоққа мажоллари қолмади, лекин Айюб пайгамбар сифат сабр қилиб шукрни тилдин қўймадилар. Қайсар қанча аскарлар бирла Амирни мухофазотда сақлади. Ўзини бу ишдин кўнгли тинч бўлуб, хурсандлиқ бирла ўлтурди. Андин сўнг Қайсарға хабар келдиким, Армани хонидин саккиз минг қўшун бирла Қайсарни ёрдами учун борурман деб.

Таворихда дерларким, Арман асли Худ қавмидин эрди. Булар ичра Арман отлиг киши пайгамбарлиқ даъвосини қилгон эрди. Шул жиҳатдин ул халқни армани дерлар.

Алқисса, ул кун арманлар Қайсарни баргоҳига етиб келдилар. Қайсар алар бирла Ангурийяга отландилар. Жосуслар Қайсарни қилгон ишларини Амир Соҳибқиронни қўлга тушириб, ҳўкиз терисига солгонини Амир Соҳибқиронни сипоҳлариға келиб хабар еткуздилар. Иноқтоз, ул мард жонбоз эшитиб, айди: «бу ишни тадбириға мен борсам». Мени Султон Муҳаммад тўра ҳалок қилмасун, деб қўрқар эрди, чунки Иноқтозни айёрлигини тўра ёмон кўрар эрди. Иноқтоз айёр ўзбакни бекларини барчасига арз қилиб айди: Мен ўғлум Хуморий бирла бу ишни фикрида бўлгумиздур, фотиҳа беринглар, деди. Барча беклар қабул қилдилар, илло Султон Муҳаммад тўра қабул қилмай, айди: юборманглар, бу иккала айёр ҳийла бирла ўзи бир тарафға қочиб кетгай. Ул бечора Иноқтоз мард жонбозға мол-амволдин ҳеч нимарса бермадилар. Лоилож ота-бола йиғлай-йиғлай яёвлиқ ҳолда Истанбулға йўл солдилар, иншооллоҳ таоло, Амирға пажот

бергумиздур, деб Истанбулга келиб, кўб кун оч қолдилар. Иноқтоз кўрдиким, арманилар бозордин қул сотиб олурлар. Хуморийга айди: Эй ўғлум мени бу бозорга сотгил, бир ишни фикрида бўлай, яна сен овқат қилгил. Ўғли айди: эй ота, мени сиз сотиб овқат қилинг, Отаси қабул қилмади. Лоилож, Хуморий отасини арманиларга сотти. Армани қулларини олиб подшоҳларини қошига олиб келди. Подшоҳини оти Куёнус эрди. Аларни расми қул олгонда қирқ қул олиб, бирини озод қилур эрди. Подшоҳ қулларини ҳар бирини ҳунарини сўрди. Иноқга навбат келгонда айёрлик бирла тилин дол қилиб, сўзламади. Куёнус муни нега келтурдинг, деди. Вазир айди, муни пули оздур ва яна муни озод қилмоқ учун олдим, деди. Подшоҳ Иноқни озод қилдилар. Иноқ ишорат бирла Куёнусга айди: «Мен қариб қолгон одамман, ўзга ерга бориб қандай овқат қилурман, сизни хизматингизда бўлсам», деди. Куёнус айди: «бу қариб қолгон киши экан, ўзга ерга юборманглар», деди.

Аммо Қайсар Ангурийяга юзланиб, отга сувора бўлуб, Амирни жиловиди олиб юрур эрди. Амирни ҳолини Иноқ жонбоз кўруб, секин-секин йитлаб эрди. Гоҳ-гоҳ Хуморий отасидин хабар олиб турар эрди. Иноқтоз арманиларни синоҳларига юруб, сув берар эрди. Қайсар кечаси бўлса Амирни эҳтиёт қилиб, икки минг кишини посбонликда кўёр эрди. Шул кайфиятда Ангурийя дарвозасига етиб келиб, қамалга олдилар. Ўзбакларни синоҳлари урушмоқга қўрқуб, шаҳардин чиқмадилар, нечунким, бошлиқ киши йўқ эрди. Шул жиҳатдин ҳазрат Суфи Оллоёрдин табаррук сўз борким.

Б а й т:

*Ушала хунборики ҳарб олотин осор,
Агар босар йўруса ёвуни босар.*

Аммо Қайсар Ангурийяни халқа каби ўраб олган эрди. Бир кеча Иноқ айёрлик бирла уйқудин туруб, тилга келиб айди: одамлар, вой халойиқлар, мен қари қул пайгамбари худони тушумда кўрдим, тилсиз эрдим, мусулмон бўлуб, гуё бўлдим. Лекин Иноқтоз арманиларга андоғ хизмат қилур эрдиким, барчаси ани хизмати тўғрисидин яхши кўрар эрди. Куёнус ҳайрон бўлуб, Иноқни Қайсарни қошига келтурди. Иноқ ўзини суратини армани суратида қилгон эрди. Қайсарни қошида имон арзи қилди. Яна аввалги сўзни айди. Андин кейин Куёнус агар бу қулни сўзи чин бўлса, мен ҳам имон арзи қилиб, мусулмон бўлурман, деди. Румни уламолари йигилиб, барчалари мунинг сўзи чин дедилар, нечунким, шайтон алайҳил лаина пайгамбар суратида бўлолмас, андин кейин, кўб-кўб арманилар мусулмон бўлуб, Иноқтоз кал қиморбозга малукона хилъатлар бердилар. Қайсар Иноқга кўб эътиқод қилиб, ўзидин жудо қилмас бўлди. Бир кун Иноқтоз айёрлик ишини саз айлаб, Қайсарга айди: мен бир сир билдим, жапобингизга малол келмаса, айтайин, деди. Қайсар «айгил», деди. Андин кейин Иноқтоз айди: «мен эшиттимки, Куёнусга Амир Темурнинг синоҳлари сўз

берибдур, сизни қатлингизга қасд қилмиш, тонгла ёқасиз совут кийиб келур эрмиш, сиз ҳам ишингизга ҳозир бўлинг, сизнинг феъл-атворингизни билдим, барча ишингиз адл ила бўлуб, шарияти нубуввий бирла амал қилурсиз. Куёнус холо мусулмон бўлса ҳам асли кофирдур, Амир Темур бўлса золимдур, сизга дўстлигимдин бу сўзни айтурман», деди. Қайсар айёрни сўзини чин билиб, ҳуши бошидин учти. Соатидин кейин Иноқтоз фурсат топиб, Куёнусни қошига келиб, айди: ҳозир бўлғил, Қайсар сендин бадғумондур, тонгла ёқосиз совут кийиб, албатта сени ўлдургайлар. Бу сўзни кишига айтмагил, нечукким, мен сени тузунгни кўб едим, мени кўб тарбият қилдинг, бу сўзни дўстлиқдин айтурман. Яна дини ҳақга дохил бўлуб, мусулмон бўлдинг.

Куёнусни мунга кўб ихлоси бор эрди, Иноқ айёрни сўзини чин билиб урушмоқга ҳаракат қилиб, баҳодурлар аслаҳа ва яроғларни тоқунуб, бирдан Қайсарга юзландилар. Қайсар ҳам булардин хавотирда бўлуб, синоҳларини тайёр қилиб туруб эрди, буларни кўрдиким, жанг қилмоқга келурлар. Филҳол, Қайсари рум аскарларга «от қўй» деб буюрди. Қайсарни аскарлари бирдан от қўйиб келиб, Куёнусни калласини танасидин жудо қилдилар. Ёроғларни тарақа-туруқ овози оламга тўлуб бир-бирини ўлдирла бошладилар. Иноқтоз айёрлиқни соз айлаб, арманларга бориб, овоз қилиб айди: Эй арманилар, хонларингизни румийлар ўлдурди, синоҳларингизни ўлдурурлар, сизлар қандай ором қилурсиз?!

Куёнусни ўғлини оти Қалмус эрди, отасини ўлганини эшитиб, карнай тортиб, аскарини жамъ қилиб, бирдан жангга ўзларини урдилар. Румийлар бирла арманилар андоғ жанг қилдиларким, чаңгу тўзон ҳавога ўрнади, Амирга қўйгон посбонларгача урушга кирдилар. Иноқтоз айёр вақтни соз топтиким, фурсат ганиматдур, ул ерда ўғли Хуморий ҳам ҳозир бўлуб, айёрлиқ бирла Қайсарни уч отини отулдин келтуруб, филҳол, Амир Соҳибқиронни бойлуқларини ешиб, отга миндуруб учовлари отқа сувора бўлуб, ўртага Амирни олиб, шаҳарни дарвозасига қараб боравердилар. Иноқ бирла ўғли ёвни ичида юрганидин ўзбак бекларини асло хабари йўқ эрди. Дарвозага келиб, дарвозабонга айдилар: Мен Иноқ бўлурман, мана Амир Соҳибқиронни олиб келдук, деб чақирди. Андин кейин дарвозабон билиб, дарвозани очтилар. Беклар ва тўралар келиб, қадами Амир Соҳибқиронга ўзларини ташладилар. Беадад ва беҳисоб тасаддуққот қилдилар. Ўзбак баҳодурлари тўхтовсиз Қайсарга қараб от қўйдилар. Ул тарафдин арманилар, бу тарафдин ўзбаклар бўлуб румийларни ўлдурла бошладилар. Қайсарга хабари еттиким, Амир Темур нажот топибдур, деб. Қайсар бу сўзни эшитиб, саросима бўлуб, қочмоқга юз қўйди. Румийлар фароканда бўлгондин кейин Қалмус аскарини олиб ўз манзилига ёнди. Ул кунни Амир Соҳибқиронни ҳаммомга келтуруб, муборак баданларини ювуб, ҳўкиз терисидин олиб, нафоис энгилларни кийгуздилар. Андин кейин, Ангүрийяни ўз аҳлига бериб, уч кундин кейин келиб Истанбулни фатҳ айладилар. Андин кейин Румни олмоқни ҳаракатиға туштилар.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ХАЛИЛ ТЎРА ҚАЛМОҚ БИРЛА
ЖАНГ ҚИЛИБ, КЎБ МУСУЛМОНЛАР ШАҲИД БЎЛГЕНИ,
АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЛМОҚ КЕЛГӨНИНИ
ЭШИТИБ КЕЛИБ, ШОҲИЗИНДАНИ УСТИҒА ГҮНБАЗ
ҚИЛГӨНИНИ БАЁНИ

Эмди, Амир Темур Соҳибқиронни Истанбулга қўйуб, Мироншоҳ тўрани ўгли Мирзо Халил тўрадин сўз эшитмак керак. Вақти келиб, Амир Соҳибқирон набираларини Самарқандга тахт узра қўйуб кетиб эрдилар. Бир кун Самарқандга хабар келдиким, қалмоқдин ёв келиб, Тошкандни талон қилибдур, деб. Мирзо Халил тўра эшитиб, аскарларни жамъ қилди. Андин кейин мирзо Халил тўра қўшунларини олиб, Сир денгизиға етиб келдилар. Аскарларни баъзилари денгиздин ўтмайлуқ, деди. Аммо аксар қабул қилмай, ўттилар. Вақти келиб, қалмоқлар бирдан етиб қолди, барчаси отларини жиловини елкаларига солиб, ҳийла қилиб, яёв келур эрди. Мусулмон сипоҳлар ҳам яёв бўлуб, отларини мирохурларга бердилар. Муни кўруб қалмоқлар, филҳол, отларига миниб, бирдан мусулмонларга қараб югурдилар. Мусулмонлар ҳам отларини минмоқга ҳаракат қилса, мирохурлар бу ғавғони кўруб, «эби-эби» деб қочиб кетаверди. Андин кейин ул кофирлар аксар мусулмонларни устидин от чошиб, ўтуб, барча мусулмонларни шаҳодат даражасига еткурдилар. Тўра бирла Хожа Исматулло денгиздин ўтуб, минг машақат бирла пиёда қочиб келиб, Самарқанд ичра кириб қамалдилар. Қалмоқлар беадад ва беҳисоб аскар бирла Самарқандни атрофини халқа каби олди, ҳеч киши Самарқанддин ташқари чиқолмади.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, қалмоқлар ичра бир қари киши бор эрди, кўб сўзга етук эрди. Шаҳр ичра элчи киргузуб, бу шаҳр ичра масалага етук мулло бўлса чиқиб, мени бир печа сўзим бордур, келиб жавоб берсун, деб юборди. Барчалари Хожа Исматуллони муқаррар қилиб, қалмоқни олдиға чиқордилар. Ул қари киши Хожаға айди: «чўнтакингда оғу борму?» Хожа айди: «бордур», Қари одам айди: «нега олиб юурсан?» Хожа айди: «мен шайхи фоний, яъни қариб қолғон кишидурман, мабодо қалмоқлар озор берса, оғу еб ўлайин дерман». Анда қари киши бирла Хожани ўрталарида кўб раддубадал сўзлар ўтти. Қари киши айди: Эй-Хожа, билғил ва огоҳ бўлғил, шул вақт Амир ул муслимин, яъни мусулмонларни хони барча мамлакатларни олиб, ўзиға мусаххара қилубдур. Анинг ўлимига не хабар берурман? Анга уч аломат бордур. Аввалги аломат шулким, бу вилоятларда оққуш зоҳир бўлуб, архайл деб уч мартаба сайрағай. Иккинчи аломат: бир ўгул онадин туғулуб уч мартаба «олло» дегай, барча ани билуб, эшитгай. Учунчи аломат: қуёш тутулғай, юлдузлар отилғай. Бу сўзларни сенга айдим, албатта, хотирингда сақлагил.

Андин кейин Хожа шаҳрни ичига кирдилар. Аммо Самарқанд одамларини қалмоқ кўб зиқлиқға олди. Ул вақт ҳазрат Шохизиндани устилари ва Чўпон отани муборак қабрларини қалмоқлар олиб, Шохизиндани қудуқларини ичига кўб нажосатларини ташлаб

эрдилар. Бир кеча қалмоқларга тўсиндин гавго тушиб, тоқат қилолмай, ул ердин қочтилар. Самарқандликлар кўрдиким, қалмоқлар ул ердин кўчубдур. Бир нечалари ишши ўлуб ётурлар, кўрсаларким, юз минг-минг илон ул мавзеъдаги тефада юрурлар. Аммо мусулмонларга дохил қилмас эрди. Бир қалмоқни тошиб, бу ишши сирридин сўрдилар. Ул айди: «Бу қудуқ ичра насожат ташлаб эрдуқ, бу илонлар мундин чиқиб бизларга қасд қилди». Аммо ҳеч киши ул қудуқни сиррини билмадилар. Яна қалмоқлар Самарқандга қасд қилдилар. Мусулмонлар қўрқувда эрдилар. Ногоҳ, субҳ вақтида бир оққуш келиб, овоз қилиб, «архайл, архайл архайл» деб фарёд қилиб эрдиким, ул қуш қалмоқларга қўрқув пайдо бўлуб, бирорта қолмай қочиб кеттилар. Хожанинг кўнглига қари киши айгон сўзи келди. Ул қушни кейиндин бир лак қуш келиб, барчаси сукутда бўлуб, андин кейин ул қушлар илонларни тумшуглари бирла териб олиб, қудуқни ичига ташладилар. Ўзлари ҳам қудуқни ичига кириб гойиб бўлдилар. Ул тонг вақтидаги қуш яна «архайл, архайл, архайл» деб кўздин гойиб бўлди. Аммо Амир Темур Соҳибқирон Румни ҳам ўзларига табъ қилиб, қалмоқлар Самарқандга келиб, қамалга олгонини эшитиб, тезлик бирла Мовароуннаҳр ва Туркистонга келиб эрдилар. Самарқандликлар эшитиб истиқболга чиқтилар. Амир Соҳибқирон асъасаю дабдабаю шон-шавкат бирла Самарқанд ичра кириб, ўз тахтларига жулус айладилар. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни олдиларида қудуқни воқеасини билган кўрганларини баён қилдилар. Андин кейин Амир: «Қудуқни сиррини ҳеч ким билгайму?» деб сўрдилар. Мунинг воқеасини хабар бергувчи киши топилмади. Атрофга жарчи қўйдилар. Ул замонда оти Ҳидо деган бир йигит бор эрдиким, ҳар илмдин хабардор эрди, ўзи ҳам паҳлавон, ҳар ишга баҳодур эрди. Ул Амир Соҳибқиронни хизматларига келиб, салом қилиб қўлини алиф-лом қилиб, айди: «Эй Амир Соҳибқирон, вэй Искандари Соний, мен фақирингиз, «Тарихи Таборий»да кўруб эрдим, саҳобалардин Қусам ибн Аббос отлиг киши кофирлар бирла жанг қила-қила, бул горга кириб гойиб бўлгондур, ҳали ҳам тирик эрмин дерлар». Амир Соҳибқирон анга айдилар: Эй йигит, бу гор ичра ўзинг кириб, бизларга бору йўқини маълум қилғил. Ул йигит қабул қилмади. Амир анга кўб олтулар ваъда қилиб, илтижо қилдилар. Яна айдилар, бу мавзеъни зиёратгоҳ қилсак, мундай оёғости бўлмас. Сўнгра Ҳидо лоилож қабул қилди, ани қудуқни бошига келтуруб, белини арқон бирла боғлаб тушурдилар. Етмиш газлик ерға боргонда арқон бўшолди. Билдиларки, Ҳидо қудуқни остига етти. Ҳидо кўзини юмуб, соатидин кейин очиб қараса, бир тарафдин гордин андак йўл бордур, андин кейин баҳодурлик бирла юруб бир ерға равшан ва ёруғликқа келди. Анда эшик очук турур. кўрсаким, хайҳот боғи аъзим жилва берди. Турлу-турлу емишлар нишган, андин кейин тамошо қилиб, гўё Боғи Эрамга ўхшар, бир ерға келса, икки арслон бир йиғочга бойлуқ турур. Андин кейин боғ ичра яшил кийумлик икки кишини кўрди, табақда таъом келтуруб, иккала арслонни олдиға қўйдилар. Арслонлар таъомга машғул бўлдилар. Алардин баҳодурлик бирла ўтуб, бир ерда ҳовузи

кўрдиким, тўла сут турур. Аммо ҳовузни атрофидаги дарахтларнинг узвида минг-минг илонлар ўролиб ётур. Илонлар келиб, сутдин ичиб турурлар. Ул мавзёдин ўтуб, бир ерга келса, одамни овози келур. Анинг қошига келиб сўз сўрди. Ул айди: «Кечаси қоронгуда юруб, билмай қудуқни ичиға йиқилиб тушиб қолдим, андин кейин бул ерга келдим, бул йигоч белимдин ушлаб қолди». Кўрсаки, дарвоқеъ йигоч белидин қисиб қолибдур. Хоҳласаки, бу сирни анга сўзласа. Ногоҳ ҳаводин яшин келиб, ани куйдуруб юборди. Ҳидо мун кўруб, кўнглига кўркув тушиб, секин-секин ўзга тарафга юрди. Бир ерга келса, гунбаз кўрунди. Анга борса Қуръон тиловат қилиб овози келур. Ул ерда Ҳидо баҳри ҳайратда бўлуб турур эрди. Соатидин кейин юз-юз етмиш киши, барчалари оқ кийумлиқ, етиб келдилар. Гунбаз ичидин бир йигит чиқти, қора соқол, ёнида яна бир киши полос келтуруб солди. Фузалолари полосни устига ўлтурдилар. Андин кейин яна етти киши келдилар, барчалари яшил кийумлиқ, соати ўтуб, пўш-пўш овози келаверди. Ҳидо кўрсаки, қирқ бир киши ҳозир бўлдилар. Аларни ичида бир йигит қора отга сувора ўлуб келур. Олдида нуроний кишилар зикр айтиб келурлар. Барчалари ул йигитни жиловивадурлар. Отдин тушуриб, барчадин юқори ўткуздилар. Ҳар тарафдин сўзлашиб ўлтурдилар. Ул йигит айди: «Дунёдин ҳеч хабарларингиз бўлдиму?» Айдилар: «Бул ерга бир йигит келубдур». «Бери олиб келинглар». Бориб олиб келдилар. Ҳидо ул зоти боборакотга салом қилиб, таъзим бирла қўлини алиф-лом қилиб турди. Ул зот айдилар: қандай одамсан, бул ерга нима учун келдинг? Ҳидо тавозеъ бирла айди: «Эй тақсир афандим, Амир Темур Соҳибқирон султонимиз амри бирла бул ерга туштим». Ул азиз айдилар: дунёдин нима сўз келтурдинг? Бул айди: Ер юзида Амир Темур Соҳибқирон барча мамлакатларни ўзиға мусаххара қилубдур. Эмди сизни маълумингизни билмоқға ул мени бул ерга тушурубдур. Ул зот айдилар: «Эй йигит, билғил, мени Шоҳижавон дерлар, отим Қусам ибн Аббосдур, ҳазрат Исо пайғамбарни нозуллариғача тирик бўлурман. Буларни кўрдинг: барчалари рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлардурлар. Ҳар жамоъа охшом бизни зиёрат қилмоқ учун келурлар. Буларни бошлиқлари Қатабдурлар. Эмди сендин бир неча сўзларни дунё ваҳҳидин сўргайман: «Халойиқ намоз ўқурму?»

Ҳидо айди: «ўқурлар». Яна айди: «Масжид ичра жамоат бўлурму?» Ҳидо айди: «оре». Яна айди: «Рўза тутарму?» Ҳидо айди: «бир ой рамазон шарифда рўза тутарлар». Ул зоти шариф яна айдилар: «алҳол, нозулу Исо хуружи Дажжол йироқдур». Яна айдилар: «Эй Ҳидо, бул ерга нимага келдинг, бу билган сиррингни сақламасанг, куйуб кул бўлғайсан, эмди мундин чиқсанг, бу сирни ҳеч кишиға айтмағил». Ҳидо туруб анда фарёд қилиб айди: «Эй тақсир афандим, агар бу сўзни айтмасам, Амир Темур мени пора-пора қилғай, нима илож қилурман», деб зори қилиб йиғлайверди. Анда Шоҳижавон айдилар: «Эй Ҳидо, Амир Темурдин кўб хусуллик ер талаб килгил авлод-авлодингга қолгудек, лекин бу сирни айдинг, аъзонгга нуқсон бўлғай, яъни кўр бўлурсан, яна

сендин туғулгон авлодларингача кўр бўлурлар, қиёматгача бу иш боқий қолур, бул ишинг, Амир Темурдин дунё таъма қилдинг, холисонлилло қилмадинг, нуқсонлиқинг андиндур. Яна Хидо йиглайберди, яна айдилар: «Хашр кунда барчадин илгари олло таолони жамоли бокамолини кўргайсан». Хидо бу ишоратни эшитиб, йигламоқдин андак таскин топти. Хидони кўлига бир қути бердилар, «муни Амир Темурга бергил», деб. Бу йигитни олиб бориб қўй, деб бир сўфига буюрдилар. Ул қудуқни остига бир дамда келтуруб қўйди. Арқонни белига боғлаб эрди, арқон ҳаракатга келгандин кейин қудуқни бошида турган кишилар тортиб олдилар. Андин кейин Хидони Амир Соҳибқиронни олдиларига олиб келдилар, барча одамлар тамошога келдилар. Амир Хидодин савол қилдилар: «нима сир кўрдинг?» Хидо айди: «қудуқни ичига кируб, ушбу қутини тоштим, ўзга ҳеч нимарсани билмадим», деди. Амир Соҳибқирон яна ўз ихтиёрига қўймай, яна сўрдилар, лоилож айди: «менга кўб-кўб дунё керак, нечукким, мен сўқур бўлгаймен, яна авлод-авлодларим ишқироzi оламгача сўқур бўлгайлар». Амир Соҳибқирон айдилар: «мендин нима талабинг бор, тилагил». Хидо айди: «кўб ер бўлса, барчаси ҳусуллик бўлса». Амир буюрдилар, бир яхши югурук от келтуруб бердилар. Амир айдилар: бу отга мингил, қай ерни хоҳласанг, кўргил, чарчаб ҳорғунча қанча бўлса, анинг барини сенга бердим, деб марҳамат қилдилар. Хидо дарҳол отга миниб, хоҳлаганича ерни кўруб келди. Амир Соҳибқирон анинг авлодига вақф қилиб, хат муҳрлаб бердилар. Андин кейин Хидо кўрган-кечурганларини, ҳазрат Шоҳижавонни айгон сўзларини Амирга бошдин баён қилди. Ўшул замон кўзидин дурра ёш тўкулуб кўрмас бўлди. Сўнгра Амир қутини келтуруб очиб кўрсалар, бир қитъа қоғоз ичига бир алиф, бир зол, бир жим ҳарфи ёзилмиш. Андин ўзга нимарса йўқтур. Барчалари тахаййир бармоқин тишлаб, ҳар ким ўз ҳаёлларига келган сўзни айдилар: аларни сўзи Амир Соҳибқиронга маъқул бўлмади.

Умарою физзамомага маъқул бўлса, фақир муаллиф ҳам бир сўз айтиб ўтгай. Маълум бўлсунким, алиф ҳарфи бирдур, зол ҳарфи етти юздур, жим ҳарфи уч турур. Амир Темур оламдин ўтгандин кейин, етти юз уч ё тўрт йилдин кейин бир аломат зоҳир бўлса керак. Яна алиф маъниси ҳар ким бу дунёга келди, зол маъниси шитоб ила кетмак, жим маъниси ҳар мўмин-мусулмон киши мустаъидул мавт бўлмоқ керак. Алқисса, андин кейин ул қудуқни беркитиб иморати олий қилиб, гунбаз кўтариб, айвони кайвон қилдуруб, қирқ зина бирла кўтариб, зиёратгоҳ қилиб, анга мунаққаш гиламларни тўшаб қўйдилар. Хожатмандлар бориб зиёрат қилурлар. Ўшул вақт Амир Соҳибқиронга хабар келдиким. Хитойдин элчи келур, деб. Ул Хитойдин келган элчининг оти Мавлоно Бурундуқ эрди, ул киши мусулмон эрдилар. Амир Соҳибқирон они Шаҳрисабзга таъйин қилдилар. Кўрунушни анда қилурман, деб. Ул кун Амир Хитой юртига бормоқни кенгаш қилдилар. Бекларга маъқул бўлмади. Кеч бўлгоч Иноқ вазир ва неча маҳрамлар бирла ариғ ёқосига бордилар. Андин кейин сувга тушиб ғусл қилиб чиқиб эрдилар, бир маҳрам шиша ичра гулоб

келтуруб Амири бонларига қўймоғда эрди, шиша қўлидин тошни устига тушти, синмади. Иноқ вазир айди: «Эй Амир афандим, Хитой юртига бормоқни кўнгилдин кўтаринг, иқболингизни баландлигини кўринг, шиша тошга тушса ҳам синмади. Бу Иқболни идборга келтурманг. Амир айдилар: ҳар нима худони хоҳлаши бирла бўлур.

**БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЮРТНИ
УЛУҒЛАРИГА ТҶҲҲ ҚИЛИБ БЕРИБ, АНДИН КЕЙИН
ЎТРОР МАВЗЕЪИГА БОРИБ, АМИР ПАРВАРДИГОР
БИРЛА ВАФОТ ТОВҚОНЛАРИНИ БАЕНИ**

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон юртларни удугларини жамъ қилмоқга минг-минг тўй асбоб ва олоғларини омада ва таёёр қилиб, хайма ва чодирларни қўруқ Қонигил мавзеъига келтурдилар. Шаҳр халқи уламо ва фузало, ёшу қари барчасини ул ерга таклиф қилиб, чорладилар. Тўб-тўб, гуҷ-гуҷ, гуруҳ-гуруҳ бўлуб келавердилар. Ҳар қайсиларига алоҳида, ўз жинслари бирла ўлтурмоқ учун жой ораста қилдилар. Қирқ кеча ва кундуз тўй-томоша қилдиларким, бу тўйни Ҳамшид кўрса тахайюр бармоқин тишлаб, рашк ўтига ўзини урар эрди. Қирқ кунгача барча турлук-турлук таъомдин мамнун бўлдилар. Ҳеч киши бирор нимарсага муҳтож бўлмадилар, барча нимарса муҳайё эрди. Ғарибу гурабо, мусофир ва мусокишлар кўб-кўб ош ва таъомга тўлдилар. Аммо етти иқлимни амирзодаларидин етти юз тўқсон олти кишига малукано хилъатлар бердилар. Хитойдин келган элчини олдида тўйни тамом қилдилар. Элчига хануз кўринуш, қилгонлари йўқ эрди. Қонигилни бир тарафи Чўпон отага яқин тефа эрди, они маширқ тарафи катта йўл эрди. Анга чодирларни тикиб, элчини анга туширдилар. Анда элчини турлутурлу таъомлар бирла зиёфат қилдилар. Аммо элчи Хитой ҳоқони Чиндин келтурган совғот тухфаларини Амирга берди. Амир ҳар мақулаи ахбор ва атвори Хитой мочиндин сўрдилар. Андин кейин Хитой элчисига молукона хилъатлар бериб жўнатгилар. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанддин аркони давлат бирла Ўтрор мавзеъига бордилар Ул вақт Ўтрор мавзеъи кўб катта шаҳар эрди. Шаҳри Сайрумнинг ўнг ёнидаги Лрас суйи анга бориб тасарруф бўлур эрди. Амир Соҳибқирон пойтахтни ул мавзеъга бино қилдилар. Анда тарихнинг саккиз юз еттисида (1405 й) эрди. Ул вақтда Мирзо Шохруҳ тўра Ҳиротга ҳоким эрди. Мироншоҳ тўра Бағдодга султон эрди. Султон Муҳаммад набиралари Қандаҳорга валиаҳд эрди. Ўзга авлодлари бирла Сарой Мулк хоним Самарқандда эрдилар. Амир Соҳибқирон Искандари соний Чигатой ўзбек беклари бирла Ўтрорда тахти салтанат узра эрдилар. Ул вақт етти иқлимдин Амир Соҳибқиронни хизматида етти юз тўқсон олти муътабар бекзодалар бор эрди. Истанбулдин Мир-Саййид Шариф ҳам бирга келган эрдилар. Мавлоно аллома Тафтозоний ва Хожам Баҳовуддин начанд уламо ва фузалолар

Амир Соҳибқиронни олдида эрдилар. Самарқанд ва Тошқанд ва Туркистон вилоятлари андоқ обод эрдиким, етти икким барчаси Амир Соҳибқиронга тобеъ эрди. Ҳаттоки, Машиқдин Мағрибгача ҳукмлари юрар эрди. Аҳли ҳикмату ҳунармандлар Хиндистону Фарангистон, Рум (дин) келган эрди. Ўттиз йилдин бери Салотин ва ҳавоқинлардин келтурган олтун-кумушларни хазинага жамъ қилдилар. Амир Соҳибқирон ҳазрат Султон орифин Туркистон ичра қабри шарифларига марқад кўтариб, иморат олий қилиб, қанча ерларни вақф қилиб, андин кейин яна ҳазрат шайх Зайниддин кўйи орифониға Қайковус суйидин наҳри азим чиқориб, қул, чўри бирла назр этиб, қабрлари узра гунбаз кўтариб, андин кейин Занги отани муборақ қабрларини бино қилиб, демишларким, ҳазрат Султон ул орифин ҳазрат Занги отаға холовачча эрдилар, ваъда қилиб эрдиларким, бир олий ҳиммат киши чиқиб, бизни қабримиз узра таъмир бино қилса, аввал сизга таъмир қилгай деб эрдилар. Вақти келиб, ҳазрат Султон ул орифини қабри шарифларини биносига урнадилар. Андин кейин, бир жонувор кечаси бўлғоч бузуб, кетаверди, Амир Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, бу сирдин воқиф бўлди. Андин кейин, Тошқандга келдилар, ахтариб муборақ жасадларини қайда эканини билмадилар. Тошқанддин узоқ бир тош ерда Амир Соҳибқиронни отлари юрмай, тўхтаб қолди. Кўрсаларким, ул ердин бир қўл чиқиб, отларини оёғини ушлаб турур. Дарҳол ул ерға таъмири олий бино қилдилар. Андин кейин ҳазрат Султон у орифини қабри шарифларига гунбаз кўтардилар, ҳар қайсилари таворихда маълумдур. Кўб авлиёларни қабри шарифларини ҳазрат Амир Темур бино қилгон эрдилар. Яна кўб-кўб жойларга масжид ва мадрасалар бино қилгон эрдилар, барчаси таворихда маълумдур.

Кунлардин бир кун Кошгар шаҳридин элчи келиб, дедиким: «Эй Амир Соҳибқирон афандим, қалмоқлар хуруж қилиб бизни шаҳримизга келур», деди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон уч ойгача аскарларга кўрук кўрсаттилар. Сипоҳларга амр қилдилар, қалмоқлар жангига отланишлар, деб. Бу сўзни беклар манъ қилдилар. Нечукким, ул вақт кишини тўқсон эрди, кун кўб қаттиғ совуқ эрди. Амир ғайратларига чидолмай ўрдадин ташқарига чиқтилар. Вақтиким, шаъбон ойини еттиси сешанба куни ўрдани равоқида ўлтуруб, сочларини олдуруб ўлтуруб эрдилар, ўшул замон Амирга бир боди муҳолиф келуб тегди. Аҳволлари ўзларига маълум бўлуб, Мирзони чақириб ушбу рубойини ёздурдилар:

Назм:

*Чу бир соат, чу бир лаҳза, чу бир дам,
Бўлак ҳол ўзгарур аҳволи олам.
Бугун Соҳибқирон жони амири
Жасадинг кишваридин тобса барҳам.*

Алқисса, соати ўтмай ранг ва туслари тағайюр тошиб, андак вақтдин кейин руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ богчаларига

тайрон қилди. Муборак жасадларини Сарой Мулк ойим булғор ичра олдуруб, Самарқандга олиб келиб, жаноза ўқуб дахмага дафн айладилар. Мотамларида барча уламоу фузалолар йиглаб уч кунгача умаро, беклар ёш ўрнига қон йигладилар. Хожа Исматулло бу марсияни айтиб, туралар бирла аҳийлар йиғлар эрди.

Ғ а з а л:

*Буз чодиринг фалакким, султон ўлди ғойиб,
Тун ичра эрди чун моҳи тобон бўлди ғойиб.
Ёруқ жаҳон қуёши, ислом элини боши,
Дин эрди кўб талоши, дайван ўлди ғойиб.
Оламни қилди дарбар, Соҳибқирон Скандар
Соний демиш эронлар, ёрон ўлди ғойиб.
Дин эрди жустужўси, шаръи эрди гуфтугўси,
Миллатни обрўси, бурҳон ўлди ғойиб.
Нўширвондек одил, ҳам олим эрди, фозил,
Ҳар ишга ақли комил, фарзон ўлди ғойиб.
Давлатда ким Сулаймон, фитратда чун Фалотун,
Ҳикматда эрди гўё Луқмон ўлди ғойиб.
Эҳсонда мисли Хотам, шавкатда эрди чун Жам,
Зўрлиқда ҳам чу Рустам, паҳлавон ўлди ғойиб.
Ғайратда мисли арслон, дашт ичра ёки қоплон,
Баҳра наҳанг-у сатбон, шужоъбон ўлди ғойиб.
Фарзанди аҳли нўён, Турағай баҳодур ўғли,
Саййид Амир Темурхон Кўрагон ўлди ғойиб.*

Аммо Хоним бу ғазални айтиб йиғлар эрдилар.

Р у б о и й:

*Илоҳи, қорайсун фалакни юзи,
Тўқулсун кўзум ёшидек юлдузи.
Куйуб Ой, тутулсун қуёши анинг.
Бу мотамга зулмот ўлуб кундузи.*

Алқисса, қорилар начанд кун хатми Каломуллоҳ қилиб, фақиру мискинларга ошу таъом бериб, савобини руҳи пурфутуг Амир Соҳибқиронга бағишладилар. Андин кейин умаро ва беклар машварат қилиб, кенгаш бирла мирзо Халил турани ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни ўрниларига тахт узра қарор бердилар. Амир Соҳибқирондин кейин барча фароканда бўлуб ҳар шахрда ўз олдича подшоҳ кўтариб, ўзларини отларига сикка уруб, хутба ўқутдилар, валлоху олам, биссавоб фақир.

Эмди, эй ақл эгалари, азиз қардошлар, бу ўткунчи дунёга фақир муаллифдин бу «Темурнома» китоби ёдгорлик қолиб, мунн ўқусангиз мен фақирни ота-онасини дуои хайр бирла ёд

қилғайсиз, яна сизларни ота-она, ўтганларингизни раҳмат қилиб, тирикларингизни имон бирла саломат сақлагай.

Фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб муўтабар нусхалардин неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидин турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилғил, омин.

Бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлар кўбдур. Мурғ йилини аввалидин бошлаб, бир йили комилдин кейин, тарихнинг 1328 (1908 й) санасида, рабби ул охирни еттинчисида итмолига етти, алҳамд ул лиллоҳи раббил олабийн.

Андин кейин ушбу китобни фатонат маоб маҳорат ул китоб Мирзо Аҳмад, қориға тобшурдим.

Т а р и х:

*Баҳри мидода чумди боғлаб белин бу хома,
Кўб қилди жустужўлар айлаб «Темурнома».
Тангримға шукр беҳад бу сўз топубдур анжом,
Минг уч юзу йигирма саккизда¹ ҳам тамома.*

¹ 1908 йил.

«ТЕМУРНОМА»ДА УЧРАЙДИГАН НОТАНИШ СЎЗЛАР УЧУН ЛУҒАТ

А

Абас — беҳуда, фойдасиз

Аббосиён — Аббосийлар. Беш аср (750—1258) ҳукм сурган араб халифалари сулоласи

Абёт — байтлар

Абжад — араб алифбосида сонларни ифодаловчи саккиз сўз

Аврат — шарм аъзолар; аёл, хотин

Авсан — бут, санам

Авқоф — вақф мулки (масжид, хайрия даромади)

Адад — сон, ҳисоб

Адам — йўқлик

Адувия — душманлар, ёвлар

Ажам — Эрон мамлакати ва халқи

Аждод — ота-боболар

Ажзо — бўлақлар, қисмлар

Ажр — мукофот, эваз

Азрақ — кўк тусли, яшил

Аимма — имомлар, дин нешволари, олимлар, мазҳаб бошлиқлари

Аймоқиййа — аймоқлар, мўғул жамоаси

Ақобир — энг улуғлар, энг катталар

Акнун — ҳозир, энди, шу дам

Алайҳи — унга

Алайҳис-салом — унга салом

Алам — байроқ, туг, белги, аломат

Алҳол — энди, ҳозир, шу пайт

Амир-ун-нос — эл амири

Амрад — ўспирин, соқоли чиқмаган йигитча

Анбиё — набилар, пайгамбарлар

Анвар — энг нурли, энг равшан

Анвоъ — навълар, ҳар хил, рангба-ранг

Анғиз — қасд, қўзғатиш, тезлаш, бошлаш

Андоз — ташловчи, отувчи, улоқтириш

Андоза — ўлчов, қолип, нусха

Анодил — булбуллар

Аном — кишилар, халқ

Ансоб — насл-насаб, насллар

Анқариб — яқин кунда, тез орада, яқинда
Арбоби татрих — тарих эгалари, тарих билимдонлари
Арг — ҳожат чиқармоқ
Арожиф — беҳуда сўзлар, миш-мишлар
Арса — майдон, сахн
Арус — келин, келинчак
Ариш — осмоннинг энг юқориси, энг юқори жой
Арганун — орган, чолгу асбоби
Арғин — уруғ номи
Асас — миршаб, тунги соқчи
Асвол — саволлар, сўроқлар
Асном — кишилар, халқ
Асолат — асил зотлилик, аслаода
Асолит — исмлар, номлар
Асотир — афсоналар
Асрор — сирлар, яширин нарсалар
Асрори ғойиб — ғойиб сирлари
Асфар — сарик, сан-сарик
Асфий — пок, тоза, танланган
Асфал — энг паст, энг қуйи, тубан
Асофил — пастлик, тубанлар
Асъаса — дабдаба
Асҳобулфил — суҳбатдошлар
Атбоъ — тобе қилиш
Атвор — юриш-туриш, хулқ, феъл, қилиқ, одат
Атиббо — табиблар, хакамлар
Атрок — турклар
Афлок — фалак, осмон
Афрод — зотлар, кимсалар
Афроз — баланд жой, юксалтириш, кутариш
Афсар — тож жигаси, бирор нарсанинг учи
Афсор — нўхта, жилов, тизгин
Афсарий — жигали
Афсурда — руҳсиз, музлаган, сўлгин
Афтода — заиф, тушкун
Афъол — қилиқлар, хатти-ҳаракатлар
Афъи — катта заҳарли илон
Ахбор — хабарлар
Ашканён — ашканийлар
Ашраф — энг шарафли, эътиборли кишилар
Ашқол, ашгол — мангулот, ишлар
Аъзам — энг буюк, энг катта
Ақвол — сўзлар
Ақд — боғлаш, никоҳлан
Ақолим — иқлимлар
Ақрабо — энг яқин кишилар, қариндошлар
Аққим (Ақим) — елдек учувчи
Аҳли суннат — сунний мазҳабидаги кишилар
Аҳлоллоҳ — диндорлар

Ағшо — ички ағзолар (юрак, буйрак синғари)

Ағқар — ҳақир, камтарин

Ағқарулабад — абадий ҳақир, камтарин кимса

Б

Барс — йўлбарс

Бадал — эваз, айрибош

Байн — оралиқ, ўрта, ора

Бадв — бошланиш, ибтидо

Байъ — олди-сотти, баҳолашув

Байъат — аҳду паймон, қарор, ваъда, эътироф этмоқ

Баковул — хон дастурхончиси, ошпазлар бошлиғи

Барас — нес, тери оқариш касаллиғи

Бараҳна — яланғоч, ҳамма ёғи очик

Барбат — чолғу асбоби, ўрдак шаклли

Барғузида — танланган, мумтоз

Барғуствон — бостирик, ўқ ўтмас ёнқи

Барканда — қўнорилган, сугирилган

Барлос — ўзбек уруғларидан бири

Барқ — чақмоқ, яшин, ўт, олов

Барқут — уруг номи

Батнан баъда батнин — насл кетидан янги насл келиши

Баҳр — денгиз, уммон

Бекас — кимсасиз, ҳеч кими йўқ

Беҳбуд — яхшилик, нажот

Борсот — қоплонлар

Ботин — ички томон, ич, кўнгил

Бузург — улуг, ҳурматли

Буламуқ — овқат (ун, тухум, ёғ, асал аралашмасидан тайёрланади)

Булҳавас — ҳавас қилувчи, беҳуда парсаларни истовчи, беқарор

Бурж — илми нужумда қуёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири (мас., буржи ҳамал, буржи савр)

Бурё — бўйра, кигиз остидан тўшаладиган қамиш тўқимаси

Бўрк — эркаклар бош кийими

Буронғор — лашкарнинг ўнг қаноти

Бухл — бахил, хасис

Буштуннаср — золим подшоҳнинг номи

В

Важҳи тасмия — от қўйиш, аташ сабаби

Вазъ — тузилиш, яратилиш

Вазиъ — паст, қуйи, оддий киши

Вазн — ўлчов

Валиаҳд — тожу тахт вориси, ўринбосар

Валий — авлиё, азиз, эга, соҳиб

Валлоҳу аълам — худо билувчандир

Варз — зироат

Ваҳий — илоҳий хабар
Вилоят — катта маъмурий қисм, область, ўлка
Вирд — дуо
Вожиб — бажарилишни муқаддас бўлган ишлар
Восил — эришувчи, етишувчи
Воқиф — билувчи, огоҳ, хабардор
Вужуд — мавжудлик, борлик, гавда
Вузаро — вазирлар
Вуқуф — билишлик, хабардорлик
Вуқуъ — воқеъ бўлиш, юз бериш, пайдо бўлиш
Вухуш — ваҳший ҳайвонлар, ваҳшийлик

Г

Газ — узунлик ўлчови (70 см)
Гардун — фалак, осмон
Гирит — тугун, чигал
Гузин — сайланган, танланган
Гуногун — ранг-баранг, хилма-хил
Густоҳ — адабсиз, андешасиз
Гуҳар — гавҳар
Гўша — бурчак, хилват, чет жой
Гўянда — бахши, ҳикоя қилувчи

Д

Дажжол — энг ярамас, энг ваҳший, иссоният душмани
Дайн — қарз, бурч
Дала — илми нужумда кўкдаги ўн икки бурждан бири
Далир — юракли, дадил, жасур, шижоатли
Даргоҳбор — эшик, остона, улуг кишилар турар жойи
Дарж — киритиш, қайд этиш, ўралган хат
Даст — қўл, қарра, марта
Дастовиз — кичик, арзимас тўхфа
Дашти қипчоқ — қипчоқ дашти
Дафъ — қайтариш, рад этиш
Даҳма — сағана
Даҳр — дунё, олам, замон, давр
Даҳриё — дунёвий
Диловар — юракли, ботир, қаҳрамон
Додтоҳ — адолат талаб қилувчи, ҳақгўй, адолатнаравар
Дорулбаҳо — абадийлик уйи, у дунё
Дорулфано — бу дунё, ўткинчи олам
Дурбин — узокни яқин этиб кўрсатувчи асбоб
Дуруд — мактов, дуо, салом, яхшилик тилаш, ибодат
Ду синар — икки қат қалқон
Дубулға — зирхли бош кийим

Е

Ебон — ёвои, чул, дашт, дала
Евуқ — яқин
Езуқ — гуноҳ, айб
Ей(Е) — камон, ҳарф номи
Еимоқ — қайтмоқ, ёниш, куйиш
Ермоқ — таंगा, ақча
Ергоғ — теридан тикилган халтача
Етугон — чолгу асбоби
Еглиғ — румол, дурра

Ж

Жабобир — зулм, жабр-ситамда бўлиш
Жадй — илми нужумда кўкдаги ун икки бурждан бири (кийик шаклида тасаввур этилган)
Жаён — ғазабли, қаҳрли, қўрқинчли, даҳшатли
Жазаба — суфийликда зикр чоғи узини билмаслик даражасига етиш, экстаз
Жайхун — Амударёнинг қадимий номи
Жалис — ҳамсуҳбат, мажлисдош
Жангжўй — урушқоқ, жанговор
Жарида — дафтар, якка, танҳо
Жарожар — жар устига жар солиш
Жаҳонгир — дунёни олувчи, жаҳонни бўйсундирувчи
Жаҳоннома — ойнаи жаҳон (тасвирнинг ойнада акс этиши)
Жидди жаҳд — зўр бериб инкор этиш, тиришиш
Жиҳод — дин йўлидаги уруш, газовот
Жола — ёш
Жониб — тараф, томон
Жувонгор — лашкарнинг чан қаноти
Жуд — инъом, эҳсон, саҳийлик, қўли очиклик
Жузья — гайридинлик солиғи
Жулус — ўлтириш, мажлис
Жусту жу — қидириш, ахтариш
Жутҳол — жоҳиллар, нодонлар

З

Забун — ожиз, бечора, мағлуб
Завжа — хотин
Зажр — қийнаш, азоблаш, зўрлаш
Завлона — бўғов, кишан
Закот — диний солиқ, даромаднинг қирқдан бир қисми
Зан — аёл
Занах — бақбақа, сақоқ, беҳуда гаплар
Занах задан — лоф урмоқ
Занб — гуноҳ айб

Занбурак — замбарак, тун
Зер — ост, бирор нарсанинг таги, наст
Зибақ — симоб
Зикр — ёдга олиш, хотирлаш, сузлаш
Зовия — чекиниш жойи
Зойур — зиёрат
Зомин — кафиллик, бировга кафил бўлиш
Зоҳир — ошкора, юздаги, кўриниб турган
Зулумот — зулматлар, қоронгиликлар
Зулқарнайн — Искандарнинг лақаби, икки шохли маъносиди
Зуҳал — Сатурн сайёраси
Зўжд — дунёдан воз кечган тақводор
Зўрхона — ҳарбий машқ биноси

И

Ибтидо — бошлаш
Идбор — бахтсизлик
Ижмол — хулоса қилиш
Ижлос — мажлис, ўтириш
Ижтиҳод — ғайрат
Издиҳом — тўпланиш
Излол — хор қилиш, тўғри йўлдан адаштириш
Ийд — ҳайит, байрам
Илоҳ — худо, оллоҳ
Имдор — мадад, кўмак, ёрдам
Инжил — христианларнинг илоҳий китоби
Интиқол — кўчиш, ўтиш, ўлим
Интиҳоб — сайлаш, танлаш
Инқиёд — бўйсунуш, берилиш
Ирфон — билиш
Иршод — тўғри йўл кўрсатиш
Илтисом — фармонга итоат қилиш
Ислол — мусулмонлар дини
Истиво — бараварлик, туш пайти, тенглик
Истикмол — комил бўлган, ниҳоясига етган
Истифо — ҳақини олмоқ, сайлаб қўймоқ
Истифода — фойдаланиш, илм олиш, ўқини-ўрганиш
Истиъонот — мадад сўрамоқ
Истиғфор — гуноҳни сўрамоқ, тавба қилмоқ
Итлоф — йўқ қилиш
Ифтиҳол — ҳийлагар, сохтакор, бўҳтон қилиш
Ишкол — мушкул, банд
Иштибоқ — шубҳа гумон
Ихрож — ҳайдаш, сургун қилиш
Итилоф — келишмовчилик
Ихтироз — сақланиш, эҳтиёт бўлмоқ
Иқтидор — қодир бўлиш, бирор ишни қила олиш қудрати

Й

Йиғоч — дарахт, ёғоч, узунлик улчови

Йитмак — йўқолмоқ

Йиқуғ — бузуғ, вайрон

Йўрун — ямоқ, парча

К

Кабир — катта, улуг, зўр

Кавкаб — юлдуз

Кавн — борлик, дунё, мавжудлик, тириклик

Кавнайн — икки олам, у дунёю бу дунё

Каёнийён — Эрон шоҳлари сулоласи

Кажава — ёниқ арава

Казарма — ҳарбийлар турар жойи

Калима — сўз, нутқ

Каломуллоҳ — оллонинг сўзи, Қуръон

Камохий — айнан, худди ушандай, ўз ҳолида, тулик моҳияти, тағ-туғи билан

Каноб — ўсимлик, каноп, бангдона

Карк — каркидон

Каркас — узоқ умр қўрувчи улимтиқхур қуш

Кели — ичи уйилган ёғоч асбоб

Кент — катта қишлоқ

Килк — қамини қалам

Кирдор — қилиқ, иш

Кисват — кийим, уст-бон

Китобат — мактублар, хатлар

Кишвар — мамлакат, юрт

Комгар — бахтли, қудратли

Кубаро — катталар, улуглар

Куният — «Абу, иби, умм, бинт» каби сўзлар билан бошланган номлар: Абулмуҳсин,

Иби Сино, Умми Зарифа

Куфр — ғалатчи танимаслик, кофирлик, гайри динлик

Куффор — кофирлар

Кушод — очик, очилган, бушатилаган

Кушиш — ҳаракат, сазъ, интилиш

Комил, комила — етук, мукаммал, камчиликсиз

Л

Лавҳ — ёзув тахтаси

Лайлу наҳор — туну тонг

Лак — юз минг

Ламҳа — лаҳза, дам

Ламҳот — дамлар, лаҳзалар

Ланка — дўкон

Лаъин — лаънати, лаънатланган

Лаъл — қимматбаҳо қизил рангли тош

Лаъли ноб — тоза, соф лаъл
Лаън — лаънат
Лаҳим — ер ости йўлаги
Лисон — тил
Лоаъқд — ақлсиэ
Лоҷлож — иложсиэ
Лоҳиқ — қўшимча, кейин қўшилган
Луълў — марварид, гавҳар

М

Мабдаъ — бошланиш жойи, ибтидоси
Мавзиъ — жой, ўрин, ер
Мавлуд — туғилган, туғилиш замони
Мад — чўзилиш, узайиш
Мадид — чўзилган, узоққа тортилган
Мадоро — келишув, юзаки муомала
Мадҳ — мақташ, улуглаш
Мадҳуш — ҳушдан кетиш, ҳайратга тушиш
Мажмуъ — йиғинди, тўплаш, ҳамма, жамъ
Мазаллат — хўрлик, хорлик
Мазаммат — ёмонлик, тубанлик, хўрлаш
Мазҳаб — таълимот, маслак, диний оқим
Майғун — май рангли, қизил рангли
Маййит — ўлик, ўлган киши
Майлон — майл-хоҳиш, ҳавас, рағбат
Макнун — яширилган, махфий
Макруҳ — жирканч, ҳаром, нафрат қўзғовчи
Мало — тўлалик, хилватнинг зидди, очик ер, тўда, тўпланиш
Малойик — фаришталар
Малоҳида (мулҳид) — дахрий, бедин
Мамнуъ — манъ этилган, қатағон
Мамнуъат — манъ этилган нарсалар, қатағонлар
Мансӯх — бекор қилинган, рад этилган, истеъмолдан чиққан
Манжур — ёйилган, тарқалган, ёрлик, фармон
Манқул — нақл этилган, биров айтгани асосида
Манҳус — иши олдинга юрмаган, наҳсда қолган
Маоб — ҳикмат эгаси, файласуф
Маоний — маънолар
Марғ — ажал, йўқ бўлиш, ўлим
Мардум — одамлар, қорачиғ
Марқаб — улов, (от, туя, эшак, каби)
Мароҳил — манзиллар, дунё
Марқад — гўр, қабр
Маснаъ — суянчиқ, тахт, юксак ўрин, ҳукмдорлик макоми
Масожид — масжидлар
Масоил — масалалар
Масоний — бир неча марталар, неча карралар
Масоф — жанг майдони, уруш, жанг

Масъуд — бахтли
Маъзан — хазина
Машварат — кенгаш, маслаҳат
Машраъ — йўл
Машриқ — Шарқ, кунчиқар
Машшоқ — чолгучи
Маъбар — утиладиган жой
Маъбуд — оллоҳ
Маъжун — кайф берувчи аралашма дори
Маъин — равон
Мақрун — яқин, ёндош
Мағмум — ғамли, ғамлик
Мағора — гор, тоғдаги гор
Мағриб — Ғарб, кунботар
Мағфур — кечирилган, гуноҳи авф этилган
Маҳв — йўқолиш, тугаш, орадан кўтарилиш
Маҳз — холис, соф, нуқул, фақат, ёлғиз
Маҳзал — кулги, масҳара бўлиш
Маҳфил — дўстлар жамъ бўлиши, дўстлар базми
Меҳроб — Масжидда имом саждага бош қўядиган махсус жой
Меш — чармдан тикилган сув идиш
Меърож — кўкка кўтарилиш
Мидод — сиёҳ, қоралик
Мазроб — нохун, зарб, чертиш
Мийл — бонг
Милён — миллион
Мисвок — тиш тозалагич
Мисоқ — аҳду паймон
Мисқол — оғирлик ўлчови — (4,1 гр.)
Миқнотис — магнит, оҳанрабо
Моҳазар — бирор нарсанинг ҳозир бўлиши, тайёр туришлик
Муаллақ — ораликда қолган, осилган
Муалло — юксак, аъло
Муаллиф — ёзувчи, асар соҳиби
Мубориз — яккама-якка олишувчи, паҳлавон, жангчи
Мубоҳаса — баҳс қилмоқ, фикрлар иаҳори
Мубоҳот — фахрланиш, мақтаниш
Муваккил — вакил, бирор ишга тайин этилган
Мударрис — дарс берувчи
Муддаий — рақиб, даъвогар
Мужиб — сабабчи, боис, туфайли
Музмаҳил — маҳв бўлиб, йўқ бўлиш
Музояқа — танглик зулм
Музофир — ёрдамчи, қўлловчи
Мукно (Мукнат) — қувват, қудрат
Мулозимат — бирга бўлишлик, хизмат қилишлик
Мулоқий — учрашувчи, кўришувчи, сўзлашувчи
Мулҳам — илҳомланган
Мулҳим — илҳом берувчи, кўнгилга солувчи

- Мумсик* — хасис, бахил
Мунаажим — юлдузчунос
Муназзах — пок, соф, равшан
Мундариж — бир парса таркибига, ичига кирган
Муножот — ялинин, ёлборин
Мунозат — низоланув, жанжал, тортишув
Мунташир — ёйилган, ҳаммага маълум бўлган
Муноқаша — жанжал, тортишув
Муниқатъи — ажралган, кесилган, бир қисм
Муниҳазим — бузилган, тум-тарақай бўлган, тарқалган
Муолажа — даволаш, дори-дармон қилиш
Мурид — талаб этувчи, эргашувчи, қўл берувчи
*Муроқаб*а — мушоҳада, худо ва дунё ҳақида фикр юритиш
Муртасим — сурат солувчи, нақш боғловчи, расмга киритувчи
Мусаллам — инкор ва қариниликсиз маъқулланган, таслим бўлишлик
Мусаллат — аърадонлик, ғолиб келишлик
Мусаллаҳ — яроқли, аслаҳадор
Мусаннаф — китоб қилинган, ёзилган
Мусанниф — китоб тузувчи, ёзувчи, муаллиф
Мусаллар — забт этиш, бўйсундириш
Мустанжоб *уд даъва* — дуога қабул бўлган
Мустанфиий — етарли бўлиш, ҳисобдор
Мустантоб — ёқимли, юқори даражали
Мустанний — тортинувчи, эҳтиёжсиз
Мустиқим — тўғри, роёт, бир жойда турувчи
Мутабаррук — қутлуг, муқаддас, шарафли
Мутабақ — қаватма-қават, қисмларга бўлинган
Мутавотир — оғиздан-оғизга кўчган хабар, ёйилиш
Мутаоқид — аҳдлашган, аҳд боғлашган
Мутагаййир — ўзгарган, ўзгарувчи
Мутроф — юз нарда, ҳикоб
Муфаттин — фитначи, фитнес солувчи
Мутобаат — тобеълик, итоат қилиш
Муфорақат — айрилиш, ажралиш
Мухайяр — ихтиёрли, эрки ўзида бўлиш
Муҳолиф — тескари, қарама-қарши, душман
Мунаваши — ташвишли, паршон, бесаранжом
Мушк — қора рангли хуш буй модда
Муъофа — ёниқ арава
Муътақид — эътиқод қилувчи, ихлосли
Муқаддима — олдинда борувчи, асарда кириш сўз, сўзбоши
Муқайяд — боғланган, уланган, банд этилган
Муқобил — қарши турувчи, зид
Муғанний — ашулачи, созанда
Муҳлик — ҳалок қилувчи, ўлдирувчи, йўқ этувчи
Муҳрақ — қуйдирувчи, ёндирувчи, қуритувчи
Муҳтади — тўғри йўлга тунган, тўғри йўл кўрсатувчи
Муҳтариқ — қуйган, ёнган
Муҳтасиб — ихтисоб қилувчи, шариат ишларини, тон-тарозини назорат этувчи

Н

- Набий* — пайгамбар, худонинг элчиси
Наботот — усимликлар
Навозиш — яхшилик қилиш, сийлаш, меҳрибончилик, эркалаш
Нажжод — насл, насаб, келиб чиқиш
Нажжор — дурадгор
Назм — тузум, тартиб, тузиш, шеър
Насиб — олий нажот, нажот берувчи
Насоро — Исо динидаги одам, христиан
Натож — натижалар
Наузибиллоҳ — худо сақласин
Нафсонийят — ўз шахсига берилиш, ўзини кўриш
Нахчир — оҳуга ўхшаш ов ҳайвони, ов, нажир
Нафос — нафислик
Нафс — шахс, вужуд, майл
Наъл — нагал
Наът — пайгамбар мақтови, мадҳ
Нақиз — қарши, зид, тескари
Нақиб — бирор жамоанинг етакчиси, эътиборли киши
Нағий (нағу) — нечун, нега, қандай
Наҳанг — ақула, катта балиқ
Нисён — унутиш
Нозил — тушган, осмондан инган
Нотиқ — нутқ сўзловчи
Ноқис — нуқсонли, камчилиги бор
Нубувват — пайгамбарлик, элчилик
Нужум — юлдузлар
Нурулайн (нури айн) — кўз нуридай суюкли, азиз фарзанд
Нусрат — ёрдам, мадад, зафар, галаба
Нутфа — маний, шахват

О

- Обо* — оталар
Овон — вақтлар, замонлар
Ойин — расм, одат, тартиб, ўхшашлик
Ол — оила, хонадон, қариндош-уруғ
Олот — асбоблар, яроқлар
Олуд — аришти маъносида
Омода — тайёр, тайёрланган
Оре, орий — тўғри, рост, шубҳасиз
Орлот — уруғ номи
Осий — гуноҳкор
Осор — нишонлар, асарлар
Оталиқ — ҳомий, бек
Офият — сўглик, тинчлик, покизалик
Ошуб — галго, тўнолон, қўрқув
Оғоз — бошланиш, ибтидо
Оҳан — темир
Оҳангар — темирчи

Наём — хабар, дарак
Найрав — эргашувчи, изидан борувчи
Найкон — камон ўқининг учи
Нартав — ёруглиқ, нур, шуъла, порлоқлик
Нешдодиён — нешдодийлар, қадимий Эрон шоҳлари сулоласи
Нироста — безалган, зийнатланган
Нироя — безак, зийнат
Нолон — теридан тикиладиган буюм
Норсо — сақланувчи, ёмон ишлардан ўзини тийувчи
Ўрта (фўта) — ишак ўрама белбоғ
Пурнур — порлоқ, нури
Пурфутуҳ — тўла очилиш

Рабиул-аввал — ҳижрий йилнинг учинчи ойи
Рабиул-охир — ҳижрий йилнинг тўртинчи ойи
Работ — йўловчилар манзилгоҳи
Равза — боғ, жаннат
Ражо — умид, орзу
Ражъат — қайтиш
Рам — уриш, гавго
Ракаат (ракъат) — номоз ракаатлардан иборат бўлади
Ракик — сует, заиф
Рам — сажда, чўчиш, қўрқиш
Рама — гала, сурув, тўда
Раммола — фол очувчи (қум, нуқта, чизиқлар орқали каромат қилиш)
Расул — элчи, пайгамбар
Расулоллоҳ — оллоҳнинг элчиси, Муҳаммад пайгамбар
Раста — қатор
Рафиқ — дўст, ҳамдам, ҳамроҳ
Рафоқат — дўстлар, ҳамсухбатлар
Рахт — кийим-кечак, сафар юки
Регистон — қум тўшналган майдон, саҳн
Рибо — судхўрлик, таъмагирлик
Рижол — эрлар, эркаклар
Рижол ул ғойиб — назардан ғойиб муқаддас, улуг одамлар (руҳ)
Ризвон — розилик, мамнуслик, жаннат
Рихлат — кўчиш, ўлиш
Ровий — ҳикоячи, қисса аytувчи, маълумот берувчи
Рокиб — сувора, отлик, миниб юрувчи
Рофизий — шайъа мазҳабидаги киши
Рубъи маскун — Ернинг қуруқлик қисми
Рўҳи қудс — муқаддас, пок руҳ

- Сабод* — сават
Сабий — ёш бола
Сабъ — етти
Сабъ ул масоний — етти карра
Сабҳа (субҳа) — тасбеҳ
Савқ — табиат, хилқат, қудрат
Сад — тўсиқ, баланд девор
Садр — уруғ, мансаб
Садр аш шариат — исломда улуг мартаба
Садрнишин — улуғлар билан ўлтирувчи, мартабази
Сажда — помоз расуми, эгилиш
Сайд — ов, шикор, илиптирмоқ
Сайқал — жило бериш, пардозлаш
Сайҳа — ҳайқириқ, қичқириқ
Сакбон — итбоқар
Сакина — ором, осудалик
Сакта — тургунлик
Салжуқиён — салжуқийлар
Салоҳ — яхшилик
Самадийят — абадиёт, панқиронлик
Самар — мева, ҳосил, фойда
Сандувоч — қалдирғоч
Сапо — мақтов, мадҳия
Саноч — чарм тўрва, меш
Сарбадор — Хуросонда XIV аср ўрталарида вужудга келган халқ ҳаракати иштирокчиси (дорга осилишдан қўрқмайдиган, боши дорга тикилган, деган маъноларда)
Саритъ — тез, суръатли
Саритҳ — очик, равшан, аниқ, ойдин
Сарафроз — улугвор, юксак
Сафро — сариг, ўт, заҳра
Сафҳа — саҳифа, варақ, бет
Саъй — ҳаракат, иштилош
Сақлу (сақлов) — чегара, юрт чегараси
Сақо — сув берувчи, сув сенувчи, мешкоб
Саҳбо — қизил май
Саҳиҳ — хатосиз, тўғри
Саҳоб — булут
Саҳойиғ — варақлар, бетлар, саҳифалар
Сел — шаналок
Сиёдат — саййидлик, улуглик, пайгамбар авлодига мансублик
Сикка — пул зарб қилиш, тамга урилган ақча
Сила — инъом, бахшиш, мукофот
Силсила — занжир, тизма, тартиб
Синар — қалқон
Синоҳ — аскар, қўшин
Сирот — кўприк, йўл, дўзах устидан жаннатга ўтиладиган қилқўприк
Ситойиш — мақтов, мақташ

Сифла — паст, тубан, хасис
Содот — саййидлар,
Совгат — совгалар, тухфалар
Соил — савол қилувчи, истовчи, гадо, тиланчи
Соим — рўза тутувчи
Сойир — сайр этувчи, сайёҳ
Сол — йил
Солотин — султонлар
Сомеъ — эшитувчи, тингловчи
Сомониён — сомониylар, IX асрда Бухорода ҳокимиятни араблардан олган сулола
Софий — софлик, тозалик, тиниклик
Соҳиб — эга, тасарруф этувчи
Соҳибқирон — яқинлашиш, бирлашиш соҳиби, икки сайёранинг бир буржда яқин келиши пайтида туғилган киши
Соҳир — сеҳргар, ажойиб санъаткор
Сувар — сурат
Сулук — йўл тутиш, яхши йўлга кириш, худога яқинлашиш йўли
Сухан — сўз, нутқ, ифода
Сўқиш — жанг, уруш

Т

Тааммул — чуқур ўйлаш, мулоҳаза қилиш
Табал(табл) — катта ногора, довул
Табақа — гуруҳ, қатлам, даража
Табдил — ўзгартириб юбориш, бошқача қилиш
Таборақ — худонинг исмларидан бири
Табоҳ — хароб, бузуқ, вайрон
Таббоҳ — ошпаз, овқат пиширувчи
Таважжуҳ — юзланиш, хайрихоҳлик, бир сарига азм этмоқ
Таваллуд — туғилиш
Тавадҳум — ваҳимага туниш, қўрқинч
Тавозуъ — адаблилик, ўзни паст олиш, ўта камтарлик
Таворих — тарихлар
Тавадҳуф — тўхташ, тек туриш
Таврот — яҳудийларнинг диний китоби
Тавҳид — худонинг бирлигига ишониш, худога етишув
Тадриж — аста-секинлик
Тазарруъ — ялиниш, ёлвориш
Тазвир — алдаш, хийла, фириб
Тайрон — учини, парвоз
Такбир — худони улуглаб «оллоҳу акбар» иборасини айтиш
Такрим — ҳурмат, иззаат, эҳтиром
Такя — суянчиқ, ястиқ, дарвешхона
Талбис — хийла, макр
Тамасхур — масхара қилиш
Тановул — зиммага олиш, емоқ, ичмоқ

Тарахдум — раҳм қилиш, марҳамат
Тарёқ — қора дори
Тарсо — христиан
Тарсидан — хавф қилмоқ, журъат этолмаслик
Тасалсул — ҳалқа-ҳалқа, кетма-кет уланиш, тизма
Тасхир — ром қилиш, забт этиш, қўлга олиш
Таъбия — тузиш, тартибга солиш, сафлаш
Таъмир — қуриш, обод этиш, созлаш, умрни узайтиш
Тақаддум — илгарилаш, олдинда бўлиш
Тақвият — ёрдам бериш, қувватлаш
Тағайюр — ўзгариш, бошқа тусга кириш
Тағйир — ўзгартиш
Таҳаммул — тоқат, сабр, чидам
Тийнат — хулқ, равиш, феъл, табиат, яратилиш
Тиловат — «Қуръон»ни қироат билан ўқиш
Тоат — ибодат, сиғиниш, оллоҳдан кўмак сўраш
Тоифа — қабила, қавм, гуруҳ, эркаклар тудаси
Тойиб — тавба қилувчи
Тулуъ — чиқиш, кўриниш, болқиш
Туманот — ўн мингликлар
Тугбардор — байроқ кўтарувчи яловбардор
Тугро — давлат рамзи, нишони, фармон, ёрликлар тепасидаги махсус безакли белги
Туфанг — жанг қуроли
Тўша — озиқ-овқат, йўл озиғи

У

Убур — ўтиш, юриб ўтиш
Уд — чолгу асбоби
Узв — аъзо, гавда қисмлари
Улма — аъзам, катта
Уламо — олим
Улус — эл, халқ
Умаро — амирлар
Умда — асос, дастак, таянч
Умё — кўрлик
Уммат — бир тилда сўзлашувчи инсонлар, бир пайгамбарга тобеъ кишилар
Унсур — асос, таркиб
Усмониён — усмонийлар
Учмоқ — жаннат
Ухуваат — биродарлик, қардошлик, ака-укалик
Уқоб — бургут

Ф

Фавт — йўқолиш, ўлим
Фазиҳат — расволик, разолат

Фалак — осмон, кўк
Фано — йўқ бўлиш, улиш
Фаранг — Франция, француз
Фард — якка, ёлғиз
Фарангистон — Европа
Фарра — шукух, шавкат
Фаррон — равон, тез, сидирга
Фаройиз — исломдаги беш мажбурият (рўза, намоз, ҳаж сингари)
Фасоҳат — сўзнинг равон, ёқимли, қоидага мувофиқлиги, гўзал услуб
Фасҳ — бузиш, бекор қилиш
Фатонат — ўткир зехн, зийраклик, хушфаҳмлик
Фитрат — яратилиш, табиат, тугма табиат
Фатҳ — очиш, ечилиш, забт этиш, галаба
Фақиҳ — диний ҳуқуқ билимдони
Филизот — маъданлар қоришмаси (темир, пулат, олтин каби етти маъдан)
Фива — пиво
Филҳол — шу ҳолда, шу пайтда, дарҳол
Фиҳраст — мундарижа
Фирот — денгиз номи
Фирқа — инсон гуруҳи, жамоат, тўда, мазҳаб
Фиқҳ — диний ҳуқуқ илми
Фосид — бузуқ
Фузуҳ — расволик, разиллик
Футуҳ — очилиш, ечилиш
Фўта (пўта) — инак ўрама белбоғ
Фўш — от ёли

Х

Хабари арожиғ — беҳуда, ёлғон хабар, атай тарқатилган миш-миш
Хабир — билувчи, хабар берувчи
Хабис — ёмон, ярамас, бадбўй
Хавотин — аёллар
Хавоқин — ҳоқонлар
Хаданг — ўқ, камон ўқи
Хазз — инакли мато
Хайд — гуруҳ, тўда, от-удов тўдаси
Хайма — чодир
Хайрот — яхшиликлар, хайр-саховат
Халаф — ўринбосар
Халлоқ — яратувчи
Хамр — май, шароб, бода
Харвор — оғирлик ўлчови, бир эшак юки
Хасм — душман, рақиб
Хашм — аччиқ, ғазаб
Хилоф — қарши, тескари, зид
Хилъат — ҳашаматли кийим, сарпо
Хиргоҳ — чодир
Хирқа — жанда, руҳонийлар уст кийими

Хожа — эга, бошлиқ, уй эгаси, оила бошлиги
Хойиф — қўрқувчи, қўрқоқ
Холиқ — халқ қилувчи, яратувчи (худонинг сифати)
Хонақоҳ — масжид
Хома — қалам
Хориқ — фавқулодда, одатдан ташқари
Хотам ус салтанат — салтанат муҳри, подшоҳ унвони
Хубс — баднийт, палид
Хутба — жума кунлари ва ҳайитларда ўқиладиган намоз (унга давлат бошлиги исми қўшиб ўқилган)

Ч

Чалипо — бут, қўшуя аломатига ўхшаш нишон
Чаноқчи — ҳайкалтарош
Чарх — айланиш, осмон, фалак, тақдир, толеъ
Чашн — таптанали йигилиш, базм
Черик — қўшин, аскар
Чивиртка — чигиртка
Чин — Хитой
Чингдовул — қўшиннинг орқасидан юрадиган соқчилар тўдаси
Чобук — чаққон, тез, илдам, савандоз
Чокар — хизматкор
Чогир — май, ичкилик, шароб
Чуғз — бойқуш, бойўгли
Чўғул(чўғол) — чақимчи, гийбатчи, игвогар

Ш

Шабихун — тунги ҳужум
Шайх ул аълам — доно устоз, муридлар етакчиси, исломдаги олий мартаба
Шамим — хуш ис, хуш бўй
Шамс — қуёш
Шамсия — қуёш йили ҳисоби
Шанбалид — гул
Шариф — ёмон, ярамас, бузуқи
Шарҳи вуқайи — воқеа-ходисаларни изоҳловчи, шарҳловчи
Шафиф — воситачи, ҳимоячи
Шатбон — ҳижрий йилнинг саккизинчи ойи
Шаҳристон — мустаҳкам қалъаси бўлган катта шаҳар
Шиква — шикоят, гиналаш
Шикоф — ёриқ, дарё, тешик
Шитъа (шиа) — гуруҳ, тарафдор, исломдаги асосий йўналишлардан бири
Шотир — жиловдор, подшоҳ жиловдори
Шужоъ — шижоатли, ботир
Шуққа — байроқнинг учига боғланадиган мато
Шуҳид — кўз билан қўриш, мушоҳада

Э

Элотия — кўчманчи ўзбеклар, дашт қавмлари
Эрод — баён, сузлаш, нақл, зикр қилиш
Эътидол — муътадил, урта даражада
Эътилол — хасталаниш, касалликка чалиниш
Эътимод — эътиқод, эътибор
Эътино — гамхўрлик, диққат
Эътисом — ўз гуноҳларидан қайтиш, гуноҳ қилмаслик
Эҳдос — бино қилиш, кашфиёт, ижод этиш

Ю

Юмкин — мумкин, эҳтимол, шояд
Юсун — маросим, одоб

Я

Ябоб — хароб
Явм — кундуз, вақт
Яд — қўл
Яъжуж: *яъжуж-маъжуж* — афсонага кўра хунук тоифа, баҳайбат, ҳамма нарсани
 еб тугатувчи, одамхўр махлуқлар
Яздон — худо, оллоҳ
Яйлоқ — ййлов, ўтлоқ жой
Яксар — танҳо, якка,
Ялов — байроқ
Ялавоч — хабар етказувчи, хабар берувчи
Ям — дарё, денгиз
Ярлиғ — подшоҳ фармони
Яроғ — қурол, аслаҳа, ҳозирлик
Ясаул — интизом сақловчи кичик амалдор
Яғмо — талон-тарож, гора қилиш

Ў

Ўкта — беҳуда, кераксиз
Ўланг — ўлан, ўт, гиёҳ
Ўпчин — совут, зирх
Ўр — баландлик, қия жой
Ўтру — қарши, рўпара

Қ

Қабех — ёмон, ярамас, нописанд
Қабо — эркакларнинг узун уст кийими
Қавий — кучли, қувватли
Қавий жўша — куч-қувватга тўлган, кучи қайнаган
Қавл — сўз, гап

Қавм — бир маҳалла, қишлоқ кишилари, бир уруғ вакиллари
Қазои қадр — худо юборган ўлим, ажал
Қайсар — подшоҳ, Рум ва Юнон подшоҳларининг қадимий лақаби
Қалам қилмоқ — қирмоқ, бошини кесмоқ
Қаловуз — раҳбар, лашкар йўл бошловчиси
Қалада — итнинг бўйин тасмаси
Қамария ҳисоби — ҳижрий ой йили ҳисоби
Қанора — қассоб кундаси, гўшт осиладиган чангаклар
Қантара — кўприк
Қарқара — тожга тақиладиган товус нати
Қатли ом — қиргин, ёппасига ўлдириш
Қаҳад (қаҳт) — очарчилик, йўқчилик, қаҳатчилик
Қирон — икки сайёранинг бир буржга яқин келиши
Қовға — қудуқдан сув олишда ишлатиладиган чарм идиш
Қозилмоҳжар — ҳожатбарор, худога ишора
Қорий — Қуръонни ёд билувчи, оҳанг билан ўқувчи киши
Қофила — карвон, сафарга чиққан йўлчилар тўдаси
Қубба — гўмбаз
Қудс — муқаддаслик, поклик, тозалик
Қулзум — Қизил денгиз, умуман денгиз
Қуллоб — чангак, қармоқ
Қусур — камчилик, нуқсон, қасрлар, саройлар
Қутб — замонанинг пешвоси, йўл кўрсатувчи авлиё
Қуқу — ҳуш бўй
Қўқур — кўр, сўқур

Ғ

Ғабин — зарар ва зиён
Ғабро — замин, ер, туфроқ
Ғаввос — сув тагига шўнғувчи
Ғавр — бирор нарсанинг туби, ҳақиқат, моҳият
Ғавий — гўмроҳ
Ғаданг — жоҳил, подон, аблаҳ
Ғаддор — хиёнатчи, бевафо, алдамчи
Ғадр — аҳдни бузган, хиёнатчи
Ғазовот (Ғазв) — жанг, ҳарб, юриш
Ғазо — юриш, жанг
Ғайб — кўзга кўринмаслик, сир, яширинлик
Ғани — бой, бадавлат
Ғаним — душман, қарши томон
Ғарв — пай, қалам ясалади
Ғариқ — ботган, чўмган, ғарқ бўлган
Ғарча (ғалча) — аблаҳ, аҳмоқ, подон, калтафаҳм
Ғизо — овқат, таом
Ғизола — оҳу
Ғино — нағма, оҳанг, куй
Ғирев — дод-фарёд, шўриш, бақириқ
Ғоб — ўрмонлар

Гурфа — болохона
Гусл — чўмилиш
Гўта — сууга шўнгиб чиқиш, шўнгиш

Ҳ

Ҳабаш — қора тусли
Ҳабба (ҳабобат) — дон, дона, галла
Ҳавл — қўрқинч, қудрат
Ҳаволи — теварак-атроф
Ҳавон — хорлик, тубанлик
Ҳавр — газабга миниш, қизишиш
Ҳадаф — нишон, йўналиш нуқтаси
Ҳадид — темир
Ҳадис — пайгамбар сўзлари, ибратли сўзлар
Ҳажар ул асвад — Қатбадаги табаррук қора тош
Ҳажжом — табиб, томирдан қон олувчи, жаррох
Ҳаз — баҳра, насиба, шодлик, лаззат
Ҳазм — ҳушёрлик, эҳтиёткорлик
Ҳазан — ғусса, ғам, андуҳ
Ҳазор — минг
Ҳайвон суйи — тириклик суви (афсонаний сув)
Ҳамоил — шамшир богичи
Ҳамул — ўша, ул, ҳам
Ҳаннот — галлафуруш, деҳқон
Ҳарба — жанг асбоби, калта найза
Ҳарис — куювчи, ёндирувчи
Ҳарос — қўрқув, даҳшат
Ҳасаб — қадр, андоза, миқдор, шараф, шухрат
Ҳашам — хизматкорлар, навкарлар, подшоҳ чокарлари
Ҳашар — гуруҳ, тўда, анжуман
Ҳашр — жамлаш, мажлис, қиёмат
Ҳақир — тубан, паст, хор, қадрсиз
Ҳақиқ — сазовор, лойиқ
Ҳибр (Ҳабр) — ақли, донишманд, олим, доно
Ҳиддат — тезлик, шиддат, газаб
Ҳидоят — тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга кириш
Ҳижоб — парда
Ҳижрий — мусулмон йил ҳисоби. Муҳаммад пайгамбарнинг хижрати — 622 йил
16 июлдаги кўчишидан бошланади
Ҳизб — гуруҳ, фирка
Ҳимом — ният, бирор ишга киришиш
Ҳин — вақт, пайт, огоҳ бўл, эҳтиёт қил
Хиросат — зироат, деҳқончилик
Ҳисн — қўргон, паноҳгоҳ, қалъа, истехком
Ҳисор — истехком, қўргон, қалъа
Ҳоди — тўғри йўл кўрсатувчи, йўл бошловчи
Ҳомил — кўтарувчи, тасарруф этувчи
Ҳомун — кенг, текис дала, сахро

Ҳорис — экинчи, посбон

Ҳорун — посбон, кузатувчи, Мусо пайгамбар акасининг исм

Ҳорут — ерга ҳайдалган икки фариштанинг (Морут) бири

Ҳотиф — гойибдан овоз берувчи, иидо қилувчи

Ҳафи — ёмонликдан сақланувчи, камбагал, оёқяланг

Ҳубобот — доплар, ғаллалар

Ҳудо — тўғри йўл, рост йўл, ҳидоят, ҳаққа бошловчи дин, яъни ислом

Ҳузн — ғам, ғусса, қайғу, ҳасрат

Ҳулев — ширин, лаазиз, тотли

Ҳулла — безакли, инак мато

Ҳумоюн — қутлуг, муборак, қувватли, хуш

Ҳусом — қилич, шамшир, шоп

Ҳут — балиқ, ун икки бурждан бирининг номи

Ҳуққа — жавоҳир қутичаси

Ҳуққабоз — фирибгар, қаллоб

МУНДАРИЖА

«Темурнома» ҳақида сўз.....	5
Темурнома.....	31
«Темурнома»да учрайдиган нотаниш сўзлар учун лугат.....	329

Литературно-художественное издание

САЛОҲИДДИН ТОШКАНДИЙ

ТЕМУРНАМЕ

На узбекском языке

Мусаввир Т. Иброхимов

Расмлар муҳаррири О. Муиннов

Техник муҳаррир Е. Тодочко

Мусаҳҳиҳ Равшан Файз

ИВ № 0409

Босмаҳонида берилди 30.07.90. Босиниш 20.11.90. руҳсат этилди Тошкент 60X90¹/₁₆. Оффсет қоғози. Янги оддий гарнитур. Оффсет босма усулида босилди. 22,0. Шартли босма тобоқ. Шартли букли босмада папир ҳисоби 22,25. Папирет тобоқ ҳисоби 24,24. 200000 минг нусxada 37,90. Шартнома 4145 буюртма. Баҳоси 8 сум.

«Чулпон» нашриёти. 700083. Тошкент шаҳри. ГСП. «Принда» тислашди кучаси. 47.

Ўзбекистон ДЭП Давлат матбуот қўмитаси Тошкент матбуот шўъба қўмитаси қўмитаси. Тошкент шаҳри. Наманг кучаси. 30.

Т 39

«Темурнома»: Амир Темур Кўрагон жангномаси: /Адабий--
бадний нашр/Сўзбоши муаллифи ва лугатлар асосида нашр. тайёр-
ловчи П. Равшанов.— Т.: «Чўлпон» 1991—352 б.

«Темурнома» — улуг саркарда ва давлат арбоби Амир Темур Соҳибқирон иби Турагай Баҳодирнинг ҳаёти ва жангу жадаллари ҳақида. Бу китоб на фақат тарихий, балки қизиқ-қизиқ воқеалар ва ривоятларга, афсоналар ва ҳикматларга бой бадний асар сифатида ҳам гоёта қадрлидир. Китобда боболаримизнинг санъат, маданият ва меъморчиликка онд қарашлари ҳам мужассам этилган.

«Темурнаме»: (Литературно-художественное издание)

Сб 63.3(2У)